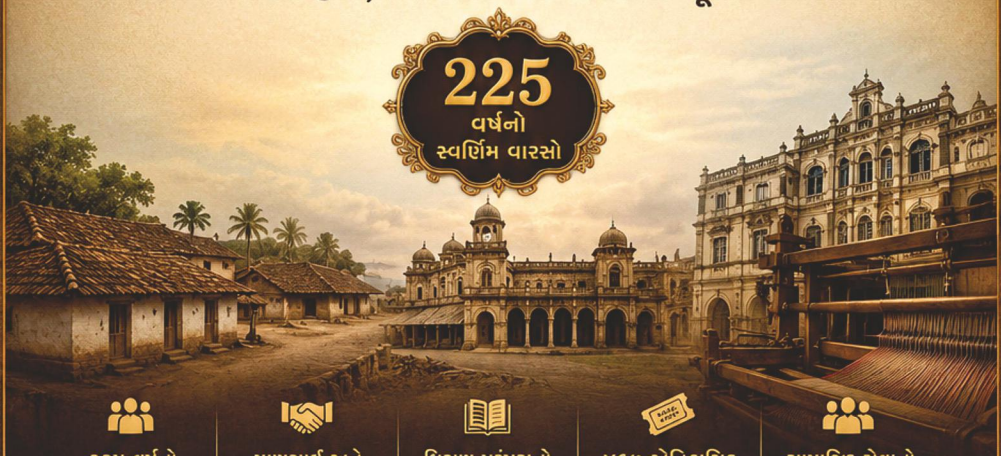
સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

૨૨૫ વર્ષના ઈતિહાસ, માણસાઈ અને સામાજિક મૂલ્યોનો દસ્તાવેજ

- ૨૨૫ વર્ષનો સમૃદ્ધ ઈતિહાસ
- માણસાઈ અને વિશ્વાસની પરંપરા
- ધિરાણ પરંપરાનો અદ્વિતીય વારસો
- ૪૭૭ એતિહાસિક ટિકિટોનું સંકલન
- સામાજિક સેવાનો સુવર્ણિમ અધ્યાય

મૂલ્યો આપણા...
વારસો આપણો...
ભવિષ્ય આપણું...

નાથુ સોસા

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ, માણસાઈ અને સામાજિક મૂલ્યોનો દસ્તાવેજ

નાથુ સોસા

લેખક • સંશોધક • સમાજચિંતક • વક્તા

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ, માણસાઈ અને સામાજિક મૂલ્યોનો દસ્તાવેજ

લેખક	:	નાથુ સોસા લેખક • સંશોધક • સમાજચિંતક • વક્તા
મોબાઈલ નંબર	:	+91-98251-46448
વેબસાઈટ	:	www.nathusosa.com
ઈમેલ	:	nathusosa@gmail.com
યુટ્યુબ	:	@nathusosa9781
ફેસબુક	:	facebook.com/nathu.sosa.9
ટ્વિટર (એક્સ)	:	@nathusosa
ઈન્સ્ટાગ્રામ	:	nathu.sosa.9
પ્રથમ આવૃત્તિ	:	૨૦૨૬
ભાષા	:	ગુજરાતી
કિંમત	:	-----
પ્રકાશક	:	સૂર્યજીત પબ્લિકેશન પ્રાઈવેટ લિમિટેડ અમદાવાદ-380058
પ્રાપ્તિ સ્થાન	:	શ્રીમતી નીરુબેન નાથુ સોસા ૧. રઘુનંદન, ચિત્રકૂટ બંગ્લોઝ, સી.કે પાર્ક પાસે, હની પાર્ક રોડ, અડાજણ, સુરત-395009
મુદ્રણ સંસ્કાર	:	મુદ્રેશ પુરોહિત, **સૂર્યા ઑફસેટ**, આંબલી બોપલ રોડ, અમદાવાદ-380058 E-mail : mail@suryaoffset.com

The Golden Heritage of the Sosa Family

A 225-Year Legacy of History, Humanity and Social Values

Author: Nathu Sosa

અર્પણ

આ ગ્રંથ સમર્પિત છે...
તે તમામ પૂજ્ય પૂર્વજોને,

જેમણે લગભગ ૨૨૫ વર્ષ પહેલાં પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, સ્વાભિમાન, માણસાઈ અને વિશ્વાસના જે બીજ વાવ્યાં, તે આજે અનેક પેઢીઓ પછી પણ સોસા પરિવારના જીવનમાં હરિયાળાં બનીને જીવંત છે. ખાસ કરીને શ્રી નાજા સોસા, જેમણે પોતાના પુત્ર શ્રી મેહુર સોસા સાથે મૂળ વતનમાંથી સ્થળાંતર કરીને જૂના સાંગાણાની ધરતી પર નવી શરૂઆત કરી અને સોસા પરિવારના નવા ઇતિહાસનો પાયો નાખ્યો; અને શ્રી રામા સોસા, જેમણે સમગ્ર સોસા પરિવારને સંગઠિત કરીને તેની ઓળખ, વિકાસ અને વિસ્તરણને નવી દિશા આપી તથા પરિવારની વિરાસતના મુખ્ય મોભી તરીકે પેઢીઓ સુધી યાદગાર સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ ગ્રંથ સમર્પિત છે મારા માતા-પિતા અને પરિવારના તમામ વડીલોને, જેમણે મને સંસ્કારો, શિક્ષણ, પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીનું અમૂલ્ય ભાથું આપ્યું. આ ગ્રંથ સમર્પિત છે સોસા પરિવારની તમામ પેઢીઓને, જેમણે પોતાના જીવન દ્વારા માણસાઈને સંપત્તિ કરતાં વધુ મહત્ત્વ આપ્યું, વિશ્વાસને વ્યવહારનું આધાર બનાવ્યો અને સમાજસેવાને જીવનધર્મ માન્યો.

આ ગ્રંથ સમર્પિત છે ભારતના વણકર સમાજ તથા તમામ શ્રમજીવી સમાજોને, જેમના પરિશ્રમ, સ્વાભિમાન અને સંઘર્ષે ભારતના સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક ઇતિહાસને સમૃદ્ધ બનાવ્યો છે.

અને અંતે...

આ ગ્રંથ સમર્પિત છે આવનારી તમામ પેઢીઓને, જેથી તેઓ પોતાના મૂળને ઓળખે, પોતાના પૂર્વજોના જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવે, પોતાના વારસાનું સંરક્ષણ કરે અને માણસાઈ, વિશ્વાસ તથા સામાજિક જવાબદારીના આ અમૂલ્ય મૂલ્યોને વધુ સમૃદ્ધ બનાવીને આગળ ધપાવે. “પૂર્વજોએ આપણને માત્ર વંશ આપ્યો નથી; તેમણે માણસાઈ, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને સંસ્કારોનો એવો વારસો આપ્યો છે, જે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં અનેકગણો મૂલ્યવાન છે.”

“આ ગ્રંથ એ તમામ જાણીતા અને અજાણ્યા પૂર્વજોને નમ્ર અભિવાદન છે, જેમણે પોતાના જીવનથી ઇતિહાસ રચ્યો અને પોતાની મૂલ્યપરંપરાથી આવનારી પેઢીઓનું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ બનાવ્યું.”

સાદર સમર્પિત,
નાથુ સોસા
સુરત, ગુજરાત

નિવેદન

ઇતિહાસની શોધથી વારસાના સંરક્ષણ સુધીની મારી યાત્રા

દરેક પુસ્તક પાછળ એક વિચાર હોય છે. કેટલાક પુસ્તકો જ્ઞાનમાંથી જન્મે છે. કેટલાક અનુભવમાંથી જન્મે છે. કેટલાક સમયની જરૂરિયાતમાંથી જન્મે છે.

પરંતુ કેટલાક એવા પણ હોય છે, જે પેઢીઓથી મનમાં જીવતા પ્રશ્નોના જવાબ શોધવાની તીવ્ર તલપમાંથી જન્મે છે. "The Golden Heritage of Sosa Family" મારા માટે એવું જ એક પુસ્તક છે. આ ગ્રંથ લખવાનો વિચાર કોઈ એક દિવસમાં જન્મ્યો નહોતો. તેના બીજ મારા બાળપણમાં જ વાવાઈ ગયા હતા. મારા વડીલોના મુખેથી સાંભળેલી પૂર્વજોની વાતો, નાટેજ ગામની સ્મૃતિઓ, જૂના સાંગાણાની ઓળખ, વણકર સમાજની ગૌરવગાથા, રાણી સિક્કા, એક ફદિયાની એક આના ધિરાણ ટિકિટો અને માણસાઈની અસંખ્ય કથાઓ વર્ષો સુધી મારા અંતરમાં જીવંત રહી. સમય પસાર થતો ગયો, પરંતુ એક પ્રશ્ન સતત મારા મનમાં ગુંજતો રહ્યો,

"જો આપણે આજે આપણા પૂર્વજોના ઇતિહાસને દસ્તાવેજીકૃત નહીં કરીએ, તો શું આવનારી પેઢીઓ તેને જાણી શકશે?" આ એક પ્રશ્ને જ મને સંશોધનની લાંબી યાત્રા તરફ દોરી ગયો. શરૂઆતમાં મને લાગ્યું હતું કે હું કદાચ મારા પરિવારનો એક નાનો ઇતિહાસ લખીશ. પરંતુ જેમ જેમ હું દસ્તાવેજો, સ્મૃતિઓ અને ઐતિહાસિક પુરાવાઓની દુનિયામાં ઊંડો ઉતરતો ગયો, તેમ તેમ સમજાતું ગયું કે આ માત્ર એક પરિવારની ગાથા નથી.

આમાં લગભગ ૨૨૫ વર્ષનો સામાજિક ઇતિહાસ છે. આમાં સ્થળાંતરની યાત્રા છે. આમાં વણકર સમાજના અસ્તિત્વનો સંઘર્ષ છે. આમાં ગ્રામ્ય અર્થતંત્રની અનોખી વ્યવસ્થા છે. આમાં માનવતાવાદી ધિરાણ પરંપરાની જીવંત સાક્ષી છે. આમાં ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટોનું દસ્તાવેજી મહત્ત્વ છે.

અને સૌથી મહત્ત્વની વાત, આમાં માણસાઈની એવી પરંપરા છે, જે પેઢી દર પેઢી અવિરત વહેતી રહી છે. આ ગ્રંથ લખતી વખતે મેં માત્ર લેખક તરીકે નહીં, પરંતુ એક સંશોધક, દસ્તાવેજકાર અને પરિવારના વારસાના સંરક્ષક તરીકે કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

વર્ષો સુધી જૂના દસ્તાવેજોનું અધ્યયન કર્યું. હસ્તલિખિત નોંધોનું અવલોકન કર્યું. પરિવારના વડીલો સાથે લાંબી ચર્ચાઓ કરી. ગામોની મુલાકાત લીધી. મૌખિક પરંપરાઓને દસ્તાવેજી પુરાવાઓ સાથે સરખાવી.

અને દરેક માહિતી શક્ય તેટલી પ્રમાણિકતા અને જવાબદારી સાથે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મને સારી રીતે ખબર છે કે કોઈપણ પરિવારનો ઇતિહાસ ક્યારેય સંપૂર્ણ બની શકતો નથી. સમય ઘણી સ્મૃતિઓને પોતાની સાથે લઈ જાય છે. ઘણા દસ્તાવેજો નષ્ટ થઈ જાય છે. ઘણા પ્રસંગો માત્ર સ્મૃતિઓમાં જ જીવંત રહે છે. તેમ છતાં ઉપલબ્ધ પુરાવાઓના આધારે સત્યની નજીક પહોંચવાનો મારો નિષ્ઠાપૂર્વકનો પ્રયત્ન રહ્યો છે.

આજે જ્યારે આ લગભગ ૬૦૦ પાનાનો ગ્રંથ મારા હાથમાં પૂર્ણ સ્વરૂપે છે, ત્યારે મને એવું લાગતું નથી કે મેં માત્ર એક પુસ્તક લખ્યું છે. મને લાગે છે કે મેં લગભગ અઢી સદીથી ચાલતી એક જીવંત પરંપરાને શબ્દો આપવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે.

આ ગ્રંથમાં માત્ર વંશાવળી નથી. માત્ર ઇતિહાસ નથી. માત્ર દસ્તાવેજો નથી. આ ગ્રંથમાં એક પરિવારનું હૃદય ધબકે છે. એક સમાજની સંસ્કૃતિ જીવંત છે. એક યુગની અર્થવ્યવસ્થા બોલે છે. અને માણસાઈની એવી પરંપરા છે, જે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં અનેકગણી મૂલ્યવાન છે. મારા માટે આ પુસ્તકનો કેન્દ્રબિંદુ એક જ શબ્દ છે, "માણસાઈ."

મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી ઓળખ સંપત્તિ નહોતી. માણસાઈ હતી. તેમની સૌથી મોટી મિલકત જમીન નહોતી. વિશ્વાસ હતો. તેમનો સૌથી મોટો વારસો ધન નહોતો. સંસ્કારો હતા. આથી આ સમગ્ર ગ્રંથનો આત્મા પણ માણસાઈ જ છે. મારી સૌથી મોટી આશા એ છે કે આ ગ્રંથ માત્ર સોસા પરિવારના સભ્યો માટે જ નહીં, પરંતુ દરેક પરિવાર માટે પ્રેરણારૂપ બને. હું ઇચ્છું છું કે આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી અન્ય પરિવારો પણ પોતાના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ શોધવા પ્રેરાય.

પોતાના દસ્તાવેજો સાચવે. પોતાની વંશાવળી લખે. પોતાના સંસ્કારોને દસ્તાવેજીકૃત કરે. કારણ કે જે સમાજ પોતાના મૂળને સાચવે છે, તે જ પોતાના ભવિષ્યને મજબૂત બનાવી શકે છે. આ ગ્રંથમાં ભૂલો કે મર્યાદાઓ હોઈ શકે છે. તેની સંપૂર્ણ જવાબદારી મારી છે. પરંતુ આ ગ્રંથ પાછળની ભાવના નિખાલસ છે. આ પુસ્તક મારા માટે માત્ર સાહિત્યિક કૃતિ નથી. આ મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા છે. મારા પરિવારને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ છે. મારા સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી છે. અને આવનારી પેઢીઓને અર્પિત વિશ્વાસનો દસ્તાવેજ છે.

હું દિલથી માનું છું કે સમય માણસોને વિદાય આપે છે, પરંતુ તેમના મૂલ્યોને નહીં. જો આ ગ્રંથ ભવિષ્યની કોઈ એક પેઢીને પણ પોતાના મૂળ, પોતાના પૂર્વજો અને પોતાના વારસાને ઓળખવાની પ્રેરણા આપશે, તો હું મારા આ સમગ્ર પ્રયત્નને સફળ માનું છું.

"ઇતિહાસ લખવાનો મારો હેતુ ભૂતકાળનું ગૌરવગાન કરવો નથી; મારો હેતુ આવનારી પેઢીઓને તેમના મૂળ સાથે જોડવાનો છે." "મારા પૂર્વજોએ ઇતિહાસ લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહોતો; તેમણે માત્ર સારું જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આજે એ જ જીવન ઇતિહાસ બની ગયું છે."

"સમયની સાથે માણસો વિદાય લે છે, પરંતુ તેમના મૂલ્યો જીવંત રહે છે. આ ગ્રંથ એ જ મૂલ્યોને આગામી પેઢીઓ સુધી પહોંચાડવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે."

"જો આ ગ્રંથ ભવિષ્યની કોઈ એક પેઢીને પણ પોતાના વારસાને ઓળખવામાં મદદરૂપ થશે, તો હું મારા જીવનના આ પ્રયત્નને ધન્ય માનું છું."

સાદર,

નાથુ સોસા

લેખક • સંશોધક • સમાજચિંતક • વક્તા

પ્રસ્તાવના

વારસાની શોધથી ઇતિહાસના સર્જન સુધી

ઇતિહાસ માત્ર રાજાઓ, સામ્રાજ્યો, યુદ્ધો અને રાજકીય પરિવર્તનોની ગાથા નથી. સાચો ઇતિહાસ તો સામાન્ય પરિવારોના અસામાન્ય જીવનમાં વસેલો હોય છે. એવા પરિવારો, જેમણે કોઈ સિંહાસન પર રાજ્ય કર્યું ન હોય, પરંતુ પોતાના પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ અને સંસ્કારો દ્વારા સમાજના જીવનમાં અવિસ્મરણીય છાપ છોડી હોય.

સોસા પરિવારની ગાથા પણ એવી જ એક જીવંત પરંપરાની ગાથા છે. આ ગ્રંથનો હેતુ માત્ર સોસા પરિવારની વંશાવળી રજૂ કરવાનો નથી. આ પુસ્તક લગભગ ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ, સામાજિક મૂલ્યો, માનવતાવાદી પરંપરા, ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, વણકર સમાજના યોગદાન, ધિરાણ વ્યવસ્થાની અનોખી પરંપરા અને પેઢી દર પેઢી જીવંત રહેલા સંસ્કારોનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાનો એક નિષ્ઠાપૂર્વકનો પ્રયાસ છે. મારા માટે આ સંશોધનયાત્રાની શરૂઆત એક સામાન્ય જિજ્ઞાસાથી થઈ હતી, “આપણા પૂર્વજો કોણ હતા?” પરંતુ જેમ જેમ હું આગળ વધતો ગયો, તેમ તેમ સમજાતું ગયું કે હું માત્ર પરિવારના ઇતિહાસને નહીં, પરંતુ એક યુગને શોધી રહ્યો છું.

આ યાત્રાએ મને નાઠેજની ધરતી સુધી પહોંચાડ્યો, જ્યાંથી સોસા પરિવારની મૂળભૂત ઓળખ શરૂ થાય છે. ત્યારબાદ શ્રી નાજા સોસા દ્વારા પોતાના પુત્ર શ્રી મેહુર સોસા સાથે જૂના સાંગાણામાં થયેલું સ્થળાંતર સોસા પરિવારના નવા ઇતિહાસની શરૂઆત બની. અનુગામી પેઢીઓએ પરિશ્રમ, વિશ્વાસ અને માણસાઈના મૂલ્યોને જીવંત રાખ્યા, જ્યારે શ્રી રામા સોસાએ સમગ્ર પરિવારના વિકાસ અને વિસ્તરણને નવી દિશા આપી. તેમની આગેવાની હેઠળ સોસા પરિવારની ઓળખ વધુ મજબૂત બની અને આ વિરાસત પેઢી દર પેઢી આગળ વધતી રહી. આ ગ્રંથની રચના દરમિયાન મને અનેક અમૂલ્ય દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ કરવાનો અવસર મળ્યો. ખાસ કરીને ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, હસ્તલિખિત નોંધો, મૌખિક પરંપરાઓ, પરિવારના વડીલોની સ્મૃતિઓ તથા ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક સંદર્ભોએ આ સંશોધનને વિશ્વસનીયતા અને ઊંડાણ આપ્યું. આ દસ્તાવેજોએ સ્પષ્ટ કર્યું કે ઇતિહાસ માત્ર પુસ્તકોમાં જ નથી લખાતો; તે લોકોના વ્યવહારોમાં, તેમની જીવનશૈલીમાં, તેમના વિશ્વાસમાં અને તેમની માનવતામાં પણ જીવંત રહે છે.

આ પુસ્તકમાં સોસા પરિવારના ઇતિહાસ સાથે સાથે ભારતના ગ્રામ્ય સમાજની રચના, વણકર સમાજની ગૌરવગાથા, માનવતાવાદી ધિરાણ પરંપરા, સમાજજીવન, શિક્ષણ, સાહિત્ય, જાહેર જીવન અને સમય સાથે પરિવર્તિત થતા સામાજિક મૂલ્યોને પણ શક્ય તેટલી પ્રમાણિકતા સાથે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથ લખતી વખતે મારું એક જ ધ્યેય રહ્યું, ઇતિહાસને સાચવવો નહીં, પરંતુ તેને જીવંત રાખવો. કારણ કે જે સમાજ પોતાના મૂળને ભૂલી જાય છે, તે પોતાના ભવિષ્યને પણ ધીમે ધીમે ગુમાવી દે છે. આ પુસ્તક માત્ર ભૂતકાળનું સંકલન નથી; તે ભવિષ્ય માટેનું માર્ગદર્શન છે. હું ઈચ્છું છું કે સોસા પરિવારની આવનારી પેઢીઓ જ્યારે આ ગ્રંથ વાંચે, ત્યારે તેઓને માત્ર પોતાના પૂર્વજોના નામો જ નહીં, પરંતુ તેમના વિચારો, મૂલ્યો, સંઘર્ષ, સ્વાભિમાન અને માણસાઈની સાચી ઓળખ પણ પ્રાપ્ત થાય. મારી એક હૃદયપૂર્વકની આશા છે કે આ ગ્રંથ અન્ય પરિવારો માટે પણ પ્રેરણાસ્ત્રોત બનશે. ભારતના દરેક પરિવાર પાસે પોતાનો એક ઇતિહાસ છે, પોતાની એક સંસ્કૃતિ છે અને પોતાની એક ગૌરવગાથા છે. જો દરેક પરિવાર પોતાના વારસાનું દસ્તાવેજીકરણ કરશે, તો ભવિષ્યમાં ભારતનો સામાજિક ઇતિહાસ વધુ સમૃદ્ધ અને વધુ જીવંત બનશે.

આ લગભગ ૬૦૦ પાનાનો ગ્રંથ વર્ષોની મહેનત, સંશોધન, ચિંતન અને ભાવનાત્મક સમર્પણનું પરિણામ છે. તેમાં રજૂ થયેલી દરેક માહિતી ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો, મૌખિક પરંપરાઓ અને સંશોધનના આધારે શક્ય તેટલી પ્રમાણિક રીતે રજૂ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તેમ છતાં, કોઈપણ ઇતિહાસની જેમ આ ગ્રંથ પણ અંતિમ સત્ય હોવાનો દાવો કરતો નથી. ભવિષ્યમાં નવા પુરાવા અને નવી માહિતી પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે આ સંશોધન વધુ સમૃદ્ધ બનતું રહેશે.

મારા માટે આ પુસ્તક માત્ર એક પ્રકાશન નથી. આ મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા છે. મારા પરિવારને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ છે. મારા સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી છે. અને આવનારી પેઢીઓને અર્પિત વિશ્વાસનો એક જીવંત દસ્તાવેજ છે. અંતે હું માત્ર એટલું જ કહેવા માંગું છું,

“આ ગ્રંથ કોઈ એક પરિવારના ગૌરવનું પ્રદર્શન નથી; તે પેઢીઓના પરિશ્રમ, માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સંસ્કારોને નમ્ર અભિવાદન છે.” “મારા પૂર્વજોએ ઇતિહાસ લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહોતો; તેમણે માત્ર સારું જીવન જીવ્યું હતું. આજે એ જ જીવન આ ગ્રંથના પાનાઓમાં ઇતિહાસ બનીને જીવંત છે.”

“વારસો માત્ર પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુ નથી; તે જાળવવાની, સમૃદ્ધ બનાવવાની અને આવનારી પેઢીઓને સોંપવાની જવાબદારી છે.”

સાદર,

નાથુ સોસા

લેખક • સંશોધક • સમાજચિંતક • વક્તા

સુરત, ગુજરાત, ભારત

આભારદર્શન

કૃતજ્ઞતાના શબ્દોમાં વ્યક્ત ન થઈ શકે એવી લાગણીઓ

કોઈપણ મહત્ત્વપૂર્ણ ગ્રંથ માત્ર એક લેખકની કલમથી રચાતો નથી. તેની પાછળ અનેક પેઢીઓના સંસ્કારો, અસંખ્ય લોકોનો સહયોગ, સમયની સાથે સંચિત થયેલી સ્મૃતિઓ, ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો, સંશોધનની વર્ષો લાંબી સાધના અને ઈશ્વરની કૃપા કાર્યરત હોય છે.

"The Golden Heritage of Sosa Family" પણ તેનો અપવાદ નથી. આ લગભગ ૬૦૦ પાનાનો સંશોધનગ્રંથ માત્ર મારા લેખનનું પરિણામ નથી; તે મારા પૂર્વજોના જીવનસંઘર્ષ, મારા પરિવારની અમૂલ્ય સ્મૃતિઓ, સમાજના સહકાર અને અનેક શુભેચ્છકોના આશીર્વાદનું જીવંત સ્વરૂપ છે.

સૌ પ્રથમ હું પરમાત્મા પ્રત્યે નમ્ર કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરું છું, જેમણે આ કાર્ય પૂર્ણ કરવાની શક્તિ, ધૈર્ય અને સંકલ્પ આપ્યો.

હું મારા તમામ પૂજ્ય પૂર્વજો પ્રત્યે અનંત આદર વ્યક્ત કરું છું, જેમણે પોતાના જીવન દ્વારા માણસાઈ, પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, વિશ્વાસ અને સમાજસેવાના જે મૂલ્યો સ્થાપિત કર્યા, તે જ આ સમગ્ર ગ્રંથની પ્રેરણાશક્તિ બન્યા છે.

ખાસ કરીને શ્રી નાજા સોસા, જેમણે પોતાના પુત્ર શ્રી મેહુર સોસા સાથે મૂળ વતનમાંથી સ્થળાંતર કરીને જૂના સાંગાણાની ધરતી પર સોસા પરિવારના નવા ઇતિહાસનો પાયો નાખ્યો; અને શ્રી રામા સોસા, જેમણે સમગ્ર સોસા પરિવારના વિકાસ, વિસ્તરણ અને સંગઠનને નવી દિશા આપી, તેમને હું નમ્ર વંદન કરું છું.

હું મારા માતા-પિતા પ્રત્યે હૃદયપૂર્વક કૃતજ્ઞ છું. તેમણે મને માત્ર જન્મ જ આપ્યો નથી, પરંતુ જીવન જીવવાની દિશા, પરિશ્રમનું ગૌરવ, શિક્ષણનું મહત્વ, સંસ્કારોની સમૃદ્ધિ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીનો અમૂલ્ય વારસો આપ્યો છે. મારા પરિવારના તમામ વડીલો, ભાઈઓ, બહેનો અને પરિવારજનોનો હું વિશેષ આભારી છું. તેમણે વર્ષો સુધી સાચવી રાખેલી મૌખિક પરંપરાઓ, જૂની સ્મૃતિઓ, કુટુંબવૃત્તાંત અને ઐતિહાસિક માહિતીઓ મારા માટે અમૂલ્ય સંપત્તિ સમાન સાબિત થઈ. આ ગ્રંથની રચનામાં આધારરૂપ બનેલી ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, હસ્તલિખિત દસ્તાવેજો, ફોટોગ્રાફ્સ અને અન્ય ઐતિહાસિક પુરાવાઓને વર્ષો સુધી સંભાળીને રાખનાર

પરિવારજનો પ્રત્યે હું વિશેષ આદર વ્યક્ત કરું છું. તેમણે માત્ર દસ્તાવેજો જ સાચવ્યા નથી; તેમણે અઢી સદીના ઇતિહાસને જીવંત રાખ્યો છે.

હું નાઠેજ, જૂના સાંગાણા, ભાવનગર, સુરત તથા ભારત અને વિદેશમાં વસતા તમામ સોસા પરિવારજનોનો હૃદયપૂર્વક આભારી છું. આપ સૌના વિશ્વાસ, સહયોગ અને પ્રોત્સાહન વિના આ સંશોધનયાત્રા આટલી વ્યાપક બની શકી ન હોત. આ સંશોધન દરમિયાન વિવિધ ઐતિહાસિક સંદર્ભો, ઉપલબ્ધ સાહિત્ય, સામાજિક પરંપરાઓ અને દસ્તાવેજોના અભ્યાસે મને સતત નવી દિશા આપી. આ ક્ષેત્રે કાર્ય કરનાર તમામ ઇતિહાસકારો, સંશોધકો, લેખકો અને વિદ્વાનો પ્રત્યે પણ હું આદર વ્યક્ત કરું છું.

મારા પુસ્તકોને સતત પ્રોત્સાહન આપનાર શિક્ષણવિદો, વહીવટી અધિકારીઓ, સાહિત્યકારો, સમાજના આગેવાનો, મિત્રો, શુભેચ્છકો અને વાચકોનો હું ઋણી છું. તેમના સૂચનો, પ્રતિભાવો અને વિશ્વાસે મને સતત વધુ સારું કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપી છે.

વિશેષરૂપે હું ભારતના વણકર સમાજ તથા તમામ શ્રમજીવી સમાજોને નમન કરું છું. તેમના પરિશ્રમ, સ્વાભિમાન, સર્જનશક્તિ અને જીવનસંઘર્ષે ભારતના સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસને સમૃદ્ધ બનાવ્યો છે. આ ગ્રંથ તેમની ગૌરવગાથાને પણ નમ્ર અભિવાદન છે.

મારા જીવનમાં જાહેર જીવન, સમાજસેવા, સાહિત્ય અને સંશોધનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં મને જે માર્ગદર્શન, સ્નેહ અને સહકાર મળ્યો છે, તે તમામ વ્યક્તિઓનો હું નામોલ્લેખ કર્યા વિના પણ હૃદયપૂર્વક આભાર વ્યક્ત કરું છું. દરેક વ્યક્તિએ કોઈને કોઈ રીતે આ યાત્રાને સમૃદ્ધ બનાવી છે.

અને અંતે...

હું મારા વાચકો પ્રત્યે વિશેષ કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરું છું. કોઈપણ પુસ્તકનું સાચું જીવન તેના વાચકોમાં વસે છે. જો આ ગ્રંથ કોઈ યુવાનને પોતાના પૂર્વજો વિશે વિચારવા પ્રેરિત કરશે, કોઈ પરિવારને પોતાના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાની પ્રેરણા આપશે, કોઈ સંશોધકને નવા અભ્યાસની દિશા આપશે અથવા કોઈ વાચકને માણસાઈના મૂલ્યો તરફ વધુ નજીક લાવશે, તો મારા આ સમગ્ર પ્રયત્નને સાચો અર્થ પ્રાપ્ત થશે.

આ ગ્રંથમાં જે કંઈ સારું છે, તે મારા પૂર્વજોના આશીર્વાદ, મારા પરિવારના સંસ્કારો અને આપ સૌના સહયોગનું પરિણામ છે. અને જો ક્યાંય કોઈ મર્યાદા રહી ગઈ હોય, તો તેની સંપૂર્ણ જવાબદારી મારી પોતાની છે.

હું આ પુસ્તકને અંત નહીં, પરંતુ એક શરૂઆત માનું છું. આગામી સમયમાં નવા દસ્તાવેજો, નવી માહિતીઓ અને નવા સંશોધનો આ વારસાને વધુ સમૃદ્ધ બનાવશે, એવો મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

"એક પુસ્તક માત્ર એક લેખકની રચના નથી હોતું; તે અનેક પેઢીઓના આશીર્વાદ, અનેક લોકોના સહયોગ અને સમયના અમૂલ્ય સંચયનું સામૂહિક સ્વરૂપ હોય છે." "કૃતજ્ઞતા એ મનુષ્યનો સર્વોત્તમ ગુણ છે; કારણ કે જે પોતાના મૂળને યાદ રાખે છે, તે જ પોતાના ભવિષ્યને સાચા અર્થમાં ઉજ્જવળ બનાવી શકે છે."

"આ ગ્રંથમાં જો કોઈ ગુણ છે, તો તે મારા પૂર્વજોના જીવનમૂલ્યો અને આપ સૌના સહયોગનું પ્રતિબિંબ છે; અને જો કોઈ મર્યાદા છે, તો તે સંપૂર્ણપણે મારી પોતાની છે."

સાદર કૃતજ્ઞ,

નાથુ સોસા

લેખક • સંશોધક • સમાજચિંતક • વક્તા

સુરત, ગુજરાત, ભારત

પુસ્તક વિશે

"The Golden Heritage of Sosa Family" માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી; તે લગભગ ૨૨૫ વર્ષના વારસા, માણસાઈ, સંસ્કારો, સામાજિક મૂલ્યો અને સંશોધનની જીવંત ગાથા છે. આ લગભગ ૬૦૦ પાનાનો સંશોધનગ્રંથ સોસા પરિવારની પેઢી દર પેઢી ચાલતી આવેલી જીવનયાત્રાને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે રજૂ કરે છે. નાઠેજ ગામથી શરૂ થયેલી અને જૂના સાંગાણા, ભાવનગર તથા સુરત સુધી વિસ્તરેલી આ સફર માત્ર સ્થળાંતરની કથા નથી, પરંતુ પરિશ્રમ, સ્વાભિમાન, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીના મૂલ્યોની યાત્રા છે. આ ગ્રંથમાં સોસા પરિવારની ઉત્પત્તિ, વંશાવળી, સ્થળાંતર, વણકર સમાજ સાથેનો ઐતિહાસિક સંબંધ, ગ્રામ્ય જીવન, પરિવાર વ્યવસ્થા, પરંપરાઓ, શિક્ષણ, જાહેર જીવન, સાહિત્યિક યાત્રા અને સમાજસેવાના વિવિધ પાસાઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

પુસ્તકનું સૌથી વિશિષ્ટ પાસું એ છે કે તેમાં લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની માનવતાવાદી ધિરાણ પરંપરાનું દસ્તાવેજીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. આ સંશોધન દરમિયાન ઉપલબ્ધ થયેલી ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, મૌખિક પરંપરાઓ અને અન્ય ઐતિહાસિક પુરાવાઓના આધારે આ પરંપરાનો અભ્યાસ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જે ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર અને સામાજિક વિશ્વાસના અનોખા મોડેલને સમજવામાં મદદરૂપ બને છે. આ પુસ્તકમાં માત્ર ઐતિહાસિક માહિતી જ નથી, પરંતુ જીવનમૂલ્યો પણ છે. માણસાઈ, પ્રામાણિકતા, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ, સામાજિક જવાબદારી, પરિવાર પ્રત્યેની નિષ્ઠા અને સંસ્કારો જેવી શાશ્વત મૂલ્યો સમગ્ર ગ્રંથમાં જીવંત રીતે પ્રગટ થાય છે.

આ ગ્રંથનો હેતુ માત્ર ભૂતકાળનું વર્ણન કરવાનો નથી. તેનો મુખ્ય હેતુ આવનારી પેઢીઓને પોતાના મૂળ સાથે જોડવાનો, પરિવારના ઇતિહાસના સંરક્ષણ માટે પ્રેરિત કરવાનો અને સમાજમાં દસ્તાવેજીકરણની સંસ્કૃતિ વિકસાવવાનો છે. આ પુસ્તક ઇતિહાસકારો, સંશોધકો, સમાજશાસ્ત્રીઓ, અર્થશાસ્ત્રીઓ, પરિવાર ઇતિહાસમાં રસ ધરાવતા વાચકો તથા ભારતીય ગ્રામ્ય સમાજ અને વણકર સમાજના અભ્યાસ માટે એક મહત્વપૂર્ણ સંદર્ભગ્રંથ બની શકે છે.

આ ગ્રંથ એ વિચારને મજબૂત બનાવે છે કે,

પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર પરિવારનો નથી; તે સમાજના ઇતિહાસનો અભિન્ન ભાગ છે.

અંતે, આ પુસ્તક દરેક વાચકને એક પ્રશ્ન પૂછે છે,

શું આપણે પણ આપણા પૂર્વજોનો ઇતિહાસ, દસ્તાવેજો અને સંસ્કારોને આવનારી પેઢીઓ માટે સાચવી રહ્યા છીએ?

આ ગ્રંથની વિશેષતાઓ

લગભગ ૬૦૦ પાનાનો વિસ્તૃત સંશોધનગ્રંથ

સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ

નાઠેજથી જૂના સાંગાણા, ભાવનગર અને સુરત સુધીની ઐતિહાસિક યાત્રા

પરિવારની પ્રમાણભૂત વંશાવળી અને પેઢીવાર માહિતી

૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો અને સંબંધિત સંશોધન

૨૨૫ વર્ષ જૂની માનવતાવાદી ધિરાણ પરંપરાનો અભ્યાસ

વણકર સમાજના ઇતિહાસ અને યોગદાનનો વિશેષ ઉલ્લેખ

ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, સમાજજીવન અને સંસ્કૃતિનું દસ્તાવેજીકરણ

પરિવાર, સમાજ અને માણસાઈના શાશ્વત મૂલ્યોનું વિશ્લેષણ

દુર્લભ દસ્તાવેજો, ઐતિહાસિક સંદર્ભો અને સંશોધન આધારિત રજૂઆત

“વારસો માત્ર પૂર્વજોની મિલકત નથી; તે આવનારી પેઢીઓ પ્રત્યેની આપણી જવાબદારી પણ છે.”

સાદર કૃતજ્ઞ,

નાથુ સોસા

લેખક • સંશોધક • સમાજચિંતક • વક્તા

સુરત, ગુજરાત, ભારત

લેખક પરિચય

નાથુ સોસા એક લેખક, સ્વતંત્ર સંશોધક, સમાજચિંતક, વક્તા અને સામાજિક કાર્યકર તરીકે ઓળખાય છે. છેલ્લા અનેક વર્ષોથી તેઓ ભારતીય સમાજ, વણકર સમાજ, સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો, સામાજિક સમાનતા, ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, પરિવાર ઇતિહાસ અને માનવતાવાદી મૂલ્યો જેવા વિષયો પર સંશોધન, લેખન અને જાહેર જીવનમાં સક્રિય છે.

તેમની માન્યતા છે કે "જે સમાજ પોતાના ઇતિહાસને સાચવે છે, તે જ પોતાના ભવિષ્યને મજબૂત બનાવી શકે છે." આ વિચારને જીવનધ્યેય બનાવી તેમણે માત્ર પોતાના પરિવારનો જ નહીં, પરંતુ સમાજના ભૂલાતા ઇતિહાસને દસ્તાવેજીકૃત કરવાનો સતત પ્રયાસ કર્યો છે.

તેમણે વર્ષો સુધી વિવિધ ગામોની મુલાકાતો, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો, મૌખિક પરંપરાઓ, વડીલોના સંસ્મરણો, જૂની નોંધપોથીઓ અને ઉપલબ્ધ સંદર્ભોના અભ્યાસ દ્વારા સોસા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસનું સંશોધન કર્યું છે. આ સંશોધન દરમિયાન તેમના હાથમાં આવેલી ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટોએ ભારતના ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, માનવતાવાદી ધિરાણ વ્યવસ્થા અને સમાજજીવનના અભ્યાસને નવી દિશા આપી છે.

તેમનો વિશ્વાસ છે કે પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર વંશાવળી સુધી મર્યાદિત નથી; તે સમાજના સાંસ્કૃતિક વિકાસ, માનવ સંબંધો, આર્થિક વ્યવસ્થા અને મૂલ્યપરંપરાનો જીવંત દસ્તાવેજ છે. આ જ દૃષ્ટિકોણને આધારે તેમણે આ લગભગ ૬૦૦ પાનાનો સંશોધનગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે.

લેખન ઉપરાંત નાથુ સોસાએ સમાજસેવા, શિક્ષણ, યુવા માર્ગદર્શન, જાહેર જીવન અને વિવિધ સામાજિક સંસ્થાઓમાં જવાબદારીપૂર્વક કાર્ય કર્યું છે. તેમના માટે હોદ્દા કરતાં મૂલ્યો વધુ મહત્વના રહ્યા છે અને જાહેર જીવનમાં તેમણે હંમેશાં પ્રામાણિકતા, પારદર્શિતા અને સમાજહિતને પ્રાથમિકતા આપી છે.

તેમની લેખનશૈલીનું મુખ્ય કેન્દ્ર માણસાઈ, ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ, સામાજિક ન્યાય, સંશોધન અને પ્રેરણાત્મક જીવનમૂલ્યો છે. તેઓ માને છે કે પુસ્તક માત્ર વાંચવા માટે નથી હોતું; પુસ્તક સમાજમાં વિચાર, સંવાદ અને પરિવર્તનની શરૂઆત કરી શકે છે.

પ્રકાશિત પુસ્તકો

ગુજરાતી

યુગપુરુષ ડૉ. બી. આર. આંબેડકર

રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર

રત્ન કણિકાઓ

મનની ભીતર

સંવેદનાની સફર

પ્રેરક પ્રતિભાવ

સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું

અંગ્રેજ શાસન સામે વણકરોનો સંઘર્ષ

અંગ્રેજી

The Golden Heritage of Sosa Family

The History of Sosa Family

લેખકની વિચારધારા

નાથુ સોસા માને છે કે,

ઇતિહાસ માત્ર રાજાઓનો નથી; સામાન્ય પરિવારો પણ ઇતિહાસ સર્જે છે.

દરેક પરિવારે પોતાના પૂર્વજોના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું જોઈએ.

માણસાઈ કોઈપણ સમાજની સૌથી મોટી સંપત્તિ છે.

સંસ્કારો જ પેઢીઓને જોડતો સૌથી મજબૂત પુલ છે.

સંશોધનનું સાચું મૂલ્ય ત્યારે છે, જ્યારે તે સમાજને નવી દિશા આપે.

ભાવિ વિઝન

નાથુ સોસાનું સ્વપ્ન છે કે ભારતના દરેક પરિવાર પોતાના ઇતિહાસ, દસ્તાવેજો, વંશાવળી અને સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંરક્ષણ કરે. તેઓ ઇચ્છે છે કે ભવિષ્યમાં પરિવાર ઇતિહાસ, ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિ અને સામાજિક વારસા માટે એક સુવ્યવસ્થિત સંશોધન અને દસ્તાવેજીકરણ કેન્દ્ર સ્થાપિત થાય, જ્યાં આવનારી પેઢીઓ પોતાના મૂળને વૈજ્ઞાનિક અને ઐતિહાસિક રીતે જાણી શકે.

"મારા માટે લેખન વ્યવસાય નથી; તે મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા, મારા સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને આવનારી પેઢીઓ માટેનું સંકલ્પ છે."

"જો મારા લેખનથી એક પરિવાર પણ પોતાના ઇતિહાસને સાચવવા પ્રેરિત થશે, તો હું મારા જીવનના આ પ્રયત્નને સફળ માનું છું."

અનુક્રમણિકા

ભાગ - ૧

મૂળ અને ઉત્પત્તિ

૧.	સોસા પરિવારની ઉત્પત્તિ અને મારા અસ્તિત્વના મૂળની શોધ	૧
૨.	નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા	૧૩
૩.	જૂના સાંગાણા : સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસની સાક્ષી ધરતી	૨૭
૪.	સોસા પરિવારની પ્રગતિનો પાયો	૪૧

ભાગ - ૨

માણસાઈ અને આર્થિક વારસો

૫.	માણસાઈની પરંપરા	૪૫
૬.	આર્થિક વારસો અને ધિરાણ પરંપરા	૫૧
૭.	રાણી સિક્કા, ફદિયું અને આના	૬૯
૮.	માનવતા આધારિત વ્યાજ વ્યવસ્થા	૭૭

ભાગ - ૩

દસ્તાવેજો અને ઐતિહાસિક પુરાવા

૯.	૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો : જીવંત સાક્ષી	૮૩
૧૦.	બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી અને બ્રિટિશ યુગના દસ્તાવેજો	૯૩
૧૧.	પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંબંધો	૯૭
૧૨.	સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ	૧૦૧
૧૩.	કૃષ્ણકુમારસિંહજી અને ઐતિહાસિક વ્યવહારો	૧૦૫
૧૪.	સૌરાષ્ટ્રથી મુંબઈ સુધીની વિશ્વાસગાથા	૧૦૭
૧૫.	રાજકીય અને સામાજિક પરિવર્તનોની અસર	૧૧૫

ભાગ - ૪

પરિવાર, સંસ્કૃતિ અને પેઢીઓ

૧૬.	પરંપરા, સંસ્કૃતિ અને ધાર્મિક વારસો	૧૧૯
૧૭.	નાજા સોસા : સોસા પરિવારના નવા અધ્યાયના પ્રણેતા	૧૩૧
૧૮.	બીજીથી ચોથી પેઢી	૧૩૫
૧૯.	પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢી	૧૩૯
૨૦.	સાતમી અને આઠમી પેઢી	૧૪૩
૨૧.	નવમી પેઢી : વારસાથી વિઝન સુધી	૧૪૫

ભાગ - ૫

મારી જીવનયાત્રા

૨૨.	બાળપણ, સંસ્કાર અને રમતગમત	૧૪૯
૨૩.	જૂના સાંગાણાથી ભાવનગર	૧૬૫
૨૪.	સુરત તરફની પ્રથમ યાત્રા	૧૮૫
૨૫.	વ્યવસાય, સંઘર્ષ અને સફળતા	૧૯૯
૨૬.	માતૃશક્તિ - એક માતાની નિર્ભયતા, સંસ્કાર અને સાહિત્યિક વારસાની અમર ગાથા	૨૦૩

ભાગ - ૬

જાહેર જીવન

૨૭.	સામાજિક નેતૃત્વ	૨૦૯
૨૮.	શિક્ષણ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી	૨૧૩
૨૯.	લાભાર્થીથી ડિરેક્ટર સુધી	૨૨૯
૩૦.	ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા	૨૪૭
૩૧.	સહકારી ક્ષેત્રની યાત્રા	૨૬૩
૩૨.	ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)	૨૭૧

ભાગ - ૭
લેખન અને સાહિત્ય

૩૩. લેખનયાત્રાની શરૂઆત ૨૯૩
૩૪. મારા પુસ્તકો અને સમાજ ૩૨૭
૩૫. ગુજરાતથી રાષ્ટ્રીય સ્તર સુધીની વિચારયાત્રા ૩૩૯

ભાગ - ૮
સંશોધન

૩૬. પરિવારનો ઇતિહાસ : દસ્તાવેજીકરણનું મહત્વ ૩૫૯
૩૭. દસ્તાવેજો કેવી રીતે સાચવ્યા ૩૬૩
૩૮. મૌખિક ઇતિહાસનું મહત્વ ૩૬૭

ભાગ - ૯
વારસાનું સંરક્ષણ

૩૯. ડિજિટલ યુગમાં વારસાનું સંરક્ષણ ૩૭૧
૪૦. વારસાથી ભવિષ્ય સુધી ૩૭૫
૪૧. સોસા પરિવારનું ભાવિ વિઝન ૩૭૯

ભાગ - ૧૦

૪૨. એક પરિવારથી એક વિચારધારા સુધી ૩૮૩
૪૩. પુસ્તકમાંથી મળતા પાઠ ૩૮૭
૪૪. મારું જીવનદર્શન: માણસાઈ, સંઘર્ષ અને સમાજસેવાના જીવનમૂલ્યો ૩૯૧

ભાગ - ૧

મૂળ અને ઉત્પત્તિ

૧

સોસા પરિવારની ઉત્પત્તિ અને મારા અસ્તિત્વના મૂળની શોધ

જ્યારે હું મારા પરિવારનો ઇતિહાસ લખવા બેઠો છું, ત્યારે મને એવો અનુભવ થાય છે કે હું માત્ર એક પરિવારની કથા લખી રહ્યો નથી, પરંતુ અનેક પેઢીઓના સંઘર્ષ, પરિશ્રમ, માણસાઈ, મૂલ્યો, સ્વાભિમાન અને સામાજિક જવાબદારીની એક જીવંત ગાથાને શબ્દોમાં ઉતારી રહ્યો છું. આ ગ્રંથ મારા માટે માત્ર સંશોધનનો વિષય નથી; તે મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા, તેમના જીવનમૂલ્યોને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ અને આવનારી પેઢીઓ માટે તૈયાર કરાયેલો એક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ છે. છેલ્લાં ઘણા વર્ષોથી મેં સોસા પરિવારના ઇતિહાસને શોધવા માટે સતત સંશોધન કર્યું છે. આ સંશોધન દરમિયાન મને અનેક એવા દુર્લભ દસ્તાવેજો પ્રાપ્ત થયા છે, જે માત્ર અમારા પરિવારના જ નહીં પરંતુ સૌરાષ્ટ્રના સામાજિક, આર્થિક અને ઐતિહાસિક જીવનના પણ મહત્વપૂર્ણ સાક્ષી છે. મારા પરિવાર પાસે આજે પણ વિવિધ સમયગાળાના અસંખ્ય મૂળ દસ્તાવેજો સુરક્ષિત રીતે સંરક્ષિત છે. તેમાં ખાસ કરીને ભાવનગર રાજ્યના મહારાજા શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજીના શાસનકાળ સાથે સંબંધિત ૪૬૭ મૂળ ધિરાણ ટિકિટોનો અદ્વિતીય સંગ્રહ છે. આ ટિકિટો લગભગ અઢી સદી જૂની વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થાના જીવંત પુરાવા છે અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્રના અભ્યાસ માટે અમૂલ્ય દસ્તાવેજી સામગ્રી પૂરું પાડે છે.

આ ઉપરાંત મારા પરિવાર પાસે વિવિધ ઐતિહાસિક સમયગાળાના અન્ય મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજો પણ ઉપલબ્ધ છે, જેમાં,

પાલિતાણા દરબાર સમયના વ્યવહારો સંબંધિત મૂળ દસ્તાવેજો,

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી સમયના નાણાકીય અને વહીવટી પુરાવાઓ,

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના શાસનકાળ સાથે સંબંધિત ઐતિહાસિક ટિકિટો,

બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના સમયની એક આના ચલણ આધારિત ટિકિટો,

કલદાર ચલણ પદ્ધતિની એક આના સંબંધિત દુર્લભ ટિકિટો,

વિવિધ રજવાડાઓના સમયના ધિરાણ અને વ્યવહારની નોંધો,

પરિવારની જૂની નોંધપોથીઓ,

વંશાવળી સંબંધિત હસ્તલિખિત નોંધો,

તેમજ પેઢી દર પેઢી સાચવી રાખવામાં આવેલી મૌખિક પરંપરાઓનો સમાવેશ થાય છે.

આ તમામ દસ્તાવેજોનું વિશેષ મહત્વ એ છે કે તેઓ માત્ર વ્યક્તિગત સ્મૃતિઓ નથી, પરંતુ એક સમગ્ર યુગની આર્થિક વ્યવસ્થા, સ્થાનિક ચલણ પદ્ધતિ, વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ પરંપરા, ગ્રામ્ય સમાજની રચના અને રાજકીય પરિવર્તનોના જીવંત સાક્ષી છે. આવા મૂળ દસ્તાવેજો ખૂબ ઓછા પરિવારો પાસે આજે પણ અખંડિત સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ છે.

આ દસ્તાવેજો ઉપરાંત મારા અગાઉ પ્રકાશિત ગ્રંથો-'સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું', 'The History of Sosa Family' અને 'The Golden Heritage of Sosa Family', તથા પરિવારના વડીલો પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી મૌખિક માહિતી, સ્થાનિક ઇતિહાસ અને ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક સંદર્ભોના તુલનાત્મક અભ્યાસના આધારે હું વિશ્વાસપૂર્વક કહી શકું છું કે સોસા પરિવારનું મૂળ નિવાસસ્થાન ગિર સોમનાથ જિલ્લાના કોડીનાર તાલુકાનું નાઠેજ ગામ હતું. આ ગ્રંથ તે મૂળની શોધથી શરૂ થાય છે. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા, ત્યાંથી ભાવનગર અને ત્યારબાદ સુરત સુધીની આ યાત્રા માત્ર સ્થળાંતરની ગાથા નથી; તે પરિશ્રમ, માણસાઈ, વિશ્વાસ, સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા અને અવિરત વિકાસની ગાથા છે. મારો વિશ્વાસ છે કે આ સંશોધન માત્ર સોસા પરિવારના ઇતિહાસને જ નહીં, પરંતુ ગુજરાતના ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થા, વણકર સમાજના ઇતિહાસ અને સૌરાષ્ટ્રના સામાજિક જીવનના અભ્યાસને પણ નવી દિશા આપશે. "પૂર્વજોએ અમને માત્ર દસ્તાવેજોનો વારસો આપ્યો નથી; તેમણે ઇતિહાસને સાચવવાની જવાબદારી પણ સોંપી છે. આ ગ્રંથ તે જવાબદારી નિભાવવાનો મારો નમ્ર પ્રયાસ છે."

નાઠેજ-મારા પૂર્વજોની જન્મભૂમિ

મારા માટે નાઠેજ માત્ર એક ગામનું નામ નથી. તે મારા અસ્તિત્વનો આરંભ છે. તે મારા પૂર્વજોની કર્મભૂમિ છે. તે જમીન છે જ્યાં સોસા પરિવારની ઓળખનો પ્રથમ પાયો નાખવામાં આવ્યો હતો. સૌરાષ્ટ્રની ધરતી સદીઓથી સંઘર્ષ, પરિશ્રમ અને સ્વાભિમાનની સાક્ષી રહી છે. ગીરના જંગલોની નજીક અને અરબી સમુદ્રના પ્રભાવ હેઠળ આવેલો કોડીનાર વિસ્તાર પ્રાચીન સમયથી કૃષિ, પશુપાલન, કારીગરી અને વેપાર માટે જાણીતો રહ્યો છે. નાઠેજ ગામ પણ આ જ પરંપરાનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતું. મારા પૂર્વજો અહીં રહેતા, મહેનત કરતા, કુટુંબ ચલાવતા અને પોતાના જીવનમૂલ્યોને ઘડતા હતા. તેઓ માટે જીવન માત્ર રોજી-રોટી કમાવવાનું સાધન નહોતું; જીવન એક જવાબદારી હતી, એક સંસ્કાર હતો.

કોડીનાર વિસ્તારનું સામાજિક જીવન

તે સમયના કોડીનાર વિસ્તારનું જીવન સંપૂર્ણપણે ગ્રામ્ય અને પરિશ્રમ આધારિત હતું. લોકો ખેતી, પશુપાલન, વણાટ, કારીગરી અને નાના વેપાર દ્વારા જીવનનિર્વાહ કરતા હતા. સમાજમાં વિવિધ જાતિઓ અને સમુદાયો વસવાટ કરતા હતા. દરેક સમાજ પોતાની વિશિષ્ટ ઓળખ ધરાવતો હતો, પરંતુ જીવન પરસ્પર સહયોગ ઉપર આધારિત હતું.

ખેડૂતને વણકરની જરૂર હતી. વણકરને વેપારીની જરૂર હતી. વેપારીને ખેડૂતની જરૂર હતી. આ રીતે સમગ્ર સમાજ એકબીજા સાથે જોડાયેલો હતો. તે સમયના લોકો પાસે સંપત્તિ ઓછી હતી, પરંતુ વિશ્વાસ ઘણો હતો. માણસનો શબ્દ જ તેની ઓળખ ગણાતો હતો.

વણકર સમાજ અને અમારી ઓળખ

હું ગૌરવ સાથે કહું છું કે હું વણકર સમાજમાંથી આવું છું.

ભારતના ઇતિહાસમાં વણકર સમાજનું યોગદાન અવિસ્મરણીય છે. આ સમાજે માત્ર કપડાં નથી બનાવ્યાં, પરંતુ ભારતની આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક સમૃદ્ધિના તંતુઓ વણ્યાં છે. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, સુરત અને ભારતના અનેક વિસ્તારોમાં વણકર સમાજે પોતાના હાથના કૌશલ્યથી સમાજને વસ્ત્રો આપ્યાં અને સ્થાનિક અર્થતંત્રને મજબૂત બનાવ્યું. મારા પૂર્વજો પણ આ જ ગૌરવશાળી પરંપરાનો ભાગ હતા. પરંતુ અમારા પરિવારની વિશેષતા માત્ર વણાટ પૂરતી મર્યાદિત રહી નહોતી. મારા પૂર્વજોએ સમાજમાં વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સહયોગનું પણ એક આગવું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

મારા પૂર્વજોની જીવનશૈલી

મારા પૂર્વજોના જીવનમાં સાદગી હતી, પરંતુ ગરીબી નહોતી. તેમની પાસે કદાચ વૈભવ નહોતું, પરંતુ સ્વાભિમાન ઘણો હતો. તેઓ વહેલી સવારે ઊઠતા, પરિશ્રમ કરતા અને જીવનને એક જવાબદારી તરીકે જીવતા.

મારા પરિવારના વડીલો વારંવાર કહેતા: "માણસ પાસે પૈસા ઓછા હોય તો ચાલે, પરંતુ માણસાઈ ઓછી ન હોવી જોઈએ."

કદાચ આ જ વિચારધારાએ આગળ જઈને સોસા પરિવારને સમાજમાં વિશેષ સ્થાન અપાવ્યું.

સંસ્કારોની સાચી સંપત્તિ

મારા પૂર્વજોએ અમને જમીન, મકાન કે ધન કરતાં પણ મોટી સંપત્તિ આપી છે.

તેમણે અમને આપ્યું:

પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, વચનપાલન, સ્વાભિમાન, અને માનવતા.

આ મૂલ્યો આજે પણ સોસા પરિવારની સાચી ઓળખ છે.

મને ઘણી વખત લાગે છે કે જો આ મૂલ્યો ન હોત, તો કદાચ સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ પણ આજે જીવંત ન હોત.

સ્થળાંતર પહેલાંનો સમય

નાઠેજ ગામમાં મારા પૂર્વજોએ અનેક વર્ષો સુધી જીવન વિતાવ્યું. અહીં તેમણે કુટુંબ સ્થાપ્યું. અહીં તેમણે સંબંધો બાંધ્યા. અહીં તેમણે પરિશ્રમ દ્વારા સમાજમાં સ્થાન મેળવ્યું.

પરંતુ સમય કોઈ માટે સ્થિર રહેતો નથી. સૌરાષ્ટ્રની બદલાતી પરિસ્થિતિઓ, જીવનનિર્વાહની નવી જરૂરિયાતો અને ભવિષ્યની નવી તકોને કારણે મારા પૂર્વજોના જીવનમાં એક મોટો વળાંક આવ્યો. તે વળાંક હતો, નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા. આ યાત્રા માત્ર સ્થળાંતર નહોતી; તે સોસા પરિવારના ઇતિહાસના નવા યુગની શરૂઆત હતી.

ઇતિહાસની સાક્ષી

આજે જ્યારે હું મારા હાથમાં ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજો પકડું છું, ત્યારે મને મારા પૂર્વજોની ઉપસ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.

મને લાગે છે કે તેઓ જાણે કહી રહ્યા હોય:

"અમારું જીવન ભૂલી જશો નહીં.

અમારા સંઘર્ષોને શબ્દ આપો.

અમારી માણસાઈને જીવંત રાખો."

આ પુસ્તક લખવાનો મારો પ્રયાસ એ જ છે.

સોસા પરિવારની ઉત્પત્તિ અને મૂળ નિવાસની આ ગાથા માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી. તે સૌરાષ્ટ્રની ધરતી, વણકર સમાજના સંઘર્ષ, માનવતાના મૂલ્યો અને પેઢીઓ સુધી જીવંત રહેલા આત્મગૌરવની ગાથા છે.

નાઠેજ ગામથી શરૂ થયેલી આ યાત્રા આગળ જઈને જૂના સાંગાણા, ભાવનગર અને સુરત સુધી પહોંચશે. પરંતુ આ સમગ્ર વારસાનો પાયો નાઠેજની પવિત્ર ધરતી ઉપર જ રચાયો હતો.

"હું મારા પૂર્વજોની મિલકતનો નહીં, પરંતુ તેમના સંસ્કારો, સંઘર્ષો અને માણસાઈના વારસાનો વારસદાર છું."

મારા અસ્તિત્વના મૂળની શોધ

માનવ જીવનમાં કેટલીક એવી યાત્રાઓ હોય છે જે બહારની દુનિયામાં નહીં પરંતુ પોતાના અસ્તિત્વની અંદર શરૂ થાય છે. આ પુસ્તક લખવાની મારી યાત્રા પણ એવી જ એક યાત્રા છે, મારા મૂળની શોધની યાત્રા, મારા પૂર્વજોની શોધની યાત્રા અને મારા અસ્તિત્વને ઘડનાર સંસ્કારોની શોધની યાત્રા. મને ઘણી વખત પ્રશ્ન થાય છે કે હું કોણ છું? મારી ઓળખ શું છે? મારી અંદર જે વિચાર, મૂલ્યો, માણસાઈ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી જોવા મળે છે, તેની શરૂઆત ક્યાંથી થઈ? આ પ્રશ્નોના જવાબ શોધવા માટે જ્યારે મેં મારા પરિવારના ઇતિહાસના પાનાંઓ ઉથલાવવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારે મને સમજાયું કે કોઈપણ વ્યક્તિનું અસ્તિત્વ માત્ર તેના જન્મથી શરૂ થતું નથી. તેના અસ્તિત્વની શરૂઆત તો તેની અનેક પેઢીઓના જીવન, સંઘર્ષ, ત્યાગ અને સંસ્કારોથી થાય છે. હું આજે જે કંઈ છું, તે મારા પૂર્વજોના પરિશ્રમનું પરિણામ છું. મારા વ્યક્તિત્વમાં જે મૂલ્યો છે, તે મારા પરિવારના અનેક

પેઢીઓએ જીવેલા જીવનનું પ્રતિબિંબ છે. મારા વિચારોમાં જે માણસાઈ છે, તે મારા પૂર્વજોએ સમાજ માટે કરેલી સેવાઓનો વારસો છે. અને મારી અંદર જે આત્મગૌરવ છે, તે મારા સમાજ અને મારા પરિવારના સંઘર્ષોની યાદ છે. મારા હાથમાં રહેલા લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજો, કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમયની ૪૬૭ ટિકિટો, પાલિતાણા દરબાર અને બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી સમયના સંદર્ભો, તથા પેઢી દર પેઢી મળેલી મૌખિક પરંપરાઓ મને સતત મારા મૂળ તરફ લઈ જાય છે. આ દસ્તાવેજો માત્ર કાગળના ટુકડા નથી; તે મારા પૂર્વજોના જીવનના સાક્ષી છે. તેમાં તેમના વ્યવહારો, તેમના સંબંધો, તેમના સંઘર્ષો અને તેમની વિશ્વસનીયતાની ગાથા લખાયેલી છે.

મારા અગાઉના પુસ્તકો "સોસા પરિવાર માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું", "The History of Sosa Family" અને "The Golden Heritage of Sosa Family" લખતી વખતે પણ મને વારંવાર અનુભવ થયો હતો કે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર એક કુટુંબનો ઇતિહાસ નથી. તે એક એવી પરંપરાની ગાથા છે જેમાં માનવતા, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને સામાજિક જવાબદારીનું અનોખું સંમિશ્રણ જોવા મળે છે. મારા પૂર્વજોએ કદાચ ક્યારેય કલ્પના પણ નહીં કરી હોય કે તેમના જીવનના અનુભવ, તેમના વ્યવહારો અને તેમની માણસાઈ એક દિવસ પુસ્તકના સ્વરૂપમાં લખાશે. પરંતુ આજે જ્યારે હું આ ઇતિહાસ લખી રહ્યો છું, ત્યારે મને લાગે છે કે હું માત્ર લેખક નથી; હું મારા પૂર્વજોની સ્મૃતિઓનો સંરક્ષક છું. હું તેમની વારસાગાથાનો એક નમ્ર વારસદાર છું. મારા માટે આ ઇતિહાસ લખવાનો અર્થ માત્ર ભૂતકાળને યાદ કરવાનો નથી. તેનો અર્થ છે આવનારી પેઢીઓને પોતાની ઓળખ સાથે જોડવાનો. કારણ કે જે સમાજ પોતાના મૂળને ભૂલી જાય છે, તે ધીમે ધીમે પોતાની ઓળખ ગુમાવી દે છે. પરંતુ જે સમાજ પોતાના ઇતિહાસને સાચવે છે, તે સમયના કોઈપણ વાવાઝોડામાં પોતાની ઓળખ જાળવી રાખે છે. આ પુસ્તક એ જ પ્રયાસ છે-મારા પૂર્વજોની યાદોને જીવંત રાખવાનો, તેમની માણસાઈને શબ્દ આપવાનો અને તેમની જીવનયાત્રાને ઇતિહાસના પાનાંઓમાં સ્થાન આપવાનો. જ્યારે હું મારા મૂળની શોધ કરું છું, ત્યારે અંતે મને એક જ સત્ય સમજાય છે: **"માણસનું અસ્તિત્વ તેના નામથી નહીં, પરંતુ તેના પૂર્વજોના મૂલ્યો, સંસ્કારો અને સમાજ માટેના યોગદાનથી ઘડાય છે."** આથી જ મારા માટે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર ઇતિહાસ નથી; તે મારા અસ્તિત્વનું મૂળ છે, મારા જીવનનું આધારસ્તંભ છે અને મારા ભવિષ્યનો માર્ગદર્શક છે. **"હું મારા પૂર્વજોની સંપત્તિનો વારસદાર નથી, હું તેમના સંસ્કારોનો વારસદાર છું; અને એ જ મારા જીવનની સૌથી મોટી ઓળખ છે."**

નાઠેજ ગામનો ઇતિહાસ

સોસા પરિવારના મૂળની ધરતી અને સૌરાષ્ટ્રની એક ઐતિહાસિક કડી

જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસની શોધમાં આગળ વધું છું, ત્યારે મારી યાત્રા

મને વારંવાર કોડીનાર તાલુકાના નાઠેજ ગામ સુધી લઈ જાય છે. મારા માટે નાઠેજ માત્ર એક ગામ નથી, પરંતુ મારા પૂર્વજોની સ્મૃતિઓ, સંઘર્ષો અને સંસ્કારોનું પ્રથમ કેન્દ્ર છે. અહીંથી જ સોસા પરિવારની ઐતિહાસિક યાત્રાની શરૂઆત થઈ હતી. મારા પરિવારની પેઢી દર પેઢી ચાલતી આવેલી મૌખિક પરંપરાઓ, વડીલોના સંસ્મરણો અને ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક સંદર્ભો અનુસાર અમારા પૂર્વજો નાઠેજ ગામમાં વસવાટ કરતા હતા. આ ગામ સૌરાષ્ટ્રના દક્ષિણ કિનારાના વિસ્તારમાં આવેલું છે, જે ગીરના જંગલો, અરબી સમુદ્ર અને કૃષિ આધારિત જીવનશૈલી માટે ઓળખાય છે. પ્રાચીન સમયમાં કોડીનાર વિસ્તાર ચુડાસમા રાજવંશ, ત્યારબાદ જુનાગઢ રાજ્ય અને સ્થાનિક દરબારોના પ્રભાવ હેઠળ રહ્યો હતો. આ સમગ્ર વિસ્તાર વેપાર, ખેતી અને પશુપાલન માટે મહત્વપૂર્ણ ગણાતો હતો. દરિયાકાંઠાની નજીક હોવાને કારણે અહીંના લોકોનો વેપારી સંપર્ક વેરાવળ, દીવ, પોરબંદર અને ભરૂચ જેવા બંદરો સાથે પણ રહેતો હતો. નાઠેજ ગામમાં જીવન સરળ હતું, પરંતુ સંઘર્ષમય હતું. વરસાદ આધારિત ખેતી, મર્યાદિત સંસાધનો અને કુદરતી પરિસ્થિતિઓ ઉપર નિર્ભર જીવન હોવા છતાં લોકોમાં પરસ્પર સહયોગની ભાવના મજબૂત હતી. ગામ એક પરિવારની જેમ જીવતું હતું. કોઈના ઘરે પ્રસંગ હોય કે મુશ્કેલી, આખું ગામ તેની સાથે ઉભું રહેતું. મારા પૂર્વજો પણ આ જ વાતાવરણમાં ઘડાયા હતા. તેઓએ અહીંથી પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈના સંસ્કારો મેળવ્યા હતા. કદાચ એ જ કારણ છે કે આગળ જઈને સોસા પરિવાર માત્ર આર્થિક રીતે જ નહીં, પરંતુ સામાજિક રીતે પણ વિશ્વાસનું પ્રતીક બની શક્યો.

આજે ભલે નાઠેજ ગામ વિશે વિશાળ પ્રમાણમાં દસ્તાવેજી માહિતી ઉપલબ્ધ ન હોય, પરંતુ મારા માટે આ ગામનું મહત્વ અનન્ય છે. કારણ કે અહીંથી જ તે વારસાની શરૂઆત થઈ હતી, જે આજે ૨૨૫ વર્ષ પછી પણ જીવંત છે.

“નાઠેજ મારા માટે માત્ર વતન નથી; તે મારા પૂર્વજોના સ્વપ્નો, સંઘર્ષો અને સંસ્કારોની જન્મભૂમિ છે.”

કોડીનાર વિસ્તારની સામાજિક પરિસ્થિતિ

સૌરાષ્ટ્રના ગ્રામ્ય સમાજનું એક જીવંત પ્રતિબિંબ

મારા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે તે સમયના કોડીનાર વિસ્તારની સામાજિક પરિસ્થિતિને સમજવી અત્યંત જરૂરી છે. કારણ કે કોઈપણ પરિવારનો વિકાસ તેના આસપાસના સમાજ અને સમયથી અલગ થઈને થતો નથી. અઢારમી અને ઓગણીસમી સદીના સમયગાળામાં કોડીનાર વિસ્તાર મુખ્યત્વે કૃષિ આધારિત સમાજ ધરાવતો હતો. ખેતી, પશુપાલન, વણાટ, કારીગરી અને નાના વેપાર લોકોના જીવનનિર્વાહના મુખ્ય સાધનો હતા. ગામડાંઓમાં જીવન સમૂહ આધારિત હતું. લોકો એકબીજાની જરૂરિયાતોને સમજતા અને પરસ્પર સહયોગથી જીવન જીવતા. પરંતુ આ સમયગાળાનો

સમાજ સંપૂર્ણ સમાનતાવાદી નહોતો. ભારતીય સમાજમાં વર્ણ અને જાતિ આધારિત વ્યવસ્થાનો પ્રભાવ હતો. વિવિધ સમાજોને તેમના વ્યવસાય અને સામાજિક સ્થાન પ્રમાણે અલગ ઓળખ આપવામાં આવતી. વણકર સમાજ, ખેડૂત સમાજ, કારીગર સમાજ અને અન્ય વર્ગો પોતાના પરંપરાગત વ્યવસાયો સાથે જોડાયેલા હતા. વણકર સમાજનું સ્થાન આર્થિક રીતે મહત્વપૂર્ણ હોવા છતાં સામાજિક રીતે હંમેશા અનુકૂળ રહ્યું ન હતું. તેઓ સમાજ માટે વસ્ત્રો બનાવતા, પરંતુ ઘણી વખત સામાજિક અસમાનતાનો સામનો પણ કરતા. તેમ છતાં આ સમાજે પોતાના પરિશ્રમ અને કૌશલ્યના બળ ઉપર જીવન જીવ્યું. કોડીનાર વિસ્તારના લોકોમાં એક વિશેષ ગુણ હતો, વિશ્વાસ. તે સમયના ગામડાંઓમાં કાયદાકીય દસ્તાવેજો કરતાં માણસનું વચન વધુ મહત્વનું માનવામાં આવતું. વ્યવહાર વિશ્વાસ ઉપર ચાલતા. આ જ વાતાવરણમાં મારા પૂર્વજો પણ ઘડાયા. કદાચ એ જ કારણ છે કે આગળ જઈને સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા વિશ્વાસ અને પ્રામાણિકતાના પાયા ઉપર ઉભી રહી. આ વિસ્તારમાં દુષ્કાળ અને અનાવૃષ્ટિ પણ જીવનનો એક ભાગ હતા. વરસાદ ઓછો પડે તો આખા વિસ્તારની અર્થવ્યવસ્થા અસરગ્રસ્ત બનતી. આવા સમયમાં લોકો એકબીજાની મદદ કરતા. સામાજિક સહકાર અને માનવતા ગ્રામ્ય જીવનના કેન્દ્રમાં હતા. કોડીનાર વિસ્તારની આ સામાજિક પરિસ્થિતિએ મારા પૂર્વજોના વ્યક્તિત્વને ઘડવામાં સૌથી મોટો ફાળો આપ્યો હતો. તેમણે અહીંથી પરિશ્રમ શીખ્યો, સંઘર્ષ શીખ્યો, પરંતુ સાથે સાથે માણસાઈ અને સમાજ માટે જીવવાની ભાવના પણ શીખી. અમારા પરિવારની માનવતાવાદી વિચારધારા, સામાજિક જવાબદારી અને વિશ્વાસ આધારિત વ્યવહારોના મૂળ કોડીનાર વિસ્તારના આ જ સામાજિક વાતાવરણમાં રહેલા હતા.

“કોડીનારની ધરતીએ મારા પૂર્વજોને જીવન આપ્યું, પરંતુ તેની સામાજિક સંસ્કૃતિએ તેમને માણસાઈ આપીને મહાન બનાવ્યા.”

વણકર સમાજની સ્થિતિ

મારા સમાજનો ઇતિહાસ : પરિશ્રમ, કૌશલ્ય, સંઘર્ષ અને સ્વાભિમાનની ગાથા

જ્યારે હું સોસા પરિવારના ઇતિહાસની શોધમાં આગળ વધું છું, ત્યારે મને વારંવાર એવું અનુભવાય છે કે મારા પરિવારની ગાથા અને વણકર સમાજની ગાથા એકબીજાથી અલગ નથી. મારા પૂર્વજોના જીવનને સમજવા માટે વણકર સમાજના ઇતિહાસને સમજવો જરૂરી છે, કારણ કે અમારા પરિવારના સંસ્કારો, જીવનમૂલ્યો અને સંઘર્ષો આ જ સમાજની ધરતી ઉપર વિકસ્યા હતા. હું ગૌરવપૂર્વક કહી શકું છું કે હું વણકર સમાજનો વારસદાર છું, એવા સમાજનો, જેણે પોતાના હાથની કળા અને પરિશ્રમ દ્વારા ભારતની સંસ્કૃતિ, અર્થવ્યવસ્થા અને સામાજિક જીવનને સમૃદ્ધ બનાવ્યું. ભારતના ઇતિહાસમાં રાજાઓ અને સામ્રાજ્યોના ઉલ્લેખ ઘણાં મળે છે, પરંતુ જે હાથોએ સમગ્ર સમાજને વસ્ત્ર આપ્યાં, તે વણકરોના પરિશ્રમની ગાથા ઘણી વખત ઇતિહાસના પાનાંઓમાં પૂરતું સ્થાન મેળવી શકી નથી.

પ્રાચીન ભારત અને વણકર સમાજ

ભારત વિશ્વમાં પ્રાચીન સમયથી જ તેના ઉત્તમ કાપડ માટે પ્રસિદ્ધ રહ્યું છે. સિંધુ ખીણની સંસ્કૃતિથી લઈને મૌર્ય, ગુપ્ત, ચાલુક્ય અને મુઘલ યુગ સુધી ભારતીય વસ્ત્રો વિશ્વભરમાં વખાણાયા હતા.

ઢાકાની મલમલ એટલી નાજુક ગણાતી કે તેને **"વણાયેલો પવન"** કહેવામાં આવતો. પાટણનો પટોળો રાજવંશો માટે ગૌરવનો વિષય હતો. કાશીની બનારસી સાડીઓ વૈભવનું પ્રતીક હતી. સુરત અને ગુજરાતના કાપડ આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવતા હતા. આ સમગ્ર પરંપરાના કેન્દ્રમાં વણકર સમાજ હતો. આ સમાજ માત્ર કપડાં બનાવતો નહોતો; તે ભારતની આર્થિક સમૃદ્ધિના તંતુઓ વણતો હતો.

સૌરાષ્ટ્રના વણકરોનું જીવન

મારા પૂર્વજો જે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં રહેતા હતા, ત્યાં વણાટ માત્ર વ્યવસાય નહોતો; તે જીવનશૈલી હતી.

ગામડાંઓમાં દરેક ઘર એક નાનકડા ઉત્પાદન કેન્દ્ર જેવું હતું. પુરુષો કરઘા ઉપર કામ કરતા. મહિલાઓ સૂતર તૈયાર કરતી. બાળકો પણ નાની ઉંમરથી આ કળા શીખતા. આ રીતે આખો પરિવાર ઉત્પાદન પ્રક્રિયાનો ભાગ બનતો. પરંતુ આ કારીગરીની પાછળ અસંખ્ય કલાકોની મહેનત છુપાયેલી હતી. એક કપડું તૈયાર થવા પાછળ દિવસોનું શ્રમ લાગતું.

સામાજિક સ્થિતિ અને પડકારો

વણકર સમાજ આર્થિક રીતે ઉપયોગી હોવા છતાં સામાજિક રીતે હંમેશા સમાન સ્થાન મેળવી શક્યો નહોતો. ભારતીય સમાજની પરંપરાગત વ્યવસ્થામાં શ્રમ આધારિત સમાજોને ઘણી વખત યોગ્ય માન-સન્માન મળતું નહોતું. જે લોકો સમાજને વસ્ત્ર આપતા હતા, તેઓ પોતે ઘણી વખત સામાજિક અસમાનતાનો ભોગ બનતા. મારા પૂર્વજોએ પણ કદાચ આ પરિસ્થિતિનો અનુભવ કર્યો હશે. પરંતુ તેમણે ક્યારેય ફરિયાદનો માર્ગ પસંદ કર્યો નહોતો. તેમણે પરિશ્રમ અને આત્મગૌરવનો માર્ગ પસંદ કર્યો.

કારીગરી અને આત્મસન્માન

વણકર સમાજની સૌથી મોટી શક્તિ તેનો આત્મસન્માન હતો.

ગરીબી હોઈ શકે. સાધનોની અછત હોઈ શકે. પરંતુ કૌશલ્યની અછત નહોતી. મારા પૂર્વજો માનતા હતા કે:

"હાથનું કૌશલ્ય કોઈની ભિક્ષા નથી; તે ઈશ્વરદત્ત શક્તિ છે."

આ વિચારધારાએ વણકર સમાજને દરેક સંઘર્ષ સામે ટકી રહેવાની શક્તિ આપી.

બ્રિટિશ શાસન અને વણકરોની કરુણ ગાથા

અઢારમી સદીના અંત અને ઓગણીસમી સદીના પ્રારંભમાં બ્રિટિશ શાસનના કારણે ભારતીય વણકર સમાજ ઉપર ગંભીર અસર પડી. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીએ ભારતમાંથી કાચો માલ સસ્તામાં લઈ જવાનું શરૂ કર્યું. ઇંગ્લેન્ડમાં મશીનો દ્વારા મોટા પ્રમાણમાં કાપડ બનાવવામાં આવવા લાગ્યું. પરિણામે ભારતીય હસ્તકલા ઉદ્યોગને ભારે ફટકો પડ્યો. લાખો વણકરોની આવક ઘટી. ઘણા પરિવારોને પોતાના પરંપરાગત વ્યવસાય છોડવા પડ્યા. કેટલાક ખેતી તરફ વળ્યા. કેટલાક મજૂરી તરફ વળ્યા. અને કેટલાક નવા વ્યવસાયોની શોધમાં નીકળ્યા. મને લાગે છે કે આ સમયગાળાના પરિવર્તનોનો પ્રભાવ મારા પૂર્વજોના જીવન ઉપર પણ પડ્યો હશે.

વણકર સમાજ અને સામાજિક જાગૃતિ

સમય જતાં વણકર સમાજમાં શિક્ષણ અને જાગૃતિનો પ્રવેશ થયો. સમાજે સમજવાનું શરૂ કર્યું કે: પરિશ્રમ જરૂરી છે, પરંતુ શિક્ષણ પણ એટલું જ જરૂરી છે. આ જાગૃતિના પરિણામે સમાજમાંથી શિક્ષકો, અધિકારીઓ, વેપારીઓ, લેખકો અને સામાજિક આગેવાનો ઉભા થવા લાગ્યા. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનો પણ વણકર સમાજ ઉપર ઊંડો પ્રભાવ પડ્યો. શિક્ષિત બનો. સંગઠિત બનો. સંઘર્ષ કરો. આ ત્રણ સૂત્રોએ સમગ્ર સમાજને નવી દિશા આપી.

સોસા પરિવાર અને વણકર સમાજ

મારા પરિવારનો ઇતિહાસ વણકર સમાજના ઇતિહાસથી અલગ નથી. પરંતુ અમારા પૂર્વજોની વિશેષતા એ હતી કે તેમણે માત્ર વણાટ પૂરતું જીવન મર્યાદિત રાખ્યું નહીં. તેમણે સમાજમાં વિશ્વાસનું સ્થાન બનાવ્યું. ધિરાણ વ્યવસ્થા શરૂ કરી. જરૂરિયાતમંદ લોકોને મદદ કરી. અને માણસાઈને વ્યવસાય કરતાં વધુ મહત્વ આપ્યું. આ કારણે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ વણકર સમાજના સામાન્ય ઇતિહાસ કરતાં થોડો વિશિષ્ટ બની જાય છે.

મારા માટે વણકર સમાજનો અર્થ

જ્યારે હું મારા સમાજ વિશે લખું છું, ત્યારે મને માત્ર એક જાતિ કે વ્યવસાય દેખાતો નથી. મને એક એવી પરંપરા દેખાય છે: જે પરિશ્રમને પૂજા માને છે, જે કૌશલ્યને ગૌરવ માને છે, જે સંઘર્ષથી ડરતી નથી, અને જે આત્મગૌરવ સાથે જીવન જીવવાનું શીખવે છે. હું ગૌરવ અનુભવું છું કે મારા પૂર્વજો આ જ પરંપરાનો ભાગ હતા. વણકર સમાજનો ઇતિહાસ માત્ર કરઘા અને કપડાંનો ઇતિહાસ નથી. તે ભારતના શ્રમનો ઇતિહાસ છે. તે સર્જનાત્મકતાનો ઇતિહાસ છે. તે આત્મગૌરવનો ઇતિહાસ છે. અને તે એવા લાખો અજાણ્યા હાથોની ગાથા છે, જેમણે પોતાનું નામ ઇતિહાસમાં લખાવ્યું નહીં, પરંતુ પોતાના પરિશ્રમથી રાષ્ટ્રના ઇતિહાસને ઘડ્યો.

"મારા પૂર્વજોએ કરઘા ઉપર માત્ર વસ્ત્રો જ નથી વણ્યાં; તેમણે પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને માનવતાની એવી પરંપરા વણી છે જે આજે પણ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ છે."

પ્રારંભિક જીવનશૈલી

મારા પૂર્વજોના જીવનમાં સાદગી, પરિશ્રમ અને માણસાઈનું સ્થાન

જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસના પ્રારંભિક સમયગાળાને સમજવાનો પ્રયાસ કરું છું, ત્યારે મને સૌથી વધુ પ્રભાવિત કરતી બાબત મારા પૂર્વજોની જીવનશૈલી છે. આજે આપણે જે આધુનિક યુગમાં જીવીએ છીએ, ત્યાં સુવિધાઓ જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગઈ છે. પરંતુ મારા પૂર્વજોના સમયમાં જીવનની વ્યાખ્યા સંપૂર્ણપણે અલગ હતી. તે સમયનું જીવન સુવિધાઓથી નહીં, પરંતુ પરિશ્રમ, સાદગી, સંસ્કાર અને પરસ્પર સહકારથી સમૃદ્ધ હતું.

મારા પૂર્વજોએ કદાચ ભવ્ય મકાનોમાં જીવન જીવ્યું ન હતું, પરંતુ તેમના જીવનમાં ભવ્યતા હતી. તેઓ પાસે કદાચ મોટી મિલકતો ન હતી, પરંતુ તેઓ મૂલ્યોના ધનવાન હતા. તેમની સૌથી મોટી સંપત્તિ તેમનો શબ્દ, તેમનો સ્વાભિમાન અને સમાજમાં તેમનો વિશ્વાસ હતો.

સવાર સાથે શરૂ થતું જીવન

મારા પૂર્વજોના સમયમાં ઘડિયાળ જીવનને નિયંત્રિત કરતી નહોતી; પ્રકૃતિ જીવનનો સમય નક્કી કરતી હતી. સૂર્યોદય પહેલાં જ ઘરનાં લોકો જાગી જતા. મહિલાઓ ઘરકામ, પાણી ભરવા અને રસોઈની તૈયારીમાં લાગી જતી. પુરુષો ખેતી, પશુપાલન, વણાટ અથવા અન્ય વ્યવસાયિક કાર્યોમાં લાગી જતા. સવારથી સાંજ સુધીનો દરેક ક્ષણ પરિશ્રમ માટે સમર્પિત રહેતો. તે સમયના લોકો માટે કામ માત્ર આવકનું સાધન નહોતું; તે જીવનનો ધર્મ હતો. મારા પૂર્વજો માનતા હતા: "પરિશ્રમ વગરનું જીવન નિર્જીવ છે અને પ્રામાણિક પરિશ્રમ જીવનની સૌથી મોટી પૂંજી છે."

વણાટ અને શ્રમનું જીવન

વણકર સમાજ સાથે સંકળાયેલા હોવાના કારણે અમારા પરિવારના જીવનમાં કરઘાનું વિશેષ સ્થાન હતું. ઘરમાં કરઘો માત્ર વ્યવસાયનું સાધન નહોતો, પરંતુ પરિવારના જીવનનો એક ભાગ હતો. સૂતર તૈયાર કરવું, રંગાઈ કરવી, વણાટ કરવો અને તૈયાર વસ્ત્રોને બજારમાં પહોંચાડવા સુધીની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં આખો પરિવાર જોડાતો. મહિલાઓ અને પુરુષો બંને આ કાર્યમાં સહભાગી બનતા. આ જીવનશૈલીએ પરિવારને મહેનત, શિસ્ત અને સહકારના મૂલ્યો શીખવ્યા.

સાદગીભર્યું જીવન

મારા પૂર્વજોની જીવનશૈલીની સૌથી મોટી વિશેષતા સાદગી હતી. તેઓ જરૂરિયાત

અને ઇચ્છા વચ્ચેનો તફાવત સારી રીતે સમજતા હતા. જીવનમાં મર્યાદિત સાધનો હોવા છતાં તેઓ સંતોષપૂર્વક જીવન જીવતા. આજના સમયમાં જ્યાં સંપત્તિની સ્પર્ધા જોવા મળે છે, ત્યાં મારા પૂર્વજોના સમયમાં પ્રતિષ્ઠા માણસના વ્યવહારથી માપવામાં આવતી હતી.

સાદું ઘર, સાદો પહેરવેશ, સાદું ભોજન, પરંતુ ઊંચા વિચારો, આ જ તેમના જીવનની ઓળખ હતી.

સંયુક્ત પરિવારનું મહત્વ

મારા પૂર્વજોના સમયમાં સંયુક્ત પરિવાર માત્ર એક વ્યવસ્થા નહોતો; તે જીવનનું કેન્દ્ર હતો.

એક જ આંગણે અનેક પેઢીઓ રહેતી. દાદા-દાદી, માતા-પિતા, સંતાનો અને અન્ય પરિવારજનો વચ્ચે ગાઢ સંબંધો હતા. બાળકોને શિક્ષણ પહેલાં સંસ્કાર મળતા. વડીલોનો આદર અને પરિવાર પ્રત્યેની જવાબદારી બાળપણથી જ શીખવવામાં આવતી. આ જ સંસ્કારો આગળ જઈને સોસા પરિવારની એકતા અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનો આધાર બન્યા.

મહેમાનગતિ અને માણસાઈ

મારા પૂર્વજોના જીવનમાં મહેમાનનું વિશેષ સ્થાન હતું. ગામમાં કોઈ અજાણ્યો વ્યક્તિ આવે કે કોઈ સગા-સંબંધીઓ મુલાકાતે આવે, તો તેનું સ્વાગત પોતાના પરિવારના સભ્યની જેમ કરવામાં આવતું. ઘરમાં ભલે મર્યાદિત અનાજ હોય, પરંતુ મહેમાનને ભૂખ્યો મોકલવો એ અસંભવ માનવામાં આવતું. આ માત્ર પરંપરા નહોતી; તે માણસાઈની અભિવ્યક્તિ હતી. કદાચ આ જ ભાવના આગળ જઈને સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરામાં પણ દેખાય છે, જ્યાં નફા કરતાં માનવતાને વધુ મહત્વ આપવામાં આવ્યું.

સામાજિક સંબંધોનું મહત્વ

તે સમયના ગ્રામ્ય જીવનમાં લોકો એકબીજાથી ખૂબ નજીક હતા. લગ્ન, જન્મ, મૃત્યુ, તહેવારો અને અન્ય સામાજિક પ્રસંગો સમગ્ર ગામના કાર્યક્રમો બની જતા. લોકો એકબીજાના સુખમાં ખુશી વ્યક્ત કરતા અને દુઃખમાં સાથે ઊભા રહેતા. મારા પૂર્વજોએ પણ આ સામૂહિક જીવનમાંથી સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને સહકારની ભાવના શીખી હતી.

વચન અને વિશ્વાસનું મૂલ્ય

આજે કાયદાકીય કરારો અને દસ્તાવેજોનું મહત્વ છે, પરંતુ મારા પૂર્વજોના સમયમાં માણસનું વચન જ સૌથી મોટો કરાર ગણાતો. વ્યક્તિની ઓળખ તેના શબ્દથી થતી. એકવાર આપેલું વચન કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પૂર્ણ કરવું એ જીવનમૂલ્ય ગણાતું. મને લાગે છે કે સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા પાછળનું સૌથી મોટું કારણ આ જ વિશ્વાસ હતું. લોકો દસ્તાવેજો કરતાં માણસ ઉપર વધુ વિશ્વાસ કરતા.

ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને લોકજીવન

મારા પૂર્વજોના જીવનમાં ધર્મનું મહત્વ હતું, પરંતુ તેમની ધાર્મિકતા માત્ર વિધિ-વિધાનો સુધી મર્યાદિત નહોતી. તેઓ માનતા હતા:

"માનવ સેવા એ જ સાચી સેવા છે."

ગામમાં યોજાતા મેળાઓ, ભજન, સત્સંગ અને ધાર્મિક પ્રસંગો સામાજિક એકતાના કેન્દ્ર બનતા. આવા પ્રસંગો દ્વારા લોકો વચ્ચેના સંબંધો વધુ મજબૂત બનતા.

આત્મગૌરવ અને સ્વાભિમાન

મારા પૂર્વજોના જીવનની સૌથી મોટી વિશેષતા તેમનો સ્વાભિમાન હતો. તેઓ કદાચ ધનિક ન હતા, પરંતુ સ્વાભિમાનમાં સમૃદ્ધ હતા. તેઓ કોઈની આગળ હાથ લંબાવવાને બદલે પરિશ્રમમાં વિશ્વાસ રાખતા. તેઓ માનતા હતા:

"મહેનત કરનાર માણસ ગરીબ હોઈ શકે, પરંતુ તે ક્યારેય નાનો નથી હોતો."

આ આત્મગૌરવની ભાવનાએ જ સોસા પરિવારને પેઢીઓ સુધી મજબૂત બનાવ્યો. મારા પૂર્વજોની પ્રારંભિક જીવનશૈલી માત્ર એક પરિવારના દૈનિક જીવનનું વર્ણન નથી. તે એક એવા યુગનું પ્રતિબિંબ છે જ્યાં માણસાઈ, પરિશ્રમ, વિશ્વાસ અને સંસ્કારો જીવનના કેન્દ્રમાં હતા. આજે જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસને લખું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે સોસા પરિવારની સાચી સંપત્તિ જમીન, ધન કે દસ્તાવેજો નથી. અમારી સૌથી મોટી સંપત્તિ એ જીવનમૂલ્યો છે, જે અમારા પૂર્વજોએ પોતાના જીવન દ્વારા અમને આપ્યા છે.

"મારા પૂર્વજોએ મને વારસામાં મિલકત કરતાં વધુ મૂલ્યો આપ્યા છે; અને એ જ મૂલ્યો સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષની ગૌરવગાથાનો સાચો પાયો છે."

૨

નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા

સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં જો કોઈ ઘટના સૌથી વધુ મહત્વ ધરાવતી હોય, તો તે છે નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા. મારા માટે આ યાત્રા માત્ર એક સ્થળાંતરની ઘટના નથી, પરંતુ એક યુગ પરિવર્તનની શરૂઆત છે. આ યાત્રામાં મારા પૂર્વજોની હિંમત, દુરંદેશી વિચારસરણી, સંઘર્ષ કરવાની ક્ષમતા અને ભવિષ્ય માટેના તેમના સંકલ્પની ઝાંખી મળે છે. જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું છું, ત્યારે મને વારંવાર એવું લાગે છે કે જો મારા પૂર્વજોએ તે સમયે નાઠેજ છોડવાનો નિર્ણય ન લીધો હોત, તો કદાચ આજે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ પણ અલગ હોત. જીવનમાં કેટલીક યાત્રાઓ એવી હોય છે જે માત્ર સ્થાન બદલતી નથી, પરંતુ પેઢીઓનું ભવિષ્ય બદલી નાખે છે.

નાઠેજથી વિદાય : એક ભાવનાત્મક ક્ષણ

નાઠેજ ગામ મારા પૂર્વજોની જન્મભૂમિ હતી. ત્યાં તેમના પૂર્વજો જીવ્યા હતા, ત્યાં તેમના સંબંધો હતા, તેમની યાદો હતી અને તેમની ઓળખ હતી. જન્મભૂમિ છોડવી એ કોઈ સામાન્ય ઘટના નથી. મને ઘણી વખત કલ્પના થાય છે કે જ્યારે મારા પૂર્વજોએ નાઠેજ છોડવાનો નિર્ણય લીધો હશે, ત્યારે તેમના મનમાં કેટલાંય પ્રશ્નો ઉભા થયા હશે.

શું નવી જગ્યાએ જીવન સારું રહેશે? શું બાળકોનું ભવિષ્ય સુરક્ષિત રહેશે? શું સમાજ આપણને સ્વીકારશે? શું ફરીથી જીવનની શરૂઆત કરી શકીશું? પરંતુ ઇતિહાસ સાબિત કરે છે કે મારા પૂર્વજોએ ભય કરતાં આશાને પસંદ કરી હતી.

સ્થળાંતર પાછળના સંભવિત કારણો

આજે અમારી પાસે એવો કોઈ દસ્તાવેજ ઉપલબ્ધ નથી કે જે ચોક્કસપણે જણાવે કે મારા પૂર્વજોએ નાઠેજ કેમ છોડ્યું. પરંતુ ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિઓનું વિશ્લેષણ કરીએ તો કેટલાક સંભવિત કારણો સામે આવે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં વારંવાર પડતા દુષ્કાળ, પાણીની અછત, ખેતીની અનિશ્ચિતતા અને રોજગારીની મર્યાદિત તકો અનેક પરિવારોને સ્થળાંતર માટે પ્રેરિત કરતી હતી. વણકર સમાજ માટે પણ જીવન સરળ નહોતું. બજારોમાં થતા પરિવર્તનો અને જીવનનિર્વાહની વધતી જરૂરિયાતોએ નવા અવસરો શોધવા માટે મજબૂર કર્યા હતા. મને લાગે છે કે મારા પૂર્વજોએ પણ પોતાના પરિવાર અને આવનારી પેઢીઓના ભવિષ્યને ધ્યાનમાં રાખીને આ નિર્ણય લીધો હશે.

યાત્રાના કપરા દિવસો

આજે આપણે કલાકોમાં સૈંકડો કિલોમીટરનો પ્રવાસ કરી શકીએ છીએ, પરંતુ બે સદી પહેલાં મુસાફરી એક પડકાર હતી.

ના કોઈ વાહનો, ના પક્કા રસ્તાઓ, ના કોઈ આધુનિક સુવિધાઓ. મારા પૂર્વજો કદાચ બળદગાડાં, ઘોડાં અથવા પગપાળા મુસાફરી કરતા હશે. તેમની સાથે હશે, થોડું ઘરવખરીનું સામાન, જીવનભરની યાદો, અને આવનારી પેઢીઓ માટેનું સ્વપ્ન. તે યાત્રા માત્ર શરીરની નહોતી. તે મનની યાત્રા હતી. તે વિશ્વાસની યાત્રા હતી.

જૂના સાંગાણા : નવા જીવનનો પ્રારંભ

લાંબી યાત્રા પછી મારા પૂર્વજો જૂના સાંગાણા ગામમાં સ્થાયી થયા. આ ગામ માત્ર નવા રહેઠાણનું સ્થળ નહોતું. તે સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું બીજું જન્મસ્થાન હતું. નાઠેજે અમને જન્મ આપ્યો હતો, પરંતુ જૂના સાંગાણાએ અમને ઓળખ આપી. અહીં મારા પૂર્વજોએ ફરીથી જીવનની શરૂઆત કરી. તેમણે નવા સંબંધો બાંધ્યા. નવો વિશ્વાસ જીત્યો. અને ધીમે ધીમે સમાજમાં પોતાનું આગવું સ્થાન બનાવ્યું.

ગ્રામ્ય સમાજમાં સ્વીકાર

કોઈપણ નવા ગામમાં જઈને સમાજમાં સ્થાન બનાવવું સરળ નથી. તે માટે વર્ષો સુધી પ્રામાણિકતા, સારો વ્યવહાર અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી દર્શાવવી પડે. મારા પૂર્વજોએ આ કાર્ય ખૂબ સફળતાપૂર્વક કર્યું. તેઓએ લોકોનો વિશ્વાસ જીત્યો. લોકો તેમને માત્ર એક પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ વિશ્વાસપાત્ર અને જવાબદાર વ્યક્તિઓ તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. આ જ વિશ્વાસ આગળ જઈને સોસા પરિવારની સૌથી મોટી મૂડી બન્યો.

માણસાઈથી શરૂ થયેલી પરંપરા

જૂના સાંગાણા ગામમાં વસ્યા પછી મારા પૂર્વજોએ સમાજની જરૂરિયાતોને નજીકથી સમજવાનું શરૂ કર્યું. ગામમાં કોઈ વ્યક્તિ મુશ્કેલીમાં હોય, કોઈને ખેતી માટે મદદ જોઈએ, કોઈને દીકરીના લગ્ન માટે સહાય જોઈએ, કોઈને વેપાર શરૂ કરવા મૂડી જોઈએ, તો મારા પૂર્વજો શક્ય તેટલી મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા. આ જ ભાવના આગળ જઈને ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરામાં વિકસિત થઈ. પરંતુ આ વ્યવસ્થા માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતી. તે માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારીનો જીવંત દાખલો હતી.

જૂના સાંગાણા અને સોસા પરિવારનો વિકાસ

જૂના સાંગાણા ગામે સોસા પરિવારને માત્ર આશ્રય આપ્યો નહોતો. તે અમારા પરિવારના વિકાસનું કેન્દ્ર બન્યું.

અહીંથી જ:

વિશ્વાસની પરંપરા શરૂ થઈ, ધિરાણ વ્યવસ્થા વિકસી, સામાજિક પ્રતિષ્ઠા મળી,

અને પરિવારનું નામ વિસ્તારભરમાં જાણીતું બનવા લાગ્યું.

આજે પણ જ્યારે હું જૂના સાંગાણા ગામ વિશે વિચારું છું, ત્યારે મને માત્ર એક ગામ દેખાતું નથી.

મને મારા પૂર્વજોની મહેનત દેખાય છે. મને તેમની સંઘર્ષયાત્રા દેખાય છે. મને તેમની માણસાઈ દેખાય છે.

ઇતિહાસના જીવંત પુરાવા

મારા પરિવાર પાસે રહેલી લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની ટિકિટો, એક ફદિયાની એક આના ના વ્યવહારોના પુરાવાઓ, પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંબંધોની નોંધો અને અન્ય દસ્તાવેજો એ સાબિત કરે છે કે જૂના સાંગાણા ગામમાં સોસા પરિવાર માત્ર વસ્યો નહોતો; તેણે અહીં એક આગવી સામાજિક અને આર્થિક ઓળખ ઊભી કરી હતી. આ દસ્તાવેજો આજે પણ મારા માટે જીવંત ઇતિહાસ છે.

મારા માટે આ યાત્રાનો અર્થ

હું જ્યારે મારા પૂર્વજોની આ યાત્રા વિશે લખું છું, ત્યારે મને ગર્વ થાય છે.

તેઓએ મુશ્કેલીઓથી ભાગવાનું પસંદ કર્યું નહોતું. તેઓએ મુશ્કેલીઓ સામે લડવાનું પસંદ કર્યું.

તેઓએ અજાણ્યા ભવિષ્યને સ્વીકાર્યું. અને પોતાના સંતાનો માટે નવા અવસરો ઊભા કર્યા. આજે હું જે કંઈ છું, તેમાં આ યાત્રાનો પણ એક મહત્વપૂર્ણ ફાળો છે. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં એક નિર્ણાયક વળાંક છે.

આ યાત્રા માત્ર સ્થળાંતર નથી. તે હિંમતની ગાથા છે. તે આશાની ગાથા છે. તે માણસાઈ અને સ્વાભિમાનની ગાથા છે. અને તે સાબિત કરે છે કે:

"જે લોકો પોતાના મૂળ સાથે જોડાયેલા રહીને નવા માર્ગે આગળ વધે છે, તેઓ જ ઇતિહાસમાં પોતાની આગવી ઓળખ ઊભી કરે છે."

મારા પૂર્વજોએ નાઠેજ છોડ્યું હતું, પરંતુ પોતાના સંસ્કારો છોડ્યા નહોતા.

અને કદાચ એ જ કારણ છે કે આજે પણ સોસા પરિવારનો વારસો જીવંત છે.

સ્થળાંતરના સંભવિત કારણો

નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા પાછળ રહેલા ઐતિહાસિક, સામાજિક અને આર્થિક પરિબળો

જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું છું, ત્યારે મારા મનમાં એક પ્રશ્ન વારંવાર ઊભો થાય છે કે મારા પૂર્વજોએ કોડીનાર તાલુકાના નાઠેજ ગામમાંથી સ્થળાંતર કરીને જૂના સાંગાણા ગામમાં વસવાટ કરવાનો નિર્ણય શા માટે લીધો હશે? આજે અમારી પાસે એવો કોઈ સ્પષ્ટ દસ્તાવેજ ઉપલબ્ધ નથી કે જે આ સ્થળાંતરનું ચોક્કસ કારણ દર્શાવે. પરંતુ મારા પરિવારની મૌખિક પરંપરાઓ, ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક સંદર્ભો, સૌરાષ્ટ્રના સામાજિક ઇતિહાસ અને તે સમયની આર્થિક પરિસ્થિતિઓના અભ્યાસના આધારે કેટલાક સંભવિત કારણો સમજવા શક્ય બને છે. મારે અહીં એક સંશોધક અને પરિવારના વારસદાર તરીકે સ્પષ્ટ નોંધ કરવી છે કે નીચે દર્શાવાયેલા કારણો ઉપલબ્ધ પરંપરાઓ અને ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિઓના વિશ્લેષણ ઉપર આધારિત છે.

દુષ્કાળ અને કુદરતી પડકારો

સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ અનેક દુષ્કાળોની સાક્ષી રહ્યો છે.

અઢારમી અને ઓગણીસમી સદી દરમિયાન આ વિસ્તારમાં વારંવાર અનાવૃષ્ટિ ને પાણીની અછત સર્જાતી હતી. તે સમયનું સમગ્ર જીવન વરસાદ ઉપર આધારિત હતું. વરસાદ ઓછો પડે તો ખેતી નિષ્ફળ જતી, પશુધનનું નુકસાન થતું, અનાજની તંગી ઊભી થતી, અને સમગ્ર ગામની અર્થવ્યવસ્થા ખોરવાઈ જતી. મારા પૂર્વજોએ પણ કદાચ આવી પરિસ્થિતિઓનો સામનો કર્યો હશે. પરિવારના ભવિષ્યને સુરક્ષિત બનાવવા માટે વધુ અનુકૂળ વિસ્તારની શોધ એક મહત્વપૂર્ણ કારણ બન્યું હોઈ શકે.

જીવનનિર્વાહના નવા અવસરો

મારો પરિવાર વણકર સમાજ સાથે સંકળાયેલો હતો. વણાટ તે સમયનો મહત્વપૂર્ણ વ્યવસાય હતો, પરંતુ માત્ર વણાટ ઉપર આધાર રાખીને આખા પરિવારનું ભરણપોષણ કરવું ઘણી વખત મુશ્કેલ બનતું.

બજારોમાં થતા પરિવર્તનો અને સ્થાનિક માંગમાં ઘટાડા જેવા પરિબળોને કારણે ઘણા વણકર પરિવારો નવા અવસરોની શોધમાં સ્થળાંતર કરતા. જૂના સાંગાણા ગામમાં વધુ સારી આર્થિક સંભાવનાઓ ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે મારા પૂર્વજોએ ત્યાં જવાનું પસંદ કર્યું હોય તેવું અનુમાન કરી શકાય.

ખેતી અને પશુપાલન માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ

તે સમયના ગ્રામ્ય જીવનમાં જમીન અને પાણી જીવનના સૌથી મોટા આધાર હતા. જૂના સાંગાણા વિસ્તાર કદાચ ખેતી અને પશુપાલન માટે વધુ અનુકૂળ રહ્યો હશે. ઘણી વખત પરિવારો એવા વિસ્તારોમાં વસવાટ કરતા જ્યાં: પાણીની ઉપલબ્ધતા સારી હોય, જમીન વધુ ઉપજાઉ હોય, અને જીવનનિર્વાહના સાધનો સરળતાથી પ્રાપ્ત થતા હોય. આ પરિબળો પણ સ્થળાંતરના મહત્વપૂર્ણ કારણોમાં સામેલ હોઈ શકે.

સામાજિક અને કુટુંબીય સંબંધો

ભારતીય ગ્રામ્ય સમાજમાં સ્થળાંતર પાછળ ઘણી વખત સગપણ અને સામાજિક સંબંધો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવતા હતા. ઘણા પરિવારો પોતાના સગા-સંબંધીઓ અથવા ઓળખીતાઓ જ્યાં વસતા હોય ત્યાં જવાનું પસંદ કરતા. એવી સંભાવના પણ છે કે મારા પૂર્વજોના કોઈ સંબંધો અથવા ઓળખાણો જૂના સાંગાણા વિસ્તારમાં પહેલેથી જ સ્થાપિત હોય અને તેના કારણે સ્થળાંતર વધુ સરળ બન્યું હોય.

સુરક્ષા અને સ્થિરતાની શોધ

તે સમય દરમિયાન સૌરાષ્ટ્રમાં વિવિધ નાના રજવાડાં અને સ્થાનિક શાસનો કાર્યરત હતા. કેટલાક વિસ્તારોમાં રાજકીય પરિસ્થિતિઓ અને સ્થાનિક વિવાદો પણ લોકોના જીવન ઉપર અસર કરતા. પરિવારો ઘણી વખત વધુ સુરક્ષિત અને સ્થિર જીવન માટે નવા વિસ્તારોમાં સ્થળાંતર કરતા. મારા પૂર્વજોએ પણ પોતાના પરિવારના ભવિષ્યને ધ્યાનમાં રાખીને વધુ સ્થિર પરિસ્થિતિઓ શોધવાનો પ્રયાસ કર્યો હોય તે શક્ય છે.

વેપાર અને નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ માટેની સંભાવનાઓ

મારા પરિવારના ઇતિહાસનો એક વિશિષ્ટ પાસો એ છે કે આગળ જતાં સોસા પરિવારે માત્ર પરંપરાગત વ્યવસાય સુધી મર્યાદિત રહેવાનું પસંદ કર્યું નહીં, પરંતુ ધિરાણ અને નાણાકીય સહાયની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ આગવું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું. જૂના સાંગાણા ગામ અને તેની આસપાસના વિસ્તારોમાં વેપાર, ખેતી અને સામાજિક વ્યવહારો વધુ સક્રિય હોવાથી અહીં આવા કાર્યો માટે વધુ અનુકૂળ વાતાવરણ મળ્યું હોય તેવું જણાય છે. કદાચ આ જ પરિસ્થિતિઓએ આગળ જઈને સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરાના બીજ વાવ્યાં.

ભવિષ્યની પેઢીઓ માટેનો વિચાર

મને વ્યક્તિગત રીતે એવું લાગે છે કે મારા પૂર્વજોના સ્થળાંતર પાછળનું સૌથી મોટું કારણ માત્ર જીવનનિર્વાહ નહોતું.

તે ભવિષ્ય માટેનો વિચાર હતો. દરેક જવાબદાર પરિવાર પોતાના સંતાનોને વધુ સારું જીવન આપવા માંગે છે. કદાચ મારા પૂર્વજોએ પણ વિચાર્યું હશે કે જો નવી જગ્યાએ વધુ સારા અવસરો મળે, તો આવનારી પેઢીઓનું ભવિષ્ય વધુ ઉજ્જવળ બની શકે. આજે જ્યારે હું સોસા પરિવારની નવમી પેઢી તરીકે ઊભો છું, ત્યારે મને લાગે છે કે તેમનો એ નિર્ણય સાચો સાબિત થયો.

સંશોધક તરીકે મારી નોંધ

મારા અગાઉના ગ્રંથો ના અભ્યાસ દરમિયાન મને સ્પષ્ટ સમજાયું છે કે સ્થળાંતર માત્ર એક ભૌગોલિક ઘટના નહોતી. તે સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં એક એવો વળાંક હતો જેણે આગળ જઈને: સામાજિક પ્રતિષ્ઠા, આર્થિક પ્રગતિ, ધિરાણ પરંપરા, માણસાઈ આધારિત જીવનદર્શનના પાયા મજબૂત કર્યા. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીનું સ્થળાંતર માત્ર ગામ બદલવાની ઘટના નહોતી.

તે મારા પૂર્વજોના સાહસનું પ્રતિક હતું. તે ભવિષ્યમાં વિશ્વાસનું પ્રતિક હતું. તે દર્શાવે છે કે ક્યારેક એક નિર્ણય માત્ર વ્યક્તિનું નહીં, પરંતુ અનેક પેઢીઓનું ભવિષ્ય બદલી શકે છે. **"મારા પૂર્વજોએ નાઠેજ છોડ્યું હશે, પરંતુ તેઓ પોતાના સાથે પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ અને સ્વાભિમાનની એવી મૂડી લઈને આવ્યા હતા, જેણે આગળ જઈને સોસા પરિવારને એક વિશિષ્ટ ઓળખ આપી."**

સૌરાષ્ટ્રની સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિ

મારા પૂર્વજોના સમયનું સમાજજીવન અને અર્થવ્યવસ્થાનું વાસ્તવિક ચિત્ર

મારા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે તે સમયના સૌરાષ્ટ્રની સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિને સમજવી અત્યંત આવશ્યક છે. કોઈપણ પરિવારનો ઇતિહાસ તેના સમય અને સમાજથી અલગ થઈને લખી શકાતો નથી. મારા પૂર્વજો જે પરિસ્થિતિઓમાં જીવ્યા, સંઘર્ષ કર્યો અને પોતાની ઓળખ ઊભી કરી, તે પરિસ્થિતિઓએ જ તેમના વ્યક્તિત્વ

અને જીવનમૂલ્યોને ઘડ્યા હતા. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની અમારી યાત્રા પણ તે સમયના સૌરાષ્ટ્રના સામાજિક અને આર્થિક પરિવર્તનો સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલી હતી.

સૌરાષ્ટ્ર : અનેક રજવાડાંઓની ધરતી

અઢારમી અને ઓગણીસમી સદીના સમયગાળામાં સૌરાષ્ટ્ર એકીકૃત પ્રદેશ નહોતો. અહીં અનેક નાના અને મોટા રજવાડાંઓ અસ્તિત્વમાં હતા.

જૂનાગઢ, ભાવનગર, પાલિતાણા, ગોંડલ, જામનગર, પોરબંદર, લીંબડી, ધ્રાંગધ્રા - જેવા રાજ્યો પોતાના અલગ વહીવટી માળખા સાથે કાર્યરત હતા. દરેક રાજ્યની પોતાની આવક પદ્ધતિ, કરવેરા વ્યવસ્થા અને સામાજિક પરંપરાઓ હતી. આથી સામાન્ય પ્રજાનું જીવન ઘણી વખત સ્થાનિક શાસકોની નીતિઓ ઉપર આધારિત રહેતું.

કૃષિ આધારિત અર્થતંત્ર

તે સમયના સૌરાષ્ટ્રની અર્થવ્યવસ્થાનો મુખ્ય આધાર ખેતી હતો. વરસાદ સારો પડે તો સમૃદ્ધિ આવતી. વરસાદ ઓછો પડે તો આખું વર્ષ મુશ્કેલીમાં પસાર થતું. ખેડૂતો બાજરી, જુવાર, ઘઉં, ચણા, કપાસ જેવા પાકો ઉગાડતા. કપાસ ખાસ કરીને મહત્વનો પાક હતો, કારણ કે તે વણકર સમાજના જીવન સાથે સીધો સંબંધ ધરાવતો હતો.

પશુપાલન : ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનો બીજો આધાર

સૌરાષ્ટ્રમાં પશુપાલનનું પણ વિશેષ મહત્વ હતું. ગાય, ભેંસ, બળદ, ઘેટાં અને બકરાં પરિવારની આર્થિક સુરક્ષાનો એક ભાગ ગણાતા. બળદ ખેતી માટે જરૂરી હતા. ગાયો અને ભેંસો દૂધ અને અન્ય જરૂરિયાતો પૂરી પાડતી. ઘણા પરિવારો માટે પશુધન જ તેમની સાચી સંપત્તિ ગણાતી.

વણકર અને કારીગર સમાજનું યોગદાન

ખેતી પછી સૌથી મહત્વપૂર્ણ યોગદાન કારીગર સમાજનું હતું.

વણકરો કપડાં બનાવતા. લુહાર ખેતીના સાધનો બનાવતા. સુથારો ઘરો અને ફર્નિચર બનાવતા. કુંભાર માટીના વાસણો બનાવતા. દરજી કપડાં સીવતા. આ સમગ્ર વ્યવસ્થા એકબીજા ઉપર આધારિત હતી. મારા પૂર્વજો પણ આ જ અર્થવ્યવસ્થાનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતા.

નાણાકીય સંસ્થાઓનો અભાવ

આજે જેમ બેંકો, સહકારી સંસ્થાઓ અને ફાઇનાન્સ કંપનીઓ છે, તેવી વ્યવસ્થા તે સમયમાં નહોતી.

ખેડૂતને બીજ ખરીદવા માટે પૈસા જોઈએ. દીકરીના લગ્ન માટે સહાય જોઈએ. પશુ ખરીદવા માટે મૂડી જોઈએ. વેપાર શરૂ કરવા માટે નાણાં જોઈએ. તો તેઓ સ્થાનિક વિશ્વાસપાત્ર પરિવારોનો આશરો લેતા. આ જ પરિસ્થિતિમાં આગળ જઈને સોસા પરિવાર જેવી ધિરાણ વ્યવસ્થાઓનો વિકાસ થયો.

સામાજિક વ્યવસ્થા અને જાતિગત માળખું

તે સમયનો સમાજ પરંપરાગત જાતિ આધારિત વ્યવસ્થા ઉપર રચાયેલો હતો. દરેક સમાજની પોતાની ઓળખ અને વ્યવસાય હતો. આ વ્યવસ્થામાં ઘણી અસમાનતાઓ પણ હતી.

પરંતુ ગ્રામ્ય જીવનમાં એકબીજા ઉપરની નિર્ભરતા એટલી મજબૂત હતી કે વિવિધ સમાજો વચ્ચે સતત વ્યવહાર અને સંપર્ક રહેતો. મારા પૂર્વજોએ પણ આ પરિસ્થિતિમાં જીવતાં જીવતાં માનવતાને જાતિ કરતાં વધુ મહત્વ આપવાનું શીખ્યું હતું. કદાચ આ જ કારણ છે કે આગળ જઈને સોસા પરિવારની ધિરાણ વ્યવસ્થામાં જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિની મદદ કરવામાં તેની જાતિ કે વર્ગ કરતાં તેની પરિસ્થિતિને વધુ મહત્વ આપવામાં આવતું હતું.

દુષ્કાળ અને સંઘર્ષનો સમય

સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ અનેક ભયાનક દુષ્કાળોથી ભરેલો છે.

વર્ષ ૧૮૧૨, ૧૮૩૯, ૧૮૭૮ અને પછીનો પ્રસિદ્ધ "છપ્પનિયો દુષ્કાળ" (૧૮૯૯-૧૯૦૦) જેવા કપરા સમયોએ લાખો લોકોના જીવનને અસર કરી હતી. પાણીની અછત, અનાજની તંગી, પશુધનનું નુકસાન આ બધું સામાન્ય બાબતો હતી. આવી પરિસ્થિતિમાં સમાજમાં સહકાર અને વિશ્વાસનું મહત્વ વધી જતું.

વેપાર અને બંદરોનો પ્રભાવ

સૌરાષ્ટ્રના કિનારાવર્તી વિસ્તારોને કારણે અહીં વેપારની પણ સારી પરંપરા હતી. વેરાવળ, દીવ, પોરબંદર, ભાવનગર અને ભરૂચ જેવા વેપારી કેન્દ્રો સાથે ગ્રામ્ય વિસ્તારોનો સંપર્ક રહેતો. આથી લોકોમાં વેપારિક સમજણ વિકસતી. મને લાગે છે કે મારા પૂર્વજોની આગળની ધિરાણ અને નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ ઉપર આ વેપારિક વાતાવરણનો પણ પ્રભાવ રહ્યો હશે.

માણસાઈ આધારિત ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થા

મારા સંશોધન દરમિયાન મને સૌથી વધુ સ્પર્શતી બાબત એ લાગી કે તે સમયનું અર્થતંત્ર માત્ર નફા ઉપર આધારિત નહોતું. તેમાં માણસાઈનો પણ મહત્વનો હિસ્સો હતો. ગામમાં કોઈ મુશ્કેલીમાં હોય તો લોકો તેની મદદ માટે આગળ આવતા. કોઈના ઘરે લગ્ન હોય તો આખું ગામ સહભાગી બનતું. કોઈના ઘરે શોક હોય તો આખું ગામ તેની સાથે ઊભું રહેતું. આ જ સામાજિક વાતાવરણમાં સોસા પરિવારની માણસાઈ અને ધિરાણ પરંપરાનો જન્મ થયો. સોસા પરિવાર ઉપર તેની અસર મારા પૂર્વજો આ સમગ્ર સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિના સાક્ષી હતા.

તેઓએ:

દુષ્કાળ જોયા, સંઘર્ષ જોયા, ગરીબી જોઈ, અને લોકોની જરૂરિયાતોને નજીકથી અનુભવી. કદાચ આ જ અનુભવોના કારણે તેમણે ધિરાણને માત્ર વ્યવસાય તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજસેવા તરીકે પણ અપનાવ્યું.

આથી જ દીકરીના લગ્ન માટે પા ફદિયું, દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું અને વેપાર માટે એક ફદિયું જેવી માનવતાવાદી વ્યવસ્થાઓ વિકસિત થઈ. મારા પૂર્વજોના સમયનું સૌરાષ્ટ્ર પડકારો અને સંઘર્ષોથી ભરેલું હતું, પરંતુ તે સાથે માણસાઈ, વિશ્વાસ અને પરસ્પર સહકારથી પણ સમૃદ્ધ હતું.

આ જ પરિસ્થિતિએ સોસા પરિવારને ઘડ્યો. આ જ પરિસ્થિતિએ અમારા પૂર્વજોને શીખવ્યું કે:

"સંપત્તિ કરતાં વિશ્વાસ મોટો છે, અને નફા કરતાં માણસાઈ મોટી છે."

સૌરાષ્ટ્રની આ સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિને સમજ્યા વિના સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સંપૂર્ણ રીતે સમજવો શક્ય નથી.

સંઘર્ષ અને નવી શરૂઆત

મારા પૂર્વજોની અડગ ઇચ્છાશક્તિ અને ભવિષ્ય નિર્માણની ગાથા

ઇતિહાસમાં દરેક સફળ યાત્રા પાછળ સંઘર્ષની એક લાંબી કથા છુપાયેલી હોય છે. કોઈપણ પરિવાર એક દિવસમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેના પાછળ અનેક પેઢીઓનો પરિશ્રમ, ત્યાગ, સંકલ્પ અને અવિરત સંઘર્ષ રહેલો હોય છે. સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ પણ આ સત્યનો જીવંત પુરાવો છે. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા માત્ર ભૌગોલિક પરિવર્તન નહોતી; તે સંઘર્ષમાંથી નવી શરૂઆત તરફનું એક સાહસિક પગલું હતું. મારા પૂર્વજોએ માત્ર ગામ બદલ્યું નહોતું, પરંતુ પોતાના જીવનને નવી દિશા આપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો.

અજાણ્યા ભવિષ્ય તરફનો પ્રવાસ

જ્યારે મારા પૂર્વજોએ નાઠેજ છોડ્યું હશે ત્યારે તેમના સમક્ષ ભવિષ્ય સ્પષ્ટ નહોતું. તેમને ખબર નહોતી કે નવી જગ્યાએ શું મળશે. ત્યાં કેવી પરિસ્થિતિ હશે. કેવા લોકો મળશે. જીવન કેવી રીતે આગળ વધશે. પરંતુ તેઓ એક વાત સારી રીતે જાણતા હતા કે જો જીવનમાં પ્રગતિ કરવી હોય તો પરિવર્તન સ્વીકારવું પડે. મને લાગે છે કે આ જ વિચારધારાએ મારા પૂર્વજોને આગળ વધવાની શક્તિ આપી હતી.

સંઘર્ષ : જીવનનો અભિન્ન ભાગ

જૂના સમયમાં જીવનની દરેક જરૂરિયાત માટે સંઘર્ષ કરવો પડતો.

પાણી માટે સંઘર્ષ. અનાજ માટે સંઘર્ષ. રોજગારી માટે સંઘર્ષ. અને સમાજમાં સ્થાન મેળવવા માટે પણ સંઘર્ષ. મારા પૂર્વજોએ આ તમામ પડકારોને ખૂબ નજીકથી અનુભવ્યા હતા. તેમણે મુશ્કેલીઓને ભાગ્યનો દોષ માન્યો નહોતો. તેમણે તેને જીવનની પરીક્ષા માની હતી.

નવી જમીન, નવા સંબંધો

જૂના સાંગાણા ગામમાં આવ્યા પછી મારા પૂર્વજોએ ફરીથી શરૂઆત કરી. નવા ગામમાં ઓળખ બનાવવી સરળ નહોતી. ત્યાં કોઈ તૈયાર પ્રતિષ્ઠા નહોતી. કોઈ તૈયાર

વ્યવસ્થા નહોતી. તેમણે પોતાના પરિશ્રમ અને સારા વ્યવહારથી લોકોનો વિશ્વાસ જીત્યો. સમાજમાં સ્થાન મેળવ્યું. અને ધીમે ધીમે પોતાના માટે એક આગવી ઓળખ ઊભી કરી. આ પ્રક્રિયામાં વર્ષો લાગ્યા હશે, પરંતુ મારા પૂર્વજોએ ધીરજ ક્યારેય ગુમાવી નહોતી.

વિશ્વાસની કમાણી

મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી વિશેષતા હતી - વિશ્વાસ. તેઓ સમજતા હતા કે સંપત્તિ ગુમાવી શકાય છે, પરંતુ વિશ્વાસ ગુમાવવો નહીં. તેમણે લોકો સાથે એવો વ્યવહાર કર્યો કે ગામના લોકો તેમને પોતાના માણસ તરીકે જોવા લાગ્યા. આ વિશ્વાસ જ આગળ જઈને સોસા પરિવારની સૌથી મોટી મૂડી બન્યો. મારા સંશોધન દરમિયાન મળેલી ૨૨૫ વર્ષ જૂની ટિકિટો અને દસ્તાવેજો પણ એ જ વાતની સાક્ષી આપે છે કે લોકો સોસા પરિવાર ઉપર અદભૂત વિશ્વાસ રાખતા હતા.

માણસાઈથી જન્મેલી નવી શરૂઆત

જૂના સાંગાણા ગામમાં મારા પૂર્વજોએ માત્ર પોતાનું જીવન સુધારવાનો પ્રયાસ કર્યો નહોતો. તેઓએ સમાજની જરૂરિયાતોને પણ સમજવાનું શરૂ કર્યું. કોઈને ખેતી માટે સહાય જોઈએ.

કોઈને દીકરીના લગ્ન માટે મદદ જોઈએ. કોઈને વેપાર માટે મૂડી જોઈએ. આવા સમયે મારા પૂર્વજો આગળ આવ્યા. અહીંથી જ એક એવી પરંપરાનો જન્મ થયો જે આગળ જઈને સોસા પરિવારની ઓળખ બની. આ પરંપરા હતી, માણસાઈ આધારિત આર્થિક સહયોગ.

સંઘર્ષમાંથી જન્મેલી સમૃદ્ધિ

મારા પૂર્વજોની સમૃદ્ધિ એક દિવસમાં આવી નહોતી. તે વર્ષોના પરિશ્રમનું પરિણામ હતી.

તેઓએ: મહેનત કરી, વિશ્વાસ જીત્યો, સંબંધો બનાવ્યા, સમાજમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઊભી કરી.

આથી જ આગળ જઈને સોસા પરિવાર પાસે ઘોડો, પાકું મકાન, લગભગ સિત્તેર વિઘા જમીન જેવી સમૃદ્ધિના પ્રતીકો જોવા મળ્યા. તે સમયના વણકર સમાજ માટે આ ખૂબ જ વિશિષ્ટ સિદ્ધિ હતી.

પેઢીઓ માટેનો સંદેશ

જીવનમાં કોઈપણ સંઘર્ષ વ્યર્થ નથી જતો. દરેક સંઘર્ષ આપણને મજબૂત બનાવે છે. દરેક મુશ્કેલી આપણને કંઈક શીખવે છે. અને દરેક નવી શરૂઆત ભવિષ્યના કોઈ મોટા પરિવર્તનની શરૂઆત બની શકે છે. મારા પૂર્વજોએ પણ એ જ કર્યું હતું. તેમણે સંઘર્ષને સ્વીકાર્યો. પરિસ્થિતિઓ સામે ઝૂક્યા નહીં. અને પોતાના સંતાનો માટે એક ઉજ્જવળ ભવિષ્યનો પાયો નાખ્યો.

મારા માટે આ અધ્યાયનો અર્થ

જ્યારે હું આ અધ્યાય લખું છું ત્યારે મને મારા પૂર્વજોના જીવનમાંથી એક મહત્વપૂર્ણ પાઠ મળે છે:

"સંઘર્ષ જીવનને કઠિન બનાવતો નથી; સંઘર્ષ જીવનને અર્થપૂર્ણ બનાવે છે."

સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ એ સાબિત કરે છે કે સંઘર્ષ અને નવી શરૂઆત એકબીજાના વિરોધી નથી. ઘણી વખત નવી શરૂઆતનું બીજ સંઘર્ષની ધરતીમાં જ વાવાય છે. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા સંઘર્ષથી ભરેલી હતી, પરંતુ એ જ સંઘર્ષે સોસા પરિવારના ભવિષ્યને નવી દિશા આપી. મારા પૂર્વજોએ મુશ્કેલીઓને અવરોધ નહીં પરંતુ અવસર બનાવ્યા. તેમણે જીવનમાં જે નવી શરૂઆત કરી, તે આજે ૨૨૫ વર્ષ પછી પણ સોસા પરિવારની ગૌરવગાથામાં જીવંત છે.

"મારા પૂર્વજોએ સંઘર્ષને શાપ નહીં, પરંતુ શક્તિ બનાવી; અને એ જ શક્તિએ સોસા પરિવારના ઇતિહાસને ગૌરવશાળી બનાવ્યો."

જૂના સાંગાણા ગામમાં આગમન

એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત અને સોસા પરિવારની નવી ઓળખનો ઉદય

મારા પરિવારના ઇતિહાસમાં નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા જેટલી મહત્વપૂર્ણ છે, એટલું જ મહત્વ જૂના સાંગાણા ગામમાં થયેલા આગમનનું છે. કારણ કે અહીંથી જ સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો એક નવો અધ્યાય શરૂ થાય છે. જો નાઠેજ અમારા મૂળનું પ્રતીક છે, તો જૂના સાંગાણા અમારી ઓળખ, વિકાસ અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનું પ્રતીક છે. આજે જ્યારે હું મારા પૂર્વજોની આ યાત્રાને યાદ કરું છું, ત્યારે મને એવું લાગે છે કે તેઓ માત્ર એક ગામમાં આવ્યા નહોતા; તેઓ પોતાના ભાગ્યના નવા દ્વાર સુધી પહોંચ્યા હતા. તેમની સાથે માત્ર ઘરવખરીનું સામાન નહોતું, પરંતુ પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ અને સ્વાભિમાનની એવી મૂડી હતી જે કોઈ પણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં મોટી હતી.

નવી ધરતી પર પ્રથમ પગલું

મને ઘણી વખત કલ્પના થાય છે કે જ્યારે મારા પૂર્વજોએ પ્રથમ વખત જૂના સાંગાણા ગામની ધરતી ઉપર પગ મૂક્યો હશે ત્યારે તેમના મનમાં કેટલી આશાઓ અને કેટલાં પ્રશ્નો હશે. શું આ ગામ આપણને સ્વીકારશે? શું અહીં આપણું ભવિષ્ય સુરક્ષિત રહેશે? શું આપણા બાળકો અહીં સુખી જીવન જીવી શકશે? આવા અનેક પ્રશ્નો વચ્ચે પણ તેઓ એક વિશ્વાસ સાથે આગળ વધ્યા હતા, પરિશ્રમ કરનાર માણસ ક્યારેય પરાજિત થતો નથી. મારા પૂર્વજોની આ શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસ જ તેમની સૌથી મોટી શક્તિ હતી.

જૂના સાંગાણા : એક જીવંત સમાજ

તે સમયનું જૂના સાંગાણા ગામ કૃષિ, પશુપાલન અને પરંપરાગત વ્યવસાય આધારિત ગામ હતું. અહીંના લોકો સાદગીપૂર્ણ જીવન જીવતા હતા. ગામનું જીવન પરસ્પર સહયોગ

ઉપર આધારિત હતું. લોકો એકબીજાના સુખ-દુઃખમાં ભાગીદાર બનતા. લગ્ન, ધાર્મિક પ્રસંગો, મેળાઓ અને સામાજિક કાર્યક્રમો સમગ્ર ગામને એક પરિવારની જેમ જોડતા. મારા પૂર્વજોએ પણ આ જ વાતાવરણમાં પોતાનું સ્થાન બનાવવાનું શરૂ કર્યું.

વિશ્વાસ જીતવાની શરૂઆત

નવા ગામમાં કોઈ પરિવારને સૌથી પહેલાં પોતાની ઓળખ નહીં, પરંતુ પોતાનો સ્વભાવથીજ ખબર પડે છે. મારા પૂર્વજોએ પણ આવું જ કર્યું. તેમણે પ્રામાણિક વ્યવહાર કર્યો, સમાજ સાથે સારા સંબંધો બનાવ્યા, દરેક વ્યક્તિ સાથે સન્માનપૂર્વક વર્તન કર્યું, અને પોતાની વચનબદ્ધતા જાળવી રાખી. ધીમે ધીમે લોકો તેમને વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિઓ તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. આ વિશ્વાસ જ આગળ જઈને સોસા પરિવારની સૌથી મોટી મૂડી બન્યો.

માણસાઈની ઓળખ

મારા પૂર્વજોની એક વિશેષતા હતી, તેઓ માત્ર પોતાના પરિવાર માટે જીવતા નહોતા. તેઓ સમાજને પણ પોતાનો પરિવાર માનતા હતા. ગામમાં કોઈ મુશ્કેલીમાં હોય તો મદદ માટે આગળ આવવું, જરૂરિયાતમંદને સહાય કરવી, અને સમાજ સાથે જોડાઈને જીવવું, આ તેમના જીવનનો અભિન્ન ભાગ હતો. કદાચ આ જ કારણ છે કે સોસા પરિવારની ઓળખ માત્ર આર્થિક રીતે નહીં, પરંતુ માનવતાના કારણે પણ સ્થાપિત થઈ.

ધિરાણ પરંપરાના પ્રારંભિક બીજ

જૂના સાંગાણા ગામમાં સ્થાયી થયા પછી મારા પૂર્વજોએ સમાજની જરૂરિયાતોને ખૂબ નજીકથી અનુભવવાનું શરૂ કર્યું. તે સમયમાં બેંકો નહોતી. લોનની કોઈ વ્યવસ્થા નહોતી. ખેડૂતને બીજ માટે પૈસા જોઈએ. કોઈને દીકરીના લગ્ન માટે સહાય જોઈએ. કોઈને વેપાર શરૂ કરવા મૂડી જોઈએ. ત્યારે મારા પૂર્વજો મદદ માટે આગળ આવતા. અહીંથી જ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાના પ્રારંભિક બીજ વાવાયા. આ પરંપરા પાછળ નફો નહોતો. આ પરંપરા પાછળ માણસાઈ હતી.

સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની સ્થાપના

વર્ષો પસાર થતાં સોસા પરિવારનું નામ જૂના સાંગાણા ગામ અને આસપાસના વિસ્તારોમાં જાણીતું બનવા લાગ્યું. લોકો માત્ર વ્યવહાર માટે નહીં, પરંતુ સલાહ અને સહયોગ માટે પણ અમારા પૂર્વજોનો સંપર્ક કરતા. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ વિશ્વાસથી પ્રાપ્ત થાય છે. મારા પૂર્વજોએ આ પ્રતિષ્ઠા પરિશ્રમ અને સદાચારથી મેળવી હતી.

ઐતિહાસિક પુરાવાઓની શરૂઆત

આજે મારી પાસે રહેલી ૪૬૭ ટિકિટો, એક ફદિયાની એક આના ના દસ્તાવેજો, પાલિતાણા દરબાર અને કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમયના સંદર્ભો દર્શાવે છે કે જૂના સાંગાણા ગામમાં સોસા પરિવાર માત્ર વસ્યો નહોતો, પરંતુ તેણે એક વિશિષ્ટ સામાજિક અને આર્થિક

સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આ દસ્તાવેજો એ સાબિત કરે છે કે મારા પૂર્વજોએ વિશ્વાસ અને પ્રામાણિકતાના પાયા ઉપર એક એવી પરંપરા ઊભી કરી હતી જે આજે પણ સંશોધનનો વિષય બની શકે છે.

મારા માટે જૂના સાંગાણાનું મહત્વ

મારા માટે જૂના સાંગાણા માત્ર એક ગામ નથી. તે મારા પૂર્વજોના સંઘર્ષનું પ્રતીક છે. તે મારી ઓળખનો આધાર છે. તે સોસા પરિવારની માણસાઈ અને વિશ્વાસની પરંપરાનું કેન્દ્ર છે. આજે પણ જ્યારે હું જૂના સાંગાણાનું નામ સાંભળું છું, ત્યારે મને મારા પૂર્વજોની મહેનત, તેમનો આત્મવિશ્વાસ અને તેમની સમાજસેવાની ભાવના યાદ આવે છે. જૂના સાંગાણા ગામમાં થયેલું આગમન સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં માત્ર એક ઘટના નહોતી. તે એક નવી શરૂઆત હતી. તે એક નવી ઓળખનો જન્મ હતો. તે માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીના એવા બીજ વાવવાની ઘટના હતી, જે આગળ જઈને ૨૨૫ વર્ષના ગૌરવશાળી વારસામાં વિકસ્યાં.

"મારા પૂર્વજો જ્યારે જૂના સાંગાણા આવ્યા ત્યારે તેમની પાસે મોટી સંપત્તિ નહોતી, પરંતુ તેમની પાસે વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને માણસાઈની એવી મૂડી હતી, જેણે તેમને સમાજના હૃદયમાં સ્થાન અપાવ્યું."

નવી ઓળખની રચના

જૂના સાંગાણાથી શરૂ થયેલી સોસા પરિવારની પ્રતિષ્ઠા, વિશ્વાસ અને માણસાઈની ગાથા

કોઈપણ પરિવારની ઓળખ જન્મ સાથે મળતી નથી. ઓળખ વર્ષોના પરિશ્રમ, સદાચાર, સમાજસેવા અને વિશ્વાસથી રચાય છે. મારા પૂર્વજોએ પણ નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીની યાત્રા પછી પોતાની નવી ઓળખ એક દિવસમાં ઊભી કરી નહોતી. તેના માટે તેમણે વર્ષો સુધી સંઘર્ષ કર્યો, સમાજ સાથે જોડાણ બનાવ્યું અને પોતાના વર્તન દ્વારા લોકોના હૃદયમાં સ્થાન મેળવ્યું.

મારા માટે "નવી ઓળખની રચના" એ માત્ર એક પરિવારની પ્રગતિની વાત નથી. તે એ વાતનો પુરાવો છે કે કોઈપણ વ્યક્તિ કે પરિવાર પોતાની મહેનત અને મૂલ્યોના આધારે સમાજમાં આગવું સ્થાન બનાવી શકે છે.

અજાણ્યાથી ઓળખ સુધીની યાત્રા

જ્યારે મારા પૂર્વજો જૂના સાંગાણા ગામમાં આવ્યા ત્યારે તેઓ બહારથી આવેલા એક સામાન્ય પરિવાર હતા. તેમની પાસે કોઈ રાજકીય સત્તા નહોતી. કોઈ મોટું સામાજિક સ્થાન નહોતું. કોઈ વિશેષ ઓળખ પણ નહોતી. પરંતુ તેમની પાસે એક એવી મૂડી હતી જે સૌથી કિંમતી હતી-પ્રામાણિકતા અને માણસાઈ. ધીમે ધીમે તેમના વ્યવહાર, તેમના વચન અને તેમના જીવનમૂલ્યોએ લોકોને પ્રભાવિત કરવાનું શરૂ કર્યું. લોકો સમજવા લાગ્યા કે આ પરિવાર વિશ્વાસપાત્ર છે.

વિશ્વાસ : નવી ઓળખનો પાયો

મારા પૂર્વજો માનતા હતા કે માણસની સૌથી મોટી સંપત્તિ તેનું નામ અને વિશ્વાસ છે. પૈસા કમાવવા કરતાં વિશ્વાસ કમાવવો વધુ મુશ્કેલ છે. એકવાર વિશ્વાસ તૂટી જાય તો તેને ફરી મેળવવો અત્યંત કઠિન બને છે. આથી તેમણે દરેક વ્યવહારમાં પારદર્શિતા અને પ્રામાણિકતાને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું. આ જ કારણ છે કે ધીમે ધીમે ગામના લોકો તેમના ઉપર નિર્ભર થવા લાગ્યા. આ વિશ્વાસ આગળ જઈને સોસા પરિવારની ઓળખનો મુખ્ય આધાર બન્યો.

માણસાઈથી ઊભી થયેલી પ્રતિષ્ઠા

મારા પૂર્વજોની ઓળખ માત્ર આર્થિક વ્યવહારોના કારણે ઊભી થઈ નહોતી. તેમની સાચી ઓળખ માણસાઈના કારણે ઊભી થઈ હતી. ગામમાં કોઈ વ્યક્તિ મુશ્કેલીમાં હોય તો તેની મદદ માટે આગળ આવવું, કોઈના ઘરે લગ્ન પ્રસંગ હોય તો સહયોગ આપવો, કોઈ ગરીબ પરિવાર સંકટમાં હોય તો તેની સાથે ઊભા રહેવું, આવા કાર્યો ધીમે ધીમે લોકોને નજીક લાવતાં ગયા.

સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા માત્ર સંપત્તિથી મળતી નથી. પ્રતિષ્ઠા ત્યારે મળે છે જ્યારે લોકો તમારા નામ સાથે વિશ્વાસ અને સન્માન જોડે.

ધિરાણ વ્યવસ્થાથી સમાજમાં સ્થાન

જૂના સાંગાણા ગામમાં જીવન જીવતાં જીવતાં મારા પૂર્વજોએ સમજ્યું કે લોકોની સૌથી મોટી સમસ્યા ઘણી વખત નાણાકીય હોય છે. તે સમયમાં બેંકો નહોતી. સરકારી યોજનાઓ નહોતી. લોનની કોઈ સગવડ નહોતી. આવા સમયમાં સોસા પરિવાર લોકો માટે આશાનું કેન્દ્ર બન્યો. પરંતુ અહીં એક મહત્વની બાબત હતી. આ ધિરાણ વ્યવસ્થા માત્ર નફા માટે નહોતી. અહીં માનવતા પણ હતી. દીકરીના લગ્ન માટે પા ફદિયું. દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું. વેપાર માટે એક ફદિયું. આ વ્યવસ્થા દર્શાવે છે કે મારા પૂર્વજો માત્ર વ્યવસાયિક વિચારસરણીથી નહીં, પરંતુ સામાજિક જવાબદારીની ભાવનાથી કાર્ય કરતા હતા. એક પરિવારથી સંસ્થા સુધી સમય જતાં સોસા પરિવાર માત્ર એક પરિવાર રહ્યો નહીં. તે સમાજ માટે વિશ્વાસનું કેન્દ્ર બન્યો. લોકો માત્ર નાણાકીય મદદ માટે નહીં, પરંતુ માર્ગદર્શન અને સલાહ માટે પણ અમારા પૂર્વજોને મળવા આવતા. એક પરિવાર જ્યારે સમાજના જીવનમાં સકારાત્મક ભૂમિકા ભજવવા લાગે છે ત્યારે તે એક સંસ્થા બની જાય છે. મારા પૂર્વજોએ પણ આવું જ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

૪૬૭ ટિકિટો : નવી ઓળખના દસ્તાવેજી પુરાવા

આજે મારી પાસે રહેલી ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો માત્ર નાણાકીય વ્યવહારોની નોંધ નથી. તે સોસા પરિવારની નવી ઓળખના જીવંત પુરાવા છે. આ ટિકિટો દર્શાવે છે કે: લોકો અમારા પરિવાર ઉપર વિશ્વાસ કરતા હતા, વ્યવહારો નિયમિત અને વ્યવસ્થિત હતા, અને

સમાજમાં અમારા પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠા મજબૂત હતી. આ દસ્તાવેજો સાબિત કરે છે કે નવી ઓળખ માત્ર મૌખિક કથાઓમાં જ નહીં, પરંતુ ઇતિહાસના પાનાંઓમાં પણ અંકિત થઈ ગઈ હતી.

પેઢીઓ સુધી જળવાયેલી ઓળખ

ઘણા પરિવારો સમય સાથે પોતાની ઓળખ ગુમાવી દે છે. પરંતુ સોસા પરિવારની વિશેષતા એ છે કે અમારા પૂર્વજોએ જે મૂલ્યો ઉપર ઓળખ ઊભી કરી હતી, તે મૂલ્યો પેઢી દર પેઢી જીવંત રહ્યા. માણસાઈ, વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા, સામાજિક જવાબદારી, અને સ્વાભિમાન, આ પાંચ સ્તંભો આજે પણ સોસા પરિવારની ઓળખ છે.

મારા માટે આ ઓળખનો અર્થ

આજે હું નવમી પેઢીનો પ્રતિનિધિ તરીકે જ્યારે પાછળ વળી જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે મારા પૂર્વજોએ અમને માત્ર નામ નથી આપ્યું. તેમણે અમને એક ઓળખ આપી છે. એવી ઓળખ જે પૈસાથી ખરીદી શકાતી નથી. એવી ઓળખ જે વર્ષોના સદાચારથી પ્રાપ્ત થાય છે. અને એવી ઓળખ જે સમાજના હૃદયમાં સ્થાન બનાવે છે. જૂના સાંગાણા ગામમાં સોસા પરિવારની નવી ઓળખની રચના એ માત્ર એક પરિવારની સફળતાની ગાથા નથી. તે વિશ્વાસ, માણસાઈ અને પરિશ્રમના બળ ઉપર ઊભી થયેલી સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની ગાથા છે. તે સાબિત કરે છે કે:

"સાચી ઓળખ જન્મથી મળતી નથી; તે જીવનભરના સદાચાર, પરિશ્રમ અને માણસાઈથી ઘડાય છે."

મારા પૂર્વજોએ જૂના સાંગાણા ગામમાં માત્ર ઘર બનાવ્યું નહોતું. તેમણે એક એવી ઓળખ ઊભી કરી હતી જે આજે ૨૨૫ વર્ષ પછી પણ ગૌરવપૂર્વક જીવંત છે.

જૂના સાંગાણા : સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસની સાક્ષી ધરતી

જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસના પાનાંઓ ઉથલાવું છું, ત્યારે એક ગામ વારંવાર મારી સામે ઊભું રહે છે, જૂના સાંગાણા. મારા માટે જૂના સાંગાણા માત્ર એક ભૌગોલિક સ્થાન નથી. તે મારા પૂર્વજોના સંઘર્ષની સાક્ષી છે. તે માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીની જીવંત પ્રયોગશાળા છે. તે એક એવું ગામ છે જ્યાં મારા પૂર્વજોએ માત્ર જીવન નથી જીવ્યું, પરંતુ એક એવી પરંપરા સ્થાપિત કરી કે જેના પડઘા આજે પણ અમારી પેઢીઓ સુધી સંભળાય છે. જો નાઠેજ મારા મૂળની ઓળખ છે, તો જૂના સાંગાણા મારા પરિવારના વિકાસ, પ્રતિષ્ઠા અને વારસાની ઓળખ છે.

એક ગામની ધરતી પર લખાયેલો ઇતિહાસ

ભારતના ઇતિહાસમાં અનેક શહેરો અને રાજધાનીઓનો ઉલ્લેખ મળે છે, પરંતુ સાચો ઇતિહાસ ગામડાંઓના જીવનમાં જીવંત રહે છે. જૂના સાંગાણા પણ એવુ જ એક ગામ છે. અહીં કોઈ રાજમહેલ નહોતા. કોઈ વિશાળ કિલ્લાઓ નહોતા. પરંતુ અહીં માનવ સંબંધોની સમૃદ્ધિ હતી. અહીં વિશ્વાસની મૂડી હતી. અહીં માણસાઈની સંસ્કૃતિ હતી. મારા પૂર્વજો જ્યારે અહીં આવ્યા ત્યારે કદાચ તેઓએ કલ્પના પણ ન કરી હોય કે એક દિવસ આ ગામ તેમના પરિવારના ઇતિહાસનું કેન્દ્રબિંદુ બની જશે.

મારા પૂર્વજોની કર્મભૂમિ

મારા પરિવારના ઇતિહાસમાં જૂના સાંગાણાનું સ્થાન એટલા માટે વિશેષ છે કારણ કે અહીંથી જ સોસા પરિવારની સામાજિક અને આર્થિક ઓળખનું નિર્માણ થયું. અહીં મારા પૂર્વજોએ પરિશ્રમ કર્યો, સમાજનો વિશ્વાસ જીત્યો, સંબંધો બનાવ્યા, અને માણસાઈને જીવનનો આધાર બનાવ્યો. આ ગામે તેમને માત્ર આશ્રય આપ્યો નહોતો. આ ગામે તેમને પોતાનું બનાવી લીધા હતા.

વિશ્વાસનું ગામ

જૂના સાંગાણા ગામની સૌથી મોટી વિશેષતા હતી, પરસ્પર વિશ્વાસ. તે સમયના સમાજમાં લોકોના શબ્દનું મહત્વ હતું. વ્યવહારો કાયદાકીય કરારો ઉપર નહીં પરંતુ વિશ્વાસ ઉપર ચાલતા. મારા પૂર્વજોએ આ વિશ્વાસને ક્યારેય તૂટવા દીધો નહોતો. કદાચ આ જ કારણ છે કે આગળ જઈને લોકો પોતાના સૌથી મહત્વના આર્થિક વ્યવહારો માટે પણ સોસા પરિવારનો સંપર્ક કરતા. વિશ્વાસ એ જ અમારા પરિવારની સૌથી મોટી સંપત્તિ હતી.

૨૨૫ વર્ષ જૂની પરંપરાનું કેન્દ્ર,

મારા સંશોધન દરમિયાન મને મળેલી ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો, એક ફદિયાની એક આના ના વ્યવહારોના પુરાવાઓ અને અન્ય દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે જૂના સાંગાણા ગામમાં માત્ર જીવન જ નહોતું જીવાયું, પરંતુ એક અનોખી આર્થિક અને સામાજિક વ્યવસ્થા પણ વિકસાવવામાં આવી હતી. અહીંથી જ દીકરીના લગ્ન માટે પા ફદિયું, દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું, અને વેપાર માટે એક ફદિયું - જેવી માનવતાવાદી ધિરાણ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ. આ માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતો. આ સમાજની જરૂરિયાતોને સમજતી એક જીવંત માનવતાવાદી વિચારધારા હતી.

કૃષ્ણકુમારસિંહજીથી સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ સુધી

મારી પાસે રહેલા દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારના વ્યવહારોનો સંબંધ માત્ર ગામ પૂરતો મર્યાદિત નહોતો. કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમયની ટિકિટો, પાલિતાણા દરબારના સંદર્ભો, અને સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ સમયના નાણાકીય દસ્તાવેજો એ વાતની સાક્ષી આપે છે કે જૂના સાંગાણા ગામમાંથી શરૂ થયેલી પરંપરા વિસ્તારના સામાજિક અને આર્થિક જીવન સાથે જોડાયેલી હતી.

એક ફદિયું, એક આના અને એક યુગની વાર્તા

આજે જ્યારે હું ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજોને હાથમાં લઉં છું, ત્યારે મને લાગે છે કે હું માત્ર કાગળ નથી જોતો. હું મારા પૂર્વજોને જોઉં છું. હું તેમની પ્રામાણિકતા જોઉં છું. હું તેમની માણસાઈ જોઉં છું. એક ફદિયાની એક આના ની ટિકિટ માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નથી. તે એક એવા યુગની સાક્ષી છે જ્યાં વિશ્વાસ ચલણ કરતાં પણ વધુ કિંમતી હતો.

સામાજિક સમરસતાનું કેન્દ્ર

જૂના સાંગાણા ગામમાં વિવિધ સમાજો અને પરિવારો સાથે મારા પૂર્વજોના સંબંધો માત્ર વ્યવસાયિક નહોતા. તે માનવતાના સંબંધો હતા. લોકો સુખમાં પણ સાથે હતા. દુઃખમાં પણ સાથે હતા. લગ્ન પ્રસંગોમાં પણ સાથે હતા. અને મુશ્કેલીના સમયમાં પણ સાથે હતા. આ જ સામાજિક સમરસતાએ સોસા પરિવારને સમાજમાં આગવું સ્થાન અપાવ્યું. મારા માટે જૂના સાંગાણાનો અર્થ આજે હું ભલે સુરતમાં રહું છું. મારું જાહેર જીવન ગુજરાત અને ભારતના વિવિધ વિસ્તારો સાથે જોડાયેલું હોય. મારા પુસ્તકો દેશભરમાં પહોંચ્યા હોય. પરંતુ મારા હૃદયમાં જૂના સાંગાણા માટેનો ભાવ ક્યારેય ઓછો થયો નથી. કારણ કે: જૂના સાંગાણા માત્ર મારા પૂર્વજોની ભૂમિ નથી; તે મારા અસ્તિત્વની મૂળભૂત ઓળખ છે. આ ગામે મારા પરિવારને ઘડ્યો છે. આ ગામે અમને માણસાઈ શીખવી છે. આ ગામે અમને વિશ્વાસનું મૂલ્ય શીખવ્યું છે.

ભવિષ્ય માટેની જવાબદારી

મને ઘણી વખત લાગે છે કે જૂના સાંગાણા ગામના ઇતિહાસને માત્ર પરિવાર સુધી મર્યાદિત રાખવો યોગ્ય નથી. આ ગામ અને તેની સાથે જોડાયેલા દસ્તાવેજો ઉપર સંશોધન થવું જોઈએ. એક હેરિટેજ આર્કાઇવ ઊભું થવું જોઈએ. લાઇબ્રેરી સ્થાપિત થવી જોઈએ.

દસ્તાવેજોનું ડિજિટલ સંરક્ષણ થવું જોઈએ.

જેથી આવનારી પેઢીઓ સમજી શકે કે એક નાનકડા ગામે કેવી રીતે એક અનોખી માનવતાવાદી પરંપરાને જન્મ આપ્યો હતો. જૂના સાંગાણા મારા માટે માત્ર એક ગામ નથી. તે એક જીવંત ઇતિહાસ છે. તે એક વિચારધારા છે. તે માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીનો વારસો છે. અને તે એ વાતનો પુરાવો છે કે: "મહાન વારસો રાજમહેલોમાં નહીં, પરંતુ એવા ગામોમાં જન્મે છે જ્યાં માણસાઈને સંપત્તિ કરતાં વધારે મહત્વ આપવામાં આવે છે." "જૂના સાંગાણા ગામે મારા પૂર્વજોને આશ્રય આપ્યો હતો." પરંતુ બદલામાં મારા પૂર્વજોએ આ ગામને વિશ્વાસ, સેવા અને માનવતાની એવી પરંપરા આપી, જે આજે પણ ગૌરવપૂર્વક જીવંત છે.

ગામનો ઇતિહાસ

જૂના સાંગાણા : સમય, સંસ્કૃતિ અને સમાજજીવનની જીવંત ગાથા

સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે જૂના સાંગાણા ગામના ઇતિહાસને સમજવો અત્યંત જરૂરી છે. કારણ કે કોઈપણ પરિવારનો ઇતિહાસ તે જ્યાં વસે છે, તે ધરતી, તે સમાજ અને તે સમય સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલો હોય છે. મારા પૂર્વજોની ગાથા અને જૂના સાંગાણા ગામની ગાથા એકબીજાથી અલગ કરી શકાય તેવી નથી.

મારા માટે જૂના સાંગાણા માત્ર એક ગામ નથી; તે મારા પૂર્વજોના પરિશ્રમ, સંઘર્ષ, માણસાઈ અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનો જીવંત સાક્ષી છે. આ ગામની ધરતી ઉપર જ સોસા પરિવારના ઇતિહાસના સૌથી મહત્વપૂર્ણ અધ્યાયો લખાયા હતા.

ગામની પ્રાચીન ઓળખ

જૂના સાંગાણા ગામ સૌરાષ્ટ્રની તે પ્રાચીન ગ્રામ્ય પરંપરાનો ભાગ છે, જ્યાં જીવન પ્રકૃતિ, ખેતી અને સામાજિક સહકાર ઉપર આધારિત હતું. સદીઓ પહેલાં જ્યારે શહેરોનો વિકાસ મર્યાદિત હતો, ત્યારે આવા ગામો જ સમાજજીવનના મુખ્ય કેન્દ્રો હતા. અહીં, ખેતી જીવનનો આધાર હતી, પશુપાલન સંપત્તિનું પ્રતીક હતું, અને પરસ્પર સહકાર સમાજની સૌથી મોટી શક્તિ હતી. ગામના લોકો કુદરત સાથે જોડાઈને જીવન જીવતા હતા.

રાજવાડાઓના યુગનું ગામ

જૂના સાંગાણા ગામનો ઇતિહાસ સૌરાષ્ટ્રના રાજવાડા યુગ સાથે જોડાયેલો છે. તે સમય દરમિયાન સમગ્ર પ્રદેશ વિવિધ રજવાડાઓ અને દરબારોના પ્રભાવ હેઠળ હતો. પાલિતાણા રાજ્ય, ભાવનગર રાજ્ય, અને આસપાસના સ્થાનિક શાસકોની વહીવટી વ્યવસ્થાનો પ્રભાવ ગામડાંઓના જીવન ઉપર પણ પડતો હતો. ખેડૂતો, કારીગરો અને સામાન્ય પ્રજાનું જીવન કરવેરા, વરસાદ અને સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓ ઉપર આધારિત રહેતું. મારા પૂર્વજોએ પણ આ જ યુગમાં પોતાના જીવનની નવી શરૂઆત અહીંથી કરી હતી.

ખેતી અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર

જૂના સાંગાણા ગામની આર્થિક વ્યવસ્થા મુખ્યત્વે ખેતી આધારિત હતી. ગામમાં બાજરી, જુવાર, ઘઉં, ડુંગળી, કપાસ, ચણા જેવા પાકો ઉગાડવામાં આવતા. પશુપાલન પણ જીવનનો અભિન્ન ભાગ હતું. બળદ ખેતી માટે અને ગાય-ભેંસ પરિવારની આર્થિક સુરક્ષા માટે મહત્વપૂર્ણ ગણાતાં. આવી પરિસ્થિતિમાં ગામનો દરેક પરિવાર સીધો કે આડકતરો રીતે એકબીજા સાથે જોડાયેલો હતો.

સામાજિક જીવનની વિશેષતા

જૂના સાંગાણા ગામની સૌથી મોટી વિશેષતા તેની સામાજિક એકતા હતી. ગામમાં વિવિધ પરિવારો અને સમાજો રહેતા હોવા છતાં ગામ એક કુટુંબની જેમ જીવતું હતું. કોઈના ઘરે લગ્ન હોય તો આખું ગામ સહભાગી બનતું. કોઈના ઘરે દુઃખ હોય તો આખું ગામ તેની સાથે ઊભું રહેતું. આ પરંપરા માત્ર સામાજિક વ્યવસ્થા નહોતી; તે જીવન જીવવાની રીત હતી. મારા પૂર્વજોએ પણ આ જ વાતાવરણમાં માણસાઈ અને સહકારના મૂલ્યોને વધુ મજબૂત બનાવ્યા.

વિશ્વાસ આધારિત વ્યવહાર

આજના સમયમાં દરેક વ્યવહાર માટે દસ્તાવેજો જરૂરી બને છે. પરંતુ તે સમયના ગામમાં માણસનો શબ્દ જ સૌથી મોટો દસ્તાવેજ ગણાતો. ગામના લોકો એકબીજા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા. મારા પૂર્વજોએ પણ આ વિશ્વાસને પોતાના જીવનનો આધાર બનાવ્યો. આ જ વિશ્વાસ આગળ જઈને સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષ જૂની વિરાણ પરંપરાનો પાયો બન્યો.

સોસા પરિવાર અને ગામનો વિકાસ

જૂના સાંગાણા ગામ અને સોસા પરિવારનો વિકાસ એકબીજાથી જોડાયેલો છે. મારા પૂર્વજોએ અહીં માત્ર પોતાનું જીવન જીવ્યું નહોતું. તેમણે ગામના લોકોની જરૂરિયાતોને સમજીને મદદ કરી. અને જરૂરિયાતમંદોની સાથે ઉભા રહેવાની પરંપરાએ ગામમાં સોસા પરિવારને વિશિષ્ટ સ્થાન અપાવ્યું.

આથી જ ગામના ઇતિહાસમાં સોસા પરિવારનું નામ માત્ર એક પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ એક વિશ્વાસપાત્ર સંસ્થા તરીકે પણ નોંધાયું.

ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોની સાક્ષી

મારી પાસે રહેલી - ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો, એક ફદિયાની એક આના ના દસ્તાવેજો, પાલિતાણા દરબારના સંદર્ભો, કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમયના પુરાવાઓ, આ બધું દર્શાવે છે કે જૂના સાંગાણા ગામ માત્ર રહેઠાણનું સ્થળ નહોતું. તે એક સક્રિય સામાજિક અને આર્થિક કેન્દ્ર હતું. આ દસ્તાવેજો ગામના ઇતિહાસને સમજવા માટે અમૂલ્ય સાબિત થઈ શકે છે.

વારસાની ધરતી

આજે જ્યારે હું જૂના સાંગાણા ગામને યાદ કરું છું, ત્યારે મને માત્ર રસ્તાઓ, મકાનો કે ખેતરો દેખાતા નથી. મને મારા પૂર્વજોની યાદો દેખાય છે. મને તેમની મહેનત દેખાય છે. મને તેમની માણસાઈ દેખાય છે. મને લાગે છે કે આ ગામની ધરતી ઉપર તેમના પગલાંઓના નિશાન હજુ પણ જીવંત છે. જૂના સાંગાણા ગામનો ઇતિહાસ માત્ર એક ગામનો ઇતિહાસ નથી. તે સૌરાષ્ટ્રની ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ છે. તે માનવ સંબંધોનો ઇતિહાસ છે. તે વિશ્વાસ અને સહકારનો ઇતિહાસ છે. અને મારા માટે તે મારા પૂર્વજોના જીવનનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ અધ્યાય છે.

"જૂના સાંગાણા ગામે મારા પૂર્વજોને માત્ર આશ્રય આપ્યો નહોતો; તેણે તેમને એવી ઓળખ આપી કે જે આજે ૨૨૫ વર્ષ પછી પણ ગૌરવપૂર્વક જીવંત છે."

સ્થાનિક સમાજ અને સોસા પરિવાર

વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સામાજિક સહઅસ્તિત્વની ગાથા

જૂના સાંગાણા ગામમાં સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે સ્થાનિક સમાજ સાથેના અમારા સંબંધોને સમજવું અત્યંત જરૂરી છે. કોઈપણ પરિવાર માત્ર પોતાના પ્રયત્નોથી જ વિકાસ કરતો નથી; સમાજનો સહકાર, લોકોનો વિશ્વાસ અને પરસ્પર સંબંધો પણ તેના વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

મારા પૂર્વજો જ્યારે નાઠેજથી સ્થળાંતર કરીને જૂના સાંગાણા ગામમાં આવ્યા, ત્યારે તેઓ આ ગામ માટે નવા હતા. તેમની પાસે કોઈ રાજકીય સત્તા નહોતી, કોઈ વિશેષ હોદ્દો નહોતો અને કોઈ તૈયાર પ્રતિષ્ઠા પણ નહોતી. પરંતુ તેમની પાસે એક એવી મૂડી હતી, જે દરેક યુગમાં સૌથી કિંમતી ગણાય છે, પ્રામાણિકતા, પરિશ્રમ અને માણસાઈ.

ગામ સાથેનો પ્રથમ સંબંધ

ગામમાં નવા આવનાર દરેક પરિવારની જેમ મારા પૂર્વજોએ પણ શરૂઆતમાં સ્થાનિક સમાજને સમજવાનો અને સમાજ સાથે ભળી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ ગામના લોકો સાથે માત્ર વ્યવહારિક સંબંધો જ નહીં, પરંતુ માનવીય સંબંધો પણ બનાવ્યા. તેમણે સમજ્યું કે ગામમાં જીવવું હોય તો માત્ર પોતાના માટે નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ સાથે જોડાઈને જીવવું પડે. આથી જ તેમણે ગામના દરેક સુખ-દુઃખમાં સહભાગી થવાનું શરૂ કર્યું.

માણસાઈ દ્વારા જીતેલો વિશ્વાસ

મારા પૂર્વજો માટે સમાજ માત્ર ગ્રાહક કે વ્યવહારનો વિષય નહોતો. તેઓ માનતા હતા: "સમાજનું સુખ એ જ પરિવારનું સુખ છે." ગામમાં કોઈના ઘરે લગ્ન હોય, કોઈ પરિવાર મુશ્કેલીમાં હોય, કોઈ ખેડૂતને પાક માટે સહાય જોઈએ, અથવા કોઈને આર્થિક મદદની જરૂર હોય. તો મારા પૂર્વજો શક્ય તેટલી મદદ માટે આગળ આવતા. ધીમે ધીમે લોકો તેમને માત્ર એક પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ એક વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિઓના સમૂહ તરીકે ઓળખવા લાગ્યા.

જાતિથી ઉપર માનવતાનો સંબંધ

તે સમયનો સમાજ પરંપરાગત સામાજિક માળખા ઉપર રચાયેલો હતો. વિવિધ સમાજો, જાતિઓ અને પરિવારો પોતાની આગવી ઓળખ ધરાવતા હતા. પરંતુ મારા પૂર્વજોની વિશેષતા એ હતી કે તેઓ માણસને તેની પરિસ્થિતિના આધારે જોતા હતા, માત્ર તેની ઓળખના આધારે નહીં. આથી જ તેમના સંબંધો વિવિધ સમાજો સાથે મજબૂત બન્યા. જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિ કોણ છેણ ? તે મહત્વનું હતું; તે કયા સમાજનો છે ? તે નહીં. આ વિચારધારા જ આગળ જઈને સોસા પરિવારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનું મુખ્ય કારણ બની.

ધિરાણ વ્યવસ્થાથી મજબૂત બનેલા સંબંધો

જૂના સાંગાણા ગામમાં લોકોની આર્થિક જરૂરિયાતોને સમજતા મારા પૂર્વજોએ એક એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી, જે માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતી. તે વિશ્વાસની વ્યવસ્થા હતી. લોકો જાણતા હતા કે: દીકરીના લગ્ન માટે મદદ મળશે, દીકરાના લગ્ન માટે સહયોગ મળશે, વેપાર માટે મૂડી મળશે, અને મુશ્કેલીમાં કોઈ તેમને એકલા છોડશે નહીં. આથી સોસા પરિવાર અને સ્થાનિક સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ માત્ર લેણદેણનો નહીં, પરંતુ વિશ્વાસનો બની ગયો.

ગામના વિકાસમાં સહભાગીતા

મારા પૂર્વજો માત્ર પોતાના પરિવારના વિકાસમાં રસ ધરાવતા નહોતા. તેઓ ગામના વિકાસને પણ પોતાની જવાબદારી માનતા હતા. ગામમાં સામાજિક પ્રસંગો હોય, ધાર્મિક

કાર્યક્રમો હોય, અથવા કોઈ સામૂહિક જરૂરિયાત હોય, સોસા પરિવાર હંમેશા તેમાં સહભાગી બનતો. આ કારણે સમાજમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા સતત વધતી ગઈ.

૪૬૭ + ટિકિટો : સમાજના વિશ્વાસના પુરાવા

મારી પાસે રહેલી ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો માત્ર નાણાકીય દસ્તાવેજો નથી. તે સ્થાનિક સમાજ અને સોસા પરિવાર વચ્ચેના વિશ્વાસના જીવંત પુરાવા છે. આ ટિકિટો દર્શાવે છે કે ગામના લોકો પોતાના જીવનના મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગો અને જરૂરિયાતો માટે સોસા પરિવાર ઉપર વિશ્વાસ કરતા હતા. આ વિશ્વાસ કોઈ એક દિવસમાં પ્રાપ્ત થયો નહોતો. તે પેઢીઓ સુધી ચાલેલા સદાચાર અને પ્રામાણિકતાનું પરિણામ હતું. સંબંધો જે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહ્યા સમય બદલાયો. પેઢીઓ બદલાઈ. ગામોમાંથી લોકો શહેરોમાં ગયા. મારા પરિવારની યાત્રા જૂના સાંગાણાથી ભાવનગર અને પછી સુરત સુધી પહોંચી. પરંતુ આજે પણ જૂના સાંગાણા સાથેનો લાગણીસભર સંબંધ અખંડિત છે. કારણ કે આ સંબંધ માત્ર ભૌગોલિક નથી. તે સંસ્કાર અને સ્મૃતિઓનો સંબંધ છે. તે વિશ્વાસ અને માણસાઈનો સંબંધ છે.

મારા માટે આ સંબંધોનો અર્થ

આજે જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસને લખું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે સોસા પરિવારની સૌથી મોટી સિદ્ધિ સંપત્તિ નહોતી. અમારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ હતી, લોકોના દિલમાં સ્થાન મેળવવું. વિશ્વાસ મેળવવો. અને માણસાઈ દ્વારા સમાજ સાથે જોડાયેલા રહેવું. મારા પૂર્વજોએ જે સંબંધો બનાવ્યા હતા, તે આજે પણ અમારા પરિવાર માટે ગૌરવની બાબત છે. સ્થાનિક સમાજ અને સોસા પરિવારનો સંબંધ માત્ર પડોશી કે ગામવાસીનો સંબંધ નહોતો. તે સહઅસ્તિત્વનો સંબંધ હતો. તે વિશ્વાસનો સંબંધ હતો. તે માણસાઈનો સંબંધ હતો. અને તે એ વાતનો પુરાવો છે કે:

"જ્યારે કોઈ પરિવાર સમાજને પોતાનો પરિવાર માનીને જીવવા લાગે છે, ત્યારે સમાજ પણ તેને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે."

જૂના સાંગાણા ગામે સોસા પરિવારને આશ્રય આપ્યો હતો, પરંતુ બદલામાં સોસા પરિવારે ગામને વિશ્વાસ, સેવા અને માનવતાની એવી પરંપરા આપી, જે આજે પણ ગૌરવપૂર્વક યાદ કરવામાં આવે છે.

સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની શરૂઆત

વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈથી રચાયેલી ઓળખની ગાથા

કોઈપણ પરિવારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા એક દિવસમાં ઊભી થતી નથી. તે વર્ષોના પરિશ્રમ, સદાચાર, વચનપાલન અને સમાજ પ્રત્યેની નિષ્ઠાનું પરિણામ હોય છે. સોસા

પરિવારના ઇતિહાસમાં પણ સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની શરૂઆત કોઈ હોદ્દા, સંપત્તિ કે સત્તાના કારણે થઈ નહોતી. તેની શરૂઆત થઈ હતી માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સમાજસેવાના નાના-નાના કાર્યોમાંથી.

વિશ્વાસનું પ્રથમ બીજ

જૂના સાંગાણા ગામમાં મારા પૂર્વજોએ શરૂઆતથી જ એવો વ્યવહાર કર્યો કે લોકો ધીમે ધીમે તેમના ઉપર વિશ્વાસ કરવા લાગ્યા. તેઓનું વચન જ તેમનો કરાર હતો. તેમનો શબ્દ જ તેમની ઓળખ હતો. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં કોઈપણ વ્યક્તિ માટે વિશ્વાસ સૌથી મોટી મૂડી ગણાતી. મારા પૂર્વજોએ આ મૂડીને ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક જાળવી રાખી. ગામના લોકો સમજવા લાગ્યા કે: "સોસા પરિવાર જે કહે છે, તે કરે છે." અને કદાચ આ જ ક્ષણથી સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની શરૂઆત થઈ હતી.

માણસાઈથી જીતેલું સ્થાન

મારા પૂર્વજો માટે સમાજ માત્ર વ્યવહારનું કેન્દ્ર નહોતું. સમાજ તેમનો વિસ્તૃત પરિવાર હતો. કોઈના ઘરે લગ્ન હોય તો સહયોગ આપવો, કોઈ ગરીબ પરિવાર મુશ્કેલીમાં હોય તો મદદ કરવી, કોઈ ખેડૂતને પાક માટે મૂડી જોઈએ તો શક્ય સહાય કરવી, આ બધું તેઓ પોતાની ફરજ માનીને કરતા. આવા કાર્યો દ્વારા ધીમે ધીમે ગામના લોકોના હૃદયમાં તેમના માટે વિશેષ સ્થાન બનતું ગયું. પ્રતિષ્ઠા ક્યારેય માંગવાથી મળતી નથી. તે સેવા અને સદાચારથી પ્રાપ્ત થાય છે.

ધિરાણ વ્યવસ્થાથી વધતી પ્રતિષ્ઠા

સમય જતાં મારા પૂર્વજોએ ગામની જરૂરિયાતોને સમજીને ધિરાણની એક અનોખી વ્યવસ્થા વિકસાવી. પરંતુ આ વ્યવસ્થા સામાન્ય મહાજની પ્રથા જેવી નહોતી. અહીં નફા કરતાં જરૂરિયાતને મહત્વ આપવામાં આવતું. દીકરીના લગ્ન માટે માત્ર પા ફદિયું. દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું. અને વેપાર માટે એક ફદિયું. આ વ્યવસ્થા માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતી. આ સામાજિક સંવેદનાનું જીવંત ઉદાહરણ હતી. લોકો અનુભવવા લાગ્યા કે સોસા પરિવારનો હેતુ માત્ર કમાણી કરવાનો નથી, પરંતુ સમાજની સાથે ઊભા રહેવાનો છે. આ જ ભાવનાએ તેમની પ્રતિષ્ઠાને વધુ મજબૂત બનાવી.

સમાજમાં સલાહકાર તરીકેની ભૂમિકા

સમય સાથે લોકો માત્ર આર્થિક સહાય માટે જ નહીં, પરંતુ સલાહ અને માર્ગદર્શન માટે પણ મારા પૂર્વજોની પાસે આવવા લાગ્યા. અમારા સમાજમાં કોઈ વિવાદ હોય, કોઈ સામાજિક પ્રશ્ન હોય, અથવા કોઈ મહત્વપૂર્ણ નિર્ણય લેવાનો હોય, તો લોકો તેમની સલાહને મહત્વ આપતા. આ સ્થિતિ કોઈ સત્તા દ્વારા પ્રાપ્ત થતી નથી. આ સ્થિતિ વર્ષો સુધી જીવેલા

વિશ્વાસ અને પ્રામાણિકતાનું પરિણામ હોય છે. દસ્તાવેજોમાં દેખાતી પ્રતિષ્ઠા મારી પાસે રહેલી ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો અને અન્ય દસ્તાવેજો માત્ર નાણાકીય વ્યવહારોની નોંધ નથી. તે સોસા પરિવારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠાના દસ્તાવેજી પુરાવા છે. આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે લોકો અમારા પરિવાર ઉપર કેટલો વિશ્વાસ કરતા હતા. દરેક ટિકિટ પાછળ માત્ર એક વ્યવહાર નથી. દરેક ટિકિટ પાછળ એક સંબંધ છે. એક વિશ્વાસ છે. એક સામાજિક સ્વીકાર છે. સંપત્તિથી નહીં, સંસ્કારોથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રતિષ્ઠા મારા પૂર્વજોએ કદાચ સમય જતાં જમીન મેળવી હશે. ઘોડો રાખ્યો હશે. પાકું મકાન બનાવ્યું હશે. પરંતુ મને લાગે છે કે તેમની સાચી પ્રતિષ્ઠા આ સંપત્તિઓથી આવી નહોતી. તેમની સાચી પ્રતિષ્ઠા આવી હતી - તેમની પ્રામાણિકતાથી, તેમના વચનપાલનથી, તેમની માણસાઈથી, અને સમાજ પ્રત્યેની તેમની જવાબદારીથી. આ મૂલ્યો જ સોસા પરિવારની ઓળખના આધારસ્તંભ બન્યા.

પેઢીથી પેઢી ચાલતી પ્રતિષ્ઠા

ઘણી વખત વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા તેના જીવન સુધી મર્યાદિત રહે છે. પરંતુ જ્યારે પ્રતિષ્ઠા મૂલ્યો ઉપર ઊભી થાય, ત્યારે તે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે. મારા પૂર્વજોએ જે પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી, તે આજે પણ અમારા પરિવાર માટે ગૌરવનો વિષય છે. હું જ્યારે નવમી પેઢીનો પ્રતિનિધિ તરીકે સમાજમાં કાર્ય કરું છું, ત્યારે મને સતત અનુભવ થાય છે કે હું માત્ર મારા નામનો નહીં, પરંતુ મારા પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠાનો પણ વારસદાર છું.

મારા પૂર્વજોએ સમાજમાં સ્થાન માંગ્યું નહોતું. તેમણે પોતાના વર્તન દ્વારા સ્થાન મેળવ્યું હતું. "પ્રતિષ્ઠા સંપત્તિથી ઊભી થઈ શકે, પરંતુ તે ટકતી માત્ર સદાચારથી જ હોય છે." સોસા પરિવારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠાની ગાથા એ જ શીખવે છે કે માણસ જો સમાજ માટે જીવે, તો સમાજ તેને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે છે.

ગ્રામ્ય જીવન અને પરિવારીક સંબંધો

સંસ્કાર, સહકાર અને માણસાઈથી સમૃદ્ધ યુગની ગાથા

મારા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે માત્ર દસ્તાવેજો, ટિકિટો કે આર્થિક વ્યવહારોને જાણવું પૂરતું નથી. કોઈપણ પરિવારનું સાચું ચિત્ર તેના દૈનિક જીવન, તેના સંબંધો અને તેના સંસ્કારોમાં જોવા મળે છે. સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં પણ ગ્રામ્ય જીવન અને પરિવારીક સંબંધોનું વિશેષ મહત્વ રહ્યું છે. કારણ કે એ જ વાતાવરણમાં અમારા પૂર્વજોના વ્યક્તિત્વનું ઘડતર થયું અને એ જ વાતાવરણમાંથી માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીના મૂલ્યો જન્મ્યા.

ગામ એટલે એક વિસ્તૃત પરિવાર

આજે શહેરોમાં માણસ પોતાના પડોશીને પણ ઘણી વખત ઓળખતો નથી, પરંતુ મારા પૂર્વજોના સમયમાં ગામ માત્ર રહેઠાણનું સ્થળ નહોતું. ગામ એટલે એક મોટો પરિવાર.

કોઈના ઘરે પ્રસંગ હોય તો આખું ગામ હાજર રહેતું. કોઈના ઘરે દુઃખ હોય તો આખું ગામ તેની સાથે ઊભું રહેતું. કોઈના ઘરે લગ્ન હોય તો દરેક પરિવાર પોતાની ક્ષમતા મુજબ સહયોગ આપતો. આ પરંપરાએ સમાજને માત્ર સંગઠિત રાખ્યો નહોતો, પરંતુ એકબીજા પ્રત્યેની જવાબદારીની ભાવના પણ વિકસાવી હતી. તે સમયના ગ્રામ્ય જીવનમાં "હું" કરતાં "આપણે" શબ્દ વધુ મહત્વનો હતો. ગામનો દરેક વ્યક્તિ ગામની સામૂહિક ઓળખનો એક ભાગ હતો. એક પરિવારની ખુશી સમગ્ર ગામની ખુશી ગણાતી અને એક પરિવારનું દુઃખ સમગ્ર ગામની ચિંતા બની જતું.

સંયુક્ત પરિવાર : જીવનની શાળા

મારા પૂર્વજોના સમયમાં સંયુક્ત પરિવાર માત્ર એક વ્યવસ્થા નહોતો, પરંતુ જીવન જીવવાની એક પદ્ધતિ હતી. એક જ આંગણે અનેક પેઢીઓ રહેતી. દાદા-દાદી, માતા-પિતા, કાકા-કાકી, ભાઈ-બહેનો અને સંતાનો, બધા સાથે રહેતા. ઘરમાં સંપત્તિ કરતાં સંબંધોનું વધુ મહત્વ હતું. પરિવારનો દરેક સભ્ય એકબીજાની જવાબદારી માનવામાં આવતો. પરિવારના વડીલો માત્ર સભ્યો નહોતા; તેઓ માર્ગદર્શક હતા. બાળકો માત્ર સંતાનો નહોતા; તેઓ પરિવારના ભવિષ્યના વારસદાર હતા. મને લાગે છે કે સોસા પરિવારની એકતા, સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને સતત વિકાસ પાછળ આ સંયુક્ત પરિવાર વ્યવસ્થાનો ખૂબ મોટો ફાળો રહ્યો છે.

વડીલોનું સ્થાન

મારા પૂર્વજોના સમયમાં વડીલોને માત્ર ઉંમરના કારણે માન આપવામાં આવતું નહોતું. તેમને અનુભવ, જ્ઞાન અને જીવનદર્શનના ભંડાર તરીકે જોવામાં આવતા. પરિવારના મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો વડીલોના માર્ગદર્શનથી લેવાતા. કોઈ વિવાદ હોય, કોઈ મહત્વનો વ્યવહાર હોય કે કોઈ સામાજિક પ્રશ્ન હોય, વડીલોની સલાહ અંતિમ માનવામાં આવતી. આ પરંપરાએ પરિવારની અંદર શિસ્ત, પરસ્પર આદર અને જવાબદારીની ભાવના વિકસાવી. વડીલોનો અનુભવ નવી પેઢી માટે જીવંત શિક્ષણ સમાન હતો.

મહિલાઓ : પરિવારની સાચી શક્તિ

કોઈપણ પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર પુરુષોના કાર્યોનો ઇતિહાસ નથી હોતો. પરિવારની સાચી શક્તિ તેના ઘરમાં વસતી મહિલાઓના ત્યાગ, સંસ્કાર, પરિશ્રમ અને દૂરંદેશી વિચારશક્તિમાં રહેલી હોય છે. સોસા પરિવારનો ૨૨૫ વર્ષનો ઇતિહાસ પણ આ સત્યનો જીવંત સાક્ષી છે.

ગ્રામ્ય જીવનના તે સમયગાળામાં મહિલાઓ માત્ર ઘર સંભાળતી ગૃહિણીઓ નહોતી. તેઓ સમગ્ર પરિવારની આર્થિક અને સામાજિક વ્યવસ્થાની મજબૂત આધારશિલા હતી. તેઓ બાળકોમાં સંસ્કારોનું સિંચન કરતી, પરિવારના દરેક સભ્યને એકતાના સૂત્રમાં બાંધતી, વણાટ અને અન્ય ઉત્પાદનમૂલક કાર્યોમાં સહભાગી બનતી અને જરૂર પડે ત્યારે પરિવારની આર્થિક જવાબદારીઓ પણ નિભાવતી.

મોટાભાગના ઇતિહાસોમાં મહિલાઓનું યોગદાન નોંધાતું નથી, કારણ કે તેઓ પ્રકાશથી દૂર રહીને કાર્ય કરતી હતી. પરંતુ હું દૃઢપણે માનું છું કે સોસા પરિવારની પ્રગતિ પાછળ જેટલો ફાળો પુરુષોનો રહ્યો છે, એટલો જ ફાળો અમારી પૂર્વજ મહિલાઓનો પણ રહ્યો છે. મારા પોતાના પરિવારના ઇતિહાસમાં પણ તેનું જીવંત ઉદાહરણ જોવા મળે છે.

મારા દાદી શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદભાઈ સોસા માત્ર ગૃહિણિ નહોતા. તેઓ પણ લોકોની જરૂરિયાતોને સમજીને વિશ્વાસના આધારે ધિરાણ આપતા હતા. આજેય મારી પાસે ઉપલબ્ધ જૂના દસ્તાવેજોમાં તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલા નાણાકીય વ્યવહારોના પુરાવા ઉપલબ્ધ છે. આ દસ્તાવેજો સ્પષ્ટ કરે છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર પુરુષો સુધી મર્યાદિત નહોતી; તેમાં મહિલાઓ પણ સમાન રીતે જવાબદારી નિભાવતી હતી. આ પરંપરાને આગળ વધારનાર મારા માતૃશ્રી શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા પણ હતા. બાળપણથી મેં મારી આંખે જોયું છે કે તેઓ ગામના અને સમાજના જરૂરિયાતમંદ લોકોને વિશ્વાસના આધારે વ્યાજે નાણાં આપતા. આ કાર્ય તેમના માટે માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતું; તે મુશ્કેલીમાં રહેલા પરિવારોને સહારો આપવાની એક માનવીય સેવા હતી. મેં અનેક પ્રસંગોએ જોયું છે કે કોઈ વ્યક્તિ આર્થિક સંકટમાં હોય ત્યારે મારી માતા તેને માત્ર ધિરાણ આપતા નહોતા, પરંતુ તેની પરિસ્થિતિને સમજતા, તેને હિંમત આપતા અને સમયસર સહકાર આપતા. આ વ્યવહારમાં કડકતા કરતાં વિશ્વાસ, નફા કરતાં માણસાઈ અને વ્યવસાય કરતાં સંબંધને વધુ મહત્વ આપવામાં આવતું હતું. મારા માટે આ અનુભવ કોઈ પુસ્તકમાં વાંચેલો સિદ્ધાંત નહોતો; તે મારા બાળપણનો જીવંત સંસ્કાર હતો. મેં મારી માતા અને દાદીને જોઈને શીખ્યું કે સાચી સમૃદ્ધિ માત્ર સંપત્તિ એકત્રિત કરવામાં નથી, પરંતુ પોતાની ક્ષમતા મુજબ બીજાના જીવનમાં આશાનો દીવો પ્રગટાવવામાં છે.

જ્યારે હું આજે સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે આ પરિવારની વિશ્વાસપૂર્ણ ધિરાણ પરંપરા પુરુષો અને મહિલાઓ, બંનેના સમાન યોગદાનથી જીવંત રહી છે. જો આ પૂર્વજ મહિલાઓએ ઘર, સંસ્કાર અને આર્થિક જવાબદારીઓ વચ્ચે સંતુલન જાળવીને પરિવારને મજબૂત ન બનાવ્યો હોત, તો કદાચ આજે આ સ્વર્ણિમ વારસો આ સ્વરૂપે અસ્તિત્વમાં ન હોત. તેથી આ પુસ્તકમાં હું વિશેષ આદર સાથે મારી દાદી શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદભાઈ સોસા, મારા માતૃશ્રી શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા, અને સોસા પરિવારની તમામ પૂર્વજ મહિલાઓને વંદન કરું છું. તેમણે કોઈ હોદ્દા કે પ્રસિદ્ધિ વિના, પોતાના પરિશ્રમ, ત્યાગ અને માણસાઈથી આ પરિવારની વિશ્વાસભરી પરંપરાને જીવંત રાખી. તેમના મૌન યોગદાન વિના સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ અધૂરો છે.

“પરિવારની સૌથી મોટી શક્તિ તેની સંપત્તિમાં નથી; પરંતુ તેની મહિલાઓના સંસ્કાર, ત્યાગ અને દૂરંદેશીમાં વસે છે.”

“મારા દાદી શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદભાઈ સોસા અને મારા માતૃશ્રી શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસાએ મને શીખવ્યું કે વિશ્વાસથી આપવામાં આવેલી સહાય માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નથી; તે માણસાઈનું સર્વોચ્ચ સ્વરૂપ છે.”

“પૂર્વજ પુરુષોએ વિશ્વાસની પરંપરા શરૂ કરી, પરંતુ પૂર્વજ મહિલાઓએ તેને પોતાના ત્યાગ, કરુણા અને સંસ્કારોથી પેઢી દર પેઢી જીવંત રાખી.”

“સોસા પરિવારના સ્વર્ણિમ વારસાની સાચી ઓળખ માત્ર તેના પુરુષોમાં નથી; પરંતુ તે મહિલાઓમાં પણ છે, જેમણે શાંતિથી રહીને આ વારસાને પોતાના જીવનથી સમૃદ્ધ બનાવ્યો.”

સંબંધોમાં વિશ્વાસનું મહત્વ

તે સમયના જીવનમાં સંબંધો કાગળના કરારો ઉપર નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ ઉપર આધારિત હતા. મિત્રતા હોય કે સગપણ, લેણદેણ હોય કે સામાજિક વ્યવહાર, બધું વિશ્વાસ ઉપર ચાલતું.

મારા પૂર્વજો માનતા હતા: “સંબંધો પૈસાથી નહીં, પરંતુ વિશ્વાસથી ટકે છે.” કદાચ આ જ વિચારધારાએ સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષ જૂની વિરાણ પરંપરાને સફળ બનાવી. કારણ કે કોઈપણ નાણાકીય વ્યવસ્થા વિશ્વાસ વગર લાંબા સમય સુધી ટકી શકતી નથી.

તહેવારો અને સામાજિક એકતા

ગામના જીવનમાં તહેવારો માત્ર ધાર્મિક પ્રસંગો નહોતા; તે સામાજિક એકતાના ઉત્સવો હતા. નવરાત્રી, દિવાળી, હોળી, જન્માષ્ટમી અને અન્ય ધાર્મિક પ્રસંગો દરમિયાન આખું ગામ એક થઈ જતું. આ પ્રસંગો દ્વારા લોકો વચ્ચેના સંબંધો વધુ મજબૂત બનતા. નવી પેઢી સંસ્કારો સાથે પરિચિત બનતી. સમાજમાં એકતા અને સહભાગીતાની ભાવના વિકસતી. મારા પૂર્વજોએ પણ આવા પ્રસંગો દ્વારા સ્થાનિક સમાજ સાથેના પોતાના સંબંધોને વધુ ગાઢ બનાવ્યા હતા.

સુખ-દુઃખમાં સહભાગીતા

ગ્રામ્ય જીવનની સૌથી મોટી વિશેષતા હતી, સહભાગીતા. કોઈના ઘરે લગ્ન હોય તો ગામ સહયોગ આપતું. કોઈના ઘરે મૃત્યુ થાય તો આખું ગામ શોકમાં ભાગીદાર બનતું. કોઈ પરિવાર આર્થિક મુશ્કેલીમાં હોય તો સમાજ મદદ માટે આગળ આવતો. આ પરંપરાએ

સમાજમાં માનવતાને જીવંત રાખી હતી. સોસા પરિવારની માણસાઈની વિચારધારાના મૂળ પણ આ જ ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિમાં રહેલા હતા. કદાચ આ જ કારણ છે કે મારા પૂર્વજોએ ધિરાણ વ્યવસ્થાને માત્ર વ્યવસાય તરીકે નહીં, પરંતુ સામાજિક જવાબદારી તરીકે વિકસાવી.

બાળકોમાં સંસ્કારોનું સિંચન

તે સમયના બાળકોને માત્ર શિક્ષણ જ નહીં, પરંતુ જીવન જીવવાની કળા પણ શીખવવામાં આવતી. તેમને વડીલોનો આદર, સત્ય બોલવાની ટેવ, પરિશ્રમનું મહત્વ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી શીખવવામાં આવતી. બાળકો પરિવારના ભવિષ્ય તરીકે જોવામાં આવતા. આથી સંસ્કારોનું સિંચન બાળપણથી જ શરૂ થતું. આ જ સંસ્કારો પેઢી દર પેઢી સોસા પરિવારની ઓળખ બની રહ્યા.

સોસા પરિવાર અને ગામનું પરસ્પર નાતો

જૂના સાંગાણા ગામે સોસા પરિવારને આશ્રય આપ્યો અને સોસા પરિવારે ગામને વિશ્વાસ, સેવા અને માણસાઈની પરંપરા આપી. આ સંબંધ માત્ર ગામ અને પરિવારનો નહોતો. તે સહઅસ્તિત્વનો સંબંધ હતો. એકબીજાના વિકાસમાં સહભાગી બનવાનો સંબંધ હતો. મારા પૂર્વજોએ ગામને માત્ર રહેવાની જગ્યા તરીકે જોયું નહોતું. તેમણે ગામને પોતાનું કુટુંબ માન્યું હતું. કદાચ આ જ કારણ છે કે ગામના લોકો પણ સોસા પરિવારને પોતાના પરિવારનો ભાગ માનતા હતા.

મારા માટે આ વારસાનો અર્થ

આજે જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસને લખું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે અમારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી સિદ્ધિ સંપત્તિ એકત્રિત કરવી નહોતી. તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ હતી - સંબંધોનું નિર્માણ. વિશ્વાસનું સંવર્ધન. અને માણસાઈને જીવનનું કેન્દ્ર બનાવવું. તેઓએ માત્ર જીવન જીવ્યું નહોતું; તેમણે જીવન જીવવાની એક પરંપરા સ્થાપિત કરી હતી. જૂના સાંગાણાનું ગ્રામ્ય જીવન અને સોસા પરિવારના પરિવારીક સંબંધો માત્ર ભૂતકાળની યાદો નથી. તે એક એવા યુગનું પ્રતિબિંબ છે જેમાં જીવનની સાચી સમૃદ્ધિ સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ સંબંધોમાં વસતી હતી. તે એક એવી જીવનશૈલી હતી જેમાં પરિવાર સમાજનું કેન્દ્ર હતું, વડીલો માર્ગદર્શક હતા, મહિલાઓ સંસ્કારની શિલ્પકાર હતી, બાળકો આવતીકાલની આશા હતા અને સમગ્ર ગામ એક વિસ્તૃત પરિવાર તરીકે જીવતું હતું. સુખમાં સહભાગી થવું અને દુઃખમાં સાથે ઊભા રહેવું એ જીવનનો સ્વાભાવિક ધર્મ હતો. વિશ્વાસ એ સૌથી મોટું ચલણ હતું અને માણસાઈ એ સૌથી મોટી સંપત્તિ હતી. મારા પૂર્વજોની સાચી મિલકત ખેતરો, મકાનો કે દસ્તાવેજોમાં નહોતી; તેમની સાચી મિલકત તો સંબંધોમાં રહેલો વિશ્વાસ,

સંસ્કારોમાં રહેલી સુગંધ અને માણસાઈમાં રહેલું દિવ્યત્વ હતું. આ જ અમૂલ્ય વારસો આજે પણ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ છે. સમય સાથે સંપત્તિનું મૂલ્ય બદલાઈ શકે છે. દસ્તાવેજો જૂના થઈ શકે છે. ભૌતિક સાધનો નાશ પામી શકે છે. પરંતુ પૂર્વજોએ આપેલા સંસ્કારો, સંબંધોની ઉષ્મા અને માણસાઈના મૂલ્યો ક્યારેય જૂના થતા નથી. પેઢીઓ બદલાય છે, પરંતુ આ મૂલ્યો સતત જીવંત રહે છે અને દરેક નવી પેઢીને માર્ગદર્શન આપે છે. મારા પૂર્વજોએ અમને વારસામાં માત્ર જમીન, મકાનો કે દસ્તાવેજો જ નથી આપ્યા; તેમણે સંબંધોની ઉષ્મા, સંસ્કારોની સમૃદ્ધિ અને માણસાઈની એવી અમૂલ્ય મૂડી આપી છે, જે સમયના કોઈપણ ફેરફારથી ક્ષીણ થતી નથી અને જે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં અનેકગણી વધુ મૂલ્યવાન છે.

"સંપત્તિ પેઢીઓને સમૃદ્ધ બનાવી શકે છે, પરંતુ સંસ્કારો પેઢીઓને મહાન બનાવે છે. અને મારા પૂર્વજોએ અમને મહાન બનવાનો વારસો આપ્યો છે."

૪

સોસા પરિવારની પ્રગતિનો પાયો

''પરિશ્રમથી જીવન ઊભું થાય છે, માણસાઈથી સમાજ ઊભો થાય છે અને મૂલ્યોથી ઇતિહાસ ઊભો થાય છે. સોસા પરિવારની ગાથા આ ત્રણેય તત્વોની જીવંત સાક્ષી છે.''

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે અમારા પરિવારની દરેક સિદ્ધિ પાછળ જો કોઈ એક સૌથી મોટું તત્વ જવાબદાર હોય, તો તે છે, પરિશ્રમ.

મારા પૂર્વજોએ ક્યારેય સહેલાઈથી જીવન જીવ્યું નહોતું. તેમણે કોઈ તૈયાર સામ્રાજ્ય વારસામાં મેળવ્યું નહોતું. તેમણે કોઈ રાજસત્તા કે વિશેષ અધિકારના આધારે પ્રતિષ્ઠા મેળવી નહોતી. તેમણે પોતાની ઓળખ પોતાના હાથની મહેનત, પોતાના પરિશ્રમ અને પોતાના સ્વાભિમાનના બળ ઉપર ઊભી કરી હતી.

આજે જ્યારે હું સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસને પાછળ વળી જોઉં છું, ત્યારે મને દરેક પેઢીમાં એક સમાન તત્વ દેખાય છે, સંઘર્ષ સામે ન ઝૂકવાની અને પરિશ્રમથી જીવન ઘડવાની અદભૂત શક્તિ.

શ્રમને ધર્મ માનનાર પૂર્વજો

મારા પૂર્વજોની વિચારસરણીમાં શ્રમ માત્ર રોજગારનું સાધન નહોતો. શ્રમ એ જીવનનું ગૌરવ હતું. તેઓ માનતા હતા કે: "મહેનત કરનાર હાથ ક્યારેય ખાલી રહેતા નથી." સવારના પ્રથમ કિરણ સાથે જ જીવનની શરૂઆત થતી. ખેતરોમાં કામ, વણાટનું કાર્ય, પશુપાલન, સામાજિક જવાબદારીઓ, અને પરિવારની જરૂરિયાતો, આ બધું પરિશ્રમ દ્વારા જ સંભવ બનતું. મારા પૂર્વજો માટે શ્રમ કોઈ બોજ નહોતો; તે જીવનનો સ્વાભાવિક ધર્મ હતો.

વણાટ અને કૌશલ્યની પરંપરા

સોસા પરિવારનો સંબંધ વણકર સમાજ સાથે રહ્યો છે. વણાટ માત્ર એક વ્યવસાય નહોતો. તે કૌશલ્ય હતું. તે સર્જન હતું. તે જીવન જીવવાની એક કલા હતી. કરઘાના દરેક તાંતણામાં માત્ર કપડું જ નહોતું વણાતું, પરંતુ એક પરિવારનું ભવિષ્ય પણ વણાતું. મહિલાઓ સૂતર તૈયાર કરતી. પુરુષો વણાટ કરતા. બાળકો બાળપણથી જ શ્રમનું મહત્વ શીખતા. આ રીતે આખો પરિવાર પરિશ્રમની એક જીવંત શાળામાંથી પસાર થતો.

શ્રમથી સ્વાભિમાન સુધી

મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી વિશેષતા એ હતી કે તેઓએ ક્યારેય ગરીબીને પોતાની ઓળખ બનવા દીધી નહોતી. તેઓ પાસે કદાચ મર્યાદિત સાધનો હતા. પરંતુ તેમની પાસે અપરિમિત આત્મવિશ્વાસ હતો. તેઓ માનતા હતા: "માણસ નાનો તેની આવકથી નહીં, પરંતુ તેની વિચારસરણીથી બને છે." પરિશ્રમે તેમને આત્મનિર્ભર બનાવ્યા. આત્મનિર્ભરતાએ તેમને સ્વાભિમાન આપ્યું. અને સ્વાભિમાને તેમને સમાજમાં આગવું સ્થાન અપાવ્યું.

નાઠેજથી જૂના સાંગાણા : શ્રમની નવી શરૂઆત

જ્યારે મારા પૂર્વજોએ નાઠેજ છોડીને જૂના સાંગાણા ગામમાં નવી શરૂઆત કરી, ત્યારે તેમની પાસે સૌથી મોટી મૂડી શું હતી? ન જમીન. ન સંપત્તિ. ન સત્તા. તેમની પાસે હતી માત્ર મહેનત કરવાની તૈયારી. અને કદાચ આ જ કારણ છે કે તેઓ જ્યાં પણ ગયા, ત્યાં પોતાની નવી ઓળખ ઊભી કરી શક્યા. જૂના સાંગાણા ગામમાં તેમણે પોતાના પરિશ્રમના આધારે માત્ર જીવનનિર્વાહ જ કર્યો નહીં, પરંતુ સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા પણ મેળવી.

ખેતી, પશુપાલન અને જીવનનિર્વાહ

તે સમયના ગ્રામ્ય જીવનમાં ખેતી અને પશુપાલન જીવનના મુખ્ય આધાર હતા. મારા પૂર્વજોએ પણ આ ક્ષેત્રોમાં પોતાની ભૂમિકા ભજવી. જમીન સાથેનો સંબંધ માત્ર આર્થિક નહોતો. તે જીવન સાથેનો સંબંધ હતો. ખેતર માત્ર આવકનું સાધન નહોતું. તે પરિવારના ભવિષ્યનું પ્રતિક હતું. ઘોડો, પશુધન અને જમીન તે સમયના સમાજમાં સમૃદ્ધિના પ્રતીકો ગણાતા. સોસા પરિવાર પાસે સમય જતાં આ તમામ સંપત્તિઓનું નિર્માણ થયું, પરંતુ તેની પાછળ વર્ષોની મહેનત અને શિસ્ત હતી.

પરિશ્રમ અને પ્રામાણિકતાનો સંગમ

પરિશ્રમ એકલો પૂરતો નથી. તે સાથે પ્રામાણિકતા પણ હોવી જોઈએ. મારા પૂર્વજોએ ક્યારેય સરળ માર્ગ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. તેઓએ સત્ય અને પ્રામાણિકતાનો માર્ગ પસંદ કર્યો.

તેમના માટે: વચન એટલે જવાબદારી. વ્યવહાર એટલે વિશ્વાસ. અને વિશ્વાસ એટલે જીવનનું ગૌરવ. આ જ કારણ છે કે લોકો ધીમે ધીમે તેમના ઉપર વિશ્વાસ કરવા લાગ્યા.

સંપત્તિ કરતાં મોટી મૂડી

આજે જ્યારે હું અમારા પરિવારની ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, જૂના દસ્તાવેજો અને પૂર્વજોની યાદોને જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે તેમની સૌથી મોટી સંપત્તિ પૈસા નહોતા.

તેમની સૌથી મોટી સંપત્તિ હતી: મહેનત, પ્રામાણિકતા, વિશ્વાસ, અને માણસાઈ. આ મૂડીના આધારે જ તેમણે ૨૨૫ વર્ષ સુધી ટકી રહેલી એક અનોખી પરંપરા ઊભી કરી.

નવી પેઢી માટેનો સંદેશ

મને ઘણી વખત લાગે છે કે આજના યુગમાં યુવાનોને મારા પૂર્વજોના જીવનમાંથી સૌથી મોટો પાઠ જો કોઈ શીખવા જેવો હોય તો તે છે, પરિશ્રમનું મહત્વ. પરિસ્થિતિઓ બદલાય છે. સમય બદલાય છે. ટેકનોલોજી બદલાય છે. પરંતુ મહેનતનું મૂલ્ય ક્યારેય બદલાતું નથી. જે વ્યક્તિ પરિશ્રમથી ડરતી નથી, તેના માટે પ્રગતિના દરવાજા હંમેશા ખુલ્લા રહે છે. સોસા પરિવારની ગૌરવગાથાનો સૌથી મજબૂત પાયો પરિશ્રમ રહ્યો છે. મારા પૂર્વજોએ જીવનમાં અનેક પડકારોનો સામનો કર્યો, પરંતુ તેમણે ક્યારેય મહેનતનો માર્ગ છોડ્યો નહોતો. તેઓએ પોતાના હાથની મહેનતથી જીવન બનાવ્યું. પોતાના પરિશ્રમથી પ્રતિષ્ઠા મેળવી. અને પોતાના સંસ્કારોથી ઇતિહાસ રચ્યો.

“મારા પૂર્વજોએ અમને સંપત્તિ કરતાં મોટી એક શીખ આપી છે, પરિશ્રમથી કમાયેલું માન સદીઓ સુધી જીવંત રહે છે.”

“સોસા પરિવારનો સાચો ઇતિહાસ જમીનમાં નહીં, દસ્તાવેજોમાં નહીં, પરંતુ પેઢીઓ સુધી વહેતા પરિશ્રમના પરસેવામાં લખાયેલો છે.”

ભાગ - ૨

માણસાઈ અને આર્થિક વારસો

૫

માણસાઈની પરંપરા

શ્રી વસ્તા માનસુરભાઈ બારોટના શબ્દોમાં...

કરમણ રામા સોસાના કેળાશના દુહા

પિતા શંકર, માતા પાર્વતી, હાથી ગણેશનું રૂપ ગણાય,

દીધા માગણને દુદા ઉકળ્યા, થાયે વેરી ઘણા.

કરમણને પેટ બીજલ જેહા થયા, મંદિએ દુદા માર,

શીંગળ દીપના દુહે, સાતવ્યાં હાથી પંદર હજાર.

સોસા પરિવાર વિશે લોકપરંપરામાં ગવાયેલા આ દોહાઓ માત્ર કાવ્ય નથી, પરંતુ સમાજમાં પરિવારે મેળવેલા વિશ્વાસ, માણસાઈ અને પ્રતિષ્ઠાના જીવંત સાક્ષી છે. ઇતિહાસના દસ્તાવેજો જેટલું જ મહત્વ લોકસ્મૃતિને પણ હોય છે, અને આ દોહાઓ એ લોકસ્મૃતિનો અમૂલ્ય ભાગ છે.

જો સોસા પરિવારના ઇતિહાસને એક જ શબ્દમાં વ્યક્ત કરવો હોય, તો હું નિઃસંકોચ કહીશ. માણસાઈ, મારા પૂર્વજોએ જીવનમાં પરિશ્રમને ધર્મ માન્યો હતો, પરંતુ માણસાઈને જીવનનું આભૂષણ બનાવ્યું હતું. તેમણે માત્ર પોતાના પરિવારની પ્રગતિ માટે જ કાર્ય કર્યું નહોતું, પરંતુ સમાજના દુઃખને પોતાનું દુઃખ અને સમાજના સુખને પોતાનું સુખ માન્યું હતું. આજે જ્યારે હું સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટપણે અનુભવ થાય છે કે અમારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી ઓળખ તેમની સંપત્તિ નહોતી, તેમનો વ્યવસાય નહોતો, તેમની જમીન કે દસ્તાવેજો પણ નહોતા. તેમની સૌથી મોટી ઓળખ હતી, માણસાઈ.

મદદને કર્તવ્ય માનવાની ભાવના

આજના સમયમાં મદદ ઘણી વખત ઉપકાર તરીકે જોવામાં આવે છે. પરંતુ મારા પૂર્વજોની વિચારસરણી અલગ હતી. તેઓ માનતા હતા કે: "જ્યાં કોઈ જરૂરિયાતમંદ હોય, ત્યાં મદદ કરવી એ ઉપકાર નહીં, પરંતુ કર્તવ્ય છે." ગામમાં કોઈ પરિવાર મુશ્કેલીમાં હોય, કોઈ ખેડૂતને પાક માટે સહાયની જરૂર હોય, કોઈના ઘરે લગ્ન પ્રસંગ હોય અથવા કોઈ વ્યક્તિ અચાનક સંકટમાં આવી જાય, મારા પૂર્વજો પોતાની ક્ષમતા મુજબ મદદ માટે આગળ આવતા. તેમણે ક્યારેય મદદને વ્યવસાય બનાવ્યો નહોતો. તેમણે મદદને માનવધર્મ માન્યો હતો.

જરૂરિયાતમંદોની સાથે ઊભા રહેવાની સંસ્કૃતિ

માણસાઈનો સાચો અર્થ ત્યારે સમજાય છે જ્યારે આપણે કોઈના દુઃખના સમયમાં તેની સાથે ઊભા રહીએ. મારા પૂર્વજો માત્ર સુખના સાથી નહોતા. તેઓ દુઃખના સહયાત્રી પણ હતા. જ્યારે કોઈ પરિવાર આર્થિક મુશ્કેલીમાં હોય, ત્યારે તેઓ માત્ર સલાહ આપતા નહોતા; શક્ય હોય ત્યાં સુધી વ્યવહારિક મદદ પણ કરતા. તેમની આ ભાવનાએ જ લોકોના હૃદયમાં તેમના માટે વિશેષ સ્થાન ઊભું કર્યું. કદાચ આ જ કારણ છે કે સમાજમાં લોકો સોસા પરિવારને માત્ર એક પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ એક વિશ્વાસપાત્ર આશ્રયસ્થાન તરીકે પણ જોતા હતા.

દીકરીના લગ્નમાં માણસાઈનું દર્શન

સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરામાં માણસાઈનું સૌથી સુંદર પ્રતિબિંબ જોવા મળે છે. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં દીકરીના લગ્ન પરિવાર માટે મોટી જવાબદારી ગણાતા. આર્થિક રીતે નબળા પરિવારો માટે આ એક પડકારરૂપ પ્રસંગ બનતો. મારા પૂર્વજોએ આ પરિસ્થિતિને ખૂબ સંવેદનશીલ રીતે સમજવાની કોશિશ કરી. આથી જ દીકરીના લગ્ન માટે માત્ર પા ફદિયું વ્યાજ લેવામાં આવતું. આ નિર્ણય પાછળ નફાની વિચારસરણી નહોતી. તેની પાછળ એક પિતા અને એક પરિવારની લાગણીઓ પ્રત્યેનો આદર હતો. આ માત્ર ધિરાણ નહોતું. આ માણસાઈ હતી.

દીકરાના લગ્ન અને સામાજિક સહભાગીતા

દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું વ્યાજ લેવાની પરંપરા પણ એ જ માનવતાવાદી વિચારધારાનું પ્રતિબિંબ હતી. લગ્ન માત્ર વ્યક્તિગત પ્રસંગ નહોતો. તે સામાજિક અને કુટુંબીય જવાબદારીનો પ્રસંગ હતો. મારા પૂર્વજો લગ્નને નફાની તક તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજ સાથે સહભાગી બનવાની તક તરીકે જોતા. આ વિચારધારા દર્શાવે છે કે તેમની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ માણસાઈનો આધાર હતો.

વેપાર અને જવાબદારીનું સંતુલન

જ્યારે વેપાર માટે ધિરાણ આપવામાં આવતું ત્યારે એક ફદિયું વ્યાજ લેવામાં આવતું. કારણ કે વેપારનો હેતુ નફો કમાવવાનો હતો. પરંતુ અહીં પણ શોષણ નહોતું. અહીં પણ વિશ્વાસ અને જવાબદારી હતી. મારા પૂર્વજોએ વ્યવસાય અને માનવતા વચ્ચેનું સંતુલન જાળવ્યું હતું. આજના અર્થશાસ્ત્રની ભાષામાં કહીએ તો આ એક પ્રકારનું "સામાજિક ન્યાય આધારિત અર્થતંત્ર" હતું.

સમાજ અને પરિવારનો અતૂટ સંબંધ

મારા પૂર્વજો માટે પરિવાર અને સમાજ અલગ નહોતા. તેઓ માનતા હતા કે: "પરિવારનો વિકાસ ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને જ્યારે સમાજનો વિકાસ પણ સાથે થાય." આથી જ તેઓ પોતાના પરિવારની પ્રગતિ સાથે સાથે સમાજના કલ્યાણની પણ ચિંતા કરતા. તેમના માટે ગામ માત્ર રહેઠાણનું સ્થળ નહોતું. તે એક વિસ્તૃત પરિવાર હતું. આ વિચારધારાએ સોસા પરિવારને સમાજમાં વિશેષ સ્થાન અપાવ્યું.

૪૬૭ ટિકિટો : માણસાઈના દસ્તાવેજી પુરાવા

મારી પાસે રહેલી ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો માત્ર નાણાકીય વ્યવહારોની નોંધ નથી. તે માણસાઈના દસ્તાવેજી પુરાવા છે. દરેક ટિકિટ પાછળ કોઈની જરૂરિયાત હતી. કોઈના સપના હતા. કોઈના પરિવારની આશા હતી. અને મારા પૂર્વજોએ આ આશાઓને સાકાર કરવામાં પોતાની ભૂમિકા ભજવી હતી. આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ વ્યવસ્થા માત્ર આર્થિક પ્રવૃત્તિ નહોતી; તે એક સામાજિક સેવા હતી.

માનવતા આધારિત જીવનદર્શન

મારા પૂર્વજોની જીવનશૈલીમાં એક મૂળભૂત વિચાર સતત જોવા મળે છે - માણસ પહેલા, બાકીની બધી ઓળખ પછી. તેઓ વ્યક્તિને તેની સ્થિતિથી ઓળખતા. તેના દુઃખને સમજતા. અને શક્ય હોય ત્યાં સુધી મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા. આ વિચારધારા જ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી તાકાત બની. સમાજમાં ઘણા લોકો સમૃદ્ધ બને છે. ઘણા લોકો પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે. પરંતુ થોડા જ લોકો લોકોના દિલમાં સ્થાન મેળવી શકે છે. મારા પૂર્વજોએ આ સ્થાન પોતાની માણસાઈથી મેળવ્યું હતું.

મારા માટે આ વારસાનો અર્થ

આજે જ્યારે હું નવમી પેઢીના પ્રતિનિધિ તરીકે મારા પરિવારના ઇતિહાસને લખું છું, ત્યારે મને ગર્વ થાય છે કે મારા પૂર્વજોએ અમને માત્ર આર્થિક વારસો જ નથી આપ્યો. તેમણે અમને એક જીવનદર્શન આપ્યું છે. એવું જીવનદર્શન જેમાં: સેવા છે, સંવેદના છે, જવાબદારી છે, અને માનવતા છે.

આ જ મૂલ્યો મારા તમામ સામાજિક કાર્યો, લેખન અને જાહેર જીવનની પ્રેરણા છે. સોસા પરિવારની ગાથા માત્ર પરિશ્રમ અને પ્રગતિની ગાથા નથી. તે માણસાઈની ગાથા છે. તે સમાજ સાથેના અતૂટ સંબંધોની ગાથા છે. તે એવી પરંપરાની ગાથા છે જેમાં મદદને ઉપકાર નહીં, પરંતુ કર્તવ્ય માનવામાં આવ્યું છે.

“મારા પૂર્વજોએ અમને શીખવ્યું કે સંપત્તિથી માણસ મોટો બનતો નથી; માણસાઈથી મોટો બને છે. અને સમાજમાં સૌથી લાંબો સમય ટકતો વારસો જમીનનો નહીં, પરંતુ માનવતાનો હોય છે.”

“સોસા પરિવારનો સૌથી મોટો ખજાનો તેના દસ્તાવેજો કે મિલકતોમાં નથી; તે તો પેઢીઓથી વહેતી માણસાઈની પરંપરામાં વસેલો છે.”

માણસાઈ અને સમાજસેવાનો વારસો

સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ : માનવતાની અખૂટ પરંપરા

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં મને એક વાત વારંવાર અનુભવાય છે કે અમારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી સિદ્ધિ તેમની આર્થિક સમૃદ્ધિ નહોતી, પરંતુ તેમની માણસાઈ હતી. કોઈપણ પરિવારની ઓળખ માત્ર તેના ધન, જમીન કે મિલકતથી થતી નથી; તેની સાચી ઓળખ તેના દ્વારા સમાજને મળેલા યોગદાનથી થાય છે.

મારા પૂર્વજોએ જીવનમાં પરિશ્રમને સ્વીકાર્યો, પરંતુ પરિશ્રમ સાથે માણસાઈને પણ એટલું જ મહત્વ આપ્યું. તેઓ માનતા હતા કે માણસનું જીવન ત્યારે જ સફળ બને છે જ્યારે તેના જીવનનો લાભ સમાજને પણ મળે.

મારા માટે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર એક કુટુંબનો ઇતિહાસ નથી; તે સમાજસેવા, સહકાર અને માનવતાના મૂલ્યોનો જીવંત દસ્તાવેજ છે.

“મારા પૂર્વજોએ માત્ર પોતાનું જીવન નથી જીવ્યું; તેમણે અનેક લોકોના જીવનમાં આશાનો દીવો પ્રગટાવ્યો હતો.”

જરૂરિયાતમંદોની મદદ

સહાય નહીં, સામાજિક કર્તવ્ય

જૂના સમયમાં ગામડાઓમાં કોઈ સરકારી સહાયની વ્યવસ્થા નહોતી. બેંકો નહોતી. વીમા નહોતા. આર્થિક સંકટમાં સપડાયેલા પરિવાર માટે સહારો માત્ર સમાજ જ હતો. આવા સમયમાં મારા પૂર્વજો અનેક પરિવારો માટે આશાનું કેન્દ્ર બન્યા. કોઈ ખેડૂતને પાક માટે નાણાં જોઈએ, કોઈને પશુ ખરીદવા માટે સહાય જોઈએ, કોઈના ઘરે દીકરીના લગ્ન હોય, કોઈ પરિવાર અચાનક મુશ્કેલીમાં મુકાયો હોય, તો મારા પૂર્વજો તેમની ક્ષમતા મુજબ મદદ માટે આગળ આવતા. તેઓ મદદને ઉપકાર તરીકે જોતા નહોતા. તેઓ માનતા હતા:

“સમાજમાંથી મેળવ્યું છે તો સમાજને પાછું આપવું પણ આપણી ફરજ છે.”

આથી જ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર નાણાકીય વ્યવસ્થા નહોતી; તે સમાજસેવાનો એક અનોખો પ્રયોગ હતો.

સામાજિક જવાબદારી

પરિવારથી સમાજ સુધીની યાત્રા

મારા પૂર્વજો માનતા હતા કે માત્ર પોતાના પરિવારની પ્રગતિ પૂરતી નથી. જો આસપાસનો સમાજ પાછળ રહી જાય તો વ્યક્તિગત સમૃદ્ધિનું કોઈ મહત્વ રહેતું નથી. આથી જ તેઓ સમાજના સુખ-દુઃખમાં સક્રિયપણે જોડાયેલા રહેતા. લગ્ન પ્રસંગો, ધાર્મિક કાર્યક્રમો, સામાજિક મેળાવડાઓ, અને ગામની સામૂહિક પ્રવૃત્તિઓમાં તેમની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા રહેતી. સમાજમાં માન-સન્માન મેળવવાનો તેમણે ક્યારેય પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. પરંતુ સમાજ માટે કરેલા કાર્યોના કારણે તેમને સ્વાભાવિક રીતે સન્માન મળતું ગયું. મારા માટે આ એક મહત્વપૂર્ણ પાઠ છે કે: “સાચું નેતૃત્વ હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ જવાબદારીથી જન્મે છે.”

માનવતાવાદી વિચારધારા

માણસ પહેલા, બધી ઓળખ પછી

સોસા પરિવારની સૌથી મોટી તાકાત તેની માનવતાવાદી વિચારસરણી હતી. મારા પૂર્વજો માટે વ્યક્તિની ઓળખ કરતાં તેની જરૂરિયાત વધુ મહત્વની હતી. તેઓ વ્યક્તિને તેની જાતિ, વર્ગ અથવા સામાજિક સ્થિતિથી નહીં, પરંતુ તેની પરિસ્થિતિથી ઓળખતા. કોઈ દુઃખી હોય તો તેને સાંત્વના આપવી, કોઈ મુશ્કેલીમાં હોય તો તેની સાથે ઊભા રહેવું, કોઈ ગરીબ હોય તો તેને સહાય કરવી, આ બધું તેમના જીવનનો સ્વાભાવિક ભાગ હતું. આ વિચારધારાના કારણે જ સોસા પરિવારની ઓળખ માત્ર એક વ્યવસાયિક પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ એક માનવતાવાદી પરિવાર તરીકે વિકસતી ગઈ. મને ઘણી વખત લાગે છે કે આજના સમયમાં પણ સમાજને આ જ વિચારધારાની સૌથી વધુ જરૂર છે. “માનવતા એ જ એવો ધર્મ છે જે દરેક મનુષ્યને એકબીજા સાથે જોડે છે.”

સમાજમાં વિશ્વાસનું સ્થાન

વિશ્વાસ : સૌથી મોટી સંપત્તિ

આજે વિશ્વાસ મેળવવો મુશ્કેલ છે. પરંતુ મારા પૂર્વજોના સમયમાં વિશ્વાસ જીવનનું સૌથી મોટું ચલણ હતો. મારા પૂર્વજોએ ક્યારેય કોઈના વિશ્વાસ સાથે સમાધાન કર્યું

નહોતું. તેમનો શબ્દ જ તેમનું વચન હતું. તેમનું વચન જ તેમની ઓળખ હતું. આથી જ લોકો તેમની પાસે નિઃસંકોચ આવી શકતા. લોકોને ખાતરી હતી કે: અહીં ન્યાય મળશે, અહીં સમજણ મળશે, અહીં સહકાર મળશે, અને અહીં માનવતા મળશે. મારી પાસે રહેલી માત્ર આર્થિક વ્યવહારોની નોંધ નથી; તે લોકો દ્વારા સોસા પરિવાર ઉપર મૂકવામાં આવેલા વિશ્વાસના જીવંત પુરાવા છે.

વિશ્વાસ ખરીદી શકાતો નથી.

તે વર્ષોના સદાચાર અને પ્રામાણિકતાથી કમાવવો પડે છે. અને મારા પૂર્વજોએ આ વિશ્વાસ પેઢીઓ સુધી જાળવી રાખ્યો. માણસાઈ, સમાજસેવા, સામાજિક જવાબદારી અને વિશ્વાસ, આ ચાર સ્તંભો ઉપર સોસા પરિવારની ઓળખ ઊભી થઈ છે. મારા પૂર્વજોએ અમને માત્ર એક પરિવારનો વારસો નથી આપ્યો. તેમણે અમને એક જીવનદર્શન આપ્યું છે. એક એવી વિચારધારા આપી છે જેમાં: મદદ કરવી કર્તવ્ય છે, સમાજ પરિવારનો વિસ્તૃત સ્વરૂપ છે, માણસાઈ સૌથી મોટી સંપત્તિ છે, અને વિશ્વાસ સૌથી મોટું ચલણ છે.

"સોસા પરિવારનો સાચો ઇતિહાસ દસ્તાવેજોમાં નહીં, પરંતુ તે હજારો હૃદયોમાં જીવંત છે જેમણે અમારા પૂર્વજોની માણસાઈ, સહકાર અને વિશ્વાસનો અનુભવ કર્યો હતો."

"સંપત્તિનો વારસો પેઢીઓને સમૃદ્ધ બનાવે છે, પરંતુ માણસાઈનો વારસો પેઢીઓને અમર બનાવે છે."

૬

આર્થિક વારસો અને ધિરાણ પરંપરા

જ્યાં વિશ્વાસ જ જામીન હતો...

સમય બદલાય છે, વ્યવસ્થાઓ બદલાય છે અને જીવન જીવવાની પદ્ધતિઓ પણ બદલાઈ જાય છે. પરંતુ કેટલીક એવી મૂલ્યો હોય છે, જે સમયની સીમાઓને પાર કરીને પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે. વિશ્વાસ એ એવો જ એક શાશ્વત મૂલ્ય છે. આજે આપણે એવા યુગમાં જીવીએ છીએ, જ્યાં બેંકો છે, સહકારી સંસ્થાઓ છે, ફિનટેક કંપનીઓ છે, ડિજિટલ પેમેન્ટ છે, યુપીઆઈ છે, ક્રેડિટ કાર્ડ છે અને કૃત્રિમ બુદ્ધિ આધારિત નાણાકીય સેવાઓ પણ ઉપલબ્ધ છે. કોઈપણ આર્થિક વ્યવહાર માટે દસ્તાવેજો, ઓળખપત્રો, ગેરંટી, ગીરો, કરારો અને કાનૂની પ્રક્રિયાઓ જરૂરી બની ગઈ છે. પરંતુ એક સમય એવો પણ હતો, જ્યારે ગામડાંઓમાં ન બેંકો હતી, ન ચેક હતા, ન ડિજિટલ વ્યવહારો હતા અને ન તો કોઈ આધુનિક નાણાકીય સંસ્થાઓ હતી. તેમ છતાં સમાજ ચાલતો હતો, વેપાર થતો હતો, ખેતી આગળ વધતી હતી, લગ્ન થતાં હતા અને લોકો મુશ્કેલ સમયમાં એકબીજાનો સહારો બનતા હતા.

તે સમયની સૌથી મોટી મૂડી નાણાં નહોતી. માણસનો શબ્દ મૂડી હતો. પ્રામાણિકતા ગેરંટી હતી. ચારિત્ર્ય ઓળખ હતું. અને વિશ્વાસ જ સૌથી મોટું જામીન હતું. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ મુશ્કેલીમાં સોસા પરિવારના આંગણે આવતી, ત્યારે સૌથી પહેલાં તેની પાસે રહેલી મિલકત નહીં, પરંતુ તેની જરૂરિયાત જોવામાં આવતી. તેના હાથમાં દસ્તાવેજો નહીં, પરંતુ આંખોમાં વિશ્વાસ અને હૃદયમાં આશા હોયતી. સોસા પરિવાર માટે પણ આ મુલાકાત માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતી; તે સમાજ પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારી નિભાવવાનો એક અવસર હતો.

આ જ ભાવનાએ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાને જન્મ આપ્યો. આ પરંપરાનો પાયો સંપત્તિ ઉપર નહોતો; માણસાઈ ઉપર હતો. તેનું સંચાલન કાયદાથી નહોતું; કર્તવ્યભાવથી હતું. તેની સુરક્ષા ગીરોથી નહોતી; વિશ્વાસથી હતી. અને તેનું અસ્તિત્વ નફાથી નહોતું; સમાજના આશીર્વાદથી હતું. આ વિશ્વાસને કારણે જ એક એવી પરંપરાનો વિકાસ થયો, જે માત્ર એક કે બે પેઢી સુધી મર્યાદિત રહી નહીં, પરંતુ લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી અવિરત રીતે જીવંત રહી. સમય બદલાયો, રાજ્યો બદલાયા, ચલણ બદલાયું, શાસન બદલાયું અને સમગ્ર આર્થિક વ્યવસ્થા બદલાઈ ગઈ; પરંતુ સોસા પરિવાર અને સમાજ વચ્ચેનો વિશ્વાસ અડગ રહ્યો.

આ ગ્રંથનો આ વિભાગ માત્ર ધિરાણના વ્યવહારોનું વર્ણન નથી. તે એક એવા યુગનો દસ્તાવેજ છે, જ્યારે માણસની ઓળખ તેના શબ્દથી થતી હતી; જ્યારે પ્રામાણિકતા કોઈ પ્રમાણપત્રની મોહતાજ નહોતી; અને જ્યારે વિશ્વાસ કોઈ સહી કે સિક્કા કરતાં પણ વધારે મૂલ્યવાન હતો. આજે આધુનિક નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ આપણું જીવન સરળ બનાવે છે, પરંતુ આ ઇતિહાસ આપણને એક શાશ્વત સત્ય યાદ અપાવે છે, ટેક્નોલોજી વ્યવહારને ઝડપી બનાવી શકે છે, પરંતુ વિશ્વાસનું સર્જન માત્ર માણસાઈ જ કરી શકે છે. આથી સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષની ધિરાણ પરંપરા માત્ર એક પરિવારની ગાથા નથી; તે ભારતીય ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિમાં વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને સામાજિક જવાબદારીના જીવંત વારસાની સાક્ષી છે.

“જ્યાં વિશ્વાસ જ જામીન હતો, ત્યાં માણસાઈ સૌથી મોટી મૂડી હતી; અને જ્યાં માણસાઈ મૂડી બને, ત્યાં ધિરાણ માત્ર વ્યવહાર નથી રહેતું- તે સમાજના ઇતિહાસનો એક અમર અધ્યાય બની જાય છે.”

માણસાઈમાંથી જન્મેલી એક અનોખી પરંપરા

ભારતનો સામાજિક ઇતિહાસ માત્ર રાજાઓ, સામ્રાજ્યો અને યુદ્ધોની ગાથાઓમાં જ સમાયેલો નથી. આ દેશના લાખો ગામડાંઓમાં સામાન્ય લોકો દ્વારા સર્જાયેલી એવી અનેક પરંપરાઓ છે, જેણે સમાજને સદીઓ સુધી સ્થિરતા, સહકાર અને માનવતાનો આધાર આપ્યો છે. આવી જ એક મહત્વપૂર્ણ પરંપરા છે ધિરાણ પરંપરા, જેનો મૂળ આધાર માત્ર નાણાં નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ, જવાબદારી અને માણસાઈ હતો. ‘ધિરાણ’ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ કોઈ વ્યક્તિને તેની જરૂરિયાત સમયે નાણાકીય સહાય આપવાનો થાય છે. પરંતુ ભારતીય પરંપરામાં ધિરાણનો અર્થ માત્ર ઋણ આપવાનો નહોતો. તે સામાજિક જવાબદારીનું એક સ્વરૂપ હતું. જ્યારે કોઈ પરિવાર આર્થિક સંકટમાં હોય, ખેડૂતને વાવણી માટે મૂડીની જરૂર હોય, વેપારીને વ્યવસાય શરૂ કરવો હોય અથવા કોઈને દીકરીના લગ્ન જેવા મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગ માટે સહાયની જરૂર પડતી હોય, ત્યારે સમાજના વિશ્વાસપાત્ર લોકો મદદ માટે આગળ આવતા. આ મદદ પાછળ નફાની ભાવના કરતાં માનવતાની ભાવના વધુ પ્રબળ હતી. ભારતના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ ન્યાયસંગત વ્યવહાર, સહકાર અને આર્થિક જવાબદારીનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. સમય બદલાતો ગયો, રાજકીય વ્યવસ્થાઓ બદલાતી ગઈ, ચલણમાં પરિવર્તન આવ્યાં, પરંતુ ગામડાંઓમાં વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થા લાંબા સમય સુધી સમાજજીવનનો મહત્વપૂર્ણ આધાર બની રહી.

ગુજરાત, ખાસ કરીને સૌરાષ્ટ્રના ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં આ પરંપરાનું વિશેષ સ્થાન રહ્યું છે. કૃષિ આધારિત જીવન, અનિશ્ચિત વરસાદ, દુષ્કાળ, મર્યાદિત આવક અને ઔપચારિક બેંકિંગ વ્યવસ્થાના અભાવને કારણે લોકો પરસ્પર સહકાર પર નિર્ભર રહેતા. તે સમયમાં બેંકો નહોતી, સહકારી સંસ્થાઓનો વિકાસ થયો નહોતો અને આધુનિક

નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ ગામડાંઓ સુધી પહોંચી નહોતી. આવી પરિસ્થિતિમાં વિશ્વાસપાત્ર પરિવારો સમાજ માટે આશાનું કેન્દ્ર બનતા. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા પણ આવી જ માનવતાવાદી વિચારસરણીમાંથી વિકસેલી હતી. આ પરંપરાનો આધાર સંપત્તિનું પ્રદર્શન નહોતો, પરંતુ સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી હતી. અહીં ધિરાણને વ્યવસાય તરીકે નહીં, પરંતુ જરૂરિયાતમંદોને સહારો આપવાના સાધન તરીકે જોવામાં આવતું હતું. તેથી આ પરંપરાએ માત્ર અનેક પરિવારોને આર્થિક સંકટમાંથી બહાર આવવામાં મદદ કરી નહીં, પરંતુ સમાજમાં વિશ્વાસ, સહકાર અને સામાજિક એકતાને પણ મજબૂત બનાવી.

આ અધ્યાયમાં સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાના ઐતિહાસિક વિકાસ, તેના મૂળ સિદ્ધાંતો, સામાજિક મહત્વ અને માનવતાવાદી દૃષ્ટિકોણનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. સાથે જ એ સમજવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કે કેવી રીતે આ પરંપરા લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી સતત જીવંત રહી અને શા માટે તે માત્ર એક પરિવારની ઓળખ ન રહી, પરંતુ સમગ્ર વિસ્તારના સામાજિક ઇતિહાસનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ બની ગઈ.

આ અધ્યાયનો હેતુ કોઈ વ્યક્તિ કે પરિવારની પ્રશંસા કરવાનો નથી; પરંતુ એક એવી લોકપરંપરાનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાનો છે, જે દર્શાવે છે કે સમાજનો સાચો વિકાસ માત્ર આર્થિક સમૃદ્ધિથી નહીં, પરંતુ પરસ્પર વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈથી શક્ય બને છે.

“જ્યાં વિશ્વાસ જ જામીન હતો, ત્યાં માણસાઈ સૌથી મોટી મૂડી હતી; અને જ્યાં માણસાઈ મૂડી બને, ત્યાં ઇતિહાસ માત્ર લખાતો નથી-જીવાતો પણ હોય છે.”

ધિરાણ પરંપરાનો ઉદ્‌ભવ

નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધી : વિશ્વાસની પરંપરાનો પ્રારંભ

કોઈપણ મહાન પરંપરાનો જન્મ અચાનક થતો નથી. તેની પાછળ સમયની પરિસ્થિતિ, સમાજની જરૂરિયાત, વ્યક્તિના સંસ્કાર અને જીવનમૂલ્યોનો લાંબો વિકાસ રહેલો હોય છે. સોસા પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા પણ આવી જ એક ઐતિહાસિક અને માનવતાવાદી પ્રક્રિયાનું પરિણામ છે. આ પરંપરાનો ઉદ્‌ભવ માત્ર આર્થિક વ્યવહાર તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજમાં વિશ્વાસ, સહકાર અને પરસ્પર જવાબદારીના ભાવમાંથી થયો હતો. સોસા પરિવારના ઇતિહાસ મુજબ પરિવારના પૂર્વજ શ્રી નાજા સોસા પોતાના પુત્ર શ્રી મેહુર સોસા સાથે કોડીનાર તાલુકાના નાઠેજ ગામમાંથી સ્થળાંતર કરીને જૂના સાંગાણા ગામમાં વસવાટ માટે આવ્યા. આ સ્થળાંતર માત્ર નિવાસસ્થાન બદલવાની ઘટના નહોતી; તે પરિવારના ઇતિહાસમાં એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત હતી. નવા ગામમાં સ્થાયી થવા સાથે પરિવારને નવી સામાજિક પરિસ્થિતિ, નવા સંબંધો અને નવી જવાબદારીઓનો સામનો કરવો પડ્યો. તે સમયનો ગ્રામ્ય સમાજ સંપૂર્ણપણે કૃષિ આધારિત હતો. વરસાદ પર નિર્ભર ખેતી, મર્યાદિત ઉત્પાદન, વારંવાર આવતાં દુષ્કાળ અને નાણાકીય

સંસાધનોના અભાવને કારણે સામાન્ય પરિવારો ઘણી વખત આર્થિક મુશ્કેલીઓમાં સપડાતા. આજની જેમ બેંકો, સહકારી મંડળીઓ, વીમા યોજનાઓ કે અન્ય ઔપચારિક નાણાકીય સંસ્થાઓ ઉપલબ્ધ નહોતી. આવી પરિસ્થિતિમાં લોકો એકબીજાના વિશ્વાસ અને સહકાર ઉપર જ જીવનનું સંતુલન જાળવતા.

નાજા સોસા અને તેમના પરિવારની ઓળખ માત્ર મહેનતુ પરિવાર તરીકે જ નહોતી, પરંતુ પ્રામાણિકતા, ન્યાયી સ્વભાવ અને વચનપાલન માટે પણ હતી. ધીમે ધીમે ગામના લોકોનો વિશ્વાસ તેમના ઉપર વધવા લાગ્યો. જ્યારે કોઈ પરિવાર આર્થિક સંકટમાં મુકાતો, ત્યારે સહાય માટે તેઓ સોસા પરિવારનો સહારો લેતા. શરૂઆતમાં આ સહાય સંપૂર્ણપણે માનવતાના ભાવથી આપવામાં આવતી હતી. તેમાં વ્યવસાયિક નફાની અપેક્ષા કરતાં મુશ્કેલીમાં રહેલા વ્યક્તિને ફરી ઉભા થવાની તક આપવાનો ભાવ વધુ મહત્વનો હતો. સમય જતાં આ માનવતાભરી સહાય એક સુવ્યવસ્થિત પરંપરામાં પરિવર્તિત થઈ. જરૂરિયાતમંદોને ધિરાણ આપવું, વ્યવહારની નોંધ રાખવી, વિશ્વાસ જાળવવો અને સામાજિક જવાબદારી નિભાવવી-આ બધું પરિવારના જીવનમૂલ્યોનો અભિન્ન ભાગ બની ગયું. આ પરંપરા કોઈ લખિત કાયદાથી નહીં, પરંતુ પરિવારના સંસ્કાર, નૈતિકતા અને સમાજના વિશ્વાસથી સંચાલિત થતી હતી.

આ પરંપરાના વિકાસમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ તત્વ વિશ્વાસ હતું. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં માણસનું વચન ઘણી વખત લખિત કરાર કરતાં વધુ મજબૂત માનવામાં આવતું હતું. વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા, ચારિત્ર્ય અને પ્રામાણિકતા જ તેનું સૌથી મોટું જામીન ગણાતું. સોસા પરિવારની વિશ્વસનીયતાએ જ તેમને ગામ અને આસપાસના વિસ્તારોમાં એક આગવી ઓળખ અપાવી. આ પરંપરાને આગળ વધારવામાં અનુગામી પેઢીઓએ પણ સમાન નિષ્ઠા દાખવી. ખાસ કરીને શ્રી રામા સોસાના સમયગાળામાં આ વ્યવસ્થા વધુ મજબૂત અને વ્યવસ્થિત બની. તેમના નેતૃત્વ હેઠળ ધિરાણ પરંપરાએ માત્ર પરિવારની ઓળખ જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર વિસ્તારના સામાજિક જીવનમાં વિશ્વાસના પ્રતીક તરીકે સ્થાન મેળવ્યું. ત્યારબાદ કરસણ સોસા, દુદા સોસા, દેવજી સોસા અને અનુગામી પેઢીઓએ પણ આ વારસાને અખંડિત રાખ્યો. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો ઉદ્‌ભવ સંપત્તિના પ્રદર્શનથી થયો નહોતો; તેનો આધાર હતો માણસાઈ, પરસ્પર વિશ્વાસ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી. આ જ મૂલ્યોને કારણે આ પરંપરા એક-બે પેઢી સુધી નહીં, પરંતુ લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી જીવંત રહી અને આજે પણ સંશોધનનો મહત્વપૂર્ણ વિષય બની છે.

“નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીનું સ્થળાંતર માત્ર પરિવારના સરનામામાં થયેલો ફેરફાર નહોતો; તે વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારી ઉપર આધારિત એક એવી પરંપરાનો પ્રારંભ હતો, જેણે બે સદીથી વધુ સમય સુધી અસંખ્ય પરિવારોના જીવનને સ્પર્શ્યું.”

માણસાઈમાંથી જન્મેલી વ્યવસ્થા

જ્યાં ધિરાણ ધંધો નહોતો, પરંતુ સમાજસેવાનું એક પવિત્ર સાધન હતું

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાને સમજવા માટે માત્ર નાણાકીય વ્યવહારોને જોવું પૂરતું નથી. આ પરંપરાનું સાચું સ્વરૂપ તેના મૂળ તત્ત્વજ્ઞાનમાં રહેલું છે. આ વ્યવસ્થાનો જન્મ નફો કમાવવાની ઇચ્છામાંથી થયો નહોતો, પરંતુ સમાજની જરૂરિયાત, માનવતાની ભાવના અને પરસ્પર વિશ્વાસના પાયા ઉપર થયો હતો. તેથી આ પરંપરાને માત્ર ધિરાણ વ્યવસ્થા કહેવી પૂરતી નથી; તે એક માનવતાવાદી સામાજિક વ્યવસ્થા હતી. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં જ્યારે કોઈ ખેડૂત દુષ્કાળના કારણે ખેતી માટે મૂડી વિના રહેતો, કોઈ વેપારીને નાનો વ્યવસાય શરૂ કરવા માટે સહાયની જરૂર પડતી, કોઈ પરિવાર દીકરીના લગ્નના ખર્ચને પહોંચી વળવામાં અસમર્થ બનતો અથવા કોઈ અનિચ્છનીય સંજોગોમાં જીવન અસ્થિર બની જતું, ત્યારે આવી પરિસ્થિતિમાં સોસા પરિવાર માત્ર ધિરાણ આપનાર તરીકે નહીં, પરંતુ સંવેદનશીલ સહયોગી તરીકે તેમની સાથે ઊભો રહેતો. આ સહાય પાછળ કોઈ વ્યાપારી હેતુ નહોતો; એક માણસ બીજા માણસને મુશ્કેલીમાંથી બહાર લાવવાની ભાવના હતી. સોસા પરિવાર માટે ધિરાણનો અર્થ પૈસા આપવો નહોતો, પરંતુ વિશ્વાસ આપવો હતો. જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિને ફરીથી આત્મવિશ્વાસ સાથે જીવન શરૂ કરવાની તક આપવી એ આ પરંપરાનો મૂળ હેતુ હતો. તેથી ધિરાણ માત્ર આર્થિક વ્યવહાર ન રહી, પરંતુ સામાજિક સહકાર અને માનવતાનું જીવંત પ્રતિક બની ગયું. આ વ્યવસ્થાની સૌથી મોટી વિશેષતા એ હતી કે તેમાં વિશ્વાસ જ સૌથી મોટું જામીન હતો. વ્યક્તિની પ્રામાણિકતા, પરિવારની ઓળખ અને સમાજમાં તેની પ્રતિષ્ઠાને મહત્વ આપવામાં આવતું. લખિત કરાર કરતાં માનવીનું વચન વધુ મૂલ્યવાન માનવામાં આવતું. આ વિશ્વાસ બંને પક્ષોની સંયુક્ત જવાબદારી હતો-ધિરાણ આપનારની પણ અને ધિરાણ લેનારની પણ.

સોસા પરિવાર આ પરંપરાને પોતાની સામાજિક ફરજ તરીકે જોતો હતો. સમાજમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વાસને સમાજને જ પરત આપવો એ પરિવારની જીવનશૈલીનો એક અભિન્ન ભાગ હતો. આ કારણે ધિરાણની દરેક ઘટના પાછળ માણસાઈ, કરુણા અને જવાબદારીનો સ્પર્શ અનુભવાતો હતો. આ વ્યવસ્થાએ માત્ર વ્યક્તિગત પરિવારોને જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર ગ્રામ્ય સમાજને સ્થિરતા આપી. મુશ્કેલીમાં રહેલા પરિવારોને સમયસર સહારો મળવાથી ખેતી ચાલુ રહી, નાના વેપારો ટક્યા, પારિવારિક પ્રસંગો પૂર્ણ થયા અને અનેક પરિવારો આર્થિક રીતે ફરી ઉભા થઈ શક્યા. આ રીતે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાએ ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થામાં પણ મૌન પરંતુ મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું. આજના સમયમાં જ્યારે મોટાભાગની નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ કરારો, ગેરંટી, ગીરો અને કાનૂની પ્રક્રિયાઓ પર આધારિત છે, ત્યારે સોસા પરિવારની આ પરંપરા આપણને યાદ અપાવે છે કે કોઈપણ વ્યવસ્થાનો સૌથી મજબૂત આધાર વિશ્વાસ અને નૈતિકતા જ હોઈ શકે છે. પૈસા વ્યવહારને ગતિ આપે છે, પરંતુ વિશ્વાસ તેને લાંબું આયુષ્ય આપે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા

પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો પાયો સંપત્તિ નહોતો, પરંતુ માણસાઈ હતી; તેનો આધાર નફો નહોતો, પરંતુ સેવા હતી; તેનું બળ દસ્તાવેજો નહોતું, પરંતુ વિશ્વાસ હતો; અને તેનો ધ્યેય વ્યક્તિગત લાભ નહીં, પરંતુ સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી હતી. કદાચ આ જ કારણ છે કે આ પરંપરા બે સદીથી વધુ સમય સુધી અવિરત રીતે જીવંત રહી અને આજે પણ અભ્યાસ અને પ્રેરણાનો વિષય બની છે.

“જે વ્યવસ્થાનો જન્મ નફામાંથી થાય છે તે બજાર સુધી મર્યાદિત રહે છે; પરંતુ જે વ્યવસ્થાનો જન્મ માણસાઈમાંથી થાય છે, તે પેઢીઓ સુધી સમાજના હૃદયમાં જીવંત રહે છે.”

ધિરાણ શા માટે આપવામાં આવતું?

જરૂરિયાત સમયે સહારો : માણસાઈ આધારિત ધિરાણના વિવિધ હેતુઓ

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાને સમજવા માટે એ જાણવું અત્યંત જરૂરી છે કે ધિરાણ કયા હેતુઓ માટે આપવામાં આવતું હતું. આજના સમયમાં બેંકો, સહકારી સંસ્થાઓ અને અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ વિવિધ પ્રકારની લોન આપે છે, પરંતુ લગભગ બે સદી પહેલાં ગ્રામ્ય સમાજમાં આવી કોઈ સુવ્યવસ્થિત ઔપચારિક વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ નહોતી. આવી સ્થિતિમાં સોસા પરિવાર જેવી વિશ્વાસપાત્ર પરંપરાઓ અનેક પરિવારો માટે આર્થિક આધારસ્તંભ બનતી હતી. આ ધિરાણનો હેતુ સંપત્તિ એકત્રિત કરવાનો નહોતો, પરંતુ જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિ અથવા પરિવારને યોગ્ય સમયે સહાય પહોંચાડવાનો હતો. દરેક ધિરાણ પાછળ કોઈને કોઈ માનવીય સંજોગ જોડાયેલો રહેતો હતો.

ખેતી માટે ધિરાણ

તે સમયનો ગ્રામ્ય સમાજ સંપૂર્ણપણે કૃષિ આધારિત હતો. વાવણી માટે બીજ, બળદ, ખેતીના સાધનો અને અન્ય ખર્ચ માટે ખેડૂતને મૂડીની જરૂર પડતી. જો વરસાદ મોડો પડે, પાક નિષ્ફળ જાય અથવા અગાઉનું નુકસાન થયું હોય તો ખેડૂત માટે નવી શરૂઆત કરવી મુશ્કેલ બની જતી. આવી પરિસ્થિતિમાં આપવામાં આવતું ધિરાણ ખેડૂતને ફરીથી ખેતી શરૂ કરવાની શક્તિ આપતું.

લગ્ન પ્રસંગ માટે ધિરાણ

દીકરીના લગ્ન દરેક પરિવાર માટે ગૌરવ અને જવાબદારીનો પ્રસંગ માનવામાં આવતો. પરંતુ આર્થિક રીતે નબળા પરિવારો માટે લગ્નનો ખર્ચ મોટો પડકાર બની રહેતો. આવા સમયે સોસા પરિવાર દ્વારા આપવામાં આવતી સહાય માત્ર નાણાકીય મદદ નહોતી; તે એક પરિવારની માન-મર્યાદા જાળવવાનો સહયોગ પણ હતો.

વેપાર અને રોજગાર માટે ધિરાણ

નાના વેપારીઓ, દુકાનદારો અને સ્વરોજગારી સાથે જોડાયેલા લોકો માટે વ્યવસાય શરૂ કરવા અથવા વિસ્તૃત કરવા મૂડીની જરૂર પડતી. વેપારમાં અચાનક નુકસાન થાય

અથવા નવી તકનો લાભ લેવા માટે મૂડીની જરૂર ઊભી થાય ત્યારે આ ધિરાણ તેમના માટે નવા જીવનનો આધાર બનતું.

પશુપાલન માટે ધિરાણ

ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થામાં પશુપાલન ખેતી જેટલું જ મહત્વનું હતું. ગાય, ભેંસ, બળદ અથવા અન્ય પશુઓ ખરીદવા, તેમની સંભાળ રાખવા અથવા નુકસાન બાદ ફરી પશુપાલન શરૂ કરવા માટે પણ ધિરાણ આપવામાં આવતું. આ સહાયથી પરિવારની આવકનું મહત્વપૂર્ણ સાધન જળવાઈ રહેતું.

દુષ્કાળ અને કુદરતી સંકટ સમયે ધિરાણ

સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના ઘણા વિસ્તારોમાં સમયાંતરે દુષ્કાળ પડતા. આવા સમયમાં ખેતી બંધ થતી, રોજગાર ઘટતો અને અનેક પરિવારો જીવનનિર્વાહ માટે સંઘર્ષ કરતા. તેવા સંજોગોમાં આપવામાં આવતું ધિરાણ માત્ર આર્થિક વ્યવહાર નહોતું; તે માનવતા અને સામાજિક જવાબદારીનું જીવંત ઉદાહરણ હતું.

ઘર અને પારિવારિક જરૂરિયાતો માટે ધિરાણ

ઘરનું સમારકામ, નવું ઘર બનાવવું અથવા અન્ય અગત્યની પારિવારિક જરૂરિયાતો માટે પણ જરૂરિયાત મુજબ સહાય આપવામાં આવતી. પરિવારની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય સહયોગ કરવાનો અભિગમ અપનાવવામાં આવતો.

સારવાર માટે ધિરાણ

ગંભીર બીમારી કે અકસ્માત જેવી પરિસ્થિતિમાં સારવાર માટે તાત્કાલિક નાણાંની જરૂર પડતી. તે સમયની મર્યાદિત આરોગ્યસુવિધાઓ વચ્ચે સમયસર મળતી આર્થિક મદદ અનેક પરિવારો માટે આશાનું કિરણ બનતી.

શિક્ષણ માટે ધિરાણ

ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજોમાં શિક્ષણ માટેના ધિરાણના સ્પષ્ટ પુરાવા મોટા પ્રમાણમાં જોવા મળતા નથી. તેમ છતાં, જો કોઈ યુવાનના અભ્યાસ અથવા શિક્ષણ સંબંધિત જરૂરી ખર્ચ માટે સહાય આપવામાં આવી હોય, તો તેને પણ આ પરંપરાની માનવતાવાદી દૃષ્ટિનો એક ભાગ માનવો જોઈએ. જ્યાં દસ્તાવેજી પુરાવા ઉપલબ્ધ થાય ત્યાં તે અંગે વિશેષ અભ્યાસ થઈ શકે.

આ તમામ હેતુઓનું વિશ્લેષણ કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર નાણાંની આપ-લે પૂરતી મર્યાદિત નહોતી. તે જીવનના મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગો, આર્થિક સંકટો અને સામાજિક જવાબદારીઓ સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલી હતી. આ વ્યવસ્થાનો મુખ્ય હેતુ વ્યક્તિને દેવામાં ડૂબાડવાનો નહોતો, પરંતુ તેને ફરી સ્વાભિમાનપૂર્વક ઊભા રહેવાની તક આપવાનો હતો.

“સોસા પરિવાર માટે ધિરાણનો અર્થ માત્ર મૂડી આપવો નહોતો; જીવનના સંકટકાળમાં આશા, આત્મવિશ્વાસ અને સ્વાભિમાનને ફરી જીવંત કરવાનો હતો.”

કોણ ધિરાણ લઈ શકતું?

જાતિ, વ્યવસાય અને સંપત્તિથી ઉપર-જરૂરિયાતને પ્રાથમિકતા આપતી પરંપરા

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાની એક વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેમાં સહાય મેળવવાનો આધાર વ્યક્તિની સંપત્તિ કે સામાજિક પ્રતિષ્ઠા કરતાં તેની વાસ્તવિક જરૂરિયાત અને વિશ્વાસપાત્રતા હતી. ગ્રામ્ય સમાજમાં વિવિધ વ્યવસાય સાથે જોડાયેલા લોકો પોતાની જીવનપરિસ્થિતિ અનુસાર સમયાંતરે આર્થિક સહાયની જરૂર અનુભવતા, અને આવી સ્થિતિમાં તેઓ સોસા પરિવારનો સહારો લેતા.

ખેડૂત

ખેડૂત સૌથી મોટા લાભાર્થીઓમાં હતા. વાવણી, બીજ, ખેતીના સાધનો, બળદ અથવા પાક નિષ્ફળ જવાથી ઉભી થયેલી મુશ્કેલીઓ માટે તેઓ ધિરાણ લેતા.

વેપારી

નાના વેપારીઓ અને દુકાનદારો માલ ખરીદવા, વ્યવસાય શરૂ કરવા અથવા અચાનક થયેલા નુકસાનમાંથી બહાર આવવા માટે ધિરાણ લેતા. આ સહાયથી સ્થાનિક વેપાર સતત ચાલતો રહેતો.

કારીગર

સુથાર, લુહાર, કુંભાર, દરજી તથા અન્ય પરંપરાગત કારીગરોને પોતાના વ્યવસાય માટે સાધનો, કાચો માલ અથવા અન્ય જરૂરિયાતો માટે મૂડીની આવશ્યકતા રહેતી. આવા લોકોને પણ સહાય આપવામાં આવતી.

વણકર

વણાટ સાથે સંકળાયેલા પરિવારોને સૂતર, સાધનો અથવા ઉત્પાદન ચાલુ રાખવા માટે મૂડીની જરૂર પડતી. ગ્રામ્ય કૂટિર ઉદ્યોગને જીવંત રાખવામાં આવી સહાય મહત્વપૂર્ણ સાબિત થતી.

મજૂર વર્ગ

દૈનિક મજૂરી કરીને જીવન નિર્વાહ કરતા પરિવારો પણ અચાનક સંકટો, બીમારી અથવા પારિવારિક જવાબદારીઓના સમયમાં ધિરાણ લેતા. આ સહાય તેમને આર્થિક અસુરક્ષામાંથી બહાર આવવામાં મદદરૂપ બનતી.

ગામના સામાન્ય પરિવારો

લગ્ન, ઘરનું સમારકામ, સારવાર અથવા અન્ય આવશ્યક ખર્ચ માટે ગામના સામાન્ય પરિવારો પણ જરૂરિયાત મુજબ સહાય મેળવતા. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ વ્યવસ્થા કોઈ ચોક્કસ વર્ગ સુધી મર્યાદિત નહોતી.

આસપાસના ગામોના લોકો

સોસા પરિવારની વિશ્વસનીયતા માત્ર પોતાના ગામ પૂરતી મર્યાદિત રહી નહોતી. સમય જતાં આસપાસના ગામોના લોકો પણ આ પરંપરાથી પરિચિત થયા અને જરૂરિયાત સમયે અહીંથી ધિરાણ લેતા. આ વિશ્વાસના વિસ્તરણથી સોસા પરિવારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને પ્રભાવ વિસ્તારતો ગયો.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો મૂળ આધાર વ્યવસાય, જાતિ કે આર્થિક સ્થિતિ નહોતો; પરંતુ જરૂરિયાત, પ્રામાણિકતા અને પરસ્પર વિશ્વાસ હતો. આ અભિગમને કારણે આ પરંપરા માત્ર આર્થિક વ્યવસ્થા ન રહી, પરંતુ સમગ્ર વિસ્તારના સામાજિક સહકાર અને માણસાઈનું જીવંત પ્રતિક બની.

ધિરાણ આપવાના મૂળ સિદ્ધાંતો

માણસાઈ, નૈતિકતા અને વિશ્વાસ ઉપર આધારિત વ્યવસ્થાના પાયાના સ્તંભ

કોઈપણ વ્યવસ્થા લાંબા સમય સુધી ટકી રહે તે માટે તેના પાયામાં મજબૂત સિદ્ધાંતો હોવા જરૂરી છે. સોસા પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા પણ માત્ર આર્થિક વ્યવહારના આધારે ટકી નહોતી. તેની પાછળ કેટલાક એવા નૈતિક અને માનવતાવાદી સિદ્ધાંતો કાર્યરત હતા, જેણે આ પરંપરાને પેઢી દર પેઢી જીવંત રાખી. આ સિદ્ધાંતો કોઈ લખિત નિયમપુસ્તકમાં બંધાયેલા નહોતા, પરંતુ પરિવારના સંસ્કારો, જીવનમૂલ્યો અને સમાજના વિશ્વાસમાંથી વિકસેલા હતા. આ જ કારણ છે કે લોકો માટે સોસા પરિવાર માત્ર ધિરાણ આપનાર પરિવાર નહોતો, પરંતુ વિશ્વાસપાત્ર અને જવાબદાર પરિવાર તરીકે ઓળખાતો હતો.

માણસ પહેલાં, નફો પછી

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો પ્રથમ અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત હતો કે માણસનું કલ્યાણ કોઈપણ આર્થિક લાભ કરતાં વધારે મહત્વનું છે. જો કોઈ પરિવાર મુશ્કેલીમાં હોય, તો તેની પરિસ્થિતિને સમજવી અને શક્ય હોય તેટલી મદદ કરવી એ પ્રથમ કર્તવ્ય માનવામાં આવતું. ધિરાણનો હેતુ વ્યક્તિને આર્થિક રીતે નબળો બનાવવાનો નહોતો, પરંતુ તેને ફરીથી પોતાના પગ પર ઊભો કરવાનો હતો.

વિશ્વાસ સૌથી મોટું જામીન

આજના સમયમાં લોન માટે મિલકત, ગેરંટી અથવા કાનૂની દસ્તાવેજોની જરૂર પડે છે. પરંતુ તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં સૌથી મોટું જામીન વિશ્વાસ હતો. વ્યક્તિનું ચારિત્ર્ય, તેની પ્રામાણિકતા અને સમાજમાં તેની ઓળખ જ તેની વિશ્વસનીયતાનો આધાર બનતી. આ વિશ્વાસને જાળવવાની જવાબદારી બંને પક્ષોની હતી.

પ્રામાણિકતા અને પારદર્શિતા

દરેક વ્યવહારમાં સત્યનિષ્ઠા અને સ્પષ્ટતા જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો. આપવામાં આવેલી સહાય અને તેની નોંધો જવાબદારીપૂર્વક રાખવામાં આવતી. આ પારદર્શિતાએ પરસ્પર વિશ્વાસને વધુ મજબૂત બનાવ્યો અને પરંપરાની વિશ્વસનીયતા જાળવી રાખી.

સમયસર પરતફેર

ધિરાણને દાન માનવામાં આવતું નહોતું. જરૂરિયાત પૂર્ણ થયા પછી શક્ય તેટલી વહેલી તકે રકમ પરત કરવાની નૈતિક જવાબદારી ધિરાણ લેનારની ગણાતી. સમયસર પરતફેરથી આ વ્યવસ્થા સતત ચાલુ રહી શકતી અને અન્ય જરૂરિયાતમંદ પરિવારોને પણ સહાય ઉપલબ્ધ બની રહેતી.

જરૂરિયાતનું મૂલ્યાંકન

દરેક વ્યક્તિને એકસરખી રીતે ધિરાણ આપવામાં આવતું નહોતું. પહેલા તેની વાસ્તવિક જરૂરિયાત, પરિસ્થિતિ અને સહાયના હેતુને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો. આ અભિગમથી ધિરાણનો યોગ્ય ઉપયોગ થાય અને તેનો લાભ ખરેખર જરૂરિયાતમંદ સુધી પહોંચે, તેની કાળજી રાખવામાં આવતી.

આ તમામ સિદ્ધાંતો મળીને સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાને એક સામાન્ય નાણાકીય વ્યવહારથી આગળ લઈ જઈને સામાજિક વિશ્વાસની સંસ્થા તરીકે સ્થાપિત કરતા હતા. આ પરંપરાની સફળતાનું રહસ્ય સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ તેના મૂલ્યોમાં રહેલું હતું.

“ધિરાણની વ્યવસ્થા પૈસાથી ચાલતી હતી, પરંતુ તેનું અસ્તિત્વ વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈથી જ ટક્યું હતું.”

ધિરાણ અને સામાજિક જવાબદારી

સેવામાં સમાયેલું કર્તવ્ય : સમાજ પ્રત્યેની નૈતિક પ્રતિબદ્ધતા

સોસા પરિવારની દૃષ્ટિએ ધિરાણ ક્યારેય માત્ર આર્થિક વ્યવહાર નહોતું. તે સમાજ પ્રત્યેની એક નૈતિક જવાબદારી હતી. જે સમાજે પરિવારને માન, વિશ્વાસ અને પ્રતિષ્ઠા આપી

હતી, તે જ સમાજ મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે તેની સાથે ઊભા રહેવું પરિવાર પોતાનું કર્તવ્ય માનતો હતો. આ પરંપરામાં સહાય આપતી વખતે સામેના વ્યક્તિને ગ્રાહક તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજના એક સભ્ય તરીકે જોવામાં આવતો. કોઈ ખેડૂતની વાવણી અટકી ન જાય, કોઈ દીકરીના લગ્ન આર્થિક કારણોસર અટકી ન પડે, કોઈ વેપારીનો ધંધો બંધ ન થઈ જાય અથવા કોઈ પરિવાર મુશ્કેલીમાં એકલો ન રહી જાય-આ ભાવનાએ ધિરાણ વ્યવસ્થાને માનવતાનો સ્પર્શ આપ્યો. આ અભિગમને કારણે ધિરાણ સામાજિક એકતાનું પણ એક સાધન બન્યું. મદદ મેળવનાર વ્યક્તિ માત્ર આર્થિક રીતે જ નહીં, પરંતુ માનસિક રીતે પણ મજબૂત બનતી. તેને એવો વિશ્વાસ મળતો કે સમાજમાં હજુ પણ એવા લોકો છે, જેઓ મુશ્કેલીના સમયમાં તેની સાથે ઊભા રહેશે. સામાજિક જવાબદારીનું આ સ્વરૂપ કોઈ સરકારી યોજના કે સંસ્થાકીય નિયમોથી પ્રેરિત નહોતું. તે પરિવારના સંસ્કારો અને જીવનમૂલ્યોમાંથી જન્મેલું હતું. આ જ કારણ છે કે આ પરંપરા પેઢી દર પેઢી સ્વાભાવિક રીતે આગળ વધતી રહી.

આજે કોર્પોરેટ ક્ષેત્રમાં "સામાજિક જવાબદારી" (Corporate Social Responsibility) ની ચર્ચા થાય છે, પરંતુ સોસા પરિવારની આ પરંપરા દર્શાવે છે કે સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીનો વિચાર ગ્રામ્ય જીવનમાં ઘણાં વર્ષો પહેલાંથી જીવંત હતો. અહીં જવાબદારી કાયદાથી નહીં, પરંતુ અંતઃકરણથી નિભાવવામાં આવતી હતી.

"જ્યાં સેવા કર્તવ્ય બની જાય અને કર્તવ્ય માણસાઈથી પ્રેરિત હોય, ત્યાં ધિરાણ માત્ર વ્યવહાર રહેતું નથી; તે સમાજના વિશ્વાસને જીવંત રાખતું એક પવિત્ર સાધન બની જાય છે."

વિશ્વાસ - સૌથી મોટી મૂડી

સંબંધોની એવી સંપત્તિ, જેનું કોઈ ચલણ નથી

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાની સૌથી મોટી સંપત્તિ નાણાં નહોતી, પરંતુ વિશ્વાસ હતો. સંપત્તિ સમય સાથે વધે-ઘટે છે, પરંતુ વિશ્વાસ એકવાર પ્રાપ્ત થાય પછી પેઢીઓ સુધી સમાજને જોડીને રાખી શકે છે. આ જ વિશ્વાસે લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી આ પરંપરાને જીવંત રાખી. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં દરેક વ્યવહાર માટે લાંબા કરારો, કાનૂની પ્રક્રિયાઓ અથવા ઔપચારિક ગેરંટીની જરૂર પડતી નહોતી. વ્યક્તિનો શબ્દ, તેનું ચારિત્ર્ય અને તેની પ્રામાણિકતા જ સૌથી મોટી ખાતરી માનવામાં આવતી. સોસા પરિવાર અને સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ પણ આવા જ વિશ્વાસ પર આધારિત હતો. વ્યક્તિ જ્યારે સહાય લેવા આવતી, ત્યારે તેના સાથે માત્ર નાણાંનો સંબંધ બંધાતો નહોતો; એક નૈતિક સંબંધ પણ બંધાતો. ધિરાણ લેનાર માટે સમયસર પરતફેર કરવી માત્ર આર્થિક ફરજ નહોતી, પરંતુ પોતાના શબ્દ અને વિશ્વાસની લાજ રાખવાની જવાબદારી પણ હતી. બીજી તરફ, સોસા પરિવાર માટે પણ મદદ આપવી માત્ર વ્યવહાર નહોતો; તે સમાજના વિશ્વાસને જાળવી રાખવાની પ્રતિબદ્ધતા હતી.

આ વિશ્વાસના પાયા ઉપર જ પરિવારની પ્રતિષ્ઠા વિકસી. આસપાસના ગામોમાં પણ સોસા પરિવારનું નામ વિશ્વસનીયતા, પ્રામાણિકતા અને ન્યાયી વ્યવહાર માટે જાણીતું બન્યું. લોકો માટે આ પરિવાર માત્ર ધિરાણ આપનાર ન રહ્યો, પરંતુ વિશ્વાસનું પ્રતીક બની ગયો. આધુનિક યુગમાં નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ ટેક્નોલોજી, દસ્તાવેજો અને કાનૂની સુરક્ષાઓ ઉપર આધારિત છે. છતાં પણ કોઈપણ વ્યવસ્થાની અંતિમ સફળતા વિશ્વાસ ઉપર જ નિર્ભર રહે છે. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા આપણને શીખવે છે કે જ્યારે વિશ્વાસ મૂડી બને, ત્યારે સંબંધો મજબૂત બને છે, સમાજ સ્થિર બને છે અને પરંપરા સમયની કસોટી ઉપર સફળતાપૂર્વક ટકી રહે છે.

"સંપત્તિ વારસામાં મળી શકે, પરંતુ વિશ્વાસ કમાવવો પડે છે. સોસા પરિવારનો સૌથી મોટો વારસો ધન નહીં, પરંતુ બે સદીથી વધુ સમય સુધી કમાયેલો સમાજનો અતૂટ વિશ્વાસ છે."

સમાજમાં સોસા પરિવારની પ્રતિષ્ઠા

વિશ્વાસથી પ્રાપ્ત થયેલી સામાજિક ઓળખ

કોઈપણ પરિવારની સાચી પ્રતિષ્ઠા તેની સંપત્તિ, વૈભવ અથવા સામાજિક સ્થાનથી નક્કી થતી નથી; તે સમાજ સાથેના તેના સંબંધો, જીવનમૂલ્યો અને વર્ષો સુધી જાળવેલી વિશ્વસનીયતા દ્વારા નિર્માણ પામે છે. સોસા પરિવારની ઓળખ પણ આવી જ વિશ્વાસ અને માણસાઈ ઉપર આધારિત હતી. લોકો સોસા પરિવાર પાસે માત્ર ધિરાણ લેવા માટે આવતા નહોતા; તેઓ વિશ્વાસ મેળવવા માટે આવતા હતા. તેમને ખાતરી હતી કે તેમની પરિસ્થિતિને સમજવામાં આવશે, તેમની જરૂરિયાતનું સન્માન કરવામાં આવશે અને શક્ય હોય તેટલી સહાય કરવામાં આવશે. આ વિશ્વાસ કોઈ એક દિવસમાં ઊભો થયો નહોતો. તે અનેક પેઢીઓના પ્રામાણિક વ્યવહાર, ન્યાયી નિર્ણય અને માનવતાભર્યા વર્તનનું પરિણામ હતો. સોસા પરિવારની વિશેષતા એ હતી કે અહીં વ્યક્તિની આર્થિક સ્થિતિ કરતાં તેની વાસ્તવિક જરૂરિયાતને વધુ મહત્વ આપવામાં આવતું. કોઈ ખેડૂત પાક નિષ્ફળ જવાથી મુશ્કેલીમાં હોય, કોઈ વેપારી નુકસાનમાંથી બહાર આવવા પ્રયત્નશીલ હોય અથવા કોઈ પરિવાર લગ્ન કે સારવાર જેવી આવશ્યક જરૂરિયાતનો સામનો કરતો હોય-દરેકને સંવેદનશીલ દૃષ્ટિથી જોવામાં આવતો. આ પરંપરાએ માત્ર વ્યક્તિગત સંબંધો જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર વિસ્તારના સામાજિક વિશ્વાસને પણ મજબૂત બનાવ્યો. ધીમે ધીમે આસપાસના ગામોના લોકો પણ સોસા પરિવારની વિશ્વસનીયતા વિશે જાણતા થયા અને જરૂરિયાત સમયે અહીંથી સહાય મેળવવા આવતા. આ રીતે પરિવારની પ્રતિષ્ઠા ગામની સીમાઓને વટાવીને સમગ્ર વિસ્તારમાં પ્રસરી.

સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનો સૌથી મોટો આધાર સંપત્તિ નહોતો, પરંતુ પ્રામાણિકતા હતી. એકવાર આપેલું વચન નિભાવવું, દરેક વ્યક્તિ સાથે ન્યાયી વર્તન કરવું અને વર્ષો સુધી વિશ્વાસ જાળવી રાખવો-આ ગુણોએ જ સોસા પરિવારને સમાજમાં વિશિષ્ટ સ્થાન અપાવ્યું.

આજે પણ કોઈ પરિવાર વિશે સૌથી મોટી પ્રશંસા એ જ માનવામાં આવે છે કે "આ પરિવાર ઉપર વિશ્વાસ કરી શકાય." સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાએ આ વિશ્વાસને બે સદીથી વધુ સમય સુધી જીવંત રાખ્યો અને એ જ તેની સૌથી મોટી સામાજિક પ્રતિષ્ઠા બની.

"પ્રતિષ્ઠા સંપત્તિથી પ્રાપ્ત થતી નથી; તે વર્ષો સુધી કમાયેલા વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈથી નિર્માણ પામે છે."

ધિરાણ પરંપરા અને માણસાઈ

ધિરાણથી આગળ-માનવજીવનને ફરી ઊભું કરવાની સંસ્કૃતિ

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો મૂળ આધાર નાણાં નહોતો; માણસાઈ હતી. આ પરંપરાને સમજવા માટે માત્ર આર્થિક વ્યવહારો જોવાથી કામ ચાલતું નથી. તેની પાછળ રહેલી માનવતાની ભાવનાને સમજવી એટલી જ જરૂરી છે. પૈસા આપવું કદાચ સરળ હોઈ શકે, પરંતુ કોઈ મુશ્કેલીમાં રહેલા વ્યક્તિને ફરી આત્મવિશ્વાસ સાથે જીવન જીવવા માટે સક્ષમ બનાવવું સહેલું નથી. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે તેને માત્ર નાણાંની જ જરૂર પડતી નથી; તેને વિશ્વાસ, સહારો અને સંવેદનાની પણ જરૂર હોય છે. સોસા પરિવારની પરંપરાએ આ ત્રણેય બાબતોને એકસાથે જીવંત રાખી. ધિરાણ દ્વારા માત્ર જરૂરિયાત પૂર્ણ થતી નહોતી; એક પરિવારનો આત્મવિશ્વાસ બચતો હતો, એક ખેડૂતની ખેતી ચાલુ રહેતી હતી, એક વેપારીનો વ્યવસાય ફરી ગતિ પકડતો હતો અને એક દીકરીના લગ્ન સન્માનપૂર્વક પૂર્ણ થતા હતા. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અહીં ધિરાણનો હેતુ માત્ર રકમ આપવાનો નહોતો, પરંતુ જીવનને ફરી ગતિ આપવાનો હતો. માણસાઈનો સાચો અર્થ ત્યારે પ્રગટ થાય છે, જ્યારે આપણે કોઈ વ્યક્તિને તેની મુશ્કેલીમાંથી બહાર આવવામાં મદદ કરીએ અને તેના સ્વાભિમાનને અખંડિત રાખીએ. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાએ આ જ મૂલ્યને પોતાના વ્યવહારમાં ઉતાર્યું હતું.

આજના સમયમાં આર્થિક સહાય ઘણી જગ્યાએ ઉપલબ્ધ છે, પરંતુ સંવેદનાશીલ સહકાર દુર્લભ બનતો જાય છે. સોસા પરિવારની આ પરંપરા આપણને યાદ અપાવે છે કે સમાજનો વિકાસ માત્ર સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ પરસ્પર સહકાર અને માણસાઈથી થાય છે.

"પૈસા આપવું સરળ છે; પરંતુ કોઈના જીવનને ફરી ઊભું કરવું માણસાઈ છે. ધિરાણ ત્યારે જ પવિત્ર બને છે, જ્યારે તે આશા, આત્મવિશ્વાસ અને સ્વાભિમાનને પણ જીવંત રાખે."

ભારતીય પરંપરામાં ધર્મ અને દાન

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સહાય અને સામાજિક કર્તવ્યની પરંપરા

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધનને માત્ર વ્યક્તિગત ઉપભોગનું સાધન માનવામાં આવ્યું નથી. તેને સમાજના કલ્યાણ માટે ઉપયોગમાં લેવાની ભાવના પ્રાચીન કાળથી જોવા મળે છે. આ દૃષ્ટિએ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા પણ ભારતીય સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો સાથે સુસંગત જણાય છે.

ઋગ્વેદમાં સહકાર, પરસ્પર સહાય અને સામૂહિક કલ્યાણની ભાવનાને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. સમાજના દરેક સભ્યે એકબીજાના હિતમાં કાર્ય કરવું જોઈએ, એવો ભાવ વારંવાર વ્યક્ત થાય છે. ઉપનિષદો દાન, કરુણા અને માનવસેવાને ધર્મનો અભિન્ન ભાગ માને છે. ત્યાં દાનનો અર્થ માત્ર સંપત્તિનું વિતરણ નહીં, પરંતુ જવાબદારીપૂર્વક સમાજ સાથે વહેંચણી કરવાનો છે. આચાર્ય કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં રાજ્ય અને સમાજ બંનેની આર્થિક સ્થિરતા માટે ન્યાયી વ્યવહાર, સંસાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ અને પ્રજાના કલ્યાણને પ્રાથમિકતા આપવાનો વિચાર રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. જૈન દર્શનમાં અપરિગ્રહ, દયા અને જીવમાત્ર પ્રત્યેની કરુણા પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. સંપત્તિને માત્ર સંગ્રહ માટે નહીં, પરંતુ લોકહિત માટે ઉપયોગમાં લેવાની ભાવના અહીં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. બૌદ્ધ દર્શનમાં દાન (દાન પારમિતા), કરુણા અને પરોપકારને આધ્યાત્મિક જીવનના આધારસ્તંભ ગણવામાં આવ્યા છે. જરૂરિયાતમંદની નિઃસ્વાર્થ મદદ કરવી એ માનવધર્મનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ માનવામાં આવ્યો છે. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો સીધો સંબંધ આ ધાર્મિક ગ્રંથો સાથે હોવાનું કહેવું યોગ્ય નહીં હોય, પરંતુ તેના મૂળભૂત મૂલ્યો-માણસાઈ, કરુણા, વિશ્વાસ અને લોકકલ્યાણ-ભારતીય સંસ્કૃતિના આ શાશ્વત આદર્શો સાથે સ્વાભાવિક રીતે સુમેળ ધરાવે છે.

"ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ધનની મહત્તા તેના સંગ્રહમાં નહીં, પરંતુ તેના સદુપયોગમાં માનવામાં આવી છે; અને સદુપયોગનો સર્વોચ્ચ માર્ગ લોકહિત છે."

સોસા પરિવારની વિશિષ્ટતા

એક પરંપરાને અનોખી બનાવનારા મૂલ્યો

ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં અનેક પરિવારો અને વ્યક્તિઓ દ્વારા જરૂરિયાતમંદોને આર્થિક સહાય આપવામાં આવતી રહી છે. પરંતુ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાને વિશિષ્ટ બનાવતા કેટલાક એવા તત્ત્વો છે, જે તેને સામાન્ય ધિરાણ વ્યવસ્થાથી અલગ સ્થાન આપે છે.

સૌથી પ્રથમ વિશેષતા છે વ્યવસ્થિત નોંધપોથી અને દસ્તાવેજીકરણ. લગભગ બે સદીથી વધુ સમયના વ્યવહારો સાથે જોડાયેલી ટિકિટો અને નોંધો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે. આ દસ્તાવેજો માત્ર આર્થિક વ્યવહારોની નોંધ નથી, પરંતુ સામાજિક અને આર્થિક ઇતિહાસના જીવંત સાક્ષી છે.

બીજી વિશેષતા છે અતૂટ વિશ્વાસ. આ પરંપરાનો આધાર કોઈ કાનૂની દબાણ કે ઔપચારિક ગેરંટી નહોતો. વ્યક્તિનો શબ્દ, પરિવારની પ્રતિષ્ઠા અને પરસ્પર વિશ્વાસ જ આ સમગ્ર વ્યવસ્થાની સાચી મૂડી હતા.

ત્રીજી વિશેષતા છે માણસાઈને કેન્દ્રસ્થાને રાખતી દૃષ્ટિ. અહીં નફા કરતાં જરૂરિયાતને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવતું. મદદનો હેતુ વ્યક્તિને આર્થિક રીતે બોજ હેઠળ દબાવવાનો નહીં, પરંતુ તેને ફરી સ્વાભિમાનપૂર્વક જીવન જીવવા સક્ષમ બનાવવાનો હતો.

ચોથી વિશેષતા છે સતતતા. ઘણી પરંપરાઓ એક કે બે પેઢી પછી સમાપ્ત થઈ જાય છે, પરંતુ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી સતત જીવંત રહી. આ તેની આંતરિક શિસ્ત, પારિવારિક સંસ્કાર અને સમાજના વિશ્વાસનું દર્પણ છે.

પાંચમી અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા છે પેઢી દર પેઢી મૂલ્યોનું સંવર્ધન. માત્ર સંપત્તિનો નહીં, પરંતુ જવાબદારી, પ્રામાણિકતા અને સમાજસેવાનો વારસો પણ એક પેઢીથી બીજી પેઢીને સોંપવામાં આવ્યો. આ જ કારણે આ પરંપરા માત્ર ઇતિહાસ બનીને રહી ગઈ નથી, પરંતુ આજે પણ સંશોધન અને પ્રેરણાનો વિષય છે.

આ તમામ વિશેષતાઓને કારણે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર એક પરિવારની કથા નથી; તે વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારી ઉપર આધારિત ભારતીય ગ્રામ્ય જીવનની એક અનોખી ઐતિહાસિક ગાથા છે.

“કોઈ પરંપરાને મહાન બનાવે છે તેની ઉંમર નહીં, પરંતુ તેના મૂલ્યો. સોસા પરિવારની સૌથી મોટી વિશિષ્ટતા એ છે કે તેણે ધિરાણને વ્યવસાય નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ અને માણસાઈની પરંપરા બનાવી.”

૨૨૫ વર્ષ સુધી પરંપરા કેમ ટકી?

સંસ્કાર, શિસ્ત અને વિશ્વાસથી જીવંત રહેલી એક અસાધારણ પરંપરા

ઇતિહાસમાં ઘણી પરંપરાઓનો ઉદ્‌ભવ થયો છે, પરંતુ સમયની સાથે તે લુપ્ત પણ થઈ ગઈ છે. કોઈપણ પરંપરાને એક-બે પેઢી સુધી જાળવી રાખવી સરળ નથી, તો લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી તેને જીવંત રાખવી એ અસાધારણ ઘટના છે. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર એટલા માટે ટકી રહી નહોતી કે પરિવાર પાસે આર્થિક સગવડ હતી; પરંતુ તેના પાયામાં એવા મૂલ્યો હતા, જેઓ સમયના પરિવર્તન કરતાં વધુ મજબૂત સાબિત થયા.

સંસ્કારનું બળ

દરેક પેઢીએ પોતાના પૂર્વજોથી માત્ર સંપત્તિ જ વારસામાં મેળવી નહોતી, પરંતુ સંસ્કારો પણ મેળવ્યા હતા. માણસાઈ, સત્યનિષ્ઠા, કર્તવ્યનિષ્ઠા અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી પરિવારના જીવનમૂલ્યો બની ગયા હતા. આ મૂલ્યોને કારણે ધિરાણ વ્યવસ્થા વ્યક્તિગત લાભથી ઉપર ઊઠીને સામાજિક પરંપરા બની.

જવાબદારીની ભાવના

સોસા પરિવાર માટે ધિરાણ આપવું અધિકાર નહોતું, જવાબદારી હતી. સમાજ મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે તેની સાથે ઊભા રહેવું એ પરિવાર પોતાનું કર્તવ્ય માનતો હતો. બીજી તરફ, ધિરાણ લેનાર વ્યક્તિ પણ તેને માત્ર આર્થિક સહાય તરીકે જ નહીં, પરંતુ વિશ્વાસરૂપે સ્વીકારતી હતી. આ પરસ્પર જવાબદારીએ પરંપરાને મજબૂત બનાવી.

શિસ્ત અને નિયમિતતા

કોઈપણ વ્યવસ્થા શિસ્ત વિના લાંબા સમય સુધી ટકી શકતી નથી. વ્યવહારોમાં નિયમિતતા, નોંધ રાખવાની પરંપરા, સમયસર પરતફેર અને વ્યવસ્થિત સંચાલન જેવા ગુણોએ આ પરંપરાને સ્થિરતા આપી. શિસ્તના કારણે જ આ વ્યવસ્થા પેઢી દર પેઢી સુવ્યવસ્થિત રીતે આગળ વધી શકી.

પારદર્શિતા

પારદર્શિતા વિશ્વાસનો આધારસ્તંભ છે. વ્યવહારોમાં સ્પષ્ટતા અને જવાબદારી જાળવવાથી બંને પક્ષોમાં વિશ્વાસ વધ્યો. આજે ઉપલબ્ધ ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો અને નોંધો દર્શાવે છે કે વ્યવહારોને યોગ્ય રીતે દસ્તાવેજીકૃત કરવાની પરંપરા પણ પરિવારની એક મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા હતી. આ પારદર્શિતાએ જ વિશ્વસનીયતાને વધુ મજબૂત બનાવી.

સમાજનો વિશ્વાસ

આ તમામ તત્ત્વોમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ તત્ત્વ હતો સમાજનો વિશ્વાસ. કોઈપણ પરંપરા સમાજના સહકાર અને વિશ્વાસ વિના ટકી શકતી નથી. લોકો સોસા પરિવાર પાસે માત્ર પૈસા લેવા માટે આવતા નહોતા; તેઓ વિશ્વાસ અને ન્યાય મેળવવા માટે આવતા હતા. સમાજે પરિવાર ઉપર જે વિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો, તે જ આ પરંપરાની સૌથી મોટી મૂડી બની.

સમય બદલાયો, રાજકીય પરિસ્થિતિ બદલાઈ, ચલણ બદલાયું, આર્થિક વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ; પરંતુ વિશ્વાસ, માણસાઈ અને જવાબદારી જેવા મૂલ્યો બદલાયા નહીં. આ જ કારણ છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા લગભગ અઢી સદી સુધી અવિરત જીવંત રહી.

“પરંપરાઓ સમયથી જીવંત રહેતી નથી; તે મૂલ્યોથી જીવંત રહે છે. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાને અઢી સદી સુધી ટકાવી રાખનાર સાચી શક્તિ સંસ્કાર, શિસ્ત અને સમાજનો અતૂટ વિશ્વાસ હતો.”

આજના યુગ માટે શીખ

આધુનિક નાણાકીય વ્યવસ્થામાં માણસાઈ અને વિશ્વાસનું સ્થાન

એકવીસમી સદીમાં વિશ્વની નાણાકીય વ્યવસ્થામાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તનો આવ્યા છે. આજે બેંકો, સહકારી સંસ્થાઓ, માઇક્રોફાઇનાન્સ કંપનીઓ, ડિજિટલ પેમેન્ટ પ્લેટફોર્મ, ફિનટેક કંપનીઓ અને કૃત્રિમ બુદ્ધિ આધારિત નાણાકીય સેવાઓ ઉપલબ્ધ છે. થોડી જ મિનિટોમાં લોન મંજૂર થાય છે, ડિજિટલ દસ્તાવેજો તૈયાર થાય છે અને નાણાં સીધા ખાતામાં જમા થઈ જાય છે. આધુનિક ટેક્નોલોજીએ વ્યવહારોને ઝડપી, સરળ અને સુલભ બનાવ્યા છે. પરંતુ આ તમામ પ્રગતિ વચ્ચે એક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે-શું આપણે વિશ્વાસ અને માણસાઈને પણ એટલી જ મજબૂત બનાવી શક્યા છીએ?

આજે મોટાભાગની નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ દસ્તાવેજો, ક્રેડિટ સ્કોર, ગેરંટી, ગીરો અને કાનૂની પ્રક્રિયાઓ ઉપર આધારિત છે. તે જરૂરી પણ છે. પરંતુ કોઈપણ વ્યવસ્થાની સફળતા માટે ટેક્નોલોજી જેટલી જ આવશ્યક છે નૈતિકતા, પારદર્શિતા અને વિશ્વાસ. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા આપણને યાદ અપાવે છે કે નાણાકીય વ્યવસ્થાનો અંતિમ હેતુ માત્ર વ્યવહાર પૂર્ણ કરવાનો ન હોવો જોઈએ; તેનો હેતુ વ્યક્તિ અને સમાજને મજબૂત બનાવવાનો પણ હોવો જોઈએ. જ્યારે આર્થિક સેવા સાથે સંવેદના, જવાબદારી અને વિશ્વાસ જોડાય છે, ત્યારે જ તે સાચા અર્થમાં સમાજના વિકાસનું સાધન બને છે.

આ પરંપરામાંથી આજના યુગ માટે કેટલીક મહત્વપૂર્ણ શીખ પ્રાપ્ત થાય છે, આર્થિક વ્યવસ્થામાં વિશ્વાસનું સ્થાન કોઈ ટેક્નોલોજી લઈ શકતી નથી. પારદર્શિતા દરેક વ્યવસ્થાની વિશ્વસનીયતા વધારવાનો સૌથી અસરકારક માર્ગ છે. નાણાકીય સેવા સાથે સામાજિક જવાબદારી પણ જોડાયેલી હોવી જોઈએ. વ્યવહારનો હેતુ માત્ર નફો નહીં, પરંતુ માનવકલ્યાણ પણ હોવો જોઈએ. સંસ્કાર અને નૈતિકતા વિના કોઈપણ આર્થિક વ્યવસ્થા લાંબા ગાળે ટકી શકતી નથી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર ભૂતકાળનો ઇતિહાસ નથી; તે વર્તમાન અને ભવિષ્ય માટે પણ એક પ્રેરણાદાયી મોડેલ છે. ટેક્નોલોજી બદલાઈ શકે છે, પરંતુ વિશ્વાસનું મૂલ્ય ક્યારેય ઓછું થતું નથી.

"બેંકો વધી શકે, ફિનટેક બદલાઈ શકે અને ટેક્નોલોજી આગળ વધી શકે; પરંતુ વિશ્વાસનો કોઈ વિકલ્પ નથી. જ્યાં વિશ્વાસ નથી, ત્યાં સૌથી આધુનિક વ્યવસ્થા પણ અધૂરી છે."

વિશ્વાસની એવી મૂડી, જે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહી

સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો ઇતિહાસ માત્ર આર્થિક વ્યવહારોનો ઇતિહાસ નથી. તે માણસાઈ, વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને સામાજિક જવાબદારીના એવા મૂલ્યોનો ઇતિહાસ છે, જેણે લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી અસંખ્ય પરિવારોના જીવનને સ્પર્શ્યું. આ પરંપરાએ સાબિત કર્યું કે કોઈપણ સમાજની સાચી સમૃદ્ધિ માત્ર તેની સંપત્તિમાં નથી, પરંતુ તેના પરસ્પર વિશ્વાસમાં છે. જ્યારે વ્યક્તિ પોતાનો લાભ છોડીને સમાજના હિતને

પ્રાથમિકતા આપે છે, ત્યારે એક એવી પરંપરા જન્મે છે જે સમયની કસોટી પર પણ અડગ રહે છે.

સોસા પરિવારની ધિરાણ વ્યવસ્થાએ જરૂરિયાતમંદોને માત્ર નાણાકીય સહાય આપી નહોતી; તેણે આત્મવિશ્વાસ આપ્યો, સ્વાભિમાન જાળવ્યો અને મુશ્કેલીના સમયમાં આશાનો હાથ લંબાવ્યો. આ કારણે આ પરંપરા એક પરિવારની મર્યાદામાં બંધાઈ રહી નહીં, પરંતુ સમગ્ર વિસ્તારના સામાજિક જીવનનો એક વિશ્વાસપાત્ર આધારસ્તંભ બની. આજે જ્યારે આ પરંપરાને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે છે, ત્યારે તે આપણને માત્ર ભૂતકાળની યાદ અપાવતી નથી; પરંતુ ભવિષ્ય માટે પણ માર્ગદર્શન આપે છે. આધુનિક નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ જેટલી વિકસે, તેટલી જ માણસાઈ, વિશ્વાસ અને નૈતિકતાની જરૂરિયાત પણ વધે છે. આ જ મૂલ્યો કોઈપણ સમાજને લાંબા ગાળે સમૃદ્ધ અને સ્થિર બનાવે છે.

સોસા પરિવારની આ ગાથા આપણને એ શીખવે છે કે સાચો વારસો સંપત્તિનો નહીં, પરંતુ સંસ્કારોનો હોય છે; સાચી મૂડી નાણાંની નહીં, પરંતુ વિશ્વાસની હોય છે; અને સાચી સફળતા વ્યક્તિગત સમૃદ્ધિમાં નહીં, પરંતુ સમાજના જીવનમાં પ્રકાશ ફેલાવવામાં રહેલી છે.

“સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાની સૌથી મોટી મૂડી પૈસા નહોતી; લોકોનો વિશ્વાસ હતો. આ વિશ્વાસે જ બે સદીથી વધુ સમય સુધી આ પરંપરાને જીવંત રાખી અને માણસાઈને વ્યવહાર સાથે જોડીને એક અનોખો સામાજિક ઇતિહાસ રચ્યો.”

“જ્યાં ધિરાણમાં માણસાઈ હોય, વ્યવહારમાં પ્રામાણિકતા હોય અને સંબંધોમાં વિશ્વાસ હોય, ત્યાં ઇતિહાસ માત્ર લખાતો નથી, તે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે.”

૭

રાણી સિક્કા, ફદિયું અને આના

"કોઈપણ સમાજના ચલણમાં માત્ર આર્થિક મૂલ્ય જ નથી હોતું; તેમાં તે સમયની સંસ્કૃતિ, વેપાર, શાસન અને જીવનશૈલીનો પણ ઇતિહાસ સમાયેલો હોય છે."

ભારતીય ચલણની વિકાસયાત્રા અને ગ્રામ્ય ગુજરાતની પરંપરા

માનવ સંસ્કૃતિના વિકાસમાં ચલણનું સ્થાન અત્યંત મહત્વપૂર્ણ રહ્યું છે. પ્રાચીન સમયમાં વસ્તુના બદલામાં વસ્તુની આપ-લે (Barter System) થતી હતી, પરંતુ સમય જતાં વેપાર, કૃષિ અને સમાજના વિસ્તરણ સાથે એક એવી વ્યવસ્થાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ, જે વિનિમયને વધુ સરળ, વિશ્વસનીય અને સર્વસ્વીકાર્ય બનાવી શકે. આ જરૂરિયાતમાંથી ચલણ વ્યવસ્થાનો વિકાસ થયો. ભારત વિશ્વની પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓમાંનું એક છે અને અહીં ચલણનો ઇતિહાસ પણ અત્યંત સમૃદ્ધ રહ્યો છે. પ્રાચીન પંચમાર્ક સિક્કાઓથી લઈને વિવિધ રાજવંશો, સલ્તનત, મુગલ શાસન, દેશી રજવાડાં અને બ્રિટિશ શાસન સુધી ભારતીય ચલણમાં સતત પરિવર્તન થતું રહ્યું. દરેક યુગના સિક્કાઓ માત્ર નાણાકીય વ્યવહારનું સાધન નહોતા, પરંતુ તે સમયના રાજકીય શાસન, આર્થિક સ્થિતિ, કળા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના પણ મહત્વપૂર્ણ સાક્ષી હતા. ગુજરાત, ખાસ કરીને સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશ, વેપાર અને વાણિજ્ય માટે પ્રાચીન સમયથી પ્રસિદ્ધ રહ્યો છે. અરબી સમુદ્રના બંદરો, આંતરિક બજારો અને કૃષિ આધારિત અર્થતંત્રને કારણે અહીં વિવિધ પ્રકારના ચલણો લાંબા સમય સુધી પ્રચલિત રહ્યા. જુદા જુદા રજવાડાંઓ અને શાસનવ્યવસ્થાઓના પ્રભાવને કારણે એક જ પ્રદેશમાં અનેક પ્રકારના સિક્કાઓ અને ચલણ એકસાથે વપરાતા હતા.

ગ્રામ્ય ગુજરાતના જીવનમાં રાણી સિક્કા, ફદિયું, આના, રૂપિયો જેવા ચલણો માત્ર વેપાર માટે જ નહીં, પરંતુ ખેતી, પશુપાલન, દૈનિક ખરીદી-વેચાણ અને સામાજિક વ્યવહારોનો અભિન્ન ભાગ હતા. તે સમયના લોકો માટે ચલણ માત્ર આર્થિક મૂલ્યનું પ્રતીક નહોતું; તે વિશ્વાસ, વ્યવહાર અને જીવનનિર્વાહનું મુખ્ય સાધન હતું. સોસા પરિવારના ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોમાં પણ આવા પરંપરાગત ચલણોના અનેક ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. આ ઉલ્લેખો માત્ર વ્યક્તિગત વ્યવહારોની નોંધ નથી, પરંતુ તે સમયની ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થા, ખરીદ શક્તિ અને સામાજિક જીવનને સમજવા માટે અત્યંત મૂલ્યવાન ઐતિહાસિક પુરાવા છે. તેથી આ અધ્યાયનો હેતુ ધિરાણ વ્યવસ્થાની ચર્ચા કરવાનો નથી, પરંતુ તે વ્યવસ્થામાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા ચલણને તેના ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજવાનો છે.

આ અધ્યાયમાં રાણી સિક્કા, ફદિયું અને આના જેવા પરંપરાગત ચલણોના ઉદ્‌ભવ, ઉપયોગ, પ્રચલન અને ગ્રામ્ય ગુજરાતની અર્થવ્યવસ્થામાં તેમના સ્થાનનું ઐતિહાસિક અને સંશોધનાત્મક વિશ્લેષણ કરવામાં આવશે. સાથે જ તે સમયની આર્થિક રચના અને સ્થાનિક સમાજમાં ચલણની ભૂમિકાને પણ સમજવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવશે. આ અધ્યાય દ્વારા સ્પષ્ટ થશે કે કોઈપણ ચલણ માત્ર વેપારનું સાધન નથી હોતું; તે પોતાના સમયના સમાજ, અર્થતંત્ર અને સંસ્કૃતિનો જીવંત દસ્તાવેજ પણ હોય છે. સોસા પરિવારના દસ્તાવેજોમાં ઉલ્લેખિત આ ચલણો આજે ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે એટલા જ મહત્વપૂર્ણ છે, જેટલા તે પોતાના સમયમાં ગ્રામ્ય જીવન માટે ઉપયોગી હતા.

"ચલણ માત્ર ધાતુનો સિક્કો નથી; તે પોતાના યુગની અર્થવ્યવસ્થા, સંસ્કૃતિ અને સમાજના જીવનનો નિઃશબ્દ ઇતિહાસ છે."

પ્રાચીન ભારતથી બ્રિટિશ યુગ સુધી ચલણનો વિકાસ

ભારતીય ચલણ વ્યવસ્થાની ઐતિહાસિક વિકાસયાત્રા

માનવ સંસ્કૃતિના વિકાસ સાથે વેપાર અને આર્થિક વ્યવહારોમાં પણ સતત પરિવર્તન આવ્યું. વસ્તુના બદલામાં વસ્તુની આપ-લે (Barter System)થી શરૂ થયેલી આર્થિક વ્યવસ્થા ધીમે ધીમે ધાતુના સિક્કાઓ અને ત્યારબાદ સુવ્યવસ્થિત ચલણ પ્રણાલી સુધી પહોંચી. ભારતમાં ચલણનો ઇતિહાસ હજારો વર્ષ જૂનો છે અને તે દેશના રાજકીય, આર્થિક તથા સાંસ્કૃતિક વિકાસ સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલો છે.

સિક્કા માત્ર ખરીદી-વેચાણનું સાધન નહોતા; તેઓ પોતાના સમયના શાસન, અર્થતંત્ર, વેપાર, કળા અને રાજ્યની સત્તાના પણ પ્રતીક હતા. દરેક યુગમાં ચલણનું સ્વરૂપ બદલાતું રહ્યું, પરંતુ તેનું મૂળ કાર્ય સમાજના આર્થિક જીવનને સરળ અને વિશ્વસનીય બનાવવાનું રહ્યું.

પ્રાચીન ભારતના સિક્કા

ભારતમાં સિક્કાઓનો પ્રારંભ ઈસવીસન પૂર્વેની અનેક સદીઓમાં થયો હોવાનું ઐતિહાસિક પુરાવાઓ દર્શાવે છે. પ્રાચીન ભારતના સૌથી જૂના સિક્કાઓ પંચમાર્ક સિક્કા (Punch-Marked Coins) તરીકે ઓળખાય છે. આ સિક્કાઓ મુખ્યત્વે ચાંદીના બનતા અને તેના ઉપર વિવિધ રાજચિહ્નો અથવા પ્રતીકો મુદ્રાંકિત કરવામાં આવતા.

મૌર્ય, શુંગ, સાતવાહન, ગુપ્ત અને અન્ય રાજવંશોએ પોતાના શાસન દરમિયાન અલગ-અલગ પ્રકારના સિક્કાઓ ચલણમાં મૂક્યા. આ સિક્કાઓ ઉપર રાજાઓના પ્રતીકો, ધાર્મિક ચિહ્નો, પ્રાણીઓ તથા અન્ય કલાત્મક આકૃતિઓ જોવા મળે છે, જે તે સમયની સંસ્કૃતિ અને રાજ્યવ્યવસ્થાની ઝાંખી કરાવે છે. પ્રાચીન ભારતના વેપાર સંબંધો ભારતની

બહાર મધ્ય એશિયા, રોમન સામ્રાજ્ય અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયા સુધી વિસ્તરેલા હોવાથી ભારતીય સિક્કાઓને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારમાં પણ મહત્વનું સ્થાન મળ્યું હતું.

મુગલ યુગનું ચલણ

મુગલ સામ્રાજ્ય દરમિયાન ભારતીય ચલણ વ્યવસ્થાને વધુ સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ મળ્યું. સમ્રાટ શેરશાહ સૂરીએ ચલણ વ્યવસ્થામાં મહત્વપૂર્ણ સુધારા કરીને ચાંદીનો રૂપિયો ચલણમાં પ્રચલિત કર્યો, જેને પછી મુગલ શાસકોએ પણ અપનાવ્યો અને વધુ મજબૂત બનાવ્યો.

મુગલ સમયમાં મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારના સિક્કાઓ પ્રચલિત હતા, સોનાનો મોહર, ચાંદીનો રૂપિયો, તાંબાનો દામ. - આ સિક્કાઓ ઉપર શાસકનું નામ, શાસનવર્ષ અને ક્યારેક ધાર્મિક લખાણ પણ અંકિત કરવામાં આવતું. સમગ્ર ભારતીય ઉપખંડમાં વેપાર માટે આ ચલણને વ્યાપક સ્વીકાર મળ્યો, જેના કારણે આંતરિક વેપાર વધુ સરળ બન્યો.

દેશી રાજ્યોની ચલણ વ્યવસ્થા

મુગલ સત્તાના નબળી પડ્યા બાદ ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં અનેક દેશી રાજ્યો અને રજવાડાંઓએ પોતાની સ્વતંત્ર ચલણ વ્યવસ્થા વિકસાવી. દરેક રાજ્ય પોતાના નામે અથવા પોતાના શાસકના પ્રતીક સાથે સિક્કાઓ બહાર પાડતું હતું. ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં પણ ગાયકવાડ રાજ્ય, પાલિતાણા, ભાવનગર, જૂનાગઢ, નવનગર તથા અન્ય રજવાડાંઓના અલગ-અલગ ચલણો પ્રચલિત હતા. ઘણી વખત એક જ પ્રદેશમાં વિવિધ રાજ્યોના સિક્કાઓ એકસાથે વપરાતા હતા, જેના કારણે વેપારીઓ અને સામાન્ય લોકોને અલગ-અલગ ચલણની કિંમત અને વિનિમય દરની જાણકારી રાખવી પડતી. આ સમયગાળામાં સ્થાનિક જરૂરિયાતોને અનુરૂપ નાના મૂલ્યના ચલણો પણ પ્રચલિત બન્યા, જેના કારણે ગ્રામ્ય બજારો અને દૈનિક જીવનમાં વ્યવહારો સરળ બન્યા.

બ્રિટિશ યુગનું ચલણ

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના પ્રભાવ અને ત્યારબાદ બ્રિટિશ શાસનની સ્થાપના સાથે સમગ્ર ભારતમાં ચલણ વ્યવસ્થામાં એકરૂપતા લાવવાનો પ્રયાસ થયો. બ્રિટિશ સરકારે ટંકશાળોની વ્યવસ્થા સુદૃઢ કરી અને ધીમે ધીમે સમગ્ર દેશમાં પ્રમાણભૂત ચલણ વ્યવસ્થા અમલમાં મૂકી. બ્રિટિશ યુગમાં રૂપિયો મુખ્ય ચલણ તરીકે સ્થાપિત થયો. તેની સાથે આના, પૈસા અને પાઈ જેવી નાની ચલણી એકમોનો વ્યાપક ઉપયોગ થતો હતો. તે સમયની ચલણ વ્યવસ્થા ગ્રામ્ય અને શહેરી બંને અર્થતંત્રનો આધાર બની. બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન ચલણ ઉપર બ્રિટિશ રાજવી પરિવારના ચિત્રો, રાજ્યચિહ્નો અને અંગ્રેજી લખાણો અંકિત થવા લાગ્યા. આ સિક્કાઓએ સમગ્ર ભારતમાં વેપારને એકરૂપ બનાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી.

ગુજરાતમાં પ્રચલિત ચલણ

ગુજરાત વેપાર અને વાણિજ્યનું પ્રાચીન કેન્દ્ર હોવાથી અહીં વિવિધ યુગોમાં અનેક પ્રકારના ચલણો પ્રચલિત રહ્યા હતા. અરબી સમુદ્રના બંદરો, આંતરિક વેપાર માર્ગો અને કૃષિ આધારિત અર્થવ્યવસ્થાને કારણે ગુજરાતમાં સ્થાનિક તેમજ બહારના પ્રદેશોના ચલણોનો પણ ઉપયોગ થતો હતો. સૌરાષ્ટ્ર અને કાઠિયાવાડના વિવિધ રજવાડાંઓમાં સ્થાનિક ચલણોની સાથે મુગલ અને પછી બ્રિટિશ ચલણ પણ વપરાતું હતું. ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં રાણી સિક્કા, ફદિયું, આના, રૂપિયો જેવા ચલણો દૈનિક જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગયા હતા. ખેડૂતો, વેપારીઓ, કારીગરો અને સામાન્ય લોકો પોતાના રોજિંદા વ્યવહારોમાં આ ચલણનો ઉપયોગ કરતા હતા.

સોસા પરિવારના ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોમાં પણ આ ચલણોના અનેક ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ ચલણો માત્ર આર્થિક વ્યવહાર માટેના સાધન નહોતા, પરંતુ તે સમયની ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થા અને સામાજિક જીવનના મહત્વપૂર્ણ અંગ હતા.

"ચલણનો ઇતિહાસ માત્ર સિક્કાઓનો ઇતિહાસ નથી; તે રાજકીય પરિવર્તન, આર્થિક વિકાસ અને સમાજની સંસ્કૃતિનો જીવંત દસ્તાવેજ છે."

રાણી સિક્કો

ગુજરાતની લોકસ્મૃતિમાં જીવંત રહેલું એક ઐતિહાસિક ચલણ

ભારતના ચલણના ઇતિહાસમાં કેટલાક સિક્કાઓ એવા છે, જેનું સત્તાવાર નામ કરતાં તેનું લોકપ્રચલિત નામ વધુ જાણીતું બન્યું. "રાણી સિક્કો" એવો જ એક શબ્દ છે, જે ખાસ કરીને ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કાઠિયાવાડના ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં લાંબા સમય સુધી પ્રચલિત રહ્યો હતો. આજે પણ વડીલોના સંવાદોમાં "રાણી સિક્કો" શબ્દ સાંભળવા મળે છે, જે માત્ર એક સિક્કો નહીં પરંતુ એક સમગ્ર યુગની આર્થિક સ્મૃતિનું પ્રતીક છે.

તેનું નામ કેમ પડ્યું?

બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન ભારતમાં ચલણમાં આવેલા કેટલાક સિક્કાઓ પર બ્રિટનની મહારાણી "વિક્ટોરિયા (Queen Victoria)"નું ચિત્ર અંકિત કરવામાં આવતું હતું. સામાન્ય જનતા માટે અંગ્રેજી લખાણ કે રાજવી ઉપાધિઓ કરતાં સિક્કા પર દેખાતી "રાણી"ની પ્રતિમા વધુ ઓળખાય તેવી હતી. પરિણામે આવા સિક્કાઓને લોકભાષામાં "રાણી સિક્કા" તરીકે ઓળખવામાં આવવા લાગ્યા.

નોંધનીય છે કે "રાણી સિક્કો" કોઈ સત્તાવાર ચલણનું નામ નહોતું; તે લોકો દ્વારા અપાયેલું લોકપ્રચલિત નામ હતું. ગુજરાતના વિવિધ વિસ્તારોમાં તેના ઉપયોગ અને અર્થમાં થોડો પ્રાદેશિક ફેરફાર પણ જોવા મળતો હતો.

ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

ઓગણીસમી સદીમાં બ્રિટિશ શાસન ભારતમાં મજબૂત બનતાં ચલણ વ્યવસ્થામાં પણ એકરૂપતા લાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો. ટંકશાળોમાં તૈયાર થતા સિક્કાઓ પર બ્રિટિશ સમ્રાટ અથવા સમ્રાજ્ઞીનું ચિત્ર તથા અંગ્રેજી શિલાલેખ અંકિત કરવામાં આવતા. ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર વેપાર માટે મહત્વપૂર્ણ પ્રદેશ હોવાથી અહીં બ્રિટિશ ચલણની સાથે સ્થાનિક રાજ્યોના સિક્કાઓ પણ ચલણમાં હતા. વેપારીઓ, ખેડૂતો અને સામાન્ય લોકો ધીમે ધીમે આ નવા ચલણથી પરિચિત બન્યા અને રાણીની પ્રતિમા ધરાવતા સિક્કાઓને સરળ ભાષામાં "રાણી સિક્કા" કહેવા લાગ્યા. આ લોકપ્રચલિત નામ એટલું વ્યાપક બન્યું કે તે અનેક દાયકાઓ સુધી ગ્રામ્ય સમાજની બોલચાલમાં જીવંત રહ્યું. રાણી સિક્કાનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે દૈનિક આર્થિક વ્યવહારોમાં થતો હતો. બજારમાં ખરીદી-વેચાણ, કૃષિ ઉત્પાદનનું વેચાણ, વેપારી લેવડદેવડ, મજૂરીની ચૂકવણી અને અન્ય નાણાકીય વ્યવહારોમાં તેનો ઉપયોગ થતો હતો. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં ચલણની વિશ્વસનીયતા અત્યંત મહત્વની હતી. સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા સિક્કાઓને લોકો વિશ્વાસપૂર્વક સ્વીકારતા, જેના કારણે વેપાર અને દૈનિક વ્યવહારો સરળ બનતા હતા. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કાઠિયાવાડ વિસ્તારમાં રાણી સિક્કો લાંબા સમય સુધી લોકપ્રચલિત રહ્યો હતો. બ્રિટિશ ચલણ વ્યવસ્થા અને સ્થાનિક રાજ્યોની અર્થવ્યવસ્થા વચ્ચેના સંક્રમણકાળમાં આ સિક્કાઓનો વ્યાપક ઉપયોગ થતો હતો. ગ્રામ્ય બજારો, હાટ, કૃષિ વ્યવહારો અને વેપારિક લેવડદેવડમાં તેનો ઉપયોગ સામાન્ય હતો. અનેક કુટુંબોની નોંધપોથીઓ, હિસાબી દસ્તાવેજો અને જૂના વ્યવહારોમાં પણ રાણી સિક્કાના સંદર્ભો જોવા મળે છે.

સોસા પરિવારના ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોમાં મળતા ચલણના ઉલ્લેખો પણ તે સમયની ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થા અને ચલણ પ્રણાલીને સમજવામાં મહત્વપૂર્ણ સાબિત થાય છે.

ધાતુ

બ્રિટિશ સમયગાળામાં ચલણના સિક્કાઓ વિવિધ ધાતુઓમાં બનાવવામાં આવતા હતા. મોટા મૂલ્યના સિક્કાઓ મુખ્યત્વે ચાંદીના, જ્યારે નાના મૂલ્યના સિક્કાઓ તાંબા અથવા કાંસ્ય (Bronze) જેવી ધાતુઓમાં બનાવવામાં આવતા હતા. "રાણી સિક્કો" તરીકે ઓળખાતા તમામ સિક્કાઓ એક જ ધાતુના હતા એવું માનવું યોગ્ય નથી. તે સમયના વિવિધ મૂલ્યના સિક્કાઓ અલગ-અલગ ધાતુઓમાં બનાવવામાં આવતા હતા. તેથી "રાણી સિક્કો" શબ્દ ધાતુ કરતાં વધુ તેની ઉપર અંકિત રાણીની પ્રતિમાને આધારે પ્રચલિત થયો હતો.

ખરીદ શક્તિ

આજે ચલણની કિંમતનું મૂલ્યાંકન રૂપિયા અને બજારભાવથી કરવામાં આવે છે, પરંતુ તે સમયની ખરીદ શક્તિ આજની સરખામણીએ સંપૂર્ણપણે અલગ હતી. નાના મૂલ્યના

સિક્કાઓથી પણ દૈનિક જીવનની અનેક જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદી શકાય તેવી પરિસ્થિતિ હતી. તેથી રાણી સિક્કાનું મહત્વ માત્ર તેના ધાતુ અથવા મૂલ્યમાં નહોતું, પરંતુ તે સમયની ખરીદ શક્તિ અને આર્થિક વ્યવસ્થામાં તેની ભૂમિકામાં હતું. ગ્રામ્ય સમાજમાં તે વિશ્વસનીય ચલણ તરીકે સ્વીકારાયેલો હતો અને વેપાર તથા દૈનિક જીવનને સરળ બનાવવામાં તેની નોંધપાત્ર ભૂમિકા હતી. ચોક્કસ ખરીદ શક્તિ પ્રદેશ, સમય અને વસ્તુના બજારભાવ અનુસાર બદલાતી હોવાથી તેને એક જ આંકડામાં દર્શાવવું ઐતિહાસિક રીતે યોગ્ય નથી. તેથી તેનો અભ્યાસ હંમેશા તે સમયના સ્થાનિક દસ્તાવેજો અને બજાર પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં જ કરવો જોઈએ.

રાણી સિક્કો માત્ર બ્રિટિશ શાસનકાળનો એક સિક્કો નહોતો; તે ગુજરાતના ગ્રામ્ય જીવન, વેપાર અને આર્થિક વ્યવસ્થાનો એક મહત્વપૂર્ણ સાક્ષી હતો. તેના ઉપર અંકિત રાણીની પ્રતિમાએ તેને લોકભાષામાં એક નવી ઓળખ આપી, જે સત્તાવાર નામ કરતાં વધુ લોકપ્રિય બની. આજે પણ "રાણી સિક્કો" શબ્દ વડીલોની સ્મૃતિઓમાં જીવંત છે. તે આપણને યાદ અપાવે છે કે ચલણ માત્ર ધાતુનો ટુકડો નથી; તે પોતાના સમયના સમાજ, વેપાર અને સંસ્કૃતિનો જીવંત ઇતિહાસ છે.

ફદિયું

ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થાનું એક મહત્વપૂર્ણ ચલણ

ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રના ગ્રામ્ય જીવનમાં ક્યારેક એવી નાની ચલણી એકમોનું વિશેષ મહત્વ હતું, જે આજની પેઢીને લગભગ અજાણી બની ગઈ છે. ફદિયું એવી જ એક પરંપરાગત નાણાકીય એકમ હતી. તેનું મૂલ્ય કદાચ નાનું હતું, પરંતુ ગામડાની રોજિંદી અર્થવ્યવસ્થામાં તેની ભૂમિકા અત્યંત ઉપયોગી અને જીવંત હતી. ફદિયું માત્ર સિક્કો નહોતું; તે ગ્રામ્ય જીવનની જરૂરિયાત, વેપારની સરળતા અને નાની લેવડદેવડને શક્ય બનાવતું વ્યવહારુ ચલણ હતું. તે સમયના માણસ માટે નાની રકમનું પણ મહત્વ હતું, કારણ કે મજૂરી, અનાજ, ઘરગથ્થુ વસ્તુઓ અને જીવનની રોજબરોજની જરૂરિયાતોનું મૂલ્ય આજની સરખામણીએ ઘણું અલગ હતું.

ફદિયું શું હતું?

ફદિયું ગ્રામ્ય અને પ્રાદેશિક વ્યવહારોમાં વપરાતી એક નાની ચલણી એકમ તરીકે ઓળખાતું હતું. જુદા જુદા પ્રદેશો અને સમયગાળામાં તેના નામ, મૂલ્ય અથવા વ્યવહારિક અર્થમાં થોડો ફેરફાર જોવા મળતો હોઈ શકે છે. તેથી તેને સમગ્ર ભારતમાં એકસરખું અને સત્તાવાર ચલણ માનવાને બદલે, સ્થાનિક આર્થિક વ્યવસ્થામાં પ્રચલિત નાણાકીય એકમ તરીકે સમજવું વધુ યોગ્ય છે. ગામના લોકો માટે તેનું મહત્વ તેના શાસકીય નામમાં નહીં,

પરંતુ તેની ઉપયોગિતામાં હતું. નાની ખરીદી, રોજિંદી ચુકવણી અને ટૂંકા હિસાબ માટે તે સરળતાથી સમજાય અને સ્વીકારાય તેવી એકમ હતી.

મૂલ્ય

ફદિયાનું ચોક્કસ મૂલ્ય દરેક સમય અને પ્રદેશમાં સમાન રહ્યું હતું એવું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. સ્થાનિક ચલણ, દેશી રાજ્યની નાણાકીય પદ્ધતિ અને બ્રિટિશ ચલણના પ્રભાવને કારણે તેનું મૂલ્યાંકન સ્થળાનુસાર બદલાતું હોઈ શકે છે. આ કારણે ફદિયાનું મૂલ્ય સમજતી વખતે માત્ર આજના રૂપિયામાં તેનું ગણિત કરવું યોગ્ય નથી. તેની ખરીદ શક્તિ તે સમયના અનાજના ભાવ, મજૂરી, જીવનધોરણ અને સ્થાનિક બજાર સાથે જોડાયેલી હતી. નાની લાગતી રકમ પણ કોઈ પરિવાર માટે ઉપયોગી અને જરૂરી બની શકતી હતી.

ક્યાં વપરાતું?

ફદિયાનો ઉપયોગ મુખ્યત્વે ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં થતો હતો. ગામના બજારો, સાપ્તાહિક હાટ, કૃષિ આધારિત લેવડદેવડ, ઘરગથ્થુ ખરીદી અને મજૂરીની નાની ચુકવણીમાં તેનો ઉપયોગ સરળતાથી થઈ શકતો હતો. તેનો વ્યવહાર સંભવતઃ નીચેના ક્ષેત્રોમાં જોવા મળતો હતો: અનાજ, મીઠું, તેલ અથવા દૈનિક વપરાશની વસ્તુઓની ખરીદીમાં કૃષિમજૂરોની નાની ચુકવણીમાં, પશુચારો, બીજ અથવા ઘરગથ્થુ સામાનના વ્યવહારમાં ગામના વેપારીઓ અને ફેરિયાઓ સાથેના હિસાબમાં સામાજિક પ્રસંગો માટે થતી નાની નાણાકીય નોંધોમાં આ રીતે ફદિયું ગ્રામ્ય બજારને ગતિ આપતું એક નાનું પરંતુ અસરકારક માધ્યમ હતું.

વેપારમાં ઉપયોગ

ગામડાની અર્થવ્યવસ્થામાં મોટા સોદા કરતાં નાના વ્યવહારોની સંખ્યા વધુ હતી. રોજિંદી જરૂરિયાત માટે લોકોને હંમેશા આખો રૂપિયો ખર્ચવાની જરૂર પડતી નહોતી. આવી સ્થિતિમાં ફદિયા જેવી નાની ચલણી એકમો વેપારને વ્યવહારુ બનાવતી હતી. ખેડૂત પોતાની ઉપજમાંથી થોડું અનાજ વેચે, મજૂર એક દિવસનું અથવા અડધા દિવસનું કામ કરે, કોઈ પરિવાર નાની ઘરવખરી ખરીદે કે કોઈ વેપારી નાની બાકી રકમ ચૂકવે-આવી દરેક પરિસ્થિતિમાં નાની ચલણી એકમો અનિવાર્ય બનતી હતી. ફદિયું એટલે ગ્રામ્ય બજારમાં મૂલ્યનું સૂક્ષ્મ માપ. તેની મદદથી મોટા ચલણને તોડ્યા વગર નાની લેવડદેવડ પૂર્ણ થઈ શકતી. આથી વેપારમાં ઝડપ, સરળતા અને વિશ્વાસ વધતો.

ધિરાણમાં તેનું સ્થાન

ફદિયાનું મહત્વ માત્ર ખરીદી-વેચાણ પૂરતું નહોતું. ઐતિહાસિક નોંધોમાં આવી નાની એકમો ધિરાણ, બાકી રકમ, હપ્તા અને વ્યાજના હિસાબમાં પણ જોવા મળતી હતી. તે

સમયની ધિરાણ પદ્ધતિ આજની બેંકિંગ વ્યવસ્થાથી સંપૂર્ણપણે અલગ હતી. હિસાબ ઘણી વખત ટિકિટ, નોંધપોથી અથવા મૌખિક સ્વીકાર પર આધારિત રહેતો. આવી સ્થિતિમાં ફદિયા જેવી નાની એકમો રકમને વધુ ચોક્કસ રીતે નોંધવામાં મદદ કરતી હતી. સોસા પરિવાર સાથે જોડાયેલા ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોમાં ફદિયાનાં ઉલ્લેખો માત્ર ચલણની જાણકારી આપતા નથી; તેઓ ગ્રામ્ય સમાજની આર્થિક જરૂરિયાતો અને જીવનની વાસ્તવિકતાઓ પણ સ્પષ્ટ કરે છે. દીકરાના લગ્ન, દીકરીના લગ્ન, ખેતી, વ્યવસાય અથવા ઘરગથ્થુ જરૂરિયાત માટે આપવામાં આવતી રકમનો હિસાબ નાની ચલણી એકમોમાં નોંધાતો હતો. તે દર્શાવે છે કે ધિરાણ વ્યવસ્થા જીવનના નાજુક પ્રસંગો સાથે કેટલી નજીકથી જોડાયેલી હતી.

અહીં ફદિયું માત્ર મૂલ્યનું એક માપ નહોતું; તે જરૂરિયાત અને સહાય વચ્ચેનો નાણાકીય સેતુ હતું.

ઐતિહાસિક મહત્વ

ફદિયા જેવી નાની ચલણી એકમોનો અભ્યાસ આપણને રાજાઓ અને શાસકો કરતાં સામાન્ય માણસના જીવનને વધુ નજીકથી સમજવામાં મદદ કરે છે. મોટા સિક્કાઓ રાજ્યની સત્તાની ઓળખ આપે છે, જ્યારે નાના ચલણો લોકોના રોજિંદા જીવનનો ઇતિહાસ કહે છે. ફદિયાના ઉલ્લેખ પરથી જાણવા મળે છે કે તે સમયની અર્થવ્યવસ્થા કેટલી સૂક્ષ્મ રીતે ગોઠવાયેલી હતી. દરેક વસ્તુનું મૂલ્ય હતું, દરેક નાની રકમનો હિસાબ હતો અને દરેક વ્યવહાર પાછળ જીવનની કોઈ જરૂરિયાત જોડાયેલી હતી. ફદિયું કદમાં નાનું અને મૂલ્યમાં મર્યાદિત હોવા છતાં ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થામાં તેનું સ્થાન નોંધપાત્ર હતું. તે ગામડાની ખરીદી-વેચાણ, મજૂરી, કૃષિ, નાની ચુકવણી અને ધિરાણના હિસાબને સરળ બનાવતું હતું.

આજે ફદિયું પ્રચલિત ચલણ તરીકે અસ્તિત્વમાં નથી, પરંતુ જૂના દસ્તાવેજો અને લોકસ્મૃતિમાં તે એક એવા યુગની સાક્ષી તરીકે જીવંત છે, જેમાં નાની રકમનું પણ મોટું મહત્વ હતું.

“ઇતિહાસના મોટા પરિવર્તનો ઘણી વખત નાની ચલણી એકમોમાં નોંધાયેલા હોય છે; ફદિયું એવી જ એક નિઃશબ્દ સાક્ષી છે.”

૮

વિશ્વાસ આધારિત ગ્રામ્ય નાણાકીય વ્યવસ્થા

માણસાઈ, મૌખિક કરાર અને સામાજિક જવાબદારીનું અર્થતંત્ર

“જ્યાં વિશ્વાસ સૌથી મોટી મૂડી બને છે, ત્યાં કરાર કાગળ પર નહીં, પરંતુ માણસના શબ્દમાં લખાય છે.”

ભારતના ગામડાંઓમાં આર્થિક જીવનનો વિકાસ માત્ર ચલણ અથવા સંપત્તિના આધારે થયો નહોતો. તેની પાછળ એક એવી સામાજિક વ્યવસ્થા કાર્યરત હતી, જેમાં વિશ્વાસ, વચન, પ્રતિષ્ઠા અને પરસ્પર જવાબદારીને વિશેષ સ્થાન પ્રાપ્ત હતું. આજની જેમ બેંકિંગ વ્યવસ્થા, કાનૂની કરારો અથવા ઔપચારિક નાણાકીય સંસ્થાઓ દરેક ગામ સુધી પહોંચી નહોતી. તેમ છતાં ગામડાંઓનું આર્થિક જીવન સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલતું રહ્યું. તેનું મુખ્ય કારણ હતું-સામાજિક વિશ્વાસ. આ વિશ્વાસ વ્યક્તિગત સંબંધો પૂરતો મર્યાદિત નહોતો. તે સમગ્ર ગામની સામૂહિક સંસ્કૃતિનો એક ભાગ હતો. કોઈ વ્યક્તિની વિશ્વસનીયતા તેની મિલકતથી નહીં, પરંતુ તેના ચારિત્ર્ય, પરિવારની પ્રતિષ્ઠા અને વર્ષો સુધી જાળવેલા વ્યવહારથી માપવામાં આવતી હતી. પરિણામે નાણાકીય વ્યવહારોમાં કાયદાકીય દબાણ કરતાં નૈતિક જવાબદારી વધુ અસરકારક સાબિત થતી હતી.

વિશ્વાસ : ગ્રામ્ય અર્થતંત્રની સૌથી મોટી મૂડી

આધુનિક અર્થશાસ્ત્ર મૂડી, શ્રમ અને ઉત્પાદનને અર્થવ્યવસ્થાના આધારસ્તંભો માને છે. પરંતુ ગ્રામ્ય સમાજમાં એક ચોથો આધારસ્તંભ પણ હતો-વિશ્વાસ.

ઘણા વ્યવહારોમાં કોઈ જામીનદારની જરૂર પડતી નહોતી. પરિવારની ઓળખ, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા અને આપેલું વચન જ પૂરતું ગણાતું હતું. એકવાર વિશ્વાસ સ્થાપિત થઈ જાય, પછી વ્યવહારો વર્ષો સુધી સરળતાથી ચાલતા રહેતા.

વિશ્વાસ તૂટવો એ માત્ર વ્યક્તિગત નુકસાન નહોતું; તે સમગ્ર પરિવારની પ્રતિષ્ઠાને અસર કરતો હતો. તેથી લોકો આર્થિક જવાબદારીઓને સામાજિક ફરજ તરીકે નિભાવતા.

મૌખિક કરારની પરંપરા

આજના સમયમાં દરેક વ્યવહાર લેખિત કરારથી સુરક્ષિત કરવામાં આવે છે. પરંતુ એક સમય એવો હતો જ્યારે શબ્દ જ કરાર હતો. ગામના વડીલોની હાજરીમાં થયેલી વાતચીતને જ અંતિમ નિર્ણય માનવામાં આવતો. બંને પક્ષો વચ્ચે થયેલો મૌખિક કરાર સમાજની સ્વીકૃતિ મેળવતો, તેથી તેની અલગ કાનૂની માન્યતા મેળવવાની જરૂરિયાત અનુભવાતી નહોતી. આ પ્રણાલીની મજબૂતીનું કારણ માત્ર પરંપરા નહોતું; તે સામાજિક

જવાબદારીની ભાવના હતી. કોઈ વ્યક્તિ પોતાના શબ્દથી ફરી જાય તો તે માત્ર એક વ્યવહાર ગુમાવતો નહોતો, પરંતુ સમાજમાં પોતાનો વિશ્વાસ પણ ગુમાવતો.

સમાજ તરીકે કાર્યરત નાણાકીય સુરક્ષા

ગ્રામ્ય જીવનમાં મુશ્કેલીઓ વ્યક્તિગત માનવામાં આવતી નહોતી. લગ્ન, બીમારી, ખેતીમાં નુકસાન, દુષ્કાળ અથવા અન્ય આર્થિક સંકટ વખતે સમાજ એકબીજાની મદદ માટે આગળ આવતો. આ સહકારનું સ્વરૂપ માત્ર દાન પૂરતું મર્યાદિત નહોતું. પરસ્પર સહાયતા દ્વારા લોકો ફરીથી સ્વાવલંબી બની શકે તેવો પ્રયાસ થતો. તેથી નાણાકીય વ્યવસ્થા સમાજની એક સામૂહિક જવાબદારી તરીકે વિકસતી ગઈ.

વ્યવહાર પાછળનું નૈતિક શિસ્તબદ્ધ જીવન

આ વ્યવસ્થામાં નફો એકમાત્ર હેતુ નહોતો. વ્યવહાર પાછળ નૈતિકતા, પ્રમાણિકતા અને સંયમનું મહત્વ હતું. ધિરાણ આપનાર અને લેનાર બંને પોતાની જવાબદારી સમજતા હતા. સમાજમાં એવી માન્યતા હતી કે વિશ્વાસ જાળવવો એ સંપત્તિ એકત્રિત કરવા કરતાં વધુ મૂલ્યવાન છે. તેથી વ્યવહારનું મૂલ્યાંકન માત્ર નાણાંથી નહીં, પરંતુ સંબંધોની દીર્ઘકાલીન સ્થિરતાથી પણ થતું.

સોસા પરિવારની પરંપરામાં વિશ્વાસનું સ્થાન

સોસા પરિવારની લાંબી પરંપરામાં પણ વિશ્વાસ કેન્દ્રસ્થાને રહ્યો હતો. ધિરાણની વ્યવસ્થા માત્ર આર્થિક પ્રવૃત્તિ તરીકે નહીં, પરંતુ સામાજિક જવાબદારી તરીકે વિકસતી ગઈ. આ જ કારણ છે કે પેઢી દર પેઢી લોકોનો વિશ્વાસ જળવાઈ રહ્યો અને તે વિશ્વાસના આધારે વ્યવહારો આગળ વધતા રહ્યા. પરિવાર પાસે આજે ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો એ વિશ્વાસની પરંપરાને દસ્તાવેજી આધાર આપે છે. તેઓ દર્શાવે છે કે આર્થિક વ્યવહારો માત્ર સંપત્તિના હિસાબ નહોતા, પરંતુ સમાજ સાથેના લાંબા સંબંધોની અભિવ્યક્તિ પણ હતા. ગ્રામ્ય ભારતની નાણાકીય વ્યવસ્થાને સમજવા માટે માત્ર ચલણ, વ્યાજ કે ધિરાણનો અભ્યાસ પૂરતો નથી. તેની પાછળ કાર્યરત સામાજિક મૂલ્યોને સમજવા પણ એટલું જ જરૂરી છે. વિશ્વાસ, આપેલું વચન, પરસ્પર જવાબદારી અને માણસાઈ-આ ચાર તત્ત્વોએ એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી, જે કાયદાકીય કરારો કરતાં વધુ સમય સુધી ટકી રહી.

આ જ પૃષ્ઠભૂમિમાં હવે આગળના અધ્યાયમાં "માનવતા આધારિત વ્યાજ વ્યવસ્થા" નો અભ્યાસ કરવામાં આવશે, જ્યાં સ્પષ્ટ થશે કે નાણાકીય વ્યવહારનો હેતુ માત્ર આર્થિક લાભ મેળવવાનો નહોતો, પરંતુ જરૂરિયાતમંદને સ્વાભિમાન સાથે ઉભો કરવાની સામાજિક દૃષ્ટિ પણ તેની પાછળ કાર્યરત હતી.

"માનવતા આધારિત વ્યાજ વ્યવસ્થા"

પ્રેમજીભાઈ વસ્તાભાઈ બારોટ મહુવા

દુદા દાદા કેલાસના દુહાઃ

જગ્યું કોઈ જાણે નહીં, એની ફોગટ કરે ફોક,
દુદા જેવા દુનિયામાં થાશે, કીર્તિવાળા કોઈ.

દૂંદુભી વાગ્યા દેવના, થયો જાલરનાદનનો જાણકાર,
કિરત્તારે સામેયા કરને, સોંપ્યા દુદા સોસાને સોનેનું દુવાર.

સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરાનો સૌથી વિશિષ્ટ અને સંશોધનયોગ્ય પાસો જો કોઈ હોય, તો તે છે તેની માનવતા આધારિત વ્યાજ વ્યવસ્થા. ભારતના આર્થિક ઇતિહાસમાં વ્યાજ વ્યવસ્થાઓના અનેક ઉદાહરણો જોવા મળે છે. મહાજનો, વેપારીઓ અને નાણાકીય સંસ્થાઓ સામાન્ય રીતે એકસરખા ધોરણો મુજબ વ્યાજ લેતી હતી. પરંતુ મારા પૂર્વજોએ એક એવો માર્ગ અપનાવ્યો હતો, જે માત્ર અર્થશાસ્ત્ર નહીં, પરંતુ માનવતા, સામાજિક જવાબદારી અને ન્યાયના સિદ્ધાંતો ઉપર આધારિત હતો.

તેઓ વ્યક્તિને માત્ર ગ્રાહક તરીકે જોતા નહોતા. તેઓ વ્યક્તિની પરિસ્થિતિને સમજતા હતા. તેની જરૂરિયાતને ઓળખતા હતા. અને ત્યારબાદ વ્યવહાર નક્કી કરતા હતા. આથી જ સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર નાણાકીય વ્યવસ્થા નહોતી; તે એક જીવંત સામાજિક દર્શન હતી.

એક અનોખું વિચારદર્શન

આજે અર્થતંત્રમાં સામાન્ય રીતે એક જ નિયમ લાગુ પડે છે. જે લોન લે, તેને સમાન દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે. પરંતુ મારા પૂર્વજોની વિચારસરણી અલગ હતી. તેઓ માનતા હતા:

"દરેક જરૂરિયાત એકસરખી નથી અને દરેક પરિસ્થિતિને એકસરખી રીતે જોવી ન જોઈએ."

કોઈ વ્યક્તિ વેપાર માટે નાણાં લે છે. કોઈ પોતાના પરિવારના સુખ માટે. કોઈ દીકરીના લગ્ન માટે. કોઈ સંકટના સમયમાં.

આથી દરેક જરૂરિયાત માટે અલગ દૃષ્ટિકોણ અપનાવવો જોઈએ. આ વિચારથી જ સોસા પરિવારની માનવતા આધારિત વ્યાજ વ્યવસ્થાનો જન્મ થયો.

દીકરીના લગ્ન માટે - પા ફદિયું

એક પિતાની લાગણી પ્રત્યેનો આદર

ભારતીય સમાજમાં દીકરીના લગ્ન હંમેશાં એક મહત્વપૂર્ણ અને લાગણીસભર જવાબદારી માનવામાં આવ્યા છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય સમાજમાં દીકરીના લગ્ન માટે જરૂરી ખર્ચ ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગના પરિવારો માટે ઘણી વખત ચિંતાનો વિષય બનતો.

મારા પૂર્વજોએ આ વાસ્તવિકતાને ખૂબ નજીકથી અનુભવી હતી. તેઓ સમજતા હતા કે એક પિતા માટે દીકરીના લગ્ન માત્ર એક સામાજિક પ્રસંગ નથી. તે લાગણી, જવાબદારી અને ભવિષ્ય સાથે જોડાયેલો પ્રસંગ છે.

આથી જ દીકરીના લગ્ન માટે માત્ર: પા ફદિયું વ્યાજ લેવામાં આવતું. આ વ્યવસ્થા પાછળ નફાનો વિચાર નહોતો. આ નિર્ણય પાછળ માનવતાનો વિચાર હતો. મારા પૂર્વજો કદાચ એવું માનતા હતા:

"દીકરીના લગ્નમાં સહાય કરવી એ સમાજ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય છે."

આવી સંવેદનશીલતા જ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી વિશેષતા હતી.

દીકરાના લગ્ન માટે - અડધું ફદિયું

પરિવારની નવી શરૂઆતમાં સહભાગીતા

લગ્ન માત્ર બે વ્યક્તિઓનું જોડાણ નથી. તે બે પરિવારોનું મિલન છે. એક નવી જવાબદારીની શરૂઆત છે. દીકરાના લગ્ન માટે પણ ઘણી વખત પરિવારોને આર્થિક સહાયની જરૂર પડતી.

આથી મારા પૂર્વજોએ આ પ્રસંગ માટે:

અડધું ફદિયું - વ્યાજ નક્કી કર્યું. આ દર્શાવે છે કે તેઓ લગ્નને માત્ર ખર્ચ તરીકે નહીં, પરંતુ સામાજિક જવાબદારી તરીકે જોતા હતા. તેઓ માનતા હતા કે: "પરિવારના નવા જીવનની શરૂઆતમાં સહયોગ આપવો એ સમાજસેવાનો એક ભાગ છે."

આથી દીકરાના લગ્ન માટે વ્યાજનો દર વેપાર કરતાં ઓછો રાખવામાં આવ્યો.

વેપાર માટે-એક ફદિયું

પ્રગતિ અને જવાબદારીનું સંતુલન

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ વેપાર માટે મૂડી લેતો, ત્યારે પરિસ્થિતિ અલગ ગણાતી. વેપારનો હેતુ આવક અને નફો મેળવવાનો હોય છે.

આથી આવા વ્યવહારો માટે :

એક ફદિયું - વ્યાજ લેવામાં આવતું. પરંતુ અહીં પણ શોષણ નહોતું. અહીં પણ ન્યાય હતો. અહીં પણ વિશ્વાસ હતો. મારા પૂર્વજો માનતા હતા કે વેપાર કરનાર વ્યક્તિ પોતાનું જીવન સુધારવા અને પ્રગતિ કરવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આથી વેપાર માટે સામાન્ય ધોરણ લાગુ કરવામાં આવતું. આ નિર્ણય દર્શાવે છે કે તેઓ માત્ર સંવેદનશીલ જ નહોતા, પરંતુ વ્યવહારિક અર્થશાસ્ત્રની પણ ઊંડી સમજ ધરાવતા હતા.

સામાજિક ન્યાય આધારિત અર્થતંત્ર

૨૨૫ વર્ષ પહેલાંનો એક અનોખો આર્થિક મોડેલ

જો આપણે આ સમગ્ર વ્યવસ્થાનું વિશ્લેષણ કરીએ, તો એક આશ્ચર્યજનક બાબત સામે આવે છે. મારા પૂર્વજોએ લગભગ બે સદી પહેલાં જ એવો મોડેલ વિકસાવ્યો હતો, જેને આજે આધુનિક ભાષામાં : "સામાજિક ન્યાય આધારિત અર્થતંત્ર (Differential Social Lending Model)" કહી શકાય.

આ મોડેલમાં :

જરૂરિયાત	વ્યાજ
દીકરીના લગ્ન	પા ફદિયું
દીકરાના લગ્ન	અડધું ફદિયું
વેપાર	એક ફદિયું

આ કોષ્ટક માત્ર વ્યાજદર દર્શાવતો નથી.

તે મારા પૂર્વજોની વિચારસરણી દર્શાવે છે. તે દર્શાવે છે કે તેમણે નફા કરતાં જરૂરિયાતને વધુ મહત્વ આપ્યું હતું.

અર્થશાસ્ત્રથી આગળની વાત

આ વ્યવસ્થાને માત્ર આર્થિક દૃષ્ટિકોણથી જોવી પૂરતી નથી. આ એક સામાજિક વ્યવસ્થા પણ હતી. આ એક માનવતાવાદી વિચારધારા પણ હતી. આ એક નૈતિક જવાબદારી પણ હતી. મારા પૂર્વજોએ સમાજના નબળા વર્ગોને સહારો આપ્યો. પરિવારોને મુશ્કેલ સમયમાં મદદ કરી. અને વિશ્વાસના આધારે એક અનોખું આર્થિક નેટવર્ક ઊભું કર્યું. આથી જ આ વ્યવસ્થા લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી જીવંત રહી. આજે જ્યારે હું આ પરંપરાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું છું, ત્યારે મને ગર્વ થાય છે કે મારા પૂર્વજોએ માત્ર ધિરાણ વ્યવસ્થા ઊભી કરી નહોતી. તેમણે એક વિચારધારા ઊભી કરી હતી.

એક એવી વિચારધારા જેમાં: ન્યાય હતો, સંવેદના હતી, માણસાઈ હતી, અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી હતી. મારા માટે આ પરંપરા માત્ર ઇતિહાસ નથી. તે જીવન જીવવાનો પાઠ છે. સોસા પરિવારની માનવતા આધારિત વ્યાજ વ્યવસ્થા માત્ર નાણાકીય વ્યવસ્થા નહોતી. તે એક જીવંત સામાજિક દર્શન હતું. તે એવી વિચારસરણી હતી જેમાં નફા કરતાં માણસને વધુ મહત્વ આપવામાં આવ્યું. તે માનવતા, ન્યાય અને જવાબદારીના પ્રતીકો હતા.

"મારા પૂર્વજોએ વ્યાજના દર નક્કી કર્યા નહોતા; તેમણે સમાજની જરૂરિયાતોને સમજવાની એક સંસ્કૃતિ વિકસાવી હતી."

"સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરામાં પૈસા કેન્દ્રમાં નહોતા; માણસ કેન્દ્રમાં હતી."

ભાગ - 3

દસ્તાવેજો અને ઐતિહાસિક પુરાવા

૯

૨૬૭ થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો : જીવંત સાક્ષી

જ્યારે કાગળ ઇતિહાસ બની જાય છે

કેટલાક પરિવારો પોતાની સમૃદ્ધિ માટે જાણીતા બને છે, કેટલાક પોતાના પરાક્રમ માટે અને કેટલાક પોતાની વિદ્વત્તા માટે. પરંતુ બહુ ઓછા પરિવારો એવા હોય છે, જેઓ પોતાના પૂર્વજોની યાદોને માત્ર સ્મૃતિઓમાં નહીં, પરંતુ દસ્તાવેજોના સ્વરૂપમાં બે સદીથી પણ વધુ સમય સુધી સાચવી રાખે છે. સોસા પરિવાર એવો જ એક પરિવાર છે, જેના વારસામાં માત્ર મિલકત કે સંપત્તિ જ નહીં, પરંતુ ઇતિહાસને જીવંત રાખનારા અમૂલ્ય દસ્તાવેજો પણ પેઢી દર પેઢી સંરક્ષિત રહ્યા છે. મારા જીવનની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિઓમાં જો કોઈ એક બાબતનું નામ લેવું હોય, તો તે છે મારા પૂર્વજોએ સાચવી રાખેલી ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો, નોંધપોથીઓ અને હસ્તલિખિત દસ્તાવેજો. આ દસ્તાવેજો માત્ર કાગળના ટુકડાઓ નથી; તેઓ લગભગ ૨૨૫ વર્ષના સામાજિક, આર્થિક અને માનવતાવાદી ઇતિહાસના જીવંત સાક્ષી છે. આ ટિકિટોને પ્રથમ વખત હાથમાં લેતી વખતે મને એવું લાગ્યું કે જાણે હું કાગળ નહીં, પરંતુ સમયને સ્પર્શ કરી રહ્યો છું. દરેક ટિકિટ પાછળ એક વ્યક્તિ છે, એક પરિવાર છે, એક ગામ છે, એક ઘટના છે અને એક એવો યુગ છે, જે આજના સમયમાં પણ આપણને ઘણું શીખવી શકે છે.

આ દસ્તાવેજો વાંચતાં મને સમજાયું કે મારા પૂર્વજો માત્ર ધિરાણનો વ્યવસાય કરતા નહોતા; તેઓ વિશ્વાસનું સંચાલન કરતા હતા. તેમની પાસે આવતા લોકો માત્ર નાણાં લેવા આવતા નહોતા, પરંતુ મુશ્કેલીના સમયમાં સહારો મેળવવા આવતા હતા. આથી આ ટિકિટો માત્ર નાણાકીય વ્યવહારની નોંધ નથી, પરંતુ માણસાઈ, વિશ્વાસ, જવાબદારી અને સામાજિક સંબંધોની ગાથા છે. ભારતના ગ્રામ્ય સમાજનો ઇતિહાસ મોટાભાગે મૌખિક પરંપરાઓમાં જીવંત રહ્યો છે. સામાન્ય પરિવારોના દસ્તાવેજો સમયની સાથે નાશ પામ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં લગભગ બે સદીથી વધુ સમય સુધી સતત જાળવાયેલા આ દસ્તાવેજો માત્ર સોસા પરિવાર માટે જ નહીં, પરંતુ ગુજરાતના ગ્રામ્ય સામાજિક અને આર્થિક ઇતિહાસ માટે પણ અમૂલ્ય વારસો છે.

આ અધ્યાયનો હેતુ માત્ર આ ટિકિટોનું વર્ણન કરવાનો નથી. આ અધ્યાય દ્વારા આપણે સમજવાનો પ્રયાસ કરીશું કે-આ ટિકિટો શું છે? તેમનો સમયગાળો કેટલો જૂનો છે? તેમાંથી કઈ પ્રકારની માહિતી મળે છે? ગ્રામ્ય અર્થતંત્રને સમજવામાં તેમનું શું મહત્વ છે? અને આ દસ્તાવેજો આવનારી પેઢીઓ માટે શા માટે અમૂલ્ય છે?

મારા માટે આ ટિકિટો પૂર્વજોની યાદગાર નથી, પરંતુ એક એવી જવાબદારી છે જેને સુરક્ષિત રાખવી, સંશોધિત કરવી અને સમાજ સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવી એ મારી નૈતિક ફરજ છે. આ અધ્યાય દ્વારા હું માત્ર મારા પરિવારનો ઇતિહાસ રજૂ કરતો નથી; હું એક એવા યુગને વાચા આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું, જેનો મોટો ભાગ હજુ સુધી ઇતિહાસના મુખ્ય પ્રવાહમાં સ્થાન પામી શક્યો નથી.

ટિકિટોનો પરિચય

એક પરિવારની નહીં, એક યુગની ઓળખ

સોસા પરિવાર પાસે ઉપલબ્ધ ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો અને નોંધપોથીઓ વિવિધ સમયગાળામાં થયેલા નાણાકીય, સામાજિક અને માનવતાવાદી વ્યવહારોના દસ્તાવેજી પુરાવા છે. આ ટિકિટો હસ્તલિખિત છે અને તે સમયના ચલણ, સ્થાનિક શબ્દપ્રયોગ, ગામોના નામ, વ્યક્તિઓના નામ તથા વ્યવહારની પદ્ધતિ વિશે મહત્વપૂર્ણ માહિતી આપે છે. આ દસ્તાવેજોમાં વિવિધ પ્રકારની વિગતો જોવા મળે છે, જેમ કે - ધિરાણની નોંધ, વ્યક્તિનું નામ, ગામનું નામ, તારીખ અથવા સમયસૂચક માહિતી, ચલણના એકમો,

“ફદિયું”, “આના”, “રાણી સિક્કા” જેવા શબ્દો,

સાક્ષી અથવા નોંધનારનું નામ, વ્યાજ અથવા પરતફેરની માહિતી, કેટલાક કિસ્સાઓમાં વ્યવહારનો હેતુ, આ તમામ માહિતી દર્શાવે છે કે તે સમયની ધિરાણ પ્રણાલી માત્ર વિશ્વાસ પર જ આધારિત નહોતી, પરંતુ દસ્તાવેજીકરણની એક સુવ્યવસ્થિત પરંપરા પણ વિકસિત થઈ ચૂકી હતી.

આ ટિકિટોનું વિશેષ મહત્વ એ છે કે તેમાં માત્ર આર્થિક વ્યવહાર જ નથી, પરંતુ સમાજના આંતરિક સંબંધો, પરસ્પર વિશ્વાસ અને માનવતાવાદી મૂલ્યો પણ પ્રતિબિંબિત થાય છે. કોઈએ ખેતી માટે સહાય લીધી હશે, કોઈએ વેપાર માટે મૂડી મેળવી હશે, કોઈએ દીકરીના લગ્ન માટે મદદ લીધી હશે અને કોઈએ જીવનના કપરા સમયમાં સહારો મેળવ્યો હશે. આ રીતે દરેક ટિકિટ એક વ્યક્તિગત ઘટના હોવા છતાં, તે સામૂહિક ઇતિહાસનો ભાગ બની જાય છે.

ટિકિટોનો સમયવિભાગ

સમયના વિવિધ પડાવના દસ્તાવેજી સાક્ષી

આ દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ કરતાં એવું જણાય છે કે તેઓ એક જ સમયગાળાના નથી. તેઓ અનેક પેઢીઓ દરમિયાન તૈયાર થયા છે અને બદલાતા રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓના સાક્ષી છે.

દેશ સ્વતંત્ર બન્યા પછી પણ કેટલાક સમય સુધી આ વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ

વ્યવસ્થા ચાલુ રહી હોવાનું દસ્તાવેજોમાંથી જાણવા મળે છે. આ સમયવિભાગ દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની દસ્તાવેજીકરણ પરંપરા કોઈ એક પેઢી સુધી મર્યાદિત નહોતી; તે સતત અનેક પેઢીઓ સુધી જીવંત રહી હતી.

"સમય કાગળને જૂનો બનાવી શકે છે, પરંતુ સત્યને ક્યારેય જૂનું બનાવી શકતો નથી. આ ૪૬૭થી વધુ ટિકિટો એ જ સત્યના જીવંત દસ્તાવેજો છે."

એક ફદિયાની એક આના

લોક અર્થશાસ્ત્ર, વિશ્વાસ અને માનવતાની અનોખી ઓળખ

સોસા પરિવાર પાસે ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક ટિકિટોમાં સૌથી વધુ ધ્યાન આકર્ષતી બાબત છે "એક ફદિયાની એક આના" જેવા ઉલ્લેખો. પ્રથમ નજરે આ શબ્દો સામાન્ય નાણાકીય નોંધ જેવા લાગે, પરંતુ જ્યારે તેમના ઐતિહાસિક સંદર્ભોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે ત્યારે સમજાય છે કે આ શબ્દો માત્ર ચલણના એકમો નહોતા; તેઓ તે સમયના ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ પ્રણાલી અને સામાજિક જવાબદારીના પ્રતીક હતા.

આજે બેંકિંગ, ડિજિટલ પેમેન્ટ અને આધુનિક નાણાકીય સંસ્થાઓ આપણા જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગઈ છે. પરંતુ લગભગ બે સદી પહેલાં ગ્રામ્ય સમાજમાં લોકોની આર્થિક જરૂરિયાતો સ્થાનિક સ્તરે જ પૂર્ણ થતી હતી. તે સમયની ધિરાણ વ્યવસ્થા સંપૂર્ણપણે વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને પરસ્પર જવાબદારી પર આધારિત હતી.

"એક ફદિયાની એક આના" જેવી ટિકિટો દર્શાવે છે કે દરેક વ્યવહારને એક નિયમિત અને દસ્તાવેજીકૃત સ્વરૂપ આપવામાં આવતું હતું. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા કોઈ અનૌપચારિક વ્યવહાર નહોતી, પરંતુ પોતાની આંતરિક શિસ્ત અને વ્યવસ્થાવાળી લોકઆર્થિક પ્રણાલી હતી.

આ ટિકિટો વાંચતાં એવું અનુભવાય છે કે દરેક નોંધ પાછળ એક માનવીય કથા જીવંત છે. કોઈ ખેડૂતે વાવણી માટે સહાય લીધી હશે, કોઈ વેપારીએ નવો વ્યવસાય શરૂ કરવા માટે મૂડી મેળવી હશે, કોઈ પરિવારે દીકરીના લગ્ન માટે સહારો મેળવ્યો હશે, તો કોઈએ અચાનક આવેલા સંકટમાંથી બહાર આવવા માટે આ ધિરાણનો આધાર લીધો હશે.

આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે તે સમયની આર્થિક વ્યવસ્થામાં માણસને માત્ર ઋણગ્રાહી તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજના જવાબદાર સભ્ય તરીકે જોવામાં આવતો હતો. ધિરાણનો હેતુ નફો મેળવવો નહીં, પરંતુ વ્યક્તિને ફરીથી આત્મનિર્ભર બનાવવાનો હતો. સોસા પરિવારની આ પરંપરા આપણને શીખવે છે કે સાચું અર્થશાસ્ત્ર માત્ર સંપત્તિનું સંચાલન નથી, પરંતુ માનવ સંબંધોનું પણ સંચાલન છે.

નોંધપોથી

વ્યવસ્થિત દસ્તાવેજીકરણની જીવંત પરંપરા

સોસા પરિવારની ઐતિહાસિક નોંધપોથીઓ આ સમગ્ર દસ્તાવેજી વારસાનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ છે. જો ટિકિટો વ્યક્તિગત વ્યવહારોના પુરાવા છે, તો નોંધપોથીઓ તે તમામ વ્યવહારોને વ્યવસ્થિત રીતે જોડતી ઐતિહાસિક કડી છે. ઘણા લોકો માને છે કે ગ્રામ્ય સમાજમાં વ્યવહારો માત્ર મૌખિક રીતે થતા હતા, પરંતુ સોસા પરિવારની નોંધપોથીઓ આ માન્યતાને ખોટી સાબિત કરે છે. અહીં દરેક મહત્વપૂર્ણ વ્યવહારને લેખિત સ્વરૂપ આપવામાં આવતું હતું. આ દર્શાવે છે કે પારદર્શિતા, જવાબદારી અને વિશ્વાસને સમાન મહત્વ આપવામાં આવતું હતું.

આ નોંધપોથીઓમાં સામાન્ય રીતે નીચેની વિગતો જોવા મળે છે -

વ્યવહારની તારીખ, ધિરાણ લેનારનું નામ, ગામ અથવા વસવાટનું સ્થળ, વ્યવહારની રકમ, ચલણ અથવા એકમ, પરતફેરની નોંધ, કેટલીક જગ્યાએ વ્યવહારનો હેતુ, નોંધનારની ઓળખ અથવા સાક્ષી.

આ વિગતો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવાર માત્ર વિશ્વાસના આધારે કાર્ય કરતો નહોતો; પરંતુ વિશ્વાસને દસ્તાવેજીકરણ દ્વારા વધુ મજબૂત બનાવતો હતો. આ નોંધપોથીઓ આજના સંશોધકો માટે પણ અત્યંત મૂલ્યવાન છે, કારણ કે તે સ્થાનિક સમાજના આર્થિક જીવન, લોકોના પરસ્પર સંબંધો અને વ્યવહારોની શિસ્ત વિશે વિશ્વસનીય માહિતી આપે છે.

દસ્તાવેજોમાં રહેલી માનવતાની કથાઓ

આ ઐતિહાસિક ટિકિટો અને નોંધપોથીઓ વાંચતાં એક બાબત સ્પષ્ટ થાય છે કે આ માત્ર આંકડાઓનો સંગ્રહ નથી. દરેક દસ્તાવેજ પાછળ એક જીવંત માનવીય પ્રસંગ છુપાયેલો છે.

એક ટિકિટમાં કદાચ કોઈ ખેડૂતની આશા હશે. બીજી ટિકિટમાં કોઈ પિતાની ચિંતા હશે, જે પોતાની દીકરીના લગ્ન માટે મદદ માંગવા આવ્યો હશે. કોઈ વેપારી પોતાના વ્યવસાયને ફરીથી ઉભો કરવા માટે મૂડી લઈ ગયો હશે. કોઈ પરિવાર દુષ્કાળ, રોગચાળો કે અન્ય મુશ્કેલીમાંથી બહાર આવવા માટે આ સહાય ઉપર નિર્ભર રહ્યો હશે. આવી દરેક ઘટના દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પ્રણાલીનો કેન્દ્રબિંદુ નફો નહીં, પરંતુ માણસ હતો. આથી આ દસ્તાવેજોનું મૂલ્ય માત્ર નાણાકીય ઇતિહાસ સુધી મર્યાદિત નથી. તેઓ સમાજની સંવેદના, સહકાર અને માનવતાના મૂલ્યોને પણ ઉજાગર કરે છે.

દસ્તાવેજોનું ઐતિહાસિક વિશ્લેષણ

સંશોધનના દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો આ ૪૬૭થી વધુ ટિકિટો અને નોંધપોથીઓ અનેક વિષયો માટે મહત્વપૂર્ણ પ્રાથમિક સ્ત્રોત (Primary Source) તરીકે કાર્ય કરી શકે છે. આ દસ્તાવેજો પરથી નીચેના વિષયોનો અભ્યાસ શક્ય બને છે-

ગ્રામ્ય અર્થતંત્રની રચના, સ્થાનિક ચલણ વ્યવસ્થા, વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ પ્રણાલી, વેપાર અને ખેતીની પરિસ્થિતિ, ગામો વચ્ચેના સામાજિક સંબંધો, સ્થાનિક વહીવટી પરંપરાઓ, લોકોની આર્થિક સ્થિતિ, દસ્તાવેજીકરણની લોકપરંપરા,

સામાન્ય રીતે ઇતિહાસ રાજાઓ, યુદ્ધો અને શાસકોના દસ્તાવેજોમાંથી લખાય છે, પરંતુ આવા દસ્તાવેજો સામાન્ય લોકોના જીવનને સમજવાની દુર્લભ તક આપે છે. તેથી આ ટિકિટોનું મહત્વ માત્ર સોસા પરિવાર પૂરતું નથી; તેઓ સમગ્ર પ્રદેશના લોકઇતિહાસના મૂલ્યવાન સ્ત્રોત છે.

એક પરિવારથી વધુ - એક જીવંત વારસો

સમયની સાથે મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ છે કે આ ટિકિટો માત્ર મારા પરિવારની મિલકત નથી. તેઓ સમાજની સામૂહિક સ્મૃતિનો એક ભાગ છે. જો આ દસ્તાવેજો સમયસર સંરક્ષિત ન થયા હોત, તો કદાચ બે સદીથી વધુ સમયનો એક મહત્વપૂર્ણ સામાજિક અને આર્થિક ઇતિહાસ હંમેશા માટે લુપ્ત થઈ ગયો હોત.

આથી હું આ દસ્તાવેજોને માત્ર પારિવારિક વારસા તરીકે જોતો નથી. હું તેમને "જીવંત હેરિટેજ આર્કાઇવ" તરીકે જોઉં છું-એક એવો દસ્તાવેજી સંગ્રહ, જે આવનારી પેઢીઓને પોતાના મૂળ, પોતાના સમાજ અને પોતાની સંસ્કૃતિને સમજવામાં માર્ગદર્શન આપશે. "એક ફદિયાની એક આના" જેવી નાની નોંધો આજે ભલે સામાન્ય લાગે, પરંતુ તે સમયમાં તે વિશ્વાસ, જવાબદારી અને માણસાઈની સૌથી મોટી મૂડી હતી.

"આ ટિકિટોમાં માત્ર શાહીથી લખાયેલા શબ્દો નથી; તેમાં બે સદીથી વધુ સમય સુધી જીવંત રહેલા માનવીય સંબંધો, વિશ્વાસ અને સંસ્કારોની અમિટ છાપ અંકિત છે."

દસ્તાવેજોમાં દેખાતું ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર

વિશ્વાસ આધારિત લોક અર્થવ્યવસ્થાનું જીવંત ચિત્ર

ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં ઘણી વખત રાજાઓ, યુદ્ધો અને શાસનવ્યવસ્થાઓનું વર્ણન વધુ જોવા મળે છે, પરંતુ સામાન્ય લોકોનું આર્થિક જીવન સમજાવતા દસ્તાવેજો ખૂબ જ ઓછા મળે છે. સોસા પરિવાર પાસે સંરક્ષિત રહેલી ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો આ ખાલીપો પૂરો કરે છે. આ દસ્તાવેજો માત્ર વ્યક્તિગત વ્યવહારોની નોંધ નથી, પરંતુ લગભગ અઢી સદી જૂના ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનું જીવંત પ્રતિબિંબ છે. આ દસ્તાવેજોના અભ્યાસથી

સ્પષ્ટ થાય છે કે તે સમયની આર્થિક વ્યવસ્થા સંપૂર્ણપણે સ્થાનિક સમાજ પર આધારિત હતી. ગામડાંઓમાં બેંકિંગ પ્રણાલી નહોતી, સહકારી સંસ્થાઓનો વિકાસ થયો નહોતો અને આધુનિક નાણાકીય માળખું અસ્તિત્વમાં નહોતું. આવી પરિસ્થિતિમાં સમાજના વિશ્વાસપાત્ર પરિવારો લોકોની આર્થિક જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવતા હતા. સોસા પરિવાર પણ એવી જ એક વિશ્વાસપાત્ર સંસ્થા સમાન હતો. લોકો પોતાની જરૂરિયાત સમયે અહીંથી સહાય મેળવતા અને પરિસ્થિતિ અનુકૂળ બનતાં ધીમે ધીમે પરત કરતા. આ સમગ્ર વ્યવસ્થા કાયદાના ડરથી નહીં, પરંતુ સામાજિક વિશ્વાસ અને નૈતિક જવાબદારીથી ચાલતી હતી.

આ દસ્તાવેજોમાંથી સમજાય છે કે તે સમયના ગ્રામ્ય અર્થતંત્રના મુખ્ય આધારસ્તંભો ખેતી, પશુપાલન, હસ્તકલા અને સ્થાનિક વેપાર હતા. જ્યારે આ ક્ષેત્રોમાં મુશ્કેલીઓ આવતી ત્યારે ધિરાણ જીવનરક્ષક સાબિત થતું. આથી સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર નાણાં આપવાની પ્રથા નહોતી; તે ગ્રામ્ય અર્થતંત્રને સ્થિર રાખવાની એક સામાજિક જવાબદારી હતી. આજે જેને આપણે માઇક્રોફાઇનાન્સ, સમુદાય આધારિત નાણાકીય સેવા અથવા સોશિયલ ક્રેડિટ સિસ્ટમ કહીએ છીએ, તેનું પ્રાથમિક સ્વરૂપ આ દસ્તાવેજોમાં સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે.

દસ્તાવેજોમાં પ્રતિબિંબિત સામાજિક જીવન

વ્યવહારની પાછળનું માનવીય સમાજ

આ ટિકિટોનું સૌથી વિશેષ પાસું એ છે કે તેઓ માત્ર નાણાંની વાત કરતી નથી; તેઓ માણસોની વાત કરે છે. દરેક વ્યવહાર પાછળ એક પરિવાર છે, એક જરૂરિયાત છે અને એક માનવીય સંબંધ છે. આ દસ્તાવેજો આપણને તે સમયના સમાજનું એવું ચિત્ર આપે છે, જે કોઈ સરકારી અહેવાલમાં જોવા મળતું નથી.

આ દસ્તાવેજોમાંથી જાણવા મળે છે કે - સમાજમાં પરસ્પર સહકારની ભાવના મજબૂત હતી. મુશ્કેલીના સમયમાં લોકો એકબીજાનો સહારો બનતા હતા. વ્યક્તિની ઓળખ તેના વિશ્વાસ અને ચારિત્ર્યથી થતી હતી. ધિરાણનો હેતુ નફો નહીં, પરંતુ જીવનને ફરીથી ગતિ આપવાનો હતો. ગામડાંઓમાં સામાજિક સંબંધો આર્થિક સંબંધોથી પણ વધુ મજબૂત હતા.

ઘણી ટિકિટો દર્શાવે છે કે ધિરાણ માત્ર ખેતી કે વેપાર માટે જ નહીં, પરંતુ લગ્ન, કુટુંબની જવાબદારીઓ અને અચાનક ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિઓ માટે પણ આપવામાં આવતું હતું. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સોસા પરિવારની પરંપરા માત્ર આર્થિક સેવા નહીં, પરંતુ સામાજિક સુરક્ષા પ્રણાલી તરીકે પણ કાર્ય કરતી હતી. આ દસ્તાવેજો આપણને એ પણ સમજાવે છે કે માણસાઈ અને વિશ્વાસ વગર કોઈ પણ આર્થિક વ્યવસ્થા લાંબા સમય સુધી ટકી શકતી નથી.

પાલિતાણા દરબાર સાથેના ઐતિહાસિક સંદર્ભો

સ્થાનિક સમાજ અને રાજકીય વ્યવસ્થાની વચ્ચેનો વિશ્વાસનો સંબંધ

મારી પાસે રહેલા કેટલાક દસ્તાવેજોમાં પાલિતાણા દરબાર સાથે સંબંધિત સંદર્ભો જોવા મળે છે. આ સંદર્ભો સૂચવે છે કે સોસા પરિવારનો સંપર્ક માત્ર પોતાના ગામ કે આસપાસના વિસ્તારો પૂરતો મર્યાદિત નહોતો, પરંતુ તે સમયની રાજકીય અને વહીવટી વ્યવસ્થાઓ સાથે પણ કોઈક સ્તરે જોડાયેલો હતો. આ દસ્તાવેજોનું વિશ્લેષણ કરતાં એવું અનુમાન કરી શકાય છે કે સોસા પરિવારની વિશ્વસનીયતા અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠા એટલી મજબૂત હતી કે તેમની વિરાણ પરંપરા સ્થાનિક સમાજની બહાર પણ જાણીતી હતી.

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ અને પ્રગતિશીલ શાસનના સંદર્ભો

સોસા પરિવાર પાસે ઉપલબ્ધ કેટલાક દસ્તાવેજોમાં ગાયકવાડ શાસનકાળના સંદર્ભો જોવા મળે છે. ગાયકવાડ રાજ્ય, ખાસ કરીને મહારાજા સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજાના સમયમાં શિક્ષણ, વહીવટ, કૃષિ અને સામાજિક સુધારણાના અનેક પ્રગતિશીલ પ્રયાસો થયા હતા. આ સમયગાળામાં ગ્રામ્ય અર્થતંત્રમાં પણ નોંધપાત્ર પરિવર્તનો આવ્યા હતા. સ્થાનિક વેપાર, કૃષિ ઉત્પાદન અને દસ્તાવેજીકરણની પરંપરાઓ વધુ વ્યવસ્થિત બનવા લાગી હતી.

સોસા પરિવારના દસ્તાવેજો આ સમયગાળાની લોકઆર્થિક પ્રવૃત્તિઓને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. તેઓ દર્શાવે છે કે ગ્રામ્ય સમાજ પોતાની આંતરિક વ્યવસ્થાઓ દ્વારા આર્થિક સ્થિરતા જાળવી રાખતો હતો અને સ્થાનિક વિશ્વાસની પરંપરા હજુ પણ મજબૂત હતી.

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી અને બ્રિટિશ યુગના દસ્તાવેજો

સ્થાનિક ઇતિહાસમાં ઔપનિવેશિક સમયની ઝાંખી

ભારતના ઔપનિવેશિક ઇતિહાસનો અભ્યાસ સામાન્ય રીતે બ્રિટિશ સરકારના સત્તાવાર દસ્તાવેજો પરથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ સોસા પરિવારના દસ્તાવેજો આપણને એ જ સમયગાળાને સામાન્ય લોકોના જીવનમાંથી સમજવાની તક આપે છે. કેટલાક દસ્તાવેજોમાં બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીના સમયગાળાની ચલણ પદ્ધતિ, ભાષાશૈલી અને વહીવટી અસરના સંકેતો જોવા મળે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બ્રિટિશ શાસનની અસર માત્ર શહેરો પૂરતી મર્યાદિત નહોતી; તે ગામડાંઓ સુધી પણ પહોંચી હતી.

તેમ છતાં, ગ્રામ્ય સમાજે પોતાની વિશ્વાસ આધારિત આર્થિક વ્યવસ્થાને સંપૂર્ણપણે છોડીને સરકારી પ્રણાલીઓ ઉપર નિર્ભરતા સ્વીકારી નહોતી. બંને વ્યવસ્થાઓ લાંબા સમય સુધી સમાનાંતર રીતે ચાલતી રહી હતી. આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે સ્થાનિક સમાજ પોતાની આંતરિક શક્તિઓ અને પરંપરાઓના આધારે આર્થિક રીતે સક્રિય રહ્યો હતો. આથી તેઓ

માત્ર સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ જ નહીં, પરંતુ બ્રિટિશ યુગના ગ્રામ્ય ગુજરાતનો પણ મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજી સ્ત્રોત બની જાય છે.

ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોનું વ્યાપક મહત્વ

પરિવારની સીમાઓથી આગળ સમાજનો વારસો

૪૬૭થી વધુ ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનો અભ્યાસ કરતાં મને એક વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ કે આ દસ્તાવેજોનું મહત્વ માત્ર મારા પરિવાર પૂરતું મર્યાદિત નથી. તેમનું મહત્વ અનેક સ્તરો પર છે,

સામાજિક દૃષ્ટિએ

આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સહકાર ઉપર આધારિત સમાજ કેવી રીતે કાર્ય કરતો હતો.

આર્થિક દૃષ્ટિએ

તે ગ્રામ્ય અર્થતંત્રની એક એવી વ્યવસ્થા રજૂ કરે છે, જ્યાં નાણાં કરતાં વિશ્વાસનું મૂલ્ય વધુ હતું.

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ

આ દસ્તાવેજો સ્થાનિક ઇતિહાસના એવા પાસાઓને પ્રકાશમાં લાવે છે, જે સરકારી દસ્તાવેજોમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે.

સંશોધન દૃષ્ટિએ

ઇતિહાસકારો, અર્થશાસ્ત્રીઓ, સમાજશાસ્ત્રીઓ, લોકસંસ્કૃતિના અભ્યાસકો અને વંશાવળી સંશોધકો માટે આ દસ્તાવેજો પ્રાથમિક સ્ત્રોત તરીકે અત્યંત મૂલ્યવાન બની શકે છે.

આથી આ ૪૬૭થી વધુ ટિકિટો માત્ર સોસા પરિવારની ગૌરવગાથા નથી, પરંતુ ગુજરાતના ગ્રામ્ય સમાજ, વિશ્વાસ આધારિત અર્થતંત્ર અને માનવતાવાદી પરંપરાના જીવંત દસ્તાવેજો છે. "જ્યારે સામાન્ય લોકોના જીવનના દસ્તાવેજો ઇતિહાસમાં સ્થાન મેળવે છે, ત્યારે જ કોઈ રાષ્ટ્રનો સાચો સામાજિક ઇતિહાસ પૂર્ણ બને છે." "આ ૪૬૭થી વધુ ટિકિટો માત્ર વ્યવહારોની નોંધ નથી; તેઓ વિશ્વાસ, માણસાઈ, સામાજિક જવાબદારી અને બે સદીથી વધુ સમય સુધી જીવંત રહેલી લોકઆર્થિક સંસ્કૃતિના અમૂલ્ય સાક્ષી છે."

દસ્તાવેજોની પ્રમાણિકતા

ઇતિહાસનો આધાર : મૂળ દસ્તાવેજોની વિશ્વસનીયતા

કોઈપણ ઐતિહાસિક સંશોધનની વિશ્વસનીયતા તેના સ્ત્રોતો ઉપર આધારિત હોય છે. ઇતિહાસકારો માટે મૂળ દસ્તાવેજો (Primary Sources) સૌથી મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે,

કારણ કે તે કોઈ ઘટના અથવા સમયગાળાના સીધા પુરાવા હોય છે. સોસા પરિવાર પાસે સંરક્ષિત રહેલી ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો અને નોંધપોથીઓ આ દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. આ દસ્તાવેજો કોઈ વ્યક્તિએ પાછળથી લખેલા વર્ણનો નથી, પરંતુ તે સમય દરમિયાન જ તૈયાર કરવામાં આવેલા મૂળ દસ્તાવેજો છે. તેમના ઉપરની હસ્તલિખિત નોંધો, ચલણના ઉલ્લેખો, વ્યક્તિઓના નામો, ગામોના સંદર્ભો અને વ્યવહારની વિગતો તેમની પ્રામાણિકતાને વધુ મજબૂત બનાવે છે.

આ દસ્તાવેજોની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે તેઓ સતત અનેક પેઢીઓ સુધી પરિવાર દ્વારા જાળવવામાં આવ્યા છે. સમયની અસર છતાં તેમની મૂળ ઓળખ અને ઐતિહાસિક મૂલ્ય આજે પણ અખંડિત છે. સંશોધન દરમિયાન મેં શક્ય તેટલી કાળજીપૂર્વક દરેક દસ્તાવેજનું અવલોકન કર્યું, તેમને સમયગાળા અનુસાર ગોઠવવાનો પ્રયાસ કર્યો અને ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક સંદર્ભો સાથે તેમનું તુલનાત્મક અધ્યયન કર્યું. જ્યાં નિશ્ચિત પુરાવા ઉપલબ્ધ નથી ત્યાં કોઈ અંતિમ દાવો કરવાને બદલે સંભાવના તરીકે જ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ અભિગમ માત્ર લેખક તરીકેની જવાબદારી નથી, પરંતુ એક સંશોધક તરીકેની નૈતિક ફરજ પણ છે.

સંશોધન માટેનું મહત્વ

ઇતિહાસના નવા દ્વાર ખોલતા દસ્તાવેજો

આ ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો માત્ર સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે જ ઉપયોગી નથી, પરંતુ અનેક શૈક્ષણિક ક્ષેત્રો માટે પ્રાથમિક સંશોધન સામગ્રી તરીકે પણ અત્યંત મહત્વ ધરાવે છે.

ઇતિહાસકારો માટે

આ દસ્તાવેજો સ્થાનિક સમાજના ઇતિહાસ, રાજકીય પરિવર્તનો અને ગ્રામ્ય જીવન વિશે નવી માહિતી પ્રદાન કરી શકે છે.

અર્થશાસ્ત્રીઓ માટે

તે સમયની ધિરાણ પ્રણાલી, ચલણ વ્યવસ્થા, સ્થાનિક અર્થતંત્ર અને વિશ્વાસ આધારિત નાણાકીય મોડેલનો અભ્યાસ કરવા માટે આ દસ્તાવેજો મહત્વપૂર્ણ આધાર બની શકે છે.

સમાજશાસ્ત્રીઓ માટે

પરિવાર, ગામ, સંબંધો, સહકાર, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીઓની રચનાને સમજવામાં આ દસ્તાવેજો અત્યંત ઉપયોગી છે.

વંશાવળી સંશોધકો માટે

આ દસ્તાવેજોમાં સમાવિષ્ટ વ્યક્તિઓના નામો, ગામો અને સંબંધો વંશાવળીના અભ્યાસમાં મૂલ્યવાન માહિતી આપી શકે છે.

ગ્રામ્ય વિકાસના અભ્યાસ માટે

આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે આધુનિક બેંકિંગ પહેલાં ગ્રામ્ય સમાજ પોતાની આંતરિક શક્તિઓ દ્વારા આર્થિક સ્થિરતા કેવી રીતે જાળવતો હતો.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ દસ્તાવેજોનું મહત્વ પરિવારની સીમાઓથી ઘણું આગળ વિસ્તરે છે.

વિશ્વાસનો વારસો, ઇતિહાસની અમૂલ્ય સંપત્તિ

જ્યારે હું આ ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો સામે બેસું છું, ત્યારે મને માત્ર જૂના કાગળો દેખાતા નથી. મને મારા પૂર્વજો દેખાય છે. મને તેમની પ્રામાણિકતા દેખાય છે. મને તેમની માણસાઈ દેખાય છે.

મને સમાજ પ્રત્યેની તેમની જવાબદારી દેખાય છે અને સૌથી વધુ મને વિશ્વાસ દેખાય છે, એવો વિશ્વાસ, જેના આધાર પર આખી એક લોકઆર્થિક વ્યવસ્થા અનેક પેઢીઓ સુધી જીવંત રહી. આ દસ્તાવેજો સાબિત કરે છે કે કોઈપણ સમાજની સૌથી મોટી સંપત્તિ માત્ર ધન નથી, પરંતુ વિશ્વાસ છે. સંપત્તિ સમય સાથે ઘટી શકે છે, ઇમારતો તૂટી શકે છે, પરંતુ મૂલ્યો ઉપર ઊભી થયેલી પરંપરા સદીઓ સુધી જીવંત રહે છે.

આ ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ટિકિટો મારા માટે માત્ર પૂર્વજોની સ્મૃતિ નથી; તેઓ મારી જવાબદારી છે. તેમને સાચવવી, સમજવી, સંશોધિત કરવી અને આવનારી પેઢીઓને સોંપવી એ જ મારા જીવનનું એક મહત્વપૂર્ણ ધ્યેય છે. આ ગ્રંથ દ્વારા હું માત્ર સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ રજૂ કરતો નથી; હું વિશ્વાસ, માણસાઈ અને દસ્તાવેજીકરણની એવી પરંપરાને સમાજ સમક્ષ મૂકી રહ્યો છું, જે આજના સમયમાં પણ એટલી જ પ્રેરણાદાયી છે જેટલી બે સદી પહેલાં હતી.

“સમયે આ ટિકિટોના કાગળને જૂના બનાવ્યા છે, પરંતુ તેમાં રહેલો ઇતિહાસ આજે પણ એટલો જ જીવંત છે.”

“જ્યારે કોઈ પરિવાર પોતાના દસ્તાવેજોને સાચવે છે, ત્યારે તે માત્ર પોતાનો ઇતિહાસ જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજની સ્મૃતિને પણ સુરક્ષિત રાખે છે.”

૧૦

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી અને બ્રિટિશ યુગના દસ્તાવેજો

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં એક એવી ઐતિહાસિક દુનિયાના દ્વાર ખુલતા જાય છે, જે માત્ર મારા પરિવાર સુધી મર્યાદિત નથી. તે સમગ્ર ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને બ્રિટિશ ભારતના સામાજિક તથા આર્થિક જીવનની ઝાંખી કરાવે છે. મારી પાસે સુરક્ષિત રહેલી ૪૬૭ જેટલી ટિકિટો, નોંધપોથીઓ, એક ફદિયાની એક આનાના દસ્તાવેજો તથા બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી યુગ સાથે જોડાયેલા કેટલાક સંદર્ભો દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા એક એવા સમયગાળામાં કાર્યરત હતી, જ્યારે ભારત બ્રિટિશ શાસન હેઠળ હતું અને સમગ્ર પશ્ચિમ ભારત બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીના વહીવટી માળખાનો ભાગ હતું.

આ દસ્તાવેજો માત્ર વ્યવહારોના પુરાવા નથી. તેઓ એક એવા યુગના જીવંત સાક્ષી છે જેમાં રાજવાડાંઓ, બ્રિટિશ શાસન, સ્થાનિક સમાજ અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર એકબીજા સાથે જોડાયેલા હતા.

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી: એક ઐતિહાસિક પરિચય

બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન ભારતના વિવિધ વિસ્તારોને વહીવટી એકમોમાં વહેંચવામાં આવ્યા હતા. તેમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ એકમોમાંથી એક હતું બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી. આ વહીવટી વિસ્તાર હેઠળ આજનું: ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટકનો એક ભાગ, સિંધ (હાલ પાકિસ્તાનમાં), અને સૌરાષ્ટ્રના અનેક વિસ્તારો આવતા હતા.

બ્રિટિશ વહીવટ માટે બોમ્બે (મુંબઈ) એક મહત્વપૂર્ણ કેન્દ્ર હતું. વેપાર, આવકવેરો, ચલણ વ્યવસ્થા અને વહીવટી નિર્ણયોનો પ્રભાવ ગામડાંઓ સુધી પહોંચતો હતો. મારા પૂર્વજો પણ આ જ સમયગાળાના સાક્ષી હતા.

બ્રિટિશ યુગનું ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર

બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન ભારતની અર્થવ્યવસ્થા મોટા પ્રમાણમાં કૃષિ આધારિત હતી.

ખેડૂતો જમીન ઉપર નિર્ભર હતા. વણકરો પોતાના હસ્તકલા વ્યવસાય ઉપર આધાર રાખતા હતા. નાના વેપારીઓ સ્થાનિક બજારોમાં કાર્ય કરતા હતા. પરંતુ આ સમયગાળો

પડકારોથી ભરેલો હતો. કરવેરાનો બોજ, દુષ્કાળ, વેપારની અનિશ્ચિતતા, અને બ્રિટિશ નીતિઓના કારણે ગ્રામ્ય સમાજને ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડતો.

આવા સમયમાં સ્થાનિક સ્તરે કાર્યરત ધિરાણ વ્યવસ્થાઓ સમાજ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બની જતી. સોસા પરિવારની પરંપરા પણ આ જ સંદર્ભમાં સમજવી જોઈએ.

સોસા પરિવાર અને બ્રિટિશ યુગ

મારા પૂર્વજોનો જીવનપ્રવાહ બ્રિટિશ ભારતના આ જ સમયગાળામાં આગળ વધતો રહ્યો.

તેઓએ પોતાના પરિશ્રમ અને વિશ્વાસના બળ ઉપર એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી કે જેમાં ગ્રામ્ય સમાજને જરૂરી સમયે નાણાકીય સહાય મળી રહે.

તે સમયે: બેંકિંગ સુવિધાઓ મર્યાદિત હતી, સરકારી સહાય ઉપલબ્ધ નહોતી, અને સામાન્ય લોકો માટે નાણાં મેળવવાના વિકલ્પો ખૂબ ઓછા હતા. આથી સોસા પરિવાર જેવી વિશ્વાસપાત્ર વ્યવસ્થાઓ સમાજ માટે આશાનું કેન્દ્ર બની.

દસ્તાવેજોમાં દેખાતો ઔપનિવેશિક સમય

મારી પાસે રહેલી કેટલીક ટિકિટો અને નોંધોનો અભ્યાસ કરતાં એવું જણાય છે કે તે સમયના ચલણ, વ્યવહાર અને દસ્તાવેજીકરણ ઉપર બ્રિટિશ વહીવટી પદ્ધતિનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે:

નાણાકીય વ્યવહારોની ચોકસાઈ, લેખિત નોંધોની પરંપરા, ચલણના ઉપયોગની પદ્ધતિ, અને વ્યવહારોમાં શિસ્ત. આ બધું મળીને તે સમયના ગ્રામ્ય જીવનનું જીવંત ચિત્ર રજૂ કરે છે.

વણકર સમાજ અને બ્રિટિશ શાસન

મારા પરિવારનો સંબંધ વણકર સમાજ સાથે રહ્યો છે. બ્રિટિશ યુગમાં ભારતીય હસ્તકલા અને વણાટ ઉદ્યોગને ભારે આર્થિક નુકસાન સહન કરવું પડ્યું. અંગ્રેજી મશીન બનાવટના કાપડના પ્રવેશથી લાખો વણકરોની રોજગારી ઉપર અસર પડી. આ

પરિસ્થિતિમાં પણ અનેક પરિવારો પોતાની મહેનત અને સંઘર્ષ દ્વારા ટકી રહ્યા. મારા પરિવારના ઇતિહાસને આ વિશાળ ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિથી અલગ કરીને જોવું યોગ્ય નહીં બને. કારણ કે અમારા પૂર્વજોએ પણ આ જ પડકારોના સમયમાં પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવી રાખ્યું હતું.

એક આના તેમજ એક ફદિયાનું : ઐતિહાસિક મૂલ્ય

આજે મારી પાસે રહેલી એક ફદિયાની એક આના ની ટિકિટો માત્ર પારિવારિક સ્મૃતિઓ નથી. તે બ્રિટિશ યુગના ગ્રામ્ય અર્થતંત્રને સમજવા માટેના મહત્વપૂર્ણ સ્રોત છે.

આ ટિકિટો દર્શાવે છે કે: લોકો કેવી રીતે ધિરાણ લેતા હતા, વ્યવહારો કેવી રીતે નોંધાતા હતા, અને વિશ્વાસ આધારિત અર્થતંત્ર કેવી રીતે કાર્ય કરતું હતું. - આ દસ્તાવેજોનું મૂલ્ય માત્ર સોસા પરિવાર માટે જ નહીં, પરંતુ સંશોધન જગત માટે પણ અત્યંત મહત્વનું છે.

દસ્તાવેજોનું ઐતિહાસિક મહત્વ

જો આ દસ્તાવેજોનું વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તેઓ નીચેના વિષયો ઉપર પ્રકાશ પાડી શકે:

બ્રિટિશ યુગનું ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, ગુજરાતની સ્થાનિક ધિરાણ વ્યવસ્થાઓ, વણકર સમાજનો આર્થિક ઇતિહાસ, સૌરાષ્ટ્રના સામાજિક સંબંધો, ચલણ અને વ્યાજ વ્યવસ્થાનો વિકાસ, આથી આ દસ્તાવેજો માત્ર પારિવારિક વારસો નથી. તે એક ઐતિહાસિક આર્કાઇવ છે.

એક જીવંત ઇતિહાસ

જ્યારે હું આ ટિકિટોને હાથમાં લઉં છું ત્યારે મને માત્ર કાગળ દેખાતા નથી. મને એક આખું યુગ દેખાય છે. મને બ્રિટિશ શાસન હેઠળનું ભારત દેખાય છે. મને ગામડાંઓનો સંઘર્ષ દેખાય છે. મને મારા પૂર્વજોની મહેનત દેખાય છે. અને મને સમજાય છે કે ઇતિહાસ માત્ર રાજકીય ઘટનાઓથી નહીં, પરંતુ સામાન્ય લોકોના જીવનથી પણ રચાય છે.

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સી અને બ્રિટિશ યુગના દસ્તાવેજો સોસા પરિવારના ઇતિહાસને

વિશાળ રાષ્ટ્રીય પરિપ્રેક્ષ્ય સાથે જોડે છે. આ દસ્તાવેજો માત્ર નાણાકીય વ્યવહારોના પુરાવા નથી. તે એક એવા યુગના સાક્ષી છે જેમાં સંઘર્ષ હતો, પરિવર્તન હતું, પરંતુ સાથે સાથે વિશ્વાસ અને માણસાઈ પણ જીવંત હતી.

"મારી પાસે રહેલી ટિકિટો માત્ર સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ નથી કહેતી; તે બ્રિટિશ યુગના ગ્રામ્ય ભારતની નિઃશબ્દ ગાથા પણ સંભળાવે છે."

"જ્યારે કાગળના ટુકડાઓ બે સદી સુધી જીવંત રહે છે, ત્યારે તેઓ દસ્તાવેજ નહીં, ઇતિહાસ બની જાય છે."

૧૧

પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંબંધો

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં કેટલાક એવા સંદર્ભો સામે આવે છે, જે દર્શાવે છે કે અમારા પૂર્વજોની પ્રવૃત્તિઓ માત્ર એક ગામ કે એક વિસ્તાર પૂરતી મર્યાદિત નહોતી. મારી પાસે સુરક્ષિત રહેલી જૂની ટિકિટો, નોંધપોથીઓ અને મૌખિક પરંપરાઓમાં પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંબંધોના અનેક સંકેતો જોવા મળે છે. આ સંબંધોને માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર તરીકે જોવું પૂરતું નથી. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજ, સ્થાનિક રાજકીય વ્યવસ્થા અને સામાજિક વિશ્વાસ વચ્ચેના સંબંધોને સમજવા માટે પણ આ એક મહત્વપૂર્ણ વિષય છે. પાલિતાણા દરબાર અને સોસા પરિવાર વચ્ચેના સંબંધો એ દર્શાવે છે કે મારા પૂર્વજોએ પોતાના પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને વિશ્વાસના બળ ઉપર એવી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હતી કે તેમની ઓળખ ગામની સીમાઓને પાર કરીને રજવાડાંઓ સુધી પહોંચી હતી.

પાલિતાણા રાજ્ય : એક ઐતિહાસિક પરિચય

સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં પાલિતાણા રાજ્યનું વિશેષ સ્થાન રહ્યું છે. શત્રુંજય પર્વત અને જૈન તીર્થધામ માટે વિશ્વવિખ્યાત પાલિતાણા માત્ર ધાર્મિક કેન્દ્ર જ નહોતું, પરંતુ રાજકીય અને આર્થિક દ્રષ્ટિએ પણ મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવતું હતું. પાલિતાણા દરબારના શાસનકાળ દરમિયાન રાજ્યની અંદર ખેતી, વેપાર, સ્થાનિક બજારો અને વિવિધ સામાજિક વ્યવસ્થાઓ કાર્યરત હતી. રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેના સંબંધો મોટા ભાગે વિશ્વાસ અને સ્થાનિક પરંપરાઓ ઉપર આધારિત હતા. આ જ સમયગાળામાં સોસા પરિવારની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ પણ વિકાસ પામી રહી હતી.

દસ્તાવેજોમાં મળતા સંકેતો

મારી પાસે રહેલા કેટલાક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો અને ટિકિટોમાં પાલિતાણા દરબાર સાથે સંબંધિત સંદર્ભો જોવા મળે છે. આ સંદર્ભો એ વાત તરફ નિર્દેશ કરે છે કે સોસા પરિવારના વ્યવહારો માત્ર ગામના લોકો સુધી મર્યાદિત નહોતા. સ્થાનિક સ્તરે વિકસેલી

વિશ્વાસ આધારિત વ્યવસ્થા ધીમે ધીમે મોટા સામાજિક અને આર્થિક વર્તુળો સુધી પહોંચી હતી. ભલે આજે તમામ દસ્તાવેજોની સંપૂર્ણ ઐતિહાસિક પુષ્ટિ માટે વધુ સંશોધનની જરૂર હોય, પરંતુ ઉપલબ્ધ પુરાવાઓ એ વાતને મજબૂત બનાવે છે કે સોસા પરિવારની પ્રતિષ્ઠા વિશાળ વિસ્તારમાં જાણીતી હતી.

વિશ્વાસ : સંબંધોનો પાયો

તે સમયના સમાજમાં કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા પરિવાર માટે સૌથી મોટી મૂડી વિશ્વાસ ગણાતી હતી.

મારા પૂર્વજોએ વર્ષો સુધી પ્રામાણિકતા અને ન્યાયી વ્યવહાર દ્વારા લોકોનો વિશ્વાસ જીત્યો હતો.

લોકો જાણતા હતા કે: સોસા પરિવાર વચનનો પાકો છે, વ્યવહારમાં ન્યાય રાખે છે, અને મુશ્કેલીમાં મદદ કરવા તૈયાર રહે છે. આ જ કારણ છે કે તેમની ઓળખ અને પ્રતિષ્ઠા સ્થાનિક સમાજની બહાર પણ ફેલાઈ. વિશ્વાસ જ તે પુલ હતો, જેણે ગામ અને દરબાર વચ્ચેના સંબંધોને મજબૂત બનાવ્યા.

નાણાકીય વ્યવહારોનું મહત્વ

તે સમયના રજવાડાંઓમાં નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ આજની જેમ બેંકિંગ સિસ્ટમ ઉપર આધારિત નહોતી. સ્થાનિક સ્તરે કાર્યરત વિશ્વાસપાત્ર પરિવારો અને વેપારીઓ અર્થવ્યવસ્થાના મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતા. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા, નોંધપોથીઓ અને વ્યવહારિક શિસ્ત દર્શાવે છે કે તેઓ માત્ર સામાન્ય ધિરાણદાતા નહોતા. તેઓ એક એવી લોકનાણાકીય વ્યવસ્થાનો ભાગ હતા, જે ગ્રામ્ય સમાજને ગતિ આપતી હતી. આથી પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંભવિત સંબંધો પણ માત્ર આર્થિક નહીં, પરંતુ સામાજિક વિશ્વાસના આધારે વિકસ્યા હોવાનું અનુમાન કરી શકાય છે.

સોસા પરિવારની વધતી પ્રતિષ્ઠા

મારા પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠા કોઈ રાજકીય સત્તા કે વિશેષ અધિકારના કારણે ઊભી

થઈ નહોતી. તેઓએ પોતાની ઓળખ પોતાના પરિશ્રમ અને માણસાઈના બળ ઉપર ઊભી કરી હતી. ધીરે ધીરે તેમની ઓળખ: ગામમાં, આસપાસના વિસ્તારોમાં, અને પછી મોટા સામાજિક વર્તુળોમાં વિકસતી ગઈ. પાલિતાણા દરબાર સાથે જોડાયેલા સંદર્ભો આ વધતી પ્રતિષ્ઠાના પુરાવા તરીકે પણ જોવામાં આવી શકે છે.

સંશોધનની નવી દિશાઓ

આ વિષય હજુ વધુ ઊંડા અભ્યાસની માંગ કરે છે. ભવિષ્યમાં નીચેના મુદ્દાઓ ઉપર વિશેષ સંશોધન થઈ શકે: પાલિતાણા રાજ્યના આર્કાઇવ્સમાં સોસા પરિવાર સંબંધિત નોંધો શોધવી.

જૂની ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનું વૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ કરવું. સ્થાનિક મૌખિક પરંપરાઓનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું. રાજ્ય અને સ્થાનિક ધિરાણ વ્યવસ્થાઓ વચ્ચેના સંબંધોનો અભ્યાસ કરવો. ગ્રામ્ય અર્થતંત્રમાં સોસા પરિવારની ભૂમિકાનું મૂલ્યાંકન કરવું. આવા સંશોધનો દ્વારા સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો એક નવો અધ્યાય ખુલવાની સંભાવના છે.

વારસાની ગૌરવગાથા

મારા માટે પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંબંધોનો અર્થ માત્ર ઐતિહાસિક ગૌરવ નથી. તે મારા પૂર્વજોની પ્રામાણિકતા અને પ્રતિષ્ઠાનો પુરાવો છે. તે દર્શાવે છે કે સામાન્ય પરિવારો પણ પોતાના સદાચાર અને પરિશ્રમના બળ ઉપર અસામાન્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આ ગાથા માત્ર સોસા પરિવારની નથી.

આ ગાથા તે દરેક પરિવારની છે જે વિશ્વાસ અને માણસાઈને પોતાની સાચી સંપત્તિ માને છે. પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંબંધો સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો એક મહત્વપૂર્ણ અધ્યાય છે. આ સંબંધો માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર સુધી મર્યાદિત નહોતા. તે વિશ્વાસ, પ્રતિષ્ઠા અને સામાજિક સ્વીકારના પ્રતીક હતા. મારા પૂર્વજોએ પોતાના જીવન દ્વારા સાબિત કર્યું હતું કે:

“રાજવીઓ સાથે સંબંધો સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ વિશ્વાસથી બંધાતા હોય છે.”

“પાલિતાણા દરબાર સાથે જોડાયેલા સંદર્ભો એ દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ તેની મિલકતો નહોતી; તેની સૌથી મોટી ઓળખ તેની પ્રામાણિકતા હતી.”

૧૨

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં મને વારંવાર એવું અનુભવાય છે કે આપણા પૂર્વજોની ગાથા માત્ર એક પરિવારની ગાથા નથી. તે ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને પશ્ચિમ ભારતના સામાજિક તથા આર્થિક પરિવર્તનો સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલી છે. મારી પાસે રહેલી જૂની ટિકિટો, નોંધપોથીઓ, એક ફદિયાની એક આનાના દસ્તાવેજો અને મૌખિક પરંપરાઓમાં કેટલીક એવી સ્મૃતિઓ અને સંકેતો જોવા મળે છે, જે સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના સમયગાળાની યાદ અપાવે છે. આ સંદર્ભો માત્ર ઐતિહાસિક રસ માટે મહત્વપૂર્ણ નથી. તેઓ એ સમજવામાં પણ મદદ કરે છે કે મારા પૂર્વજો કયા સમયના સમાજમાં જીવતા હતા, કઈ આર્થિક વ્યવસ્થાનો ભાગ હતા અને કેવી રીતે વિશ્વાસ આધારિત વ્યવહારો દ્વારા પોતાની ઓળખ સ્થાપિત કરી રહ્યા હતા.

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ : એક યુગપુરુષ શાસક

ભારતના આધુનિક ઇતિહાસમાં મહારાજા સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજાનું સ્થાન અત્યંત વિશિષ્ટ છે. તેઓ માત્ર વડોદરા રાજ્યના શાસક નહોતા. તેઓ એક દુરંદેશી સમાજ સુધારક, શિક્ષણપ્રેમી અને પ્રગતિશીલ વિચારક હતા. તેમના શાસનકાળ દરમિયાન: શિક્ષણનો વ્યાપ વધ્યો, પુસ્તકાલયોની સ્થાપના થઈ, મહિલાઓના શિક્ષણને પ્રોત્સાહન મળ્યું, ખેતી અને સિંચાઈમાં સુધારા થયા, અને સામાજિક સુધારણા માટે અનેક પગલાં લેવામાં આવ્યા. ભારતમાં આધુનિક વિકાસ અને સમાજસુધારણાના ક્ષેત્રમાં તેમનું યોગદાન અવિસ્મરણીય છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર અને સયાજીરાવ ગાયકવાડ

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડનું નામ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન સાથે પણ અવિનાશી રીતે જોડાયેલું છે.

જ્યારે બાબાસાહેબ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા માટે વિદેશ જવા ઇચ્છતા હતા, ત્યારે વડોદરા રાજ્ય તરફથી તેમને શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવી હતી. આ સહયોગના કારણે જ બાબાસાહેબ કોલંબિયા યુનિવર્સિટી અને ત્યારબાદ લંડનમાં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી શક્યા. મારા માટે આ ઘટના વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે, કારણ કે મેં મારા જીવનમાં ડૉ. આંબેડકરના વિચારો ઉપર અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે. આથી સર સયાજીરાવ ગાયકવાડનું નામ માત્ર એક રાજવી તરીકે નહીં, પરંતુ સામાજિક ન્યાયના સહયોગી તરીકે પણ યાદ કરવામાં આવે છે.

તે સમયનું ગ્રામ્ય સમાજજીવન

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના સમયગાળામાં ગ્રામ્ય સમાજ અનેક પરિવર્તનોમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. ખેતી મુખ્ય વ્યવસાય હતો. ગામો આર્થિક જીવનના કેન્દ્ર હતા. સ્થાનિક વેપાર અને ધિરાણ વ્યવસ્થાઓ સમાજના વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવતી હતી. તે સમયે: બેંકોનો વ્યાપ મર્યાદિત હતો, ગ્રામ્ય નાણાકીય સેવાઓ ઉપલબ્ધ નહોતી, અને લોકો વિશ્વાસપાત્ર પરિવારો ઉપર નિર્ભર રહેતા. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા પણ આ જ સમયના સમાજજીવનનો એક ભાગ હતી.

સોસા પરિવાર અને સમયની અર્થવ્યવસ્થા

મારી પાસે રહેલા દસ્તાવેજો અને મૌખિક પરંપરાઓ સૂચવે છે કે સોસા પરિવારની નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓ માત્ર ગામ સુધી મર્યાદિત નહોતી. અમારા પૂર્વજો દ્વારા ચલાવવામાં આવતી ધિરાણ વ્યવસ્થા ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ બની ગઈ હતી. તેમાં: વિશ્વાસ હતો, વ્યવસ્થિત નોંધપોથી હતી, સામાજિક જવાબદારી હતી, અને માનવતા હતી. આથી જ લોકો વર્ષો સુધી સોસા પરિવાર ઉપર વિશ્વાસ રાખતા રહ્યા.

એક ફદિયું, એક આના અને એક યુગ

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના સમયના સંદર્ભોમાં જોવા મળતી એક ફદિયાની એક આના ની ટિકિટો આજે માત્ર નાણાકીય નોંધો નથી.

તે એક સમગ્ર યુગની સાક્ષી છે. તે દર્શાવે છે કે ગ્રામ્ય સમાજમાં વ્યવહારો કેટલી ચોકસાઈથી થતા હતા. તે દર્શાવે છે કે સામાન્ય પરિવારો પણ વ્યવસ્થિત દસ્તાવેજીકરણ

કરતા હતા. અને તે દર્શાવે છે કે વિશ્વાસ અને પ્રામાણિકતા એ સમયના અર્થતંત્રના મુખ્ય આધારસ્તંભ હતા.

સમાજસુધારણા અને સોસા પરિવારના મૂલ્યો

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડનો સમય સામાજિક જાગૃતિનો સમય હતો. શિક્ષણ, સમાનતા અને પ્રગતિના વિચારો સમાજમાં ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગ્યા હતા. મને ઘણી વખત લાગે છે કે મારા પૂર્વજોના જીવનમૂલ્યો અને સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના સુધારક વિચારો વચ્ચે એક સ્વાભાવિક સમાનતા જોવા મળે છે. બંનેમાં: માનવતાનો આદર, સમાજના નબળા વર્ગોની ચિંતા, શિક્ષણ અને વિકાસનો વિચાર, અને સામાજિક જવાબદારીની ભાવના સ્પષ્ટ રીતે જોવા મળે છે.

સંશોધન માટેનું મહત્વ

ભવિષ્યમાં આ વિષય ઉપર વધુ ઊંડાણપૂર્વક સંશોધન થઈ શકે છે.

ખાસ કરીને: સયાજીરાવ ગાયકવાડ યુગના નાણાકીય વ્યવહારો, ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થાઓ, સ્થાનિક ચલણ પ્રણાલીઓ અને સોસા પરિવાર જેવા પરિવારોની સામાજિક ભૂમિકાનો અભ્યાસ ગુજરાતના આર્થિક ઇતિહાસને નવી દિશા આપી શકે છે.

મારા માટે આ વારસાનો અર્થ

જ્યારે હું સર સયાજીરાવ ગાયકવાડના યુગને સમજવાનો પ્રયત્ન કરું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે મારા પૂર્વજો માત્ર પોતાના પરિવાર માટે કાર્ય કરતા નહોતા. તેઓ પોતાના સમયના સમાજના સક્રિય ભાગીદાર હતા. તેઓએ વિશ્વાસ કમાવ્યો. તેઓએ માણસાઈ જીવંત રાખી. અને તેઓએ સમાજમાં એવી ઓળખ ઊભી કરી કે જેના પુરાવા આજે પણ અમારી પાસે ઉપલબ્ધ છે. સર સયાજીરાવ ગાયકવાડનો સમય માત્ર રાજકીય ઇતિહાસનો એક અધ્યાય નથી. તે સામાજિક જાગૃતિ, શિક્ષણ, પ્રગતિ અને માનવતાના મૂલ્યોનો યુગ છે. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા અને તે સમયના દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે મારા પૂર્વજો પણ આ પરિવર્તનશીલ યુગના મહત્વપૂર્ણ સાક્ષી હતા.

“સર સયાજીરાવ ગાયકવાડે રાજ્યનું નિર્માણ કર્યું, જ્યારે મારા પૂર્વજોએ વિશ્વાસનું નિર્માણ કર્યું. બંનેની ગાથા સમાજના વિકાસ સાથે જોડાયેલી છે.”

“એક ફદિયાની એક આનાની ટિકિટોમાં માત્ર વ્યવહારોનો હિસાબ નથી; તેમાં એક સમગ્ર યુગની આર્થિક સંસ્કૃતિ જીવંત છે.”

૧૩

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ

સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં કેટલીક એવી ઐતિહાસિક સ્મૃતિઓ અને દસ્તાવેજો છે, જે માત્ર પરિવારના ભૂતકાળને જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રના સામાજિક અને આર્થિક જીવનને સમજવામાં પણ મહત્વપૂર્ણ સાબિત થઈ શકે છે. મારી પાસે રહેલી લગભગ ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટોમા નેવું ટકા કરતાં વધારે તો ફક્ત કૃષ્ણકુમારસિંહજીની જોવા મળે છે. તેમજ નોંધપોથીઓમાં કેટલીક એવી નોંધો જોવા મળે છે, જે કૃષ્ણકુમારસિંહજીના સમયગાળાની યાદ અપાવે છે. આ દસ્તાવેજો માત્ર નાણાકીય વ્યવહારોના પુરાવા નથી. તેઓ એક એવા યુગની ઝાંખી આપે છે, જ્યારે વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને વ્યક્તિના શબ્દનું મૂલ્ય આજના કાયદાકીય કરારો કરતાં પણ વધુ હતું.

કૃષ્ણકુમારસિંહજી : એક યુગની ઓળખ, સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીનું નામ વિશેષ આદર સાથે લેવામાં આવે છે. તેઓ માત્ર એક રાજવી શાસક નહોતા, પરંતુ પ્રજાપ્રેમી અને પ્રગતિશીલ દૃષ્ટિકોણ ધરાવતા શાસક તરીકે જાણીતા હતા. તેમના સમયગાળામાં ભાવનગર રાજ્ય સામાજિક, શૈક્ષણિક અને આર્થિક ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર વિકાસના માર્ગે આગળ વધ્યું હતું. મારા પરિવારની મૌખિક પરંપરાઓ અને ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજોમાં કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમયની કેટલીક નોંધો જોવા મળે છે, જે દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની પ્રવૃત્તિઓ તે સમયના વિશાળ સામાજિક અને આર્થિક માળખા સાથે જોડાયેલી હતી.

એક ફદિયાની એક આના : એક યુગની સાક્ષી

મારી પાસે આજે પણ કૃષ્ણકુમારસિંહજીના સમયની "એક ફદિયાની એક આના" સાથે જોડાયેલી અનેક ટિકિટો સુરક્ષિત છે. આ ટિકિટો માત્ર ચલણ કે વ્યાજના હિસાબ નથી. તે દર્શાવે છે કે તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં નાણાકીય વ્યવહારો કેટલી વ્યવસ્થિત રીતે થતા હતા.

દરેક ટિકિટ પાછળ: કોઈ પરિવારની જરૂરિયાત, કોઈ વેપારની શરૂઆત, કોઈ લગ્ન પ્રસંગ, અથવા કોઈ જીવનજરૂરી સંજોગ જોડાયેલા હતા. આ ટિકિટો એ સમયના લોકજીવનના નાના-નાના પ્રસંગોને આજે પણ જીવંત રાખે છે.

વિશ્વાસ ઉપર ચાલતી વ્યવસ્થા

કૃષ્ણકુમારસિંહજીના સમયગાળામાં ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનું સૌથી મોટું બળ વિશ્વાસ હતું. તે સમયે ન તો દરેક ગામમાં બેંકો હતી, ન તો આધુનિક નાણાકીય સંસ્થાઓ. લોકો પોતાની જરૂરિયાત માટે એવા પરિવારોનો સહારો લેતા, જેઓની પ્રામાણિકતા ઉપર તેમને વિશ્વાસ હોય. સોસા પરિવાર પણ એવા જ પરિવારોમાંનો એક હતો. મારા પૂર્વજોએ પોતાના સદાચાર અને ન્યાયી વ્યવહાર દ્વારા સમાજમાં એવું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું કે લોકો નિઃસંકોચ તેમની પાસે આવતાં.

દસ્તાવેજોમાં દેખાતું સમાજજીવન

આ ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનો અભ્યાસ કરતાં માત્ર આર્થિક માહિતી જ મળતી નથી.

તેમાંથી તે સમયના સમાજનું ચિત્ર પણ સ્પષ્ટ થાય છે. આ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે: લગ્નપ્રસંગોનું મહત્વ, ખેતી આધારિત અર્થતંત્ર, નાના વેપારીઓની સ્થિતિ, સામાજિક સંબંધો, અને ગ્રામ્ય જીવનની વ્યવહારિક રચના. આ રીતે જોવામાં આવે તો આ ટિકિટો માત્ર સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ નથી કહેતી; તે સમગ્ર સમાજનો ઇતિહાસ કહે છે.

રાજવીઓ અને લોકજીવન વચ્ચેનો સંબંધ

ભારતના ઇતિહાસમાં સામાન્ય રીતે રાજાઓ અને પ્રજાના ઇતિહાસને અલગ રીતે જોવામાં આવે છે. પરંતુ વાસ્તવમાં બંને એકબીજા સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલા હોય છે.

કૃષ્ણકુમારસિંહજીનો સમયગાળો પણ એવો જ હતો. રાજ્યની આર્થિક અને સામાજિક વ્યવસ્થાઓનો સીધો પ્રભાવ ગામડાંઓના જીવન ઉપર પડતો. સોસા પરિવાર જેવી સ્થાનિક નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર તે સમયના મોટા સામાજિક માળખાનો જ એક ભાગ હતા.

ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોનું સંશોધન મૂલ્ય

મારી પાસે રહેલી ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનું વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરવામાં આવે તો અનેક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નોના જવાબ મળી શકે: તે સમયના વ્યાજદરો શું હતા? ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર કેવી રીતે કાર્ય કરતું હતું? લોકોની આવક અને ખર્ચનું સ્વરૂપ શું હતું? સ્થાનિક ધિરાણ વ્યવસ્થાઓનું સામાજિક મહત્વ શું હતું? રાજકીય અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર વચ્ચે કેવા સંબંધો હતા? આથી આ દસ્તાવેજો માત્ર પારિવારિક વારસો નથી, પરંતુ સંશોધન માટેનો અમૂલ્ય ખજાનો છે.

મારા માટે કૃષ્ણકુમારસિંહજીના સમયનો અર્થ

જ્યારે હું આ ટિકિટોને જોઉં છું, ત્યારે મને માત્ર જૂના દસ્તાવેજો દેખાતા નથી. મને એક સમગ્ર યુગ દેખાય છે. મને મારા પૂર્વજોની મહેનત દેખાય છે. મને લોકોનો વિશ્વાસ દેખાય છે અને મને સમજાય છે કે ઇતિહાસ માત્ર રાજમહેલોમાં જ લખાતો નથી; તે ગામડાંઓના સામાન્ય લોકોના જીવનમાં પણ લખાય છે. કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમય સાથે જોડાયેલા આ ઐતિહાસિક વ્યવહારો સોસા પરિવારના ઇતિહાસને વિશેષ ગૌરવ આપે છે.

આ દસ્તાવેજો માત્ર આર્થિક વ્યવહારોની નોંધ નથી. તે એક યુગના સામાજિક જીવન, વિશ્વાસ અને માનવ સંબંધોના જીવંત સાક્ષી છે.

“કૃષ્ણકુમારસિંહજીના સમયના આ દસ્તાવેજો એ સાબિત કરે છે કે ઇતિહાસ માત્ર રાજાઓનો નથી હોતો; ઇતિહાસ તો તે લોકોનો પણ હોય છે જેઓ પોતાના પરિશ્રમ અને પ્રામાણિકતાથી સમાજમાં વિશ્વાસ ઊભો કરે છે.”

૧૪

સૌરાષ્ટ્રથી મુંબઈ સુધીની વિશ્વાસગાથા

જ્યારે મેં મારા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજો, ધિરાણ ટિકિટો, નોંધપોથીઓ અને હસ્તલિખિત વ્યવહારોનો ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ શરૂ કર્યો, ત્યારે મને ધીમે ધીમે એક એવી ઐતિહાસિક હકીકત જાણવા મળી, જેણે મને આશ્ચર્યચકિત પણ કર્યો અને ગૌરવની લાગણીથી પણ ભરી દીધો. શરૂઆતમાં મને લાગતું હતું કે અમારા પૂર્વજોના ધિરાણ વ્યવહારો કદાચ જૂના સાંગાણા, મહુવા અથવા ભાવનગર જિલ્લાના કેટલાક ગામો સુધી જ મર્યાદિત હશે. પરંતુ દસ્તાવેજોનું ક્રમબદ્ધ રીતે અવલોકન કરતાં મારી સામે એક વિશાળ વિશ્વાસ આધારિત નાણાકીય નેટવર્કનું ચિત્ર ઊભું થયું. મારી પાસે ઉપલબ્ધ મૂળ દસ્તાવેજો સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અમારા પૂર્વજોના ધિરાણ અને વેપારી સંબંધો માત્ર સૌરાષ્ટ્ર પૂરતા મર્યાદિત નહોતા, પરંતુ તેઓ ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રના મહત્વપૂર્ણ વેપારી કેન્દ્રો સુધી વિસ્તરેલા હતા.

આ દસ્તાવેજોમાં નીચેના શહેરો અને વિસ્તારો સાથે થયેલા વ્યવહારોની નોંધો ઉપલબ્ધ છે,

સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, અમદાવાદ (વિશેષ કરીને ઐતિહાસિક જેઠીની ચાલ), નાશિક, ઇગતપુરી, મુંબઈ. - આ યાદી માત્ર શહેરોની નથી; તે અમારા પૂર્વજોએ કમાયેલા વિશ્વાસની ભૌગોલિક સીમાઓ દર્શાવે છે. વિશ્વાસ જે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહ્યો.

મારા સમગ્ર સંશોધન દરમિયાન મને સૌથી વધુ પ્રભાવિત કરનાર બાબત એક હતી. મુંબઈમાં વસતા કેટલાક મારવાડી વેપારી પરિવારો સાથે થયેલા વ્યવહારોના દસ્તાવેજો આજે પણ અમારી પાસે ઉપલબ્ધ છે. આ દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ કરતાં મને સમજાયું કે આ સંબંધો માત્ર એક વ્યક્તિ સુધી મર્યાદિત નહોતા.

એક જ મારવાડી પરિવારની સતત ત્રણ પેઢીઓ દ્વારા સોસા પરિવાર સાથે ધિરાણ અને વેપારી વ્યવહારો કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રથમ પેઢીએ જે વિશ્વાસ સ્થાપ્યો હતો, તે બીજી પેઢીએ જાળવી રાખ્યો અને ત્રીજી પેઢીએ પણ એ જ વિશ્વાસ સાથે વ્યવહારો આગળ વધાર્યા. આજે જ્યારે હું તે દસ્તાવેજોને નિહાળું છું, ત્યારે મને માત્ર હિસાબની નોંધો દેખાતી નથી.

મને ત્રણ પેઢીઓ સુધી અખંડિત રહેલો વિશ્વાસ દેખાય છે. મને શબ્દનું મૂલ્ય દેખાય છે. મને પ્રામાણિકતાની પરંપરા દેખાય છે.

અમદાવાદની જેઠીની ચાલ સાથેનો સંબંધ

મારા અભ્યાસ દરમિયાન અમદાવાદની ઐતિહાસિક જેઠીની ચાલ સાથે જોડાયેલા અનેક વ્યવહારોની નોંધો પણ જોવા મળી. તે સમયગાળામાં જેઠીની ચાલ વેપાર અને

વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓનું મહત્વપૂર્ણ કેન્દ્ર હતી. અમારા પૂર્વજોના ત્યાં સુધી પહોંચેલા વ્યવહારો દર્શાવે છે કે સોસા પરિવાર માત્ર ગામડાંઓમાં ઓળખાતો પરિવાર નહોતો, પરંતુ વેપારી સમાજમાં પણ વિશ્વાસપાત્ર નામ તરીકે સ્થાપિત થઈ ચૂક્યો હતો. આ દસ્તાવેજો સાબિત કરે છે કે સોસા પરિવારનો વ્યવહાર વિસ્તાર અને સમાજની સીમાઓને પાર કરીને વેપારની નવી દિશાઓ સુધી પહોંચ્યો હતો.

વેપાર નહીં, વિશ્વાસનો વ્યવહાર

આજે બેંકો, કરારો અને કાનૂની દસ્તાવેજો વિના મોટો વ્યવહાર શક્ય લાગતો નથી. પરંતુ મારા પૂર્વજોના સમયમાં આ બધાથી પણ મોટું એક મૂલ્ય હતું, વિશ્વાસ. મારા પૂર્વજો માટે ધિરાણ માત્ર રૂપિયા આપવાનો વ્યવસાય નહોતો. તે એક માનવીય જવાબદારી હતી. તેઓ વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ સમજતા, જરૂરિયાત મુજબ સહાય કરતા, અને સંબંધોને હંમેશા હિસાબ કરતાં ઉપર રાખતા. કદાચ આ જ કારણ હતું કે તેમના ગ્રાહકો માત્ર ગ્રાહકો રહ્યા નહોતા; તેઓ પેઢીઓ સુધી પરિવાર જેવા સંબંધોમાં બંધાઈ ગયા હતા.

ગુજરાતથી મહારાષ્ટ્ર સુધીનું માનવીય નેટવર્ક

સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, અમદાવાદ, નાશિક, ઈગતપુરી, અને મુંબઈ - આ શહેરો વચ્ચે થયેલા વ્યવહારોનો અભ્યાસ કરતાં મને સમજાયું કે અમારા પૂર્વજોએ કોઈ સંસ્થા કે કંપની વિના એક એવું વિશ્વાસનું નેટવર્ક ઊભું કર્યું હતું, જે આજના આધુનિક વ્યવસાય માટે પણ પ્રેરણારૂપ બની શકે.

આ સમગ્ર વ્યવસ્થા માનવીય સંબંધો ઉપર ઊભી હતી. - ન કોઈ કોર્ટ, ન કોઈ કરાર, ન કોઈ ગેરંટી. માત્ર શબ્દ, પ્રામાણિકતા, અને પરસ્પર વિશ્વાસ.

મારા માટે આ શોધનું મહત્વ

જ્યારે મેં આ તમામ દસ્તાવેજોને એક પછી એક વાંચ્યા, ત્યારે મને સમજાયું કે મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી સફળતા તેમની સંપત્તિ નહોતી. તેમણે વિશ્વાસની એવી મૂડી કમાઈ હતી, જે ત્રણ પેઢીઓ પછી પણ અખંડિત રહી. મારા માટે આ સંશોધનની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિ એ નથી કે મને કેટલા દસ્તાવેજો મળ્યા. મારા માટે સૌથી મોટો ગૌરવનો વિષય એ છે કે મને એવા પુરાવા મળ્યા, જે દર્શાવે છે કે મારા પૂર્વજોના સંબંધો રૂપિયા પર નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ પર ઊભા હતા. આજના સમયમાં જ્યારે સંબંધો ઘણી વખત સ્વાર્થ સુધી મર્યાદિત બની જાય છે, ત્યારે આ દસ્તાવેજો આપણને યાદ અપાવે છે કે સાચી સમૃદ્ધિ સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ વિશ્વાસમાં વસે છે.

સૌરાષ્ટ્રથી મુંબઈ સુધી વિસ્તરેલું સોસા પરિવારનું ધિરાણ નેટવર્ક માત્ર વેપારનો ઇતિહાસ નથી.

તે માણસાઈનો ઇતિહાસ છે. તે પ્રામાણિકતાનો ઇતિહાસ છે. તે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહેલા વિશ્વાસનો ઇતિહાસ છે. અને તે સાબિત કરે છે કે જ્યારે વ્યવહારનું મૂળ માણસાઈ હોય, ત્યારે સંબંધો સમયની કસોટી પર પણ અડગ રહે છે.

"જ્યારે મેં મુંબઈના એક જ મારવાડી પરિવારની ત્રણ પેઢીઓ સુધીના વ્યવહારો દર્શાવતા દસ્તાવેજો વાંચ્યા, ત્યારે મને સમજાયું કે મારા પૂર્વજોની સાચી મૂડી રૂપિયા નહોતી; તેમની સાચી મૂડી વિશ્વાસ હતી."

"સૌરાષ્ટ્રથી મુંબઈ સુધીની આ યાત્રા ધિરાણની નહોતી; તે વિશ્વાસની યાત્રા હતી, જે આજે પણ દરેક દસ્તાવેજમાં જીવંત છે."

ત્રણ પેઢીઓ સુધી અખંડિત રહેલો વિશ્વાસ

મારા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજો, ધિરાણ ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનું જ્યારે મેં ક્રમબદ્ધ રીતે સંશોધન શરૂ કર્યું, ત્યારે મને એક એવી ઐતિહાસિક હકીકત જાણવા મળી, જેણે મારા પૂર્વજોના ચારિત્ર્ય, પ્રામાણિકતા અને વિશ્વાસની પરંપરા પ્રત્યેનો મારો આદર અનેકગણો વધારી દીધો.

મારી પાસે ઉપલબ્ધ મૂળ દસ્તાવેજોના અભ્યાસ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મુંબઈમાં વસતા મારવાડી વેપારી પરિવારો સાથે સોસા પરિવારના ધિરાણ અને વેપારી સંબંધો માત્ર એક સમયગાળા પૂરતા મર્યાદિત નહોતા. આ સંબંધો સતત ત્રણ પેઢીઓ સુધી અવિરત રીતે જળવાયેલા રહ્યા હતા.

આ દસ્તાવેજોમાં ખાસ કરીને નીચે મુજબની નામાવલી જોવા મળે છે, શ્રી પ્રભુદાસ ખીંચંદ વોરા, શ્રી ખીંચંદ જસરાજ વોરા, શાહ હરિચંદ ગોરધનદાસ,

આ નામો માત્ર વ્યક્તિઓના નથી; તેઓ એક એવા વિશ્વાસના વારસાના સાક્ષી છે, જે પેઢી દર પેઢી જીવંત રહ્યો. જ્યારે મેં આ દસ્તાવેજોને એક પછી એક વાંચ્યા, ત્યારે મને સમજાયું કે પ્રથમ પેઢી સાથે શરૂ થયેલો વ્યવહાર બીજી પેઢી સુધી પહોંચ્યો અને ત્યારબાદ ત્રીજી પેઢીએ પણ એ જ વિશ્વાસ અને પ્રામાણિકતાના આધારે સંબંધોને આગળ વધાર્યા. આજે જ્યારે આપણે આધુનિક બેંકિંગ, કાનૂની કરારો અને ડિજિટલ વ્યવહારોના યુગમાં જીવીએ છીએ, ત્યારે લગભગ બે સદી પહેલાં માત્ર શબ્દની કિંમત, પ્રામાણિકતા અને પરસ્પર વિશ્વાસના આધારે ત્રણ પેઢીઓ સુધી અવિરત વ્યવહાર ચાલતો રહ્યો હતો, આ બાબત પોતે જ અસાધારણ છે. આ દસ્તાવેજો મને વારંવાર યાદ અપાવે છે કે મારા પૂર્વજોએ ધિરાણને ક્યારેય માત્ર નાણાકીય વ્યવસાય તરીકે જોયું નહોતું. તેમના માટે તે માણસો વચ્ચે વિશ્વાસનું એક પવિત્ર બંધન હતું. તેઓ રૂપિયા આપતા પહેલાં માણસને ઓળખતા અને માણસને ઓળખ્યા પછી સંબંધને પેઢીઓ સુધી જાળવતા.

મારા માટે આ દસ્તાવેજોનું સૌથી મોટું મહત્વ તેમાં નોંધાયેલી રકમમાં નથી; પરંતુ તેમાં રહેલી માનવતા, પ્રામાણિકતા અને વિશ્વાસમાં છે. એક જ મારવાડી પરિવારની સતત ત્રણ પેઢીઓ સુધી સોસા પરિવાર સાથે સંબંધો જળવાયેલા રહેવા એ મારા પૂર્વજોના નિખાલસ ચારિત્ર્ય અને સમાજમાં કમાયેલા અદ્વિતીય વિશ્વાસનું જીવંત પ્રમાણપત્ર છે. આ ઐતિહાસિક નોંધો દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારનો વ્યવહાર માત્ર સૌરાષ્ટ્ર સુધી મર્યાદિત નહોતો. સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, અમદાવાદ (જેઠીની ચાલ), નાશિક, ઇગતપુરી અને મુંબઈ જેવા વેપારી કેન્દ્રો સુધી તેમના સંબંધો વિસ્તરેલા હતા. આ સમગ્ર નેટવર્કનો આધાર માત્ર એક જ હતો, વિશ્વાસ.

"મુંબઈના મારવાડી પરિવારોની સતત ત્રણ પેઢીઓ સાથે જળવાયેલા સંબંધો એ માત્ર ધિરાણનો ઇતિહાસ નથી; તે મારા પૂર્વજોની પ્રામાણિકતા, માણસાઈ અને વિશ્વાસની સૌથી મોટી મૂડીનો જીવંત પુરાવો છે."

"સમય બદલાયો, પેઢીઓ બદલાઈ, પરંતુ વિશ્વાસ ક્યારેય બદલાયો નહીં, આ જ સોસા પરિવારના વારસાની સૌથી મોટી ઓળખ છે."

વિશ્વાસ આધારિત વ્યવસ્થા

સોસા પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરાનો અભ્યાસ કરતાં મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ કે મારા પૂર્વજોની સમગ્ર નાણાકીય વ્યવસ્થાનો આધાર વિશ્વાસ હતો. તે સમયની વ્યવસ્થામાં ન તો આજની જેમ બેંકો હતી, ન કાનૂની કરારો, ન સ્ટેમ્પ પેપર, ન ચેક અને ન ડિજિટલ વ્યવહારો. છતાં હજારો રૂપિયાના વ્યવહારો માત્ર શબ્દની કિંમત અને ચારિત્ર્યના બળ ઉપર થતા હતા. મારા પૂર્વજો માનતા હતા કે ધિરાણ આપવું માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નથી; તે માણસના વિશ્વાસને સ્વીકારવાની જવાબદારી છે. વ્યક્તિની આર્થિક સ્થિતિ કરતાં તેના ચારિત્ર્યને વધુ મહત્વ આપવામાં આવતું હતું. કોઈ વ્યક્તિ પ્રામાણિક હોય, સમાજમાં તેની સારી ઓળખ હોય અને તેના શબ્દ ઉપર વિશ્વાસ હોય, તો તેને મદદ કરવામાં ક્યારેય સંકોચ રાખવામાં આવતો નહોતો.

મારા સંશોધન દરમિયાન ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો અને નોંધપોથીઓનો અભ્યાસ કરતાં મને સમજાયું કે સોસા પરિવાર માટે સૌથી મોટી ગેરંટી કોઈ મિલકત નહોતી; માણસનો શબ્દ જ સૌથી મોટો દસ્તાવેજ હતો. આ જ કારણ હતું કે સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, અમદાવાદની જેઠીની ચાલ, નાશિક, ઇગતપુરી અને મુંબઈ સુધી સોસા પરિવારના ધિરાણ અને વેપારી સંબંધો વિસ્તર્યા હતા. એટલું જ નહીં, મુંબઈના કેટલાક મારવાડી પરિવારો સાથે તો સતત ત્રણ પેઢીઓ સુધી વિશ્વાસપૂર્ણ વ્યવહારો ચાલુ રહ્યા હતા. આ ઘટના દર્શાવે છે કે વિશ્વાસ ઉપર ઊભેલી વ્યવસ્થા કોઈપણ કાનૂની કરાર કરતાં વધુ મજબૂત બની શકે છે. મારા પરિવારની એક અનોખી પરંપરા એવી પણ હતી કે મદદ કર્યા પછી તેનો ઉપકાર ક્યારેય યાદ રાખવામાં આવતો નહોતો. મારા પૂર્વજો વારંવાર કહેતા,

“આપવું એ કર્તવ્ય છે; તેનો હિસાબ રાખવો એ વેપાર છે.”

આ વિચારધારાએ જ સોસા પરિવારને માત્ર ધિરાણ આપનાર પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ વિશ્વાસના કેન્દ્ર તરીકે ઓળખ અપાવી. મને લાગે છે કે આજે આધુનિક અર્થવ્યવસ્થા અનેક કાયદાઓ, કરારો અને ટેક્નોલોજી ઉપર આધારિત છે, પરંતુ કોઈપણ અર્થવ્યવસ્થાનો સાચો પાયો આજે પણ વિશ્વાસ જ છે. મારા પૂર્વજોએ બે સદી પહેલાં જે જીવનમૂલ્ય અપનાવ્યું હતું, તે આજના સમયમાં પણ એટલું જ પ્રાસંગિક છે. મારા માટે આ દસ્તાવેજો માત્ર જૂના હિસાબ નથી; તેઓ વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈના જીવંત દસ્તાવેજો છે. તેઓ મને શીખવે છે કે પૈસા કરતાં વિશ્વાસ વધુ મોટું મૂલ્ય છે અને સંબંધો કરતાં મોટો કોઈ નફો નથી.

“કાયદા વ્યવહારને સુરક્ષા આપે છે, પરંતુ વિશ્વાસ વ્યવહારને આયુષ્ય આપે છે.”

“સોસા પરિવારની સૌથી મોટી મૂડી રૂપિયા નહોતી; લોકોના હૃદયમાં કમાયેલો વિશ્વાસ હતો.”

તે સમયના વેપાર માર્ગ

મારા પરિવારના ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો, ધિરાણ ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનો અભ્યાસ કરતાં મને સમજાયું કે અમારા પૂર્વજોની ધિરાણ પરંપરા કોઈ એક ગામ કે એક પ્રદેશ પૂરતી મર્યાદિત નહોતી. તે સમયના વેપાર માર્ગો સાથે જોડાઈને તેમણે વિશ્વાસ આધારિત સંબંધોનું એક વિશાળ નેટવર્ક ઊભું કર્યું હતું. આજે જે માર્ગો આપણને સામાન્ય લાગે છે, તે લગભગ બે સદી પહેલાં વેપાર, સ્થળાંતર અને સામાજિક સંબંધોના મુખ્ય માર્ગો હતા. સૌરાષ્ટ્રમાંથી વેપારીઓ, કારીગરો અને શ્રમિકો વિવિધ શહેરોમાં રોજગાર અને વેપાર માટે જતા હતા. આ જ માર્ગો ઉપર સોસા પરિવારના ધિરાણ અને વેપારી સંબંધો પણ વિકસતા ગયા. મારી પાસે ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારના વ્યવહારોનો વ્યાપ સૌરાષ્ટ્રમાંથી શરૂ થઈ સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, અમદાવાદની ઐતિહાસિક જેઠીની ચાલ, નાશિક, ઇગતપુરી અને મુંબઈ સુધી વિસ્તરેલો હતો. આ તમામ સ્થળો તે સમયના વેપાર અને અવરજવરના મહત્વપૂર્ણ કેન્દ્રો હતા.

સૌરાષ્ટ્રમાંથી માલ અને લોકો પ્રથમ દક્ષિણ ગુજરાત તરફ આગળ વધતા. સુરત તે સમયનું મહત્વનું વેપારી બંદર અને બજાર હતું. ત્યારબાદ નવસારી અને બીલીમોરા જેવા વેપારી કેન્દ્રો સાથે સંબંધો બંધાતા. વેપારના માર્ગો આગળ વધીને અમદાવાદના મોટા બજારો અને જેઠીની ચાલ સુધી પહોંચતા. બીજી તરફ આ જ વેપારી માર્ગો નાશિક અને ઇગતપુરી થઈ મુંબઈ સાથે જોડાતા. આ સમગ્ર માર્ગ માત્ર વેપાર માટે જ મહત્વનો નહોતો; તે વિશ્વાસના સંબંધોને પણ એક પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશ સુધી લઈ જતો હતો. વેપારીઓ, વણકરો,

કારીગરો અને અન્ય સમાજના લોકો પોતાના વ્યવસાય અને જરૂરિયાતોને કારણે સતત અવરજવર કરતા હતા, જેના કારણે સોસા પરિવારના સંબંધો પણ ભૌગોલિક સીમાઓને પાર કરીને વિસ્તર્યા.

મુંબઈમાં વસતા મારવાડી વેપારી પરિવારો સાથે ત્રણ પેઢીઓ સુધી ચાલેલા વ્યવહારો એ વાતનો પુરાવો છે કે અમારા પૂર્વજોએ વેપાર માર્ગો ઉપર માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર જ કર્યો નહોતો; તેમણે વિશ્વાસનું એવું નેટવર્ક ઊભું કર્યું હતું, જે પેઢી દર પેઢી જીવંત રહ્યું. મારા અભ્યાસ પ્રમાણે, આ સમગ્ર વ્યવસ્થાને માત્ર ધિરાણ પ્રથા તરીકે જોવી યોગ્ય નથી. તે પશ્ચિમ ભારતના પરંપરાગત વેપાર, ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, સામાજિક વિશ્વાસ અને આંતરપ્રાદેશિક સંબંધોના વિકાસનું એક જીવંત ઉદાહરણ છે.

આજે જ્યારે હું આ દસ્તાવેજોનું અવલોકન કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવાય છે કે મારા પૂર્વજોએ રસ્તાઓ ઉપર માત્ર મુસાફરી કરી નહોતી; તેમણે તે માર્ગો ઉપર વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈનો એક અખંડ સેતુ બાંધ્યો હતો.

"વેપારના માર્ગો માલસામાનને એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે પહોંચાડતા હતા, પરંતુ વિશ્વાસના માર્ગોએ માણસોને પેઢી દર પેઢી એકબીજા સાથે જોડીને રાખ્યા."

"સૌરાષ્ટ્રથી મુંબઈ સુધીની આ યાત્રા વેપારની નહોતી; તે વિશ્વાસ, સંબંધો અને માણસાઈની યાત્રા હતી."

સંશોધનાત્મક વિશ્લેષણ

મારા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજો, ધિરાણ ટિકિટો, નોંધપોથીઓ અને મૌખિક પરંપરાઓનો લાંબા સમય સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી હું એક મહત્વપૂર્ણ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છું કે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા માત્ર એક પારિવારિક વ્યવસાય નહોતી. તે પશ્ચિમ ભારતના ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, વેપાર, સામાજિક વિશ્વાસ અને માનવતાવાદી આર્થિક વ્યવસ્થાનું એક સુવ્યવસ્થિત અને જીવંત મોડેલ હતું. મારી પાસે ઉપલબ્ધ ઐતિહાસિક પુરાવાઓ દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારના વ્યવહારો માત્ર સ્થાનિક સ્તરે મર્યાદિત નહોતા. સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, અમદાવાદની જેઠીની ચાલ, નાશિક, ઇગતપુરી અને મુંબઈ સુધી વિસ્તરેલા ધિરાણ સંબંધો એ સમયના વેપાર અને સામાજિક નેટવર્કની વિશાળતાનો પુરાવો આપે છે. મુંબઈના મારવાડી વેપારી પરિવારોની સતત ત્રણ પેઢીઓ સાથે થયેલા વ્યવહારો ખાસ નોંધપાત્ર છે. મારા અભ્યાસ પ્રમાણે આ માત્ર નાણાકીય વ્યવહારો નથી; આ વિશ્વાસ આધારિત આંતરપ્રાદેશિક સંબંધોના દુર્લભ ઐતિહાસિક પુરાવા છે. એક જ પરિવાર સાથે પેઢી દર પેઢી વ્યવહાર ચાલુ રહે તે દર્શાવે છે કે સોસા પરિવારની ઓળખ માત્ર ધિરાણ આપનાર પરિવાર તરીકે નહોતી, પરંતુ પ્રામાણિકતા અને વિશ્વસનીયતાના પ્રતીક તરીકે સ્થાપિત થઈ હતી.

આ દસ્તાવેજોના અભ્યાસ દરમિયાન મને એ પણ સમજાયું કે મારા પૂર્વજોની વ્યવસ્થા આધુનિક બેંકિંગ પ્રણાલીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સાથે ઘણી સમાનતા ધરાવતી હતી. વ્યક્તિની ઓળખ, વિશ્વાસ, ચુકવણીની ક્ષમતા અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાને આધારે ધિરાણ આપવાની પદ્ધતિ આજે જેને Relationship Banking અથવા Character-based Credit System તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેનું એક પ્રારંભિક સ્વરૂપ અહીં જોવા મળે છે. બીજું મહત્વપૂર્ણ પાસું એ છે કે ધિરાણનો હેતુ માત્ર નફો કમાવવાનો નહોતો. દીકરીના લગ્ન, દીકરાના લગ્ન, ખેતી, વેપાર અને જીવનનિર્વાહ જેવી આવશ્યક જરૂરિયાતો માટે અલગ-અલગ પ્રકારની સહાય ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવતી હતી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ વ્યવસ્થા સામાજિક ન્યાય અને માનવતાના મૂલ્યો પર આધારિત હતી. મને વિશ્વાસ છે કે ભવિષ્યમાં અર્થશાસ્ત્રીઓ, સમાજશાસ્ત્રીઓ, ઇતિહાસકારો અને સંશોધકો માટે આ દસ્તાવેજો મહત્વપૂર્ણ પ્રાથમિક સ્રોત (Primary Sources) તરીકે ઉપયોગી સાબિત થશે. કારણ કે આવા મૂળ દસ્તાવેજો ખૂબ ઓછા પરિવારો પાસે આજે પણ સુરક્ષિત રીતે ઉપલબ્ધ છે. આ સંશોધન પૂર્ણ કરતાં મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ છે, મારા પૂર્વજોએ માત્ર ધિરાણ આપ્યું નહોતું; તેમણે વિશ્વાસનું એક એવું સામાજિક મૂડીભંડાર સર્જ્યું હતું, જે બે સદી પછી પણ જીવંત છે. એ જ આ ગ્રંથનું સૌથી મોટું સંશોધનાત્મક તારણ છે.

"મારા માટે આ દસ્તાવેજો માત્ર ઐતિહાસિક પુરાવા નથી; તેઓ ભારતીય ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, વિશ્વાસ આધારિત વ્યવહાર અને માનવતાવાદી આર્થિક વિચારધારાના જીવંત પ્રાથમિક સ્રોત છે."

"સમય બદલાયો, ચલણ બદલાયું, વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ ગઈ; પરંતુ વિશ્વાસ પર ઊભેલી અર્થવ્યવસ્થાનું મૂલ્ય આજે પણ અખંડિત છે. સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષની પરંપરા તેનું જ જીવંત ઉદાહરણ છે."

"આ સંશોધનનો સૌથી મોટો પાઠ એ છે કે વિશ્વાસ એ એવી મૂડી છે, જે પેઢીઓ સુધી વ્યાજ સાથે વધતી રહે છે, પરંતુ ક્યારેય ઘટતી નથી."

વિશ્વાસની કોઈ જાતિ નહોતી

મારા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂના દસ્તાવેજો, ધિરાણ ટિકિટો અને નોંધપોથીઓનું સંશોધન કરતાં મને એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અને પ્રેરણાદાયી હકીકત જાણવા મળી. ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો દર્શાવે છે કે મારા પરિવારની ધિરાણ વ્યવસ્થા કોઈ એક જાતિ, સમાજ કે વર્ગ પૂરતી મર્યાદિત નહોતી. મારા અભ્યાસ દરમિયાન પ્રાપ્ત થયેલા મૂળ દસ્તાવેજોમાં વિવિધ સમાજો, વ્યવસાયિક વર્ગો અને વિસ્તારોના લોકો સાથે થયેલા ધિરાણ અને વેપારી વ્યવહારોની નોંધો જોવા મળે છે. આ દસ્તાવેજો સ્પષ્ટ કરે છે કે મારા પૂર્વજોએ

માણસને તેની જાતિથી નહીં, પરંતુ તેના ચારિત્ર્ય, પ્રામાણિકતા, જરૂરિયાત અને વિશ્વાસના આધારે ઓળખ્યો હતો. મારા સંશોધન મુજબ ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજોમાં અનેક અલગ-અલગ સમાજોના લોકોના નામ, ગામો અને વ્યવહારોની નોંધો આજે પણ સુરક્ષિત છે. આ પુરાવાઓ દર્શાવે છે કે સોસા પરિવાર માટે ધિરાણનો આધાર કોઈ જાતિગત ભેદભાવ નહોતો, પરંતુ વિશ્વાસ અને માનવતા હતી. આ બાબત મારા માટે અત્યંત ગૌરવની છે. કારણ કે લગભગ બે સદી પહેલાં, જ્યારે સમાજમાં જાતિ આધારિત ભેદભાવ વધુ સ્પષ્ટ હતો, ત્યારે મારા પૂર્વજો માણસને માત્ર માણસ તરીકે જોઈને વ્યવહાર કરતા હતા. મારા મતે આ પરંપરા માત્ર ધિરાણ વ્યવસ્થા નહોતી; તે સામાજિક સમરસતા, પરસ્પર વિશ્વાસ અને માનવતાના મૂલ્યો ઉપર ઊભેલી એક અનોખી આર્થિક વ્યવસ્થા હતી.

આજે જ્યારે હું આ દસ્તાવેજોને વાંચું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે મારા પૂર્વજોએ સમાજને માત્ર આર્થિક સહાય આપી નહોતી; તેમણે સમાજને એક એવો સંદેશ આપ્યો હતો કે વિશ્વાસની કોઈ જાતિ નથી, માણસાઈનો કોઈ વર્ણ નથી અને પ્રામાણિકતાની કોઈ સીમા નથી..

“મારા પૂર્વજોએ ધિરાણ આપતાં પહેલાં ક્યારેય વ્યક્તિની જાતિ પૂછેલી નહોતી; તેમણે માત્ર એટલું જ જોયું હતું કે સામેનો માણસ વિશ્વાસપાત્ર છે કે નહીં.”

“સંપત્તિનો વારસો એક પેઢી સુધી ટકી શકે છે, પરંતુ વિશ્વાસનો વારસો અનેક પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે. સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરા તેનું જ જીવંત ઉદાહરણ છે.”

“સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ એ નહોતી કે તેઓ ધિરાણ આપતા હતા; તેમની સાચી ઓળખ એ હતી કે તેઓ માણસને માણસ તરીકે માન આપતા હતા.”

૧૫

રાજકીય અને સામાજિક પરિવર્તનોની અસર

સોસા પરિવારના ઇતિહાસની સૌથી મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા એ છે કે આ ઇતિહાસ માત્ર એક પરિવારની ગાથા નથી, પરંતુ લગભગ અઢી સદી દરમિયાન ભારત અને ગુજરાતમાં આવેલા રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક પરિવર્તનોનો પણ સાક્ષી છે. મારા પૂર્વજોએ રાજવાડાંઓનો યુગ જોયો. બ્રિટિશ શાસનનો સમય અનુભવ્યો. ભારતની સ્વતંત્રતા જોઈ. લોકશાહી વ્યવસ્થાનો વિકાસ જોયો. અને આધુનિક ભારતનું નિર્માણ પણ અનુભવ્યું. આટલા બધા પરિવર્તનો છતાં એક વસ્તુ ક્યારેય બદલાઈ નહીં, સોસા પરિવારના મૂલ્યો. વિશ્વાસ, પરિશ્રમ, માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારી એ એવા આધારસ્તંભો હતા, જેણે દરેક પરિવર્તનના સમયમાં પરિવારને સ્થિર રાખ્યો.

રાજવાડાંઓથી લોકશાહી સુધીની યાત્રા

મારા પૂર્વજોના જીવનકાળમાં સૌરાષ્ટ્ર અનેક રાજવાડાંઓમાં વહેંચાયેલો હતો. - પાલિતાણા, ભાવનગર, જૂનાગઢ, અને અન્ય રાજ્યો પોતાની આગવી ઓળખ ધરાવતા હતા. ગામડાંઓનું જીવન સ્થાનિક શાસકો અને પરંપરાગત સામાજિક વ્યવસ્થાઓ ઉપર આધારિત હતું.

સમય જતાં બ્રિટિશ શાસનનો પ્રભાવ વધ્યો. ત્યારબાદ સ્વતંત્રતા આંદોલન શરૂ થયું. ૧૯૪૭માં ભારત સ્વતંત્ર બન્યું. અને રાજવાડાંઓનું ભારતીય સંઘમાં વિલીનીકરણ થયું. આ પરિવર્તન માત્ર રાજકીય નહોતું. તે લોકોના જીવન, અર્થતંત્ર અને સામાજિક માળખાને પણ અસર કરનારું હતું.

ગ્રામ્ય સમાજમાં બદલાતું જીવન

જૂના સમયમાં ગામો લગભગ આત્મનિર્ભર હતા. ખેતી, પશુપાલન, હસ્તકલા અને સ્થાનિક વેપાર ઉપર જીવન આધારિત હતું. પરંતુ સમય સાથે: નવા રસ્તાઓ બન્યા, બજારોનો વિકાસ થયો, શિક્ષણનો વ્યાપ વધ્યો, અને લોકો શહેરો તરફ જવા લાગ્યા. આ પરિવર્તનોએ ગ્રામ્ય જીવનની પરંપરાગત રચનાને બદલવાની શરૂઆત કરી. સોસા પરિવાર પણ આ પરિવર્તનોથી અસ્પર્શિત રહ્યો નહોતો.

વણકર સમાજ ઉપર પડેલી અસર

મારા પરિવારનો સંબંધ વણકર સમાજ સાથે રહ્યો છે. બ્રિટિશ યુગમાં મશીન આધારિત કાપડ ઉદ્યોગના વિકાસથી પરંપરાગત વણાટ વ્યવસાય ઉપર ભારે અસર પડી. હજારો પરિવારોની જેમ મારા પૂર્વજોએ પણ બદલાતી પરિસ્થિતિઓનો સામનો કર્યો.

પરંતુ તેમણે હાર સ્વીકારી નહીં. તેઓએ નવા માર્ગો શોધ્યા. નવી પરિસ્થિતિઓને સ્વીકારી. અને પોતાના અસ્તિત્વને જાળવી રાખ્યું. આ જ તેમની સૌથી મોટી તાકાત હતી.

શિક્ષણ અને નવી જાગૃતિ

સ્વતંત્રતા પછીના સમયમાં શિક્ષણનો વ્યાપ ઝડપથી વધ્યો. જે સમાજો અગાઉ શિક્ષણથી દૂર હતા, તેઓ પણ શિક્ષણ તરફ આગળ વધવા લાગ્યા. આ પરિવર્તનનો લાભ સોસા પરિવારને પણ મળ્યો. નવી પેઢીઓએ શિક્ષણ મેળવ્યું. સરકારી સેવાઓમાં પ્રવેશ કર્યો. સામાજિક અને જાહેર જીવનમાં પોતાની આગવી ઓળખ ઊભી કરી. આ રીતે પરિવારનો વિકાસ માત્ર આર્થિક ક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત રહ્યો નહીં, પરંતુ શૈક્ષણિક અને સામાજિક ક્ષેત્રોમાં પણ વિસ્તર્યો.

સમાજસુધારણાની ચળવળો

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર જેવા મહાન વિચારોના પ્રભાવથી સમગ્ર દેશમાં સામાજિક જાગૃતિનો નવો યુગ શરૂ થયો. - સમાનતા, માનવ અધિકાર, શિક્ષણ, અને સામાજિક ન્યાયના વિચારો વ્યાપક બન્યા.

આ વિચારોનો પ્રભાવ સોસા પરિવાર ઉપર પણ પડ્યો. મારા પરિવારના મૂલ્યોમાં પહેલેથી જ માનવતા અને સમાનતાની ભાવના હતી. આથી આવા વિચારો સાથે પરિવારનું સ્વાભાવિક જોડાણ બન્યું.

ધિરાણ વ્યવસ્થાથી આધુનિક અર્થતંત્ર સુધી

મારા પૂર્વજોના સમયમાં વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થા ગ્રામ્ય જીવનનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતી. પરંતુ સમય સાથે: બેંકો આવી, સહકારી સંસ્થાઓ ઉભી થઈ, નાણાકીય નીતિઓ વિકસતી ગઈ, અને આધુનિક બેંકિંગ પ્રણાલીઓનો વિકાસ થયો. આથી પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થાઓનું મહત્વ ધીમે ધીમે ઘટતું ગયું. પરંતુ તેમ છતાં, સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો ઐતિહાસિક અને સામાજિક મૂલ્ય આજે પણ અકબંધ છે. કારણ કે તેની પાછળ માત્ર પૈસા નહોતા. તેની પાછળ વિશ્વાસ અને માણસાઈ હતી.

સ્થળાંતર અને નવી ઓળખ

સમય સાથે મારા પરિવારની યાત્રા જૂના સાંગાણાથી ભાવનગર અને ત્યારબાદ સુરત સુધી પહોંચી. આ સ્થળાંતર માત્ર ભૌગોલિક નહોતું. તે નવી તકો, નવા અનુભવો અને નવી ઓળખની યાત્રા હતી. પરંતુ જ્યાં જ્યાં અમે ગયા, ત્યાં અમે અમારા પૂર્વજોના મૂલ્યોને સાથે લઈ ગયા. આથી સ્થાન બદલાયું, પરિસ્થિતિ બદલાઈ, પરંતુ ઓળખ બદલાઈ નહીં. પરિવર્તન વચ્ચે અડગ રહેલા મૂલ્યો ઇતિહાસનો સૌથી મોટો પાઠ એ છે કે સમય સતત બદલાય છે.

વ્યવસ્થાઓ બદલાય છે. - શાસકો બદલાય છે. અર્થતંત્ર બદલાય છે. પરંતુ કેટલાક મૂલ્યો એવા હોય છે જે પેઢીઓ સુધી અવિચળ રહે છે. સોસા પરિવાર માટે આવા મૂલ્યો હતા: પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ, વિશ્વાસ, અને સામાજિક જવાબદારી. આ જ મૂલ્યો પરિવર્તનના દરેક યુગમાં પરિવાર માટે માર્ગદર્શક બન્યા.

મારા માટે આ અધ્યાયનો અર્થ

જ્યારે હું મારા પૂર્વજોની યાત્રાને જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે તેમણે માત્ર પોતાના સમયને જીવ્યો નહોતો. તેઓ સમયના પરિવર્તનોને સમજ્યા હતા. તેઓએ પરિસ્થિતિઓને સ્વીકારી હતી. અને તેમણે પોતાના મૂલ્યોને જાળવી રાખીને આગળ વધવાનું શીખ્યું હતું. આ જ તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ છે. સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ એ વાતનો પુરાવો છે કે સમયના પ્રવાહને કોઈ રોકી શકતું નથી. પરંતુ જે પરિવારો પોતાના મૂલ્યોને જાળવી રાખે છે, તેઓ દરેક પરિવર્તન વચ્ચે પોતાની ઓળખને જીવંત રાખી શકે છે.

રાજવાડાંઓ આવ્યા અને ગયા. બ્રિટિશ શાસન આવ્યું અને ગયું. ભારત સ્વતંત્ર બન્યું. સમાજ બદલાયો. અર્થતંત્ર બદલાયું. પરંતુ સોસા પરિવારની માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીની પરંપરા આજે પણ જીવંત છે.

"સમયે પરિસ્થિતિઓ બદલી, પરંતુ મારા પૂર્વજોએ પોતાના મૂલ્યો બદલ્યા નહીં; અને કદાચ એ જ તેમની સૌથી મોટી સફળતા હતી."

"ઇતિહાસમાં જે પરિવારો પોતાના સંસ્કારોને બચાવી રાખે છે, તેઓ જ સમયના પરિવર્તનોને પાર કરીને વારસો બની જાય છે."

ભાગ - ૪

પરિવાર, સંસ્કૃતિ અને પેઢીઓ

૧૬

પરંપરા, સંસ્કૃતિ અને ધાર્મિક વારસો

પરંપરા એ પરિવારની ઓળખ અને સંસ્કૃતિનો શાશ્વત વારસો

ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશ્વની સૌથી પ્રાચીન, સમૃદ્ધ અને જીવનમૂલ્યો આધારિત સંસ્કૃતિઓમાંની એક છે. હજારો વર્ષોથી આ સંસ્કૃતિએ માત્ર ધાર્મિક માન્યતાઓને જ નહીં, પરંતુ માનવજીવનના દરેક ક્ષેત્રને સ્પર્શતા એવા મૂલ્યોનું નિર્માણ કર્યું છે, જે આજે પણ સમાજને દિશા આપે છે. ભારતીય જીવનપદ્ધતિમાં પરિવાર માત્ર લોહીના સંબંધોનું સંગઠન નથી, પરંતુ તે સંસ્કારો, પરંપરાઓ, જવાબદારીઓ અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનું જીવંત વિશ્વવિદ્યાલય છે. ભારતીય પરંપરામાં બાળકનો પ્રથમ ગુરુ તેનો પરિવાર માનવામાં આવે છે. જીવનમાં સત્ય, કર્તવ્ય, શ્રમ, સેવા, દયા, કરુણા, સહકાર અને સમરસતા જેવા ગુણો કોઈ શૈક્ષણિક સંસ્થામાં નહીં, પરંતુ પરિવારના વાતાવરણમાં વિકસે છે. આથી જ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પરિવારમાં રહેલી પરંપરાઓને માત્ર ધાર્મિક વિધિઓ તરીકે નહીં, પરંતુ પેઢી દર પેઢી ચાલતી જીવનશૈલી તરીકે જોવામાં આવી છે.

ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને સંસ્કાર-આ ત્રણેય શબ્દો એકબીજાથી અભિન્ન રીતે જોડાયેલા છે. ધર્મ જીવનને દિશા આપે છે, સંસ્કૃતિ જીવનને ઓળખ આપે છે અને સંસ્કાર જીવનને ચારિત્ર્ય આપે છે. જ્યારે આ ત્રણેય તત્ત્વો પરિવારના જીવનમાં એકરૂપ બની જાય છે, ત્યારે માત્ર એક પરિવાર જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તનનું નિર્માણ થાય છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા એ છે કે અહીં ધર્મનો અર્થ માત્ર ઉપાસના કે વિધિપૂજન સુધી મર્યાદિત નથી. ધર્મનો સાચો અર્થ કર્તવ્ય, સેવા, સત્ય, સહઅસ્તિત્વ અને સમગ્ર સૃષ્ટિ પ્રત્યેના આદર સાથે જોડાયેલો છે. તેથી જ આપણા પૂર્વજોએ ધાર્મિક પરંપરાઓને સામાજિક એકતા, પરસ્પર સહયોગ અને માનવકલ્યાણ સાથે જોડીને જીવંત રાખી છે.

સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ પણ આ જ ભારતીય પરંપરાનો એક અભિન્ન ભાગ છે. લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ સમયથી આ પરિવારે માત્ર પોતાની ઓળખ જ જાળવી નથી રાખી, પરંતુ માણસાઈ, પરોપકાર, સામાજિક જવાબદારી અને ધાર્મિક પરંપરાઓને જીવનમાં ઉતારીને આવનારી પેઢીઓને એક અમૂલ્ય વારસો આપ્યો છે. પરિવારના પૂર્વજોએ ધાર્મિક આસ્થા અને સામાજિક જવાબદારી વચ્ચે ક્યારેય ભેદ કર્યો નહોતો. તેમના માટે મંદિરની સેવા અને માનવસેવા બંને સમાન પવિત્ર હતાં.

સોસા પરિવારની પરંપરાઓમાં કુલદેવી અને કુળદેવતા પ્રત્યેની અખંડ શ્રદ્ધા, ગ્રામ્ય ધાર્મિક ઉત્સવોમાં સક્રિય ભાગીદારી, સવરા મંડપ જેવી અનોખી સામૂહિક પરંપરા, સંતો અને મહંતો પ્રત્યેનો આદર, ભજન-સત્સંગની પરંપરા તથા સમાજના દરેક વર્ગને સાથે લઈને ચાલવાની ભાવના સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. આ પરંપરાઓ માત્ર ધાર્મિક વિધિઓ નથી, પરંતુ સામાજિક સમરસતા, એકતા અને માનવતાના જીવંત પ્રતીકો છે.

આ પ્રકરણનો હેતુ માત્ર ધાર્મિક પ્રસંગોનું વર્ણન કરવાનો નથી. આ પ્રકરણ દ્વારા સોસા પરિવારની સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક યાત્રાનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જેથી આવનારી પેઢીઓને પોતાના મૂળ, પોતાની ઓળખ અને પોતાના પૂર્વજોના મૂલ્યોનો પરિચય મળી રહે. સાથે જ આ પ્રકરણ એ પણ દર્શાવે છે કે પરંપરાઓ ત્યારે જ જીવંત રહે છે, જ્યારે તેને માત્ર ઉજવવામાં નહીં, પરંતુ જીવનમાં ઉતારવામાં આવે.

આજે આધુનિકતા અને વૈશ્વિકીકરણના યુગમાં અનેક પરંપરાઓ ધીમે ધીમે વિસ્મૃતિ તરફ જઈ રહી છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પોતાના પરિવારના સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક વારસાનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું એ માત્ર સ્મૃતિ સાચવવાનો પ્રયત્ન નથી, પરંતુ આવનારી પેઢીઓ માટે એક મૂલ્યવાન ઐતિહાસિક જવાબદારી પણ છે. આ ગ્રંથનો આ વિભાગ એ જ જવાબદારીને નિભાવવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે.

"પરિવાર એ પ્રથમ મંદિર છે, જ્યાંથી સંસ્કારની આરતી શરૂ થાય છે."

"ધર્મ જીવનને દિશા આપે છે, સંસ્કૃતિ ઓળખ આપે છે અને સંસ્કાર જીવનને મહાન બનાવે છે."

"જે પરિવાર પોતાની પરંપરાઓને સાચવે છે, તે માત્ર પોતાનો ઇતિહાસ જ નહીં, પરંતુ આવનારી પેઢીઓનું ભવિષ્ય પણ સુરક્ષિત કરે છે."

અમારા પરિવારની ધાર્મિક પરંપરા

શ્રદ્ધા, સંસ્કાર અને જીવનમૂલ્યોની અવિરત પરંપરા

સોસા પરિવારની ઓળખ માત્ર તેના ઇતિહાસ, સમાજસેવા કે વ્યવસાયથી જ નથી થતી; તેની સાચી ઓળખ તેના ધાર્મિક સંસ્કારો અને પેઢી દર પેઢી જળવાઈ રહેલી આસ્થાની પરંપરાથી થાય છે. અમારા પૂર્વજોએ ધર્મને ક્યારેય માત્ર પૂજા કે વિધિ પૂરતો મર્યાદિત રાખ્યો નહોતો. તેમના માટે ધર્મ એટલે સત્ય, કર્તવ્ય, સેવા, સહકાર અને માનવતાને જીવનમાં ઉતારવાનો માર્ગ હતો.

અમારા પરિવારમાં બાળપણથી જ ઈશ્વર પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, વડીલો પ્રત્યેનો આદર અને સંસ્કારોનું સિંચન થતું આવ્યું છે. ઘરના બાળકો પ્રથમ વખત અક્ષરજ્ઞાન શીખે તે પહેલાં જ પ્રાર્થના, નમસ્કાર અને વડીલોના આશીર્વાદનું મહત્વ શીખી લેતા. આ પરંપરા માત્ર શબ્દોમાં નહોતી, પરંતુ પરિવારના દરેક સભ્યના દૈનિક જીવનમાં જીવંત હતી.

દરરોજ પ્રાતઃકાળે ઘરમાં દીવો પ્રગટાવવો, ભગવાનની આરતી કરવી, ધૂપ-દીપ અર્પણ કરવું અને દિવસની શરૂઆત પ્રાર્થનાથી કરવી-આ માત્ર ધાર્મિક ક્રિયા નહોતી, પરંતુ સમગ્ર પરિવારને એક સૂત્રમાં બાંધતી આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા હતી. દિવસનો આરંભ ઈશ્વરના સ્મરણથી થતો અને દિવસનો અંત પણ કૃતજ્ઞતાની ભાવના સાથે થતો. આવી દૈનિક ઉપાસનાએ પરિવારના દરેક સભ્યના જીવનમાં શાંતિ, સંયમ અને આત્મવિશ્વાસનું નિર્માણ કર્યું.

અમારા પરિવારમાં વિવિધ ધાર્મિક તહેવારો પણ અત્યંત ભાવપૂર્વક ઉજવવામાં આવતા. દિવાળી, નવરાત્રી, જન્માષ્ટમી, મહાશિવરાત્રી, હોળી, રામનવમી તથા અન્ય પર્વો માત્ર ઉત્સવ નહોતા; તેઓ પરિવારના સભ્યોને એકત્રિત કરવાનો, સંસ્કારોનું સંવર્ધન કરવાનો અને નવી પેઢીને પરંપરાનો પરિચય કરાવવાનો અવસર બનતા. વ્રત, ઉપવાસ અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં માત્ર વ્યક્તિગત શ્રદ્ધા જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર પરિવારની સામૂહિક ભાગીદારી જોવા મળતી.

વડીલો હંમેશાં કહેતા કે ધર્મનો અર્થ માત્ર મંદિર સુધી મર્યાદિત નથી. જો માણસનું વર્તન સત્યનિષ્ઠ હોય, તેની વાણી મધુર હોય, તેનું જીવન પરોપકાર માટે સમર્પિત હોય અને તે બીજાના દુઃખમાં સહભાગી બને, તો એ જ સાચો ધર્મ છે. આ વિચારધારાએ અમારા પરિવારના જીવનમૂલ્યોને ઘડવામાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવી.

અમારા પરિવારમાં ધાર્મિકતા ક્યારેય આડંબર સાથે જોડાયેલી નહોતી. સાદગી, વિનમ્રતા અને નિઃસ્વાર્થ સેવા જ અમારી ધાર્મિક પરંપરાની વિશેષતા રહી છે. ભજન, સત્સંગ, સંતોના આશીર્વાદ, યાત્રાઓ અને સામૂહિક ધાર્મિક પ્રસંગોમાં પરિવારની સક્રિય હાજરી એ આ પરંપરાનો જીવંત પુરાવો છે. સવરા મંડપ જેવી સામૂહિક પરંપરાઓમાં પણ સમગ્ર પરિવાર સમર્પિત ભાવથી જોડાતો રહ્યો છે, જે પરિવારની ધાર્મિક અને સામાજિક જવાબદારી બંનેને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

આજે સમય બદલાયો છે, જીવનશૈલી બદલાઈ છે, પરંતુ અમારા પરિવારની આસ્થા અને સંસ્કારોનો મૂળ આધાર આજે પણ અડગ છે. નવી પેઢી આધુનિક શિક્ષણ અને ટેકનોલોજી સાથે આગળ વધી રહી છે, છતાં પોતાના મૂળ અને પરંપરા પ્રત્યેનો આદર જાળવી રાખે છે. આ જ કોઈપણ પરિવારની સૌથી મોટી સાંસ્કૃતિક સમૃદ્ધિ કહેવાય.

“ધર્મ માત્ર ઉપાસનામાં નથી; તે દૈનિક જીવનના દરેક સારા કાર્યમાં વસે છે.”

“પરંપરા ત્યારે જ જીવંત રહે છે, જ્યારે તે પુસ્તકોમાં નહીં, પરંતુ પરિવારના જીવનમાં જીવાતી હોય.”

“આસ્થા માણસને ઈશ્વર સાથે જોડે છે, જ્યારે સંસ્કાર માણસને સમાજ સાથે જોડે છે.”

કુલદેવી અને કુળદેવતા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા પૂર્વજોના આશીર્વાદથી પેઢીઓને મળેલો આધ્યાત્મિક વારસો

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં દરેક પરિવારની પોતાની એક આગવી આધ્યાત્મિક ઓળખ હોય છે. આ ઓળખનું કેન્દ્રબિંદુ હોય છે, કુલદેવી અને કુળદેવતા પ્રત્યેની અખંડ શ્રદ્ધા. સોસા પરિવાર માટે પણ કુલદેવી અને કુળદેવતા માત્ર આરાધ્ય દેવતા નથી; તેઓ પરિવારની એકતા, સંસ્કાર, પરંપરા અને આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રતીક છે. અમારા પૂર્વજોએ દરેક શુભ કાર્યની શરૂઆત કુલદેવી અને કુળદેવતાના સ્મરણથી કરવાની પરંપરા સ્થાપી હતી. લગ્ન, નામકરણ, ગૃહપ્રવેશ, નવા વ્યવસાયની શરૂઆત કે અન્ય કોઈ પણ શુભ પ્રસંગ પહેલાં તેમના આશીર્વાદ લેવાનું કર્તવ્ય માનવામાં આવતું. આ પરંપરા માત્ર ધાર્મિક વિધિ નહોતી; તે પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા અને પોતાની સંસ્કૃતિ પ્રત્યેના આદરનું પ્રતીક હતી. બાળપણથી જ પરિવારના બાળકોને કુલદેવી અને કુળદેવતાની કથાઓ, તેમના મહિમા અને પરિવારના ઇતિહાસ સાથેનો સંબંધ સમજાવવામાં આવતો. વડીલો માત્ર પૂજા કરાવતા નહોતા; તેઓ આસ્થા પાછળ રહેલા મૂલ્યો પણ સમજાવતા. આથી નવી પેઢીમાં શ્રદ્ધા સાથે સંસ્કૃતિ પ્રત્યેનો ગર્વ પણ વિકસતો ગયો. પરિવારના સભ્યો જ્યારે પણ જીવનમાં કોઈ મહત્વપૂર્ણ નિર્ણય લેતા, ત્યારે ઈશ્વરની કૃપા અને કુલદેવી-કુળદેવતાના આશીર્વાદની પ્રાર્થના કરવી એ તેમની જીવનપદ્ધતિનો એક ભાગ હતો. આ શ્રદ્ધાએ પરિવારને સુખમાં વિનમ્ર અને સંઘર્ષમાં અડગ રહેવાની શક્તિ આપી. કુલદેવી અને કુળદેવતાની આરાધનાએ પરિવારને માત્ર ધાર્મિક રીતે જ નહીં, પરંતુ નૈતિક રીતે પણ સમૃદ્ધ બનાવ્યો. તેમના પ્રત્યેની શ્રદ્ધાએ સત્ય, કર્તવ્ય, પરોપકાર, સેવા અને પરિવારની એકતા જેવા મૂલ્યોને મજબૂત બનાવ્યા. આ જ કારણ છે કે પેઢી બદલાતી ગઈ, પરંતુ પરિવારના મૂળ સંસ્કારો ક્યારેય બદલાયા નહીં.

આજે પણ જ્યારે પરિવારના સભ્યો એકત્ર થાય છે, ત્યારે તેઓ માત્ર રક્તના સંબંધથી નહીં, પરંતુ આ સંયુક્ત આધ્યાત્મિક વારસાથી પણ જોડાયેલા રહે છે. આ વારસો જ પરિવારની સૌથી મોટી શક્તિ છે, કારણ કે તે દરેક પેઢીને પોતાના મૂળ સાથે જોડીને રાખે છે. સોસા પરિવારની આ શ્રદ્ધા માત્ર વ્યક્તિગત આસ્થા સુધી મર્યાદિત નથી. તે સમાજમાં સમરસતા, સહઅસ્તિત્વ અને સર્વધર્મ સમભાવના મૂલ્યોને પણ પ્રોત્સાહન આપે છે. આ જ ભાવના આગળ વધીને સવરા મંડપ જેવી સામૂહિક ધાર્મિક પરંપરાઓમાં વ્યક્ત થાય છે, જ્યાં સમગ્ર સમાજ એક પરિવાર બનીને જોડાય છે.

"પૂર્વજોને યાદ રાખનાર પરિવાર ક્યારેય પોતાના મૂળથી વિખૂટો પડતો નથી."

"કુલદેવી અને કુળદેવતા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા માત્ર પરંપરા નથી; તે પેઢીઓને જોડતો આધ્યાત્મિક સેતુ છે."

"સંસ્કારોનો સાચો વારસો સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ શ્રદ્ધા અને જીવનમૂલ્યોથી આગળ વધે છે."

સવરા મંડપ : એક જીવંત પરંપરા આસ્થા, સમરસતા અને ભારતીય સંસ્કૃતિનું અવિનાશી પ્રતીક

ભારતની સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓમાં કેટલીક એવી લોકપરંપરાઓ છે, જે કોઈ એક પરિવાર, ગામ કે સમાજ પૂરતી મર્યાદિત નથી રહેતી, પરંતુ સમગ્ર માનવસમાજને એકતા, સમરસતા અને આધ્યાત્મિકતાનો સંદેશ આપે છે. 'સવરા મંડપ' એવી જ એક અનોખી પરંપરા છે, જે ધાર્મિક વિધિ કરતાં પણ વિશાળ અર્થ ધરાવે છે. તે સમાજને જોડતી, પૂર્વજોની સ્મૃતિને જીવંત રાખતી અને માનવમાત્રને એક જ પરિવાર તરીકે જોવાની ભારતીય સંસ્કૃતિની ઉત્તમ અભિવ્યક્તિ છે. સોસા પરિવાર માટે સવરા મંડપ માત્ર એક ધાર્મિક પ્રસંગ નથી; તે પેઢી દર પેઢી ચાલતી શ્રદ્ધા, સેવા, સમર્પણ અને સામાજિક જવાબદારીનું જીવંત પ્રતીક છે. અમારા પરિવારના વડીલોએ આ પરંપરાને માત્ર નિભાવેલી નથી, પરંતુ તેને સમાજના કલ્યાણ સાથે જોડીને આવનારી પેઢીઓ સુધી પહોંચાડી છે.

(અ) સવરા મંડપનો ઇતિહાસ પરંપરાની ઉત્પત્તિ અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

સવરા મંડપની પરંપરા ગ્રામ્ય ગુજરાતના ધાર્મિક અને સામાજિક જીવન સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલી છે. આ પરંપરાનું મૂળ લોકઆસ્થા, પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો આદર અને સામૂહિક જીવનવ્યવસ્થામાં રહેલું છે. વર્ષોથી ગામડાઓમાં આ મંડપનું આયોજન માત્ર ધાર્મિક વિધિ તરીકે નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજના મિલન સમારોહ તરીકે કરવામાં આવતું રહ્યું છે. જૂના સાંગાણા ગામમાં પણ આ પરંપરાને વિશેષ સ્થાન મળ્યું છે. ગામના વડીલો, સંતો અને સમાજના આગેવાનોના માર્ગદર્શન હેઠળ સવરા મંડપનું આયોજન થતું આવ્યું છે. આ પ્રસંગ માત્ર એક દિવસનો કાર્યક્રમ નહોતો; તેની તૈયારી ઘણા દિવસો અગાઉથી શરૂ થતી, જેમાં સમગ્ર ગામ ઉત્સાહપૂર્વક જોડાતું. ગામના લોકો માટે આ પરંપરા ગૌરવ અને એકતાનું પ્રતીક બની ગઈ હતી.

અમારા પરિવારના પૂર્વજોએ પણ આ પરંપરાના આયોજનમાં સક્રિય ભૂમિકા ભજવી હતી. તેમની સેવા, આયોજનક્ષમતા અને ધાર્મિક ભાવનાના કારણે આ પરંપરા માત્ર ટકી જ નહીં, પરંતુ વધુ સમૃદ્ધ બની.

(બ) સવરા મંડપનો આધ્યાત્મિક અર્થ 'સવરા' શબ્દનું તત્ત્વજ્ઞાન

'સવરા' શબ્દ માત્ર એક ધાર્મિક સંજ્ઞા નથી. તે સર્વ, સમસ્ત અને સમગ્ર સૃષ્ટિને આવરી લેતી ભારતીય ચિંતન પરંપરાનો પ્રતિનિધિ શબ્દ છે. આ પરંપરાનો મૂળ સંદેશ એ છે કે સમગ્ર સૃષ્ટિ એક જ પરમશક્તિની રચના છે અને દરેક જીવમાં સમાન દિવ્યતાનો અંશ વસે છે. સવરા મંડપનું તત્ત્વજ્ઞાન માણસને પ્રકૃતિ સાથે જોડે છે. આકાશ, પૃથ્વી, અગ્નિ, જળ અને વાયુ જેવા પંચમહાભૂતો પ્રત્યે આદરની ભાવના આ પરંપરામાં સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. તેથી જ સવરા મંડપ માત્ર ઉપાસનાનું સ્થાન નથી; તે માનવ અને પ્રકૃતિ વચ્ચેના સમન્વયનું પ્રતીક છે. આ પરંપરા આપણને શીખવે છે કે ધર્મનો સાચો અર્થ ભેદભાવ ઊભો કરવાનો નથી, પરંતુ સમગ્ર સૃષ્ટિ પ્રત્યે પ્રેમ, કરુણા અને જવાબદારીની ભાવના વિકસાવવાનો છે.

(ક) ધાર્મિક વિધિઓ ધજા, પૂજા અને આશીર્વાદની પવિત્ર પરંપરા

સવરા મંડપની ધાર્મિક વિધિઓ અત્યંત શિસ્તબદ્ધ અને પરંપરાગત રીતે યોજવામાં આવે છે. મંડપની સ્થાપના પહેલાં સ્થળને પવિત્ર બનાવવાની વિધિ કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ધર્મગુરુઓ અને વડીલોની ઉપસ્થિતિમાં શુભ મુહૂર્તે ધજા સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. આ પરંપરામાં બાવન ગજની ધજાનું વિશેષ મહત્વ છે. ધજા માત્ર ધાર્મિક પ્રતીક નથી; તે સમાજની એકતા, અડગ શ્રદ્ધા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું પ્રતીક માનવામાં આવે છે. ઊંચે ફરકતી ધજા સમગ્ર સમાજને સત્ય, સેવા અને સમરસતાના માર્ગે ચાલવાની પ્રેરણા આપે છે. આ પ્રસંગે સંતો, મહંતો અને ધર્મગુરુઓની ઉપસ્થિતિ સમગ્ર કાર્યક્રમને આધ્યાત્મિક ઊંચાઈ આપે છે. તેમની વાણી માત્ર ધાર્મિક ઉપદેશ પૂરતી મર્યાદિત રહેતી નથી, પરંતુ જીવનમાં સદાચાર, સેવા અને સંસ્કારોનું મહત્વ પણ સમજાવે છે. પૂજા, આરતી, પ્રસાદ અને આશીર્વાદ દ્વારા સમગ્ર કાર્યક્રમનો સમાપન થાય છે. પરંતુ સાચા અર્થમાં આ પ્રસંગનો અંત ત્યાં થતો નથી; તે દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં નવા સંસ્કારો અને નવી પ્રેરણાનો આરંભ બને છે.

(ડ) સમગ્ર સમાજની ભાગીદારી સમરસતા અને સહભાગિતાની અનોખી પરંપરા

સવરા મંડપની સૌથી મોટી વિશેષતા તેની સર્વસમાવેશક ભાવના છે. આ પરંપરામાં માત્ર એક પરિવાર કે એક સમાજ જ નહીં, પરંતુ વિવિધ જ્ઞાતિઓ, વર્ગો અને ગામોના લોકો શ્રદ્ધાપૂર્વક જોડાય છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની ઓળખથી ઉપર ઊઠીને એક જ ભાવનાથી ભાગ લે છે. આ પરંપરા ભારતીય સંસ્કૃતિના "વસુધૈવ કુટુંબકમ્"ના સિદ્ધાંતને જીવંત બનાવે છે. અહીં કોઈ ઊંચ-નીચ, ભેદભાવ કે વિભાજનને સ્થાન નથી. દરેક વ્યક્તિને સમાન સન્માન અને સમાન સ્થાન મળે છે. આ જ કારણ છે કે સવરા મંડપ માત્ર ધાર્મિક કાર્યક્રમ નહીં, પરંતુ સામાજિક સમરસતાનો જીવંત ઉત્સવ બની ગયો છે. સામૂહિક આયોજન, સહકાર અને સેવા ભાવનાના કારણે આ કાર્યક્રમ ગામના દરેક વ્યક્તિ માટે ગૌરવનો વિષય બની રહે છે.

(ઇ) સોસા પરિવારની ભૂમિકા સેવા, સમર્પણ અને પૂર્વજોના વારસાની જાળવણી

સોસા પરિવારનો સવરા મંડપ સાથેનો સંબંધ માત્ર હાજરી પૂરતો રહ્યો નથી. અમારા પૂર્વજોએ વર્ષો સુધી આ પરંપરાના આયોજન, સેવા અને સફળ સંચાલનમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું છે. તેમના માટે આ કાર્યક્રમ કોઈ ઔપચારિક જવાબદારી નહોતો; તે તેમના ધાર્મિક જીવનનો અભિન્ન ભાગ હતો.

આયોજન દરમિયાન સંતો-મહંતોના સ્વાગતથી લઈને સમાજના દરેક વ્યક્તિની સુવિધા સુધીની જવાબદારીઓ પરિવારના સભ્યો નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવતા. આ સેવાભાવના કારણે પરિવારને સમાજમાં વિશેષ સન્માન અને વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થયો. આજે પણ સોસા પરિવાર માટે આ પરંપરા માત્ર સ્મૃતિ નથી. તે પૂર્વજોના સંસ્કારો, સેવા અને સમર્પણને જીવંત રાખવાનો સંકલ્પ છે. નવી પેઢી માટે આ પરંપરા એક એવું આધ્યાત્મિક વારસો છે, જે તેમને પોતાની ઓળખ, પોતાના મૂળ અને પોતાના સાંસ્કૃતિક ગૌરવ સાથે જોડે છે. સવરા મંડપ આપણને એ શીખવે છે કે સાચી ધાર્મિકતા માત્ર મંદિરમાં નહીં, પરંતુ સમાજને જોડવામાં, સેવા કરવામાં અને માનવતાને જીવવામાં વસે છે. આ જ આ પરંપરાનો શાશ્વત સંદેશ છે.

"પરંપરા ત્યારે જ અમર બને છે, જ્યારે તે પેઢી દર પેઢી જીવનમાં જીવાતી રહે."

"સવરા મંડપ માત્ર એક ધાર્મિક વિધિ નથી; તે સમરસ સમાજની જીવંત સંસ્કૃતિ છે."

"પૂર્વજોએ આપેલો વારસો સાચવવો એ માત્ર ગૌરવ નહીં, પરંતુ આપણી નૈતિક જવાબદારી પણ છે."

ગામની સામૂહિક ધાર્મિક પરંપરાઓ એકતા, આસ્થા અને ગ્રામ્ય જીવનની જીવંત સંસ્કૃતિ

ભારતના ગામડાંઓની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે અહીં ધર્મ માત્ર વ્યક્તિગત શ્રદ્ધા સુધી મર્યાદિત રહેતો નથી; તે સમગ્ર ગામના સામૂહિક જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની જાય છે. ગામમાં ઉજવાતા દરેક ધાર્મિક પ્રસંગમાં માત્ર પૂજા કે વિધિ જ નથી હોતી, પરંતુ તેમાં સહકાર, પરસ્પર સ્નેહ, સામાજિક એકતા અને માનવતાનો પણ સુંદર સમન્વય જોવા મળે છે. મારા બાળપણમાં જૂના સાંગાણા ગામમાં વર્ષ દરમિયાન અનેક ધાર્મિક મેળાઓ અને ઉત્સવો ઉજવાતા. દરેક મેળો ગામ માટે આનંદ, મિલન અને આધ્યાત્મિક ઉર્જાનો પ્રસંગ બનતો. લોકો નવા વસ્ત્રો પહેરીને પરિવાર સાથે જોડાતા, બાળકો ઉત્સાહથી મેળાની રાહ જોતા અને વડીલો પરંપરાઓનું માર્ગદર્શન આપતા. આ મેળાઓ માત્ર મનોરંજન માટે નહોતા; તેઓ સમાજને એકત્રિત રાખવાના જીવંત માધ્યમ હતા. ધાર્મિક ઉત્સવો ગામના જીવનમાં વિશેષ સ્થાન ધરાવતા હતા. નવરાત્રીના ગરબા, જન્માષ્ટમીની ઉજવણી, મહાશિવરાત્રી, રામનવમી, દિવાળી અને અન્ય પર્વો સમગ્ર ગામને એક પરિવાર તરીકે જોડતા. દરેક ઘરનો આનંદ સમગ્ર ગામનો આનંદ બની જતો અને દરેક પ્રસંગે સહભાગિતાની ભાવના સ્વાભાવિક રીતે જોવા મળતી.

આ પ્રસંગોમાં સામૂહિક ભોજનનું વિશેષ મહત્વ હતું. એક જ પંક્તિમાં બેસીને પ્રસાદ કે ભોજન ગ્રહણ કરવું એ માત્ર પરંપરા નહોતી; તે સમાનતા, સહભાગિતા અને ભેદભાવ રહિત સમાજનું પ્રતીક હતું. ત્યાં કોઈ ઊંચ-નીચ નહોતી, કોઈ સંપત્તિનો ભેદ

નહોતો; સૌ એક જ પરિવારના સભ્ય તરીકે જોડાતા. ગ્રામ્ય જીવનમાં આધ્યાત્મિકતા જીવનની સ્વાભાવિક અભિવ્યક્તિ હતી. ખેતરમાં જતાં પહેલાં ઈશ્વરનું સ્મરણ, નવા પાક માટે પ્રાર્થના, વરસાદ માટે પ્રકૃતિ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા અને દરેક સફળતામાં પરમાત્માનો આભાર વ્યક્ત કરવાની પરંપરાએ લોકોના જીવનમાં વિનમ્રતા અને સંતોષની ભાવના વિકસાવી. આધ્યાત્મિકતા કોઈ અલગ વિષય નહોતી; તે દૈનિક જીવનની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સમાયેલી હતી. આ પરંપરાઓએ ગામને માત્ર ધાર્મિક રીતે નહીં, પરંતુ સામાજિક રીતે પણ મજબૂત બનાવ્યું. એકબીજાના સુખમાં સહભાગી થવું અને દુ:ખમાં ખભે ખભો મિલાવીને ઊભા રહેવું એ જ ગામની સાચી ઓળખ હતી. આજે આધુનિક જીવનશૈલીમાં ઘણી બાબતો બદલાઈ ગઈ છે, પરંતુ એ સમયની સામૂહિક ધાર્મિક પરંપરાઓ આજે પણ મારા જીવનની સૌથી કિંમતી સ્મૃતિઓમાંની એક છે.

"જ્યાં ધર્મ સાથે સહકાર જોડાય છે, ત્યાં સમાજમાં સમરસતા જન્મે છે."

"ગામના મેળાઓ માત્ર ઉત્સવ નહોતા; તેઓ સંબંધોને જીવંત રાખતી જીવનશાળા હતા."

"એક પંક્તિમાં લેવાયેલો પ્રસાદ સમાજમાં સમાનતાનો સૌથી સુંદર સંદેશ છે."

ભજન, સત્સંગ અને આધ્યાત્મિક જીવન આત્માને ઘડતી સંસ્કૃતિની સંગીતમય પરંપરા

ગામના જીવનમાં ભજન અને સત્સંગ માત્ર ધાર્મિક કાર્યક્રમો નહોતા; તેઓ જીવનને ઘડતી આધ્યાત્મિક શાળા હતા. સાંજના સમયે મંદિરના પ્રાંગણમાં કે ગામના ચોકમાં જ્યારે ભજનનો મધુર સ્વર ગુંજતો, ત્યારે સમગ્ર વાતાવરણ ભક્તિ, શાંતિ અને આત્મીયતાથી છલકાઈ ઊઠતું. ભજનની પરંપરાએ માત્ર ભગવાન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા જ વધારી નહીં, પરંતુ જીવનમાં ધીરજ, વિનમ્રતા અને સંતોષ જેવા ગુણોનું સિંચન કર્યું. ભજનના શબ્દોમાં જીવનના ગહન તત્ત્વજ્ઞાન અને સરળ જીવનમૂલ્યો સમાયેલા રહેતા. બાળપણમાં સાંભળેલા આ ભજનો આજે પણ મારા અંતરમાં સંસ્કારરૂપે જીવંત છે. ગામમાં સંતો અને મહંતોના આગમનને વિશેષ મહત્વ આપવામાં આવતું. તેમની વાણી માત્ર ધાર્મિક ઉપદેશ પૂરતી મર્યાદિત નહોતી; તે જીવન જીવવાની કળા શીખવતી. સત્ય, કરુણા, સેવા, પરોપકાર અને માનવતા જેવા મૂલ્યો તેમની વાણી દ્વારા સહજ રીતે સમાજમાં પ્રસરી જતા. સત્સંગની સૌથી મોટી વિશેષતા એ હતી કે તે દરેક વયના લોકો માટે ખુલ્લો હતો. બાળકો, યુવાનો, મહિલાઓ અને વડીલો- સૌ સાથે બેસીને ભજન સાંભળતા અને જીવનના મૂલ્યો શીખતા. આ સામૂહિક અધ્યાત્મિક વાતાવરણથી સમાજમાં પરસ્પર આદર અને સ્નેહનો વિકાસ થતો. બાળકો માટે આ સત્સંગ જીવંત પાઠશાળા સમાન હતો. તેઓ વડીલોનું વર્તન જોતા, પ્રાર્થના શીખતા, સંસ્કાર ગ્રહણ કરતા અને ધીમે ધીમે જવાબદાર નાગરિક તરીકે ઘડાતા. પુસ્તકોથી પહેલાં જીવનના મૂલ્યો તેમને આવા ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રસંગોમાંથી જ મળતા.

આજે પણ હું માનું છું કે ભજન અને સત્સંગનો સાચો હેતુ માણસને ઈશ્વર સુધી પહોંચાડવાનો જ નથી, પરંતુ તેને વધુ સારો માણસ બનાવવાનો છે. જ્યાં ભજનમાં ભક્તિ અને સત્સંગમાં સદાચાર હોય, ત્યાં સમાજમાં સ્વાભાવિક રીતે શાંતિ અને સમરસતા જન્મે છે.

"ભજન માત્ર સ્વર નથી; તે આત્માનો સંવાદ છે."

"સત્સંગ માણસને ભગવાન સુધી પહોંચાડે તે પહેલાં તેને સારો માણસ બનાવે છે."

"સંસ્કારનો પ્રથમ પાઠ ઘણી વખત પુસ્તકોથી નહીં, પરંતુ ભજન અને સત્સંગથી શરૂ થાય છે."

પરંપરાઓમાંથી મળેલા જીવનમૂલ્યો પૂર્વજોના સંસ્કારોથી ઘડાયેલું જીવનદર્શન

દરેક પરંપરા પાછળ કોઈને કોઈ જીવનમૂલ્ય છુપાયેલું હોય છે. જો આપણે માત્ર વિધિને જ જોઈએ, તો પરંપરાનો બાહ્ય ભાગ દેખાય; પરંતુ તેના પાછળ રહેલા મૂલ્યોને સમજીએ, ત્યારે જ તેનો સાચો અર્થ સમજાય છે. મારા પરિવાર અને ગામની ધાર્મિક પરંપરાઓએ મને જીવનભર માટે એવી મૂલ્યવાન શીખ આપી છે, જે આજે પણ મારા દરેક કાર્યમાં માર્ગદર્શક બની રહે છે. આ પરંપરાઓએ મને શ્રદ્ધા શીખવી-પરમાત્મા પ્રત્યેની શ્રદ્ધા સાથે પોતાના કર્તવ્ય પ્રત્યેનો વિશ્વાસ.

તેમણે મને સેવા શીખવી-સમાજ માટે કરેલું નિઃસ્વાર્થ કાર્ય જ સાચી ઉપાસના છે. તેમણે મને સમર્પણ શીખવ્યું-કોઈપણ કાર્ય સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને જવાબદારીથી કરવું. તેમણે સમરસતાનો પાઠ શીખવ્યો-સમાજમાં કોઈ ઊંચો કે નીચો નથી; દરેક વ્યક્તિ સમાન સન્માનની અધિકારી છે. તેમણે સહકારનું મહત્વ સમજાવ્યું-એક વ્યક્તિ જે કાર્ય કરી શકતી નથી, તે સમાજ સાથે મળીને સરળતાથી કરી શકે છે.

તેમણે માનવતા શીખવી-ધર્મનો સાચો અર્થ માણસને માણસ સાથે જોડવામાં છે. તેમણે એકતાનો સંદેશ આપ્યો-સામૂહિક જીવન જ સમાજની સૌથી મોટી શક્તિ છે. અને સૌથી મહત્ત્વનું, તેમણે કર્તવ્યબોધ શીખવ્યો-અધિકાર પહેલાં કર્તવ્યનું પાલન કરવું એ જ ભારતીય સંસ્કૃતિનો મૂળ આધાર છે.

આ જીવનમૂલ્યો કોઈ એક દિવસમાં પ્રાપ્ત થયા નહોતા. તેઓ વર્ષો સુધી પરિવાર, ગામ, ધાર્મિક પરંપરાઓ, ભજન, સત્સંગ અને વડીલોના આદર્શ જીવનમાંથી ધીમે ધીમે મારા વ્યક્તિત્વનો ભાગ બન્યા. પાછળથી વ્યવસાય, સમાજસેવા, રમતગમત, સંશોધન અને સાહિત્ય-જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં આ જ મૂલ્યો મારા નિર્ણયોનો આધાર બન્યા. આજે હું દૃઢપણે માનું છું કે કોઈપણ પરિવારની સૌથી મોટી સંપત્તિ તેની મિલકત નથી; તેના સંસ્કારો છે. અને કોઈપણ સમાજની સૌથી મોટી શક્તિ તેની પરંપરાઓ નથી; પરંતુ તે પરંપરાઓમાંથી જન્મેલા જીવનમૂલ્યો છે.

“પરંપરાનો સાચો વારસો મંદિરોમાં નહીં, પરંતુ માણસના ચારિત્ર્યમાં જીવંત રહે છે.”

“સંસ્કારો એવી સંપત્તિ છે, જે જેટલી વહેંચાય તેટલી વધુ સમૃદ્ધ બને છે.”

“પૂર્વજોએ આપણને માત્ર પરંપરા આપી નથી; જીવન જીવવાની દિશા પણ આપી છે.”

આધુનિક સમયમાં પરંપરાનું મહત્વ સાંસ્કૃતિક વારસાના સંરક્ષણથી ઉજ્જવળ ભવિષ્ય તરફ

સમય સતત પરિવર્તનશીલ છે. વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી, શિક્ષણ અને વૈશ્વિકીકરણના આ યુગમાં માનવજીવનની જીવનશૈલીમાં અસંખ્ય પરિવર્તનો આવ્યા છે. આજે વિશ્વ એક વૈશ્વિક ગામ બની ગયું છે, જ્યાં માહિતી, વિચારો અને સંસ્કૃતિઓનો સતત આદાન-પ્રદાન થઈ રહ્યો છે. આવા સમયમાં વિકાસ અને આધુનિકતાને સ્વીકારવું જેટલું જરૂરી છે, એટલું જ જરૂરી છે પોતાના મૂળ, પોતાના સંસ્કાર અને પોતાના સાંસ્કૃતિક વારસાને જાળવી રાખવું. પરંપરા ક્યારેય વિકાસની વિરોધી નથી હોતી. સાચી પરંપરા સમય સાથે પોતાનું સ્વરૂપ બદલી શકે છે, પરંતુ પોતાના મૂળ મૂલ્યોને ક્યારેય ગુમાવતી નથી. જો સમાજ આધુનિકતા અપનાવતી વખતે પોતાના સંસ્કારોને ભૂલી જાય, તો તેની ઓળખ ધીમે ધીમે ક્ષીણ થવા લાગે છે. તેથી આધુનિક જીવન અને પરંપરાગત મૂલ્યો વચ્ચે સંતુલન જાળવવું આજના સમયની સૌથી મોટી જરૂરિયાત છે. સોસા પરિવારની પરંપરાઓ પણ આ જ સંદેશ આપે છે. પૂર્વજોએ આપણને માત્ર ધાર્મિક વિધિઓનો વારસો આપ્યો નથી; તેમણે જીવન જીવવાની એવી દિશા આપી છે, જેમાં શ્રદ્ધા સાથે કર્તવ્ય, સંસ્કૃતિ સાથે માનવતા અને આધ્યાત્મિકતા સાથે સામાજિક જવાબદારીનો સુંદર સમન્વય જોવા મળે છે. આ જ મૂલ્યો આજના યુગમાં પણ એટલા જ પ્રાસંગિક છે, જેટલા તેઓ સદીઓ પહેલાં હતા.

નવી પેઢી માટે સંદેશ

દરેક પેઢી પોતાના સમયના પડકારોનો સામનો કરે છે. આજે યુવાનોને વિશ્વસ્તરીય શિક્ષણ, આધુનિક ટેકનોલોજી અને અસંખ્ય તકો પ્રાપ્ત થઈ છે. પરંતુ આ વિકાસ સાથે પોતાની સંસ્કૃતિ અને મૂળ ઓળખ પ્રત્યેની જવાબદારી પણ વધે છે. નવી પેઢીએ આધુનિકતા સ્વીકારવી જોઈએ, પરંતુ પોતાની ભાષા, પરંપરા, વડીલોનો આદર, કુટુંબની એકતા અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીને ક્યારેય ભૂલવી જોઈએ નહીં. ટેકનોલોજી જીવનને સરળ બનાવી શકે છે, પરંતુ સંસ્કારો જ જીવનને અર્થપૂર્ણ બનાવે છે. પૂર્વજોએ જે મૂલ્યો આપણને સોંપ્યા છે, તેને માત્ર યાદ રાખવા પૂરતું નથી; તેને પોતાના જીવનમાં ઉતારવા અને આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવાની જવાબદારી પણ આપણી છે. કારણ કે વારસો માત્ર મેળવવાનો

વિષય નથી, પરંતુ સાચવવાનો અને આગળ વધારવાનો પણ વિષય છે.

પરંપરાનું સંરક્ષણ

આજના સમયમાં પરંપરાઓનું સંરક્ષણ માત્ર ધાર્મિક કાર્યક્રમો યોજવાથી શક્ય નથી. તેની સાથે તેના ઇતિહાસ, તેના મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન, તેની પાછળ રહેલા જીવનમૂલ્યો અને તેના સામાજિક મહત્વને પણ સમજવું અને સમજાવવું જરૂરી છે. આપણા ગામોની લોકપરંપરાઓ, ધાર્મિક વિધિઓ, ભજન-સત્સંગ, સવરા મંડપ જેવી સામૂહિક પરંપરાઓ, પૂર્વજોની જીવનકથાઓ અને લોકસ્મૃતિઓ સમય જતાં વિસ્મૃતિમાં ન જાય, તે માટે તેનું દસ્તાવેજીકરણ અત્યંત જરૂરી છે. આ કાર્ય માત્ર એક પરિવારનું નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજનું સાંસ્કૃતિક દાયિત્વ છે. પરંપરાઓને સાચવવાનો અર્થ માત્ર ભૂતકાળને યાદ રાખવાનો નથી; પરંતુ તેમાંથી મળેલા મૂલ્યોને વર્તમાનમાં જીવંત રાખવાનો છે. જ્યારે પરંપરા જીવનમાં જીવાય છે, ત્યારે જ તેનું સાચું સંરક્ષણ થાય છે.

વૈશ્વિક યુગમાં સાંસ્કૃતિક ઓળખ

આજે ભારતીય સમાજ વિશ્વના અનેક દેશોમાં પોતાની પ્રતિભા અને કાર્યશક્તિના કારણે આગવું સ્થાન ધરાવે છે. પરંતુ વિશ્વમાં સન્માન ત્યારે જ મળે છે, જ્યારે આપણે પોતાની આગવી ઓળખ જાળવી રાખીએ. સાંસ્કૃતિક ઓળખ કોઈ વસ્ત્ર, ભાષા કે ઉત્સવ પૂરતી મર્યાદિત નથી. તે આપણા વિચારો, જીવનમૂલ્યો, પરિવાર પ્રત્યેની ભાવના, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને માનવતા પ્રત્યેના આપણા દૃષ્ટિકોણમાં પ્રગટ થાય છે. સોસા પરિવારની પરંપરાઓ આપણને શીખવે છે કે વૈશ્વિક નાગરિક બનવું અને પોતાના મૂળ સાથે જોડાયેલા રહેવું-આ બંને એકસાથે શક્ય છે. જે વૃક્ષની જડ મજબૂત હોય છે, તે જ વૃક્ષ આકાશને અડી શકે છે. તેવી જ રીતે, જે વ્યક્તિ પોતાના સંસ્કારો અને સાંસ્કૃતિક વારસામાં મજબૂત હોય છે, તે વિશ્વના કોઈપણ ખૂણે પોતાની ઓળખ ગૌરવપૂર્વક જાળવી શકે છે.

ભાવિ પેઢીઓ માટે વારસાનું દસ્તાવેજીકરણ

આ ગ્રંથ "સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર" લખવાનો મારો મુખ્ય હેતુ માત્ર પરિવારનો ઇતિહાસ રજૂ કરવાનો નથી. આ પુસ્તક દ્વારા હું મારા પૂર્વજોના જીવનમૂલ્યો, સંઘર્ષ, માણસાઈ, સામાજિક યોગદાન, ધાર્મિક પરંપરાઓ અને સાંસ્કૃતિક વારસાને એક વિશ્વસનીય દસ્તાવેજ સ્વરૂપે આવનારી પેઢીઓને સોંપવા માંગું છું. મૌખિક પરંપરાઓ સમય સાથે ધીમે ધીમે વિસરાઈ જાય છે, પરંતુ લખાયેલો ઇતિહાસ પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે. તેથી પરિવારના ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ, પરંપરા અને મૂલ્યોનું લેખિત દસ્તાવેજીકરણ કરવું એ માત્ર સાહિત્યિક કાર્ય નથી; તે પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા અને ભાવિ પેઢીઓ પ્રત્યેની જવાબદારી છે. મારી હાર્દિક ઇચ્છા છે કે આ ગ્રંથ માત્ર સોસા પરિવાર માટે જ નહીં, પરંતુ

દરેક પરિવાર માટે પ્રેરણાસ્ત્રોત બને. દરેક પરિવાર પોતાની પરંપરા, પોતાના પૂર્વજો અને પોતાના સાંસ્કૃતિક વારસાને લખે, સાચવે અને ગૌરવપૂર્વક આગળ વધારે-તો ભારતની લોકસંસ્કૃતિ અને સામાજિક ઇતિહાસ વધુ સમૃદ્ધ બનશે. આ પુસ્તક મારા પૂર્વજોને સમર્પિત એક નમ્ર અંજલિ છે, મારા પરિવાર પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાની અભિવ્યક્તિ છે અને આવનારી પેઢીઓ માટે સંસ્કાર, સંસ્કૃતિ અને સ્વાભિમાનનું જીવંત દસ્તાવેજ છે. પરંપરા ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે, જ્યારે તે માત્ર ભૂતકાળની સ્મૃતિ ન રહે, પરંતુ વર્તમાનના જીવનમાં પ્રેરણા બનીને ભવિષ્યનો માર્ગ પ્રકાશિત કરે. સોસા પરિવારની ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓએ અમને માત્ર આસ્થા જ નથી આપી, પરંતુ માણસાઈ, સેવા, સમરસતા, કર્તવ્ય અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી જેવા જીવનમૂલ્યો પણ આપ્યા છે. આ જ આ પ્રકરણનો સાર છે અને આ જ આપણા પરિવારનો સાચો સ્વર્ણિમ વારસો છે.

“આધુનિક બનવું એ મૂળથી દૂર થવું નથી; મૂળને મજબૂત રાખીને આગળ વધવું એ જ સાચી પ્રગતિ છે.”

“જે સમાજ પોતાના ઇતિહાસ અને પરંપરાઓનું દસ્તાવેજીકરણ કરે છે, તે સમાજ પોતાની ઓળખને ક્યારેય ગુમાવતો નથી.”

“પૂર્વજોએ આપણને વારસો આપ્યો છે; તેને વધુ સમૃદ્ધ બનાવીને આવનારી પેઢીઓને સોંપવો એ આપણી નૈતિક જવાબદારી છે.”

“સંસ્કૃતિનું સાચું સંરક્ષણ પુસ્તકોમાં શબ્દો લખવાથી નહીં, પરંતુ જીવનમાં મૂલ્યો જીવવાથી થાય છે.”

૧૭

નાજા સોસા : સોસા પરિવારના નવા અધ્યાયના પ્રણેતા

સોસા પરિવારની નવી ઓળખના પ્રથમ શિલ્પી

“દરેક પરિવારનો ઇતિહાસ કોઈ એક પેઢીથી શરૂ થતો નથી, પરંતુ કોઈ એક મહાન પૂર્વજથી શરૂ થાય છે, જે પોતાના સંસ્કારો દ્વારા આવનારી અનેક પેઢીઓનું ભવિષ્ય ઘડી જાય છે.”

સોસા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસની સંશોધનયાત્રા દરમિયાન જ્યારે હું ઉપલબ્ધ હસ્તલિખિત નોંધો, મૌખિક પરંપરાઓ, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો અને પરિવારના વડીલો પાસેથી પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે અમારા મૂળ સુધી પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, ત્યારે એક એવું નામ સતત સામે આવતું રહ્યું, જે માત્ર એક વ્યક્તિનું નામ નથી, પરંતુ સમગ્ર સોસા પરિવારની ઓળખનો પ્રારંભબિંદુ છે.

તે નામ છે,

શ્રી નાજા સોસા.

ઉપલબ્ધ હસ્તલિખિત નોંધોમાં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળે છે કે:

“મેહુર નાજા પોતાના મૂળ ગામમાંથી સ્થળાંતર કરીને આવ્યા અને ત્યારબાદ જૂના સાંગાણા ગામમાં સ્થાયી થયા.”

આ એક વાક્ય માત્ર સ્થળાંતરની નોંધ નથી. આ સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં એક નવા યુગની શરૂઆતનો દસ્તાવેજ છે. આજથી લગભગ અઢી સદી પહેલાં શ્રી નાજા સોસાએ પોતાના પરિવાર સાથે નવા જીવનની શરૂઆત કરવાનો સાહસ કર્યો. કદાચ તે નિર્ણય સરળ નહોતો. પોતાનું મૂળ ગામ છોડવું, નવી ધરતી સ્વીકારવી, નવી પરિસ્થિતિમાં જીવન ગોઠવવું, અને આગામી પેઢીઓ માટે નવો આધાર તૈયાર કરવો, આ બધું માત્ર સ્થળાંતર નહોતું; તે ભવિષ્ય પ્રત્યેના વિશ્વાસનું પ્રતીક હતું.

જૂના સાંગાણા : નવી ઓળખની જન્મભૂમિ

જૂનું સાંગાણા માત્ર એક ગામ નહોતું. તે સોસા પરિવારની નવી ઓળખનું કેન્દ્ર બન્યું. અહીંથી જ પરિવારના વિકાસ, સંઘર્ષ, પરિશ્રમ અને માણસાઈની નવી યાત્રા શરૂ થઈ. શ્રી

નાજા સોસાએ જે બીજ વાવ્યું, તે ધીમે ધીમે એક વિશાળ વડવૃક્ષમાં પરિવર્તિત થયું. તેમના પુત્ર શ્રી મેહુર સોસાએ આ વારસાને આગળ વધાર્યો. ત્યારબાદ ખેતા સોસા, માલા સોસા, રામા સોસા અને અનુગામી પેઢીઓએ આ પરંપરાને વધુ મજબૂત બનાવી.

રામા સોસા : સમગ્ર સોસા પરિવારના વિકાસના મુખ્ય મોભી

સોસા પરિવારની વંશપરંપરામાં અનેક પેઢીઓએ મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું છે, પરંતુ ઉપલબ્ધ માહિતી અને પરિવારની પરંપરા મુજબ શ્રી રામા સોસાનું સ્થાન વિશેષ ગૌરવપૂર્ણ છે.

જો શ્રી નાજા સોસાએ નવી ધરતી પર સોસા પરિવારના અસ્તિત્વનો પાયો નાખ્યો હોય, તો શ્રી રામા સોસાએ તે પાયાને મજબૂત બનાવી સમગ્ર પરિવારના વિકાસ અને વિસ્તરણને નવી દિશા આપી.

તેમના સમયથી પરિવાર વધુ સુવ્યવસ્થિત રીતે વિકસવા લાગ્યો. પરિવારની વિવિધ શાખાઓનો વિસ્તાર થયો. પરસ્પર વિશ્વાસ મજબૂત બન્યો. અને સોસા પરિવાર સમાજમાં પોતાની આગવી ઓળખ સ્થાપિત કરવા લાગ્યો. તેથી જ આજે પણ પરિવારની પરંપરામાં રામા સોસાને સમગ્ર સોસા પરિવારની વિરાસતના મુખ્ય મોભી તરીકે સન્માનપૂર્વક યાદ કરવામાં આવે છે.

તેમણે સ્થાપિત કરેલા મૂલ્યોમાં,

પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, સ્વાભિમાન, વિશ્વાસ, માણસાઈ, પારિવારિક એકતા, સામાજિક જવાબદારી મુખ્ય રહ્યા. - આ જ મૂલ્યો આજે પણ સોસા પરિવારની ઓળખ છે.

નવ પેઢીઓની અવિરત યાત્રા

શ્રી નાજા સોસાથી શરૂ થયેલી આ યાત્રા આજે દસમી પેઢી સુધી પહોંચી છે. ઉપલબ્ધ વંશાવળી અનુસાર આ ક્રમ નીચે મુજબ જોવા મળે છે:

નાજા સોસા

↓

મેહુર સોસા

↓

ખેતા સોસા

↓

માલા સોસા

↓

રામા સોસા

↓

કરસણ સોસા

↓

દુદા સોસા

↓

દેવજી સોસા

↓

નાથુ સોસા

↓

જિગર સોસા

અને આજે હું, નાથુ સોસા, આ વંશપરંપરાની નવમી પેઢીના પ્રતિનિધિ તરીકે આ સમગ્ર ઇતિહાસને દસ્તાવેજીકૃત કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરી રહ્યો છું. મારા માટે આ માત્ર પુસ્તક નથી. આ મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા છે.

મારા માટે આ વારસાનો અર્થ

જ્યારે હું મારા પૂર્વજોનું સ્મરણ કરું છું, ત્યારે મને માત્ર નામો દેખાતા નથી. - મને દેખાય છે, સ્થળાંતરનો સંઘર્ષ. પરિશ્રમની પરંપરા. માણસાઈની સુગંધ. વિશ્વાસની કમાણી. અને પેઢી દર પેઢી વહેતા સંસ્કારો.

જો શ્રી નાજા સોસાએ નવી શરૂઆત કરવાનો સાહસ ન કર્યો હોત, તો કદાચ સોસા પરિવારનો આજનો ઇતિહાસ અસ્તિત્વમાં ન હોત. જો શ્રી રામા સોસાએ પરિવારને સંગઠિત ન કર્યો હોત, તો કદાચ આજે સમગ્ર સોસા પરિવાર એક મજબૂત વારસા તરીકે ઓળખાતો ન હોત. આજે નવમી પેઢીના પ્રતિનિધિ તરીકે હું જે કંઈ લખી

રહ્યો છું, તે મારા વ્યક્તિગત જીવનનું વર્ણન નથી. તે મારા પૂર્વજોની અધૂરી ગાથાને શબ્દો આપવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે.

"શ્રી નાજા સોસાએ નવા જીવનનું બીજ વાવ્યું, શ્રી રામા સોસાએ તેને વિશાળ વૃક્ષ બનાવ્યું અને આજે નવમી પેઢી તરીકે અમારી જવાબદારી છે કે આ સ્વર્ણિમ વારસાને આવનારી પેઢીઓ સુધી અખંડિત રીતે પહોંચાડીએ."

"પૂર્વજોએ અમને માત્ર વંશ આપ્યો નથી; તેમણે માણસાઈ, પરિશ્રમ, વિશ્વાસ અને સ્વાભિમાનની એવી વિરાસત આપી છે, જે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં અનેકગણી મૂલ્યવાન છે."

૧૮

બીજીથી ચોથી પેઢી

સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં રામ સોસા અને માલા સોસા દ્વારા વાવવામાં આવેલા સંસ્કાર, પરિશ્રમ અને માણસાઈના બીજ આગળની પેઢીઓમાં વૃક્ષ સ્વરૂપે વિકસવા લાગ્યા. દરેક પરિવારના ઇતિહાસમાં કેટલીક પેઢીઓ એવી હોય છે, જે વારસાને માત્ર સાચવે જ નહીં, પરંતુ તેને સંઘર્ષો વચ્ચે જીવંત રાખીને વધુ મજબૂત પણ બનાવે છે. સોસા પરિવારની બીજીથી ચોથી પેઢીનો સમયગાળો એવો જ એક મહત્વપૂર્ણ સમય હતો. આ સમય દરમિયાન પરિવારને અનેક સામાજિક, આર્થિક અને ભૌગોલિક પડકારોનો સામનો કરવો પડ્યો, પરંતુ આ પેઢીઓએ ધીરજ, પરિશ્રમ અને એકતાના બળે પરિવારને સ્થિરતા આપી. આ પેઢીઓએ કદાચ કોઈ ભવ્ય ઇતિહાસ રચ્યો નહોતો, પરંતુ તેમણે ભવિષ્યના ઇતિહાસ માટે મજબૂત પાયો જરૂર તૈયાર કર્યો હતો.

વારસાને જાળવવાની જવાબદારી

માલા સોસા પછીની પેઢીઓ સામે સૌથી મોટો પ્રશ્ન હતો, વારસાને કેવી રીતે જીવંત રાખવો?

વારસો માત્ર નામનો નહોતો. - તે જીવનમૂલ્યોનો હતો. તે પરિશ્રમનો હતો. તે સમાજમાં પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વાસનો હતો.

બીજી અને ત્રીજી પેઢીના પૂર્વજોએ આ જવાબદારીને સમજપૂર્વક નિભાવી. તેમણે પરિવારને એકસૂત્રમાં બાંધ્યો. સંબંધોને મજબૂત રાખ્યા. અને પૂર્વજોએ સ્થાપિત કરેલા મૂલ્યોને નવી પેઢીઓ સુધી પહોંચાડ્યા.

બદલાતી પરિસ્થિતિઓનો સામનો

તે સમયનો સમાજ આજની જેમ સ્થિર નહોતો. દુષ્કાળ, પાકની અનિશ્ચિતતા, સ્થાનિક રાજકીય પરિવર્તનો, અને આર્થિક મુશ્કેલીઓ, આ બધું ગ્રામ્ય જીવનનો ભાગ હતું. પરંતુ મારા પૂર્વજોએ દરેક પડકારનો સામનો હિંમતથી કર્યો. તેઓ પરિસ્થિતિ સામે ઝૂક્યા નહીં. તેમણે સંઘર્ષને જીવનનો એક ભાગ માની લીધો. કદાચ આ જ કારણ છે કે પરિવાર સતત આગળ વધતો રહ્યો.

નાઠેજથી આગળ વધતી યાત્રા

આ સમયગાળામાં પરિવારની યાત્રા નાઠેજથી આગળ વધીને નવા વિસ્તારો તરફ આગળ વધી રહી હતી. સ્થળાંતર કોઈ સરળ નિર્ણય નહોતો. તે પાછળ અનેક કારણો હોઈ શકે: જીવનનિર્વાહની જરૂરિયાત, ખેતીની મર્યાદાઓ, નવા અવસરોની શોધ, અથવા સામાજિક પરિસ્થિતિઓ. - પરંતુ એક વાત સ્પષ્ટ છે કે મારા પૂર્વજોએ જ્યાં પણ જવાનું નક્કી કર્યું, ત્યાં તેઓ પોતાની ઓળખ અને મૂલ્યોને સાથે લઈને ગયા.

સંઘર્ષમાંથી જન્મેલી સ્થિરતા

ઘણા પરિવારો સંઘર્ષના સમયમાં વિખેરાઈ જાય છે. પરંતુ કેટલાક પરિવારો એવા હોય છે, જે સંઘર્ષમાંથી વધુ મજબૂત બનીને બહાર આવે છે. સોસા પરિવાર માટે બીજીથી ચોથી પેઢીનો સમય એવો જ હતો.

આ પેઢીઓએ શીખવ્યું કે: "સ્થિરતા સુખના સમયમાં નહીં, પરંતુ મુશ્કેલ સમયમાં લેવાયેલા નિર્ણયો દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે." તેમણે પરિવારને આર્થિક રીતે મજબૂત બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો.

સામાજિક સંબંધોને જાળવ્યા. અને આગામી પેઢીઓ માટે સુરક્ષિત ભવિષ્યનું નિર્માણ કર્યું.

માણસાઈની પરંપરાનો વિકાસ

આ સમયગાળામાં માત્ર આર્થિક પ્રગતિ જ નહોતી થઈ. પરિવારની માણસાઈની પરંપરા પણ વધુ મજબૂત બની. ગામના લોકો સાથેના સંબંધો, સામાજિક સહયોગ, અને પરસ્પર વિશ્વાસ, આ બધું વધુ ગાઢ બનતું ગયું. મારા પૂર્વજો સમજતા હતા કે સમાજથી અલગ રહીને કોઈ પરિવાર પ્રગતિ કરી શકતો નથી. આથી તેમણે સમાજ સાથેના સંબંધોને પોતાની સૌથી મોટી સંપત્તિ માન્યા.

ધિરાણ પરંપરાના બીજ

જોકે સોસા પરિવારની ધિરાણ પરંપરાનો સંપૂર્ણ વિકાસ આગળની પેઢીઓમાં જોવા મળે છે, પરંતુ તેના બીજ આ જ સમયગાળામાં વાવવામાં આવ્યા હોવાનું જણાય છે. લોકોમાં

વિશ્વાસ મેળવવો એક દિવસનું કામ નથી. તે માટે વર્ષો સુધી સદાચાર અને પ્રામાણિકતા જાળવવી પડે. બીજીથી ચોથી પેઢીએ આ વિશ્વાસનું નિર્માણ કર્યું. આ વિશ્વાસ જ આગળ જઈને ૨૨૫ વર્ષ જૂની વિરાણ પરંપરાનો આધાર બન્યો.

પરિવારીક એકતા : સૌથી મોટી શક્તિ

મને લાગે છે કે આ સમયગાળાની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિ પરિવારીક એકતા હતી. સંપત્તિ ઓછી હોઈ શકે. સાધનો મર્યાદિત હોઈ શકે. પરંતુ જો પરિવાર એક હોય, તો દરેક મુશ્કેલીનો સામનો કરી શકાય છે.

મારા પૂર્વજોએ આ સત્યને જીવનમાં ઉતાર્યું હતું. તેઓ માટે પરિવાર માત્ર લોહીનો સંબંધ નહોતો. તે જવાબદારીનો સંબંધ હતો. તે વિશ્વાસનો સંબંધ હતો. અને તે સંસ્કારોનો સંબંધ હતો.

ભવિષ્ય માટે તૈયાર થતી પેઢીઓ

આ પેઢીઓએ માત્ર પોતાનો સમય જીવ્યો નહોતો. તેઓ ભવિષ્યનું નિર્માણ કરી રહી હતી. તેમણે આવનારી પેઢીઓ માટે: સંસ્કારોનો વારસો, વિશ્વાસની મૂડી, માણસાઈની પરંપરા, અને સંઘર્ષ સામે લડવાની શક્તિ છોડી. આ જ તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ હતી.

મારા માટે આ પેઢીઓનો અર્થ

જ્યારે હું બીજીથી ચોથી પેઢીના પૂર્વજોને યાદ કરું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે ઇતિહાસમાં દરેક પેઢીનું પોતાનું મહત્વ હોય છે. કેટલીક પેઢીઓ શરૂઆત કરે છે. કેટલીક પેઢીઓ વિકાસ કરે છે. અને કેટલીક પેઢીઓ સ્થિરતા આપે છે. સોસા પરિવારની બીજીથી ચોથી પેઢી એ સ્થિરતા આપનારી પેઢીઓ હતી. તેમણે સંઘર્ષ સહન કર્યો જેથી આગળની પેઢીઓ પ્રગતિ કરી શકે. સોસા પરિવારની બીજીથી ચોથી પેઢીનો ઇતિહાસ એ સંઘર્ષ, ધીરજ અને સ્થિરતાની ગાથા છે.

આ પેઢીઓએ કોઈ મહેલ બાંધ્યા નહોતા. પરંતુ તેમણે એવો પાયો તૈયાર કર્યો જેના ઉપર આગળની પેઢીઓએ ગૌરવશાળી ઇતિહાસ રચ્યો.

“પ્રથમ પેઢીએ વારસાની શરૂઆત કરી, પરંતુ બીજીથી ચોથી પેઢીએ તેને સમયના તોફાનો વચ્ચે જીવંત રાખ્યો. તેમના સંઘર્ષ વગર આજે સોસા પરિવારની આ ગાથા શક્ય બની ન હોત.”

“ઇતિહાસમાં સૌથી મહાન કાર્ય ઘણી વખત તે લોકો કરે છે, જેઓનું નામ બહુ ઓછું લખાય છે; કારણ કે તેઓ પાયો બાંધે છે, અને પાયો જ સમગ્ર ઇમારતને ટકાવી રાખે છે.”

૧૯

પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢી

સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢીનો સમયગાળો માત્ર વિકાસનો સમય નહોતો; તે પરિવારની વિચારધારા વધુ પરિપક્વ બનવાનો સમય હતો. પ્રથમ ચાર પેઢીઓએ સંઘર્ષ, પરિશ્રમ અને વિશ્વાસના જે પાયા તૈયાર કર્યા હતા, તેના ઉપર આ પેઢીઓએ પ્રગતિ, પ્રતિષ્ઠા અને સામાજિક જવાબદારીનું ભવ્ય માળખું ઊભું કર્યું. આ સમયગાળામાં પરિવારની આર્થિક સ્થિતિ મજબૂત બની, પરંતુ તેનાથી પણ મોટી વાત એ હતી કે પરિવારે પોતાના મૂલ્યોને ક્યારેય છોડ્યા નહીં. સંપત્તિ વધતી ગઈ, પરંતુ માણસાઈ ઘટી નહીં. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા વધી, પરંતુ વિનમ્રતા ઓછી થઈ નહીં. આ જ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ બની.

સંઘર્ષમાંથી વિકાસ તરફ

દરેક પરિવારના ઇતિહાસમાં એક એવો સમય આવે છે, જ્યારે જીવન માત્ર અસ્તિત્વ માટેના સંઘર્ષથી આગળ વધીને સ્થિરતા અને વિકાસ તરફ આગળ વધે છે. સોસા પરિવાર માટે પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢી એવો જ સમય હતો. - ખેતી, વણાટ, ધિરાણનો વ્યવસાય, સ્થાનિક વેપાર અને સામાજિક સંબંધો, આ તમામ ક્ષેત્રોમાં પરિવારનો અનુભવ અને વિશ્વાસ સતત વધતો ગયો. સમાજમાં લોકો માત્ર વ્યવહાર માટે જ નહીં, પરંતુ સલાહ અને સહકાર માટે પણ સોસા પરિવારનો આશરો લેવા લાગ્યા.

પરિવારની જીવનનીતિ : આપો અને ભૂલી જાવ

સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં સૌથી અનોખો અને અમૂલ્ય વારસો તેની જીવનનીતિ રહી છે.

મારા પૂર્વજો વારંવાર કહેતા: “આપવું એ કર્તવ્ય છે, ગણવું નહીં.” જરૂરિયાતમંદને મદદ કરવામાં આવે, કોઈના દુઃખમાં સહભાગી બનવામાં આવે, અથવા કોઈને ધિરાણ આપવામાં આવે, તેના બદલામાં ક્યારેય ઉપકારનો ભાર મૂકવામાં આવતો નહોતો. પરિવારની નીતિ સ્પષ્ટ હતી : “આપ્યા પછી તેને ભૂલી જવું, અને લીધા પછી તેને જીવનભર યાદ રાખવું.” આ વિચાર માત્ર ઉદારતા નહોતો. આ માણસાઈનું સર્વોચ્ચ સ્વરૂપ હતું.

ધિરાણનો વ્યવસાય નહીં, સમાજસેવાનો માર્ગ

અમારા પરિવાર પાસે લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરાના દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ છે. પરંતુ આ દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ કરતાં એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ થાય છે કે ધિરાણ માત્ર આવકનું સાધન નહોતું. તે સમાજને સંકટના સમયમાં સહારો આપવાની વ્યવસ્થા હતી. - દીકરીના લગ્ન માટે ઓછું વ્યાજ, દીકરાના લગ્ન માટે અલગ દર, વેપાર માટે અલગ વ્યવસ્થા, અને જરૂરિયાત મુજબ માનવતાપૂર્ણ નિર્ણય. - આ બધું દર્શાવે છે કે પરિવાર માટે માણસ પહેલો હતો અને નફો પછી.

દુદા સોસાનો જીવન દર્શનમાં પરિવારની પરંપરામાં એક મહત્વપૂર્ણ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ થાય છે. દુદા સોસાએ જીવનભર ધિરાણનો વ્યવસાય કર્યો, ખેતી કરી અને સમાજમાં વિશ્વાસનું સ્થાન મેળવ્યું. પરંતુ જીવનના અંતિમ સમયમાં તેમણે પોતાના પુત્રોને એક અનોખી સલાહ આપી. તેમણે કહ્યું કે, ધિરાણ આપેલા તમામ નાણાંની વસૂલાત પાછળ જીવન બગાડવું નહીં અને શક્ય હોય ત્યાંથી ધિરાણનો વ્યવસાય બંધ કરવો.

આ માત્ર વ્યવસાયિક નિર્ણય નહોતો. આ એક ઊંડો માનવતાવાદી સંદેશ હતો. કહેવાય છે કે ત્યારબાદ કેટલાક ધિરાણ સંબંધિત દસ્તાવેજો નષ્ટ કરવામાં આવ્યા, કારણ કે તેમના મતે સંબંધો બચાવવા વધુ મહત્વનું હતું, હિસાબો બચાવવા નહીં. આ ઘટનાએ મને ખૂબ સ્પર્શ્યો છે. કારણ કે અહીં એક પરિવાર પોતાના આર્થિક હક્ક કરતાં માનવતાને વધુ મોટું સ્થાન આપે છે.

વ્યવસાયમાં પરિવર્તન

સમયની માંગ અનુસાર પરિવારે પોતાનાં વ્યવસાયમાં પણ પરિવર્તન કર્યું. વણાટકામ, ધિરાણ, ઘીનો વેપાર, અને સૌરાષ્ટ્રના માળીઓ સાથે ભાગ રાખીને ખેતી, આ તમામ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પરિવારે જીવનનિર્વાહ કર્યો. પછી ખેતીને વધુ મહત્વ આપવામાં આવ્યું. મગફળી, બાજરી, જુવાર, ડુંગળી, કપાસ અને અન્ય પાકોના ઉત્પાદન દ્વારા પરિવારે આત્મનિર્ભરતા તરફ આગળ વધવાનું પસંદ કર્યું. આ દર્શાવે છે કે અમારા પૂર્વજો સમય સાથે બદલાતા હતા, પરંતુ પોતાના મૂલ્યો સાથે ક્યારેય સમાધાન કરતા નહોતા.

વિશ્વાસની કમાણી

મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી કમાણી રૂપિયા કે જમીન નહોતી. તેમની સૌથી મોટી કમાણી લોકોનો વિશ્વાસ હતો. લોકો જાણતા હતા કે સોસા પરિવાર પાસે જશો તો ન્યાય મળશે. મદદ મળશે. અને અપમાન નહીં થાય. આ વિશ્વાસ એક દિવસમાં પ્રાપ્ત થયો નહોતો. તે પેઢીઓ સુધી પ્રામાણિકતા અને સદાચારથી કમાયો હતો. પ્રતિષ્ઠા કમાવાનો સાચો માર્ગ પ્રતિષ્ઠા કોઈ હોદ્દાથી મળતી નથી. પ્રતિષ્ઠા સંપત્તિથી પણ મળતી નથી. પ્રતિષ્ઠા જીવન જીવવાની રીતથી મળે છે. મારા પૂર્વજોએ ક્યારેય સમાજમાં મોટા બનવાનો પ્રયાસ કર્યો નહોતો. તેમણે માત્ર સારા માણસ બનવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સમાજે તેમને પોતે જ મોટું સ્થાન આપ્યું. આ જ સાચી પ્રતિષ્ઠા છે.

માણસાઈ અને વિકાસનું સંતુલન

ઘણા પરિવારો વિકાસ સાથે પોતાના મૂળ મૂલ્યો ભૂલી જાય છે. પરંતુ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી વિશેષતા એ રહી કે વિકાસ સાથે માણસાઈ પણ વધતી ગઈ. - સમૃદ્ધિ આવી, પરંતુ અહંકાર આવ્યો નહીં. પ્રતિષ્ઠા મળી, પરંતુ વિનમ્રતા ઘટી નહીં. વ્યવસાય વધ્યો, પરંતુ સેવા બંધ થઈ નહીં. આ જ કારણ છે કે આજે પણ લોકો સોસા પરિવારને માત્ર સમૃદ્ધ પરિવાર તરીકે નહીં, પરંતુ માણસાઈ માટે ઓળખે છે.

મારા માટે આ પેઢીઓનો અર્થ

જ્યારે હું પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢીના પૂર્વજોને યાદ કરું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે તેમણે મને સૌથી મોટો વારસો કોઈ દસ્તાવેજ કે સંપત્તિનો નથી આપ્યો. તેમણે મને જીવન જીવવાની રીત શીખવી છે. તેમણે શીખવ્યું કે, મદદ કરો, પરંતુ ઉપકાર ન ગણો. આપો, પણ બદલાની અપેક્ષા ન રાખો. સંબંધોને જાળવો, હિસાબોને નહીં. - કદાચ આ જ કારણ છે કે આજે પણ સોસા પરિવારની ઓળખ માણસાઈ અને વિશ્વાસ સાથે જોડાયેલી છે.

સોસા પરિવારની પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢી વિકાસ, વિશ્વાસ અને પ્રતિષ્ઠાની ગૌરવગાથા છે. આ પેઢીઓએ સાબિત કર્યું કે પરિશ્રમથી પ્રગતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, પરંતુ માણસાઈથી જ સાચી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે.

તેમણે માત્ર સંપત્તિનું નિર્માણ કર્યું નહોતું. તેમણે સંબંધોનું સંવર્ધન કર્યું.

સમાજનો વિશ્વાસ જીત્યો. અને એવી જીવનનીતિ આપી, જે આજે પણ અમારા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ છે.

"સંઘર્ષે પાયો બનાવ્યો હતો, પરંતુ પાંચમી અને છઠ્ઠી પેઢીએ તે પાયા ઉપર વિકાસ, વિશ્વાસ અને માણસાઈનું ભવ્ય મંદિર ઊભું કર્યું."

"મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી મિલકત રૂપિયા કે જમીન નહોતી; તેમની સૌથી મોટી મિલકત હતી. આપ્યા પછી ભૂલી જવાની અને સંબંધોને હંમેશા જીવંત રાખવાની ઉદાર પરંપરા."

"જે પરિવાર હિસાબ કરતાં માણસને મોટો માને છે, તેનો વારસો ક્યારેય ખૂટતો નથી."

૨૦

સાતમી અને આઠમી પેઢી

સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં સાતમી પેઢીનો સમયગાળો એક વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે. જો બીજીથી ચોથી પેઢીએ પરિવારને સ્થિરતા આપી હતી અને પાંચમી તથા છઠ્ઠી પેઢીએ વિકાસ અને પ્રતિષ્ઠાનો પાયો મજબૂત બનાવ્યો હતો, તો સાતમી પેઢીએ પરિવર્તનના નવા યુગમાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયગાળો માત્ર પેઢી પરિવર્તનનો નહોતો, પરંતુ સમગ્ર ભારતીય સમાજમાં આવી રહેલા વ્યાપક પરિવર્તનોનો સમય હતો. સ્વતંત્ર ભારતનું નિર્માણ થઈ રહ્યું હતું. શિક્ષણનો વ્યાપ વધી રહ્યો હતો. શહેરો વિકાસ પામી રહ્યા હતા. નવી રોજગારીની તકો ઊભી થઈ રહી હતી. પરંપરાગત વ્યવસાયોની સાથે નવા ક્ષેત્રો પણ ખુલવા લાગ્યા હતા. આવા સમયમાં સોસા પરિવારની સાતમી પેઢીએ પોતાના પૂર્વજોના મૂલ્યોને જાળવી રાખીને નવી દિશાઓમાં આગળ વધવાનો માર્ગ પસંદ કર્યો.

સ્વતંત્ર ભારત અને નવી તકો

સાતમી પેઢી એ સમયની સાક્ષી બની જ્યારે ભારત સ્વતંત્રતા પછી પોતાના વિકાસના માર્ગ ઉપર આગળ વધી રહ્યું હતું. નવી શાળાઓ શરૂ થઈ. સરકારી નોકરીઓના અવસરો વધ્યા. માર્ગ અને પરિવહન વ્યવસ્થા સુધરી. શહેરો તરફ લોકોનું સ્થળાંતર વધ્યું. આ પરિવર્તનોએ ગ્રામ્ય સમાજને નવી દિશા આપી. મારા પરિવારની સાતમી પેઢીએ પણ આ બદલાતી પરિસ્થિતિઓને સમજવાનો અને સ્વીકારવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

જૂના સાંગાણાથી ભાવનગર સુધી

પરિવારની યાત્રા હવે માત્ર ગામની સીમાઓમાં મર્યાદિત રહી નહોતી. જીવનનિર્વાહ, શિક્ષણ અને નવી તકોની શોધમાં પરિવારના સભ્યો નવા વિસ્તારો તરફ આગળ વધવા લાગ્યા. ભાવનગર જેવા શહેરો તે સમયના શિક્ષણ, વેપાર અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓના કેન્દ્ર બની રહ્યા હતા. આથી સાતમી પેઢી માટે ગામ અને શહેર વચ્ચેનો સંબંધ વધુ મજબૂત બન્યો. પરંતુ સ્થળ બદલાયું હોવા છતાં મૂળ સંસ્કારો બદલાયા નહીં.

પરંપરા અને આધુનિકતાનું સંતુલન

સાતમી પેઢી સામે સૌથી મોટો પડકાર હતો-પરંપરા અને આધુનિકતા વચ્ચે સંતુલન જાળવવાનો. - એક તરફ પૂર્વજોના મૂલ્યો હતા. બીજી તરફ નવા યુગની માંગણીઓ હતી. પરંતુ મારા પરિવારના વડીલોએ આ બંને વચ્ચે સુંદર સમન્વય સ્થાપિત કર્યો. તેમણે શિક્ષણને સ્વીકાર્યું. નવી તકોને અપનાવી. પરંતુ સાથે સાથે માણસાઈ, પરિશ્રમ અને વિશ્વાસ જેવા મૂલ્યોને પણ જીવંત રાખ્યા.

ધિરાણ પરંપરાનો બદલાતો સ્વરૂપ

આ સમયગાળા સુધીમાં બેંકો અને સહકારી સંસ્થાઓનું મહત્વ વધવા લાગ્યું હતું. પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થાઓ ધીમે ધીમે બદલાઈ રહી હતી. પરંતુ લોકોનો સોસા પરિવાર

ઉપરનો વિશ્વાસ યથાવત્ રહ્યો. આ વિશ્વાસ હવે માત્ર નાણાકીય વ્યવહારો પૂરતો મર્યાદિત રહ્યો નહોતો. તે સામાજિક સંબંધો અને વ્યક્તિગત સન્માનના સ્વરૂપમાં પણ જીવંત રહ્યો.

શિક્ષણ તરફનું વલણ

સાતમી પેઢીની સૌથી મહત્વપૂર્ણ વિશેષતા શિક્ષણ પ્રત્યે વધતી જાગૃતિ હતી. મારા પૂર્વજોએ સમજ્યું કે બદલાતા સમયમાં શિક્ષણ જ વિકાસનો માર્ગ છે. આથી નવી પેઢીને શિક્ષિત કરવાની ભાવના મજબૂત બની. શિક્ષણ દ્વારા પરિવારના સભ્યોને નવા ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશવાનો માર્ગ મળ્યો. આ પરિવર્તન આગળ જઈને નવમી પેઢીના વિકાસ માટે પણ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સાબિત થયું.

સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનો વિસ્તાર

સાતમી પેઢી દરમિયાન પરિવારની ઓળખ માત્ર પોતાના ગામ કે નજીકના વિસ્તારો પૂરતી મર્યાદિત રહી નહોતી. સામાજિક સંબંધો વિસ્તરતા ગયા. નવી ઓળખો ઉભી થઈ. અને પરિવારની પ્રતિષ્ઠા વધુ વ્યાપક બની. લોકો સોસા પરિવારને માત્ર એક ઐતિહાસિક ધિરાણ પરંપરાના વારસદાર તરીકે જ નહીં, પરંતુ સંસ્કાર, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીના પ્રતીક તરીકે પણ ઓળખવા લાગ્યા.

પરિવર્તન વચ્ચે જીવંત રહેલી માણસાઈ

સમય બદલાતો ગયો. વ્યવસ્થાઓ બદલાતી ગઈ. પરંતુ મારા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ-માણસાઈ-ક્યારેય બદલાઈ નહીં. મદદ કરવાની ભાવના, સંબંધો પ્રત્યેની નિષ્ઠા, સમાજ સાથેનું જોડાણ, અને જરૂરિયાતમંદોની ચિંતા, આ બધું સાતમી પેઢીના જીવનમાં પણ એટલું જ મહત્વપૂર્ણ રહ્યું. આ જ કારણ છે કે પરિવારની ઓળખ માત્ર ઇતિહાસમાં નહીં, લોકોના હૃદયોમાં પણ જીવંત રહી.

નવમી પેઢી માટેનો પાયો

આજે જ્યારે હું નવમી પેઢીના પ્રતિનિધિ તરીકે મારા પરિવારનો ઇતિહાસ લખી રહ્યો છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે સાતમી પેઢીએ મારા માટે અને મારી પેઢી માટે કેટલો મજબૂત પાયો તૈયાર કર્યો.

તેમણે અમને માત્ર પરિવારનું નામ આપ્યું નથી. - તેમણે અમને: શિક્ષણનું મહત્વ, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી, માણસાઈની પરંપરા, અને વિકાસની દૃષ્ટિ આપી છે. આ જ સાતમી પેઢીની સૌથી મોટી ભેટ છે.

મારા માટે આ પેઢીનો અર્થ

સાતમી પેઢી મારા માટે એક સેતુ સમાન છે. એક તરફ પૂર્વજોની પરંપરા છે. બીજી તરફ આધુનિક યુગ છે. આ પેઢીએ આ બંનેને જોડવાનું કાર્ય કર્યું. તેઓએ ભૂતકાળને સાચવ્યો. વર્તમાનને સ્વીકાર્યું. અને ભવિષ્ય માટે માર્ગ તૈયાર કર્યો. સોસા પરિવારની સાતમી પેઢીનો ઇતિહાસ પરિવર્તન, અનુકૂલન અને વિકાસની ગાથા છે. આ પેઢીએ સાબિત કર્યું કે સમય બદલાય તો બદલાવ સ્વીકારવો જોઈએ, પરંતુ પોતાના મૂલ્યોને ક્યારેય છોડવા જોઈએ નહીં.

"સાતમી પેઢીએ અમને શીખવ્યું કે પરિવર્તનથી ડરવું નહીં, પરંતુ તેને પોતાના સંસ્કારો સાથે સ્વીકારવું."

"તેઓએ ભૂતકાળના વારસાને સંભાળ્યો, વર્તમાનને સમજ્યું અને ભવિષ્ય માટે નવા દ્વાર ખોલ્યા. આ જ તેમની સૌથી મોટી ગૌરવગાથા છે."

૨૧

નવમી પેઢી : વારસાથી વિઝન સુધી

સોસા પરિવારના ઇતિહાસની આ લાંબી યાત્રા નાજા સોસાથી શરૂ થઈ તેમની અનુગામી પેઢીઓમાંથી પસાર થઈ, સંઘર્ષ, પરિશ્રમ, માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીના અનેક અધ્યાયો લખતી આગળ વધી. આજે જ્યારે હું નવમી પેઢીના પ્રતિનિધિ તરીકે આ પુસ્તક લખી રહ્યો છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે હું માત્ર એક વ્યક્તિ નથી; હું મારા પૂર્વજોના લગભગ અઢી સદી લાંબા વારસાનો વાહક છું. મારા જીવનની દરેક સિદ્ધિ પાછળ મારા પૂર્વજોની મહેનત, મારા માતા-પિતાના સંસ્કારો અને સમાજના સહકારનો હિસ્સો રહેલો છે. આથી આ અધ્યાય કોઈ વ્યક્તિગત જીવનવૃત્તાંત નથી, પરંતુ એક વારસાની યાત્રાનું વર્તમાન પ્રકરણ છે.

મારા અસ્તિત્વની ઓળખ

હું નાથુ સોસા.

સોસા પરિવારની નવમી પેઢીનો એક સામાન્ય પ્રતિનિધિ.

પરંતુ જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસને જોઉં છું ત્યારે મને સમજાય છે કે મારા જીવનનું અસ્તિત્વ મારા પૂર્વજોની અસંખ્ય કથાઓ સાથે જોડાયેલું છે.

નાજા સોસાથી શરૂ થયેલી યાત્રા, માલા સોસાના સંસ્કારો, રામા સોસાની દીર્ઘદ્રષ્ટિ, પેઢીઓનો સંઘર્ષ, ધિરાણ પરંપરાની ગૌરવગાથા, અને માણસાઈની અવિરત પરંપરા, આ બધું મારા વ્યક્તિત્વનો અભિન્ન ભાગ છે.

શિક્ષણ અને વિચારની યાત્રા

મારા જીવનમાં શિક્ષણ માત્ર ડિગ્રી મેળવવાનું સાધન નહોતું. તે સમાજને સમજવાની અને પોતાને ઓળખવાની યાત્રા હતી. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે કોઈપણ સમાજનો સાચો વિકાસ જ્ઞાન અને જાગૃતિ દ્વારા જ શક્ય બને છે. આથી જ હું પુસ્તકો, સંશોધન અને સામાજિક ચિંતન સાથે સતત જોડાયેલો રહ્યો. મારા માટે પુસ્તક લખવું માત્ર લેખન નથી. તે સમાજ સાથે સંવાદ કરવાનો એક માર્ગ છે.

લેખન : સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

મારા જીવનમાં લેખન એક મહત્વપૂર્ણ સાધન રહ્યું છે. આજ સુધીમાં મારા દ્વારા વિવિધ વિષયો ઉપર તેર (૧૩) પુસ્તકો પ્રકાશિત થયા છે. આ પુસ્તકો માત્ર સાહિત્યિક સર્જન

નથી. તે મારા જીવનના વિચારો, અનુભવો અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીનું પ્રતિબિંબ છે. મારા પુસ્તકોના મુખ્ય વિષયો રહ્યા છે:

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનું જીવન અને વિચારો, સામાજિક સમાનતા, માનવ અધિકાર, પરિવારનો ઇતિહાસ, માણસાઈ અને મૂલ્યો, સમાજ સુધારણા, અને ઇતિહાસનું સંશોધન. મારા માટે કલમ માત્ર અભિવ્યક્તિનું સાધન નથી. તે સામાજિક પરિવર્તનનું સાધન છે.

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ

મારા જીવનનું એક મહત્વપૂર્ણ કાર્ય સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સંશોધનાત્મક સ્વરૂપ આપવાનું રહ્યું છે. - ઘણા પરિવારો પાસે ઇતિહાસ હોય છે. પરંતુ થોડા જ પરિવારો તેને દસ્તાવેજી સ્વરૂપ આપે છે. આ પુસ્તક દ્વારા હું આ વારસાને આવનારી પેઢીઓ માટે સુરક્ષિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.

સમાજજીવન અને જાહેર જવાબદારીઓ

મારા જીવનની યાત્રા માત્ર વ્યક્તિગત ક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત રહી નથી. સમાજજીવનમાં પણ મને વિવિધ જવાબદારીઓ નિભાવવાનો અવસર મળ્યો. મારા માટે હોદ્દા ક્યારેય ગૌરવનો વિષય નથી રહ્યા. મારા માટે ગૌરવની બાબત હંમેશાં સેવા રહી છે. સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરતી વખતે મને સતત એવું લાગ્યું છે કે મારા પૂર્વજોની માણસાઈની પરંપરા આજે પણ મારી અંદર જીવંત છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરથી પ્રેરણા

મારા જીવન ઉપર જો કોઈ એક મહાન વ્યક્તિત્વનો સૌથી વધુ પ્રભાવ રહ્યો હોય, તો તે છે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર.

તેમનું જીવન મને હંમેશાં પ્રેરણા આપતું રહ્યું છે.

તેમણે શીખવ્યું: શિક્ષિત બનો, સંગઠિત બનો, સંઘર્ષ કરો. - મારા અનેક પુસ્તકો અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં આ વિચારોનો સ્પષ્ટ પ્રભાવ જોવા મળે છે.

વારસાથી વિઝન સુધી

મારા પૂર્વજોએ મને વારસો આપ્યો. પરંતુ દરેક પેઢીની જવાબદારી હોય છે કે તે વારસાને ભવિષ્યના વિઝનમાં પરિવર્તિત કરે.

મારા માટે આ વિઝન છે:

શિક્ષિત સમાજ, સમાનતાવાદી સમાજ, માનવતાવાદી સમાજ અને ઇતિહાસ

પ્રત્યે જાગૃત સમાજ. મને વિશ્વાસ છે કે જો આપણે આપણા ભૂતકાળને સમજી શકીશું, તો ભવિષ્યને વધુ સારું બનાવી શકીશું.

મારા માટે સોસા પરિવારનો અર્થ

સોસા પરિવાર મારા માટે માત્ર એક કુટુંબ નથી. - તે એક વિચારધારા છે. તે પરિશ્રમની શાળા છે. તે માણસાઈની પરંપરા છે. તે વિશ્વાસની ગાથા છે અને તે સામાજિક જવાબદારીનો જીવંત પાઠ છે. જ્યારે હું મારા પૂર્વજોને યાદ કરું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે મારી સૌથી મોટી જવાબદારી તેમના વારસાને જાળવી રાખવાની છે. આ પુસ્તક દ્વારા હું આવનારી પેઢીઓને માત્ર ઇતિહાસ આપવા નથી માંગતો.

હું તેમને દિશા આપવા માંગું છું. હું ઈચ્છું છું કે તેઓ જાણે: તેઓ ક્યાંથી આવ્યા છે, તેમના પૂર્વજો કોણ હતા અને તેઓ કયા મૂલ્યોના વારસદાર છે. કારણ કે જે પેઢી પોતાનો ઇતિહાસ ભૂલી જાય છે, તે પોતાનું ભવિષ્ય પણ ગુમાવી દે છે.

નવમી પેઢી તરીકે હું મારા પૂર્વજોના વારસાનો એક નમ્ર સંરક્ષક છું. આ પુસ્તક મારા વિશે ઓછું અને મારા પૂર્વજો વિશે વધુ છે. જો આ પુસ્તક દ્વારા સોસા પરિવારની માણસાઈ, પરિશ્રમ અને સામાજિક જવાબદારીની પરંપરા આવનારી પેઢીઓ સુધી પહોંચી શકે, તો હું મારા પ્રયત્નને સફળ માનું.

"હું મારા પૂર્વજોની ગાથાનો અંતિમ અધ્યાય નથી; હું તો માત્ર એક કડી છું, જે ભૂતકાળના વારસાને ભવિષ્યની પેઢીઓ સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે."

"મારા નામથી લખાયેલા પુસ્તકો કદાચ સમય સાથે જૂના થઈ જશે, પરંતુ મારા પૂર્વજોએ આપેલા માણસાઈ, પરિશ્રમ અને સંસ્કારના મૂલ્યો ક્યારેય જૂના નહીં થાય."

ભાગ - ૫

મારી જીવનયાત્રા

૨૨

બાળપણ, સંસ્કાર અને રમતગમત

"માણસનું વ્યક્તિત્વ કોઈ એક દિવસમાં ઘડાતું નથી; તેના બાળપણના સંસ્કારો, પરિવારનું વાતાવરણ, ગામનું સહજીવન અને જીવનના પ્રથમ અનુભવો ધીમે ધીમે તેને ઘડતા જાય છે. મારા જીવનની યાત્રાનો પાયો પણ આ જ માટીમાં રચાયો હતો."

મારો જન્મ

સંઘર્ષ વચ્ચે જન્મેલી આશાનું એક નવું કિરણ

વ્યક્તિનો જન્મ માત્ર એક પરિવાર માટેનો આનંદપ્રસંગ નથી હોતો; તે સમય, સમાજ અને સંસ્કૃતિ સાથે જોડાયેલી એક નવી યાત્રાની શરૂઆત હોય છે. દરેક બાળક પોતાના સાથે ભવિષ્યની અસંખ્ય સંભાવનાઓ લઈને જન્મે છે, પરંતુ તેનું વ્યક્તિત્વ કયા મૂલ્યોમાં ઘડાશે અને તે સમાજને શું આપશે, તેનો આધાર તેના પરિવાર, સંસ્કારો અને જીવનપરિસ્થિતિઓ પર રહેલો હોય છે. મારો જન્મ ૨૩ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૬૬ના રોજ સૌરાષ્ટ્રના ભાવનગર જિલ્લામાં આવેલા જૂના સાંગાણા ગામમાં થયો. તે સમયનો ભારત આજે આપણે જે જોઈએ છીએ તેનાથી ઘણો અલગ હતો. દેશને સ્વતંત્રતા મળ્યાને બે દશકાથી પણ ઓછો સમય થયો હતો. ગ્રામ્ય ભારત હજુ વિકાસના માર્ગ પર આગળ વધી રહ્યું હતું. ગામડાંઓમાં વીજળી, રસ્તા, આરોગ્ય અને શિક્ષણ જેવી મૂળભૂત સુવિધાઓ મર્યાદિત હતી. લોકોનું જીવન મુખ્યત્વે ખેતી, પશુપાલન, પરંપરાગત વ્યવસાયો અને પરસ્પર સહકાર પર આધારિત હતું.

જૂના સાંગાણા પણ એવો જ એક સરળ, સંસ્કારી અને સહજીવનથી સમૃદ્ધ ગામ હતું. અહીં લોકોની સૌથી મોટી સંપત્તિ ધન નહોતી, પરંતુ પરસ્પરનો વિશ્વાસ, માણસાઈ અને એકબીજાના સુખ-દુઃખમાં સહભાગી બનવાની ભાવના હતી. ગામમાં દરેક પરિવાર બીજા પરિવારને ઓળખતો હતો અને સમગ્ર ગામ એક વિસ્તૃત પરિવારની જેમ જીવન જીવતું હતું. મારો જન્મ એવા પરિવારમાં થયો, જ્યાં આર્થિક સમૃદ્ધિ ભલે મર્યાદિત હતી, પરંતુ સંસ્કારો, સ્વાભિમાન, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈનો વારસો અત્યંત સમૃદ્ધ હતો. મારા પૂર્વજોએ વર્ષો સુધી વિશ્વાસના આધારે સમાજ સાથે સંબંધો જાળવ્યા હતા. જરૂરિયાતમંદોને સહાય કરવી, પોતાના શબ્દનું પાલન કરવું અને માનવતાને પ્રથમ સ્થાન આપવું-આ મૂલ્યો અમારા પરિવારના જીવનમાં ઊંડે સુધી વણાયેલા હતા. પરિવારની આર્થિક પરિસ્થિતિ સરળ હતી. દરેક દિવસ પરિશ્રમથી શરૂ થતો અને પરિશ્રમ પર જ પૂર્ણ થતો. વૈભવ કરતાં કરકસરનું, દેખાવ કરતાં સચ્ચાઈનું અને સ્વાર્થ કરતાં પરિવાર તથા સમાજના હિતનું મહત્વ વધુ હતું. ઘરમાં દરેક વસ્તુ મહેનતથી પ્રાપ્ત થતી અને તેથી દરેક વસ્તુનું મૂલ્ય સમજાવવામાં આવતું.

મારા જન્મ સમયે કદાચ કોઈએ કલ્પના પણ કરી ન હોય કે આ નાનકડા ગામમાં જન્મેલો બાળક આગળ જતાં રમતગમત, વેપાર, સમાજસેવા, જાહેર જીવન, સંશોધન અને સાહિત્ય જેવા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરશે. પરંતુ મારા માતા-પિતાની એક જ ઇચ્છા હતી કે તેમનું સંતાન સારો માણસ બને, સત્યના માર્ગે ચાલે અને પરિવારના સંસ્કારોનું ગૌરવ વધારશે.

આજે જ્યારે હું મારા જીવનપ્રવાસ તરફ પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મારા જીવનની સૌથી મોટી શરૂઆત કોઈ ભૌતિક સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ મારા જન્મ સાથે મળેલા સંસ્કારોના વારસાથી થઈ હતી. મારા વ્યક્તિત્વનું પ્રથમ બીજ જૂના સાંગાણાની માટીમાં વવાયું હતું, જેને મારા પરિવારના પ્રેમ, માતા-પિતાના આશીર્વાદ અને ગામના સંસ્કારોએ સતત પોષણ આપ્યું. સમયે મને અનેક સ્થળોએ પહોંચાડ્યો, અનેક જવાબદારીઓ સોંપી અને જીવનમાં અનેક ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવાની તક આપી, પરંતુ મારા અસ્તિત્વનો મૂળ આધાર આજે પણ એ જ છે-જૂના સાંગાણાની માટી, મારા પરિવારના સંસ્કારો અને મારા પૂર્વજોની માણસાઈની પરંપરા.

“માણસના જીવનનો સાચો જન્મ માત્ર તેની જન્મતારીખથી થતો નથી; તેના જન્મ સાથે મળેલા સંસ્કારો જ તેના સમગ્ર જીવનની દિશા નક્કી કરે છે.”

મારું પરિવાર

સંસ્કાર, માણસાઈ અને સ્વાભિમાનનું પ્રથમ વિદ્યાલય

વ્યક્તિના જીવનમાં પ્રથમ શિક્ષણ કોઈ શાળામાં મળતું નથી; તે પરિવારના વાતાવરણમાં મળતું હોય છે. બાળક બોલતાં શીખે તે પહેલાં જ તે પોતાના માતા-પિતા, પરિવારના વડીલો અને ઘરના વાતાવરણમાંથી જીવનના અમૂલ્ય સંસ્કારો ગ્રહણ કરવા લાગે છે. તેથી જ હું માનું છું કે મારા જીવનનું પ્રથમ અને સૌથી મહત્ત્વનું વિદ્યાલય મારું પરિવાર હતું. મારો જન્મ એવા પરિવારમાં થયો, જ્યાં આર્થિક રીતે વૈભવ કદાચ મર્યાદિત હતું, પરંતુ સંસ્કારોની સમૃદ્ધિ અસીમ હતી. અમારા ઘરમાં સંપત્તિનું માપ ધનથી નહીં, પરંતુ પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સ્વાભિમાનથી થતું હતું. પરિવારના દરેક સભ્યને બાળપણથી જ શીખવવામાં આવતું કે જીવનમાં કોઈપણ પરિસ્થિતિ આવે, પરંતુ સત્ય, ઈમાનદારી અને સ્વાભિમાનનો માર્ગ ક્યારેય છોડવો નહીં.

મારા પિતાશ્રી શ્રી દેવજીભાઈ સોસા અત્યંત મહેનતુ, પ્રામાણિક અને સ્વાભિમાની વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. તેમના માટે પરિશ્રમ જ જીવનનો સાચો આધાર હતો. તેઓ હંમેશાં માનતા કે જીવનમાં સફળતા મેળવવા માટે કોઈ ટૂંકો માર્ગ નથી; મહેનત, નિષ્ઠા અને ચારિત્ર્ય જ માણસને સાચી પ્રતિષ્ઠા અપાવે છે. તેમના જીવનમાં શબ્દનું ખૂબ જ મહત્ત્વ હતું. એકવાર

આપેલું વચન તેઓ કોઈપણ સંજોગોમાં નિભાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. તેમના આ ગુણોએ મારા વ્યક્તિત્વ પર ઊંડી અસર કરી.

મારી માતાશ્રી શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા પ્રેમ, ત્યાગ, સહનશીલતા અને કરુણાની જીવંત પ્રતિમૂર્તિ હતાં. તેમણે માત્ર ઘરની જવાબદારી જ સંભાળી નહોતી, પરંતુ સમગ્ર પરિવારના સંસ્કારોનું સિંચન પણ કર્યું હતું. મેં બાળપણથી તેમને ઘરના દરેક સભ્ય માટે નિઃસ્વાર્થ ભાવથી કાર્ય કરતાં જોયાં છે. તેઓ દરેક પરિસ્થિતિમાં ધીરજ રાખતા અને હંમેશાં પરિવારને એકતા, પ્રેમ અને પરસ્પર સહકારનું મહત્વ સમજાવતા.

મારા જીવનમાં મારી માતાનો એક વિશેષ પ્રભાવ રહ્યો. મેં પોતાની આંખે જોયું છે કે તેઓ જરૂરિયાતમંદ લોકોને વિશ્વાસના આધારે વ્યાજે નાણાં આપતા અને તેમની મુશ્કેલીના સમયમાં સહારો બનતા. આ કાર્ય તેમના માટે માત્ર આર્થિક વ્યવહાર નહોતું; તે સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને માણસાઈની અભિવ્યક્તિ હતી. આજે જ્યારે હું સોસા પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષની વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ પરંપરાનો અભ્યાસ કરું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે મારા પૂર્વજોની આ પરંપરા મારી માતાના જીવનમાં પણ જીવંત હતી. અમારો પરિવાર સંયુક્ત પરિવારની ભાવનામાં જીવતો હતો. ભાઈ-બહેનો વચ્ચે પ્રેમ, સહકાર અને જવાબદારીની ભાવના બાળપણથી જ વિકસાવવામાં આવતી. ઘરમાં કોઈ એકની ખુશી સમગ્ર પરિવારની ખુશી બનતી અને કોઈ એકની મુશ્કેલી સમગ્ર પરિવારની જવાબદારી બની જતી. આ વાતાવરણમાંથી મેં સમજ્યું કે પરિવાર માત્ર લોહીના સંબંધોથી નથી બનતો; તે પરસ્પરના વિશ્વાસ, ત્યાગ અને લાગણીઓથી મજબૂત બને છે. અમારા ઘરમાં કરકસર જીવનશૈલીનો એક અભિન્ન ભાગ હતી. દરેક વસ્તુ મહેનતથી મેળવવામાં આવતી અને તેથી દરેક વસ્તુનું મૂલ્ય સમજવામાં આવતું. ખર્ચ કરતાં પહેલાં જરૂરિયાતનો વિચાર કરવામાં આવતો અને ભવિષ્ય માટે બચત રાખવાનો સંસ્કાર પણ બાળપણથી જ શીખવવામાં આવતો. આ કરકસર ક્યારેય ગરીબીનું પ્રતીક નહોતી; તે જવાબદાર જીવન જીવવાનો એક સંસ્કાર હતો.

મારા પરિવારની સૌથી મોટી વિશેષતા એ હતી કે અહીં ક્યારેય કોઈ વ્યક્તિને તેના ધન કે હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ તેના ચારિત્ર્યથી માન આપવામાં આવતું. માણસ કેટલો મોટો છે તે તેની સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ તેના વ્યવહાર, વાણી અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીથી નક્કી થતું. આ જ મૂલ્યો આગળ જતાં મારા જાહેર જીવન, સહકારી ચળવળ, સંશોધન અને સાહિત્ય સર્જનના આધારસ્તંભ બન્યા.

આજે જ્યારે હું મારા જીવનની તમામ સિદ્ધિઓ તરફ નજર કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે તેમાં જો કોઈ સૌથી મોટો ફાળો હોય, તો તે મારા પરિવાર દ્વારા

આપવામાં આવેલા સંસ્કારોનો છે. મારા પિતા પાસેથી પરિશ્રમ અને સ્વાભિમાન મળ્યા, મારી માતા પાસેથી કરુણા અને માણસાઈ મળી, ભાઈ-બહેનો પાસેથી સહકાર અને વહેંચણીનો ભાવ મળ્યો અને સમગ્ર પરિવારમાંથી જીવનને મૂલ્યઆધારિત રીતે જીવવાની પ્રેરણા મળી. મારા માટે પરિવાર માત્ર જન્મનું સ્થાન નથી; તે મારા સમગ્ર વ્યક્તિત્વનું મૂળ છે. જીવનમાં જે કંઈ સારું કરી શક્યો છું, તેની શરૂઆત મારા ઘરના આ નાનકડા પરંતુ મૂલ્યસભર વાતાવરણમાંથી જ થઈ છે.

"મારા જીવનની પ્રથમ શાળા મારું ઘર હતું અને મારા પ્રથમ શિક્ષકો મારા માતા-પિતા."

"પિતાએ મને પરિશ્રમનો માર્ગ બતાવ્યો અને માતાએ માણસાઈનું મૂલ્ય સમજાવ્યું; આ બંનેએ મળીને મારા જીવનનો પાયો રચ્યો."

"પરિવારની સાચી સમૃદ્ધિ ધનમાં નહીં, પરંતુ સંસ્કારો, વિશ્વાસ અને એકતામાં વસે છે."

"જે ઘરમાં સ્વાભિમાન અને માણસાઈનું શિક્ષણ મળે છે, ત્યાંથી નીકળેલો માણસ કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પોતાના મૂલ્યો સાથે સમાધાન કરતો નથી."

જૂના સાંગાણા ગામ

મારા જીવનનું પ્રથમ વિશ્વ

માણસ જ્યાં જન્મે છે તે સ્થળ માત્ર તેનું સરનામું નથી હોતું; તે તેના વ્યક્તિત્વની પ્રથમ ઓળખ, પ્રથમ શાળા અને પ્રથમ સંસ્કૃતિ હોય છે. મારા જીવનમાં જૂના સાંગાણા ગામનું સ્થાન પણ એવું જ રહ્યું છે. આજે ભલે સમય બદલાઈ ગયો હોય, વિકાસની નવી દિશાઓ ખુલી ગઈ હોય અને જીવનશૈલી આધુનિક બની ગઈ હોય, છતાં મારા હૃદયમાં જૂના સાંગાણાનું સ્થાન અવિસ્મરણીય છે. મારા જીવનના પ્રથમ અનુભવો, પ્રથમ સંબંધો, પ્રથમ સંસ્કારો અને પ્રથમ સપનાઓ આ ગામની માટીમાં જ આકાર પામ્યા હતા. જૂના સાંગાણા સૌરાષ્ટ્રની ધરતી પર આવેલું એક એવું ગામ હતું, જ્યાં સાદગી અને માણસાઈ જીવનનો અભિન્ન ભાગ હતાં. અહીં જીવનની ગતિ શહેરોની જેમ ઝડપી નહોતી, પરંતુ શાંત, સંતુલિત અને કુદરતના નિયમો સાથે તાલમેલ સાધીને આગળ વધતી હતી. ગામના લોકો માટે વૈભવ કરતાં સંતોષનું અને સંપત્તિ કરતાં સંબંધોનું મહત્વ વધુ હતું.

ગામનું સામાજિક જીવન પરસ્પર સહકાર અને વિશ્વાસ પર આધારિત હતું. કોઈપણ પરિવારના સુખદ પ્રસંગ હોય કે દુઃખદ પરિસ્થિતિ, સમગ્ર ગામ એક પરિવારની જેમ તેની સાથે ઉભું રહેતું. લગ્ન, જન્મ, ધાર્મિક પ્રસંગો કે કોઈ મુશ્કેલી-દરેક સમયે લોકો એકબીજાને સહાય કરવા માટે તૈયાર રહેતા. તે સમયના ગ્રામ્ય સમાજમાં વ્યક્તિગત સ્વાર્થ કરતાં

સામૂહિક હિતને વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું. કદાચ આ જ કારણ હતું કે ગામમાં સામાજિક એકતા અને માનવીય સંબંધો અત્યંત મજબૂત હતાં. ગામનું મુખ્ય જીવનાધાર ખેતી અને પશુપાલન હતું. ઋતુઓના બદલાવ સાથે સમગ્ર ગામનું જીવન બદલાતું. ચોમાસામાં વાવણી, શિયાળામાં પાકની સંભાળ અને ઉનાળામાં આગામી વર્ષની તૈયારી-આ સમગ્ર પ્રક્રિયા માત્ર ખેતી નહોતી, પરંતુ જીવન જીવવાની એક પદ્ધતિ હતી. ગાય, ભેંસ, બળદ અને અન્ય પશુઓ પરિવારના સભ્યો સમાન ગણાતા. તેમની સંભાળ અને સેવા ગ્રામ્ય જીવનનો સ્વાભાવિક ભાગ હતી. પરિશ્રમ, ધીરજ અને પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો આદર મને બાળપણથી જ અહીંથી મળ્યો. ગામના મેળાઓ અને તહેવારો માત્ર ધાર્મિક વિધિઓ નહોતા; તેઓ સમગ્ર સમાજને એકત્ર લાવનારા સાંસ્કૃતિક ઉત્સવો હતા. નવરાત્રીના ગરબા, દિવાળીની ઉજવણી, હોળી, જન્માષ્ટમી અને અન્ય લોકપરંપરાઓ ગામના જીવનમાં નવી ઊર્જા ભરી દેતા. આ પ્રસંગોએ લોકો વચ્ચેનો પ્રેમ, સહકાર અને સામૂહિક આનંદ વધુ મજબૂત બનતો. બાળકો માટે આ દિવસો આનંદના અને વડીલો માટે પરંપરાના સંવર્ધનના અવસર બનતા.

જૂના સાંગાણા ગામની સૌથી મોટી ઓળખ હતી વિશ્વાસ. તે સમયના સમાજમાં ઘણી બાબતો લખાણ કરતાં શબ્દના આધારે ચાલતી. લોકો એકબીજાની વાત પર વિશ્વાસ રાખતા અને આપેલું વચન જીવનભર નિભાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. મારા પોતાના પરિવારની વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ પરંપરા પણ આવા જ સામાજિક વાતાવરણમાં વિકસી હતી. મેં બાળપણથી અનુભવ્યું કે વિશ્વાસ કોઈ કાયદાથી ઊભો થતો નથી; તે વર્ષો સુધીના સારા વ્યવહાર, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈથી કમાવવો પડે છે. ગામની સંસ્કૃતિમાં સાદગી અને સંસ્કારનો અદભુત સમન્વય જોવા મળતો. વડીલોનો આદર કરવો, મહેમાનનું સન્માન કરવું, જરૂરિયાતમંદને મદદ કરવી, પરિશ્રમને ગૌરવ માનવું અને સમાજના દરેક વ્યક્તિ સાથે સન્માનપૂર્ણ વર્તન કરવું, આ બધું કોઈ પુસ્તકમાંથી શીખવવામાં આવતું નહોતું; તે જીવન જીવવાની સ્વાભાવિક રીત હતી. આ સંસ્કૃતિએ મારા વ્યક્તિત્વ પર ગહન અસર કરી. સહજીવન એ જૂના સાંગાણાની સાચી શક્તિ હતી. ગામમાં વિવિધ પરિવારો, વ્યવસાયો અને પરંપરાઓ હોવા છતાં સૌ એકબીજાના સુખ-દુઃખમાં સહભાગી બનતા. કોઈ એક પરિવારની સમસ્યા સમગ્ર ગામની સમસ્યા બની જતી અને કોઈ એકની સફળતા સૌની ખુશી બની જતી. આ ભાવનાએ મને શીખવ્યું કે વ્યક્તિનો વિકાસ ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે, જ્યારે તે સમાજના વિકાસ સાથે જોડાયેલો હોય.

આજે જ્યારે હું મારા જીવનપ્રવાસને પાછળ વળીને નિહાળું છું, ત્યારે સમજાય છે કે મારા જીવનના અનેક નિર્ણયો, મારા વિચારો અને મારા મૂલ્યોનું મૂળ જૂના સાંગાણા ગામમાં જ રહેલું છે. સમાજસેવા પ્રત્યેની ભાવના હોય, રમતગમતમાં ટીમભાવના હોય, સંશોધનમાં સત્યની શોધ હોય કે સાહિત્યમાં માનવતાનો સ્વર-આ બધાનું પ્રથમ બીજ મારા ગામે

જ મારા અંતરમાં વાવ્યું હતું. મારા માટે જૂના સાંગાણા માત્ર જન્મભૂમિ નથી; તે મારા અસ્તિત્વની મૂળભૂત ઓળખ છે. આ ગામે મને જીવન જીવવાની કળા શીખવી, માણસને માણસ તરીકે માન આપવાનું શીખવ્યું અને એ સમજણ આપી કે સાચી સમૃદ્ધિ સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ સંસ્કારો, વિશ્વાસ અને સહજીવનમાં વસે છે.

"મારું પ્રથમ વિશ્વ મારું ગામ હતું; જ્યાં મેં માણસને ઓળખ્યો, સમાજને સમજ્યો અને જીવન જીવવાનું શીખ્યો."

"ગામડાની માટી માત્ર પાક ઉગાડતી નથી; તે ચારિત્ર્ય, સંસ્કાર અને માણસાઈ પણ ઉછેરે છે."

"જે સમાજ વિશ્વાસ પર જીવે છે, ત્યાં સંબંધો કરારથી નહીં, પરંતુ હૃદયથી બંધાય છે."

"જૂના સાંગાણાએ મને શીખવ્યું કે વિકાસનો સાચો માર્ગ સ્પર્ધામાં નહીં, પરંતુ સહજીવન અને સહકારમાં છે."

બાળપણ

નિર્દોષતા, જિજ્ઞાસા અને સંઘર્ષનું સુંદર સંયોજન

બાળપણ એ જીવનનો એવો સુવર્ણ સમય છે, જેમાં નિર્દોષતા હોય છે, જિજ્ઞાસા હોય છે, કલ્પનાઓ હોય છે અને જીવનને સમજવાની શરૂઆત પણ હોય છે. દરેક બાળકનું બાળપણ તેને જીવનભર માટે કંઈક અમૂલ્ય આપી જાય છે. મારા જીવનમાં પણ બાળપણ માત્ર રમવા-કૂદવાનો સમય નહોતો, પરંતુ વ્યક્તિત્વના ઘડતરની એક મહત્વપૂર્ણ પ્રક્રિયા હતી. મારું બાળપણ જૂના સાંગાણા ગામની કુદરતી અને સંસ્કારસભર પરિસ્થિતિમાં વિત્યું. ખુલ્લા આકાશ નીચે દોડવું, ખેતરોમાં ફરવું, વરસાદના પાણીમાં રમવું, વૃક્ષોની છાયામાં મિત્રો સાથે સમય પસાર કરવો અને પ્રકૃતિના સાનિધ્યમાં જીવનને અનુભવવું-આ બધું મારા બાળપણની અમૂલ્ય સ્મૃતિઓ છે. તે સમયની દરેક નાની ઘટના આજે પણ મનમાં તાજી છે અને જીવનને સરળતાથી જીવવાની પ્રેરણા આપે છે. બાળપણમાં અનેક રમૂજી પ્રસંગો બનતા, જે તે સમયે સામાન્ય લાગતા હતા, પરંતુ આજે વિચારું છું ત્યારે જીવનના ઊંડા પાઠ સમાન લાગે છે. મિત્રો સાથેની મસ્તી, નિર્દોષ શરારતો, ગામના મેળામાં જવાનો ઉત્સાહ, વરસાદની પ્રથમ ઝાપટમાં ભીંજાવાનો આનંદ અને વડીલોના પ્રેમાળ ઠપકાઓ-આ બધાએ બાળપણને રંગીન બનાવ્યું. એ દિવસોમાં સુખનું માપ કોઈ મોંઘી વસ્તુમાં નહોતું; નાની-નાની ખુશીઓ જ સૌથી મોટો આનંદ આપતી હતી. પરંતુ આ નિર્દોષતા સાથે જવાબદારીઓ પણ ધીમે ધીમે જીવનનો ભાગ બનવા લાગી. ગ્રામ્ય પરિવારમાં ઉછરતા બાળક તરીકે ઘરકામમાં મદદ કરવી, પરિવારના કામમાં હાથ બટાવવો, વડીલોની વાત માનવી અને પોતાની જવાબદારી

સમજવી-આ બધું બાળપણથી જ શીખવાનું મળ્યું. આ જવાબદારીઓએ મને સમયનું મૂલ્ય, મહેનતનું ગૌરવ અને આત્મનિર્ભરતાનો પાઠ શીખવ્યો.

બાળપણમાં જ જીવનની કેટલીક મૂળભૂત સમજણ વિકસવા લાગી. માણસને તેના ધનથી નહીં પરંતુ તેના વર્તનથી ઓળખવો, વડીલોનો આદર કરવો, મહેનતને જીવનનો આધાર માનવો અને બીજાના દુઃખને સમજવાની ક્ષમતા વિકસાવવી-આ વિચારો કોઈ પુસ્તકમાંથી નહીં, પરંતુ જીવનના અનુભવોથી મળ્યા. મારા બાળપણનો એક મહત્વપૂર્ણ ગુણ હતો સંવેદનશીલતા. કોઈ વ્યક્તિ મુશ્કેલીમાં હોય તો તેની મદદ કરવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક રીતે જન્મતી. સમાજમાં આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા બાળપણમાં જ જોઈ હતી, જેના કારણે માનવતા અને સમાનતાના મૂલ્યો પ્રત્યેનો ઝોક વધુ મજબૂત બન્યો. કદાચ આ જ સંવેદનાએ આગળ જઈને સમાજસેવા, સંશોધન અને સાહિત્ય સર્જનની દિશામાં મને પ્રેરિત કર્યો. મારા બાળપણે મને માત્ર સુંદર સ્મૃતિઓ જ આપી નથી, પરંતુ જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિ પણ આપી છે. નિર્દોષતાએ મને સકારાત્મક રહેવું શીખવ્યું, જિજ્ઞાસાએ સતત શીખતા રહેવાની પ્રેરણા આપી અને સંઘર્ષોએ મજબૂત વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કર્યું.

“બાળપણમાં મળેલી નાની-નાની ખુશીઓ જ જીવનની સૌથી મોટી સંપત્તિ બની રહે છે.”

“જિજ્ઞાસા બાળકને જ્ઞાન તરફ લઈ જાય છે અને સંઘર્ષ તેને જીવન માટે તૈયાર કરે છે.”

“નિર્દોષ બાળપણમાં વાવાયેલા સંસ્કારો જ સમગ્ર જીવનનું વૃક્ષ બનીને ફળ આપે છે.”

પ્રાથમિક શિક્ષણ

અક્ષરજ્ઞાનથી જીવનજ્ઞાન સુધીની યાત્રા

માણસના જીવનમાં શિક્ષણનું સ્થાન માત્ર વાંચન-લેખન પૂરતું નથી; તે વિચારવાની, સમજવાની અને સમાજને ઓળખવાની દૃષ્ટિ આપે છે. મારા જીવનમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ માત્ર શાળાના વર્ગખંડ સુધી મર્યાદિત રહ્યું નહોતું, પરંતુ જીવનમૂલ્યો, શિસ્ત, જવાબદારી અને આત્મવિશ્વાસનો મજબૂત પાયો બની રહ્યું.

મારા શિક્ષણની શરૂઆત મારા ગામની પ્રાથમિક શાળામાં થઈ. તે સમયની શાળાઓમાં આજની જેમ આધુનિક સુવિધાઓ ન હતી, પરંતુ શિક્ષકોની નિષ્ઠા, વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેનો સ્નેહ અને શિક્ષણ પ્રત્યેની સમર્પિત ભાવના અદ્વિતીય હતી. સાદા વર્ગખંડોમાં પ્રાપ્ત થયેલું શિક્ષણ આજે પણ મારા જીવનની સૌથી અમૂલ્ય મૂડી છે.

મારા શિક્ષક અને આચાર્ય શ્રી કરસનભાઈ પટેલનું મારા વ્યક્તિત્વના ઘડતરમાં વિશેષ યોગદાન રહ્યું છે. તેઓ માત્ર પાઠ્યપુસ્તકોનું જ્ઞાન આપતા શિક્ષક નહોતા, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓમાં શિસ્ત, પ્રમાણિકતા, મહેનત, સમયપાલન અને સારા ચારિત્ર્યના સંસ્કારોનું સિંચન કરનાર આદર્શ ગુરુ હતા. તેમના માર્ગદર્શન અને પ્રોત્સાહને મારા અભ્યાસ પ્રત્યેની લગનને વધુ મજબૂત બનાવી. અભ્યાસ પ્રત્યે બાળપણથી જ મને વિશેષ જિજ્ઞાસા હતી. નવી બાબતો જાણવા, પ્રશ્નો પૂછવા અને દરેક વિષયને માત્ર યાદ રાખવાને બદલે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો મને ગમતો. કદાચ આ જ વૃત્તિએ આગળ જતાં સંશોધન અને લેખન માટેનો પાયો તૈયાર કર્યો. મારા શિક્ષકોના માર્ગદર્શન અને સતત પરિશ્રમના પરિણામે મેં ધોરણ સાતમાં સમગ્ર શાળામાં પ્રથમ ક્રમ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આ સિદ્ધિ મારા વિદ્યાર્થીજીવનનો એક મહત્વપૂર્ણ સીમાચિહ્ન બની. તે માત્ર પરીક્ષામાં મળેલો પ્રથમ નંબર નહોતો, પરંતુ મારા આત્મવિશ્વાસને નવી દિશા આપનાર અને જીવનમાં વધુ ઊંચાં લક્ષ્યો નક્કી કરવાની પ્રેરણા આપનાર પ્રસંગ હતો. આ સફળતાએ મને સમજાવ્યું કે નિયમિત અભ્યાસ, શિસ્ત અને સતત મહેનતનું ફળ અવશ્ય મળે છે. શિસ્ત મારા શિક્ષણનો અગત્યનો આધારસ્તંભ બની. સમયસર શાળાએ પહોંચવું, નિયમિત અભ્યાસ કરવો, શિક્ષકોનો આદર રાખવો અને દરેક જવાબદારી નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવવી જેવી આદતો બાળપણથી જ મારા જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગઈ. જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સફળતા મેળવવા માટે શિસ્તનું કેટલું મહત્વ છે તેની સમજ પણ આ જ સમયગાળામાં વિકસતી ગઈ.

પ્રાથમિક શિક્ષણ દરમિયાન મળેલા શિક્ષકોના આશીર્વાદ, નાની-મોટી સફળતાઓ અને સતત મળતું પ્રોત્સાહન મારા વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં નિર્ણાયક સાબિત થયું. દરેક પ્રશંસાએ વધુ સારું કરવાની પ્રેરણા આપી અને દરેક અનુભવએ જીવનને નવી દિશા બતાવી. બાળપણથી જ મને પુસ્તકો પ્રત્યે વિશેષ આકર્ષણ હતું. પાઠ્યપુસ્તકો ઉપરાંત અન્ય પુસ્તકો વાંચવાની ઉત્સુકતા પણ ધીમે ધીમે વધતી ગઈ. મારા માટે પુસ્તક માત્ર જ્ઞાનનું સાધન નહોતું, પરંતુ નવા વિચારો, નવી દૃષ્ટિ અને નવા વિશ્વ તરફ લઈ જતું જીવંત દ્વાર હતું. આ વાંચનપ્રેમ જ આગળ જઈને લેખન અને સંશોધનની મારી યાત્રાનો મજબૂત આધાર બન્યો.

આજે જ્યારે હું એક લેખક અને સંશોધક તરીકે મારા જીવનપ્રવાસ તરફ નજર કરું છું, ત્યારે સ્પષ્ટ અનુભવું છું કે તેની શરૂઆત મારા પ્રાથમિક શાળાના એ સાદા વર્ગખંડોમાંથી જ થઈ હતી. ત્યાં મેં માત્ર અક્ષરો ઓળખ્યા નહોતા, પરંતુ જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિ, સંસ્કારોનું મહત્વ અને જ્ઞાન પ્રત્યેની અવિરત તલપ પણ પ્રાપ્ત કરી હતી.

“પ્રાથમિક શિક્ષણ માત્ર અક્ષરો શીખવતું નથી; તે જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિ આપે છે.”

“સારા શિક્ષક વિદ્યાર્થીના ભવિષ્યમાં માત્ર જ્ઞાન નહીં, પરંતુ ચારિત્ર્યનું પણ નિર્માણ કરે છે.”

“ધોરણમાં મળેલો પ્રથમ ક્રમ ક્ષણિક સિદ્ધિ હોઈ શકે, પરંતુ તેના પાછળ રહેલી શિસ્ત, મહેનત અને શિક્ષકનું માર્ગદર્શન આખા જીવનની મૂડી બની રહે છે.”

“પુસ્તકો પ્રત્યેનો પ્રેમ જ જીવનભર શીખતા રહેવાની પ્રેરણા આપે છે.”

મિત્રતા

બાળપણના મિત્રો : જીવનની પ્રથમ મૂડી

માણસના જીવનમાં પરિવાર પછી જો કોઈ સંબંધ સૌથી નિઃસ્વાર્થ અને નિખાલસ હોય, તો તે મિત્રતાનો સંબંધ છે. બાળપણમાં બંધાયેલા મિત્રતાના સંબંધોમાં કોઈ સ્વાર્થ હોતો નથી, કોઈ અપેક્ષા હોતી નથી અને કોઈ ભેદભાવ પણ હોતો નથી. તે સંબંધો માત્ર વિશ્વાસ, નિર્દોષતા અને પરસ્પરના પ્રેમ પર આધારિત હોય છે. મારા બાળપણના મિત્રો પણ મારા જીવનની એવી જ અમૂલ્ય મૂડી રહ્યા છે. જૂના સાંગાણા ગામના ખુલ્લા મેદાનો, શાળાનું આંગણું, ખેતરોના રસ્તાઓ અને ગામની ગલીઓ અમારી મિત્રતાના સાક્ષી રહ્યા છે. સાથે ભણવું, સાથે રમવું, સાથે હસવું અને ક્યારેક સાથે જ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો, આ બધાએ મિત્રતાને વધુ ગાઢ બનાવી. અમે કોઈની આર્થિક સ્થિતિ, જાતિ કે પરિવારને આધારે નહીં, પરંતુ એકબીજાના સ્વભાવ અને સ્નેહના આધારે જોડાયેલા હતા. મારા બાળપણના સૌથી નજીકના મિત્રોમાં **શ્રી જસુભા કરણુભા સરવૈયા**નું નામ વિશેષ આદર સાથે યાદ આવે છે. તેમના નાના ભાઈ **શ્રી ચેતનસિંહ સરવૈયા** મારી સાથે ધોરણ ૬ અને ૭માં અભ્યાસ કરતા હતા. શાળાના દિવસોમાં સાથે અભ્યાસ કરવો, રમતોમાં ભાગ લેવો અને રોજિંદા જીવનના અનેક પ્રસંગો વહેંચવા, આ બધાએ અમારી મિત્રતાને મજબૂત બનાવી. તે જ રીતે **શ્રી નિર્મળસિંહ સરવૈયા** સાથે પણ મારી ખૂબ જ આત્મીય મિત્રતા રહી. અભ્યાસ, રમતગમતની વિવિધ સ્પર્ધાઓ અને શાળાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં અમે સાથે મળીને ભાગ લેતા. સ્પર્ધામાં જીતવાનો આનંદ હોય કે પરાજયમાંથી શીખવાનો અવસર, અમે દરેક ક્ષણ સાથે જીવી. આજે પણ વર્ષો વીતી ગયા હોવા છતાં તેમની સાથેનો સ્નેહ, વિશ્વાસ અને આત્મીયતા યથાવત્ છે. સમય બદલાયો છે, પરંતુ મિત્રતાનો રંગ આજે પણ એટલો જ ગાઢ છે. બાળપણમાં એકબીજાની મદદ કરવી એ સ્વાભાવિક બાબત હતી. કોઈ મિત્ર પાસે પુસ્તકો ન હોય તો બીજા મિત્રો પોતાના પુસ્તકો વહેંચતા. કોઈ શાળાએ ન આવી શકે તો તેને ભણાવવાનો પ્રયત્ન થતો.

રમતમાં કોઈ પડી જાય તો સૌ પ્રથમ તેને ઊભો કરવાનું કામ મિત્રો જ કરતા. આવા નાનકડા પ્રસંગોએ મને શીખવ્યું કે સાચો મિત્ર એ છે, જે માત્ર સુખમાં નહીં પરંતુ મુશ્કેલીના સમયમાં પણ અડગપણે તમારી સાથે ઊભો રહે.

આઠમા ધોરણમાં પ્રવેશ કર્યા પછી મારી મિત્રતાનો વ્યાપ વધુ વિસ્તર્યો. માધ્યમિક શિક્ષણથી લઈને કોલેજજીવન સુધી મને અનેક સારા મિત્રો મળ્યા. તેમાં **શ્રી ભરત મોરી, શ્રી રમેશ માગુકિયા, શ્રી પોપટ ભીખડિયા** અને **શ્રી કિશોર રંગવાલા** સાથેની મિત્રતા આજે પણ એ જ નિખાલસતા અને વિશ્વાસ સાથે જીવંત છે. જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સૌ પોતાની જવાબદારીઓ નિભાવી રહ્યા છે, છતાં જ્યારે પણ મળવાનું થાય છે ત્યારે વર્ષોનું અંતર જાણે પળવારમાં ઓગળી જાય છે અને બાળપણ તથા યુવાનીની અસંખ્ય યાદો ફરી જીવંત બની ઊઠે છે. મિત્રતાએ મને ટીમભાવનાનો પ્રથમ પાઠ શીખવ્યો. રમતોમાં જીત વ્યક્તિગત ક્ષમતાથી નહીં, પરંતુ સમગ્ર ટીમના સહકારથી મળતી હતી. એકબીજાને પ્રોત્સાહન આપવું, ભૂલો સુધારવી, સફળતાનો આનંદ સાથે વહેંચવો અને નિષ્ફળતામાં હિંમત આપવી, આ બધું બાળપણમાં જ શીખવા મળ્યું. આ જ ટીમભાવનાએ આગળ જઈને રમતગમત, સમાજસેવા, સંસ્થાકીય કાર્ય અને નેતૃત્વની વિવિધ જવાબદારીઓ સફળતાપૂર્વક નિભાવવામાં મને ઘણો સહકાર આપ્યો. સમયની સાથે જીવનની દિશાઓ બદલાતી ગઈ. ઘણા મિત્રો અભ્યાસ, રોજગાર અને પારિવારિક જવાબદારીઓને કારણે અલગ-અલગ સ્થળોએ વસ્યા. છતાં બાળપણમાં બંધાયેલા સ્નેહના સંબંધો આજે પણ એટલાં જ જીવંત છે. વર્ષો પછી જ્યારે કોઈ બાળમિત્ર મળે છે, ત્યારે એવું લાગે છે કે સમયનું અંતર માત્ર ક્ષણિક હતું અને બાળપણ ફરીથી આંખો સામે જીવંત થઈ ગયું હોય.

આજે હું અનુભવું છું કે મિત્રતા માત્ર જીવનનો એક સંબંધ નથી; તે વ્યક્તિત્વને ઘડનારી એક અમૂલ્ય સંસ્થા છે. મારા બાળપણ અને યુવાનીના મિત્રોએ મને સહકાર, વિશ્વાસ, સમાનતા, નિખાલસતા અને માનવતાના મૂલ્યો શીખવ્યા. જીવનની અનેક સુંદર યાદોમાં જો કોઈ સૌથી વિશેષ સ્થાન ધરાવે છે, તો તે મારા મિત્રો સાથે વિતાવેલી એ નિર્દોષ અને અમૂલ્ય ક્ષણો છે, જે આજે પણ મારા જીવનની સૌથી કિંમતી મૂડી છે.

“બાળપણનો મિત્ર જીવનનો પ્રથમ વિશ્વાસ હોય છે.”

“સાચી મિત્રતા સ્વાર્થથી નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ, નિખાલસતા અને સહકારથી જીવંત રહે છે.”

“સમય અંતર વધારી શકે છે, પરંતુ સાચી મિત્રતા ક્યારેય અંતર ઉભું કરતી નથી.”

“ટીમમાં રમવાનું શીખનાર વ્યક્તિ જીવનમાં સૌને સાથે લઈને ચાલવાનું પણ શીખી જાય છે.”

માતા-પિતાના સંસ્કારો

મારા જીવનના પ્રથમ ગુરુ

માણસના જીવનમાં માતા-પિતાનું સ્થાન કોઈપણ ગુરુ કરતાં ઓછું નથી. તેઓ માત્ર જન્મ આપતા નથી, પરંતુ જીવન જીવવાની દિશા પણ આપે છે. શાળામાં જતાં પહેલાં જ બાળક પોતાના માતા-પિતાના વર્તનમાંથી જીવનના પ્રથમ પાઠ શીખી જાય છે. મારા જીવનમાં પણ મારા માતા-પિતા જ મારા પ્રથમ અને સર્વશ્રેષ્ઠ ગુરુ રહ્યા છે. મારા પિતાશ્રી શ્રી દેવજીભાઈ સોસાએ મને શીખવ્યું કે સત્ય અને પ્રામાણિકતા એ જીવનની સૌથી મોટી મૂડી છે. જીવનમાં કેટલાંય પડકારો આવે, પરંતુ સત્યનો માર્ગ ક્યારેય છોડવો નહીં-આ તેમની જીવનશૈલી હતી. તેઓ માનતા હતા કે વિશ્વાસ એક દિવસમાં મળતો નથી; તે વર્ષોના સારા વર્તનથી કમાવવો પડે છે. મારી માતાશ્રી શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસાએ મને માણસાઈ, કરુણા અને સહાનુભૂતિનો અમૂલ્ય વારસો આપ્યો. તેમણે શીખવ્યું કે જીવનની સાચી સફળતા માત્ર પોતાના માટે જીવવામાં નથી, પરંતુ બીજાના જીવનમાં પણ પ્રકાશ ફેલાવવામાં છે. જરૂરિયાતમંદને મદદ કરવી, મહેમાનનું સન્માન કરવું અને દરેક વ્યક્તિને માન આપવું-આ બધું મેં તેમની પાસેથી શીખ્યું. મારા માતા-પિતાએ મહેનતને જીવનનો ધર્મ માન્યો. તેઓ કહેતા કે પરિશ્રમથી મેળવેલી સફળતા જ ટકાઉ હોય છે. કોઈપણ કાર્ય નાનું કે મોટું નથી; દરેક કાર્યને નિષ્ઠાપૂર્વક કરવું જોઈએ. આ વિચારધારાએ મને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સતત કાર્યરત રહેવાની પ્રેરણા આપી. અમારા ઘરમાં કરકસરનો અર્થ કંજૂસાઈ નહોતો; તેનો અર્થ હતો જવાબદારીપૂર્વક જીવન જીવવું. દરેક વસ્તુનું મૂલ્ય સમજવું, બિનજરૂરી ખર્ચ ટાળવો અને ભવિષ્ય માટે વિચારવું-આ જીવનપદ્ધતિએ મને સંયમ અને આયોજનનો પાઠ શીખવ્યો.

માતા-પિતાએ સમયનું મહત્વ પણ બાળપણથી સમજાવ્યું. સમયસર કામ કરવું, આપેલા વચનનું પાલન કરવું અને જીવનમાં નિયમિતતા જાળવવી-આ ગુણો આગળ જઈને મારા જાહેર જીવન, રમતગમત, સમાજસેવા અને સાહિત્ય સર્જનમાં ખૂબ ઉપયોગી સાબિત થયા. આજે હું જે કંઈ છું, તેમાં મારા માતા-પિતાના સંસ્કારોનો સૌથી મોટો હિસ્સો છે. તેમણે મને માત્ર જીવન જીવવાનું નહીં, પરંતુ મૂલ્યો સાથે જીવવાનું શીખવ્યું.

"માતા-પિતા જીવનના એવા ગુરુ છે, જેમનું શિક્ષણ આખું જીવન માર્ગદર્શન આપે છે."

"સત્ય, મહેનત અને માણસાઈ-આ ત્રણ મૂલ્યો મારા માતા-પિતાની સૌથી મોટી ભેટ છે."

“સંસ્કારોનો વારસો કોઈ મિલકત કરતાં વધુ સમૃદ્ધ હોય છે.”

બાળપણમાંથી મળેલા જીવનપાઠ

નાનપણમાં વાવેલા સંસ્કારો જીવનભર સાથ આપે છે

જીવનની સૌથી મોટી શીખ ઘણીવાર મોટા ગ્રંથોમાંથી નહીં, પરંતુ બાળપણના અનુભવોમાંથી મળે છે. બાળપણમાં જોયેલી પરિસ્થિતિઓ, પરિવારના સંસ્કારો, ગામનું વાતાવરણ અને જીવનના નાના-મોટા અનુભવો વ્યક્તિના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને આકાર આપે છે. આજે મારા જીવનના લાંબા પ્રવાસ પછી જ્યારે હું પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે સમજાય છે કે મારા જીવનના મોટા ભાગના નિર્ણયો અને મૂલ્યોનું મૂળ મારા બાળપણમાં જ રહેલું છે. મારા બાળપણે મને સૌપ્રથમ શીખવ્યું કે ગરીબી ક્યારેય અવરોધ નથી. સાધનોની અછત માણસને અટકાવતી નથી; જો મનમાં સંકલ્પ, મહેનત અને આત્મવિશ્વાસ હોય, તો મર્યાદિત સંસાધનો વચ્ચે પણ સફળતાની નવી દિશા બનાવી શકાય છે. બાળપણથી જ શિક્ષણનું મહત્વ સમજાયું. ભણતર માત્ર નોકરી મેળવવાનું સાધન નથી, પરંતુ વિચારવાની શક્તિ, યોગ્ય નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા અને સમાજને સમજવાની દૃષ્ટિ આપે છે. આ સમજણ જ આગળ જઈને મારા સંશોધન, લેખન અને જાહેર જીવનની પ્રેરણા બની. પરિશ્રમનું મૂલ્ય પણ બાળપણમાં જ સમજાયું. મેં જોયું કે મહેનત કરનાર વ્યક્તિ કદાચ ધીમે આગળ વધે, પરંતુ તે મજબૂત રીતે આગળ વધે છે. પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી-આ વિચાર આજે પણ મારા જીવનનો આધાર છે. મારા જીવનમાં માણસાઈનું સ્થાન સર્વોચ્ચ રહ્યું છે. બાળપણથી જ શીખ્યું કે માણસની ઓળખ તેના હોદ્દાથી કે સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ તેના વર્તન અને સંવેદનાથી થાય છે. કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રત્યે માન, કરુણા અને સહકાર રાખવો એ સાચી માનવતાની ઓળખ છે. સાથે જ, સ્વાભિમાનનો પાઠ પણ બાળપણથી જ જીવનમાં વણાઈ ગયો. મુશ્કેલીઓ સામે ઝૂકવું નહીં, પરંતુ ઈમાનદારી અને મૂલ્યો સાથે આગળ વધવું-આ વિચાર મારા સમગ્ર જીવનમાં માર્ગદર્શક બન્યો.

આજે હું વિશ્વાસપૂર્વક કહી શકું છું કે બાળપણમાં વાવેલા સંસ્કારો જ જીવનના દરેક પડાવે મને સાચી દિશા બતાવતા રહ્યા છે. જીવનમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, તેની પાછળ બાળપણના આ મૂલ્યવાન પાઠોનો જ સૌથી મોટો ફાળો છે.

“બાળપણમાં મળેલા સંસ્કારો જીવનભર આપણું અદૃશ્ય માર્ગદર્શન કરતા રહે છે.”

“ગરીબી માણસને નબળો બનાવતી નથી; હિંમત ગુમાવવી માણસને નબળો બનાવે છે.”

“પરિશ્રમ, માણસાઈ અને સ્વાભિમાન-આ ત્રણ મૂલ્યો મારા સમગ્ર જીવનના આધારસ્તંભ રહ્યા છે.”

જીવનના પ્રથમ સંઘર્ષ

સંઘર્ષ જ મારા વ્યક્તિત્વનો શિલ્પકાર બન્યો

માણસનું વ્યક્તિત્વ સુખની ક્ષણોમાં ઓછું અને સંઘર્ષની પરિસ્થિતિઓમાં વધુ ઘડાય છે. જીવનમાં આવતી મુશ્કેલીઓ આપણને તોડવા માટે નહીં, પરંતુ વધુ મજબૂત બનાવવા માટે આવે છે. મારા જીવનમાં પણ બાળપણથી જ અનેક એવા પ્રસંગો આવ્યા, જેમણે મને સંઘર્ષનો સાચો અર્થ સમજાવ્યો. આજે હું પાછળ વળીને જોઉં છું ત્યારે અનુભવું છું કે મારા વ્યક્તિત્વનો સાચો શિલ્પકાર કોઈ વૈભવ નહોતો, પરંતુ સંઘર્ષ હતો. અમારા પરિવારની આર્થિક પરિસ્થિતિ મર્યાદિત હતી. દરેક જરૂરિયાત માટે મહેનત કરવી પડતી હતી અને દરેક વસ્તુનું મૂલ્ય સમજવું પડતું હતું. ગરીબીનો અનુભવ મેં નજીકથી કર્યો, પરંતુ મારા માતા-પિતાએ ક્યારેય ગરીબ માનસિકતા અપનાવી નહોતી. તેઓ કહેતા, “પરિસ્થિતિ ગરીબ હોઈ શકે, પરંતુ વિચારો ક્યારેય ગરીબ ન હોવા જોઈએ.” આ વિચાર મારા જીવનની સૌથી મોટી પ્રેરણા બન્યો. બાળપણથી જ જવાબદારીઓનો પરિચય થયો. પરિવારના કામમાં સહભાગી બનવું, વડીલોની મદદ કરવી અને પોતાની ફરજો નિભાવવી એ જીવનનો ભાગ હતો. આ જવાબદારીઓએ મને નાની ઉંમરે જ પરિપક્વ બનાવ્યો. મેં સમજ્યું કે જવાબદારી કોઈ ભાર નથી, પરંતુ વિશ્વાસનું પ્રતીક છે. જીવનમાં ઘણી એવી મુશ્કેલીઓ આવી, જેમાં ક્ષણિક રીતે નિરાશા અનુભવાતી. પરંતુ દરેક મુશ્કેલીમાંથી બહાર આવવાનો માર્ગ પણ શોધવાનો પ્રયત્ન કરતો રહ્યો. મેં ક્યારેય પરિસ્થિતિને દોષ આપવાને બદલે પોતાને વધુ સક્ષમ બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. આ જ અભિગમે મને આગળ વધવાની શક્તિ આપી. સંઘર્ષોએ મારા અંદર આત્મવિશ્વાસનું બીજ વાવ્યું. જ્યારે કોઈ સહારો ન હોય, ત્યારે પોતાના પર વિશ્વાસ જ સૌથી મોટો સહારો બને છે. મેં શીખ્યું કે સફળતા પહેલાં પોતાના મનમાં જીતવી પડે છે. જે વ્યક્તિ પોતાને પર વિશ્વાસ રાખે છે, તેને જીવનના કોઈ પણ મુશ્કેલી લાંબા સમય સુધી રોકી શકતી નથી. મારા જીવનમાં હિંમતનો અર્થ માત્ર પડકારોનો સામનો કરવો નહોતો; પરંતુ દરેક નિષ્ફળતા પછી ફરી ઊભા થવાની શક્તિ હતો. સંઘર્ષોએ મને શીખવ્યું કે જીવનમાં ક્યારેય હાર સ્વીકારવી નહીં. દરેક અવરોધને એક નવી તક તરીકે જોવાની દૃષ્ટિ જ માણસને અસાધારણ બનાવે છે.

આજે મારા જીવનમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, તે પાછળ સંઘર્ષના વર્ષો, પરિવારના સંસ્કારો અને સતત મહેનતનો જ ફાળો છે. જો મને જીવનમાં ફરીથી શરૂઆત કરવાની તક

મળે, તો હું કદાચ એ જ સંઘર્ષો ફરી સ્વીકારીશ, કારણ કે એ જ સંઘર્ષોએ મને આજે જે છું તે બનાવ્યો છે.

"સંઘર્ષ જીવનનો વિરોધી નથી; તે સફળતાનો પ્રથમ શિક્ષક છે."

"ગરીબી માણસને રોકતી નથી, પરંતુ હિંમત ગુમાવવી તેને પાછળ ધકેલી દે છે."

"મારા જીવનનો સૌથી મોટો શિલ્પકાર મારા સંઘર્ષો રહ્યા છે."

રમતગમત તરફનું પ્રથમ આકર્ષણ

એક ખેલાડીને જન્મ આપતી શરૂઆત

બાળપણમાં રમતો માત્ર સમય પસાર કરવાનું સાધન નહોતી; તે જીવનને ઘડતી એક જીવંત શાળા હતી. ખુલ્લા મેદાનોમાં દોડવું, મિત્રો સાથે વિવિધ રમતો રમવી અને દરેક દિવસને ઉત્સાહથી જીવવો-આ બધાએ મારા શરીર સાથે મારા મનને પણ મજબૂત બનાવ્યું. કદાચ એ જ દિવસોમાં એક ખેલાડીનો જન્મ થઈ રહ્યો હતો, જેની મને પોતાને પણ ખબર નહોતી. બાળપણથી જ મને દોડવાની ખૂબ જ મજા આવતી. ગામના ખુલ્લા રસ્તાઓ, ખેતરોની વચ્ચેના માર્ગો અને શાળાના મેદાનમાં દોડવું મારા માટે માત્ર રમત નહોતી; તે સ્વતંત્રતાનો અનુભવ હતો. દોડ દરમિયાન હું સ્પર્ધા કરતાં વધુ પોતાની ક્ષમતાને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરતો. આ દોડે મને સહનશક્તિ, નિયમિતતા અને સતત આગળ વધવાની પ્રેરણા આપી. રમતગમત પ્રત્યેનો રસ વધતા શારીરિક તંદુરસ્તીનું મહત્વ પણ સમજાયું. તંદુરસ્ત શરીર વિના મજબૂત વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ શક્ય નથી-આ વિચાર ધીમે ધીમે મારા જીવનનો ભાગ બન્યો. નિયમિત કસરત, શારીરિક સક્રિયતા અને શિસ્તબદ્ધ જીવનશૈલીનો પાયો બાળપણમાં જ નાંખાયો. મારા જીવનમાં એક મહત્વપૂર્ણ વળાંક ત્યારે આવ્યો, જ્યારે બાસ્કેટબોલ સાથે પ્રથમ પરિચય થયો. શરૂઆતમાં તે માત્ર એક નવી રમત હતી, પરંતુ ધીમે ધીમે તે મારા જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગઈ. બાસ્કેટબોલે મને માત્ર રમત શીખવી નહીં; તેણે ટીમભાવના, શિસ્ત, ઝડપી નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા અને નેતૃત્વના ગુણો વિકસાવ્યા. મેદાનમાં પ્રથમ વખત ઊતરવાનો અનુભવ આજે પણ યાદ છે. શરૂઆતમાં ઉત્સાહ હતો, થોડો સંકોચ પણ હતો, પરંતુ રમત પ્રત્યેનો પ્રેમ દરેક ક્ષણે વધતો ગયો. દરેક અભ્યાસ, દરેક મેચ અને દરેક અનુભવ મને વધુ આત્મવિશ્વાસી બનાવતો ગયો. મેદાને મને જીતનો આનંદ અને હારમાંથી શીખવાની કળા બંને શીખવી.

આજે જ્યારે રમતગમતની મારી લાંબી યાત્રા તરફ નજર કરું છું, ત્યારે સમજાય છે કે બાળપણના એ નાનકડા પગલાંઓએ જ મારા જીવનની દિશા બદલી હતી. મેદાને મારા

અંદર રહેલી શક્તિને ઓળખવાની તક આપી અને આગળ જઈને શિક્ષક, કોચ, આયોજક અને રમતગમતના પ્રશાસક તરીકે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપી.

"મેદાને મને જીતવાનું નહીં, પરંતુ સતત પ્રયત્ન કરવાનું શીખવ્યું."

"રમત શરીરને મજબૂત બનાવે છે, પરંતુ શિસ્ત અને ચારિત્ર્ય મનને મજબૂત બનાવે છે."

"એક ખેલાડીનો જન્મ મેદાનમાં થાય છે, પરંતુ તેનું વ્યક્તિત્વ જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં ઝળહળે છે."

નેતૃત્વના પ્રથમ બીજ

જે ગુણોએ આગળ જઈ જાહેર જીવનનો પાયો ઘડ્યો

નેતૃત્વ કોઈ હોદ્દા સાથે શરૂ થતું નથી; તે જીવનના નાના-નાના અનુભવોમાં ધીમે ધીમે વિકસે છે. મારા જીવનમાં પણ નેતૃત્વના પ્રથમ બીજ બાળપણમાં જ વાવાયા હતા. પરિવાર, શાળા, મિત્રો અને રમતગમતના મેદાનમાં મળેલા અનુભવો આગળ જઈને મારા જાહેર જીવન, સમાજસેવા અને વિવિધ સંસ્થાઓમાં જવાબદારીઓ નિભાવવાનો આધાર બન્યા. સૌપ્રથમ મેં જવાબદારીનો અર્થ સમજ્યો. કોઈપણ કાર્ય સોંપવામાં આવે, તો તેને સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને ઈમાનદારીથી પૂર્ણ કરવું-આ સંસ્કાર બાળપણથી જ મળ્યો. નાનકડા કામોમાં પણ જવાબદારીપૂર્વક વર્તવાની આદતે આગળ જઈને મોટા નિર્ણયો લેવા માટે મને તૈયાર કર્યો. શિસ્ત મારા વ્યક્તિત્વનો અભિન્ન ભાગ બની. સમયપાલન, નિયમિતતા, તૈયારી અને પ્રતિબદ્ધતા-આ ચાર ગુણોએ જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં મને આગળ વધવામાં મદદ કરી. મેં અનુભવ્યું કે પ્રતિભા મહત્વપૂર્ણ છે, પરંતુ શિસ્ત વિના પ્રતિભા લાંબો સમય ટકી શકતી નથી. રમતગમતે મને ટીમભાવનાનો અમૂલ્ય પાઠ શીખવ્યો. વ્યક્તિગત સફળતા કરતાં ટીમની સફળતાને મહત્વ આપવું, દરેક સભ્યની ક્ષમતાનો સન્માન કરવો અને સૌને સાથે લઈને આગળ વધવું-આ વિચારો આગળ જઈને મારા સામાજિક અને સંસ્થાકીય જીવનમાં ખૂબ ઉપયોગી સાબિત થયા. મેદાનમાં રમતી વખતે ઘણી વખત એવી પરિસ્થિતિ આવતી, જ્યાં તરત નિર્ણય લેવાની જરૂર પડતી. આ અનુભવો દ્વારા નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા વિકસતી ગઈ. યોગ્ય સમયે યોગ્ય નિર્ણય લેવો અને તેની જવાબદારી સ્વીકારવી-આ ગુણો પછી જાહેર જીવનમાં અત્યંત ઉપયોગી બન્યા. આ તમામ અનુભવોમાંથી મારા અંદર આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ થયો. લોકો સામે બોલવાની હિંમત, નવી જવાબદારી સ્વીકારવાની તૈયારી અને પડકારોને તકમાં પરિવર્તિત કરવાની શક્તિ-આ બધાનો પાયો બાળપણ અને રમતગમતના દિવસોમાં જ રચાઈ ગયો હતો.

આજે જ્યારે હું મારા જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રો, રમતગમત, સમાજસેવા, સહકારી ચળવળ, સંશોધન, સાહિત્ય અને જાહેર જીવન, તરફ નજર કરું છું, ત્યારે સ્પષ્ટ અનુભવું છું કે નેતૃત્વની શરૂઆત કોઈ મંચ પરથી નહોતી થઈ; તે બાળપણના સંસ્કારો અને મેદાનના અનુભવોથી ધીમે ધીમે વિકસતી ગઈ હતી.

"નેતૃત્વનો જન્મ હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ જવાબદારી સ્વીકારવાની તૈયારીથી થાય છે."

"જે વ્યક્તિ ટીમને સાથે લઈને ચાલવાનું શીખે છે, તે સમાજને પણ સાથે લઈને આગળ વધી શકે છે."

"શિસ્ત, જવાબદારી અને આત્મવિશ્વાસ-આ ત્રણ ગુણોએ મારા જાહેર જીવનનો પાયો ઘડ્યો."

"બાળપણે મને સંસ્કાર આપ્યા, પરિવારે મને માણસ બનાવ્યો અને રમતગમતે મને નેતૃત્વ શીખવ્યું."

"ગામની માટીમાં મળેલા મૂલ્યો મારા જીવનની સૌથી મોટી સંપત્તિ છે."

"મારા જીવનનો સાચો પાયો કોઈ હોદ્દા કે સફળતાથી નહીં, પરંતુ બાળપણમાં મળેલા સંસ્કારોથી રચાયો છે."

૨૩

જૂના સાંગાણાથી ભાવનગર સુધી

માણસનું વ્યક્તિત્વ કોઈ એક દિવસમાં ઘડાતું નથી. તેના સંસ્કારોનું પ્રથમ શિક્ષણ પરિવારથી મળે છે, જીવનનો પ્રથમ પાઠ ગામ શીખવે છે અને જીવનમાં પડકારોનો સામનો કરવાની શક્તિ અનુભવોથી પ્રાપ્ત થાય છે. મારા જીવનમાં પણ આ ત્રણેય બાબતોનો પાયો મારા બાળપણમાં જ રચાઈ ગયો હતો. મારું બાળપણ જૂના સાંગાણા ગામના સાદા, સરળ અને સંસ્કારસભર વાતાવરણમાં પસાર થયું. ગામડાનું જીવન માત્ર કુદરતની નજીક જ નહોતું, પરંતુ માણસાઈ, પરસ્પર સહકાર અને સામૂહિક જીવનના મૂલ્યોનું જીવંત શિક્ષણ પણ હતું. મારા પૂર્વજો અને પરિવારના વડીલોએ અમને ક્યારેય માત્ર સફળ બનવાનું શીખવ્યું નહોતું. તેમણે શીખવ્યું હતું કે માણસ બનવું સૌથી મોટી સફળતા છે. તેમના જીવનમાં શિસ્ત, સમયપાલન, પરિશ્રમ, વચનપાલન અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી એ માત્ર શબ્દો નહોતા, પરંતુ જીવન જીવવાની રીત હતી.

જીવનનો એક અમૂલ્ય બોધ

તારાપુર ચોકડીની એ ઘટના : એક ભૂલે શીખવેલો જીવનભરનો પાઠ

માણસના જીવનમાં કેટલીક ઘટનાઓ દેખાવમાં ખૂબ નાની હોય છે, પરંતુ તેની અસર આખા જીવન પર રહે છે. ઘણી વખત માતા-પિતાના ઉપદેશ, શિક્ષકનું માર્ગદર્શન કે પુસ્તકોમાંથી મળેલું જ્ઞાન આપણને જીવનની દિશા આપે છે; તો ક્યારેક પોતાની જ એક ભૂલ એવો પાઠ શીખવી જાય છે, જેને માણસ જીવનભર ભૂલી શકતો નથી. મારા જીવનમાં પણ બાળપણની એવી એક ઘટના બની હતી, જેણે મારા વિચાર અને વ્યવહાર પર કાયમી અસર કરી.

આ વાત આશરે ઈ.સ. ૧૯૭૮ની છે. તે સમયે હું ધોરણ આઠમાં અભ્યાસ કરતો હતો. અભ્યાસ દરમિયાન વેકેશન આવે ત્યારે મારે સુરત અને મુંબઈ જવાનું થતું. આજની સરખામણીમાં એ સમયની મુસાફરી ઘણી જુદી હતી. એસ.ટી. બસ સામાન્ય માણસ માટે એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જવાનું મુખ્ય સાધન હતી. લાંબી મુસાફરી દરમિયાન બસ વચ્ચે વચ્ચે ચોકડીઓ કે હોટલો પાસે ઊભી રહેતી અને મુસાફરો ચા-પાણી કે નાસ્તા માટે નીચે ઊતરતા.

એવી જ એક મુસાફરી દરમિયાન હું સુરતથી ભાવનગર એસ.ટી. બસમાં જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં બસ તારાપુર ચોકડી ખાતે ઊભી રહી. અન્ય મુસાફરોની જેમ હું પણ બસમાંથી નીચે ઊતર્યો. ત્યાં હોટલની બાજુમાં મારી નજર એક એવી રમત પર પડી, જે એ ઉંમરના બાળક કે કિશોરને સહેલાઈથી આકર્ષી શકે.

ત્યાં વિવિધ વસ્તુઓ ગોઠવેલી હતી અને પૈસા આપીને રિંગ ફેંકવાની રમત રમાડવામાં આવતી હતી. નિયમ દેખાવમાં ખૂબ સરળ હતો, રિંગ ફેંકો અને જો રિંગ ગોઠવેલી કોઈ વસ્તુને યોગ્ય રીતે ઘેરી લે, તો તે વસ્તુ તમારી.

દૂરથી જોતા મને પણ લાગ્યું કે આમાં શું મુશ્કેલ છે? થોડો પ્રયત્ન કરીશ તો કોઈ સારી વસ્તુ ચોક્કસ જીતી જઈશ. મેં એક રિંગ ફેંકી. વસ્તુ હાથમાં આવી નહીં. મને થયું, હવે બીજી વખત ચોક્કસ આવશે. ફરી પ્રયત્ન કર્યો. ફરી નિષ્ફળતા મળી.

પરંતુ હવે વાત માત્ર કોઈ વસ્તુ મેળવવાની નહોતી રહી. મનમાં એક ભાવ ઊભો થયો કે મેં જેટલા પૈસા નાખ્યા છે, તે પાછા મેળવવા માટે ઓછામાં ઓછું એક ઇનામ તો જીતવું જ જોઈએ. એક પ્રયાસ પછી બીજો પ્રયાસ થતો ગયો. દરેક નિષ્ફળ પ્રયાસ પછી મને લાગતું કે હવે આગળનો રિંગ ચોક્કસ સફળ થશે. પરંતુ એવું બન્યું નહીં.

થોડી જ વારમાં અંદાજે **રૂ. ૮૦થી ૧૦૦ જેટલી રકમ** હું એ રમતમાં ગુમાવી બેઠો. આજે આ રકમ સાંભળવામાં કદાચ બહુ મોટી ન લાગે, પરંતુ ૧૯૭૮ના સમયના રૂ. ૮૦થી ૧૦૦, અને ખાસ કરીને ધોરણ આઠમાં ભણતા એક વિદ્યાર્થી માટે, ખૂબ મોટી રકમ હતી. પૈસા પૂરા થયા પછી જ મને મારી ભૂલની ગંભીરતા સમજાઈ.

જે રમત થોડા સમય પહેલાં ખૂબ સરળ અને આકર્ષક લાગતી હતી, એ જ રમત હવે મને જીવનનો પાઠ શીખવી રહી હતી. મારા મનમાં એક જ પ્રશ્ન હતો, એક વસ્તુ મેળવવાની લાલચમાં મેં આટલા બધા પૈસા શા માટે ગુમાવ્યા?

મને સમજાયું કે દરેક નિષ્ફળ પ્રયાસ પછી અટકી જવાને બદલે હું અગાઉ ગુમાવેલા પૈસા પાછા મેળવવાની આશામાં વધુ પૈસા નાખતો ગયો. જીત હવે આનંદ માટે નહોતી; નુકસાન પાછું મેળવવાની જીદ બની ગઈ હતી. અને એ જીદે જ નુકસાન વધાર્યું.

તારાપુર ચોકડીની એ ઘટના મારા જીવન માટે એક નાનકડી ઘટના બનીને રહી નહીં. એ દિવસે મેં મારા મનમાં એક દૃઢ નિર્ણય કર્યો: જે કાર્યમાં મહેનત, કૌશલ્ય અને સર્જન કરતાં નસીબના આધારે પૈસા મેળવવાની લાલચ મુખ્ય હોય, એવા જુગારસદૃશ ધંધા કે રમતમાં હું જીવનમાં ક્યારેય નહીં પડું. તે દિવસથી આજ સુધી મેં આ નિયમને માત્ર એક યાદ તરીકે નહીં, પરંતુ મારા જીવનના સિદ્ધાંત તરીકે જાળવી રાખ્યો છે. સમય જતાં મને એ ઘટનાનો અર્થ વધુ ઊંડાણથી સમજાતો ગયો. જીવનમાં કમાણી માટે કોઈ ટૂંકો રસ્તો નથી. પરિશ્રમથી મળેલો એક રૂપિયો પણ માણસને આત્મસંતોષ આપે છે, જ્યારે લાલચથી મેળવવાની આશામાં મૂકેલા પૈસા માણસને વધુ ને વધુ જોખમ તરફ ખેંચી શકે છે. પછીના જીવનમાં મને વ્યવસાય કરવાની તક મળી, હીરા ઉદ્યોગ સાથે જોડાયો, બાંધકામ ક્ષેત્રે કામ કર્યું, સહકારી અને નાણાકીય સંસ્થાઓમાં જવાબદારીઓ નિભાવી અને જાહેર જીવનમાં અનેક નિર્ણયો લેવાના પ્રસંગો આવ્યા. આ બધામાં એક બાબત મારા મનમાં સ્પષ્ટ રહી, પૈસાનું મૂલ્ય તેના પ્રમાણમાં નહીં, પરંતુ તે કઈ રીતે મેળવવામાં આવ્યો છે તેમાં છે. મારા

માટે આર્થિક શિસ્તનો પ્રથમ પાઠ કદાચ કોઈ પુસ્તકમાંથી મળ્યો નહોતો; તે તારાપુર ચોકડી પાસેની એ નાનકડી રિંગની રમતે શીખવ્યો હતો.

એ ઘટનાએ મને બીજો એક મહત્વપૂર્ણ પાઠ પણ આપ્યો, નુકસાન થયા પછી તેને પાછું મેળવવાની ઉતાવળ ઘણીવાર વધુ મોટું નુકસાન કરાવે છે. જીવનમાં ક્યાં અટકવું તે જાણવું પણ ક્યાં આગળ વધવું તે જાણવા જેટલું જ જરૂરી છે.

આજે પાછળ વળીને જોઉં છું ત્યારે મને એ રૂ. ૮૦થી ૧૦૦ ગુમાવ્યાનો અફસોસ નથી થતો. કારણ કે એ નુકસાને મને જે બોધ આપ્યો તેની કિંમત રૂપિયામાં નક્કી કરી શકાય તેમ નથી. કિશોરાવસ્થામાં થયેલું એ નાનું આર્થિક નુકસાન કદાચ મારા જીવનના અનેક મોટા નુકસાનોથી મને બચાવનારું સાબિત થયું. ૧૯૭૮માં તારાપુર ચોકડી પર ગુમાવેલા એ પૈસા મારા જીવનની એક પ્રકારની 'શિક્ષણફી' બની ગયા.

એ દિવસે હું કોઈ વસ્તુ જીતી શક્યો નહોતો, પરંતુ એક એવો જીવનમંત્ર લઈને ત્યાંથી નીકળ્યો, જે આજ સુધી મારી સાથે છે. મારા જીવનના અનુભવોમાંથી હું એટલું જ કહી શકું છું કે બાળકો અને યુવાનોને માત્ર સફળતાના પ્રસંગો જ નહીં, પોતાની ભૂલોમાંથી મળેલા પાઠ પણ યાદ રાખવા જોઈએ. કારણ કે કેટલીક ભૂલો આપણને નીચે પાડવા માટે નથી આવતી; તે આપણને જીવનભર સાચી દિશામાં ચાલતા રાખવા માટે આવે છે.

"તારાપુર ચોકડી પર હું વસ્તુ ન જીતી શક્યો, પૈસા પણ ગુમાવ્યા; પરંતુ જીવન માટેનો એક અમૂલ્ય સિદ્ધાંત જીતીને પાછો ફર્યો." "મહેનતથી મળેલી કમાણીમાં સંતોષ છે; લાલચથી મળવાની આશામાં જોખમ છે." "નુકસાન પછી ક્યાં અટકવું તે જાણવું પણ જીવનની મોટી સમજદારી છે." "બાળપણની કેટલીક ભૂલોની કિંમત નાની હોય છે, પરંતુ તેમાંથી મળેલો બોધ આખું જીવન અમૂલ્ય બની રહે છે." આ સંસ્કારો જ મારા વ્યક્તિત્વનો પ્રથમ પાયો બન્યા.

સમય જતાં અભ્યાસ માટે હું ભાવનગર આવ્યો. ભાવનગર મારા જીવનમાં માત્ર શિક્ષણનું શહેર નહોતું; તે મારા વ્યક્તિત્વના સર્વાંગી વિકાસનું કેન્દ્ર બન્યું. અહીં મને શિક્ષણ સાથે રમતગમતનું એક નવું વિશ્વ મળ્યું. શાળાના મેદાનમાં જ્યારે પ્રથમ વખત બાસ્કેટબોલ હાથમાં લીધો, ત્યારે મને ખબર નહોતી કે આ રમત એક દિવસ મારા સમગ્ર જીવનને નવી દિશા આપશે.

રમત શરૂઆતમાં માત્ર એક રસ હતી. પછી તે અભ્યાસ સાથેનું સંતુલન બની. અને ધીમે ધીમે તે મારા જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગઈ. રમતગમતે મને શરીરની તાકાત કરતાં પણ વધારે મનની શક્તિ શીખવી. દરરોજની નિયમિત પ્રેક્ટિસે મને શિસ્ત શીખવી. સમયસર મેદાનમાં પહોંચવાનું શીખવ્યું. પરાજયને સ્વીકારીને ફરી ઊભા થવાનું શીખવ્યું. જીતને નમ્રતાથી સ્વીકારવાનું શીખવ્યું. અને સૌથી મહત્ત્વનું, ટીમ માટે જીવવાનું શીખવ્યું.

મને ધીમે ધીમે સમજાયું કે બાસ્કેટબોલમાં કોઈ એક ખેલાડી મેચ જીતતો નથી; આખી ટીમ જીતે છે. આ વિચાર મારા સમગ્ર જીવનનો એક મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત બની ગયો. પછી ભલે તે રમતનું મેદાન હોય, સમાજસેવાનું ક્ષેત્ર હોય, સહકારી ચળવળ હોય,

શિક્ષણ ક્ષેત્ર હોય, અથવા ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ જેવી બંધારણીય સંસ્થા, હું હંમેશાં ટીમવર્કમાં વિશ્વાસ રાખતો રહ્યો. રમતગમતે મને નેતૃત્વનો પ્રથમ પાઠ શીખવ્યો.

નેતૃત્વનો અર્થ આગળ ઊભા રહેવાનો નથી. નેતૃત્વનો અર્થ સૌને સાથે લઈને આગળ વધવાનો છે. મારા બાળપણમાં મળેલા પરિવારના સંસ્કારો અને રમતગમતે આપેલી શિસ્ત જ્યારે એકબીજાને મળ્યા, ત્યારે મારા વ્યક્તિત્વનો સાચો વિકાસ શરૂ થયો. મને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે સમાજસેવા, જાહેર વહીવટ, શિક્ષણ, સહકારી ક્ષેત્ર અને સંશોધન જેવા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જે કંઈ પણ સારું કાર્ય હું કરી શક્યો, તેના મૂળમાં મારા બાળપણના સંસ્કારો અને રમતગમતના મેદાનમાં મળેલું શિક્ષણ જ હતું.

જૂના સાંગાણાના સંસ્કારોએ મને માણસ બનાવ્યો. ભાવનગરના મેદાને મને નેતા બનાવ્યો. અને આ બંનેએ મળીને મારા જાહેર જીવનની સમગ્ર યાત્રાનો પાયો તૈયાર કર્યો. "મારા જીવનનું પ્રથમ વિશ્વવિદ્યાલય મારું પરિવાર હતું, અને બીજું વિશ્વવિદ્યાલય રમતનું મેદાન." "જૂના સાંગાણાએ મને માણસાઈ શીખવી, ભાવનગરે મને નેતૃત્વ શીખવ્યું."

"રમતમાં જીતવું મહત્વનું છે, પરંતુ રમત તમને કેવો માણસ બનાવે છે તે વધુ મહત્વનું છે." "ટીમ માટે રમવાનું શીખ્યો, એટલે જ જીવનમાં સમાજ માટે કામ કરી શક્યો."

"મારા જાહેર જીવનની શરૂઆત કોઈ હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ રમતના મેદાનમાં શીખેલી શિસ્તથી થઈ હતી."

બાસ્કેટબોલ સાથેનો પરિચય

રમતમાંથી ઘડાતું વ્યક્તિત્વ

જીવનમાં ઘણી વખત એવી ઘટનાઓ બને છે, જે તે સમયે સામાન્ય લાગે છે, પરંતુ વર્ષો પછી સમજાય છે કે એ જ ઘટનાએ સમગ્ર જીવનની દિશા બદલી નાખી હતી. મારા જીવનમાં બાસ્કેટબોલ સાથેનો પરિચય પણ એવી જ એક ઘટના હતી. ભાવનગરમાં અભ્યાસ દરમિયાન પ્રથમ વખત મને બાસ્કેટબોલની રમતને નજીકથી જોવાનો અને સમજવાનો અવસર મળ્યો. શરૂઆતમાં તે માત્ર એક નવી રમત હતી, પરંતુ થોડા જ સમયમાં મને સમજાઈ ગયું કે આ રમત શરીરને મજબૂત બનાવવાની સાથે મનને પણ ઘડતી રમત છે. જ્યારે મેં પ્રથમ વખત બાસ્કેટબોલ હાથમાં લીધો, ત્યારે હું માત્ર એક વિદ્યાર્થી હતો. મને ન તો કોઈ વિશેષ અનુભવ હતો અને ન તો કોઈ મોટી અપેક્ષા. પરંતુ રમત પ્રત્યેનો ઉત્સાહ, કંઈક શીખવાની જિજ્ઞાસા અને સતત મહેનત કરવાની તૈયારી મારી સૌથી મોટી મૂડી હતી.

પ્રથમ દિવસો

પ્રથમ દિવસોમાં મેદાનમાં હું અન્ય ખેલાડીઓને ધ્યાનથી જોતો. તેઓ કેવી રીતે દોડે છે, બોલ કેવી રીતે પાસ કરે છે, કેવી રીતે ડિફેન્સ કરે છે અને કેવી રીતે ટીમ સાથે તાલમેલ જાળવે છે, આ બધી બાબતો હું ખૂબ ધ્યાનથી શીખતો. મને જલદી સમજાઈ ગયું કે

બાસ્કેટબોલ વ્યક્તિગત રમત નથી. અહીં કોઈ એક ખેલાડી મેચ જીતતો નથી; સમગ્ર ટીમ મળીને જીતે છે. આ વિચાર મારા સમગ્ર જીવનમાં સાથે રહ્યો.

કોચનું માર્ગદર્શન

રમતના મેદાનથી જીવનના મૂલ્યો સુધીની યાત્રા

દરેક ખેલાડીના જીવનમાં કોચનું સ્થાન અત્યંત મહત્વનું હોય છે. કોચ માત્ર રમત શીખવતા નથી; તેઓ ચારિત્ર્યનું નિર્માણ કરે છે, આત્મવિશ્વાસ જગાવે છે અને જીવનને યોગ્ય દિશા આપે છે. મારા જીવનમાં પણ કેટલાક એવા ગુરુઓ મળ્યા, જેમણે રમતગમત દ્વારા મારા વ્યક્તિત્વના ઘડતરમાં અમૂલ્ય યોગદાન આપ્યું. આજે હું જે કંઈ છું, તેમાં મારા માતા-પિતા પછી જો કોઈનો વિશેષ ફાળો રહ્યો હોય, તો તે મારા રમતગમતના ગુરુઓનો છે.

જ્યારે મેં **સનાતન ધર્મ વિવિધલક્ષી હાઈસ્કૂલ, ભાવનગર**માં આઠમા ધોરણમાં પ્રવેશ લીધો, ત્યારે મારા જીવનમાં એક નવો અધ્યાય શરૂ થયો. શાળાના પ્રથમ જ દિવસે અમારા પી.ટી. શિક્ષક **શ્રી વ્યાસ સાહેબ**એ મને પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું: "**તને રમતગમતનો શોખ છે?**" મેં તરત જ જવાબ આપ્યો, "**હા, સાહેબ.**"

ત્યારે તેમણે કહ્યું: "**તો આવતીકાલથી સવારે છ વાગ્યે શાળાના મેદાનમાં આવી જજે.**"

તે દિવસ મારા જીવનનો એક યાદગાર દિવસ બની ગયો. બીજા જ દિવસથી હું નિયમિત રીતે **સવારે ૬:૦૦ વાગ્યે** મેદાનમાં પહોંચતો. **સવારે ૭:૧૫ વાગ્યે** શાળા શરૂ થતી હોવાથી તે પહેલાંના એક કલાકમાં વ્યાસ સાહેબ અમને ખૂબ જ નિષ્ઠા અને પ્રેમથી વ્યાયામ, દોડ અને વોલીબોલની તાલીમ આપતા.

તેમની તાલીમ માત્ર શરીરને મજબૂત બનાવવા પૂરતી નહોતી. તેઓ અમને સમયપાલન, શિસ્ત, નિયમિતતા, પરિશ્રમ અને આત્મવિશ્વાસનો પણ પાઠ શીખવતા. તેમની કડકતા પાછળ વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેનો અપાર પ્રેમ છુપાયેલો હતો. આજે પણ હું માનું છું કે મારા જીવનમાં શિસ્તનો જે મજબૂત પાયો પડ્યો, તે વ્યાસ સાહેબના માર્ગદર્શનનું જ પરિણામ છે.

આ નિયમિત વ્યાયામ અને શારીરિક તૈયારીના કારણે જ્યારે મેં પ્રથમ વખત **બાસ્કેટબોલના મેદાનમાં** પગ મૂક્યો, ત્યારે રમત શીખવામાં મને ખાસ મુશ્કેલી પડી નહોતી. શરીરની ચપળતા, સંતુલન અને સહનશક્તિ પહેલેથી જ વિકસેલી હોવાથી હું ખૂબ જ ઝડપથી રમતને આત્મસાત કરી શક્યો.

મારા બાસ્કેટબોલ જીવનના સાચા શિલ્પી બન્યા **મુસ્તાક ચાચા**. તેઓ પોતાના સમયના અત્યંત કુશળ અને ડાયનેમિક બાસ્કેટબોલ ખેલાડી હતા. તેઓ મને ખૂબ પ્રેમથી "**નાથુસિંઘ**" કહીને બોલાવતા. આજે પણ તેમના મોઢેથી સાંભળેલો એ પ્રેમાળ અવાજ મારા કાનમાં ગુંજી ઊઠે છે.

મુસ્તાક ચાચાએ માત્ર બાસ્કેટબોલની ટેકનિક જ શીખવી નહોતી; તેમણે મારી અંદરના ખેલાડીને ઓળખ્યો, આત્મવિશ્વાસ આપ્યો અને સતત પ્રોત્સાહન પૂરું પાડ્યું. કોર્ટ પર ક્યારે

ઝડપ વધારવી, ક્યારે પાસ આપવો, ક્યારે ધીરજ રાખવી અને ક્યારે આખી ટીમને સાથે લઈને આગળ વધવું, આ બધું મેં તેમની પાસેથી શીખ્યું. તેમના માર્ગદર્શન હેઠળ હું દિવસે દિવસે વધુ સારો ખેલાડી બનતો ગયો અને બાસ્કેટબોલ મારા જીવનનો અભિન્ન ભાગ બની ગયો.

મારી રમતગમતની યાત્રાને વધુ ઊંચાઈએ પહોંચાડવાનો મહત્વપૂર્ણ ફાળો **ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમના કોચ શ્રી જે. સી. સોલંકી સાહેબ**નો રહ્યો. મૂળ રાજસ્થાનના મારવાડ પ્રદેશના રહેવાસી એવા સોલંકી સાહેબ અનુભવી, શિસ્તબદ્ધ અને દૂરંદેશી કોચ હતા. તેઓ માત્ર ખેલાડીઓને રમત રમતા શીખવતા નહોતા; તેઓ જીતવા માટેની માનસિકતા, ટીમ માટે જીવવાની ભાવના અને સતત પોતાને સુધારવાની પ્રેરણા પણ આપતા.

તેમના માર્ગદર્શન હેઠળ મને સમજાયું કે બાસ્કેટબોલ માત્ર એક રમત નથી; તે જીવન જીવવાની એક શાળા છે. મેદાનમાં લેવાતા દરેક નિર્ણય, ટીમ સાથેનું સંકલન, જવાબદારી અને શિસ્ત જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં એટલાં જ ઉપયોગી છે. તેમની તાલીમે મને સ્પર્ધાત્મક રમતગમતનો સાચો અર્થ સમજાવ્યો અને મારા વ્યક્તિત્વને વધુ પરિપક્વ બનાવ્યું.

આ ત્રણેય ગુરુઓએ મને જીવનના એવા અમૂલ્ય પાઠ શીખવ્યા, જે આજે પણ મારા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો છે. તેમણે શીખવ્યું:

સમય પહેલાં મેદાનમાં પહોંચવું. - દરરોજ પોતાની ગઈકાલની મર્યાદા કરતાં વધુ મહેનત કરવી. - પરાજયને અંત નહીં, પરંતુ નવા પાઠ તરીકે સ્વીકારવો. - જીત પછી ક્યારેય અહંકાર ન કરવો. - વ્યક્તિગત સફળતા કરતાં ટીમની સફળતાને વધુ મહત્વ આપવું. - શિસ્ત, સમર્પણ અને નિયમિતતા જ લાંબા ગાળાની સફળતાનો સાચો આધાર છે. - આ સંસ્કારો રમતના મેદાન પૂરતા મર્યાદિત રહ્યા નહીં. તેઓ મારા સમગ્ર જાહેર જીવન, સમાજસેવા, સંસ્થાકીય કાર્ય, નેતૃત્વ અને નિર્ણયશક્તિના આધારસ્તંભ બની ગયા. આજે જ્યારે હું કોઈ મહત્વપૂર્ણ નિર્ણય લઉં છું, ત્યારે સવારે છ વાગ્યાનું મેદાન, વ્યાસ સાહેબની શિસ્ત, મુસ્તાક ચાચાનો પ્રેમાળ અવાજ "**નાથુસિંઘ...**" અને **શ્રી જે. સી. સોલંકી** સાહેબનું પ્રેરણાદાયી માર્ગદર્શન મને ફરીથી યાદ આવી જાય છે.

મારા જીવનમાં રમતગમતને માત્ર એક પ્રવૃત્તિ નહીં, પરંતુ **જીવન જીવવાની પદ્ધતિ** બનાવવાનો શ્રેય આ ત્રણેય મહાન ગુરુઓને જાય છે. તેમણે મને માત્ર એક ખેલાડી તરીકે નહીં, પરંતુ એક જવાબદાર, શિસ્તબદ્ધ અને સંવેદનશીલ વ્યક્તિ તરીકે ઘડ્યો. મારા જીવનના ઇતિહાસમાં તેમનું સ્થાન હંમેશા આદર અને કૃતજ્ઞતા સાથે અંકિત રહેશે.

"સાચો કોચ માત્ર ખેલાડી તૈયાર કરતો નથી; તે જીવનના દરેક પડકાર માટે તૈયાર માણસનું નિર્માણ કરે છે." "મેદાનમાં શીખેલી શિસ્ત જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સફળતાનો પાયો બને છે." "ગુરુનું એક પ્રેરણાદાયી વાક્ય ક્યારેક સમગ્ર જીવનની દિશા બદલી નાખે છે." "રમતે મને જીતવાનું શીખવ્યું, પરંતુ મારા ગુરુઓએ મને માણસ બનવાનું શીખવ્યું."

સતત પ્રેક્ટિસ

રમતમાં સફળતાનો કોઈ ટૂંકો માર્ગ નથી. દરરોજ વહેલી સવારે પ્રેક્ટિસ. - સાંજે ફરી મેદાન. અસંખ્ય કલાકો સુધી દોડવું. શારીરિક ક્ષમતામાં વધારો કરવો. - શૂટિંગની પ્રેક્ટિસ. પાસિંગ. ડિફેન્સ. ફિટનેસ. - આ બધું રોજનું જીવન બની ગયું હતું. કેટલીકવાર થાક લાગતો. કેટલીકવાર શરીર સાથ આપતું નહોતું. પરંતુ મન હંમેશાં એક જ વાત કહેતું, - "આજે જેટલી મહેનત કરીશ, આવતીકાલે એટલો સારો ખેલાડી બનીશ." મને સમજાયું કે પ્રતિભા માણસને શરૂઆત અપાવે છે, પરંતુ સતત પ્રેક્ટિસ જ તેને સફળતા સુધી પહોંચાડે છે.

પરિશ્રમનું મૂલ્ય

બાસ્કેટબોલે મને શીખવ્યું કે પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી. મેદાનમાં કોઈ ભલામણ ચાલતી નથી. અહીં તમારી ઓળખ તમારા પરિશ્રમથી થાય છે. તમે જેટલી મહેનત કરો, એટલા જ સારા ખેલાડી બનો. આ જ સિદ્ધાંત મેં મારા સમગ્ર જીવનમાં અપનાવ્યો. પછી ભલે તે અભ્યાસ હોય. સમાજસેવા હોય. સહકારી ક્ષેત્ર હોય. ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ હોય. નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ હોય. અથવા ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ જેવી બંધારણીય સંસ્થા, હું હંમેશાં માનતો રહ્યો કે સફળતાનો એક જ માર્ગ છે, નિષ્ઠાપૂર્વકનો પરિશ્રમ.

બાસ્કેટબોલના મેદાને મને એક અમૂલ્ય જીવનમંત્ર આપ્યો, "દરરોજ પોતાની જાતને ગઈકાલ કરતાં વધુ સારો બનાવવાનો પ્રયત્ન કર." કદાચ આ જ કારણ છે કે રમતગમત મારા માટે માત્ર એક રમત રહી નહીં. તે જીવન જીવવાની શાળા બની ગઈ. તે મારા વ્યક્તિત્વનો આધારસ્તંભ બની. અને આગળના જાહેર જીવનમાં મળેલી દરેક જવાબદારી નિભાવવાની શક્તિ પણ મને આ મેદાનમાંથી જ મળી.

આજે જ્યારે હું મારા સમગ્ર જીવનપ્રવાસને પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે મને વિશ્વાસ થાય છે કે જો બાસ્કેટબોલનું મેદાન ન મળ્યું હોત, તો કદાચ જીવનમાં મળેલું નેતૃત્વ, શિસ્ત, ધૈર્ય અને સતત મહેનત કરવાની આદત પણ ન મળી હોત.

મારા જીવનનો પ્રથમ નેતૃત્વનો પાઠ કોઈ ઓફિસમાં નહીં, પરંતુ બાસ્કેટબોલના મેદાનમાં શરૂ થયો હતો. "મારા હાથમાં પ્રથમ વખત આવેલો બાસ્કેટબોલ માત્ર રમતનું સાધન નહોતો; તે મારા વ્યક્તિત્વને ઘડનાર પ્રથમ ગુરુ હતો." "પ્રતિભા તમને મેદાન સુધી લઈ જાય છે, પરંતુ સતત પ્રેક્ટિસ જ તમને વિજેતા બનાવે છે." "બાસ્કેટબોલે મને જીતવા કરતાં પહેલાં ટીમ માટે જીવવું શીખવ્યું." "રમતના મેદાનમાં શીખેલી શિસ્ત જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનની સૌથી મોટી શક્તિ બની." "પરિશ્રમ ક્યારેય નિષ્ફળ જતો નથી; તે ક્યારેક મેડલ આપે છે, તો ક્યારેક જીવનનું નેતૃત્વ."

ભાવનગર જિલ્લા ટીમમાં પસંદગી - ખેલાડીમાંથી કેપ્ટન બનવાની સફર

જીવનમાં કેટલીક સિદ્ધિઓ એવી હોય છે, જે વ્યક્તિના આત્મવિશ્વાસને નવી દિશા આપે છે. મારા માટે ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમમાં થયેલી પસંદગી એવી જ એક યાદગાર અને જીવન

બદલનારી ઘટના હતી. વર્ષો સુધી સતત પ્રેક્ટિસ, શિસ્તબદ્ધ જીવન, પરિશ્રમ અને રમત પ્રત્યેના સમર્પણ પછી મને ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમમાં સ્થાન મેળવવાનો ગૌરવ પ્રાપ્ત થયો. તે દિવસે મને એવું લાગ્યું કે મારી મહેનતનું પ્રથમ ફળ મળ્યું છે. પરંતુ હું ખૂબ જ ઝડપથી સમજી ગયો કે ટીમમાં પસંદગી મેળવવી એ અંતિમ સિદ્ધિ નહોતી. તે તો એક નવી જવાબદારીની શરૂઆત હતી.

જિલ્લાની ટીમમાં સ્થાન

ભાવનગર જિલ્લા ટીમમાં સ્થાન મેળવવું તે સમયના કોઈપણ યુવાન ખેલાડી માટે ગૌરવની વાત ગણાતી હતી. જિલ્લાની ટીમમાં સમગ્ર જિલ્લાના શ્રેષ્ઠ ખેલાડીઓ પસંદ થતા. દરેક ખેલાડી પ્રતિભાશાળી હતો. દરેક ખેલાડી મહેનતુ હતો. દરેક ખેલાડી પોતાની ટીમ માટે સમર્પિત હતો. આવા ખેલાડીઓ વચ્ચે સ્થાન મેળવવું મારા માટે અત્યંત આનંદ અને ગૌરવની ક્ષણ હતી. પરંતુ મને ખબર હતી કે આ સ્થાન જાળવી રાખવા માટે અગાઉ કરતાં વધુ મહેનત કરવી પડશે. જિલ્લાની ટીમમાં આવ્યા પછી મારી પ્રેક્ટિસ વધુ કઠિન બની. ફિટનેસ ઉપર વધુ ધ્યાન આપવું પડતું. રમતની ટેકનિક વધુ ઊંડાણથી શીખવી પડતી. અને સૌથી મહત્વનું, ટીમ માટે રમવાનું શીખવું પડતું.

કેપ્ટન બનવાની સફર

સમય જતાં મારા જીવનમાં બીજી એક ઐતિહાસિક ક્ષણ આવી. મને ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમના કેપ્ટન તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યો. આ મારા માટે માત્ર વ્યક્તિગત ગૌરવનો પ્રસંગ નહોતો. આ તો મારા સાથી ખેલાડીઓ, કોચ અને રમતગમત જગતે મારા ઉપર મૂકેલો વિશ્વાસ હતો. તે દિવસે મને સમજાયું કે કેપ્ટન બનવાનો અર્થ સૌથી સારો ખેલાડી બનવો નથી. કેપ્ટન બનવાનો અર્થ સૌથી મોટી જવાબદારી સ્વીકારવી છે. કેપ્ટન એ ટીમનો આદેશ આપનાર નથી. કેપ્ટન એ ટીમનો પ્રથમ સેવક છે. તે સૌને સાથે લઈને ચાલે છે. પોતે આગળ રહીને ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. હારમાં ટીમને હિંમત આપે છે. જીતમાં સમગ્ર ટીમને શ્રેય આપે છે. આ વિચારો ધીમે ધીમે મારા જીવનના મૂલ્યો બની ગયા.

જવાબદારીનો પ્રથમ પાઠ

કેપ્ટન બન્યા પછી મને સમજાયું કે નેતૃત્વનો અર્થ સત્તા નથી. નેતૃત્વનો અર્થ વિશ્વાસ છે. જ્યારે આખી ટીમ તમારા નિર્ણય ઉપર વિશ્વાસ રાખે... તમારા શબ્દોથી પ્રેરણા મેળવે... અને મુશ્કેલ સમયમાં તમારી તરફ આશાભરી નજરે જુએ... ત્યારે સાચા અર્થમાં નેતૃત્વની શરૂઆત થાય છે. મેં ક્યારેય મારા સાથી ખેલાડીઓને મારી ટીમ તરીકે જોયા નહોતા. હું હંમેશાં માનતો હતો કે, "આપણે બધા એકબીજાની શક્તિ છીએ." કદાચ આ જ કારણ હતું કે મેદાનમાં હું ક્યારેય માત્ર મારા માટે રમ્યો નહીં. હું સમગ્ર ટીમ માટે રમ્યો.

રમતમાંથી જાહેર જીવન સુધી

આજે જ્યારે હું મારા જાહેર જીવનને પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે નેતૃત્વનો પ્રથમ પાઠ મને કોઈ સરકારી હોદ્દાએ શીખવ્યો નહોતો. તે પાઠ તો

મને ભાવનગરના બાસ્કેટબોલ મેદાને શીખવ્યો હતો. પછી જ્યારે મને નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં જવાબદારી મળી.... ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમમાં ડિરેક્ટર તરીકે કાર્ય કરવાનો અવસર મળ્યો... ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય તરીકે સેવા કરવાનો સન્માન મળ્યું... અથવા વિવિધ સામાજિક અને સહકારી સંસ્થાઓમાં નેતૃત્વ કરવાની તક મળી... ત્યારે દરેક જગ્યાએ મેં રમતના મેદાનમાં શીખેલા એ જ સિદ્ધાંતોને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો, સૌને સાથે લઈને ચાલવું. પોતે પહેલાં જવાબદારી સ્વીકારવી. અને સફળતાનો શ્રેય હંમેશાં સમગ્ર ટીમને આપવો. આજે પણ હું માનું છું કે મારા જાહેર જીવનનો સાચો જન્મ કોઈ શપથવિધિથી થયો નહોતો. મારા જાહેર જીવનનો જન્મ તો એ દિવસે થયો હતો, જ્યારે મને ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમના કેપ્ટન તરીકે જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી. કારણ કે તે દિવસે મેં પહેલી વખત સમજ્યું હતું, નેતૃત્વ એ હોદ્દો નથી, તે વિશ્વાસ છે. "ભાવનગર જિલ્લા ટીમમાં મારી પસંદગી મારી મહેનતની જીત હતી, પરંતુ કેપ્ટન તરીકેની પસંદગી મારા ચારિત્ર્ય ઉપર મૂકાયેલ વિશ્વાસની જીત હતી."

"સાચો કેપ્ટન આગળ ચાલતો નથી; તે આખી ટીમને સાથે લઈને આગળ વધે છે." "મેદાનમાં શીખેલું નેતૃત્વ જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનનો આધારસ્તંભ બન્યું." "કેપ્ટનશિપે મને શીખવ્યું કે સફળતા વ્યક્તિની નહીં, પરંતુ સમગ્ર ટીમની હોય છે." "મારા જીવનમાં મળેલા દરેક મોટા હોદ્દાની શરૂઆત ભાવનગરના બાસ્કેટબોલ મેદાનમાંથી થઈ હતી."

ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન - એક મેચ, એક ઈજા અને જીવનભરનું નેતૃત્વ

વર્ષ ૧૯૮૨-૮૩ મારા જીવનમાં માત્ર એક રમતગમતનું વર્ષ નહોતું; તે મારા વ્યક્તિત્વ, મનોબળ અને નેતૃત્વની સૌથી મોટી કસોટીનું વર્ષ હતું. તે વર્ષે ગુજરાત સ્ટેટ બાસ્કેટબોલ એસોસિએશન દ્વારા આયોજિત રાજ્યસ્તરીય બાસ્કેટબોલ સ્પર્ધામાં મને ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમના કેપ્ટન તરીકે સમગ્ર ટીમનું નેતૃત્વ કરવાનો ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું. સમગ્ર ગુજરાતમાંથી શ્રેષ્ઠ ટીમો આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા આવી હતી. દરેક ટીમનું એક જ સ્વપ્ન હતું, ગુજરાત ચેમ્પિયન બનવાનું. અમારી ટીમે પણ મહિનાઓ સુધી સતત તૈયારી કરી હતી. દરરોજની પ્રેક્ટિસ. શારીરિક તાલીમ. ટીમ વચ્ચે તાલમેલ. રણનીતિ. અને જીતવાનો અડગ આત્મવિશ્વાસ. આ બધું લઈને અમે મેદાનમાં ઊતર્યા હતા. પરંતુ જીવનની સૌથી મોટી કસોટી ઘણી વખત ત્યારે આવે છે, જ્યારે જીત થોડા જ પગલાં દૂર હોય. મેચ અત્યંત રોમાંચક બની રહી હતી. દરેક પોઈન્ટ મહત્વનો હતો. દરેક ક્ષણ નિર્ણાયક હતી. હાફ ટાઇમ દરમિયાન એક અથડામણમાં મારા પગમાં ગંભીર ઈજા પહોંચી. તે સમયે મને ખૂબ જ પીડા થઈ રહી હતી. મને અંદાજ આવી ગયો હતો કે ઈજા સામાન્ય નથી. પરંતુ મેં મારી પીડા મારી ટીમ સુધી પહોંચવા દીધી નહીં. કારણ કે હું માત્ર એક ખેલાડી નહોતો. હું ટીમનો કેપ્ટન હતો. મારા માટે તે ક્ષણે બે રસ્તા હતા. એક, મારી ઈજાને કારણે મેદાન છોડી દઉં. બીજો, મારી પીડા ભૂલીને ટીમ માટે અંત સુધી લડું. મેં બીજો રસ્તો પસંદ કર્યો. હું ફરી મેદાનમાં ઉતર્યો. દરેક દોડ સાથે પીડા વધી રહી હતી. દરેક જમ્પ મારા માટે કસોટી બની

રહ્યો હતો. પરંતુ તે સમયે મારા મનમાં માત્ર એક જ વિચાર હતો, "મારી પીડા કરતાં ટીમની જીત મોટી છે." મેચ દરમિયાન મેં ટીમ માટે છ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ પોઈન્ટ નોંધાવ્યા.

આ પોઈન્ટ માત્ર સ્કોર નહોતા. તે ટીમના આત્મવિશ્વાસનું પ્રતીક હતા. મારા સાથી ખેલાડીઓમાં નવી ઊર્જા આવી ગઈ. અમે આખરી સેકન્ડ સુધી લડ્યા. અને અંતે...

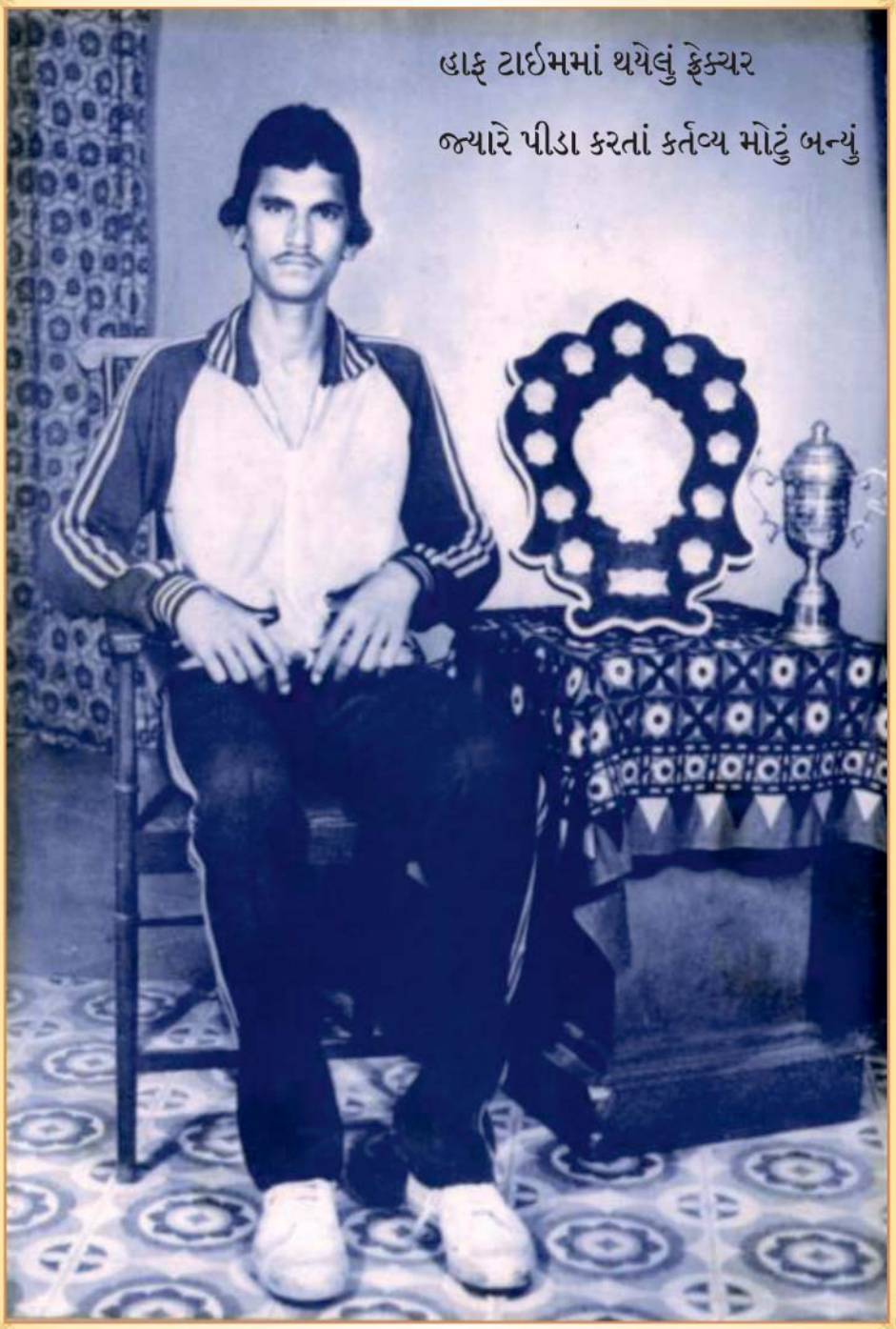
ભાવનગર જિલ્લા ટીમે સમગ્ર ગુજરાતમાં પ્રથમ સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન બનવાનો ગૌરવ મેળવ્યો. વિજયની ક્ષણ આવી. ટીમ આનંદમાં ઝૂમી ઉઠી. ટ્રોફી અમારા હાથમાં હતી. સમગ્ર ટીમના ચહેરા ઉપર ખુશી હતી.

મારા ચહેરા ઉપર પણ સ્મિત હતું. પરંતુ તે સ્મિતની પાછળ અસહ્ય પીડા છુપાયેલી હતી. જ્યાં સુધી મેચ પૂર્ણ ન થઈ ત્યાં સુધી મેં મારા દુખાવાને જીતવા દીધો નહોતો. મેદાનની બહાર નીકળ્યા પછી મારા પગનો દુખાવો એટલો વધી ગયો કે ચાલવું પણ મુશ્કેલ બની ગયું. તબીબી તપાસમાં ખબર પડી કે મારા પગમાં માઇનર ફ્રેક્ચર થયું હતું. બીજા દિવસે મારા પગમાં પંદર દિવસ માટે પ્લાસ્ટર કરવામાં આવ્યું. તે સમયે ઘણા લોકોએ મને પૂછ્યું, "આટલી ઈજા હોવા છતાં તમે રમવાનું શા માટે ચાલુ રાખ્યું?" મારો જવાબ ખૂબ સરળ હતો, "**કારણ કે હું માત્ર મારા માટે રમતો નહોતો; હું મારી ટીમ માટે રમતો હતો.**"

આ ઘટના આજે પણ મારા જીવનની સૌથી મોટી શીખ છે. તે દિવસે મેં સમજ્યું કે સાચું નેતૃત્વ ભાષણોથી સાબિત થતું નથી. સાચું નેતૃત્વ ત્યારે સાબિત થાય છે, જ્યારે નેતા પોતાની પીડા કરતાં પોતાની ટીમને વધુ મહત્વ આપે. આજે જ્યારે હું મારા સમગ્ર જાહેર જીવનને પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં લીધેલા નિર્ણયો હોય... નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં કરેલું કાર્ય હોય...

ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમમાં નિભાવેલી જવાબદારી હોય... અથવા સમાજસેવાનું ક્ષેત્ર હોય... દરેક જગ્યાએ મને તે જ બાસ્કેટબોલના મેદાને શીખવેલા પાઠ કામ આવ્યા, પહેલા કર્તવ્ય... પછી પોતાનું સુખ. મારા માટે ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન બનવું મોટી સિદ્ધિ હતી. પરંતુ તેનાથી પણ મોટી સિદ્ધિ એ હતી કે મેં જીવનભર માટે શીખી લીધું, સાચો વિજેતા તે નથી, જે પોતે જીતે; સાચો વિજેતા તે છે, જે પોતાની ટીમને જીતાડે. "**મારા પગમાં ફ્રેક્ચર થયું હતું, પરંતુ મારા મનોબળમાં ક્યારેય ફ્રેક્ચર આવ્યું નહોતું.**" "**તે દિવસે મેં માત્ર છ પોઈન્ટ નોંધાવ્યા નહોતા; મેં મારા જીવનનો સૌથી મોટો નેતૃત્વનો પાઠ શીખ્યો હતો.**"

"**મેદાનમાં મળેલી ટ્રોફી આજે પણ યાદ છે, પરંતુ તેનાથી વધુ યાદ છે ટીમ માટે સહન કરેલી પીડા.**" "**કેપ્ટનનો પ્રથમ કર્તવ્ય પોતાનો બચાવ કરવાનો નથી; પોતાની ટીમને અંતિમ ક્ષણ સુધી લડવાની પ્રેરણા આપવાનો છે.**" "**ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન બનવાનો આનંદ થોડા દિવસ રહ્યો, પરંતુ તે મેચે શીખવેલું નેતૃત્વ આખું જીવન મારી સાથે રહ્યું.**"

હાફ ટાઈમમાં થયેલું ફ્રેક્ચર

જ્યારે પીડા કરતાં કર્તવ્ય મોટું બન્યું

ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમના કેપ્ટન તરીકે ગુજરાત સ્ટેટ બાસ્કેટબોલ ચેમ્પિયનશિપ (૧૯૮૨-૮૩) દરમિયાન પ્રાપ્ત થયેલી વિજય ટ્રોફી અને શિલ્ડ સાથે. આ સિદ્ધિએ મારા જીવનમાં નેતૃત્વ, શિસ્ત, સંઘર્ષ અને કર્તવ્યનિષ્ઠાના મૂલ્યોને વધુ મજબૂત બનાવ્યા. જીવનમાં કેટલીક ક્ષણો એવી આવે છે, જે માણસના વ્યક્તિત્વની સાચી કસોટી બની જાય છે. તે ક્ષણોમાં માણસ શું નિર્ણય લે છે, તે જ તેના સમગ્ર જીવનની દિશા નક્કી કરે છે. વર્ષ ૧૯૮૨-૮૩ની ગુજરાત સ્ટેટ બાસ્કેટબોલ ચેમ્પિયનશિપમાં મારા જીવનની એવી જ એક ઐતિહાસિક અને અવિસ્મરણીય ક્ષણ આવી હતી.

હું ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમનો કેપ્ટન હતો. સમગ્ર ગુજરાતમાંથી આવેલી શ્રેષ્ઠ ટીમો વચ્ચે ફાઇનલ મુકાબલો રમાઈ રહ્યો હતો. મેદાનમાં ઉતરેલી દરેક ટીમનું એક જ સ્વપ્ન હતું, ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન બનવાનું. મેચ ખૂબ જ રોમાંચક અને સ્પર્ધાત્મક હતો. દરેક બોલ, દરેક પાસ અને દરેક પોઈન્ટ નિર્ણાયક બની રહ્યો હતો. પ્રેક્ષકોના ઉત્સાહ વચ્ચે અમારી ટીમ જીત માટે સંઘર્ષ કરી રહી હતી. મેચના પ્રથમ ભાગ દરમિયાન એક જોરદાર અથડામણમાં મારા જમણા પગમાં ગંભીર ઈજા પહોંચી. તે ક્ષણે જ મને સમજાઈ ગયું કે ઈજા સામાન્ય નથી. પગમાં અસહ્ય પીડા થઈ રહી હતી. દરેક પગલું ભારે લાગતું હતું.

હાફ ટાઇમ દરમિયાન મારા મનમાં એક ક્ષણ માટે વિચાર આવ્યો, "શું હવે હું મેદાનની બહાર નીકળી જાઉં?" પરંતુ તરત જ બીજો વિચાર આવ્યો, "હું ટીમનો કેપ્ટન છું. જો હું જ બહાર નીકળી જાઉં, તો મારા સાથી ખેલાડીઓનું મનોબળ શું રહેશે?" મેં મારી પીડા કોઈને જણાવી નહીં. ન તો મારા કોચને. ન તો મારા સાથી ખેલાડીઓને. કારણ કે હું જાણતો હતો કે મારા ચહેરા ઉપરની પીડા જો તેઓ વાંચી લેશે, તો તેમની અંદરની લડવાની શક્તિ ઓછી થઈ જશે.

મેં મારી પીડાને મારા મનમાં જ દબાવી દીધી. મારા માટે તે સમયે મારા પગનું ફ્રેક્ચર મહત્વનું નહોતું. મારા માટે મહત્વની હતી મારી ટીમ. મારા માટે મહત્વનો હતો ભાવનગર જિલ્લાનો ગૌરવ. અને મારા માટે સૌથી મોટું કર્તવ્ય હતું, મેદાન છોડ્યા વગર અંતિમ ક્ષણ સુધી લડવું. હું ફરી મેદાનમાં ઉતર્યો. દરેક દોડ સાથે પગમાં અસહ્ય પીડા થતી હતી. દરેક જમ્પ એક નવી વેદના આપતો હતો. દરેક ક્ષણે શરીર મને આરામ કરવાની વિનંતી કરતું હતું. પરંતુ મન એક જ વાત કહેતું હતું, "હજુ મેચ પૂરી થઈ નથી."મેચના બીજા ભાગમાં મેં ટીમ માટે છ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ પોઈન્ટ મેળવ્યા. આ છ પોઈન્ટ મારા માટે માત્ર આંકડા નહોતા. તે મારા જીવનના સૌથી મૂલ્યવાન પોઈન્ટ હતા. કારણ કે તે પોઈન્ટ મારી વ્યક્તિગત સફળતા માટે નહોતા. તે સમગ્ર ટીમના સ્વપ્નને સાકાર કરવા માટે હતા. મારા સાથી ખેલાડીઓએ પણ અદ્‌ભુત રમત બતાવી. દરેક ખેલાડીએ પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ લગાવી. અંતે રેફરીની અંતિમ સીટી વાગી. સ્કોરબોર્ડ ઉપર ભાવનગર જિલ્લાની જીત નોંધાઈ.

અમે સમગ્ર ગુજરાતમાં પ્રથમ ક્રમે વિજેતા બન્યા. વિજયની ક્ષણે સમગ્ર ટીમ આનંદથી ઝૂમી ઊઠી. ટ્રોફી અમારા હાથમાં હતી. સમગ્ર મેદાન તાળીઓના ગડગડાટથી ગુંજી ઊઠ્યું. મારા ચહેરા ઉપર પણ સ્મિત હતું. પરંતુ એ સ્મિતની પાછળ અસહ્ય પીડા છુપાયેલી હતી. મેચ પૂર્ણ થયા પછી જ્યારે હું મેદાનની બહાર નીકળ્યો, ત્યારે મારા પગે જાણે હવે વધુ ભાર સહન કરવાનો ઇનકાર કરી દીધો. હું ચાલવામાં અસમર્થ બન્યો. તબીબી તપાસ કરવામાં આવી. ત્યારે ખબર પડી કે મારા પગમાં માઇનર ફ્રેક્ચર થયું હતું. બીજા દિવસે મારા પગમાં પંદર દિવસ માટે પ્લાસ્ટર કરવામાં આવ્યું. ડૉક્ટરે મને આરામ કરવાની સલાહ આપી. ઘણા લોકોએ આશ્ચર્યથી પુછ્યું, "આટલી ઈજા હોવા છતાં તમે આખી મેચ કેવી રીતે રમ્યા?" કેપ્ટન તે છે, જે પોતાની પીડા છુપાવીને પોતાની ટીમનું મનોબળ જાળવી રાખે. કદાચ આ જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનનું સૌથી મોટું બળ બન્યું. "તે દિવસે મારા પગમાં ફ્રેક્ચર થયું હતું, પરંતુ મારા સંકલ્પને કોઈ ઈજા પહોંચી નહોતી." "છ પોઈન્ટ કદાચ સ્કોરબોર્ડ ઉપર લખાયા હતા, પરંતુ મારા માટે તે જીવનના છ અમૂલ્ય પાઠ હતા, હિંમત, કર્તવ્ય, ત્યાગ, ટીમવર્ક, નેતૃત્વ અને વિશ્વાસ."

"મેં પીડાને મૌન રાખી, કારણ કે મારી ટીમનો આત્મવિશ્વાસ મારા દુખાવા કરતાં મોટો હતો." "બીજા દિવસે મારા પગમાં પ્લાસ્ટર હતું, પરંતુ મારા હૃદયમાં ગુજરાત ચેમ્પિયન બનવાનો ગૌરવ હતો." "મેદાનમાં મેં શીખ્યું કે સાચો વિજેતા તે નથી, જેને ઈજા ન થાય; સાચો વિજેતા તે છે, જે ઈજા વચ્ચે પણ પોતાના કર્તવ્યને પૂર્ણ કરે." **નેતૃત્વ એટલે શું? કેપ્ટન એટલે સૌથી પહેલાં પોતે લડવું અને પછી સમગ્ર ટીમને જીતાડવી.**

બાસ્કેટબોલના મેદાને મને એક એવી શીખ આપી, જે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં મારી માર્ગદર્શિકા બની ગઈ. જ્યારે મને ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમના કેપ્ટન તરીકે જવાબદારી સોંપવામાં આવી, ત્યારે શરૂઆતમાં મને લાગ્યું કે કેપ્ટન એટલે ટીમનું નેતૃત્વ કરનાર વ્યક્તિ. પરંતુ થોડા જ સમયમાં મને સમજાઈ ગયું કે કેપ્ટન બનવું એ સન્માન કરતાં ઘણી મોટી જવાબદારી છે.

કેપ્ટનનો અર્થ માત્ર ટોસ જીતવો કે ખેલાડીઓને સૂચના આપવી નથી. કેપ્ટનનો અર્થ છે, મુશ્કેલી આવે ત્યારે સૌથી પહેલા પોતે ઊભા રહેવું. પોતાની પીડા કરતાં ટીમના મનોબળને વધુ મહત્વ આપવું. હારની જવાબદારી સ્વીકારવી. જીતનો શ્રેય આખી ટીમને આપવો. હું આજે પણ માનું છું કે નેતૃત્વ કોઈ હોદ્દાથી મળતું નથી.

નેતૃત્વ વિશ્વાસથી જન્મે છે.

જે દિવસે સાથી ખેલાડીઓ પોતાના કેપ્ટન તરફ આશા સાથે જુએ છે, તે દિવસથી સાચા નેતૃત્વની શરૂઆત થાય છે. ૧૯૮૨-૮૩ની ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયનશિપ દરમિયાન મારા પગમાં ફ્રેક્ચર થયું હતું. તે સમયે હું ઇચ્છું તો મેદાન છોડી શકતો હતો. કોઈ મને દોષ પણ આપતું નહીં. પરંતુ મેં મારી જાતને એક જ પ્રશ્ન પૂછ્યો, "જો હું જ આજે લડાઈ

છોડીને ચાલ્યો જઈશ, તો મારી ટીમને અંતિમ ક્ષણ સુધી લડવાની પ્રેરણા કોણ આપશે?" તે દિવસે મેં સમજી લીધું કે સાચો કેપ્ટન આદેશ આપતો નથી; પોતે ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. મેં મારી પીડા છુપાવી. ફરી મેદાનમાં ઊતર્યો. અને અંતિમ ક્ષણ સુધી ટીમ સાથે રહ્યો. મારા માટે તે જીત માત્ર રમતની જીત નહોતી. તે નેતૃત્વની જીત હતી. તે દિવસે મેં જીવનનો એક અમૂલ્ય સિદ્ધાંત શીખ્યો, "પહેલા પોતે લડવું, પછી ટીમને જીતાડવી." આ જ સિદ્ધાંત પછી મારા સમગ્ર જાહેર જીવનમાં સાથે રહ્યો. જ્યારે મેં સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં કાર્ય કર્યું, ત્યારે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે રહીને કામ કર્યું. જ્યારે ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમમાં ડિરેક્ટર તરીકે જવાબદારી મળી, ત્યારે લાભાર્થીઓની સમસ્યાઓને પોતાની સમસ્યા માની.

જ્યારે ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં સભ્ય તરીકે સેવા આપી, ત્યારે પ્રક્રિયાને વધુ પારદર્શક અને બંધારણીય બનાવવા માટે અંદર રહીને પ્રયત્ન કર્યો. જ્યારે સમાજસેવાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કર્યું, ત્યારે મેં ક્યારેય પોતાને આગળ રાખ્યો નહીં; હંમેશાં સમાજને આગળ રાખ્યો. આ બધું મને કોઈ પુસ્તકમાંથી શીખવા મળ્યું નહોતું. આ બધું મેં બાસ્કેટબોલના મેદાનમાં શીખ્યું હતું. મારા માટે નેતૃત્વનો અર્થ ક્યારેય સત્તા રહ્યો નથી. મારા માટે નેતૃત્વનો અર્થ હંમેશાં સેવા રહ્યો છે. જે વ્યક્તિ પોતાની ટીમ માટે દુઃખ સહન કરી શકે... પોતાના લોકો માટે જવાબદારી સ્વીકારી શકે... અને સફળતાનો શ્રેય બીજાને આપી શકે... તે જ સાચો નેતા બની શકે. આજે જ્યારે હું મારા સમગ્ર જીવનપ્રવાસને પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે મને વિશ્વાસ થાય છે કે મારા જીવનમાં મળેલા દરેક હોદ્દાનો પાયો ભાવનગરના બાસ્કેટબોલ મેદાનમાં જ રચાયો હતો.

હું પ્રથમ કેપ્ટન બન્યો. પછી જાહેર જીવનમાં નેતા બન્યો. અને આ બંને વચ્ચેનો પુલ હતો, જવાબદારી. મારા માટે આજે પણ નેતૃત્વની સૌથી સરળ વ્યાખ્યા માત્ર એક જ છે, "કેપ્ટન એટલે પહેલા પોતે લડવું અને પછી આખી ટીમને જીતાડવી." "નેતૃત્વનો અધિકાર હોદ્દાથી મળતો નથી; તે ત્યાગ અને વિશ્વાસથી પ્રાપ્ત થાય છે."

"સાચો કેપ્ટન જીત પછી આગળ નથી ઊભો રહેતો; તે સંઘર્ષ દરમિયાન સૌથી આગળ ઊભો રહે છે." "મેદાનમાં મેં શીખ્યું કે નેતા આદેશ નથી આપતો, માર્ગ બતાવે છે." "જે પોતાની પીડા ભૂલીને ટીમ માટે લડે છે, તે જ સાચો નેતા બની શકે." "મારા જીવનનો પ્રથમ નેતૃત્વનો પાઠ બાસ્કેટબોલના મેદાનમાં શરૂ થયો અને સમગ્ર જાહેર જીવનમાં જીવંત રહ્યો." **રમતગમતમાંથી શીખેલા જીવનપાઠ બાસ્કેટબોલના મેદાનમાંથી જાહેર જીવન સુધી** મારા જીવનમાં રમતગમત માત્ર એક સ્પર્ધા નહોતી; તે એક જીવંત શાળા હતી. મેદાનમાં વિતાવેલો દરેક દિવસ, રમાયેલી દરેક મેચ, મળેલી દરેક જીત અને સહન કરેલી દરેક હારએ મને જીવનના એવા અમૂલ્ય પાઠ શીખવ્યા, જે પછી મારા સમગ્ર જાહેર જીવનમાં માર્ગદર્શક બન્યા.મારા જાહેર જીવનમાં મળેલી દરેક સફળતાના મૂળમાં રમતગમતના મેદાનમાં શીખેલા આ દસ જીવનમૂલ્યો જ હતા.

શિસ્ત (Discipline)

રમતગમતે મને શીખવ્યું કે શિસ્ત વગર પ્રતિભા પણ અધૂરી છે. સમયસર પ્રેક્ટિસ, નિયમિતતા, સ્વનિયંત્રણ અને જીવનશૈલીની શિસ્ત, આ બધાએ મને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સફળ થવાની શક્તિ આપી.પછી ભલે તે રમતનું મેદાન હોય કે ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ જેવી બંધારણીય સંસ્થા, શિસ્ત હંમેશાં મારી પ્રથમ ઓળખ રહી.

સમયનું મૂલ્ય (Value of Time)

મેદાનમાં એક સેકન્ડ પણ મેચનું પરિણામ બદલી શકે છે. આથી મેં શીખ્યું કે સમયનો સદુપયોગ જ સફળતાનો પ્રથમ પગથિયું છે. આ જ સિદ્ધાંત મેં જાહેર જીવનમાં પણ અપનાવ્યો. દરેક બેઠક, દરેક નિર્ણય અને દરેક જવાબદારીમાં સમયનું મહત્વ સર્વોપરી રહ્યું.

ટીમ વર્ક (Teamwork)

બાસ્કેટબોલમાં કોઈ એક ખેલાડી ચેમ્પિયન બનતો નથી. સમગ્ર ટીમ સાથે મળીને જીતે છે. આ પાઠે મને સમજાવ્યું કે જીવનમાં પણ કોઈ વ્યક્તિ એકલો સફળ બની શકતો નથી. પરિવાર, મિત્રો, સહકર્મીઓ અને સમાજ, બધા મળીને સફળતાની ઇમારત ઊભી કરે છે.

દબાણમાં નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા (Decision Making Under Pressure)

રમતની નિર્ણાયક ક્ષણોમાં સેકન્ડોમાં નિર્ણય લેવો પડે છે. વધુ વિચારવાનો સમય મળતો નથી. આ ક્ષમતાએ મારા જાહેર જીવનમાં પણ ઘણો ફાયદો આપ્યો. મહત્વપૂર્ણ જવાબદારીઓ દરમિયાન શાંતિપૂર્વક, નિષ્પક્ષ અને સમયસર નિર્ણય લેવાની શક્તિ મને રમતના મેદાનમાંથી જ મળી.

જીતમાં વિનમ્રતા (Humility in Victory)

જીતનો સાચો આનંદ ત્યારે જ મળે છે, જ્યારે તેમાં અહંકાર ન હોય. દરેક જીત પછી મેં શીખ્યું કે સફળતા ક્યારેય એક વ્યક્તિની નથી. તે આખી ટીમની હોય છે. આ જ કારણે જાહેર જીવનમાં પણ મેં સફળતાનો શ્રેય હંમેશાં સહયોગીઓને આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

હારમાંથી શીખવાની શક્તિ (Learning from Defeat)

દરેક મેચ જીતી શકાય નહીં. પરંતુ દરેક હારમાંથી કંઈક શીખી શકાય છે. હારે મને ક્યારેય નિરાશ કર્યો નથી. હારે મને વધુ મજબૂત બનાવ્યો છે. જીવનમાં આવતી દરેક મુશ્કેલીને મેં શીખવાની તક તરીકે સ્વીકારી છે.

પરિશ્રમ (Hard Work)

રમતગમતે મને શીખવ્યું કે પ્રતિભા જન્મથી મળી શકે છે, પરંતુ સફળતા માત્ર પરિશ્રમથી જ મળે છે. કોઈ ટૂંકો રસ્તો નથી. મહેનતનો કોઈ વિકલ્પ નથી. આ સિદ્ધાંત મારા સમગ્ર જીવનનું સૂત્ર બની ગયો.

આત્મવિશ્વાસ (Self-Confidence)

મેદાનમાં ઉતર્યા પછી સૌથી પહેલો મુકાબલો વિરોધી ટીમ સાથે નહીં, પરંતુ પોતાના મનના ભય સાથે થાય છે. રમતે મને આત્મવિશ્વાસ આપ્યો. મને શીખવ્યું કે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં પણ મનોબળ જાળવી રાખનાર વ્યક્તિ અંતે સફળ બને છે.

જવાબદારી (Responsibility)

કેપ્ટન બન્યા પછી મેં સમજ્યું કે જવાબદારીનો અર્થ અધિકાર નથી. જવાબદારીનો અર્થ છે, ટીમના દરેક ખેલાડીનો વિશ્વાસ જાળવવો. સાચા સમયે યોગ્ય નિર્ણય લેવો. અને જરૂર પડે ત્યારે પોતાનું સુખ ત્યજીને ટીમ માટે ઊભા રહેવું. આ જ જવાબદારીની ભાવનાએ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનને દિશા આપી.

નેતૃત્વ (Leadership)

રમતગમતે મને જીવનનો સૌથી મોટો પાઠ શીખવ્યો, નેતૃત્વ એટલે સૌથી આગળ ઊભા રહેવું નહીં; સૌથી પહેલાં જવાબદારી સ્વીકારવી. સાચો નેતા તે નથી, જે માત્ર જીતનો આનંદ માણે. સાચો નેતા તે છે, જે સંઘર્ષ દરમિયાન સૌથી પહેલા મેદાનમાં ઊભો રહે. આ સિદ્ધાંત મારા જીવનના દરેક હોદ્દા ઉપર મારી સાથે રહ્યો.

રમતગમત : મારા જીવનનું પ્રથમ વિશ્વવિદ્યાલય

આજે જ્યારે હું મારા જીવનના વિવિધ તબક્કાઓ, સમાજસેવા, શિક્ષણ, સહકારી ક્ષેત્ર, ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ અને સાહિત્યિક યાત્રાને યાદ કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે આ બધાનો પાયો રમતગમતના મેદાનમાં જ રચાયો હતો.

મને પુસ્તકોમાંથી જ્ઞાન મળ્યું. પરિવારમાંથી સંસ્કાર મળ્યા. પરંતુ જીવન જીવવાની કળા મને રમતગમતના મેદાને શીખવી. તે જ મારા વ્યક્તિત્વનું પ્રથમ વિશ્વવિદ્યાલય હતું. "રમતે મને જીતવાનું શીખવ્યું નહીં; રમતે મને લડવાનું શીખવ્યું." "બાસ્કેટબોલના મેદાને મને જે દસ પાઠ શીખવ્યા, તે જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનના દસ આધારસ્તંભ બન્યા." "મેદાનમાં મેં ખેલાડી તરીકે પ્રવેશ કર્યો હતો, પરંતુ બહાર નીકળ્યો ત્યારે જીવનનો વિદ્યાર્થી બની ગયો હતો." "જીત ટ્રોફી આપે છે, પરંતુ રમત ચારિત્ર્ય ઘડે છે." "મારા જીવનની સૌથી મોટી ડિગ્રી કોઈ યુનિવર્સિટીએ આપી નથી; રમતના મેદાને આપી છે."

જાહેર જીવનમાં રમતગમતનો ઉપયોગ

બાસ્કેટબોલના મેદાનથી જાહેર જીવનના નેતૃત્વ સુધી મને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મારા જીવનમાં નિભાવેલી લગભગ દરેક જવાબદારીનો પાયો રમતગમતના મેદાનમાં જ રચાયો હતો. ઘણા લોકો રમતને માત્ર શારીરિક કસરત અથવા મનોરંજનનું સાધન માને છે, પરંતુ મારા માટે રમત જીવન જીવવાની એક શાળા હતી. બાસ્કેટબોલના મેદાને મને જે શિસ્ત, જવાબદારી, સમયનું મૂલ્ય, ટીમવર્ક, દબાણમાં નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા અને નેતૃત્વ શીખવ્યું, તે જ મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી મૂડી બન્યું.

મને જીવનમાં અનેક જાહેર જવાબદારીઓ નિભાવવાનો અવસર મળ્યો. દરેક હોદ્દો અલગ હતો. દરેક સંસ્થા અલગ હતી. દરેક ક્ષેત્રના પડકારો અલગ હતા. પરંતુ દરેક જગ્યાએ મેં રમતના મેદાનમાં શીખેલા સિદ્ધાંતોને જ માર્ગદર્શક બનાવ્યા.

સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ

જ્યારે મને સુરત મહાનગરપાલિકાની નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં સભ્ય અને ભવન સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરવાની જવાબદારી મળી, ત્યારે મેં રમતગમતમાંથી શીખેલી ટીમવર્કની ભાવનાને શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારા માટે શિક્ષક માત્ર કર્મચારી નહોતા. તેઓ ટીમના ખેલાડીઓ હતા. મુખ્ય શિક્ષકો માત્ર વહીવટી અધિકારી નહોતા. તેઓ પોતાની શાળાના કેપ્ટન હતા. વિદ્યાર્થીઓ માત્ર અભ્યાસ માટે આવતા બાળકો નહોતા. તેઓ રાષ્ટ્રના ભાવિ નાગરિકો હતા. આ જ દૃષ્ટિથી મેં શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કર્યું. દરેક શાળામાં ઓછામાં ઓછાં પાંચ વૃક્ષો ઉછેરવાનો વિચાર પણ ટીમવર્ક અને સામૂહિક જવાબદારીના આ જ સિદ્ધાંતમાંથી જન્મ્યો હતો.

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં સભ્ય તરીકે કાર્ય કરતી વખતે પણ રમતના મેદાનમાં શીખેલી શિસ્ત અને નિષ્પક્ષતા મારા માટે સૌથી મોટી શક્તિ બની. મેદાનમાં જેમ દરેક ખેલાડી માટે એકસરખા નિયમો હોય છે, તેમ જાહેર ભરતી પ્રક્રિયામાં પણ દરેક ઉમેદવાર માટે સમાન તક હોવી જોઈએ, આ વિચાર મેં હંમેશાં જાળવી રાખ્યો. મેદાનમાં જેમ રેફરી કોઈ ખેલાડીની ઓળખ જોઈને નિર્ણય લેતો નથી, તેમ ભરતી પ્રક્રિયામાં પણ ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન માત્ર તેની પ્રતિભાના આધારે જ થવું જોઈએ, આ સિદ્ધાંત મારા દરેક વિચારના કેન્દ્રમાં રહ્યો.

સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્ર

ધ પંચશીલ મર્કેન્ટાઇલ કો-ઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડમાં ડિરેક્ટર તરીકે કાર્ય કરતી વખતે પણ મેં રમતમાંથી શીખેલી જવાબદારી અને સામૂહિક નિર્ણય લેવાની

પરંપરાને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બેંકિંગ ક્ષેત્રમાં વિશ્વાસ સૌથી મોટી મૂડી છે. અને વિશ્વાસ ત્યાં જ જન્મે છે, જ્યાં પારદર્શિતા, શિસ્ત અને ટીમવર્ક હોય. આ ત્રણેય ગુણો મને રમતના મેદાનમાંથી મળ્યા હતા.

સહકારી ચળવળ

શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી લિમિટેડના અધ્યક્ષ તરીકે વર્ષો સુધી કાર્ય કરતી વખતે પણ મને સમજાયું કે સહકારી ચળવળ અને રમતગમત વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે. બંને જગ્યાએ વ્યક્તિ નહીં, પરંતુ સમૂહ મહત્વનો હોય છે. બંને જગ્યાએ વિશ્વાસ જ સૌથી મોટી મૂડી હોય છે. અને બંને જગ્યાએ સફળતા ત્યારે જ મળે છે, જ્યારે દરેક સભ્ય પોતાની જવાબદારી નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવે.

સમાજસેવાનું ક્ષેત્ર

સમાજસેવામાં પણ મેં ક્યારેય પોતાને કેન્દ્રમાં રાખ્યો નથી. જેમ બાસ્કેટબોલમાં કેપ્ટન આખી ટીમને સાથે લઈને ચાલે છે, તેમ સમાજમાં પણ દરેક વ્યક્તિને સાથે લઈને ચાલવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારા માટે સમાજ કોઈ પ્રેક્ષક નહોતો. સમાજ મારી ટીમ હતી. અને હું હંમેશાં મારી ટીમનો એક જવાબદાર ખેલાડી રહ્યો. મને ક્યારેય એવું લાગ્યું નથી કે નેતૃત્વનો અર્થ સૌથી આગળ ઊભા રહેવાનો છે. મારા માટે નેતૃત્વનો અર્થ હંમેશાં રહ્યો છે, સૌથી પહેલાં જવાબદારી સ્વીકારવી અને સૌથી છેલ્લે પોતાનો વિચાર કરવો.

રમતે ઘડેલો જાહેર જીવનનો પાયો

આજે હું વિશ્વાસપૂર્વક કહી શકું છું કે જો રમતગમતે મને શિસ્ત ન શીખવી હોત... જો બાસ્કેટબોલે મને ટીમવર્ક ન શીખવ્યું હોત... જો કેપ્ટનશિપે મને જવાબદારી ન શીખવી હોત... તો કદાચ હું જાહેર જીવનમાં મળેલી અનેક જવાબદારીઓ એટલી નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવી શક્યો ન હોત. મારા જીવનમાં રમતગમત અને જાહેર જીવન બે અલગ અધ્યાય નથી. તે એક જ યાત્રાના બે પડાવ છે. એક મેદાનમાં શરૂ થઈ હતી. અને બીજી સમાજના વિશાળ મેદાનમાં આગળ વધી. આજે પણ હું માનું છું કે મારા જીવનમાં મળેલા દરેક હોદ્દાનો સાચો પાયો કોઈ સરકારી કચેરીમાં નહીં, પરંતુ ભાવનગરના બાસ્કેટબોલના મેદાનમાં રચાયો હતો. "બાસ્કેટબોલના મેદાને મને નેતૃત્વ શીખવ્યું અને જાહેર જીવને તેને જીવવાની તક આપી." "મેદાનમાં શીખેલી ટીમવર્કની ભાવના જ શિક્ષણ, સહકાર, વહીવટ અને સમાજસેવામાં મારી સૌથી મોટી શક્તિ બની." "હું જ્યાં પણ ગયો, ત્યાં હોદ્દો બદલાયો; પરંતુ રમતગમતે શીખવેલા મૂલ્યો ક્યારેય બદલાયા નહીં." "સાચો ખેલાડી મેચ પૂરી થયા પછી મેદાન છોડે છે; પરંતુ સાચો નેતા આખું જીવન સમાજના મેદાનમાં રમતો રહે છે." "મારા જીવનમાં રમતગમત એક અધ્યાય નહોતો; તે મારા સમગ્ર જાહેર જીવનની પ્રસ્તાવના

હતી." બાસ્કેટબોલના મેદાને મને માત્ર રમત રમવી શીખવી નહોતી; તેણે જીવન જીવવાની કળા શીખવી હતી. ત્યાં મેં શીખેલા પાઠ જ મારા જાહેર જીવનના દરેક નિર્ણયો, દરેક જવાબદારી અને દરેક સંઘર્ષમાં મારા માર્ગદર્શક બન્યા. જીવનમાં મળેલા દરેક હોદ્દા કરતાં રમતના મેદાને મળેલા સંસ્કારો વધુ મૂલ્યવાન હતા.

"મેદાનમાં શીખેલું નેતૃત્વ જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનની સૌથી મોટી શક્તિ બન્યું." "કેપ્ટન બનવું સરળ છે; પરંતુ પોતાની પીડા ભૂલીને આખી ટીમને જીતાડવી એ સાચા નેતૃત્વની પ્રથમ કસોટી છે." "મારા પગમાં ફ્રેક્ચર થયું હતું, પરંતુ મારા મનોબળમાં ક્યારેય ફ્રેક્ચર આવ્યું નહોતું." "તે દિવસે મેં ટીમ માટે છ પોઈન્ટ મેળવ્યા હતા; પરંતુ એ જ દિવસે જીવને મને લાખો લોકો માટે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપી." "ટ્રોફી જીતવાનો આનંદ થોડા સમય માટે હોય છે, પરંતુ કર્તવ્ય નિભાવવાનો સંતોષ આખું જીવન સાથ આપે છે." "મેદાનમાં મેં શીખ્યું કે જીતવાનો સૌથી મોટો માર્ગ પોતાની ટીમને વિશ્વાસ આપવાનો છે." "જ્યાં વ્યક્તિ પોતાના દુઃખ કરતાં ટીમના હિતને મોટું માને છે, ત્યાંથી સાચા નેતૃત્વનો જન્મ થાય છે." "રમતે મને શીખવ્યું કે પરિશ્રમ ક્યારેય વ્યર્થ જતો નથી; તે ક્યારેક મેડલ આપે છે, તો ક્યારેક જીવનનું ધ્યેય." "ભાવનગરના બાસ્કેટબોલ મેદાને મને જે શીખવ્યું, તે કોઈ વિશ્વવિદ્યાલય શીખવી શક્યું ન હોત." "મારા જીવનની સૌથી મોટી જીત ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન બનવી નહોતી; પરંતુ તે જીતમાંથી જીવનભર માટે નેતૃત્વ, શિસ્ત અને કર્તવ્યનિષ્ઠાનો માર્ગ મેળવવો હતો."

"રમતના મેદાને હું ખેલાડી હતો; જાહેર જીવનમાં હું સેવક બન્યો. બંને યાત્રાનો આધાર એક જ હતો, જવાબદારી." "મારા માટે રમત ક્યારેય સ્પર્ધા નહોતી; તે ચારિત્ર્ય ઘડવાનું સાધન હતી." "જે દિવસે મેં ઈજા હોવા છતાં મેદાન છોડ્યું નહોતું, તે દિવસે કદાચ મારા જાહેર જીવનના સંઘર્ષોની પણ શરૂઆત થઈ ગઈ હતી." "જીવનની દરેક મોટી જવાબદારી પહેલાં રમતના મેદાને મને તૈયાર કરી દીધો હતો."

"મારા પગમાં ફ્રેક્ચર થયું હતું, પરંતુ મારા મનોબળમાં ક્યારેય ફ્રેક્ચર આવ્યું નહોતું."

"તે દિવસે મેં ટીમ માટે છ પોઈન્ટ મેળવ્યા હતા; પરંતુ એ જ દિવસે જીવને મને લાખો લોકો માટે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપી."

"ટ્રોફી જીતવાનો આનંદ થોડા સમય માટે હોય છે, પરંતુ કર્તવ્ય નિભાવવાનો સંતોષ આખું જીવન સાથ આપે છે."

"મેદાનમાં મેં શીખ્યું કે જીતવાનો સૌથી મોટો માર્ગ પોતાની ટીમને વિશ્વાસ આપવાનો છે."

"જ્યાં વ્યક્તિ પોતાના દુઃખ કરતાં ટીમના હિતને મોટું માને છે, ત્યાંથી સાચા નેતૃત્વનો જન્મ થાય છે."

"રમતે મને શીખવ્યું કે પરિશ્રમ ક્યારેય વ્યર્થ જતો નથી; તે ક્યારેક મેડલ આપે છે, તો ક્યારેક જીવનનું ધ્યેય."

"ભાવનગરના બાસ્કેટબોલ મેદાને મને જે શીખવ્યું, તે કોઈ વિશ્વવિદ્યાલય શીખવી શક્યું ન હોત."

"મારા જીવનની સૌથી મોટી જીત ગુજરાત સ્ટેટ ચેમ્પિયન બનવી નહોતી; પરંતુ તે જીતમાંથી જીવનભર માટે નેતૃત્વ, શિસ્ત અને કર્તવ્યનિષ્ઠાનો માર્ગ મેળવવો હતો."

"રમતના મેદાને હું ખેલાડી હતો; જાહેર જીવનમાં હું સેવક બન્યો. બંને યાત્રાનો આધાર એક જ હતો, જવાબદારી."

"મારા માટે રમત ક્યારેય સ્પર્ધા નહોતી; તે ચારિત્ર્ય ઘડવાનું સાધન હતી."

"જે દિવસે મેં ઈજા હોવા છતાં મેદાન છોડ્યું નહોતું, તે દિવસે કદાચ મારા જાહેર જીવનના સંઘર્ષોની પણ શરૂઆત થઈ ગઈ હતી." "જીવનની દરેક મોટી જવાબદારી પહેલાં રમતના મેદાને મને તૈયાર કરી દીધો હતો."

૨૪

સુરત તરફની પ્રથમ યાત્રા

એક શહેર તરફ નહીં, પરંતુ નવા જીવન તરફનું પ્રથમ પગલું

માનવીના જીવનમાં કેટલીક યાત્રાઓ માત્ર એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે પહોંચવાની પ્રક્રિયા નથી હોતી; તે જીવનની દિશા બદલી નાખનારા નિર્ણયો સાબિત થાય છે. મારી માટે સુરત તરફની પ્રથમ યાત્રા પણ એવી જ એક ઐતિહાસિક યાત્રા હતી. આ યાત્રામાં મેં માત્ર મારું ગામ છોડ્યું નહોતું, પરંતુ એક સીમિત જીવનમાંથી વિશાળ સંભાવનાઓ તરફ આગળ વધવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. મારા બાળપણ અને કિશોરાવસ્થાએ મને શ્રમ, સંસ્કાર અને સ્વાભિમાનની અમૂલ્ય મૂડી આપી હતી. પરંતુ સમય જતાં મને સમજાયું કે જીવનમાં માત્ર સપનાઓ જોવાથી કંઈ બદલાતું નથી; સપનાઓને સાકાર કરવા માટે નવા માર્ગ પર ચાલવાની હિંમત પણ જરૂરી છે. એ વિચાર સાથે મેં જીવનના નવા અધ્યાય તરફ આગળ વધવાનો નિર્ણય લીધો. વતન છોડવાનો નિર્ણય ભાવનાત્મક રીતે સહેલો નહોતો. ગામની ગલીઓ, પરિવારનો સ્નેહ, બાળપણની યાદો અને ઓળખીતું વાતાવરણ પાછળ છોડીને અજાણી દુનિયામાં જવું એ દરેક યુવાન માટે એક મોટો પડકાર હોય છે. મારા મનમાં પણ અનેક પ્રશ્નો હતા, પરંતુ ભય કરતાં વિશ્વાસ વધુ મજબૂત હતો. મને ખાતરી હતી કે જ્યાં પરિશ્રમ અને પ્રામાણિકતા સાથી બને છે, ત્યાં માર્ગ પોતે જ ખુલતા જાય છે.

સુરત તરફની મુસાફરી દરમિયાન મારા મનમાં અનેક વિચારો ઉદ્‌ભવતા હતા. એક બાજુ અજાણ્યા ભવિષ્યની અનિશ્ચિતતા હતી, તો બીજી બાજુ કંઈક નવું સર્જવાની અદમ્ય ઇચ્છા હતી. હું કોઈ તૈયાર સફળતાની શોધમાં નહોતો; હું એવી તક શોધવા નીકળ્યો હતો, જ્યાં મારી મહેનતને યોગ્ય દિશા મળી શકે. સુરત પહોંચ્યા પછી મને સૌથી પહેલાં જે વાતનો અનુભવ થયો, તે હતી આ શહેરની અવિરત ગતિ. અહીં દરેક વ્યક્તિ પોતાના સપનાઓને સાકાર કરવા માટે સતત દોડતી હતી. આ શહેરે મને પ્રથમ દિવસથી જ એક મૌન સંદેશ આપ્યો-"અહીં સ્થાન તેને જ મળે છે, જે સતત શીખે, મહેનત કરે અને સમય સાથે આગળ વધે." મને ધીમે ધીમે સમજાયું કે મોટું શહેર માત્ર વધુ તકો જ આપતું નથી; તે વધુ જવાબદારીઓ પણ આપે છે. અહીં કોઈ વ્યક્તિને તેની ઓળખથી નહીં, પરંતુ તેના કાર્યથી ઓળખવામાં આવે છે. આ વિચાર મારા સમગ્ર વ્યવસાયિક જીવનનો આધાર બન્યો. મેં નક્કી કર્યું કે મારી ઓળખ મારી વાણીથી નહીં, પરંતુ મારા કાર્ય, મારા ચારિત્ર્ય અને મારા વ્યવહારથી બનવી જોઈએ. સુરત તરફની આ પ્રથમ યાત્રાએ મારા વિચારોને પણ નવી દિશા

આપી. મેં અનુભવ્યું કે જીવનમાં પરિવર્તન સ્વીકારનાર વ્યક્તિ જ આગળ વધી શકે છે. જો માણસ પોતાના આરામના ઘેરામાં જ બંધાઈ રહે, તો નવી તકો સુધી ક્યારેય પહોંચી શકતો નથી. વિકાસનો માર્ગ હંમેશાં અજાણ્યા રસ્તાઓમાંથી જ પસાર થાય છે. આ યાત્રાએ મને આત્મનિર્ભરતા શીખવી. પોતાના નિર્ણયો જાતે લેવાની, પડકારોનો સામનો જાતે કરવાની અને દરેક પરિસ્થિતિમાંથી કંઈક નવું શીખવાની પ્રેરણા મળી. પછીના વર્ષોમાં જે કંઈ મેં પ્રાપ્ત કર્યું, તેનું મૂળ બીજ આ પ્રથમ યાત્રામાં જ વાવવામાં આવ્યું હતું.

આજે લાગે છે કે સુરત તરફની એ યાત્રા માત્ર ભૌગોલિક પરિવર્તન નહોતી; તે મારા વ્યક્તિત્વ, વિચારો અને જીવનદર્શનના પુનર્જન્મની શરૂઆત હતી. એ દિવસે શરૂ થયેલો પ્રવાસ આજે પણ મારા દરેક કાર્યમાં નવી પ્રેરણા અને નવી જવાબદારીનો અહેસાસ કરાવે છે.

“ઘર છોડવું સહેલું નથી, પરંતુ જીવનમાં આગળ વધવા માટે ક્યારેક પરિચિત સીમાઓની બહાર નીકળવું જ પડે છે.”

“માણસની સાચી યાત્રા પગથી નહીં, પરંતુ તેના વિચારો અને સંકલ્પોથી શરૂ થાય છે.”

“જે વ્યક્તિ પરિવર્તનને સ્વીકારે છે, તે જ પોતાના ભાગ્યનો સાચો સર્જક બને છે.”

“સુરત તરફની મારી પ્રથમ યાત્રા એક શહેર સુધીની સફર નહોતી; તે મારા સમગ્ર જીવનના નવા અધ્યાયનો પ્રારંભ હતી.”

વ્યવસાયના પ્રથમ પાઠ

મહેનત, શિસ્ત અને જવાબદારીની શાળા

હીરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતાં મેં સમજ્યું કે વ્યવસાયની શરૂઆત મૂડીથી થતી નથી; તે માણસના સ્વભાવથી થાય છે. કોઈપણ વ્યવસાયને લાંબા સમય સુધી ટકાવી રાખવા માટે સૌથી પહેલાં પોતાના વ્યક્તિત્વને ઘડવું જરૂરી છે. મારા જીવનના પ્રથમ વ્યવસાયિક પાઠ કોઈ કૉલેજ કે સંસ્થામાંથી નહીં, પરંતુ રોજિંદા કામમાંથી મળ્યા. મેં અનુભવ્યું કે કોઈપણ કાર્ય નાનું કે મોટું હોતું નથી. દરેક જવાબદારીને સમાન નિષ્ઠાથી નિભાવવી એ જ સાચી વ્યવસાયિકતા છે. જે વ્યક્તિ નાનાં કામમાં પ્રામાણિક રહે છે, તે જ મોટા નિર્ણયો પણ વિશ્વાસપૂર્વક લઈ શકે છે. સમયનું મહત્વ પણ મેં આ જ સમયગાળામાં ઊંડાણપૂર્વક સમજ્યું. સમયસર હાજર રહેવું, સમયસર કાર્ય પૂર્ણ કરવું અને આપેલી જવાબદારીમાં વિલંબ ન થવા દેવું, આ નાની લાગતી બાબતો જ માણસની વિશ્વસનીયતા ઊભી કરે છે. સમયનું પાલન એ માત્ર આદત નથી; તે બીજાના સમય અને વિશ્વાસનો આદર છે. મને એક બીજી

અગત્યની શીખ મળી, જવાબદારી ક્યારેય ટાળવી નહીં. મુશ્કેલ કામ હોય કે સરળ, દરેક કાર્યને પોતાના નામ સાથે જોડાયેલું માનીને કરવું જોઈએ. આ વિચારને કારણે જ પછીના વર્ષોમાં મોટી જવાબદારીઓ પણ આત્મવિશ્વાસથી સ્વીકારી શક્યો. ધીમે ધીમે સમજાયું કે વ્યવસાયમાં સફળતા કોઈ એક મોટા નિર્ણયથી મળતી નથી. તે રોજિંદા જીવનમાં લેવાતા અસંખ્ય નાના પરંતુ સાચા નિર્ણયોનું પરિણામ હોય છે. દરેક દિવસ કંઈક નવું શીખવતો ગયો અને દરેક અનુભવ મારા વ્યક્તિત્વમાં એક નવો ગુણ ઉમેરતો ગયો.

“મોટી સફળતા હંમેશાં નાનાં પરંતુ સતત કરાયેલા સારા કાર્યોથી જન્મે છે.”

“સમયનું સન્માન કરનાર વ્યક્તિ અંતે સમાજનો પણ વિશ્વાસ જીતે છે.”

“જવાબદારી સ્વીકારવી એ જ નેતૃત્વ તરફનું પ્રથમ પગલું છે.”

ગ્રાહકો સાથે વિશ્વાસનો સંબંધ

વેપારમાં વિશ્વાસ એ સૌથી મોટી મૂડી

સમય જતાં મેં અનુભવ્યું કે વ્યવસાયની સાચી ઓળખ તેની આવકથી થતી નથી, પરંતુ લોકો તેના વિશે શું વિચારે છે તેનાથી થાય છે. ગ્રાહકોનો વિશ્વાસ એ કોઈ જાહેરાતથી મળતો નથી; તે વર્ષોની પ્રામાણિકતા, પારદર્શિતા અને સારા વર્તનથી કમાવવો પડે છે. મારા માટે દરેક ગ્રાહક માત્ર વ્યવહારનો ભાગ નહોતો. હું હંમેશાં માનતો રહ્યો કે એક સંતુષ્ટ ગ્રાહક માત્ર ફરીથી વેપાર લઈને આવતો નથી, પરંતુ પોતાની સાથે વિશ્વાસની નવી શ્રેણી પણ લઈને આવે છે. તેથી દરેક વ્યક્તિ સાથે સન્માનપૂર્વક અને નિષ્ઠાપૂર્વક વર્તવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આપેલો શબ્દ મારા માટે હંમેશાં કરાર કરતાં પણ મોટો રહ્યો છે. મેં અનુભવ્યું કે વેપારમાં લખાણ કરતાં માણસનું ચારિત્ર્ય વધુ મહત્વનું હોય છે. એકવાર આપેલું વચન નિભાવવાથી જે વિશ્વાસ જન્મે છે, તે વર્ષો સુધી સંબંધોને જીવંત રાખે છે. મારા વ્યવસાયિક જીવનમાં અનેક ગ્રાહકો એવા મળ્યા, જેમનો સંબંધ ધીમે ધીમે માત્ર વ્યવસાય પૂરતો રહ્યો નહીં. તેઓ પરિવારના સભ્યોની જેમ સુખ-દુઃખમાં જોડાયા. આ અનુભવથી મને સમજાયું કે સાચો વેપારી માત્ર માલ વેચતો નથી; તે વિશ્વાસ, સ્નેહ અને સંબંધોનું પણ નિર્માણ કરે છે.

આજે પણ હું માનું છું કે બજારમાં સ્પર્ધા કિંમતથી જીતી શકાય, પરંતુ લોકોના હૃદયમાં સ્થાન માત્ર વિશ્વાસથી જ મળે છે. લાંબા ગાળાના સંબંધોનું રહસ્ય નફામાં નહીં, પરંતુ નિષ્ઠાપૂર્વકના વ્યવહારમાં છુપાયેલું છે.

“ગ્રાહક એક દિવસનો વ્યવહાર નથી; તે જીવનભરનો વિશ્વાસ બની શકે છે.”

“વચન આપવું સરળ છે, પરંતુ તેને નિભાવવું જ માણસનું સાચું ચારિત્ર્ય દર્શાવે છે.”

“મારા માટે વ્યવસાયનો સૌથી કિંમતી નફો ગ્રાહકોનો અડગ વિશ્વાસ રહ્યો છે.”

કારખાનાની શરૂઆત

સપનાથી સાકાર થયેલી શરૂઆત

દરેક ઉદ્યોગની શરૂઆત એક વિચારથી થાય છે, પરંતુ તેને સાકાર કરવા માટે હિંમત, ધીરજ અને સતત પરિશ્રમની જરૂર પડે છે. હીરા ઉદ્યોગમાં અનુભવ મેળવ્યા પછી મારા મનમાં એક વિચાર સતત પ્રબળ બનતો ગયો કે માત્ર બીજાના કાર્યનો ભાગ બનીને નહીં, પરંતુ પોતાની કાર્યસંસ્કૃતિ અને મૂલ્યોના આધારે એક એવી સંસ્થા ઊભી કરવી જોઈએ, જ્યાં ગુણવત્તા, વિશ્વાસ અને માણસાઈને પ્રથમ સ્થાન મળે. પોતાનું કારખાનું શરૂ કરવાનો નિર્ણય મારા જીવનનો સૌથી મોટો અને સાહસિક નિર્ણય હતો. આ નિર્ણય પાછળ કોઈ વિશાળ આર્થિક શક્તિ નહોતી, પરંતુ પોતાના પરનો અડગ વિશ્વાસ હતો. મર્યાદિત સંસાધનો વચ્ચે પણ મેં નક્કી કર્યું કે શરૂઆત ભલે નાની હોય, પરંતુ પાયો મજબૂત હોવો જોઈએ. કારખાનાની શરૂઆતમાં દરેક સાધન, દરેક વ્યવસ્થા અને દરેક ખર્ચ પાછળ ઘણો વિચાર કરવો પડતો. ઉપલબ્ધ સંસાધનોનો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો, કામની ગુણવત્તા જાળવીને ઉત્પાદન કેવી રીતે વધારવું અને ગ્રાહકોની અપેક્ષાઓ કેવી રીતે પૂર્ણ કરવી-આ પ્રશ્નોના જવાબ રોજિંદા કાર્યમાંથી જ મળતા ગયા. મારા માટે પ્રથમ કર્મચારીઓ માત્ર સહાયક નહોતા; તેઓ આ નવી યાત્રાના સહભાગી હતા. દરેક વ્યક્તિને સન્માન, વિશ્વાસ અને વિકાસની તક મળે તેવો કાર્યમાહોલ ઊભો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ધીમે ધીમે કાર્યસ્થળ માત્ર ઉત્પાદનનું કેન્દ્ર ન રહ્યું, પરંતુ પરસ્પર સહયોગ અને વિશ્વાસનું એક પરિવાર બની ગયું. આ પ્રારંભિક સમયગાળામાં જ મેં સમજ્યું કે સંસ્થાનો સાચો પાયો ઈંટ અને સિમેન્ટથી નહીં, પરંતુ મૂલ્યો અને સંબંધોથી રચાય છે. એ જ પાયો આગળના વર્ષોમાં વિકાસનું સૌથી મોટું બળ બન્યો.

"મોટી સંસ્થાઓ મોટી મૂડીથી નહીં, પરંતુ મોટા વિચારો અને મજબૂત મૂલ્યોથી જન્મે છે."

"શરૂઆત નાની હોય તો ચાલે, પરંતુ સંકલ્પ મોટો હોવો જોઈએ."

આર્થિક ઉતાર-ચઢાવ

પડકારોમાંથી ઘડાયેલો આત્મવિશ્વાસ

વ્યવસાયનો માર્ગ ક્યારેય સીધો અને સરળ હોતો નથી. વિકાસની દરેક સીડી પાછળ અનેક પડકારો છુપાયેલા હોય છે. મારા વ્યવસાયિક જીવનમાં પણ અનેક એવા સમય આવ્યા, જ્યારે આર્થિક પરિસ્થિતિએ કસોટી લીધી. મર્યાદિત મૂડી સાથે વ્યવસાય ચલાવવો એ પોતે જ એક સતત પડકાર હતો. દરેક નિર્ણય ખૂબ જ વિચારપૂર્વક લેવો પડતો. ઘણી વખત

એક નાનો નિર્ણય પણ સમગ્ર વ્યવસાય પર અસર કરી શકે તેવી સ્થિતિ સર્જાતી. આવા સમયમાં ઉતાવળ કરતાં સમજદારીને વધારે મહત્વ આપવાનું શીખ્યો. બજારમાં તેજી અને મંદી બંનેનો અનુભવ થયો. ક્યારેક કામ અપેક્ષા કરતાં વધુ મળતું, તો ક્યારેક પરિસ્થિતિ સંપૂર્ણપણે બદલાઈ જતી. આ પરિવર્તનોએ મને શીખવ્યું કે વ્યવસાયમાં સ્થિરતા બહારની પરિસ્થિતિથી નહીં, પરંતુ આંતરિક મનોબળથી આવે છે.

કેટલાક નિર્ણયો સફળ રહ્યા, જ્યારે કેટલાકે અપેક્ષિત પરિણામ આપ્યાં નહીં. પરંતુ દરેક નિષ્ફળતા મારા માટે અંત નહીં, પરંતુ આગામી સફળતાની તૈયારી બની. મેં ક્યારેય ભૂલોને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહીં; દરેક અનુભવનું વિશ્લેષણ કરીને તેને ભવિષ્ય માટેનો પાઠ બનાવ્યો.

આ સમગ્ર સમયગાળાએ મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી-પડકારો માણસને રોકવા માટે નહીં, પરંતુ તેને વધુ પરિપક્વ બનાવવા માટે આવે છે. "નિષ્ફળતા એ અંતિમ પરિણામ નથી; તે વધુ સારી શરૂઆત માટેની તૈયારી છે." "સંઘર્ષ માણસની શક્તિની પરીક્ષા લે છે અને ધીરજ તેને સફળતા સુધી પહોંચાડે છે."

૧૯૮૭ પછીનો વ્યવસાયિક વિકાસ

નાનકડી શરૂઆતથી વિસ્તરતી સફળતા

સમય સાથે દરેક સંસ્થાનો વિકાસ તેના કાર્યની ગુણવત્તા અને વિશ્વાસ પર આધારિત હોય છે. શરૂઆતમાં જે કારખાનું મર્યાદિત સાધનો સાથે શરૂ થયું હતું, તે ધીમે ધીમે પોતાની ઓળખ ઉભી કરવા લાગ્યું. કાર્યની ગુણવત્તા અને નિયમિતતાના કારણે નવા ગ્રાહકો જોડાતા ગયા. દરેક નવા સંબંધ સાથે જવાબદારી પણ વધતી ગઈ. મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો કે દરેક ગ્રાહકને માત્ર સેવા નહીં, પરંતુ વિશ્વાસનો અનુભવ થાય. સમય જતાં વ્યવસાયનું ક્ષેત્ર વિસ્તરતું ગયું. નવા લોકો જોડાયા, નવી તક મળી અને કાર્યની ક્ષમતા પણ વધી. પરંતુ વિકાસની આ સમગ્ર પ્રક્રિયામાં મૂળ મૂલ્યો ક્યારેય બદલાયા નહીં. શરૂઆતમાં જે સિદ્ધાંતો અપનાવ્યા હતા, તે જ આગળ વધવાનો આધાર રહ્યા. આ વિકાસ માત્ર વ્યવસાયિક નહોતો; તેણે સમાજમાં મારી ઓળખ પણ ઘડી. લોકો માટે હું માત્ર એક વેપારી નહીં, પરંતુ વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. આ ઓળખ કોઈ જાહેરાતથી નહીં, પરંતુ વર્ષો સુધીના સારા કાર્ય અને નિષ્ઠાપૂર્વકના વ્યવહારથી મળી. મારા માટે આ સમગ્ર વિકાસ એક વાતનો પુરાવો હતો કે સતત ગુણવત્તા અને વિશ્વાસ જ કોઈપણ સંસ્થાને લાંબા સમય સુધી આગળ લઈ જઈ શકે છે.

“વિકાસનું સાચું માપદંડ કદ નથી; વિશ્વાસનું વિસ્તરતું વર્તુળ છે.”

“ઓળખ કમાવવી મુશ્કેલ છે, પરંતુ તેને જાળવી રાખવી વધુ મોટી જવાબદારી છે.”

સંઘર્ષમાંથી મળેલા વ્યવસાયિક મૂલ્યો

વ્યવસાય કરતાં મોટું ચારિત્ર્ય

વર્ષોના વ્યવસાયિક જીવન તરફ આજે જ્યારે હું નજર કરું છું, ત્યારે સમજાય છે કે મેં માત્ર વ્યવસાય કર્યો નથી; મેં જીવનના અનેક મૂલ્યોને જીવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. સફળતા કે સંઘર્ષ-દરેક અનુભવ મને કંઈક નવું શીખવી ગયો.

પ્રામાણિકતા મારા દરેક નિર્ણયનું કેન્દ્ર રહી. સમયપાલન મારા કાર્યની ઓળખ બન્યું. વિશ્વાસ મારા દરેક સંબંધનો આધાર રહ્યો. ગુણવત્તા મારા કાર્યનું ધ્યેય બની અને પારદર્શિતા મારા વ્યવહારની વિશેષતા રહી. જવાબદારી સ્વીકારવાની ભાવનાએ મને ક્યારેય પરિસ્થિતિથી ભાગવા દીધી નહીં. દરેક પડકારને મેં શીખવાની તક તરીકે સ્વીકાર્યો. મને હંમેશાં લાગ્યું કે જે વ્યક્તિ શીખવાનું બંધ કરે છે, તેનો વિકાસ પણ ત્યાં જ અટકી જાય છે. તેથી જીવનના દરેક તબક્કે મેં નવા અનુભવોને ખુલ્લા મનથી સ્વીકાર્યા. આ બધા મૂલ્યો કોઈ પુસ્તકમાંથી મળ્યા નહોતા. તેઓ વર્ષોના પરિશ્રમ, સંઘર્ષ, સફળતા અને નિષ્ફળતાના સંયુક્ત અનુભવમાંથી ઘડાયા હતા. આજે પણ મારા દરેક નિર્ણય પાછળ આ જ મૂલ્યો માર્ગદર્શક બનીને ઊભા રહે છે.

“વ્યવસાયની સૌથી મોટી સફળતા નફામાં નહીં, પરંતુ ચારિત્ર્યમાં દેખાય છે.”

“પ્રામાણિકતા વિશ્વાસને જન્મ આપે છે, વિશ્વાસ સંબંધોને મજબૂત બનાવે છે અને સંબંધો સફળતાને સ્થાયી બનાવે છે.”

“જીવનમાં જે શીખવાનું બંધ કરે છે, તે આગળ વધવાનું પણ બંધ કરે છે.”

વ્યવસાયમાં માણસાઈ અને સંબંધો

વ્યવસાયનું સાચું હૃદય

સમય જતાં મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ કે વ્યવસાયનું સાચું મૂલ્ય તેની આવકમાં નહીં, પરંતુ તેના કારણે સર્જાતા સંબંધોમાં રહેલું છે. કોઈપણ સંસ્થા મશીનો, ઈમારતો કે મૂડીથી મોટી બનતી નથી; તે ત્યાં કાર્ય કરતા લોકો, તેમની લાગણીઓ અને પરસ્પરના વિશ્વાસથી જીવંત બને છે. આ કારણે મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો કે મારા વ્યવસાયમાં માણસાઈ પ્રથમ સ્થાને રહે. મારા માટે કર્મચારીઓ ક્યારેય માત્ર પગારદાર વ્યક્તિઓ નહોતા. તેઓ મારા સ્વપ્નને સાકાર કરવામાં સહભાગી એવા સહયાત્રીઓ હતા. કાર્યસ્થળે

મેં હંમેશાં એવો માહોલ ઊભો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, જ્યાં શિસ્તની સાથે સ્નેહ પણ હોય, જવાબદારીની સાથે આત્મીયતા પણ હોય અને કામની સાથે માનવીય મૂલ્યો પણ જીવંત રહે. જ્યારે કર્મચારી પોતાને પરિવારનો સભ્ય સમજે છે, ત્યારે તે માત્ર ફરજ બજાવતો નથી; તે સંસ્થાની પ્રગતિને પોતાનું કર્તવ્ય માને છે. વ્યવસાયિક જીવનમાં અનેક વેપારીઓ, સહયોગીઓ અને મિત્રો સાથે લાંબા સમય સુધી કામ કરવાની તક મળી. આ સંબંધો કોઈ લેખિત કરારથી મજબૂત બન્યા નહોતા; તેઓ પરસ્પરના વિશ્વાસ, પારદર્શિતા અને સન્માન પર ટકેલા હતા. વર્ષો સુધી સાથે કામ કરતાં મેં અનુભવ્યું કે સાચો સહયોગ ત્યાં જ જન્મે છે, જ્યાં સ્પર્ધા કરતાં વિશ્વાસ અને સ્વાર્થ કરતાં સહભાગિતાને વધુ મહત્વ આપવામાં આવે. મારા જીવનમાં વ્યવસાય અને સમાજ ક્યારેય એકબીજાથી અલગ રહ્યા નથી. મેં હંમેશાં માન્યું છે કે સમાજમાંથી મળેલી તકોનું ઋણ સમાજને પરત આપવું એ દરેક ઉદ્યોગપતિની નૈતિક જવાબદારી છે. આ વિચારને કારણે વ્યવસાયની સાથે સમાજસેવા, સહકારી પ્રવૃત્તિઓ, શિક્ષણ, રમતગમત, સંશોધન અને સાહિત્ય જેવા ક્ષેત્રોમાં પણ સક્રિય રીતે જોડાવાની પ્રેરણા મળી. સમાજ માટે કંઈક કરવું એ મારા માટે દાનનો વિષય નહોતો; તે કર્તવ્યનો વિષય હતો. યુવાનોને માર્ગદર્શન આપવું, સામાજિક સંસ્થાઓને મજબૂત બનાવવી, શિક્ષણ અને રમતગમતને પ્રોત્સાહન આપવું, ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ માટે કાર્ય કરવું-આ બધું મારા જીવનમાં વ્યવસાયથી અલગ કોઈ પ્રવૃત્તિ નહોતું. આ બધું મારા વ્યવસાયિક જીવનમાંથી જ જન્મેલા જીવનમૂલ્યોનું સ્વાભાવિક વિસ્તરણ હતું.

આજે મને સમજાય છે કે મારા જીવનની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિ માત્ર વ્યવસાયિક વિકાસ નથી. સૌથી મોટું સંતોષ એ છે કે જીવનના વિવિધ તબક્કે મળેલા લોકો આજે પણ વિશ્વાસ, સ્નેહ અને આત્મીયતા સાથે જોડાયેલા છે. સંબંધો જ એવી સંપત્તિ છે, જે સમય સાથે વધુ સમૃદ્ધ બનતી જાય છે. મારા માટે વ્યવસાયનો સાચો અર્થ હંમેશાં એ જ રહ્યો છે કે વ્યક્તિ પોતે આગળ વધે અને પોતાની સાથે અનેક લોકોના જીવનમાં પણ પ્રગતિ, આશા અને આત્મવિશ્વાસનું પ્રકાશ પ્રગટાવે. કારણ કે માણસની સાચી ઓળખ તેના દ્વારા કમાયેલી સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ તેના કારણે સમૃદ્ધ બનેલા જીવનોથી થાય છે.

“માણસાઈથી જોડાયેલા સંબંધો જ જીવનની સૌથી મોટી મૂડી છે.”

“વ્યવસાયનું હૃદય મશીનોમાં નહીં, પરંતુ માણસોના વિશ્વાસમાં ધબકે છે.”

“જે સફળતા બીજા માટે ઉપયોગી બને, તે જ સાચી સફળતા છે.”

વ્યવસાયે મને શું શીખવ્યું?

વર્ષોના વ્યવસાયિક જીવને મને માત્ર વેપાર કરવાની પદ્ધતિ શીખવી નથી; તેણે જીવન જીવવાની દૃષ્ટિ આપી છે. દરેક સફળતા, દરેક પડકાર, દરેક નિર્ણય અને દરેક સંબંધમાંથી મને એવા મૂલ્યો મળ્યા, જે આજે પણ મારા જીવનના માર્ગદર્શક છે. મેં અનુભવ્યું કે સંપત્તિ જીવનને સુવિધા આપી શકે છે, પરંતુ વિશ્વાસ જીવનને અર્થ આપે છે. પૈસા કમાવવા માટે બુદ્ધિ જરૂરી છે, પરંતુ વિશ્વાસ કમાવવા માટે ચારિત્ર્ય જરૂરી છે. આ કારણે મેં હંમેશાં વિશ્વાસને સંપત્તિ કરતાં વધુ મૂલ્યવાન માન્યો છે. મારા માટે ગ્રાહક ક્યારેય માત્ર વ્યવસાયિક વ્યવહારનો ભાગ રહ્યો નથી. દરેક ગ્રાહક એક નવા સંબંધની શરૂઆત રહ્યો છે. કર્મચારીઓ પણ માત્ર કાર્ય કરનાર લોકો નહોતા; તેઓ મારા સ્વપ્નના સહયાત્રીઓ હતા. તેમની પ્રગતિમાં જ મારી સફળતા સમાયેલી હતી. મને સમજાયું કે વ્યવસાયનો હેતુ માત્ર નફો કમાવવાનો નથી. જો વ્યવસાય સમાજને રોજગાર આપે, યુવાનોને પ્રેરણા આપે, વિશ્વાસનું વાતાવરણ ઊભું કરે અને મૂલ્યોનું સંરક્ષણ કરે, તો જ તે સાચા અર્થમાં સફળ કહેવાય. આથી જ મેં વ્યવસાયને સમાજસેવાના સાધન તરીકે પણ સ્વીકાર્યો. પ્રામાણિકતા સમય સાથે ક્યારેય જૂની થતી નથી. બદલાતી ટેકનોલોજી, બદલાતા બજારો અને બદલાતી વ્યવસાયિક પદ્ધતિઓ વચ્ચે પણ સત્યનિષ્ઠા અને પારદર્શિતા હંમેશાં અડગ રહે છે. આ જ મૂલ્યો લાંબા ગાળાની સફળતાનો સાચો આધાર બને છે. સમયનું પાલન પણ મારા જીવનનો અભિન્ન ભાગ રહ્યું છે. સમય પ્રત્યેનો આદર એટલે પોતાના જીવન અને બીજાના જીવન પ્રત્યેનો આદર. સમયસર લેવાયેલા નિર્ણયો અને સમયસર પૂર્ણ થયેલા કાર્ય જ વિશ્વાસનું નિર્માણ કરે છે. મેં એ પણ અનુભવ્યું કે માણસાઈ વગરની સફળતા માત્ર બહારથી ચમકે છે, પરંતુ અંદરથી ખાલી રહે છે. સાચી સફળતા ત્યાં જન્મે છે, જ્યાં પ્રગતિની સાથે સંવેદના, જવાબદારી અને સેવા પણ જોડાયેલી હોય.

આ સમગ્ર યાત્રાનો સૌથી મોટો પાઠ એ રહ્યો કે સાચો ઉદ્યોગપતિ માત્ર પોતાનું ભવિષ્ય ઘડતો નથી; તે અનેક લોકોના જીવનમાં નવી આશા અને નવી તકોનું નિર્માણ કરે છે. પોતાના વિકાસની સાથે સમાજના વિકાસને પણ ધ્યેય બનાવનાર વ્યક્તિ જ લાંબા સમય સુધી લોકોના હૃદયમાં જીવંત રહે છે.

મારા જીવનના દસ વ્યવસાયિક સિદ્ધાંતો

૧. સંપત્તિ કરતાં વિશ્વાસ મોટો છે.

૨. ગ્રાહક માત્ર ગ્રાહક નથી, સંબંધ છે.

૩. કર્મચારી માત્ર કામદાર નથી, સહયાત્રી છે.

૪. વ્યવસાય માત્ર નફા માટે નહીં, સમાજ માટે પણ હોવો જોઈએ.

૫. પ્રામાણિકતા ક્યારેય જૂની થતી નથી.

૬. સમયનું પાલન સફળતાનો પાયો છે.

૭. ગુણવત્તા એ જાહેરાત કરતાં વધુ શક્તિશાળી ઓળખ છે.

૮. માણસાઈ વગરની સફળતા અધૂરી છે.

૯. સતત શીખનાર વ્યક્તિ જ સતત આગળ વધે છે.

૧૦. સાચો ઉદ્યોગપતિ પોતે આગળ વધે અને બીજાને પણ આગળ વધારે.

"વ્યવસાયે મને ધન કમાવવું શીખવ્યું, પરંતુ માણસાઈએ મને જીવન જીવવું શીખવ્યું."

"મારી સૌથી મોટી કમાણી પૈસા નહીં, પરંતુ લોકોનો વિશ્વાસ, સ્નેહ અને આશીર્વાદ છે."

"માણસ પાછળ મિલકત નહીં, પરંતુ તેના દ્વારા સર્જાયેલા મૂલ્યો, સંબંધો અને સમાજ માટે કરેલા કાર્યો જ અમર રહે છે."

હીરા ઉદ્યોગમાં પ્રવેશ

પરિશ્રમથી શરૂ થયેલી વ્યવસાયિક સફર

જીવનમાં કેટલીક શાળાઓ એવી હોય છે, જ્યાં કોઈ પાઠ્યપુસ્તક નથી, કોઈ પરીક્ષા નથી અને કોઈ પ્રમાણપત્ર પણ મળતું નથી; છતાં ત્યાંથી મળેલું જ્ઞાન આખું જીવન માર્ગદર્શન આપે છે. મારા માટે હીરા ઉદ્યોગ એવી જ એક જીવંત શાળા હતી. અહીં મેં માત્ર હીરા ઘસવાની કળા જ શીખી નહીં, પરંતુ પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, જવાબદારી, શિસ્ત અને વ્યવસાયિક નૈતિકતાના અમૂલ્ય પાઠ પણ શીખ્યા.

૧૧ જુલાઈ, ૧૯૮૭ મારા જીવનની એવી તારીખ છે, જેણે મારા સમગ્ર ભવિષ્યની દિશા બદલી નાખી. આ દિવસે મેં મારા વતનની યાદોને હૃદયમાં સમેટીને સુરત શહેરમાં નવા સપનાઓ સાથે પગ મૂક્યો. મારી પાસે મોટી મૂડી નહોતી, કોઈ વિશાળ વ્યવસાયિક પૃષ્ઠભૂમિ નહોતી, પરંતુ માતા-પિતાએ આપેલા સંસ્કારો, પરિશ્રમ કરવાની તૈયારી અને પોતાના પરનો અડગ વિશ્વાસ મારી સૌથી મોટી સંપત્તિ હતી. સુરત તે સમયે ઝડપથી વિકસતું વેપારી શહેર હતું. ખાસ કરીને હીરા ઉદ્યોગ અનેક યુવાનો માટે રોજગાર અને વિકાસનું કેન્દ્ર બની રહ્યો હતો. મને પણ આ ઉદ્યોગમાં કામ કરવાની તક મળી અને થોડા સમયમાં જ સમજાઈ ગયું કે હીરા ઉદ્યોગ માત્ર રોજગાર નથી; તે ધીરજ, એકાગ્રતા અને જવાબદારીની શાળા છે. થોડા સમયના અનુભવ પછી મેં **૧૧ જુલાઈ, ૧૯૮૭ના રોજ**

મારી પોતાની હીરાની ફેક્ટરી શરૂ કરી. આ નિર્ણય સરળ નહોતો. મર્યાદિત મૂડી, નવી જવાબદારીઓ અને ભવિષ્યની અનિશ્ચિતતા વચ્ચે વ્યવસાય શરૂ કરવાનો નિર્ણય હિંમત માંગતો હતો. છતાં મને વિશ્વાસ હતો કે જો કામમાં પ્રમાણિકતા અને ગુણવત્તા હશે, તો માર્ગ જરૂર બનશે.

મારી વ્યવસાયિક સફરમાં જાણીતા હીરા વેપારી **શ્રી આર. પી. દોશી**નો વિશેષ વિશ્વાસ મને મળ્યો. ફેક્ટરીની શરૂઆતથી લઈને તે બંધ થઈ ત્યાં સુધી મેં માત્ર તેમના જ હીરાનું કામ કર્યું. વેપારી અને કારખાનેદાર વચ્ચે વર્ષો સુધી જળવાયેલો આ સંબંધ મારા માટે માત્ર વ્યવસાયિક વ્યવહાર નહોતો; તે વિશ્વાસ, નિષ્ઠા અને પરસ્પર સન્માનનું જીવંત ઉદાહરણ હતો. હીરા ઘસવાનું કાર્ય માત્ર હાથની કુશળતા નથી. તે મનની સ્થિરતા, અદભૂત એકાગ્રતા અને અસાધારણ જવાબદારીની માંગ કરે છે. કાચા હીરાની અંદર છુપાયેલું તેજ બહાર લાવવા માટે જેમ ધીરજ અને ઝીણવટ જરૂરી છે, તેમ માણસના વ્યક્તિત્વને પણ પરિશ્રમ, સંઘર્ષ અને આત્મસુધારણાથી જ ચમક મળે છે. હીરા સાથે કામ કરતાં કરતાં મને સમજાયું કે સાચી ચમક બહારથી નહીં, અંદરથી જન્મે છે. શરૂઆતના દિવસોમાં હું વધુ બોલવા કરતાં વધુ શીખતો હતો. અનુભવી કારીગરોનું કામ ધ્યાનથી જોતો, તેમની કાર્યપદ્ધતિ સમજતો અને દરેક નાની બાબતમાંથી શીખવાનો પ્રયત્ન કરતો. મને સમજાયું કે અનુભવ કોઈ પુસ્તકમાં મળતો નથી; તે વર્ષોની નિષ્ઠા અને સતત મહેનતથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે સમયગાળામાં હીરાના વેપારીઓ તૈયાર થયેલા હીરાની અત્યંત ઝીણવટથી તપાસ કરતા. ગુણવત્તામાં સહેજ પણ ખામી જણાતી હોય તો હીરો પરત મોકલી દેવામાં આવતો. પરંતુ મારા જીવનની સૌથી ગૌરવપૂર્ણ સિદ્ધિઓમાંની એક એ છે કે **૧૧ જુલાઈ, ૧૯૮૭થી ૧૯૯૨ સુધીના પાંચ વર્ષ દરમિયાન મારી ફેક્ટરીમાંથી તૈયાર થયેલો એક પણ હીરો રિપેર માટે પાછો આવ્યો નહોતો.**

આજે પણ એક રસપ્રદ પ્રસંગ યાદ આવે છે. ક્યારેક શ્રી આર. પી. દોશી મને કહેતા:

"નાથુભાઈ, આ હીરા એકવાર જોઈ લો."

હું તેમની પાસેથી આઈગ્લાસ લઈને તેઓએ તપાસેલા હીરાઓને જ ફરી તેમની સામે મૂકી દેતો અને હળવા સ્મિત સાથે કહેતો:

"હા, હું જોઈને જ આવ્યો છું."

આમાં અહંકાર નહોતો; પોતાના કામની ગુણવત્તા પ્રત્યેનો અડગ આત્મવિશ્વાસ હતો. મને ખાતરી હતી કે મારા હાથમાંથી નીકળેલો દરેક હીરો ગુણવત્તાની દરેક કસોટી પર ખરો ઊતરશે. મારા માટે આ પાંચ વર્ષ માત્ર વ્યવસાયિક સફળતાનો સમય નહોતો; તે

મારા પરિવાર પાસેથી વારસામાં મળેલા માણસાઈ, પ્રમાણિકતા અને વિશ્વાસના મૂલ્યોની સાચી કસોટી હતી. બાળપણમાં જે સંસ્કારો મેં મારા માતા-પિતા અને પરિવાર પાસેથી મેળવ્યા હતા, તે જ સંસ્કારોને મેં વ્યવસાયમાં પણ જીવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કદાચ આ જ કારણ હતું કે એક તરફ વેપારીનો વિશ્વાસ વર્ષો સુધી અખંડિત રહ્યો અને બીજી તરફ ગુણવત્તા સાથે ક્યારેય સમાધાન કરવાની જરૂર પડી નહીં. કારખાનાની શરૂઆત નાના પાયે થઈ હતી. શરૂઆતમાં દરેક ખર્ચ ખૂબ વિચારપૂર્વક કરવો પડતો. મૂડી મર્યાદિત હતી, પરંતુ હિંમત અને આત્મવિશ્વાસ અપરિમિત હતા. ઘણી વખત એક મશીન ખરીદતાં પહેલાં પણ અનેક વાર વિચારવું પડતું. છતાં મેં ક્યારેય પરિશ્રમથી પીછેહઠ કરી નહીં. વ્યવસાયમાં સૌથી મોટું રોકાણ પૈસા નહીં, પરંતુ ધીરજ અને વિશ્વાસ હોય છે આ વાત મેં મારા જીવનમાં અનુભવી. શરૂઆતના દિવસોમાં હું માત્ર કારખાનાનો માલિક નહોતો. આયોજન કરનાર, કામનું સંચાલન કરનાર, ગુણવત્તા ચકાસનાર અને જરૂર પડે ત્યારે સામાન્ય કારીગર તરીકે પણ કામ કરતો. આ અનુભવથી મને વ્યવસાયના દરેક પાસાની ઊંડી સમજ મળી. સમય જતાં કારખાનામાં કર્મચારીઓ જોડાતા ગયા. મારા માટે તેઓ માત્ર પગાર પર કામ કરતા લોકો નહોતા; તેઓ મારા સ્વપ્નના સહયાત્રીઓ હતા. મેં હંમેશાં તેમને પરિવારના સભ્ય જેવી લાગણી આપી. તેમની સમસ્યાઓ સાંભળવી, શક્ય હોય ત્યાં સુધી મદદ કરવી અને તેમની મહેનતનું સન્માન કરવું મારા સ્વભાવનો ભાગ બની ગયો. હું માનું છું કે કોઈપણ કારખાનાની સાચી શક્તિ તેની મશીનોમાં નહીં, પરંતુ ત્યાં કાર્યરત લોકોની નિષ્ઠા અને સમર્પણમાં વસે છે. વ્યવસાય દરમિયાન અનેક ઉતાર-ચઢાવ આવ્યા. બજારમાં તેજી પણ જોઈ અને મંદી પણ જોઈ. આર્થિક પડકારો આવ્યા, નિર્ણયો લેવા પડ્યા અને જોખમો પણ ઉઠાવવા પડ્યા. પરંતુ એક સિદ્ધાંત ક્યારેય બદલાયો નહીં, પ્રામાણિકતા સાથે કામ કરવું અને વિશ્વાસ જાળવી રાખવો. મેં હંમેશાં ટૂંકા ગાળાના નફા કરતાં લાંબા ગાળાના સંબંધોને વધુ મહત્વ આપ્યું. સમય જતાં મને સમજાયું કે વેપાર માત્ર ખરીદી અને વેચાણનું નામ નથી. તે જવાબદારી, સમયપાલન, આપેલા શબ્દનું પાલન અને માનવીય સંબંધોની કળા છે. વેપારીની સાચી ઓળખ તેની મૂડીથી નહીં, પરંતુ તેના ચારિત્ર્યથી થાય છે. પૈસા ગુમાવીને ફરી કમાઈ શકાય, પરંતુ વિશ્વાસ ગુમાવીને ફરી મેળવવો અત્યંત મુશ્કેલ છે.

આજે જ્યારે હું મારી વ્યવસાયિક યાત્રા તરફ નજર કરું છું, ત્યારે સમજાય છે કે હીરા ઉદ્યોગે મને માત્ર વ્યવસાય શીખવ્યો નથી; તેણે જીવન જીવવાની દૃષ્ટિ આપી છે. તેણે મને સમજાવ્યું કે સફળતા માત્ર સંપત્તિ એકત્ર કરવામાં નથી, પરંતુ એવા સંબંધો કમાવવામાં છે, જ્યાં લોકો નિઃસંકોચ કહી શકે **"આ વ્યક્તિ પર વિશ્વાસ કરી શકાય."** મારા માટે હીરા કરતાં પણ વધુ કિંમતી વસ્તુ વિશ્વાસ છે.

હીરો બજારમાં ખરીદી શકાય છે, પરંતુ વિશ્વાસ વર્ષોની પ્રામાણિકતા, ગુણવત્તા, સમયપાલન અને માણસાઈથી જ કમાવી શકાય છે. આ જ મૂલ્યોને મેં મારા સમગ્ર વ્યવસાયિક, સામાજિક અને જાહેર જીવનમાં જાળવવાનો સતત પ્રયત્ન કર્યો છે.

"હીરો ઘસતા પહેલાં માણસને પોતાનું વ્યક્તિત્વ ઘસવું પડે છે."

"કુશળતા અનુભવથી મળે છે અને અનુભવ ધીરજથી."

"દરેક કાચા હીરામાં તેજ છુપાયેલું હોય છે; જરૂર હોય છે તો માત્ર યોગ્ય પરિશ્રમની."

"વ્યવસાયની સૌથી મોટી મૂડી નફો નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ છે."

"હીરો ઘસવાથી ચમકે છે, પરંતુ માણસ સત્યનિષ્ઠા, પરિશ્રમ અને માણસાઈથી ઝળહળે છે."

વ્યવસાયમાંથી મળેલા જીવનદર્શન અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

સફળ વ્યવસાયનો સાચો હેતુ માત્ર સમૃદ્ધિ નહીં, પરંતુ સમાજને સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે

મારા જીવનની વ્યવસાયિક યાત્રા માત્ર આર્થિક પ્રગતિની સફર નહોતી; તે માણસોને સમજવાની, સંબંધોને જીવવાની અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીને અનુભવાની એક સતત પ્રક્રિયા હતી. વ્યવસાયે મને આવક આપી, પરંતુ તેનાથી પણ વધુ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ-અનુભવ, દૃષ્ટિ, વિશ્વાસ અને માનવતાની સમજણ-આપી. તેથી જ હું માનું છું કે વ્યવસાય માત્ર જીવનનિર્વાહનું સાધન નથી; તે સમાજનિર્માણનું પણ એક શક્તિશાળી માધ્યમ બની શકે છે.

વ્યવસાયમાં પ્રવેશ કર્યા પછી મેં ખૂબ જ નજીકથી જોયું કે કોઈપણ સંસ્થા એક વ્યક્તિથી મોટી બનતી નથી. તેની સફળતા પાછળ કર્મચારીઓની મહેનત, ગ્રાહકોનો વિશ્વાસ, વેપારી મિત્રોનો સહકાર અને સમાજનો આશીર્વાદ જોડાયેલો હોય છે. તેથી મેં ક્યારેય વ્યવસાયને માત્ર "મારો" વ્યવસાય માન્યો નથી; તે અનેક લોકોના પરિશ્રમ અને વિશ્વાસથી વિકસેલી એક સામૂહિક યાત્રા રહી છે. સમય જતાં મને સમજાયું કે વ્યવસાયમાં કમાયેલો નફો જીવનનો અંતિમ હેતુ બની શકતો નથી. નફો જરૂરી છે, કારણ કે તેના વિના વ્યવસાય ટકી શકતો નથી; પરંતુ જો વ્યવસાયનો લાભ માત્ર માલિક સુધી મર્યાદિત રહી જાય, તો તેની સફળતા અધૂરી રહે છે. સાચો વ્યવસાય એ છે, જે પોતાની સાથે અનેક પરિવારોને રોજગાર આપે, યુવાનોને તકો આપે અને સમાજના વિકાસમાં પોતાનો હિસ્સો

ભજવે. મારા વ્યવસાયિક જીવનમાં એક સિદ્ધાંત હંમેશાં અડગ રહ્યો-"લોકોને માત્ર ગ્રાહક તરીકે નહીં, પરંતુ સંબંધ તરીકે જોવું." જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ મારી સાથે વ્યવહાર કરવા આવતી, ત્યારે હું તેને માત્ર વેપારની દૃષ્ટિએ જોતો નહોતો. તેના વિશ્વાસનું જતન કરવું, તેની સમસ્યાને સમજવી અને શક્ય હોય ત્યાં સુધી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું, આ મારી કાર્યપદ્ધતિનો ભાગ હતો. મને વિશ્વાસ છે કે માણસાઈથી જોડાયેલા સંબંધો કોઈપણ વ્યાપારી કરાર કરતાં વધુ મજબૂત હોય છે. વ્યવસાયે મને સમાજની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને પણ સમજાવી. અનેક યુવાનો રોજગારની શોધમાં સંઘર્ષ કરતા જોયા, નાના વેપારીઓ મૂડીના અભાવે આગળ વધી શકતા નહોતા અને મહેનતુ લોકો માત્ર યોગ્ય તકના અભાવે પાછળ રહી જતા હતા. આ અનુભવોને કારણે મારા મનમાં એક વિચાર વધુ મજબૂત બન્યો કે જો વ્યવસાય સફળ બને, તો તેની સફળતાનો લાભ સમાજ સુધી પહોંચવો જોઈએ. કદાચ આ જ વિચારધારાએ મને માત્ર ઉદ્યોગપતિ બનીને સંતોષ માનવા દીધો નહીં. હું સમાજસેવા, સહકારી ચળવળ, રમતગમત, સંશોધન, સાહિત્ય અને યુવાનોના માર્ગદર્શન જેવા ક્ષેત્રોમાં પણ સક્રિય બન્યો. મને લાગ્યું કે વ્યવસાયે મને જે અનુભવ અને ક્ષમતા આપી છે, તેનો ઉપયોગ માત્ર પોતાના વિકાસ માટે નહીં, પરંતુ સમાજના વિકાસ માટે પણ થવો જોઈએ. મારા જીવનમાં વ્યવસાય અને સમાજસેવા ક્યારેય એકબીજાથી અલગ રહ્યા નથી. બંને એક જ વિચારધારાના બે પાસાં રહ્યા છે. વ્યવસાયે મને સાધનો આપ્યા અને સમાજે મને તે સાધનોનો સદુપયોગ કરવાનો માર્ગ બતાવ્યો. આ કારણે મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો કે મારા કાર્યથી લોકોમાં વિશ્વાસ વધે, યુવાનોને પ્રેરણા મળે અને સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તન માટે નાનું-મોટું યોગદાન આપી શકું.

મારી સૌથી મોટી કમાણી બેંક ખાતામાં જમા થયેલી રકમ નથી. મારી સૌથી મોટી કમાણી એ છે કે જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં મળેલા લોકો આજે પણ વિશ્વાસ સાથે મને યાદ કરે છે, સ્નેહપૂર્વક મળે છે અને પોતાના પરિવારના સભ્યની જેમ સંબંધ જાળવી રાખે છે. આ જ સંબંધો મારા માટે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં વધુ કિંમતી છે. વ્યવસાયે મને શીખવ્યું કે સાચી સફળતા તે નથી, જે માત્ર પોતાના જીવનને સમૃદ્ધ બનાવે; સાચી સફળતા તે છે, જે અનેક લોકોના જીવનમાં આશા, રોજગાર, વિશ્વાસ અને પ્રેરણાનો પ્રકાશ પ્રગટાવે. માણસનું જીવન ત્યારે જ સાર્થક બને છે, જ્યારે તેની સિદ્ધિઓ સમાજના કલ્યાણ સાથે જોડાય. આ વિચાર આજે પણ મારા દરેક કાર્યનું માર્ગદર્શન કરે છે. પછી ભલે તે વ્યવસાય હોય,

સામાજિક સંસ્થા હોય, રમતગમતનું આયોજન હોય કે પુસ્તકનું સર્જન-મારો પ્રયત્ન એક જ રહ્યો છે કે મારા કાર્યથી સમાજને કંઈક સકારાત્મક મળે અને આવનારી પેઢીને આગળ વધવાનો માર્ગ મળે.

"વ્યવસાયનો સાચો હેતુ માત્ર સંપત્તિનું સર્જન નહીં, પરંતુ વિશ્વાસ અને માનવતાનું નિર્માણ છે."

"જે સફળતા માત્ર પોતાના સુધી મર્યાદિત રહે છે, તે અધૂરી છે; સાચી સફળતા તે છે, જે સમાજને પણ આગળ લઈ જાય."

"નફો વ્યવસાયને સમૃદ્ધ બનાવે છે, પરંતુ સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી જીવનને સમૃદ્ધ બનાવે છે."

"મારા માટે વ્યવસાય રોજગારનું સાધન હતો, પરંતુ સમાજસેવા જીવનનો ધર્મ બની."

"માણસ પાછળ મિલકત નહીં, પરંતુ તેના દ્વારા સર્જાયેલા મૂલ્યો અને સંબંધો જીવંત રહે છે."

૨૫

વ્યવસાય, સંઘર્ષ અને સફળતા

"સફળતા કોઈ એક દિવસની ઘટના નથી; તે વર્ષો સુધી કરેલા પરિશ્રમ, સંઘર્ષ, પ્રામાણિકતા અને સતત શીખવાની પ્રક્રિયાનું પરિણામ છે."

જીવનમાં દરેક વ્યક્તિને પોતાનો માર્ગ પોતે જ બનાવવો પડે છે. કોઈને તૈયાર રસ્તો મળે છે, તો કોઈને રસ્તો બનાવતાં બનાવતાં આગળ વધવું પડે છે. મારા જીવનમાં વ્યવસાય માત્ર આવકનું સાધન નહોતો; તે જીવનને સમજવાનો, માણસોને ઓળખવાનો અને જવાબદારીઓ નિભાવવાનો એક વિશાળ વિદ્યાલય હતો. મારા બાળપણથી જ પરિવારના સંસ્કારોમાં પરિશ્રમનું વિશેષ સ્થાન હતું. ઘરનું વાતાવરણ એવું હતું કે કામને ક્યારેય નાનું કે મોટું માનવામાં આવતું નહોતું. જે કાર્ય હાથમાં લેવાય તેને સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને ઈમાનદારીથી પૂર્ણ કરવું, આ જ જીવનનો પ્રથમ વ્યવસાયિક પાઠ હતો. આ સંસ્કારોના કારણે જીવનમાં આવનાર દરેક તકને મેં માત્ર રોજગાર તરીકે નહીં, પરંતુ વ્યક્તિત્વના વિકાસના અવસર તરીકે સ્વીકારી.

મુંબઈના હીરા ઉદ્યોગથી વ્યવસાયિક જીવનની શરૂઆત

મારા વ્યવસાયિક જીવનની શરૂઆત ખૂબ જ નાની ઉંમરે થઈ. શાળામાં અભ્યાસ દરમિયાન મારા પિતા સાથે મુંબઈ જવાનો અવસર મળ્યો. ત્યાં પ્રથમ વખત હીરા ઉદ્યોગનું વિશાળ વિશ્વ નજીકથી જોવા મળ્યું. શરૂઆતમાં હું માત્ર નિરીક્ષક હતો, પરંતુ થોડા જ સમયમાં હીરા ઘસવાના કાર્યમાં રસ વધ્યો અને તે શીખવાની તક મળી. હીરાના ઉદ્યોગમાં દરેક ક્ષણે ધીરજ, એકાગ્રતા અને ચોકસાઈ જરૂરી હોય છે. એક નાનકડી ભૂલ પણ કિંમતી હીરાની ગુણવત્તા અને મૂલ્યને અસર કરી શકે છે. આ વ્યવસાયે મને શીખવ્યું કે સફળતા ઝડપથી નહીં પરંતુ સતત કાળજી, અભ્યાસ અને અનુશાસનથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનુભવ માત્ર એક કારીગર તરીકેનો નહોતો; તેણે મારા વિચારોને વ્યવસાયિક દિશા આપી. ગુણવત્તા પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા અને કાર્યમાં નિષ્ઠા જેવા ગુણો જીવનભર મારા વ્યક્તિત્વનો અભિન્ન ભાગ બની રહ્યા.

સંઘર્ષ : દરેક નવી શરૂઆતની કિંમત

વ્યવસાયિક જીવન ક્યારેય સીધી રેખામાં આગળ વધતું નથી. દરેક નવા તબક્કા સાથે નવી મુશ્કેલીઓ, નવી જવાબદારીઓ અને નવા પડકારો જોડાયેલા હોય છે. આર્થિક મર્યાદાઓ, અજાણ્યા શહેરમાં પોતાનું સ્થાન બનાવવાની પ્રક્રિયા, પરિવારની જવાબદારીઓ અને ભવિષ્ય અંગેની અનિશ્ચિતતા, આ બધાનો સામનો કરવો પડ્યો. પરંતુ મેં ક્યારેય સંઘર્ષને અવરોધ માન્યો નહીં. મારા માટે સંઘર્ષ એક શિક્ષક હતો. તેણે મને સહનશક્તિ આપી, નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા વિકસાવી અને દરેક નિષ્ફળતામાંથી નવી દિશા શોધવાની પ્રેરણા આપી. સમય જતાં સમજાયું કે જીવનમાં સૌથી મોટી મૂડી માત્ર પૈસા નથી. વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા, સમયપાલન અને સારા સંબંધો કોઈપણ વ્યવસાયને લાંબા ગાળે સફળ બનાવતા સૌથી મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ છે.

વ્યવસાયમાં માણસાઈનું મહત્વ

મારા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ માણસાઈ રહી છે. બાળપણથી જ મેં જોયું હતું કે લોકો માત્ર વ્યવહાર માટે નહીં, પરંતુ વિશ્વાસના કારણે અમારા પરિવાર સાથે જોડાતા હતા. આ પરંપરાએ મારા વ્યવસાયિક જીવન પર પણ ઊંડી અસર કરી. હું હંમેશા માનતો રહ્યો છું કે કોઈપણ વ્યવસાય માત્ર નફા માટે ન હોવો જોઈએ. વ્યવસાય ત્યારે જ લાંબા સમય સુધી ટકી શકે જ્યારે તેમાં વિશ્વાસ, પારદર્શિતા અને સામાજિક જવાબદારીનો સમાવેશ થાય. ગ્રાહક, સહયોગી, કર્મચારી કે મિત્ર-દરેક વ્યક્તિ સાથે માનવીય સંબંધ જાળવવો એ મારા વ્યવસાયિક જીવનનો મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત રહ્યો છે.

સતત શીખવાની યાત્રા

સમય સાથે બજાર બદલાતું ગયું. ટેક્નોલોજી આવી, વ્યવસાય કરવાની પદ્ધતિઓ બદલાઈ, ગ્રાહકોની અપેક્ષાઓ બદલાઈ. આ પરિવર્તન વચ્ચે એક વાત સ્પષ્ટ થઈ-જે વ્યક્તિ શીખવાનું બંધ કરે છે, તેની પ્રગતિ પણ અટકી જાય છે. આથી મેં જીવનના દરેક તબક્કે નવી બાબતો શીખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંપરાગત અનુભવ સાથે આધુનિક વિચારોને સ્વીકાર્યા. બદલાતા સમયને સમજવાની અને

પોતાની કાર્યપદ્ધતિમાં જરૂરી ફેરફારો કરવાની તૈયારી રાખી. આ વલણના કારણે જ જીવનમાં આગળ વધવાની નવી તકો સતત મળતી રહી.

સફળતાની નવી વ્યાખ્યા

ઘણા લોકો સફળતાને માત્ર આર્થિક સિદ્ધિ સાથે જોડે છે. પરંતુ મારા અનુભવ મુજબ સફળતાની સાચી વ્યાખ્યા ઘણી વિશાળ છે.

સફળતા એ છે, પોતાના સિદ્ધાંતો સાથે સમાધાન કર્યા વિના આગળ વધવું. લોકોનો વિશ્વાસ જીતવો. પરિવારની પ્રતિષ્ઠા જાળવવી. સમાજ માટે ઉપયોગી બનવું. આવનારી પેઢી માટે સકારાત્મક વારસો છોડી જવો. આર્થિક પ્રગતિ મહત્વપૂર્ણ છે, પરંતુ જો તેની સાથે માણસાઈ, પ્રામાણિકતા અને સામાજિક જવાબદારી ન હોય તો તે સફળતા અધૂરી રહે છે.

વ્યવસાયથી સમાજસેવા સુધી

વ્યવસાયે મને માત્ર જીવનનિર્વાહ આપ્યો નથી; તેણે સમાજ માટે કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ આપી છે. વિવિધ સામાજિક, શૈક્ષણિક અને જાહેર જીવનની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવાનો આત્મવિશ્વાસ વ્યવસાયિક જીવનમાંથી જ મળ્યો. મારા માટે વ્યવસાય અને સમાજસેવા એકબીજાથી અલગ ક્ષેત્રો નથી. બંનેનો મૂળ આધાર વિશ્વાસ, જવાબદારી અને લોકો સાથેનો જીવંત સંબંધ છે. જીવનના આ અનુભવો પછી મને સમજાયું કે વ્યક્તિની સાચી સફળતા ત્યારે છે જ્યારે તેની પ્રગતિનો લાભ સમાજને પણ મળે.

આવનારી પેઢી માટે સંદેશ

મારા જીવનના અનુભવ પરથી હું યુવાનોને માત્ર એટલું જ કહેવા માંગું છું કે કોઈપણ ક્ષેત્રમાં સફળતા માટે ટૂંકા રસ્તા નથી હોતા.

પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી. પ્રામાણિકતાનો કોઈ વિકલ્પ નથી. સતત શીખવાની ભાવનાનો કોઈ વિકલ્પ નથી. અને સૌથી મહત્ત્વનું, માણસાઈનો કોઈ વિકલ્પ નથી. જે વ્યક્તિ પોતાના મૂલ્યોને જાળવી રાખીને આગળ વધે છે, તે કદાચ સફળતા સુધી થોડો મોડો પહોંચે, પરંતુ તેની સફળતા સ્થાયી અને સન્માનપૂર્ણ બને છે. જ્યારે હું મારા વ્યવસાયિક જીવન તરફ પાછો વળી જોઉં છું ત્યારે મને

માત્ર વ્યવસાયની સફર દેખાતી નથી; મને મારા વ્યક્તિત્વના વિકાસની યાત્રા દેખાય છે. નાની ઉંમરે શરૂ થયેલો અનુભવ, જીવનના સંઘર્ષો, સતત શીખવાની પ્રક્રિયા, લોકોનો વિશ્વાસ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી, આ બધાએ મળીને મારા જીવનને ઘડ્યું છે.

"વ્યવસાયે મને જીવન જીવવાની રીત શીખવી, સંઘર્ષે મને મજબૂત બનાવ્યો અને માણસાઈએ મારી સફળતાને સાચો અર્થ આપ્યો."

૨૬

માતૃશક્તિ - એક માતાની નિર્ભયતા, સંસ્કાર અને સાહિત્યિક વારસાની અમર ગાથા

મારા જીવનમાં જો કોઈએ મારા વ્યક્તિત્વના ઘડતરમાં સૌથી ઊંડો અને સ્થાયી પ્રભાવ પાડ્યો હોય, તો તે મારા માતાશ્રી **શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા** છે. તેમણે મને માત્ર જન્મ આપ્યો નહોતો; તેમણે જીવન જીવવાની દિશા, માણસાઈના સંસ્કારો, સ્વાભિમાન, કરુણા, પરિશ્રમ અને અન્યાય સામે નિર્ભય બનીને ઊભા રહેવાની હિંમત પણ આપી હતી. આજે હું જે કંઈ છું, તેમાં મારા માતા-પિતાના સંસ્કારોનો સૌથી મોટો હિસ્સો છે. મારી માતા ઔપચારિક શિક્ષણમાં ભલે બહુ આગળ ન હોય, પરંતુ જીવનના જ્ઞાનમાં તેઓ અસાધારણ સમૃદ્ધ હતા. તેમના માટે ધર્મનો અર્થ માત્ર પૂજા કે વિધિ નહોતો; ધર્મનો સાચો અર્થ હતો - સત્ય બોલવું, જરૂરિયાતમંદને મદદ કરવી, પોતાના પરિશ્રમથી જીવન જીવવું અને કોઈના પ્રત્યે અન્યાય ન કરવો. તેમના દરેક શબ્દમાં અનુભવ હતો અને દરેક કાર્યમાં સંસ્કાર હતો. બાળપણમાં હું ઘણીવાર તેમની સાથે રહેતો. તેઓ જે રીતે ઘરનું સંચાલન કરતાં, પરિવારને એકસાથે રાખતાં અને દરેક વ્યક્તિ સાથે સ્નેહપૂર્વક વર્તતાં, તે બધું મારા માટે જીવંત પાઠશાળા સમાન હતું. તેમણે ક્યારેય ઉપદેશ આપ્યા નહોતા; પરંતુ પોતાના જીવનથી જ મૂલ્યો જીવવાનું શીખવ્યું હતું. મારા જીવનની એક એવી ઘટના આજે પણ મારી સ્મૃતિમાં અક્ષુણ્ણ છે, જેણે માતાના વ્યક્તિત્વનો સાચો પરિચય કરાવ્યો.

એક વખત અમે પરિવાર સાથે રાજસ્થાનના જેસલમેર પ્રવાસે ગયા હતા. વિવિધ ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક સ્થળોના દર્શન કર્યા પછી અમે એક બજારમાં ખરીદી કરવા રોકાયા. શરૂઆતમાં બધું સામાન્ય હતું, પરંતુ અચાનક એક દુકાનદાર સાથે સામાન્ય વાતચીત ઉગ્ર બની ગઈ. પરિસ્થિતિ એવી બની કે તેણે ઉશ્કેરાઈને હાથમાં પથ્થર લઈ ધમકીભર્યું વલણ અપનાવ્યું. આસપાસ લોકો ભેગા થવા લાગ્યા અને ક્ષણભર માટે એવું લાગ્યું કે પરિસ્થિતિ ગંભીર બની જશે. એ સમયે મારી માતાશ્રી કેસરબેન જે રીતે આગળ વધ્યાં, તે દૃશ્ય આજે પણ મારી આંખો સામે જીવંત છે. તેમણે ડર કે ગભરાટનો લેશમાત્ર ભાવ દર્શાવ્યો નહીં. સંતાનોની સુરક્ષા અને પોતાના સ્વાભિમાન માટે તેઓ નિર્ભય બનીને ઊભાં રહ્યાં. તેમની દૃઢતા, આત્મવિશ્વાસ અને સત્ય પ્રત્યેની અડગતા સામે સામેનો ઉશ્કેરાટ ધીમે ધીમે શાંત થઈ ગયો. તે દિવસે મેં જીવનનો એક અમૂલ્ય પાઠ શીખ્યો-સાચી શક્તિ બાહુબળમાં નહીં, પરંતુ સત્ય અને સ્વાભિમાન માટે નિર્ભયતાથી ઊભા રહેવામાં છે. મારી માતાએ મને શીખવ્યું કે પ્રેમ અને કરુણા જેટલા મહત્વના છે, એટલી જ જરૂરી છે અન્યાય સામે અવાજ ઉઠાવવાની હિંમત. માતૃત્વ માત્ર મમતા નથી; તે જરૂર પડે ત્યારે દુર્ગાનું સ્વરૂપ પણ ધારણ કરે છે. સમય પસાર થતો ગયો, પરંતુ માતાના સંસ્કારો મારા જીવનના દરેક

નિર્ણયમાં જીવંત રહ્યા. સમાજજીવન હોય, વ્યવસાય હોય, રમતગમત હોય કે સાહિત્ય-દરેક ક્ષેત્રમાં મને જ્યારે પણ કોઈ કઠિન નિર્ણય લેવો પડ્યો, ત્યારે માતાના શબ્દો અને તેમનું વ્યક્તિત્વ મને માર્ગદર્શન આપતું રહ્યું. સમાજમાં કાર્ય કરતાં મને વારંવાર લાગતું કે જે સંસ્કારો મને મારા માતા-પિતા પાસેથી મળ્યા છે, તે માત્ર મારા પરિવાર પૂરતા મર્યાદિત ન રહેવા જોઈએ. આવનારી પેઢીને પણ આવા મૂલ્યોનો વારસો મળવો જોઈએ. આ જ ભાવનામાંથી એક મહત્વપૂર્ણ સંકલ્પ જન્મ્યો.

વર્ષ ૨૦૨૨થી અમે મારી માતાશ્રીના પવિત્ર સ્મરણાર્થે **"શ્રી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ"**ની શરૂઆત કરી. આ એવોર્ડ માત્ર એક સન્માન નથી; તે સમાજમાં દલિત સાહિત્ય, સામાજિક જાગૃતિ, માનવમૂલ્યો અને સર્જનાત્મક લેખનને પ્રોત્સાહિત કરવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે. આ એવોર્ડ દ્વારા દર વર્ષે એવા સાહિત્યકારો અને સર્જકોનું સન્માન કરવામાં આવે છે, જેઓ પોતાના લેખન દ્વારા સમાજમાં સમાનતા, ન્યાય, માનવતા અને બંધુત્વના મૂલ્યોને મજબૂત બનાવે છે. મારી માતાના નામે આપવામાં આવતું આ સન્માન મારા માટે અત્યંત ગૌરવની બાબત છે, કારણ કે તે માત્ર તેમની સ્મૃતિને જ જીવંત રાખતું નથી, પરંતુ તેમના જીવનમૂલ્યોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાનું પણ કાર્ય કરે છે. આજે જ્યારે કોઈ સાહિત્યકાર **"શ્રી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ"** સ્વીકારે છે, ત્યારે મને એવું અનુભવાય છે કે મારી માતાના સંસ્કારો માત્ર અમારા પરિવાર પૂરતા મર્યાદિત રહ્યા નથી; તેઓ હવે સમાજના વિશાળ પરિવાર સુધી પહોંચી રહ્યા છે. એક માતાનું જીવન ત્યારે સાચા અર્થમાં સફળ બને છે, જ્યારે તેના મૂલ્યો પેઢી દર પેઢી જીવંત રહે. મારા માટે આ એવોર્ડ કોઈ ઔપચારિક કાર્યક્રમ નથી; તે મારી માતાશ્રી પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાની અભિવ્યક્તિ છે. તેમણે મને જે સંસ્કારો આપ્યા, તે સમાજને પરત આપવાનો આ એક નાનો પ્રયાસ છે. મારા વ્યક્તિત્વના પાયામાં જો કોઈનું સૌથી મોટું યોગદાન છે, તો તે શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસાનું છે. તેમણે મને શીખવ્યું કે જીવનમાં સંપત્તિ કરતાં સંસ્કાર મોટા હોય છે, હોદ્દા કરતાં માણસાઈ મોટી હોય છે અને સફળતા કરતાં સત્યનું સ્થાન ઊંચું હોય છે. મારા જીવનના દરેક સારા કાર્ય પાછળ જો કોઈ અદશ્ય પ્રેરણા છે, તો તે મારી માતાના આશીર્વાદ અને તેમના જીવનમૂલ્યો છે. તેથી જ હું માનું છું કે કોઈપણ વ્યક્તિનો સૌથી મોટો વારસો તેની મિલકત નહીં, પરંતુ તેના દ્વારા આપવામાં આવેલા સંસ્કારો હોય છે.

શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ

સંસ્કાર, સાહિત્ય અને સમાજસેવાને અર્પિત એક પ્રતિષ્ઠિત સન્માનયાત્રા

મારા જીવનમાં માતાશ્રી શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસાનું સ્થાન માત્ર માતા તરીકે જ નથી, પરંતુ જીવનમૂલ્યોના પ્રથમ ગુરુ તરીકે છે. તેમણે મને માણસાઈ, કરુણા, સ્વાભિમાન, પરિશ્રમ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીના જે સંસ્કારો આપ્યા, તે મારા સમગ્ર જીવનના પાયારૂપ બન્યા. તેમના આદર્શોને ચિરંજીવ બનાવવા અને સાહિત્ય દ્વારા માનવમૂલ્યો, સામાજિક સમાનતા તથા દલિત ચેતનાનું સંવર્ધન થાય તેવા શુભ આશયથી

વર્ષ ૨૦૨૨થી **"શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ"** આપવાની પરંપરાનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો. આ એવોર્ડનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગુજરાતી દલિત સાહિત્ય, કવિતા, નવલકથા, વિવેચન, લોકસાહિત્ય, સંશોધન, માનવ અધિકારો અને સામાજિક ન્યાયના ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર તથા દીર્ઘકાલીન યોગદાન આપનાર પ્રથમ હરોળના સાહિત્યકારોનું સન્માન કરવાનો છે. આ સન્માન કોઈ એક કૃતિ પૂરતું મર્યાદિત નથી, પરંતુ સાહિત્યકારના સમગ્ર સર્જનકર્મ, વિચારપ્રતિબદ્ધતા, સામાજિક સંવેદના અને ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય માટે કરેલા જીવનભરના યોગદાનની કદરરૂપે અર્પણ કરવામાં આવે છે.

દર વર્ષે પસંદગી પામેલા સાહિત્યકારને:

- રૂ. ૧૧,૦૦૦/-નું રોકડ પારિતોષિક
- સ્મૃતિચિહ્ન (મોમેન્ટો)
- શોલ ઓઢાડી સન્માન

અર્પણ કરવામાં આવે છે.

આ પુરસ્કાર માત્ર સન્માનની ઔપચારિકતા નથી; તે સાહિત્યકારના સર્જન, સંઘર્ષ, સંવેદના અને સમાજસેવા પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતાને અર્પિત કૃતજ્ઞતાનું પ્રતીક છે.

શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડના સન્માનિત સાહિત્યકારો

૧. કવિ શ્રી કિસન સોસા - વર્ષ ૨૦૨૨

વર્ષ ૨૦૨૨માં **શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ** ગુજરાતી કવિતાના અગ્રગણ્ય સર્જક **કવિ શ્રી કિસન સોસાને એનાયત** કરવામાં આવ્યો. કિસન સોસાએ ગુજરાતી કવિતામાં માનવીય સંવેદના, સામાજિક ચેતના, જીવનસંઘર્ષ અને વંચિત સમાજની વ્યથાને વિશિષ્ટ અભિવ્યક્તિ આપી છે. તેમની કવિતામાં ભાષાની સરળતા સાથે વિચારની ઊંડાઈ અને માનવતાની ઉષ્મા જોવા મળે છે. તેમનું સર્જન માત્ર સાહિત્યિક સૌંદર્ય પૂરતું મર્યાદિત નથી; તેમાં સમાજના અંતિમ માણસના જીવનની વેદના, સ્વાભિમાન અને આશાનો સશક્ત અવાજ સંભળાય છે. ગુજરાતી કાવ્યક્ષેત્રમાં તેમના નોંધપાત્ર અને દીર્ઘકાલીન યોગદાનને માન્યતા આપતાં તેમને આ પ્રતિષ્ઠિત સન્માન અર્પણ કરવામાં આવ્યું. તેમને રૂ. ૧૧,૦૦૦/-નું રોકડ પારિતોષિક, સ્મૃતિચિહ્ન અને શોલ અર્પણ કરી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા.

૨. સાહિત્યકાર શ્રી દલપત ચૌહાણ - વર્ષ ૨૦૨૩

વર્ષ ૨૦૨૩માં **શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ** ગુજરાતી દલિત સાહિત્યના અગ્રણી નવલકથાકાર, વાર્તાકાર, નાટ્યકાર અને વિચારક **શ્રી દલપત ચૌહાણને** એનાયત કરવામાં આવ્યો. શ્રી દલપત ચૌહાણે પોતાના સાહિત્યમાં દલિત સમાજના જીવનસંઘર્ષ, સામાજિક અસમાનતા, શોષણ, સ્વાભિમાન અને માનવ

અધિકારોના પ્રશ્નોને પ્રબળ સર્જનાત્મકતાથી રજૂ કર્યા છે. તેમણે દલિત જીવનના આંતરિક સત્યને માત્ર વર્ણવ્યું નથી, પરંતુ તેને ગુજરાતી સાહિત્યના કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપિત કરવામાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપ્યું છે. તેમના સર્જનમાં પ્રતિકાર, માનવગૌરવ, સામાજિક ન્યાય અને પરિવર્તનની તીવ્ર ચેતના જોવા મળે છે. ગુજરાતી દલિત સાહિત્યને નવી ઓળખ, ભાષા અને દિશા આપવામાં તેમનું સ્થાન વિશિષ્ટ છે. તેમના જીવનભરના સાહિત્યસર્જન અને સમાજપ્રતિબદ્ધ લેખનને સન્માન આપતાં તેમને **રૂ. ૧૧,૦૦૦/-નું રોકડ પારિતોષિક, સ્મૃતિચિહ્ન અને શોલ** અર્પણ કરવામાં આવ્યા.

૩. ભી. ન. વણકર - વર્ષ ૨૦૨૪

વર્ષ ૨૦૨૪માં **શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ** વિદ્વાન સાહિત્યકાર, વિવેચક અને સંશોધક **ભી. ન. વણકર**ને એનાયત કરવામાં આવ્યો. ભી. ન. વણકરે ગુજરાતી સાહિત્યના વિવેચન, સંશોધન, શૈક્ષણિક અભ્યાસ અને દલિત સાહિત્યના વિચારવિસ્તારમાં નોંધપાત્ર કાર્ય કર્યું છે. તેમના લેખનમાં વિષયની ગંભીરતા, તટસ્થ અભિગમ, સાહિત્યિક સમજ અને સામાજિક પ્રતિબદ્ધતાનો સુમેળ જોવા મળે છે. તેમણે ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યને માત્ર સર્જનથી જ નહીં, પરંતુ અભ્યાસ, વિવેચન અને સંશોધનની દૃષ્ટિથી પણ સમૃદ્ધ બનાવ્યું છે. નવી પેઢીના વિદ્યાર્થીઓ, સંશોધકો અને સાહિત્યકારો માટે તેમનું કાર્ય માર્ગદર્શકરૂપ છે. તેમના વિશાળ સાહિત્યિક પ્રદાનને માન્યતા આપતાં તેમને **રૂ. ૧૧,૦૦૦/-નું રોકડ પારિતોષિક, સ્મૃતિચિહ્ન અને શોલ** અર્પણ કરી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા.

૪. સાહિત્યકાર શ્રી દાન વાઘેલા - વર્ષ ૨૦૨૫

વર્ષ ૨૦૨૫માં **શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ** ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રતિભાશાળી સર્જક **શ્રી દાન વાઘેલાને એનાયત** કરવામાં આવ્યો. શ્રી દાન વાઘેલાએ ગુજરાતી કવિતા, લોકસાહિત્ય, સામાજિક ચિંતન અને માનવમૂલ્યોને કેન્દ્રમાં રાખીને નોંધપાત્ર સર્જન કર્યું છે. તેમની રચનાઓમાં ગ્રામ્ય જીવન, લોકસંસ્કૃતિ, સામાજિક અસમાનતા અને માનવીય સંબંધોની જીવંત અભિવ્યક્તિ જોવા મળે છે. તેમની કલમે સામાન્ય માણસના અનુભવોને સાહિત્યિક ગૌરવ આપ્યું છે. સમાજના અવાજને સર્જનાત્મક ભાષામાં રજૂ કરવાની તેમની ક્ષમતા ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. તેમના સર્જનાત્મક અને સામાજિક યોગદાનને સન્માન આપતાં તેમને રૂ. **૧૧,૦૦૦/-નું રોકડ પારિતોષિક, સ્મૃતિચિહ્ન અને શોલ** અર્પણ કરવામાં આવ્યા.

પ્રથમ હરોળના દિગ્ગજ સાહિત્યકારોને અર્પિત સન્માન

શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડથી સન્માનિત થયેલા કિસન સોસા, દલપત ચૌહાણ, ભી. ન. વણકર અને દાન વાઘેલા ગુજરાતી સાહિત્યજગતના પ્રથમ હરોળના દિગ્ગજ સર્જકો છે. આ દરેક સાહિત્યકારે પોતાના ક્ષેત્રમાં અલગ ઓળખ સ્થાપિત

કરી છે. કોઈએ કવિતાને સામાજિક સંવેદનાનો અવાજ આપ્યો, કોઈએ નવલકથા અને વાર્તા દ્વારા દલિત જીવનનું સત્ય રજૂ કર્યું, કોઈએ વિવેચન અને સંશોધન દ્વારા સાહિત્યને બૌદ્ધિક ઊંડાણ આપ્યું, તો કોઈએ લોકજીવન અને માનવમૂલ્યોને પોતાની કલમથી જીવંત બનાવ્યાં. તેથી આ એવોર્ડ માત્ર વ્યક્તિગત સન્માન નથી; તે ગુજરાતી દલિત સાહિત્યની સમૃદ્ધ અને સંઘર્ષમય પરંપરાને અર્પિત વંદના છે.

એક મૂલ્યલક્ષી સાહિત્યિક સંકલ્પ

શ્રીમતી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ કોઈ સાહિત્યકારના નામે સ્થાપિત અલગ-અલગ પુરસ્કારોની શ્રેણી નથી. આ એક જ પ્રતિષ્ઠિત એવોર્ડ છે, જે દર વર્ષે પસંદગી પામેલા દિગ્ગજ સાહિત્યકારને એનાયત કરવામાં આવે છે.

વર્ષવાર સન્માનિત સાહિત્યકારો આ પ્રમાણે છે:

- **વર્ષ ૨૦૨૨ - કવિ શ્રી કિસન સોસા**
- **વર્ષ ૨૦૨૩ - શ્રી દલપત ચૌહાણ**
- **વર્ષ ૨૦૨૪ - ભી. ન. વણકર**
- **વર્ષ ૨૦૨૫ - શ્રી દાન વાઘેલા**

આ સન્માનયાત્રાનો હેતુ મહાન સાહિત્યકારોના જીવનકાર્યને વંદન કરવો, નવી પેઢીના સર્જકોને પ્રેરણા આપવી અને ગુજરાતી દલિત સાહિત્યમાં સંવેદના, સમાનતા, ન્યાય અને માનવતાના મૂલ્યોને વધુ મજબૂત બનાવવાનો છે. મારા માટે આ એવોર્ડ માત્ર એક વાર્ષિક કાર્યક્રમ નથી. તે મારી માતાશ્રી **શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા**ના જીવનમૂલ્યોને સમાજ સુધી પહોંચાડતી જીવંત શ્રદ્ધાંજલિ છે. તેમણે આપેલા સંસ્કારોને સાહિત્ય અને સમાજસેવા દ્વારા આગળ વધારવાનો આ એક નમ્ર, જવાબદાર અને ગૌરવપૂર્ણ પ્રયાસ છે. સમાજને સાચા અર્થમાં સમૃદ્ધ બનાવતી શક્તિ માત્ર સંપત્તિમાં નથી; તે **સાહિત્ય, સંસ્કાર, સમાનતા** અને માનવતામાં વસે છે.

"માતા માત્ર જીવન આપતી નથી; જીવન જીવવાની દિશા પણ આપે છે."

"માતાના સંસ્કારો જીવનનું એવું અમૂલ્ય ધન છે, જે પેઢી દર પેઢી સમાજને સમૃદ્ધ બનાવે છે."

"સાચી માતૃશક્તિ પ્રેમમાં જેટલી કોમળ હોય છે, અન્યાય સામે એટલી જ અડગ હોય છે."

"શ્રી કેસરબા પ્રતિષ્ઠાન દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ માત્ર એક સન્માન નથી; તે સંસ્કાર, સાહિત્ય અને સમાજસેવાને અર્પિત એક જીવંત શ્રદ્ધાંજલિ છે." "માણસનું સાચું અમરત્વ તેની સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ તેના મૂલ્યોને આગળ વધારતી પેઢીઓમાં વસે છે."

ભાગ - ૬

જાહેર જીવન

૨૭

સામાજિક નેતૃત્વ

મારા જીવનની યાત્રા માત્ર વ્યક્તિગત વિકાસ સુધી મર્યાદિત રહી નથી. બાળપણથી જ સમાજના પ્રશ્નો, વંચિત વર્ગોની પરિસ્થિતિ, શિક્ષણની જરૂરિયાત અને સામાજિક અસમાનતાના પ્રશ્નોએ મને વિચારતા રાખ્યો હતો. કદાચ આ જ કારણ છે કે સમય જતાં હું માત્ર એક લેખક કે સંશોધક તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજજીવન સાથે સક્રિય રીતે જોડાયેલો વ્યક્તિ તરીકે વિકસતો ગયો. મારા માટે જાહેર જીવન કોઈ હોદ્દો મેળવવાનો માર્ગ નહોતો. તે સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી નિભાવવાનો માર્ગ હતો. તે લોકોની વચ્ચે રહીને તેમની સમસ્યાઓને સમજવાનો માર્ગ હતો. અને તે બંધારણીય મૂલ્યોને જીવનમાં ઉતારવાનો એક પ્રયાસ હતો.

સમાજમાંથી મળેલી પ્રેરણા

મારા જીવનના પ્રારંભિક વર્ષોથી જ મેં સામાન્ય લોકોના જીવનને નજીકથી જોયું છે.

ગામડાંઓની મુશ્કેલીઓ, વણકર સમાજના પડકારો, વંચિત વર્ગોની સમસ્યાઓ, શિક્ષણનો અભાવ, અને સામાજિક અસમાનતા, આ બધું મને સતત વિચારવા માટે પ્રેરિત કરતું રહ્યું. મને લાગ્યું કે માત્ર ચર્ચા કરવાથી પરિવર્તન આવતું નથી. પરિવર્તન માટે કાર્ય કરવું પડે. આથી સમાજજીવનમાં સક્રિય ભાગીદારી મારી જીવનયાત્રાનો સ્વાભાવિક ભાગ બની.

જાહેર જીવનની શરૂઆત

જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કોઈ એક દિવસની ઘટના નહોતી. તે ધીમે ધીમે વિકસેલી પ્રક્રિયા હતી. સામાજિક કાર્યક્રમો, શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ, સમાજના પ્રશ્નો અંગે રજૂઆતો, અને વિવિધ સંસ્થાઓ સાથેના જોડાણ દ્વારા મારી જવાબદારીઓ વધતી ગઈ. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે નેતૃત્વનો અર્થ આગળ ચાલવું નથી. નેતૃત્વનો અર્થ સમાજને સાથે લઈને ચાલવું છે.

સામાજિક સમાનતા માટેની પ્રતિબદ્ધતા

મારા જાહેર જીવનનું કેન્દ્ર હંમેશાં સામાજિક સમાનતા રહ્યું છે. ભારતનું બંધારણ દરેક નાગરિકને સમાન અધિકારો આપે છે. પરંતુ વ્યવહારમાં હજુ પણ અનેક પ્રકારની અસમાનતાઓ જોવા મળે છે. આથી મારા વિચારો અને કાર્યોમાં હંમેશાં નીચેના મુદ્દાઓને મહત્વ મળ્યું છે: - સામાજિક ન્યાય, શિક્ષણ, સમાન તક, વંચિત વર્ગોનું સશક્તિકરણ, અને બંધારણીય મૂલ્યોનું પ્રસારણ.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનો પ્રભાવ

મારા જાહેર જીવન ઉપર ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોની ઊંડી અસર રહી છે.

તેમણે શીખવ્યું કે: "સાચું નેતૃત્વ તે છે જે સમાજના અંતિમ માણસ સુધી પહોંચે." - આ વિચાર મારા માટે માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત રહ્યો છે. સમાજમાં કાર્ય કરતી વખતે મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો છે કે વિકાસ અને તકનો લાભ સમાજના દરેક વર્ગ સુધી પહોંચે.

વિવિધ સંસ્થાઓ સાથે જોડાણ

સમય જતાં મને અનેક સામાજિક, શૈક્ષણિક અને જાહેર સંસ્થાઓ સાથે કાર્ય કરવાનો અવસર મળ્યો. આ જવાબદારીઓએ મને સમાજને વધુ નજીકથી સમજવાની તક આપી. હોદ્દા મારા માટે ક્યારેય ગૌરવનું કેન્દ્ર રહ્યા નથી. મારા માટે ગૌરવની બાબત એ રહી છે કે સમાજે મને વિશ્વાસ આપ્યો. અને મને લોકોની વચ્ચે રહીને કાર્ય કરવાની તક આપી.

સમાજસેવા : એક સતત પ્રક્રિયા

ઘણા લોકો સમાજસેવાને એક કાર્યક્રમ તરીકે જુએ છે.

પરંતુ મારા માટે સમાજસેવા એક જીવનપદ્ધતિ છે. તે કોઈ એક દિવસનું કાર્ય નથી. તે સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થીને માર્ગદર્શન મળે, જ્યારે કોઈ જરૂરિયાતમંદને સહાય મળે, જ્યારે કોઈ યુવાનને નવી દિશા મળે, ત્યારે સમાજસેવાનો સાચો અર્થ સમજાય છે.

શિક્ષણ અને જાગૃતિ માટેના પ્રયત્નો

મારા જાહેર જીવનમાં શિક્ષણ અને જાગૃતિને વિશેષ મહત્વ મળ્યું છે. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે:

"શિક્ષિત સમાજ જ સશક્ત સમાજ બની શકે."

આથી વ્યાખ્યાનો, પુસ્તકો, ચર્ચાસત્રો અને સામાજિક કાર્યક્રમો દ્વારા શિક્ષણ અને જાગૃતિના વિષયો ઉપર સતત કાર્ય કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

સાહિત્ય અને જાહેર જીવનનો સમન્વય

મારા માટે લેખન અને જાહેર જીવન એકબીજાથી અલગ નથી. જાહેર જીવનમાં જે અનુભવો મળ્યા, સમાજમાં જે પ્રશ્નો જોયા, અને લોકો પાસેથી જે શીખવા મળ્યું, તે જ મારા પુસ્તકોમાં વ્યક્ત થયું. અને મારા પુસ્તકોમાં જે વિચારો વ્યક્ત થયા, તે જ જાહેર જીવનમાં કાર્ય માટે પ્રેરણારૂપ બન્યા. આ રીતે સાહિત્ય અને સમાજસેવા બંને એકબીજાના પૂરક બન્યા.

નેતૃત્વનો મારો અર્થ

મારા માટે નેતૃત્વનો અર્થ સત્તા નથી. મારા માટે નેતૃત્વનો અર્થ છે: - સેવા, જવાબદારી, સંવાદ, અને વિશ્વાસ. સાચો નેતા તે નથી જે લોકો ઉપર શાસન કરે. સાચો નેતા તે છે જે લોકોની વચ્ચે રહીને તેમની સાથે ચાલે.

ભવિષ્ય માટેનું વિઝન

મારા જાહેર જીવનની યાત્રા આજે પણ ચાલુ છે. મારા મનમાં હંમેશાં એક સ્વપ્ન રહ્યું છે: શિક્ષિત સમાજ, સમાનતાવાદી સમાજ, માનવતાવાદી સમાજ, અને બંધારણીય મૂલ્યો ઉપર આધારિત ભારત. મને વિશ્વાસ છે કે જો આપણે સમાજને જાગૃત કરી શકીશું, તો વધુ સારો ભવિષ્ય નિર્માણ કરી શકીશું.

મારા માટે જાહેર જીવનનો અર્થ

જ્યારે હું મારા જીવનની યાત્રાને પાછળ વળી જોઉં છું, ત્યારે મને લાગે છે કે જાહેર જીવને મને ઘણું શીખવ્યું છે.

લોકોને સમજવાનું શીખવ્યું. સમાજની વેદનાઓને સમજવાનું શીખવ્યું. અને સૌથી

મહત્વપૂર્ણ-જવાબદારી સાથે જીવવાનું શીખવ્યું. સામાજિક નેતૃત્વ અને જાહેર જીવનની મારી યાત્રા હજુ અધૂરી છે. કારણ કે સમાજસેવાનો માર્ગ ક્યારેય પૂર્ણ થતો નથી. તે સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. તે એક પેઢીથી બીજી પેઢી સુધી પહોંચતી જવાબદારી છે.

"મારા માટે નેતૃત્વ કોઈ પદ નથી; તે લોકોના વિશ્વાસને નિભાવવાની જવાબદારી છે."

"જાહેર જીવનમાં મળેલી સૌથી મોટી સફળતા સન્માન નથી, પરંતુ લોકોના હૃદયમાં પ્રાપ્ત થયેલું વિશ્વાસ છે." "સમાજ માટે જીવેલું જીવન જ સાચા અર્થમાં સફળ જીવન છે."

૨૮

શિક્ષણ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

શિક્ષણને સેવા અને સમાજને સંસ્કાર આપવાની એક નવી યાત્રા

જાહેર જીવનમાં મને અનેક પ્રકારની જવાબદારીઓ નિભાવવાનો અવસર મળ્યો છે, પરંતુ સુરત મહાનગરપાલિકાની નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં સભ્ય તરીકે થયેલી મારી નિમણૂક મારા જીવનનો એક વિશિષ્ટ અને અત્યંત સંતોષદાયક તબક્કો હતો. કારણ કે અહીં મને માત્ર એક હોદ્દો મળ્યો નહોતો; અહીં મને ભાવિ પેઢીના ઘડતરમાં સીધું યોગદાન આપવાની તક મળી હતી. સન ૨૦૦૫માં સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિના સભ્ય તરીકે મારી નિમણૂક થઈ અને ત્યારબાદ મને ભવન સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી સોંપવામાં આવી. આ જવાબદારી મારા માટે ગૌરવની સાથે એક વિશાળ વિશ્વાસનું પ્રતીક પણ હતી. તે સમયે સમિતિ હેઠળ ૨૬૮ પ્રાથમિક શાળાઓ કાર્યરત હતી. આ તમામ શાળાઓના ભૌતિક વિકાસ, શૈક્ષણિક વાતાવરણ, જરૂરી સુવિધાઓ અને વિદ્યાર્થીઓને વધુ સારું શૈક્ષણિક પર્યાવરણ ઉપલબ્ધ કરાવવાની જવાબદારી ભવન સમિતિના કાર્યક્ષેત્રનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતો. જ્યારે મેં આ જવાબદારી સ્વીકારી, ત્યારે મારા મનમાં માત્ર એક જ વિચાર હતો, શાળા માત્ર અભ્યાસનું કેન્દ્ર ન રહે, પરંતુ સંસ્કાર, સ્વચ્છતા, પર્યાવરણ અને જવાબદાર નાગરિક ઘડવાનું જીવંત કેન્દ્ર બને. મારા માટે દરેક શાળા માત્ર એક સરકારી ઇમારત નહોતી. દરેક શાળા મને એક એવા મંદિર સમાન લાગતી હતી, જ્યાંથી રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય ઘડાવાનું હતું. શાળાના દરેક વર્ગખંડમાં મને આવતીકાલનું ભારત દેખાતું હતું, દરેક બાળકમાં એક સંભાવિત વૈજ્ઞાનિક, શિક્ષક, અધિકારી, ખેડૂત, ઉદ્યોગપતિ અથવા સમાજસેવક દેખાતો હતો. આ કારણસર મેં ક્યારેય મારી જવાબદારીને માત્ર કચેરી પૂરતી મર્યાદિત રાખી નહોતી. હું નિયમિત રીતે વિવિધ શાળાઓની મુલાકાત લેતો, શિક્ષકો, મુખ્ય શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે સીધો સંવાદ કરતો અને શાળાની વાસ્તવિક જરૂરિયાતોને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતો. મારા માટે ફાઇલોમાં લખાયેલા અહેવાલો કરતાં મેદાનમાં જઈને જોવા મળતી વાસ્તવિકતા વધુ મહત્વની હતી. કોઈ શાળામાં પાણીની સમસ્યા હોય, ક્યાંક વર્ગખંડની જરૂરિયાત હોય, ક્યાંક સ્વચ્છતાનો પ્રશ્ન હોય કે બાળકો માટે વધુ સારું વાતાવરણ ઊભું કરવાની જરૂર હોય, આ બધી બાબતોને મેં માત્ર વહીવટી પ્રશ્ન તરીકે નહીં, પરંતુ બાળકોના ભવિષ્ય સાથે જોડાયેલી જવાબદારી તરીકે જોઈ. મને ખૂબ જ વહેલી તકે સમજાઈ ગયું કે શિક્ષણનો વિકાસ માત્ર નવા વર્ગખંડો બાંધવાથી થતો

નથી. સાચો વિકાસ ત્યારે થાય છે, જ્યારે શાળા બાળકોમાં જ્ઞાન સાથે સંસ્કાર, જવાબદારી, પ્રકૃતિપ્રેમ અને સામાજિક જાગૃતિનું પણ સિંચન કરે.

આ જ વિચારથી આગળ ચાલીને સમગ્ર સુરતની ૨૬૮ શાળાઓમાં પર્યાવરણ જાગૃતિ અને વૃક્ષારોપણનું એક અનોખું અભિયાન શરૂ થયું, જે પછી હજારો વિદ્યાર્થીઓના જીવન સાથે જોડાઈ ગયું અને પાંચ વર્ષના સમયગાળામાં ૧૦,૦૦૦થી વધુ નાના-મોટા વૃક્ષોના ઉછેર સુધી પહોંચ્યું. તે માત્ર એક અભિયાન નહોતું; તે બાળકોમાં જવાબદારી, પ્રકૃતિપ્રેમ અને સમાજ પ્રત્યેની સંવેદના વિકસાવવાનો એક જીવંત પ્રયાસ હતો. આજે જ્યારે હું તે સમયગાળાને યાદ કરું છું, ત્યારે મને કોઈ હોદ્દો યાદ આવતો નથી. મને યાદ આવે છે બાળકોના નિર્દોષ ચહેરા, શિક્ષકોનો સહકાર, શાળાઓનું બદલાતું વાતાવરણ અને હરિયાળું ભવિષ્ય સર્જવાનું એક સામૂહિક સ્વપ્ન.મારા જાહેર જીવનમાં અનેક હોદ્દા આવ્યા અને ગયા, પરંતુ શિક્ષણ ક્ષેત્રે કરેલી આ સેવા મારા હૃદયને સૌથી વધુ સ્પર્શે છે. કારણ કે અહીં હું કોઈ સંસ્થાનો સભ્ય નહોતો, પરંતુ હજારો બાળકોના ભવિષ્ય સાથે જોડાયેલો એક સહયાત્રી હતો.

“શાળા માત્ર જ્ઞાન આપતી નથી; તે સંસ્કાર, સંવેદના અને રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય ઘડે છે.”

“મારા માટે ૨૬૮ શાળાઓનો વહીવટ કરવો મહત્વનો નહોતો; ૨૬૮ શાળાઓમાં ભવિષ્ય ઘડવાનું કાર્ય વધુ મહત્વનું હતું.”

“જાહેર જીવનમાં સૌથી પવિત્ર જવાબદારી બાળકોના ભવિષ્ય સાથે જોડાયેલી જવાબદારી છે.”

“મને હોદ્દાથી ગૌરવ મળ્યું નહીં; બાળકોના વિશ્વાસથી મળ્યું.”

શિક્ષણનો સાચો અર્થ : સારા વિદ્યાર્થી કરતાં સારા માણસનું ઘડતર

જ્યારે મેં સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં સભ્ય તરીકે અને ભવન સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે કાર્યભાર સંભાળ્યો, ત્યારે મારા મનમાં એક સ્પષ્ટ વિચાર હતો- શાળા માત્ર અભ્યાસનું કેન્દ્ર ન હોવી જોઈએ; તે જીવન ઘડવાનું કેન્દ્ર બનવી જોઈએ. આપણે ઘણી વખત શિક્ષણને માત્ર પાઠ્યપુસ્તકો, પરીક્ષાઓ અને ગુણ સુધી મર્યાદિત કરી દઈએ છીએ. પરંતુ મારા અનુભવ મુજબ શિક્ષણનો સાચો હેતુ માત્ર જ્ઞાન આપવાનો નથી; શિક્ષણનો સાચો હેતુ સારા, સંસ્કારી, જવાબદાર અને સંવેદનશીલ નાગરિકોનું નિર્માણ કરવાનો છે. મારા માટે દરેક શાળા એક જીવંત સંસ્કાર મંદિર હતી. અહીં બાળકો માત્ર અક્ષરજ્ઞાન મેળવવા આવતા નહોતા; અહીં તેમના વ્યક્તિત્વનું ઘડતર થતું હતું. અહીંથી તેઓ જીવનભર સાથે રહે એવા મૂલ્યો શીખતા હતા. શિક્ષક માત્ર વિષય ભણાવનાર નથી, પરંતુ સમાજના ભવિષ્યના શિલ્પી છે.

મારા પૂર્વજોએ મને બાળપણથી જ એક વાત શીખવી હતી કે માણસનું સૌથી મોટું ધન તેની સંપત્તિ નહીં, પરંતુ તેનો ચારિત્ર્ય અને માણસાઈ છે. તેઓ કહેતા કે જ્ઞાન

માણસને બુદ્ધિશાળી બનાવી શકે, પરંતુ સંસ્કાર જ તેને સાચો માણસ બનાવે છે. આ જ સંસ્કારોને હું શાળાઓમાં જીવંત જોવા માંગતો હતો. હું જ્યારે પણ કોઈ શાળાની મુલાકાતે જતો, ત્યારે માત્ર ઇમારતો કે વર્ગખંડો જોતો નહોતો. હું બાળકોના ચહેરા ઉપરનો આત્મવિશ્વાસ જોતો, શિક્ષકોનું સમર્પણ જોતો અને શાળાનું વાતાવરણ અનુભવતો. મારા માટે સૌથી મહત્વનો પ્રશ્ન એ હતો કે, "શું અહીંથી માત્ર વિદ્યાર્થીઓ બહાર નીકળશે કે જવાબદાર નાગરિકો પણ ઘડાશે?" મારા મતે સારો વિદ્યાર્થી બનવો મુશ્કેલ નથી. નિયમિત અભ્યાસ અને યોગ્ય માર્ગદર્શનથી સારા ગુણ મેળવી શકાય છે. પરંતુ સારો માણસ બનવા માટે શિક્ષણ સાથે સંસ્કાર, કરુણા, શિસ્ત, પ્રામાણિકતા, પરિશ્રમ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી પણ જરૂરી છે. એટલા માટે મેં હંમેશાં શિક્ષકોને વિનંતી કરી કે બાળકોને માત્ર પાઠ્યપુસ્તકો પૂરતાં મર્યાદિત ન રાખો. તેમને સત્ય બોલવાનું શીખવો, પ્રકૃતિને પ્રેમ કરવાનું શીખવો, વડીલોનો આદર કરવાનું શીખવો, સ્વચ્છતા જાળવવાનું શીખવો અને સમાજ માટે જીવવાનું શીખવો. કારણ કે આજે જે બાળક શાળાના વર્ગખંડમાં બેઠો છે, તે આવતીકાલે આ દેશનો અધિકારી, વૈજ્ઞાનિક, શિક્ષક, ડૉક્ટર, ન્યાયાધીશ, ખેડૂત, ઉદ્યોગપતિ અથવા લોકપ્રતિનિધિ બનવાનો છે. જો તેના ચારિત્ર્યનો પાયો મજબૂત હશે, તો રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય પણ મજબૂત બનશે.

મારા માટે શિક્ષણ ક્યારેય નોકરી મેળવવાનું સાધન નહોતું; તે સમાજને વધુ માનવતાવાદી, સંસ્કારી અને જવાબદાર બનાવવાનો માર્ગ હતો. મને ગર્વ છે કે મારા પૂર્વજોએ માણસાઈ, સેવા અને વિશ્વાસના જે મૂલ્યો મને આપ્યા, તે જ મૂલ્યોને મેં શાળાઓમાં બાળકો સુધી પહોંચાડવાનો નાનકડો પ્રયાસ કર્યો.

આજે પણ હું માનું છું કે, શાળાઓમાં માત્ર પુસ્તકો નહીં, પરંતુ જીવનના મૂલ્યો ભણાવવામાં આવશે, ત્યારે જ સાચા અર્થમાં રાષ્ટ્રનિર્માણ શક્ય બનશે.

"શાળા માત્ર ભણતરનું સ્થાન નથી; તે માનવતાનું પ્રથમ વિશ્વવિદ્યાલય છે."

"સારો વિદ્યાર્થી બનાવવો શિક્ષણની સફળતા છે, પરંતુ સારો માણસ બનાવવો શિક્ષણની પૂર્ણતા છે."

"મારા પૂર્વજોએ મને માણસાઈનો વારસો આપ્યો; મેં તે વારસાને શાળાઓ દ્વારા બાળકો સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો."

"પુસ્તકો જ્ઞાન આપે છે, પરંતુ સંસ્કાર જીવનને દિશા આપે છે."

"રાષ્ટ્રનું સાચું ભવિષ્ય શાળાના વર્ગખંડમાં નહીં, પરંતુ બાળકોના ચારિત્ર્યમાં ઘડાય છે."

એક નાનકડો વિચાર, જે હરિયાળા ભવિષ્યના જનઆંદોલનમાં પરિવર્તિત થયો

મારા જાહેર જીવનમાં કેટલીક એવી પહેલો થઈ છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય કોઈ સરકારી લક્ષ્યાંક પૂર્ણ કરવાનો નહોતો, પરંતુ સમાજમાં લાંબા ગાળાનો સકારાત્મક પરિવર્તન

લાવવાનો હતો. સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં કાર્ય કરતી વખતે શરૂ કરાયેલું "દરેક શાળામાં પાંચ વૃક્ષોનું સ્વપ્ન" એવી જ એક પહેલ હતી.

હું જ્યારે સુરતની વિવિધ પ્રાથમિક શાળાઓની મુલાકાત લેતો, ત્યારે બાળકોના ઉત્સાહ અને શિક્ષકોની નિષ્ઠા જોઈને મને વારંવાર એક વિચાર આવતો હતો કે જો શિક્ષણ સાથે પ્રકૃતિપ્રેમનો સંસ્કાર પણ જોડાય, તો આવનારી પેઢી માત્ર શિક્ષિત નહીં, પરંતુ પર્યાવરણ પ્રત્યે સંવેદનશીલ પણ બનશે. આ વિચારમાંથી એક દિવસ મેં તમામ મુખ્ય શિક્ષકો અને શિક્ષકો સમક્ષ ખૂબ જ સરળ પરંતુ દૂરંદેશી સૂચન મૂક્યું. મેં કહ્યું,

"જો સુરતની દરેક શાળા માત્ર પાંચ વૃક્ષોનું જતન કરશે, તો આવનારી પેઢીઓને હરિયાળું શહેર વારસામાં મળશે."

આ વાક્ય માત્ર એક સૂચન નહોતું. તે મારા હૃદયનો સંકલ્પ હતો. તેમાં કોઈ બજેટની માંગ નહોતી. કોઈ સરકારી યોજના નહોતી. કોઈ ફરજિયાત પરિપત્ર નહોતો. કોઈ લક્ષ્યાંક પૂર્ણ કરવાનો દબાણ નહોતો. આ તો શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને સમાજને સાથે લઈને શરૂ કરાયેલું એક સ્વૈચ્છિક સામાજિક અભિયાન હતું. મારો વિશ્વાસ હતો કે સરકાર વૃક્ષો વાવી શકે છે, પરંતુ વૃક્ષોનું જતન માત્ર સંસ્કારવાન સમાજ જ કરી શકે. આથી મેં શિક્ષકોને વિનંતી કરી કે દરેક શાળા માત્ર પાંચ વૃક્ષો વાવે નહીં, પરંતુ દરેક વૃક્ષને એક બાળક સાથે જોડે. બાળક પોતાનું નામ તે વૃક્ષ સાથે જોડે, તેને પાણી આપે, તેની સંભાળ રાખે અને તેના વિકાસને પોતાનો વિકાસ માને. મારો હેતુ વૃક્ષારોપણનો રેકોર્ડ બનાવવાનો નહોતો.

મારો હેતુ હતો, દરેક બાળક પોતાના જીવનમાં ઓછામાં ઓછું એક વૃક્ષ ઉછેરે. દરેક બાળક પ્રકૃતિને પોતાનો મિત્ર માને. દરેક બાળક સમજે કે જેમ માતા-પિતા આપણું જતન કરે છે, તેમ આપણે પણ વૃક્ષોનું જતન કરવાની જવાબદારી ધરાવીએ છીએ. મારા માટે આ અભિયાનનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ ભાગ વૃક્ષ નહોતું. સંસ્કાર હતો.

વૃક્ષ તો માત્ર એક માધ્યમ હતું.

હકીકતમાં અમે બાળકોના મનમાં જવાબદારી, કરુણા, ધીરજ અને પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ ઉછેરી રહ્યા હતા. મારા પૂર્વજોએ મને શીખવ્યું હતું કે માણસ માત્ર પોતાનાં માટે જીવતો નથી. તે સમાજ માટે, આવનારી પેઢીઓ માટે અને પ્રકૃતિ માટે પણ જવાબદાર છે. મેં એ જ મૂલ્યને શિક્ષણ સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મને આજે પણ યાદ છે કે ઘણા બાળકો શાળા શરૂ થાય તે પહેલાં પોતાના વૃક્ષને પાણી આપતા. કેટલાક બાળકો રજાના દિવસોમાં પણ માત્ર પોતાના વૃક્ષને જોવા શાળામાં આવતા. શિક્ષકો પણ આ અભિયાનને પોતાની જવાબદારી નહીં, પરંતુ પોતાના પરિવારના કાર્યની જેમ સ્વીકારી ચૂક્યા હતા. તે સમયે મને અનુભવ થયો કે સાચું શિક્ષણ

પાઠ્યપુસ્તકોની બહાર શરૂ થાય છે. જ્યારે બાળક એક નાનકડા છોડને જીવંત રાખવાની જવાબદારી સ્વીકારે છે, ત્યારે તે જીવનનું સૌથી મોટું પાઠ શીખે છે,

"જીવનનું સર્જન અને તેનું સંરક્ષણ."

આ અભિયાનથી માત્ર શાળાઓ હરિયાળી બની નહોતી. બાળકોના વિચારો પણ હરિયાળા બન્યા. તેમના મનમાં પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ જન્મ્યો. અને કદાચ એ જ આ અભિયાનની સૌથી મોટી સફળતા હતી. આજે વર્ષો પછી પણ જ્યારે હું તે સમયને યાદ કરું છું, ત્યારે મારા મનમાં હજારો વૃક્ષો નહીં, પરંતુ હજારો બાળકોના સ્મિતભર્યા ચહેરા જીવંત થઈ ઊઠે છે. મને વિશ્વાસ છે કે તે બાળકો આજે જ્યાં હશે, ત્યાં પણ તેઓ પ્રકૃતિ પ્રત્યે એટલો જ પ્રેમ રાખતા હશે, કારણ કે બાળપણમાં તેમણે શીખ્યું હતું કે, વૃક્ષ ઉછેરવું એટલે માત્ર એક છોડને મોટું કરવું નહીં; પરંતુ પોતાના વ્યક્તિત્વને પણ વધુ સંવેદનશીલ બનાવવું.

"જો દરેક બાળક પોતાના જીવનમાં માત્ર એક વૃક્ષ ઉછેરે, તો દરેક પેઢી આવનારી પેઢીને હરિયાળો વારસો આપી શકે."

"મેં વૃક્ષો વાવવાનું અભિયાન શરૂ કર્યું નહોતું; મેં બાળકોના હૃદયમાં પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ વાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો."

"વૃક્ષનું જતન કરતો બાળક આવતીકાલે સમાજનું પણ જતન કરશે."

"પર્યાવરણનું રક્ષણ કાયદાથી નહીં, પરંતુ બાળપણમાં મળેલા સંસ્કારોથી શરૂ થાય છે."

"મારા માટે પાંચ વૃક્ષો માત્ર પાંચ છોડ નહોતા; તે પાંચ જીવનમૂલ્યો હતા-પ્રેમ, જવાબદારી, ધીરજ, સંવેદના અને ભવિષ્ય પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા."

૨૬૮ શાળાઓમાંથી ૧૦,૦૦૦થી વધુ વૃક્ષો એક વિચારનું હરિયાળા ઇતિહાસમાં રૂપાંતર

જ્યારે મેં સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં દરેક શાળામાં ઓછામાં ઓછાં પાંચ વૃક્ષો ઉછેરવાનો વિચાર રજૂ કર્યો હતો, ત્યારે કદાચ કોઈએ કલ્પના પણ કરી નહોતી કે આ નાનકડો સંકલ્પ એક દિવસ સમગ્ર શહેર માટે પ્રેરણાદાયી હરિયાળા અભિયાનમાં પરિવર્તિત થશે. આ અભિયાન પાછળ કોઈ વિશાળ સરકારી યોજના નહોતી. આ તો માત્ર એક વિચાર હતો, વિચાર સંસ્કારનો, પર્યાવરણનો અને આવનારી પેઢી પ્રત્યેની જવાબદારીનો. આ વિચારને વાસ્તવિકતા બનાવવાનું શ્રેય માત્ર મને આપવું યોગ્ય નથી. આ સફળતા સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિના તમામ મુખ્ય શિક્ષકો, શિક્ષકો, કર્મચારીઓ અને હજારો વિદ્યાર્થીઓના સમર્પણ, શ્રમ અને સંકલ્પનું પરિણામ હતું.

જ્યારે મેં શિક્ષકોને કહ્યું હતું,

"જો દરેક શાળા માત્ર પાંચ વૃક્ષોનું જતન કરશે, તો સુરતની આવનારી પેઢીને આપણે હરિયાળું શહેર વારસામાં આપી શકીશું."

ત્યારે તેમણે આ વિચારને માત્ર સાંભળ્યો નહીં, પરંતુ પોતાના હૃદયથી સ્વીકાર્યો. શાળાઓમાં વૃક્ષારોપણ શરૂ થયું. દરેક છોડને કોઈને કોઈ વિદ્યાર્થી સાથે જોડવામાં આવ્યો. કોઈ બાળક રોજ પાણી આપતો. કોઈ તેની આસપાસની જમીન સાફ રાખતો. કોઈ તેની વૃદ્ધિ માપતો. કોઈ તેને પોતાના મિત્રની જેમ સાચવતો. ધીમે ધીમે આ અભિયાન સમગ્ર સુરતની ૨૬૮ પ્રાથમિક શાળાઓમાં પ્રસરી ગયું. એક પછી એક શાળાઓ જોડાતી ગઈ. એક પછી એક બાળકો આ અભિયાનનો ભાગ બનતા ગયા. અને પાંચ વર્ષના સતત પ્રયત્નો, નિષ્ઠા અને સામૂહિક સહકાર પછી એક અદ્‌ભુત પરિણામ સામે આવ્યું. સુરતની ૨૬૮ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ૧૦,૦૦૦થી વધુ નાના-મોટા વૃક્ષો ઉછેરવામાં આવ્યા હતા. આ આંકડો મારા માટે માત્ર એક સંખ્યા નહોતો. આ તો હજારો બાળકોના હાથોથી લખાયેલો હરિયાળો ઇતિહાસ હતો. મારા જાહેર જીવનમાં અનેક હોદ્દા મળ્યા, અનેક જવાબદારીઓ નિભાવી, અનેક નિર્ણયો લીધા, પરંતુ જો કોઈ મને પૂછે કે તમને સૌથી વધુ આનંદ કઈ બાબતનો થયો, તો હું નિઃસંકોચ કહીશ,

"હજારો બાળકોના હાથે ઉછરેલા દસ હજારથી વધુ વૃક્ષો મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી કમાણી છે."

આજે જ્યારે વર્ષો પછી હું તે સમયને યાદ કરું છું, ત્યારે મારા મનમાં એક સુંદર કલ્પના જીવંત થઈ ઊઠે છે. કદાચ તે નાનકડાં છોડ આજે વિશાળ વૃક્ષો બની ગયા હશે. કદાચ તેમની ઘેરી છાયામાં આજે પણ વિદ્યાર્થીઓ બેસીને પાઠ ભણતા હશે. કદાચ તેમના પાનમાં પવનનો મધુર સંગીત ગુંજતો હશે. કદાચ પક્ષીઓએ તેમાં પોતાના માળા બનાવ્યા હશે. અને કદાચ કોઈ બાળક આજે પણ ગર્વથી કહેતો હશે,

"આ વૃક્ષ મેં નાનું હતું ત્યારે વાવ્યું હતું."

જો એવું હોય, તો મારા માટે તે કોઈપણ સરકારી સન્માન કરતાં અનેકગણું મોટું પુરસ્કાર છે. કારણ કે હોદ્દા સમય સાથે પૂર્ણ થઈ જાય છે. કાર્યકાળ પૂરો થઈ જાય છે. પરંતુ એક વૃક્ષ પેઢીઓ સુધી જીવતું રહે છે. તે હજારો લોકોને છાંયો આપે છે. પ્રાણવાયુ આપે છે. અને મૌન રહીને પણ સમાજની સેવા કરતું રહે છે. મારા પૂર્વજોએ મને માણસાઈનો વારસો આપ્યો હતો. મેં વિચાર્યું કે હું પણ આવનારી પેઢીને કંઈક એવો વારસો આપું, જે કાગળોમાં નહીં, પરંતુ ધરતી ઉપર જીવંત રહે.

આ દસ હજારથી વધુ વૃક્ષો મારા માટે માત્ર પર્યાવરણનું પ્રતીક નથી. તે વિશ્વાસનું પ્રતીક છે. તે શિક્ષણનું પ્રતીક છે. તે સંસ્કારનું પ્રતીક છે. અને તે સમાજ પ્રત્યેની

જવાબદારીનું જીવંત સ્મારક છે. આજે પણ હું દૃઢ વિશ્વાસ સાથે માનું છું કે, એક બાળક જ્યારે એક વૃક્ષ ઉછેરે છે, ત્યારે તે માત્ર પ્રકૃતિને જ નહીં, પરંતુ પોતાના ચારિત્ર્યને પણ પોષણ આપે છે.

"મારે શાળાઓમાં વૃક્ષો વાવવાના નહોતા; મારે બાળકોના હૃદયમાં હરિયાળું ભવિષ્ય વાવવાનું હતું."

"૧૦,૦૦૦થી વધુ વૃક્ષો મારા જાહેર જીવનની સિદ્ધિ નથી; તે હજારો વિદ્યાર્થીઓના સંસ્કારોનું જીવંત સ્મારક છે."

"જે સમાજ પોતાના બાળકોને વૃક્ષ ઉછેરતા શીખવે છે, તે સમાજ પોતાનું ભવિષ્ય પણ સુરક્ષિત કરે છે."

"હોદ્દાનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થાય છે, પરંતુ વૃક્ષો પેઢીઓ સુધી સમાજની સેવા કરતા રહે છે." "જો આજે પણ તે વૃક્ષોની છાયામાં કોઈ બાળક ભણતું હશે, તો એ જ મારા જાહેર જીવનનો સૌથી મોટો પુરસ્કાર છે."

"ઘડિયાવાળા સાહેબ" પ્રેમ, વિશ્વાસ અને શિક્ષણનો એક અનોખો સંબંધ

મારા જાહેર જીવનમાં અનેક હોદ્દા મળ્યા, અનેક સંસ્થાઓમાં કાર્ય કરવાની તક મળી અને અનેક સન્માનો પ્રાપ્ત થયા. પરંતુ આજે પણ જો કોઈ મને પૂછે કે તમને સૌથી મીઠું સંબોધન કયું મળ્યું, તો હું નિઃસંકોચ કહીશ,

"ઘડિયાવાળા સાહેબ."

આ કોઈ સરકારી સન્માન નહોતું. આ કોઈ એવોર્ડ નહોતો. આ કોઈ પદવી નહોતી. આ તો હજારો નિર્દોષ બાળકોના હૃદયમાંથી નીકળેલું પ્રેમભર્યું સંબોધન હતું. અને મારા માટે આજે પણ તે કોઈપણ હોદ્દા કરતાં અનેકગણું મોટું ગૌરવ છે.

સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં સભ્ય અને ભવન સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કરતી વખતે હું નિયમિત રીતે વિવિધ શાળાઓની મુલાકાત લેતો. સામાન્ય રીતે અધિકારીઓ શાળામાં આવે ત્યારે વહીવટી ચર્ચાઓ કરે, નોંધો લે અને પાછા જતા રહે. પરંતુ હું એવું કરતો નહોતો.

મારા માટે શાળાની સૌથી મોટી સંપત્તિ ઇમારત નહોતી. મારા માટે સૌથી મોટી સંપત્તિ બાળકો હતા. એટલે હું સીધો બાળકો વચ્ચે જતો. તેમની સાથે જમીન પર બેસી જતો. તેમની સાથે વાતો કરતો. તેમને પ્રશ્નો પૂછતો. અને પછી ખૂબ જ સરળ અને રસપ્રદ રીતે ઘડિયા (પહાડા) બોલાવતો. મારો એક નાનો નિયમ હતો. હું ક્યારેય ઘડિયા ગોખાવીને બોલાવતો નહોતો. હું તેને રમતમાં ફેરવી દેતો. ક્યારેક તાલી પાડી પાડી. ક્યારેક ગીતની લયમાં. ક્યારેક પ્રશ્નોત્તરી કરીને. ક્યારેક હાસ્ય સાથે. બાળકોને એવું લાગતું જ નહોતું કે

તેઓ ભણી રહ્યા છે. તેમને લાગતું કે તેઓ રમી રહ્યા છે. અને એ રમતમાં જ તેઓ ગણિતના સૌથી મહત્વપૂર્ણ પાયા મજબૂત કરી રહ્યા હતા. ધીમે ધીમે સમગ્ર શાળાઓમાં એક વાત પ્રસરી ગઈ.

"આજે ઘડિયાવાળા સાહેબ આવવાના છે."

બાળકો આનંદથી દોડી આવતા. ઘડિયા બોલવાની તૈયારી કરતા. એકબીજા સાથે સ્પર્ધા કરતા. અને જ્યારે હું કોઈ બાળકને શાબાશી આપતો, ત્યારે તેના ચહેરા પર જે આનંદ દેખાતો, તે મારા માટે કોઈપણ પુરસ્કાર કરતાં વધુ મૂલ્યવાન હતો. હું જ્યારે શાળામાંથી પાછો ફરતો, ત્યારે બાળકોને હંમેશાં એક વાત કહેતો,

"હું ફરી આ તારીખે આવીશ... ત્યારે બધા ઘડિયા તૈયાર હોવા જોઈએ."

આ શબ્દો માત્ર એક સૂચના નહોતા. તે બાળકો સાથેનો એક વિશ્વાસનો કરાર હતો. હું પણ તે તારીખ યાદ રાખતો. અને બાળકો પણ. મારી આગલી મુલાકાત પહેલાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વધુ ઉત્સાહથી તૈયારી કરતા. તેમને લાગતું,

"ઘડિયાવાળા સાહેબ આવશે, આપણે તેમને બતાવવાનું છે કે આપણે બધું શીખી ગયા છીએ."

આ સંબંધમાં કોઈ ભય નહોતો. કોઈ ઔપચારિકતા નહોતી. કોઈ હોદ્દાનું અંતર નહોતું. અહીં માત્ર પ્રેમ હતો. વિશ્વાસ હતો. અને શિક્ષણને આનંદમય બનાવવાનો એક નાનકડો પ્રયાસ હતો.

મારા માટે ઘડિયા શીખવવાનો હેતુ માત્ર ગણિત મજબૂત કરવાનો નહોતો. હું બાળકોમાં આત્મવિશ્વાસ જગાડવા માંગતો હતો.

હું તેમને શીખવવા માંગતો હતો કે, શીખવું ક્યારેય બોજ નથી. જો યોગ્ય રીત અપનાવવામાં આવે, તો ભણતર પણ આનંદ બની શકે. આજે વર્ષો વીતી ગયા છે. તેમાંથી ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આજે ડૉક્ટર હશે. કોઈ ઇજનેર હશે. કોઈ શિક્ષક હશે. કોઈ સરકારી અધિકારી હશે. કોઈ ઉદ્યોગપતિ હશે. કોઈ પોતાના પરિવારનું જીવન સંભાળી રહ્યો હશે. મને ઘણી વાર વિચાર આવે છે.

કદાચ આજે પણ તેમને "ઘડિયાવાળા સાહેબ" યાદ હશે. અને જો તેમના ચહેરા પર તે યાદ સાથે એક નાનું સ્મિત આવી જાય... તો મારા માટે તે જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનની સૌથી મોટી કમાણી છે. હું માનું છું કે શિક્ષકનું સાચું મૂલ્યાંકન પરીક્ષાના પરિણામોથી થતું નથી. તે વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં રહેલી સ્મૃતિઓથી થાય છે. જો બાળકો વર્ષો પછી પણ પોતાના શિક્ષકને પ્રેમથી યાદ કરે, તો એથી મોટું સન્માન દુનિયામાં બીજું કોઈ નથી. મારા માટે "ઘડિયાવાળા સાહેબ" નામ માત્ર એક ઉપનામ નહોતું. તે મારા અને હજારો વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચેના પ્રેમ, વિશ્વાસ અને સંસ્કારના અતૂટ સંબંધનું જીવંત પ્રતીક હતું.

“બાળકો મને ‘ઘડિયાવાળા સાહેબ’ કહેતા; મારા માટે તે કોઈપણ સરકારી સન્માન કરતાં મોટું ગૌરવ હતું.”

“મેં બાળકોને માત્ર ઘડિયા શીખવ્યા નહોતા; મેં તેમના મનમાંથી ભણવાનો ડર દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.”

“જ્યાં શિક્ષણમાં પ્રેમ જોડાય છે, ત્યાં જ્ઞાન જીવનભર યાદ રહે છે.”

“શિક્ષકની સાચી ઓળખ તેના હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં રહેલી તેની સ્મૃતિથી થાય છે.”

“હજારો બાળકોના પ્રેમથી મળેલું ‘ઘડિયાવાળા સાહેબ’નું સંબોધન મારા જીવનનું સૌથી અમૂલ્ય સન્માન છે.”

શિક્ષણનો સાચો અર્થ જ્ઞાન કરતાં પણ મહાન છે સંસ્કાર

સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં કાર્ય કરતી વખતે મને હજારો વિદ્યાર્થીઓ, સેંકડો શિક્ષકો અને અનેક શાળાઓ સાથે જોડાવાનો અવસર મળ્યો. આ અનુભવોએ મને શિક્ષણનો એક એવો અર્થ સમજાવ્યો, જે માત્ર પાઠ્યપુસ્તકોમાં લખાયેલો નથી, પરંતુ જીવનના અનુભવોમાંથી જન્મેલો છે. મારા માટે શિક્ષણનો અર્થ ક્યારેય માત્ર બાળકોને પરીક્ષામાં સારા ગુણ અપાવવાનો કે નોકરી માટે તૈયાર કરવાનો નહોતો. જો શિક્ષણનો હેતુ માત્ર એટલો જ હોય, તો તે અધૂરો છે. હું હંમેશાં માનતો રહ્યો છું કે શિક્ષણનો સાચો હેતુ સારા નાગરિકો નહીં, પરંતુ સારા માણસોનું નિર્માણ કરવાનો છે.

જ્ઞાન માણસને બુદ્ધિશાળી બનાવી શકે છે, પરંતુ માણસાઈ તેને મહાન બનાવે છે.

ડિગ્રી માણસને રોજગાર અપાવી શકે છે, પરંતુ ચારિત્ર્ય તેને સમાજમાં સન્માન અપાવે છે.

મારા પૂર્વજોએ મને ક્યારેય સંપત્તિનો ગર્વ કરવો શીખવ્યો નહોતો. તેમણે મને માણસાઈ, પ્રામાણિકતા, સેવા અને વિશ્વાસનો વારસો આપ્યો હતો. હું માનું છું કે આ જ શિક્ષણનો સાચો આધાર છે. આથી જ મેં શાળાઓમાં પણ એ જ વિચાર જીવંત રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મારા માટે શિક્ષણ એટલે, સારો માણસ બનાવવો માણસ પાસે કેટલું જ્ઞાન છે, તેનાથી પહેલાં એ કેટલો સારો માણસ છે તે વધુ મહત્વનું છે. જે શિક્ષણ બાળકોમાં કરુણા, સત્ય, પ્રામાણિકતા અને માનવતા જગાવી શકતું નથી, તે શિક્ષણ અધૂરું છે.

પ્રકૃતિ સાથે જોડવું

બાળક જ્યારે એક વૃક્ષ ઉછેરે છે, ત્યારે તે માત્ર એક છોડને જીવંત રાખતો નથી; તે ધીરજ, જવાબદારી અને જીવન પ્રત્યેનો આદર પણ શીખે છે. આથી જ મેં શિક્ષણને

પર્યાવરણ સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સમાજ પ્રત્યે જવાબદાર બનાવવું શિક્ષણનો અર્થ માત્ર પોતાનું ભવિષ્ય બનાવવું નથી.

શિક્ષણનો અર્થ સમાજ પ્રત્યેની ફરજ સમજવી પણ છે. વિદ્યાર્થીએ માત્ર સફળ વ્યક્તિ નહીં, પરંતુ ઉપયોગી વ્યક્તિ બનવું જોઈએ.

દેશપ્રેમ જગાડવો

દેશપ્રેમ માત્ર ધ્વજવંદન કે રાષ્ટ્રીય ગીત પૂરતો મર્યાદિત નથી. દેશપ્રેમ એટલે, પોતાનું કામ નિષ્ઠાથી કરવું. જાહેર સંપત્તિનું રક્ષણ કરવું. સ્વચ્છતા જાળવવી. પ્રકૃતિને સાચવવી. અને સમાજ માટે જીવવાની ભાવના રાખવી. આવા સંસ્કારો બાળપણથી જ શાળામાં વિકસે છે.

ચારિત્ર્યનું ઘડતર

મારા માટે શિક્ષણનો સૌથી મોટો હેતુ ચારિત્ર્ય નિર્માણ છે. કારણ કે ચારિત્ર્ય વગરની પ્રતિભા સમાજ માટે જોખમ બની શકે છે. પરંતુ ચારિત્ર્યવાન વ્યક્તિ સામાન્ય પ્રતિભા હોવા છતાં સમાજને નવી દિશા આપી શકે છે.

હું જ્યારે શાળાઓમાં જતો, ત્યારે બાળકોને માત્ર અભ્યાસ માટે પ્રેરિત કરતો નહોતો. હું તેમને સત્ય બોલવાની હિંમત, વડીલોનો આદર, પ્રકૃતિનો પ્રેમ, સમયનું પાલન, સ્વચ્છતા અને સમાજ માટે જીવવાની પ્રેરણા આપવાનો પ્રયત્ન કરતો.

કારણ કે હું દૃઢપણે માનું છું કે, જ્ઞાન માણસને સફળ બનાવે છે, પરંતુ સંસ્કાર તેને આદર્શ બનાવે છે. આજે વર્ષો પછી પણ હું એ જ માન્યતા ધરાવું છું કે કોઈપણ રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય તેની યુનિવર્સિટીઓમાં નહીં, પરંતુ તેની પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘડાય છે. જ્યાં બાળકને અક્ષરજ્ઞાન સાથે માણસાઈનું જ્ઞાન મળે છે, ત્યાંથી જ સાચા અર્થમાં રાષ્ટ્રનિર્માણ શરૂ થાય છે.

મારા જીવનમાં અનેક હોદ્દાઓ આવ્યા, અનેક જવાબદારીઓ મળી, પરંતુ શિક્ષણ ક્ષેત્રે કાર્ય કરતાં મને જે સંતોષ મળ્યો, તેનું કારણ માત્ર શાળાઓનું સંચાલન નહોતું. તેનું કારણ હતું, હજારો બાળકોના જીવનમાં સારા સંસ્કારોનું એક નાનકડું બીજ વાવવાનો પ્રયાસ.

આજે પણ હું માનું છું કે, **"જ્ઞાન વગરનો માણસ અધૂરો હોય છે, પરંતુ સંસ્કાર વગરનું જ્ઞાન સમાજ માટે જોખમી બની શકે છે."** અને એટલા માટે જ મારા માટે શિક્ષણનો સાચો અર્થ છે, માણસને માત્ર હોશિયાર નહીં, પરંતુ સંસ્કારી, જવાબદાર, કરુણાવાન અને રાષ્ટ્રપ્રેમી બનાવવો.

"શિક્ષણનું સાચું પરિણામ ડિગ્રી નથી; પરંતુ ચારિત્ર્ય છે."

"સારો વિદ્યાર્થી બનવો સિદ્ધિ છે, પરંતુ સારો માણસ બનવો જીવનની સફળતા છે."

"પુસ્તકો જ્ઞાન આપે છે, પરંતુ સંસ્કારો જીવનને દિશા આપે છે."

“પ્રકૃતિનો પ્રેમ, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને દેશપ્રેમ-આ પણ શિક્ષણના અભિન્ન વિષયો છે.”

“જ્યાં શિક્ષણમાં માણસાઈ જોડાય છે, ત્યાંથી જ સાચા અર્થમાં રાષ્ટ્રનિર્માણ શરૂ થાય છે.”

બાસ્કેટબોલના મેદાનમાં શીખેલા પાઠોનું શાળાઓમાં જીવન્ત રૂપાંતર

મારા જીવનમાં રમતગમત અને શિક્ષણ ક્યારેય બે અલગ ક્ષેત્રો રહ્યા નથી. મારા માટે બંનેનો હેતુ એક જ હતો, માણસનું ઘડતર. બાસ્કેટબોલના મેદાને મને જે જીવનમૂલ્યો શીખવ્યા, તે જ મૂલ્યોને મેં સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં કાર્ય કરતી વખતે શાળાઓના જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ઘણા લોકો રમતને માત્ર સ્પર્ધા માને છે, પરંતુ હું રમતને જીવન જીવવાની શાળા માનું છું. મને વિશ્વાસ હતો કે જો રમતગમતના મૂલ્યો શિક્ષણ સાથે જોડાઈ જાય, તો શાળાઓમાંથી માત્ર હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓ નહીં, પરંતુ જવાબદાર, શિસ્તબદ્ધ અને સંસ્કારી નાગરિકો તૈયાર થશે.

ટીમ વર્ક

બાસ્કેટબોલે મને શીખવ્યું કે કોઈ એક ખેલાડી મેચ જીતી શકતો નથી. જીત હંમેશાં આખી ટીમની હોય છે. એ જ સિદ્ધાંત મેં શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં પણ અપનાવ્યો. મારા માટે કોઈ એક શિક્ષક આખી શાળાને સફળ બનાવી શકતો નહોતો. શાળા ત્યારે જ સફળ બને, જ્યારે શિક્ષકો, મુખ્ય શિક્ષક, કર્મચારીઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને વાલીઓ સૌ એક ટીમની જેમ કાર્ય કરે.

આથી હું હંમેશાં કહું છું, **“શાળાની સફળતા કોઈ એક વ્યક્તિની નહીં, પરંતુ સમગ્ર શૈક્ષણિક પરિવારની સફળતા છે.”**

શિસ્ત

રમતગમતે મને શિસ્ત શીખવી. સમયસર મેદાનમાં પહોંચવું. નિયમોનું પાલન કરવું. જવાબદારી નિભાવવી. આ જ શિસ્તને મેં શાળાઓમાં પણ પ્રોત્સાહન આપ્યું. હું માનતો હતો કે શિસ્ત વગરનું શિક્ષણ પાયા વગરની ઇમારત જેવું છે. શિસ્ત શિક્ષણને મજબૂત બનાવે છે અને ચારિત્ર્યને ઊંચું સ્થાન આપે છે.

સમયનું મૂલ્ય

બાસ્કેટબોલની એક સેકન્ડ પણ મેચનું પરિણામ બદલી શકે છે. એટલે જ મેં સમયનું મહત્વ રમતમાંથી શીખ્યું. શાળાઓમાં પણ સમયપાલનને વિશેષ મહત્વ આપ્યું. સમયસર પ્રાર્થના. સમયસર વર્ગખંડ. સમયસર શિક્ષણ. સમયસર જવાબદારી. કારણ કે જે બાળક સમયનું મૂલ્ય સમજે છે, તે જીવનમાં સફળતા તરફ વધુ ઝડપથી આગળ વધી શકે છે.

જવાબદારી

કેપ્ટન તરીકે મેં શીખ્યું હતું કે નેતૃત્વનો અર્થ અધિકાર નથી. નેતૃત્વનો અર્થ જવાબદારી છે. આ જ વિચારને મેં શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં પણ જીવંત રાખ્યો. દરેક શિક્ષક પોતાના વર્ગખંડ માટે જવાબદાર બને. દરેક મુખ્ય શિક્ષક પોતાની શાળા માટે જવાબદાર બને. દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના અભ્યાસ અને પોતાના વર્તન માટે જવાબદાર બને. જ્યારે દરેક વ્યક્તિ પોતાની જવાબદારીને સમજે છે, ત્યારે સમગ્ર સંસ્થા આપોઆપ સફળ બની જાય છે.

નેતૃત્વ

બાસ્કેટબોલના મેદાને મને શીખવ્યું કે સાચો કેપ્ટન સૌથી આગળ ઊભો રહેતો નથી. સાચો કેપ્ટન સૌથી પહેલાં જવાબદારી સ્વીકારે છે. આ જ વિચાર મેં શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં પણ અપનાવ્યો. મારા માટે દરેક શાળા એક ટીમ હતી. દરેક મુખ્ય શિક્ષક તે ટીમનો કેપ્ટન હતો. દરેક શિક્ષક તે ટીમનો મહત્વપૂર્ણ ખેલાડી હતો. અને દરેક વિદ્યાર્થી આવનારા ભારતનો નિર્માતા હતો. જ્યારે પણ હું કોઈ શાળાની મુલાકાત લેતો, ત્યારે હું કોઈ અધિકારી તરીકે જતો નહોતો. હું એક ટીમના સભ્ય તરીકે જતો. શિક્ષકોની વાત સાંભળતો. મુખ્ય શિક્ષકો સાથે ચર્ચા કરતો. બાળકો વચ્ચે બેસતો. અને સૌને એક જ વાત કહતો,

"આપણે સૌ મળીને ભવિષ્યનું ભારત ઘડી રહ્યા છીએ."

મારા માટે શિક્ષણનો અર્થ માત્ર અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કરાવવાનો નહોતો.

મારો પ્રયત્ન હતો કે શાળાઓમાં એવી કાર્યસંસ્કૃતિ વિકસે, જ્યાં દરેક વ્યક્તિ પોતાની ભૂમિકાને ગૌરવ સાથે નિભાવે અને સમગ્ર શાળા એક પરિવારની જેમ આગળ વધે. મને સમજાય છે કે બાસ્કેટબોલના મેદાને શીખેલા પાંચ જીવનમૂલ્યો, ટીમ વર્ક, શિસ્ત, સમયનું મૂલ્ય, જવાબદારી અને નેતૃત્વ, મારા સમગ્ર જાહેર જીવનના આધારસ્તંભ બન્યા. સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં કરેલું કાર્ય તેનું જીવંત ઉદાહરણ છે. મારા માટે રમત અને શિક્ષણ વચ્ચે કોઈ ભેદ નહોતો. રમતે મને નેતૃત્વ શીખવ્યું. શિક્ષણે મને તે નેતૃત્વને સમાજના હિતમાં જીવવાની તક આપી.

"બાસ્કેટબોલના મેદાને મને ટીમ ઘડવી શીખવી; શાળાઓએ મને રાષ્ટ્ર ઘડવાનો માર્ગ બતાવ્યો."

"દરેક શાળા મારા માટે એક ટીમ હતી, દરેક મુખ્ય શિક્ષક તેનો કેપ્ટન અને દરેક વિદ્યાર્થી ભારતના ભવિષ્યનો શિલ્પી હતો."

"રમતગમતે મને નેતૃત્વ શીખવ્યું, શિક્ષણે તેને સમાજસેવામાં રૂપાંતરિત કરવાની તક આપી."

"જે મૂલ્યો મેં રમતના મેદાનમાં શીખ્યા, તે જ મૂલ્યો મેં શાળાઓમાં જીવંત રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો."

"સાચું શિક્ષણ ત્યારે જ સફળ બને છે, જ્યારે તેમાં શિસ્ત, જવાબદારી, ટીમવર્ક અને માણસાઈનો સમન્વય થાય."

મારી સૌથી મોટી ખુશી, હરિયાળું ભવિષ્ય મારી સૌથી મોટી કમાણી

જાહેર જીવનમાં અનેક હોદ્દાઓ મળ્યા, અનેક જવાબદારીઓ નિભાવી, અનેક નિર્ણયો લીધા અને અનેક કાર્યક્રમોનું નેતૃત્વ કરવાનો અવસર મળ્યો. પરંતુ જ્યારે હું મારા જીવનના સૌથી મોટા સંતોષ વિશે વિચારું છું, ત્યારે મારા મનમાં કોઈ હોદ્દો, કોઈ સન્માનપત્ર કે કોઈ પ્રશંસાપત્ર આવતો નથી. મારી આંખો સામે એક જ દૃશ્ય જીવંત થઈ ઊભું રહે છે,

શાળાના ગણવેશમાં નાનાં-નાનાં બાળકો પોતાના હાથે વાવેલા છોડને પ્રેમથી પાણી આપી રહ્યા છે. આ દૃશ્ય મારા માટે કોઈપણ પુરસ્કાર કરતાં અનેકગણું મોટું છે. હું ક્યારેય એવું માનતો નથી કે મેં સુરતની ૨૬૮ શાળાઓનું સંચાલન કર્યું હતું. હું એવું પણ માનતો નથી કે મેં કોઈ અસાધારણ કાર્ય કર્યું.

મારા માટે તો હું માત્ર એક નાનો માધ્યમ હતો. સાચું કાર્ય તો હજારો શિક્ષકો, મુખ્ય શિક્ષકો અને નાનાં-નાનાં વિદ્યાર્થીઓએ કર્યું હતું. તેમણે માત્ર વૃક્ષો વાવ્યાં નહોતાં. તેમણે પ્રેમ વાવ્યો હતો. જવાબદારી વાવી હતી. પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો આદર વાવ્યો હતો. અને આવનારી પેઢી માટે હરિયાળો વારસો તૈયાર કર્યો હતો. પાંચ વર્ષના સમયગાળામાં જ્યારે મને ખબર પડી કે સુરતની ૨૬૮ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ૧૦,૦૦૦થી વધુ નાના-મોટા વૃક્ષો ઉછેરવામાં આવ્યા છે, ત્યારે મને જે આનંદ થયો હતો, તેનું વર્ણન શબ્દોમાં કરવું મુશ્કેલ છે. - એ આનંદ કોઈ સરકારી સિદ્ધિનો નહોતો. એ આનંદ કોઈ વહીવટી સફળતાનો નહોતો. એ આનંદ એક એવા સ્વપ્નના સાકાર થવાનો હતો, જે મેં બાળકોના હૃદયમાં વાવ્યું હતું. આજે વર્ષો વીતી ગયા છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જીવનમાં આગળ વધી ગયા હશે. ઘણા શિક્ષકો નિવૃત્ત થઈ ગયા હશે. પરંતુ મને વિશ્વાસ છે કે તેમાંથી ઘણા વૃક્ષો આજે પણ જીવંત હશે. કદાચ તેઓ આજે વિશાળ બની ગયા હશે. તેમની છાયામાં નવા વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હશે. પક્ષીઓ માળા બાંધતા હશે. મુસાફરોને શીતળતા મળતી હશે. અને કદાચ કોઈ બાળક ગર્વથી કહેતો હશે, - "આ વૃક્ષ અમારી શાળામાં અમારા સિનિયર વિદ્યાર્થીઓએ વાવ્યું હતું." જો આજે પણ તે વૃક્ષો જીવંત હશે, તો તેમાં મારા કરતાં અનેકગણો વધુ હિસ્સો તે હજારો વિદ્યાર્થીઓનો છે, જેમણે તેને પોતાના સંતાનની જેમ ઉછેર્યા. મારો ફાળો તો માત્ર એક વિચારનો હતો.

તે વિચારને જીવન આપનાર તો બાળકો હતા. મારા માટે આ જ મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી કમાણી છે. હું માનું છું કે માણસ પોતાના પાછળ કેટલી સંપત્તિ છોડી જાય છે, તેના કરતાં વધુ મહત્વનું એ છે કે તે સમાજ માટે કેટલા સારા સંસ્કારો છોડી જાય છે.

મારા જીવનમાં જો કોઈ વારસો છોડવાનો નાનકડો પ્રયાસ થયો હોય, તો તે આ હરિયાળો વારસો છે. હોદ્દા સમય સાથે પૂર્ણ થઈ જાય છે. કાર્યકાળ પૂરો થઈ જાય છે. સન્માનપત્રો ફાઈલોમાં બંધ થઈ જાય છે. પરંતુ એક વૃક્ષ દાયકાઓ સુધી જીવતું રહે છે. તે કોઈનો ભેદભાવ રાખતું નથી. તે દરેકને સમાન છાંયો આપે છે. પ્રાણવાયુ આપે છે. અને મૌન રહીને સમાજની સેવા કરતું રહે છે.

કદાચ આ જ કારણ છે કે આજે પણ જ્યારે હું મારા જીવનની સૌથી મોટી સિદ્ધિ વિશે વિચારું છું, ત્યારે મારા મનમાં કોઈ મંચ કે સન્માન સમારંભ નહીં, પરંતુ શાળાના આંગણામાં હરિયાળાં બનેલા તે વૃક્ષો અને તેમની આસપાસ રમતાં બાળકોનું દૃશ્ય જ ઉપસી આવે છે. મારા માટે એ જ જીવનનો સાચો પુરસ્કાર છે. એ જ મારી સૌથી મોટી ખુશી છે.

“મારા માટે સૌથી મોટી સિદ્ધિ કોઈ હોદ્દો નહોતી; હજારો બાળકોના હાથે ઉછરેલા દસ હજારથી વધુ વૃક્ષો હતા.”

“જો આજે પણ તે વૃક્ષોની છાયામાં કોઈ બાળક ભણતું હશે, તો એ જ મારા સમગ્ર જાહેર જીવનનો સૌથી મોટો પુરસ્કાર છે.”

“મેં વૃક્ષો વાવ્યાં નહોતાં; મેં આવનારી પેઢીના હૃદયમાં પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ વાવ્યો હતો.”

“હોદ્દા ઇતિહાસ બને છે, પરંતુ વૃક્ષો ભવિષ્ય ઘડે છે.”

“માણસ પોતાના પાછળ મિલકત છોડે કે ન છોડે, પરંતુ જો સંસ્કારો અને હરિયાળો વારસો છોડી જાય, તો તેનું જીવન સાચા અર્થમાં સફળ ગણાય.”

સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિમાં પાંચ વર્ષ સુધી કરેલી સેવા મારા માટે માત્ર જાહેર જીવનનો એક અધ્યાય નહોતો; તે મારા પૂર્વજોએ મને આપેલા માણસાઈ, સેવા અને સામાજિક જવાબદારીના સંસ્કારોને શિક્ષણ ક્ષેત્રે જીવવાનો એક પવિત્ર અવસર હતો. હું હંમેશાં માનું છું કે કોઈપણ સમાજનું ભવિષ્ય તેની શાળાઓમાં ઘડાય છે. શાળામાં બેઠેલું બાળક માત્ર વિદ્યાર્થી નથી; તે આવતીકાલનું ભારત છે. તેથી શિક્ષણનો સાચો અર્થ માત્ર અક્ષરજ્ઞાન આપવો નથી, પરંતુ જીવનને યોગ્ય દિશા આપવી છે. મને વિશ્વાસ છે કે જો બાળપણમાં બાળકના હૃદયમાં પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને માણસાઈના સંસ્કારોનું સિંચન થાય, તો તે જીવનભર જવાબદાર નાગરિક બની રહે છે.

સુરતની ૨૬૮ શાળાઓમાં શરૂ કરાયેલું પાંચ વૃક્ષોનું અભિયાન માત્ર વૃક્ષારોપણનો કાર્યક્રમ નહોતો; તે સંસ્કારોનું વાવેતર હતું. તે બાળકોને ધરતી સાથે જોડવાનો, પર્યાવરણ પ્રત્યેની જવાબદારી સમજાવવાનો અને ભવિષ્ય માટે હરિયાળો વારસો સર્જવાનો એક નાનકડો પ્રયાસ હતો. જ્યારે હજારો વિદ્યાર્થીઓ મને પ્રેમથી **"ઘડિયાવાળા સાહેબ"** કહીને બોલાવતા હતા, ત્યારે મને અનુભવ થતો હતો કે શિક્ષકનું સૌથી મોટું સન્માન કોઈ એવોર્ડ કે પદક નથી; વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં મળેલું સ્થાન જ તેનું સાચું ગૌરવ છે.

આજે મને કોઈ હોદ્દો યાદ આવતો નથી. મને યાદ આવે છે શાળાના આંગણામાં રમતા બાળકો, તેમના નાનકડા હાથોથી ઉછરેલા વૃક્ષો, શિક્ષકોનો નિઃસ્વાર્થ સહકાર અને સમાજ માટે કંઈક સારું કરવાની એક સામૂહિક ભાવના. મારા માટે આ જ મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી કમાણી છે.

"દરેક બાળક એક વૃક્ષ ઉછેરે, તો આખું રાષ્ટ્ર હરિયાળું બની શકે."

"મેં શાળાઓમાં માત્ર વૃક્ષો વાવ્યાં નહોતા; મેં બાળકોના મનમાં પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ વાવ્યો હતો."

"ઘડિયા શીખવતાં શીખવતાં મેં બાળકોને જીવનના મૂલ્યો પણ શીખવવાનો પ્રયત્ન કર્યો."

"બાળકો મને 'ઘડિયાવાળા સાહેબ' કહેતા; મારા માટે તે કોઈપણ સરકારી સન્માન કરતાં અનેકગણું મોટું ગૌરવ હતું."

"મારા માટે સૌથી મોટી સિદ્ધિ હોદ્દો નહોતી; હજારો બાળકોના હાથે ઉછરેલા દસ હજારથી વધુ વૃક્ષો હતા."

"વૃક્ષો ઉછેરવાનો વિચાર માત્ર પર્યાવરણ માટે નહોતો; તે જવાબદાર, સંવેદનશીલ અને સંસ્કારી નાગરિક ઘડવાનો પ્રયાસ હતો."

"સોસા પરિવારના પૂર્વજોએ મને માણસાઈનો વારસો આપ્યો; મેં તે વારસાને શિક્ષણ, સંસ્કાર અને પર્યાવરણના સ્વરૂપે બાળકો સુધી પહોંચાડવાનો નાનો પ્રયત્ન કર્યો."

"શાળાની સૌથી મોટી સંપત્તિ તેની ઇમારત નથી; પરંતુ ત્યાંથી ઘડાતા સંસ્કારી વિદ્યાર્થીઓ છે." "પુસ્તકો જ્ઞાન આપે છે, પરંતુ સંસ્કાર જીવનને દિશા આપે છે; અને બંનેનો સમન્વય જ સાચું શિક્ષણ છે." "માણસ પોતાના પાછળ મિલકત છોડે કે ન છોડે, પરંતુ જો તે સંસ્કાર અને હરિયાળો વારસો છોડી જાય, તો તેનું જીવન સફળ ગણાય."

ગુજરાત સરકાર
જાહેરનામું
શિક્ષણ વિભાગ
સચિવાલય, ગાંધીનગર
તા. ૨૦/૪/૨૦૦૬

ક્રમાંક: કશ- ૯ -/નશમ-૧૪૦૬/ ૪૦૪ / ચ,

નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ, સુરત ના ચૂંટાયેલા તથા સરકાર નિયુક્ત સદસ્યોના નામો, મુંબઇ પ્રાથમિક શિક્ષણ નિયમો, ૧૯૪૯ ના નિયમ- ૮ અન્વયે રાજપત્રમાં આથી પ્રસિધ્ધ કરવામાં આવે છે.

ચૂંટાયેલા સદસ્યો

(૧) શ્રી નાથુભાઇ દેવજીભાઇ સોસા
(૨) શ્રી રૂપિનભાઇ રમેશચન્દ્ર પરમીગર
(૩) ડૉ. કિરણચન્દ્ર હરિભાઇ દેસાઇ
(૪) શ્રીમતી પ્રજ્ઞાબેન હરેન્દ્રભાઇ કડકીયા
(૫) શ્રી રાજેશ સુરેશચન્દ્ર બોડીવાલા
(૬) શ્રી કલ્પેશ પ્રપુમ્ન મોહિલે
(૭) શ્રી ઉમેશકુમાર ચન્દ્રકાન્ત ભટ્ટ
(૮) ડૉ. કિશોરભાઇ લાભુભાઇ લાખાણી
(૯) રશ્મીકાબેન દશરથભાઇ પઢેલ
(૧૦) શ્રી દીલ્જલાલ બેચરદાસ ધામેલિયા
(૧૧) શ્રી રાકેશભાઇ બીપીનચન્દ્ર શાહ
(૧૨) ચેતનબેન ચંન્દ્રકાન્ત પુરોહિત

સરકારી સદસ્ય

શ્રી શ્રી જોગસીંગભાઇ સુ. પરમાર

બિન સરકારી સદસ્ય

(૧) શ્રી વ્રજલાલ જે. જરીવાલા
(૨) શ્રી વસંતભાઇ ટપુભાઇ ગડારા

ગુજરાતના રાજ્યપાલશ્રીના હુકમથી અને તેમના નામે,

(એચ.એ.ગરાસિયા)
નાયબ સચિવ
શિક્ષણ વિભાગ

આવક નંબર એમ. એસ. બી./૩૬૫૨
નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ,
સુરત તા. ૧/૫/૨૦૦૬

પ્રતિ,
વ્યવસ્થાપકશ્રી, સરકારી મધ્યસ્થ પ્રેસ, ગાંધીનગર--હવે પછીના તરતના અસાધારણ રાજપત્રના સેન્ટ્રલ સેકશન-ભાગ-૧-એમાં આ જાહેરનામું પ્રસિધ્ધ કરવા અને પ્રસિધ્ધ થયેલા જાહેરનામાની **૨૫ નકલો** શિક્ષણ વિભાગને તુરતજ મોકલી આપવાની વિનંતી સાથે.

નકલ રવાના:-

- પ્રાથમિક શિક્ષણ નિયામકશ્રી, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગર
- કલેક્ટરશ્રી, સુરત
- મેયરશ્રી, સુરત મહાનગરપાલિકા, સુરત
- જિલ્લાશિક્ષણાધિકારીશ્રી, સુરત
- શાસનાધિકારી, નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ, સુરત
- સિલેકટ ફાઇલ

૨૯

લાભાર્થીથી ડિરેક્ટર સુધી

સંઘર્ષના દિવસો સ્વાવલંબનના પ્રથમ પગલાં

માણસના જીવનમાં કેટલીક એવી ક્ષણો આવે છે, જે તે સમયે સામાન્ય લાગતી હોય છે, પરંતુ વર્ષો પછી પાછળ વળીને જોઈએ ત્યારે સમજાય છે કે એ જ ક્ષણોએ સમગ્ર જીવનની દિશા બદલી નાખી હતી. મારા જીવનમાં વર્ષ ૧૯૯૪ એવો જ એક ઐતિહાસિક વળાંક લઈને આવ્યું. તે સમયે હું કોઈ જાહેર હોદ્દા પર નહોતો, કોઈ સત્તાવાર ઓળખ ધરાવતો વ્યક્તિ પણ નહોતો. હું એક સામાન્ય યુવાન હતો, જેના હૃદયમાં સ્વાવલંબી બનવાનું સ્વપ્ન હતું અને પોતાના પરિવારને આર્થિક રીતે મજબૂત બનાવવાની અડગ ઇચ્છા હતી. પરંતુ સ્વપ્નો જેટલાં મોટા હતાં, એટલાં જ મર્યાદિત મારા સંસાધનો હતાં. પરિસ્થિતિઓ પડકારજનક હતી, આર્થિક સ્થિતિ નબળી હતી અને દરેક પગલે સંઘર્ષ મારી સાથે ચાલતો હતો. પરંતુ મારા પૂર્વજોએ મને એક અમૂલ્ય સંસ્કાર આપ્યો હતો-સંઘર્ષથી ક્યારેય ભાગવું નહીં અને પરિશ્રમથી ક્યારેય થાકવું નહીં. તેઓ હંમેશાં કહેતા કે માણસની સાચી ઓળખ તેની સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ મુશ્કેલ સમયમાં પણ અડગ રહેવાની શક્તિથી થાય છે. એવા જ દિવસોમાં ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ મારા જીવનમાં આશાના દીવા સમાન બનીને આવ્યું. ગુજરાત સરકારની સ્વરોજગાર યોજના હેઠળ મને આ નિગમમાંથી લોન મેળવવાની તક મળી. મારા માટે આ માત્ર નાણાકીય સહાય નહોતી; આ તો મારા જીવન ઉપર મૂકાયેલો વિશ્વાસ હતો.

આ લોનની સહાયથી મેં બજાજ F-307 સાત સીટનું પેસેન્જર ફોર વ્હીલર ખરીદ્યું.

ઘણા લોકો માટે તે માત્ર એક વાહન હશે.

પરંતુ મારા માટે તે માત્ર એક વાહન નહોતું.

તે મારા આત્મવિશ્વાસનું પ્રથમ ચક્ર હતું.

તે મારા સ્વપ્નોને ગતિ આપતું સાધન હતું.

તે મારા પરિવારના ભવિષ્ય માટેની નવી આશા હતું.

તે સ્વાવલંબન તરફનું પ્રથમ મજબૂત પગલું હતું.

મને આજે પણ તે દિવસ સ્પષ્ટપણે યાદ છે, જ્યારે મેં આ વાહન પ્રથમ વખત ચલાવ્યું હતું. સ્ટીયરિંગ ઉપર મારા હાથ હતા, પરંતુ મનમાં અનેક વિચારો દોડી રહ્યા હતા. મને લાગતું હતું કે હવે મારા જીવનની દિશા બદલાશે. હવે હું માત્ર રોજગાર શોધનાર વ્યક્તિ નહીં, પરંતુ પોતાના પરિશ્રમથી રોજગાર ઊભો કરનાર વ્યક્તિ બનીશ. તે દિવસે મને

સમજાયું કે સરકારી યોજનાઓનો સાચો હેતુ સહાય આપવાનો નથી, પરંતુ વ્યક્તિને પોતાના પગ પર ઊભો રહેવાની શક્તિ આપવાનો છે. આ વાહન માત્ર આવકનું સાધન નહોતું; તે મારા આત્મસન્માનનું પ્રતીક હતું. તેના દરેક ચક્કર સાથે મને મારા પરિવારની જવાબદારી, મારા પૂર્વજોના સંસ્કારો અને મારા પોતાના સપનાઓ યાદ આવતા હતા. મારે માત્ર વાહન ચલાવવાનું નહોતું; મારે મારા પરિવારના ભવિષ્યને આગળ ધપાવવાનું હતું.

આજે વર્ષો પછી જ્યારે હું તે દિવસોને યાદ કરું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે જીવનની સૌથી મોટી શરૂઆત ભવ્ય સાધનોથી થતી નથી; તે તો વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને સંકલ્પથી થાય છે. તે દિવસોમાં મને ખબર નહોતી કે જે સંસ્થા આજે મને એક સામાન્ય લાભાર્થી તરીકે સહાય આપી રહી છે, એ જ સંસ્થામાં વર્ષો પછી હું ડિરેક્ટર તરીકે સેવા આપીશ. પરંતુ કદાચ જીવનની સૌથી સુંદર વાત એ જ છે કે તે આપણા પરિશ્રમનું ફળ યોગ્ય સમયે અને યોગ્ય સ્વરૂપે આપે છે. તે સમયે હું માત્ર એક યુવાન હતો, જે પોતાના પરિવાર માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યો હતો. પરંતુ ઈશ્વર કદાચ મારા માટે એક વિશાળ જવાબદારીનું અધ્યાય લખી રહ્યા હતા, જેનો આરંભ આ નાનકડા પગલાથી થયો હતો.

“સ્વાવલંબનની શરૂઆત ઘણી વખત એક નાનકડા અવસરથી થાય છે, પરંતુ તે જ અવસર આખા જીવનની દિશા બદલી શકે છે.”

“બજાજ F-307 મારા માટે માત્ર એક વાહન નહોતું; તે મારા આત્મવિશ્વાસ, સ્વાભિમાન અને સ્વાવલંબનની પ્રથમ યાત્રાનું પ્રતીક હતું.”

“સંઘર્ષના દિવસોમાં મળેલી સહાયનું મૂલ્ય તે જ વ્યક્તિ સમજી શકે, જેણે દરેક પગલું પોતાના પરિશ્રમથી ભર્યું હોય.”

“મારા પૂર્વજોએ મને પરિશ્રમનો વારસો આપ્યો; ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમે મને તે વારસાને કાર્યમાં પરિવર્તિત કરવાની તક આપી.”

જવાબદારી અને પ્રામાણિકતાની કસોટી સંઘર્ષ વચ્ચે પણ કર્તવ્ય પ્રત્યેની અડગ નિષ્ઠા

ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમમાંથી મળેલી લોનની સહાયથી સ્વરોજગારની મારી યાત્રા શરૂ થઈ. બજાજ F-307 સાત સીટનું પેસેન્જર વાહન મારા જીવનમાં રોજગારનું એક નવું દ્વાર બનીને આવ્યું. દરરોજ નવા ઉત્સાહ સાથે હું મહેનત કરતો હતો. મને વિશ્વાસ હતો કે પરિશ્રમનો માર્ગ લાંબો હોઈ શકે, પરંતુ તે ક્યારેય નિષ્ફળ જતો નથી. પરંતુ જીવન હંમેશાં આપણા વિચારો મુજબ આગળ વધતું નથી. કેટલાક સમય એવા પણ આવ્યા, જ્યારે આર્થિક પરિસ્થિતિઓ ખૂબ જ કઠિન બની ગઈ. આવકમાં

અનિશ્ચિતતા આવી, ખર્ચ વધ્યો અને જવાબદારીઓનું ભારણ પણ વધી ગયું. ઘણી વખત એવી સ્થિતિ સર્જાઈ કે લોનના હપ્તા સમયસર ભરવા શક્ય બન્યા નહીં. દરેક મોડો પડેલો હપ્તો મારા માટે માત્ર નાણાકીય વિલંબ નહોતો; તે મારા અંતરાત્માને સ્પર્શતો પ્રશ્ન હતો. મને ચિંતા થતી હતી કે જે વિશ્વાસ સાથે નિગમ દ્વારા મને સહાય આપી છે, તે વિશ્વાસ ઉપર કોઈ આંચ ન આવવી જોઈએ.

ઘણી વખત મનમાં અનેક પ્રશ્નો ઊભા થતા.

શું હું સમયસર બધું પૂર્ણ કરી શકીશ? શું હું મારી જવાબદારી નિભાવી શકીશ? શું આ સંઘર્ષમાંથી બહાર આવી શકીશ? પરંતુ દરેક વખત એક જ વિચાર મને મજબૂત બનાવતો,

"પ્રામાણિક માણસ મુશ્કેલીઓથી હારી શકે, પરંતુ પોતાની જવાબદારીથી ક્યારેય ભાગી શકતો નથી."

મેં મારા મનમાં સ્પષ્ટ નક્કી કર્યું હતું કે આ લોન કોઈ દાન નથી. આ કોઈ વ્યક્તિગત ઉપકાર નથી. આ તો સમાજના નાણાં છે, જે સરકારના માધ્યમથી મારા સુધી પહોંચ્યા છે. તેનો એક-એક રૂપિયો પરત કરવો એ માત્ર કાનૂની ફરજ નહોતી; તે મારા ચારિત્ર્યની કસોટી હતી. મારા પૂર્વજોએ મને શીખવ્યું હતું કે "ઉછીના લીધેલા વિશ્વાસને પણ સમય આવે ત્યારે પરત કરવો જોઈએ." લોન તો નાણાંની હતી, પરંતુ તેની પાછળ વિશ્વાસનું મૂલ્ય જોડાયેલું હતું. હું તે વિશ્વાસને અખંડિત રાખવા માંગતો હતો. સમય લાગ્યો. સંઘર્ષ થયો. ક્યારેક દિવસો કઠિન રહ્યા. પરંતુ મેં હિંમત છોડી નહીં. ધીમે ધીમે દરેક હપ્તો ભરતો ગયો. અને અંતે એવો દિવસ પણ આવ્યો, જ્યારે મેં એક પણ રૂપિયો બાકી રાખ્યા વિના સમગ્ર લોનની સંપૂર્ણ ભરપાઈ કરી. આ દિવસ મારા જીવનમાં માત્ર એક હિસાબ પૂર્ણ થવાનો દિવસ નહોતો.

આ મારા આત્મસન્માનનો દિવસ હતો. આ મારા પૂર્વજોના સંસ્કારોની જીતનો દિવસ હતો. આ મારા પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને કર્તવ્યનિષ્ઠાનો વિજય હતો. તે દિવસે મને અંદરથી એક અદભુત શાંતિનો અનુભવ થયો. મને લાગ્યું કે આજે મેં માત્ર લોન ચૂકવી નથી; મેં મારા ઉપર મૂકાયેલા વિશ્વાસનું ઋણ પણ નિભાવ્યું છે.

વર્ષો પછી જ્યારે મને એ જ સંસ્થામાં ડિરેક્ટર તરીકે સેવા આપવાનો અવસર મળ્યો, ત્યારે હું ઘણી વખત આ દિવસને યાદ કરતો હતો. કારણ કે હું જાણતો હતો કે જવાબદારીનું મૂલ્ય શું હોય છે, સંઘર્ષ શું હોય છે અને સમયસર ન થઈ શકેલા હપ્તાની ચિંતા શું હોય છે. કદાચ આ જ અનુભવ મને વધુ સંવેદનશીલ અને માનવીય બનાવતો રહ્યો.

આજે હું દૃઢ વિશ્વાસ સાથે કહી શકું છું કે મારા જીવનમાં મળેલા દરેક હોદ્દા કરતાં વધુ મહત્ત્વનું હતું-મારી પ્રામાણિકતા ઉપરનો વિશ્વાસ. તે વિશ્વાસે જ મને એક સામાન્ય લાભાર્થીમાંથી સમાજની સેવા કરવાની જવાબદારી સુધી પહોંચાડ્યો.

"લોનનો છેલ્લો હપ્તો ભરતાં મેં માત્ર ઋણ ચૂકવ્યું નહોતું; મેં મારા ચારિત્ર્યને વધુ મજબૂત બનાવ્યું હતું."

"પ્રામાણિકતા એ માણસની એવી મૂડી છે, જે દરેક સંઘર્ષ પછી વધુ સમૃદ્ધ બને છે."

"સરકારની સહાયને મેં ક્યારેય દાન માન્યું નહીં; મેં તેને સમાજના વિશ્વાસ તરીકે સ્વીકારી હતી."

"પરિશ્રમથી કમાયેલો દરેક રૂપિયો અને જવાબદારીથી ભરાયેલો દરેક હપ્તો મારા આત્મસન્માનનો આધાર બન્યો."

"મારા પૂર્વજોએ મને સંપત્તિ કરતાં વિશ્વાસનું મૂલ્ય શીખવ્યું; તેથી જ હું લોનનો એક પણ રૂપિયો બાકી રાખીને ક્યારેય શાંતિથી જીવી શક્યો હોત નહીં."

જીવનનો અણધાર્યો વળાંક જ્યાંથી સહાય મળી, ત્યાં જ સેવા કરવાનો અવસર

જીવનની સૌથી સુંદર વિશેષતા એ છે કે તે આપણને ભવિષ્ય વિશે ક્યારેય સંપૂર્ણ જાણ થવા દેતું નથી. આપણે માત્ર આપણા કર્તવ્યના માર્ગે ચાલતા રહીએ છીએ, પરંતુ સમય યોગ્ય આવે ત્યારે જીવન આપણને એવા વળાંકો ઉપર લઈ જાય છે, જેની કલ્પના પણ આપણે કરી નથી હોતી. મારા જીવનમાં પણ એવો જ એક અવિસ્મરણીય વળાંક આવ્યો. લોનની સંપૂર્ણ ભરપાઈ કર્યા પછી હું ફરીથી મારા કાર્યમાં વ્યસ્ત થઈ ગયો. સમાજસેવા, જાહેર જીવન, સહકારી ચળવળ અને વિવિધ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં સતત કાર્ય કરવાનો અવસર મળતો રહ્યો. મને ક્યારેય એવો વિચાર પણ આવ્યો નહોતો કે જીવન મને એક દિવસ એ જ સંસ્થામાં નવી ઓળખ સાથે પાછું લઈ જશે.

વર્ષો વીતી ગયા. પરિશ્રમ ચાલુ રહ્યો. સમાજનો વિશ્વાસ વધતો ગયો અને એક દિવસ ગુજરાત સરકારે મને ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમના ડિરેક્ટર તરીકે નિયુક્ત કર્યો. નિયુક્તિનો આદેશ હાથમાં આવ્યો તે ક્ષણ આજે પણ મારા મનમાં જીવંત છે.

થોડી ક્ષણ માટે મને વિશ્વાસ જ આવ્યો નહીં. મારી આંખો સામે વર્ષો પહેલાંનો એ યુવાન ફરીથી ઉભો થઈ ગયો, જે એક દિવસ પોતાના સ્વપ્નોને સાકાર કરવા માટે આ જ નિગમની કચેરીમાં લોન માટે અરજી લઈને આવ્યો હતો.

એક સમય એવો હતો, જ્યારે હું આ કચેરીના પ્રતીક્ષાખંડમાં મારી વારી આવવાની રાહ જોતો હતો. મારા હાથમાં અરજી હતી. મનના અંતરમાં અનેક આશાઓ અને થોડી ચિંતા પણ હતી.

આજે...

એ જ સંસ્થાના બોર્ડરૂમમાં હું ડિરેક્ટર તરીકે બેઠો હતો. એક સમય એવો હતો, જ્યારે હું સહાય મેળવવા માટે આ સંસ્થાના દરવાજા સુધી પહોંચતો હતો.

આજે...

એ જ સંસ્થાની નીતિઓ, યોજનાઓ અને નિર્ણયો દ્વારા હજારો જરૂરિયાતમંદ પરિવારો સુધી સહાય પહોંચે, તે માટે મારી ઉપર જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી.

આ પરિવર્તન માત્ર હોદ્દાનું પરિવર્તન નહોતું. આ વિશ્વાસનું પરિવર્તન હતું. આ સંઘર્ષથી સેવા સુધીની યાત્રા હતી. આ એક સામાન્ય લાભાર્થીથી સમાજના વિકાસ માટે જવાબદાર નીતિ-નિર્માતા બનવાની યાત્રા હતી.

તે ક્ષણે મને મારા પૂર્વજોની પરંપરા યાદ આવી. એક સમય હતો, જ્યારે સોસા પરિવાર પોતાના સંસાધનોમાંથી જરૂરિયાતમંદ લોકોને ધિરાણ આપતો હતો. સમય બદલાયો. વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ. પરંતુ સેવા કરવાની ભાવના ક્યારેય બદલાઈ નહીં. હવે મને સરકારની એક લોકકલ્યાણકારી સંસ્થાના માધ્યમથી હજારો પરિવારોના જીવનમાં આશાનો પ્રકાશ પહોંચાડવાની તક મળી હતી.

મારા માટે આ નિયુક્તિ કોઈ વ્યક્તિગત ગૌરવનો વિષય નહોતી. આ તો સમાજે મારા પર મૂકેલા વિશ્વાસનું પ્રતિબિંબ હતું. મને સ્પષ્ટ અનુભવ થયો કે જીવનમાં કરેલો કોઈ પણ પ્રામાણિક સંઘર્ષ ક્યારેય વ્યર્થ જતો નથી. સમય કદાચ મોડો આવે, પરંતુ તે માણસને એવી જગ્યાએ જરૂર પહોંચાડે છે, જ્યાંથી તે માત્ર પોતાનું જીવન નહીં, પરંતુ અનેક લોકોના જીવનમાં પરિવર્તન લાવી શકે.

તે દિવસે મેં મનમાં એક સંકલ્પ કર્યો,

"જે રીતે આ સંસ્થાએ એક દિવસ મારા જીવનમાં આશાનો દીવો પ્રગટાવ્યો હતો, એ જ રીતે હવે મારા દરેક નિર્ણયથી હજારો પરિવારોના જીવનમાં આશાનો પ્રકાશ પહોંચવો જોઈએ."

આ સંકલ્પ મારા સમગ્ર કાર્યકાળ દરમિયાન મારા માટે માર્ગદર્શક બન્યો.

"જે દરવાજે હું એક દિવસ સહાય મેળવવા ગયો હતો, એ જ દરવાજેથી વર્ષો પછી સેવા કરવાની જવાબદારી લઈને બહાર નીકળ્યો."

"જીવનનો સૌથી મોટો વળાંક ત્યારે આવે છે, જ્યારે સંઘર્ષ કરનાર વ્યક્તિને સમાજ માટે નિર્ણય લેવાની તક મળે."

“મારા માટે ડિરેક્ટર બનવું હોદ્દો મેળવવાની ઘટના નહોતી; તે સમાજના વિશ્વાસને પરત આપવાની શરૂઆત હતી.”

“સંઘર્ષે મને લાભાર્થી બનાવ્યો, પરંતુ પ્રામાણિકતાએ મને સમાજની સેવા કરવાની જવાબદારી સુધી પહોંચાડ્યો.”

“ઈશ્વર જ્યારે યોગ્ય સમય આવે ત્યારે સંઘર્ષને સેવા અને સેવાને જીવનના ધ્યેયમાં પરિવર્તિત કરી દે છે.”

સ્વરોજગાર નહીં, સ્વાભિમાનનો માર્ગ

બજાજ F-307 સાત સીટનું પેસેન્જર વાહન મારા જીવનમાં માત્ર રોજગારનું સાધન નહોતું; તે મારા સ્વાવલંબન, જવાબદારી અને વ્યવસ્થાપનના વિચારોની પ્રથમ પ્રયોગશાળા હતું. તે સમય દરમિયાન મારી આર્થિક સ્થિતિ ખૂબ મજબૂત નહોતી. પરિવારની જવાબદારીઓ હતી, લોનના હપ્તા ભરવાના હતા અને વ્યવસાયને સ્થિર કરવાનો સતત સંઘર્ષ પણ હતો. તેમ છતાં મેં શરૂઆતથી જ એક વ્યવસ્થિત કાર્યપદ્ધતિ અપનાવી. આ વાહન ચલાવવા માટે મેં ડ્રાઇવર રાખ્યો હતો. ઘણી વખત એવું બનતું કે ડ્રાઇવર રજા પર હોય અથવા કોઈ કારણસર હાજર ન હોય. આસપાસના લોકો મને સલાહ આપતા કે, **“આજે તમે જાતે જ વાહન લઈને ટ્રિપ કરી લો. આવક પણ થશે અને કામ પણ અટકશે નહીં.”** પરંતુ મેં મારા જીવનમાં એક નિર્ણય લીધો હતો. ડ્રાઇવર ગેરહાજર હોય ત્યારે પણ મેં ક્યારેય જાતે એક પણ વ્યાવસાયિક ટ્રિપ કરી નહોતી. આ નિર્ણય પાછળ કોઈપણ પ્રકારનો અહંકાર કે ડ્રાઇવર તરીકે કાર્ય કરનાર લોકો પ્રત્યેનો અનાદર નહોતો. હું આજે પણ માનું છું કે દરેક શ્રમનું પોતાનું ગૌરવ છે અને દરેક શ્રમિક સમાજના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

પરંતુ મારા જીવનનો દૃષ્ટિકોણ અલગ હતો. હું શરૂઆતથી જ આ વાહનને માત્ર ચલાવવાનું નહોતું ઇચ્છતો; હું તેને એક વ્યવસ્થિત સ્વરોજગાર તરીકે વિકસાવવા માંગતો હતો. હું મારી ભૂમિકા એક સંચાલક, આયોજનકર્તા અને જવાબદાર ઉદ્યોગસાહસિક તરીકે ઘડવા માંગતો હતો. મારો વિશ્વાસ હતો કે કોઈપણ વ્યવસાયની સફળતા માત્ર મહેનતથી જ નહીં, પરંતુ યોગ્ય આયોજન, વ્યવસ્થાપન અને દૃષ્ટિથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે, સમજાય છે કે તે નિર્ણય માત્ર વ્યવસાયિક નિર્ણય નહોતો; તે મારા સમગ્ર જાહેર જીવનની કાર્યશૈલીનો પાયો હતો. પછીના વર્ષોમાં જ્યારે મને ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમના ડિરેક્ટર, પંચશીલ બેંકના ડિરેક્ટર, સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિના સભ્ય, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય અને અન્ય અનેક સંસ્થાઓમાં જવાબદારીઓ નિભાવવાનો અવસર

મળ્યો, ત્યારે પણ મેં હંમેશાં સંચાલક તરીકે વિચારવાની અને વ્યવસ્થા ઊભી કરવાની આ જ દૃષ્ટિ અપનાવી. આથી આજે હું નિઃસંકોચ કહી શકું છું કે બજાજ F-307 મારા માટે માત્ર એક વાહન નહોતું; તે મારા જીવનમાં નેતૃત્વ, વ્યવસ્થાપન, સ્વાભિમાન અને જવાબદારીની પ્રથમ શાળા હતું.

"સ્વરોજગાર માત્ર આવક મેળવવાનો માર્ગ નથી; તે નેતૃત્વ અને જવાબદારી શીખવતી જીવનશાળા છે."

"ડ્રાઇવર ગેરહાજર હોય ત્યારે પણ મેં જાતે ટ્રિપ કરી નહોતી; કારણ કે હું વ્યવસાયને માત્ર ચલાવવા નહીં, પરંતુ વિકસાવવા માંગતો હતો."

"દરેક શ્રમનું ગૌરવ છે, પરંતુ દરેક વ્યક્તિએ પોતાના જીવનનું ધ્યેય અને પોતાની ભૂમિકા સ્પષ્ટ રાખવી જોઈએ."

"બજાજ F-307એ મને પૈસા કરતાં વધુ મૂલ્યવાન ભેટ આપી, વ્યવસ્થાપન, નેતૃત્વ અને સ્વાભિમાનનું શિક્ષણ."

અનુભવમાંથી જન્મેલી સંવેદના

ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમના ડિરેક્ટર તરીકે જ્યારે મેં મારી જવાબદારી સંભાળી, ત્યારે મેં ક્યારેય મારા હોદ્દાને સત્તા કે પ્રતિષ્ઠાના પ્રતીક તરીકે જોયો નહોતો. મારા માટે આ હોદ્દાનું સૌથી મોટું મહત્વ એ હતું કે હવે મને એવા નિર્ણયો લેવાનો અવસર મળ્યો હતો, જે હજારો સંઘર્ષશીલ પરિવારોના જીવનમાં આશાનો નવો પ્રકાશ પ્રગટાવી શકે.

મારા માટે ડિરેક્ટર બનવાનો સૌથી મોટો અર્થ હોદ્દો નહોતો.

મારા માટે સૌથી મોટો અર્થ હતો, હું લાભાર્થીની પીડા સમજી શકતો હતો. કારણ કે...

હું પણ એક દિવસ એ જ માર્ગનો મુસાફર રહ્યો હતો. હું પણ ક્યારેક એ જ કચેરીમાં આશા લઈને ગયો હતો. હું પણ ક્યારેક એ જ પ્રકારના ફોર્મ ભર્યા હતા. હું પણ અધિકારીઓના નિર્ણયની રાહ જોઈ હતી. હું પણ સંઘર્ષ, અનિશ્ચિતતા અને અપેક્ષાઓ વચ્ચે જીવ્યો હતો.

આ કારણે જ્યારે કોઈ યુવાન, મહિલા, શ્રમિક, નાના વેપારી અથવા જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિ મારી સામે લોન માટે આવતો, ત્યારે હું તેની સામે માત્ર એક ફાઇલ જોતો નહોતો.

હું તેમાં વર્ષો પહેલાંનો નાથુ સોસા જોતો હતો. તેની આંખોમાં સ્વપ્નો હતાં. તેના ચહેરા પર આત્મવિશ્વાસ હતો. પરંતુ તેની પાસે પૂરતી મૂડી નહોતી. તેને દાનની જરૂર

નહોતી. તેને માત્ર એક તકની જરૂર હતી. મને ઘણીવાર લાગતું, "જો આ વ્યક્તિને યોગ્ય સમયે યોગ્ય સહાય મળશે, તો કદાચ આવનારા વર્ષોમાં તે પોતાના પરિવારનું જીવન બદલશે અને સમાજ માટે પણ પ્રેરણાસ્ત્રોત બનશે."

આ વિચાર મારા દરેક નિર્ણયની પાછળ જીવંત રહેતો. મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો કે કોઈપણ લાભાર્થીને માત્ર સરકારી પ્રક્રિયાના એક ભાગ તરીકે ન જોવામાં આવે. તેની પાછળ એક પરિવાર હોય છે. તે પરિવારની આશાઓ હોય છે. તેના બાળકોના ભવિષ્યના સ્વપ્નો હોય છે. તેના માતા-પિતાની અપેક્ષાઓ હોય છે. અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ, તે વ્યક્તિનું આત્મસન્માન જોડાયેલું હોય છે.

કારણ કે હું પોતે આ સમગ્ર પ્રક્રિયામાંથી પસાર થયો હતો, તેથી હું જાણતો હતો કે લોન માત્ર નાણાકીય સહાય નથી. ઘણી વખત તે એક પરિવારના જીવનમાં પરિવર્તન લાવતી પ્રથમ તક હોય છે.

હું માનતો હતો કે સરકારની કલ્યાણકારી યોજનાઓનો સાચો હેતુ લોકોને નિર્ભર બનાવવાનો નથી. સાચો હેતુ છે-તેમને આત્મનિર્ભર બનાવવાનો. એટલા માટે હું હંમેશાં એવો પ્રયાસ કરતો કે નિગમની દરેક યોજના માત્ર ફાઇલોમાં પૂરતી ન રહે, પરંતુ વાસ્તવમાં જરૂરિયાતમંદ લોકોના જીવનમાં પરિવર્તન લાવે.

મારા માટે દરેક મંજૂર થયેલી લોન પાછળ એક પરિવારનું ભવિષ્ય દેખાતું હતું. દરેક સ્વીકૃત યોજના પાછળ એક યુવાનનું સ્વપ્ન દેખાતું હતું. અને દરેક સફળ લાભાર્થીમાં મને ભારતના વિકાસની એક નવી શક્યતા દેખાતી હતી. આજે પણ જ્યારે હું તે દિવસોને યાદ કરું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે કદાચ મારી સૌથી મોટી લાયકાત કોઈ શૈક્ષણિક ડિગ્રી કે જાહેર હોદ્દો નહોતી.

મારી સૌથી મોટી લાયકાત એ હતી કે, હું લાભાર્થીની આંખોમાં રહેલી આશા અને હૃદયમાં રહેલો સંઘર્ષ બંનેને સમજી શકતો હતો. કદાચ આ જ કારણ હતું કે મેં દરેક નિર્ણયમાં નિયમો સાથે સંવેદનશીલતાનો પણ સમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મારા માટે સારો વહીવટ એ નથી, જેમાં માત્ર નિયમોનું પાલન થાય. મારા માટે સારો વહીવટ એ છે, જેમાં નિયમોની મર્યાદામાં રહીને માનવતાનું પણ સન્માન થાય.

"હું લાભાર્થીની અરજી વાંચતો નહોતો; હું તેના જીવનનો સંઘર્ષ વાંચતો હતો."

"જે વ્યક્તિ પોતે ક્યારેય સંઘર્ષમાંથી પસાર થઈ હોય, તે જ બીજા સંઘર્ષશીલ માણસની પીડા સાચા અર્થમાં સમજી શકે." "મારા માટે દરેક લોન માત્ર નાણાકીય સહાય નહોતી; તે એક પરિવારના ભવિષ્ય ઉપર મૂકાયેલો વિશ્વાસ હતો."

“સત્તા માણસને અધિકાર આપે છે, પરંતુ અનુભવ તેને સંવેદના આપે છે.”

“હું ડિરેક્ટર તરીકે નિર્ણય લેતો હતો, પરંતુ મારા અંતરમાં હંમેશાં એક પૂર્વ લાભાર્થી જીવતો હતો.”

“જે પીડા મેં અનુભવી હતી, તે જ પીડાએ મને વધુ માનવીય, વધુ સંવેદનશીલ અને વધુ જવાબદાર બનાવ્યો.”

સંસ્થાને પાછું આપવાનો અવસર સહાય મેળવનારથી સહાય પહોંચાડનાર સુધીની યાત્રા

મારા જીવનમાં ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમના ડિરેક્ટર તરીકેની નિમણૂક માત્ર એક જાહેર હોદ્દો નહોતી. મારા માટે તે જીવન દ્વારા મળેલો એક એવો અવસર હતો, જેમાં હું મારા ઉપર થયેલા ઉપકારને સમાજસેવાના સ્વરૂપમાં પરત આપી શકું.

મને ઘણીવાર એવું લાગતું હતું કે, આ હોદ્દો કોઈ સન્માન નથી. આ તો એક ઋણ ચૂકવવાની તક છે. વર્ષો પહેલાં જ્યારે હું આર્થિક સંઘર્ષના દિવસોમાં હતો, ત્યારે આ જ નિગમે મારા જીવનમાં વિશ્વાસનું એક નવું કિરણ પ્રગટાવ્યું હતું. સરકારની સ્વરોજગાર યોજનાના માધ્યમથી મળેલી સહાયે મને માત્ર એક વાહન ખરીદવાની તક આપી નહોતી; તેણે મને આત્મનિર્ભર બનવાની દિશા બતાવી હતી. આથી જ્યારે એ જ સંસ્થામાં મને ડિરેક્ટર તરીકે સેવા આપવાનો અવસર મળ્યો, ત્યારે મેં તેને માત્ર હોદ્દા તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજનું ઋણ ચૂકવવાની જવાબદારી તરીકે સ્વીકાર્યો. મારા મનમાં વારંવાર એક જ વિચાર આવતો, **“જે સંસ્થાએ એક દિવસ મારા જીવનને નવી દિશા આપી હતી, આજે મને એ જ સંસ્થાને વધુ અસરકારક, વધુ સંવેદનશીલ અને વધુ જનકલ્યાણકારી બનાવવામાં યોગદાન આપવાનો અવસર મળ્યો છે.”**

આ વિચાર મારા દરેક નિર્ણય પાછળ જીવંત રહ્યો. મારા પૂર્વજોએ લગભગ ૨૨૫ વર્ષ પહેલાં પોતાની મહેનતથી કમાયેલી મૂડીમાંથી જરૂરિયાતમંદ લોકોને ધિરાણ આપીને સ્વાવલંબનનો માર્ગ બતાવ્યો હતો. તેમના માટે ધિરાણ માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નહોતો; તે વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારીનું જીવંત સ્વરૂપ હતું. સમય બદલાયો. વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ. પરંતુ મૂલ્યો બદલાયા નહીં.

મારા માટે ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમમાં કાર્ય કરવું એ પણ એ જ પરંપરાનું આધુનિક સ્વરૂપ હતું.

ફરક માત્ર એટલો હતો કે, મારા પૂર્વજો પોતાના સંસાધનોમાંથી લોકોને સહાય કરતા હતા. અને મને ભારતના બંધારણની ભાવના અને ગુજરાત સરકારની કલ્યાણકારી

યોજનાઓના માધ્યમથી હજારો વંચિત પરિવારો સુધી સહાય પહોંચાડવાની તક મળી. મને ઘણીવાર એવું લાગતું હતું કે હું કોઈ નવી પરંપરા શરૂ કરતો નથી.

હું તો મારા પૂર્વજોએ શરૂ કરેલી માણસાઈની પરંપરાને જ નવા યુગમાં આગળ વધારી રહ્યો છું. આ જ કારણે મેં દરેક લાભાર્થીમાં માત્ર એક અરજદાર જોયો નહોતો; મેં તેમાં એક સંભવિત ઉદ્યોગસાહસિક, એક સંઘર્ષશીલ પરિવાર અને સમાજના વિકાસનો એક નવો આધારસ્તંભ જોયો હતો. મારા માટે કોઈ વ્યક્તિને લોન મળવી એટલે માત્ર એક ફાઇલ મંજૂર થવી નહોતી.

તેનો અર્થ હતો, એક પરિવારને નવી આશા મળવી.

એક યુવાનને પોતાના પગ પર ઊભા રહેવાની તક મળવી. એક મહિલાને આત્મનિર્ભર બનવાનો માર્ગ મળવો. એક બાળકના ભવિષ્યમાં શિક્ષણની નવી શક્યતા ઊભી થવી. આથી હું માનું છું કે કોઈપણ કલ્યાણકારી સંસ્થાનું સાચું મૂલ્ય તેના બજેટમાં નહીં, પરંતુ તેના દ્વારા બદલાયેલા જીવનમાં રહેલું હોય છે. આજે જ્યારે હું મારા જીવનની આ યાત્રાને પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે ઈશ્વરે મને માત્ર સફળતા આપી નહોતી.

ઈશ્વરે મને સમાજને પાછું આપવાનો અવસર આપ્યો હતો. અને મારા માટે એ જ મારા જીવનની સૌથી મોટી ઉપલબ્ધિઓમાંની એક છે.

“મારા માટે ડિરેક્ટરનો હોદ્દો સત્તાનું પ્રતીક નહોતો; તે સમાજનું ઋણ ચૂકવવાનો પવિત્ર અવસર હતો.”

“જે સંસ્થાએ એક દિવસ મને ઉભું રહેવાની શક્તિ આપી હતી, એ જ સંસ્થાને વધુ મજબૂત બનાવવામાં યોગદાન આપવું મારા જીવનનું કર્તવ્ય હતું.”

“મારા પૂર્વજોએ પોતાની મૂડીથી વિશ્વાસ આપ્યો હતો; મને જાહેર સંસ્થાના માધ્યમથી સ્વાવલંબનનો વિશ્વાસ આપવાની તક મળી.”

“સાચી સફળતા મેળવવામાં નથી; સાચી સફળતા સમાજને પાછું આપવામાં છે.”
“માણસના જીવનની સૌથી મોટી કમાણી એ નથી કે તેને કેટલું મળ્યું; પરંતુ એ છે કે તેણે સમાજને કેટલું પરત આપ્યું.”

“હું એક દિવસ સહાય મેળવનાર હતો; જીવને મને હજારો લોકોને સહાય પહોંચાડનાર બનાવ્યો. આથી મોટો આશીર્વાદ બીજો કોઈ હોઈ શકે નહીં.”

સંઘર્ષથી સેવા સુધીની જીવનયાત્રાનો સાર

આજે જ્યારે હું મારા જીવનની આ સમગ્ર યાત્રાને શાંતિથી પાછળ વળીને નિહાળું છું, ત્યારે મને તેમાં કોઈ વ્યક્તિગત સફળતાની ગાથા દેખાતી નથી. મને તેમાં સમાજકલ્યાણની એક જીવંત પ્રક્રિયા દેખાય છે. મને તેમાં મારા પૂર્વજોના સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે. મને તેમાં પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, સ્વાભિમાન અને સેવા-આ ચારેય મૂલ્યોનું અદભુત મિલન દેખાય છે. એક સમય એવો હતો, જ્યારે હું ગુજરાત સરકારની એક કલ્યાણકારી યોજનાનો સામાન્ય લાભાર્થી હતો. તે સમયે મારા માટે મળેલી લોન માત્ર આર્થિક સહાય નહોતી. તે મારા જીવનમાં ફરીથી આત્મવિશ્વાસ જગાડનાર શક્તિ હતી. તેણે મને સમજાવ્યું કે જો યોગ્ય સમયે યોગ્ય તક મળે, તો સંઘર્ષશીલ માણસ પોતાનું જીવન બદલવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. વર્ષો પછી જ્યારે મને એ જ ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમમાં ડિરેક્ટર તરીકે સેવા આપવાનો અવસર મળ્યો, ત્યારે મેં ક્યારેય આ હોદ્દાને સત્તા, પ્રતિષ્ઠા કે વ્યક્તિગત ગૌરવના પ્રતીક તરીકે જોયો નહોતો. મારા માટે આ એક પવિત્ર જવાબદારી હતી. મારા મનમાં હંમેશાં એક જ વિચાર જીવંત રહ્યો, "જે સંસ્થાએ એક દિવસ મારા જીવનમાં આશાનો દીવો પ્રગટાવ્યો હતો, આજે મને એ જ સંસ્થા દ્વારા હજારો પરિવારોના જીવનમાં આશાનો પ્રકાશ પહોંચાડવાનો અવસર મળ્યો છે." આ વિચાર માત્ર લાગણી નહોતો; તે મારા દરેક નિર્ણયનો આધાર હતો. જ્યારે કોઈ લાભાર્થી મારી સામે આવતો, ત્યારે હું માત્ર તેની અરજી જોતો નહોતો. હું તેની પાછળ રહેલા પરિવારને જોતો હતો. તેના બાળકોનું ભવિષ્ય જોતો હતો. તેના માતા-પિતાની આશાઓ જોતો હતો. અને સૌથી વધુ, હું તેમાં વર્ષો પહેલાંનો મારો પોતાનો સંઘર્ષ જોતો હતો. એટલા માટે મારા દરેક નિર્ણયમાં નિયમો સાથે સંવેદના અને વહીવટ સાથે માનવતાનો સમન્વય કરવાનો હું સતત પ્રયત્ન કરતો રહ્યો. આ સમગ્ર પ્રસંગ મને મારા પૂર્વજોની યાદ અપાવે છે.

મારા પૂર્વજોએ લગભગ ૨૨૫ વર્ષ પહેલાં પોતાના સંસાધનોમાંથી જરૂરિયાતમંદ લોકોને ધિરાણ આપીને સ્વાવલંબનની પરંપરા શરૂ કરી હતી. તેઓ માનતા હતા કે માણસને ભિક્ષા નહીં, પરંતુ ઉભા રહેવાની તક આપવી જોઈએ. વર્ષો પછી મને પણ સરકારની એક લોકકલ્યાણકારી સંસ્થાના માધ્યમથી એ જ વિચારને નવા યુગમાં જીવવાનો અવસર મળ્યો.

મારા પૂર્વજો પાસે ખાનગી મૂડી હતી. મારી પાસે જાહેર વિશ્વાસની જવાબદારી હતી.

પરંતુ હેતુ એક જ હતો, માણસને આત્મનિર્ભર બનાવવાનો. આથી હું માનું છું કે મારા જીવનની આ યાત્રા માત્ર એક વ્યક્તિની સફળતાની વાર્તા નથી.

આ તો સંઘર્ષથી સેવા સુધી પહોંચવાની એક જીવંત ગાથા છે. આ એક એવા યુવાનની યાત્રા છે, જેણે એક દિવસ સહાય મેળવી હતી અને પછી જીવનએ તેને હજારો લોકોને સહાય પહોંચાડવાની જવાબદારી સોંપી.

આ એક એવા પરિવારની પરંપરાનો વિસ્તાર છે, જેણે પેઢીઓ સુધી માણસાઈ અને વિશ્વાસના મૂલ્યોને જીવંત રાખ્યા અને આ એક એવો વિશ્વાસ છે કે સમાજમાં સાચું પરિવર્તન ત્યારે આવે છે, જ્યારે સહાય મેળવનાર વ્યક્તિ એક દિવસ સમાજને સહાય આપનાર બની જાય. આજે હું ગૌરવથી કહી શકું છું કે મારા જીવનની સૌથી મોટી સિદ્ધિ કોઈ હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવી નહોતી.

મારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ એ હતી કે મને જીવનએ એવી તક આપી, જેમાં હું મારા સંઘર્ષને સમાજની શક્તિમાં અને મારા અનુભવને હજારો પરિવારોની આશામાં પરિવર્તિત કરી શક્યો. આ જ મારા જીવનની સાચી કમાણી છે.

“એક દિવસ હું સહાય મેળવવા માટે આ સંસ્થાના દરવાજે ઉભો હતો; વર્ષો પછી એ જ સંસ્થામાં ઉભા રહીને હજારો લોકો માટે આશાના દરવાજા ખુલ્લા રાખવાનો અવસર મળ્યો.”

“સરકારી યોજના મને લોન આપી શકી; પરંતુ તે લોને મને આત્મવિશ્વાસ, સ્વાભિમાન અને સમાજસેવાનો માર્ગ પણ આપ્યો.”

“હોદ્દો માણસને સત્તા આપે છે, પરંતુ સંઘર્ષ માણસને સંવેદના આપે છે.”

“મારા પૂર્વજોએ વિશ્વાસની મૂડી બનાવી હતી; મને એ વિશ્વાસને જાહેર જીવનમાં જીવવાનો અવસર મળ્યો.”

“સાચી સફળતા એ નથી કે આપણે ક્યાં પહોંચ્યા; સાચી સફળતા એ છે કે આપણે ત્યાં પહોંચીને કેટલાને આગળ વધાર્યા.”

“મારા માટે આ યાત્રાનો અંત ડિરેક્ટર બનવામાં નહોતો; તેનો સાચો અર્થ હતો- સમાજે મને જે આપ્યું હતું, તે સમાજને વ્યાજ સહિત પરત આપવાનો પ્રયત્ન.”

“માણસના જીવનની સૌથી મોટી સિદ્ધિ ત્યારે થાય છે, જ્યારે તેનો સંઘર્ષ માત્ર તેની પોતાની સફળતા સુધી સીમિત ન રહે, પરંતુ હજારો લોકો માટે પ્રેરણા અને આશાનો માર્ગ બની જાય.”

સોસા પરિવારના વારસાની નવી અભિવ્યક્તિ પરંપરાથી જાહેર સેવા સુધીની અવિરત યાત્રા

જ્યારે હું મારા સમગ્ર જીવનપ્રવાસને સોસા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ સાથે જોડીને નિહાળું છું, ત્યારે મને એક અદ્‌ભુત સમાનતા અનુભવાય છે. સમય બદલાયો, પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ, શાસન બદલાયું, વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ અને સમાજની જરૂરિયાતો પણ બદલાતી ગઈ; પરંતુ એક વસ્તુ ક્યારેય બદલાઈ નથી-માણસને આત્મનિર્ભર બનાવવાની ભાવના. મારા પૂર્વજોએ પોતાના સમયની પરિસ્થિતિઓમાં જે કાર્ય કર્યું હતું, તે માત્ર ધિરાણ આપવાનો વ્યવસાય નહોતો. તેમની ધિરાણ પરંપરાનો મૂળ આધાર વિશ્વાસ, માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારી હતો. તેઓ જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિને માત્ર રૂપિયા આપતા નહોતા; તેઓ તેને ફરીથી પોતાના પગ પર ઊભા રહેવાની તક આપતા હતા.

તેમના માટે ધિરાણનો અર્થ વેપાર નહોતો.

ધિરાણનો અર્થ હતો, એક પરિવારમાં આશા જગાડવી. એક યુવાનને સ્વાવલંબનની દિશા આપવી. એક ખેડૂતને પોતાની ખેતી બચાવવાની તક આપવી. એક વેપારીને ફરીથી વ્યવસાય શરૂ કરવાની હિંમત આપવી.

અને સૌથી મહત્ત્વનું, એક માણસનો આત્મવિશ્વાસ પાછો આપવો. વર્ષો પછી, ઈશ્વરે મારા જીવનમાં પણ એવી જ એક જવાબદારી સોંપી. ફરક માત્ર સમયનો હતો. વ્યવસ્થા બદલાઈ હતી.

માધ્યમ બદલાયું હતું.

મારા પૂર્વજો પોતાની વ્યક્તિગત મૂડીમાંથી લોકોને ધિરાણ આપતા હતા. અને મને ભારતના બંધારણની ભાવના અને ગુજરાત સરકારની કલ્યાણકારી યોજનાઓના માધ્યમથી સમાજના વંચિત અને જરૂરિયાતમંદ વર્ગોને સ્વાવલંબન તરફ આગળ વધારવાનો અવસર મળ્યો. પરંતુ જ્યારે હું આ બંને સમયગાળાને એકસાથે જોઉં છું, ત્યારે મને તેમાં એક જ વિચારધારા દેખાય છે. માણસને સહારો નહીં, પરંતુ ઉભા રહેવાની શક્તિ આપવી. તે મારા પૂર્વજોના જીવનમૂલ્યોને આધુનિક યુગમાં જીવવાનો અવસર હતો. મને ઘણીવાર લાગતું હતું કે હું કોઈ નવી પરંપરા શરૂ કરતો નથી. હું તો માત્ર મારા પૂર્વજોએ શરૂ કરેલી માણસાઈની પરંપરાને સમયાનુરૂપ નવા સ્વરૂપમાં આગળ ધપાવી રહ્યો છું. એક યુગમાં વિશ્વાસના આધારે ધિરાણ આપવામાં આવતું હતું.

બીજા યુગમાં સરકારની લોકકલ્યાણકારી યોજનાઓ દ્વારા સ્વરોજગારની તક આપવામાં આવતી હતી. પરંતુ બંનેનો અંતિમ હેતુ એક જ હતો, માણસને આત્મનિર્ભર બનાવવો. આથી હું દૃઢપણે માનું છું કે મારા જીવનની આ ઘટના માત્ર વ્યક્તિગત સિદ્ધિ નથી. તે તો મારા પૂર્વજોએ પોતાના સમયની જરૂરિયાતને અનુરૂપ સમાજની સેવા

કરી હતી, તો મને પણ મારા સમયની જરૂરિયાત અનુસાર સમાજ માટે કાર્ય કરવાનો અવસર મળ્યો.

આ જ મારા માટે વારસાનો સાચો અર્થ છે. વારસો એટલે માત્ર મિલકત કે દસ્તાવેજો નહીં. વારસો એટલે પેઢી દર પેઢી જીવંત રહેતા મૂલ્યો. વારસો એટલે માણસાઈ. વારસો એટલે વિશ્વાસ. વારસો એટલે જવાબદારી અને વારસો એટલે સમાજને પોતાના કરતાં આગળ રાખવાની ભાવના. આજે જ્યારે હું મારા સમગ્ર જીવનને મારા પરિવારના ઇતિહાસ સાથે જોડીને જોઉં છું, ત્યારે મને ગૌરવ થાય છે કે હું કોઈ નવી ગાથા લખી રહ્યો નથી. હું તો મારા પૂર્વજોએ શરૂ કરેલી ગાથામાં એક નવું પ્રકરણ ઉમેરી રહ્યો છું. મારા પછી આવનારી પેઢી પણ કદાચ પોતાના સમયની જરૂરિયાત મુજબ આ જ પરંપરાને નવા સ્વરૂપમાં આગળ વધારશે. એ જ સોસા પરિવારનો સાચો સ્વર્ણિમ વારસો છે.

"મારા પૂર્વજોએ વિશ્વાસના આધારે ધિરાણ આપ્યું; મને જાહેર વિશ્વાસના આધારે સ્વાવલંબનનો માર્ગ પ્રગટાવવાની તક મળી."

"સમય બદલાયો, વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ, પરંતુ માણસને આત્મનિર્ભર બનાવવાનો સંકલ્પ ક્યારેય બદલાયો નહીં."

"સ્વર્ણિમ વારસો એટલે ભૂતકાળનું ગૌરવ નહીં; વર્તમાનમાં જીવાતા મૂલ્યો અને ભવિષ્યને અપાતી દિશા."

"હું મારા પૂર્વજોની પરંપરાનો વારસદાર માત્ર જન્મથી નથી; તેમના માણસાઈના મૂલ્યોને જીવનમાં ઉતારવાનો સતત પ્રયત્ન કરું છું, તેથી છું."

"જે દિવસે મેં લોનનો છેલ્લો હપ્તો ભર્યો, તે દિવસે મને જરા પણ કલ્પના નહોતી કે એક દિવસ હું એ જ સંસ્થાના બોર્ડરૂમમાં ડિરેક્ટર તરીકે બે-બે વખત મને ગુજરાત સરકાર નિમણૂક કરશે જેથી હું હજારો પરિવારોના ભવિષ્યને સ્પર્શતા નિર્ણયો લેવાનો અવસર પ્રાપ્ત કરીશ."

"એક સમય એવો હતો જ્યારે હું સહાય મેળવવા માટે આ સંસ્થાના દરવાજા સુધી પહોંચતો હતો; વર્ષો પછી એ જ દરવાજેથી સમાજ માટે સેવા કરવાની જવાબદારી લઈને બહાર નીકળ્યો."

"લાભાર્થી તરીકે મેં સરકારની સહાય મેળવી હતી; ડિરેક્ટર તરીકે હજારો પરિવારો

સુધી આશા, સ્વાવલંબન અને આત્મવિશ્વાસ પહોંચાડવાની જવાબદારી મળી. આ મારા જીવનનો સૌથી મોટો આશીર્વાદ હતો."

"સંઘર્ષે મને સહાયનું સાચું મૂલ્ય શીખવ્યું, પ્રામાણિકતાએ મને વિશ્વાસ અપાવ્યો અને સેવાએ મને જવાબદારીનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું."

"જે સંસ્થાએ એક દિવસ મને પોતાના પગ પર ઊભા રહેવાનું બળ આપ્યું, એ જ સંસ્થાને વધુ મજબૂત અને વધુ જનકલ્યાણકારી બનાવવાનો અવસર મળવો મારા જીવનની ઐતિહાસિક ક્ષણ હતી."

"સાચી સફળતા હોદ્દા, સત્તા કે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવામાં નથી; સાચી સફળતા ત્યારે મળે છે, જ્યારે ક્યારેક જ્યાંથી આપણે સહાય મેળવી હોય, ત્યાં જ એક દિવસ આપણે બીજાઓ માટે આશાનો આધાર બનીએ."

"મારા પૂર્વજોએ પોતાના પરિશ્રમની કમાણીમાંથી સમાજને વિશ્વાસ આપ્યો હતો; મને જાહેર જીવનમાં એ વિશ્વાસને સ્વાવલંબન અને વિકાસમાં પરિવર્તિત કરવાની તક મળી. આ જ મારા જીવનની સાચી કમાણી છે."

"મારા માટે ડિરેક્ટરનો હોદ્દો સત્તાનું પ્રતીક નહોતો; તે સમાજનું ઋણ ચૂકવવાનો પવિત્ર અવસર હતો."

"હોદ્દાઓ સમય સાથે પૂર્ણ થઈ જાય છે, પરંતુ માણસના જીવનમાં કરેલી નિઃસ્વાર્થ સેવા અને સ્પર્શેલા જીવનનો પ્રભાવ પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે."

"ઈશ્વરે મને સહાય મેળવવાનો અનુભવ પણ આપ્યો અને સહાય પહોંચાડવાની જવાબદારી પણ આપી; કદાચ આ જ મારા જીવનની સૌથી મોટી સાધના છે."

"મારા જીવનનો સૌથી મોટો ગૌરવ ડિરેક્ટર બનવામાં નથી; પરંતુ એમાં છે કે હું એક દિવસ લાભાર્થી હતો અને ત્યારબાદ હજારો લાભાર્થીઓના જીવનમાં આશાનો સહયાત્રી બની શક્યો."

"મારા પૂર્વજોએ માણસને વિશ્વાસ આપ્યો, જીવનએ મને જવાબદારી આપી અને મેં એ વિશ્વાસને સમાજસેવામાં પરિવર્તિત કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો, આ જ સોસા પરિવારના સ્વર્ણિમ વારસાનો સાચો અર્થ છે."

ગુજરાત સરકાર
સામાજીક ન્યાય અને અધિકારીતા વિભાગ
ક્રમાંકઃ–અવક/૧૦૯૬/૧૦૧૯૫૨ (૧૧)/જ,
સચિવાલય,ગાંધીનગર
તારીખઃ– ૦૮/૧૧/૨૦૧૧

અધિસૂચના :–

ગુજરાત અનુસુચિત જાતિ વિકાસ નિગમ,ગાંધીનગર ખાતે ગુજરાત અનુસુચિત જાતિ વિકાસ નિગમના અધિનિયમ ૧૯૮૫ની કલમ– ૫:૧ અને ૬:૧ની જોગવાઈઓ પ્રમાણે નિગમના નિયામક મંડળમાં ઉપાધ્યક્ષ તથા નીચે દર્શાવેલ સભ્યોની નિયામક મંડળમાં અન્ય હુકમો ન થાય ત્યાં સુધી તાત્કાલિક અસરથી નિમણૂંક કરવામાં આવે છે.

ક્રમ	નામ	જીલ્લો	હોદ્દો
૧	શ્રી જીતુભાઈ વાઘેલા	અમદાવાદ	ઉપાધ્યક્ષશ્રી
૨	શ્રી જીવરાજભાઈ કે ચૌહાણ	વડોદરા	સભ્યશ્રી
૩	શ્રી મધુબેન પરમાર	સાબરકાંઠા	સભ્યશ્રી
૪	શ્રી નાથુભાઈ સોસા	ભાવનગર	સભ્યશ્રી
૫	શ્રી સામંતભાઈ પરમાર	જામનગર	સભ્યશ્રી
૬	શ્રી અનિલભાઈ મકવાણા	રાજકોટ	સભ્યશ્રી
૭	શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ સુતરીયા	ભરૂચ	સભ્યશ્રી
૮	શ્રી અનિતાબેન પરમાર	ખેડા	સભ્યશ્રી
૯	શ્રી રાજેન્દ્ર દાનેશ્વર ચાવડા	મહેસાણા	સભ્યશ્રી
૧૦	શ્રી છગનભાઈ પરમાર	સાબરકાંઠા	સભ્યશ્રી
૧૧	શ્રી પરસોત્તમભાઈ કે.પરમાર	સુરેન્દ્રનગર	સભ્યશ્રી

ગુજરાતના રાજયપાલશ્રીના હુકમથી અને તેમના નામે.

(પી.એલ.ઝાલા)
સરકારના નાયબ સચિવ

પ્રતિ,
– માન.રાજયપાલશ્રીના સચિવશ્રી,રાજભવન,ગાંધીનગર
– માન.મુખ્ય મંત્રીશ્રીના અગ્ર સચિવશ્રી,સચિવાલય,ગાંધીનગર
– માન.મંત્રીશ્રી,(સા.ન્યાય)ના,અંગત સચિવશ્રી, સચિવાલય,ગાંધીનગર
– સર્વે મા.મંત્રીશ્રીઓ/મા.રા.ક.ના મંત્રીશ્રીઓના અંગત સચિવશ્રીઓ, સચિવાલય,ગાંધીનગર.
– માન.વિરોધપક્ષના નેતાશ્રીના અંગત સચિવશ્રી,ગુજરાત વિભાનસભા,સચિવાલય,ગાંધીનગર.
– અધ્યક્ષશ્રી,ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ,ગાંધીનગર

(ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ,ગાંધીનગર મારફતે નિયામક મંડળના સભ્યશ્રીઓને રૂબરૂ પહોંચાડવાની વિનંતી સહ)

શ્રી જીતુભાઈ વાઘેલા,શંકરપુરા,સ્લિવરમિલ નજીક, રાજપુર–ગોમતીપુર,અમદાવાદ

શ્રી જીવરાજભાઈ કે ચૌહાણ,બી/૬,સત્યનારાયણ સોસાયટી,દંતેશ્વર,વડોદરા–૩૯૦૦૦૪

શ્રી મધુબેન પરમાર,પ્રાંતિજ,સાબરકાંઠા

શ્રી નાથુભાઈ સોસા,૨૬,શિવદર્શન રો હાઉસ,હનીપાર્ક રોડ,સી.કે.પાર્ક નજીક,અડાજણ,સુરત

શ્રી સામતભાઈ પરમાર,"મંથન",નવાગામ,ધેડ,દલિતવાસ,જામનગર

શ્રી અનિલભાઈ મકવાણા,૪,મહાત્મા ગાંધી પ્લોટ,ભેડીપરા,પરેવડી ચોક,મોરબી રોડ,રાજકોટ

શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ સુતરીયા,એ/૪૨,આશ્રય સોસાયટી,નંદીલાવ રોડ,ભરૂચ–૩૯૨૦૦૧

શ્રી અનિતાબેન પરમાર,મુ.પો.નાઈકા,તા.જી.ખેડા

શ્રી રાજેન્દ્ર દાનેશ્વર ચાવડા,મુ.પો.જોટાણા,રોહિતવાસ,જી.મહેસાણા

શ્રી છગનભાઈ કોદરભાઈ પરમાર,મુ.પો.વડાલી,તા.ઈડર.જિ.સાબરકાંઠા

શ્રી પરસોત્તમભાઈ કે.પરમાર,બામણવાગામ,તા.પાટડી જી.સુરેન્દ્રનગર

– નિયામકશ્રી,અનુસૂચિત જાતિ કલ્યાણ,ડૉ.જીવરાજ મહેતા ભવન,ગુજરાત રાજય,ગાંધીનગર.

– મેનેજીંગ ડીરેકટરશ્રી,ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ,ગાંધીનગર

– મેનેજીંગ ડીરેકટરશ્રી,ગુજરાત સફાઈ કામદાર વિકાસ નિગમ,ગાંધીનગર

– સચિવશ્રી,બેચર સ્વામી અતિ પછાત જાતિ વિકાસ બોર્ડ,ગાંધીનગર

– એકાઉન્ટન્ટ જનરલ,ગુજરાત રાજય,અમદાવાદ/રાજકોટ

– પગાર અને હિસાબી અધિકારી,ગાંધીનગર/અમદાવાદ

– સબંધિત જિલ્લા તિજોરી અધિકારીશ્રીઓ,

– સર્વ જિલ્લા પછાત વર્ગ કલ્યાણ અધિકારીશ્રીઓ (ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ મારફત)

– સર્વ જિલ્લા મેનેજરશ્રીઓ (ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ નિગમ મારફત)

– વિભાગની સર્વે શાખાઓ (જ શાખા સિવાય)

– સિલેકટ ફાઈલ.

જાગૃકતા શિબિર

ORBITO

૩૦

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા

એક ઐતિહાસિક જવાબદારી, ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનો પરિચય

જાહેર જીવનમાં કેટલીક જવાબદારીઓ એવી હોય છે, જે માત્ર એક હોદ્દો કે સંગઠનાત્મક કાર્ય નથી હોતી; તે એક વિચારધારાને સમાજ સુધી પહોંચાડવાની ઐતિહાસિક જવાબદારી હોય છે. મારા જીવનમાં "ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા" સાથે જોડાવાનો અવસર એવી જ એક પવિત્ર જવાબદારી હતી. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર માત્ર ભારતના બંધારણના મુખ્ય શિલ્પી નહોતા. તેઓ આધુનિક ભારતના મહાન વિચારક, સામાજિક ક્રાંતિકારી, અર્થશાસ્ત્રી, કાનૂનવિદ, શિક્ષણપ્રેમી અને માનવ અધિકારોના પ્રખર હિમાયતી હતા. તેમના વિચારો કોઈ એક સમાજ, વર્ગ કે પ્રદેશ પૂરતા મર્યાદિત નથી; તેઓ સમગ્ર ભારત માટે સમાનતા, ન્યાય, બંધુત્વ અને માનવ ગૌરવના શાશ્વત મૂલ્યો છે. આ મહાન વિચારધારાને ગુજરાતના ગામડાંથી શહેરો સુધી, યુવાનો સુધી, વિદ્યાર્થીઓ સુધી અને સમાજના દરેક વર્ગ સુધી પહોંચાડવાના ઉદ્દેશ્યથી ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે મને આ યાત્રાના ગુજરાત રાજ્યના પ્રભારી તરીકે જવાબદારી સોંપવામાં આવી, ત્યારે મેં તેને કોઈ પદ કે પ્રતિષ્ઠા તરીકે સ્વીકારી નહોતી. મારા માટે આ જવાબદારી જીવનની એક મોટી સાધના સમાન હતી.

મને સ્પષ્ટ સમજાતું હતું કે આ યાત્રા માત્ર કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવાની નહોતી.

આ યાત્રા હતી, વિચારોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાની. બંધારણની ભાવનાને જનજન સુધી લઈ જવાની. સામાજિક સમરસતાનો સંદેશ ફેલાવવાની. યુવાનોમાં જાગૃતિ જગાડવાની. અને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન અને કાર્યને યોગ્ય ઐતિહાસિક દૃષ્ટિકોણથી સમાજ સમક્ષ રજૂ કરવાની.

ગુજરાત રાજ્યના પ્રભારી તરીકે મારી જવાબદારી માત્ર વિવિધ જિલ્લાઓમાં કાર્યક્રમોનું સંકલન કરવાની નહોતી. મારો પ્રયત્ન હતો કે દરેક કાર્યક્રમમાં બાબાસાહેબના વિચારો જીવંત બને, લોકો સાથે સંવાદ થાય અને સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તન માટે નવી પ્રેરણા જન્મે.

આ યાત્રા દરમિયાન મને ગુજરાતના વિવિધ જિલ્લાઓમાં જવાનો, સમાજના વિવિધ વર્ગો સાથે સંવાદ કરવાનો અને હજારો લોકો સુધી બાબાસાહેબના વિચારો પહોંચાડવાનો અમૂલ્ય અવસર મળ્યો. આ અનુભવે મને સમજાવ્યું કે વિચારોની શક્તિ કોઈપણ ભૌતિક શક્તિ કરતાં ઘણી મોટી હોય છે.

મારા માટે ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનો સૌથી મોટો હેતુ કોઈ વ્યક્તિપૂજા કરાવવાનો નહોતો.

મારો હેતુ હતો કે લોકો બાબાસાહેબને માત્ર એક ઐતિહાસિક વ્યક્તિત્વ તરીકે નહીં, પરંતુ આધુનિક ભારતના માર્ગદર્શક વિચારપુરુષ તરીકે સમજે.

હું હંમેશાં માનતો રહ્યો છું કે જો ભારતના યુવાનો બાબાસાહેબના વિચારોને યોગ્ય રીતે સમજી લેશે, તો તેઓ માત્ર પોતાના જીવનમાં જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજમાં પણ સકારાત્મક પરિવર્તન લાવી શકશે.

આથી મારા માટે આ યાત્રા એક કાર્યક્રમ નહોતી. આ એક વિચારયાત્રા હતી. આ એક સમાજજાગૃતિ અભિયાન હતું. આ એક બંધારણીય મૂલ્યોને જનજન સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ હતો.

અને સૌથી મહત્ત્વનું,

આ એક એવી જવાબદારી હતી, જેને નિભાવતાં મને સતત લાગતું રહ્યું કે હું માત્ર એક સંગઠનનો કાર્યકર નથી, પરંતુ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાનો એક નમ્ર માધ્યમ છું. આજે જ્યારે હું આ સમગ્ર યાત્રાને યાદ કરું છું, ત્યારે મને ગૌરવ થાય છે કે જીવનમાં મને એવી જવાબદારી નિભાવવાનો અવસર મળ્યો, જેનો હેતુ વ્યક્તિનું નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજનું ઘડતર હતો.

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા મારા માટે કોઈ કાર્યક્રમ નહોતી; તે બંધારણીય મૂલ્યોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાની પવિત્ર જવાબદારી હતી."

"વિચારોની યાત્રા ક્યારેય પૂર્ણ થતી નથી; તે દરેક જાગૃત મનમાં નવી શરૂઆત કરે છે."

"બાબાસાહેબને સાચું સન્માન તેમના વિચારોને જીવનમાં ઉતારવામાં છે, માત્ર તેમના ચિત્રને નમન કરવામાં નહીં."

"ગુજરાત રાજ્યના પ્રભારી તરીકે મને યાત્રાનું નેતૃત્વ મળ્યું; પરંતુ સાચી પ્રેરણા તો બાબાસાહેબના વિચારોમાંથી મળી."

"સમાજમાં સ્થાયી પરિવર્તન લાવવું હોય, તો કાર્યક્રમોથી વધુ વિચારપ્રેરિત સંવાદ જરૂરી છે."

યાત્રા કેમ જરૂરી હતી?

ભારતને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી દેશે લોકશાહી, બંધારણ અને સમાનતાના માર્ગે આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ સમય જતાં મને એક વાત વારંવાર અનુભવાઈ કે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિશાળ વ્યક્તિત્વને સમાજનો મોટો વર્ગ હજુ પણ સંપૂર્ણ રીતે સમજી શક્યો નથી. સમાજના ઘણા લોકો બાબાસાહેબને માત્ર એક ચોક્કસ સમાજના નેતા

તરીકે ઓળખતા હતા. આ માન્યતા અધૂરી હતી. કારણ કે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર માત્ર અનુસૂચિત જાતિના નેતા નહોતા; તેઓ સમગ્ર ભારતના બંધારણના મુખ્ય શિલ્પી, આધુનિક ભારતના દ્રષ્ટા, અર્થશાસ્ત્રી, કાનૂનવિદ, શિક્ષણપ્રેમી, શ્રમિકોના હિતરક્ષક, મહિલા અધિકારોના પ્રખર સમર્થક અને માનવ અધિકારોના વૈશ્વિક વિચારક હતા. તેમણે જે વિચારો આપ્યા છે, તે કોઈ એક સમાજ માટે નહીં પરંતુ સમગ્ર રાષ્ટ્ર માટે છે. બંધારણમાં સમાવિષ્ટ સમાનતા, સ્વતંત્રતા, બંધુત્વ અને સામાજિક ન્યાયના મૂલ્યો દરેક ભારતીય માટે સમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. મને વારંવાર એવું લાગતું હતું કે જો બાબાસાહેબના વિચારોને માત્ર એક સમાજ સુધી મર્યાદિત રાખવામાં આવશે, તો તે તેમના જીવનકાર્ય પ્રત્યે અન્યાય સમાન બનશે. આથી ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનો સૌથી મોટો હેતુ હતો, બાબાસાહેબના વ્યક્તિત્વને તેના સંપૂર્ણ ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમાજ સમક્ષ રજૂ કરવો. લોકોને સમજાવવું કે તેમણે માત્ર બંધારણ જ ઘડ્યું નહોતું; તેમણે ભારતના લોકશાહી મૂલ્યોને મજબૂત બનાવ્યા હતા. તેમણે માત્ર કાયદા લખ્યા નહોતા; તેમણે કરોડો લોકોમાં આત્મસન્માન અને સમાન અધિકારોનો વિશ્વાસ જગાડ્યો હતો. તેમણે માત્ર એક વર્ગ માટે સંઘર્ષ કર્યો નહોતો; તેમણે એવા ભારતનું સ્વપ્ન જોયું હતું, જ્યાં જન્મના આધારે નહીં પરંતુ પ્રતિભા, પરિશ્રમ અને ચારિત્ર્યના આધારે દરેક વ્યક્તિને સમાન તક મળે.

આ યાત્રાનો બીજો મહત્વપૂર્ણ હેતુ હતો, ભારતના બંધારણને લોકોના જીવન સાથે જોડવો. ઘણા લોકો બંધારણને માત્ર કાયદાનું પુસ્તક માને છે. પરંતુ મારા મતે બંધારણ માત્ર કાયદાઓનો સંગ્રહ નથી. તે ભારતના સામાજિક જીવનનું નૈતિક દિશાસૂચક છે. તે દરેક નાગરિકના અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે. તે ફરજોનું સ્મરણ કરાવે છે.

અને તે સમાજના અંતિમ માણસ સુધી ન્યાય પહોંચાડવાનો માર્ગ દર્શાવે છે. આથી યાત્રા દરમિયાન મેં સતત પ્રયત્ન કર્યો કે લોકો બંધારણને વાંચે, સમજે અને પોતાના જીવનમાં તેના મૂલ્યોને જીવવાનો પ્રયત્ન કરે.

મારા માટે આ યાત્રાનો ત્રીજો અને અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હેતુ હતો,

યુવાનોમાં બંધારણીય જાગૃતિનું નિર્માણ. હું માનું છું કે ભારતનું ભવિષ્ય યુવાનોના વિચારો ઉપર નિર્ભર છે. જો યુવાનો બાબાસાહેબના વિચારોને યોગ્ય રીતે સમજી શકશે, તો તેઓ માત્ર પોતાની કારકિર્દી જ નહીં, પરંતુ સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં પણ મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપી શકશે.

યુવાનોમાં સમાનતા, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ, બંધારણીય મૂલ્યો, સામાજિક જવાબદારી અને રાષ્ટ્રીય એકતાનો ભાવ મજબૂત બને, તે આ યાત્રાનો મુખ્ય હેતુ હતો. મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે કોઈપણ રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય માત્ર આર્થિક વિકાસથી ઉજ્જવળ બનતું નથી. જ્યારે તેની યુવા પેઢી પોતાના બંધારણ, પોતાના અધિકારો, પોતાની ફરજો અને પોતાના મહાન વિચારકોને સમજે છે, ત્યારે જ સાચા અર્થમાં રાષ્ટ્ર મજબૂત બને છે.

આથી મારા માટે ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા કોઈ રાજકીય અભિયાન નહોતું. તે કોઈ વ્યક્તિગત પ્રસિદ્ધિ મેળવવાનો પ્રયાસ પણ નહોતો. તે એક વિચારજાગૃતિનું અભિયાન હતું.

તે એક બંધારણીય મૂલ્યોને જનજન સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ હતો. અને તે એક એવા ભારતના નિર્માણ તરફનું નમ્ર યોગદાન હતું, જ્યાં દરેક નાગરિક ગૌરવ, સમાનતા અને ન્યાય સાથે જીવન જીવી શકે.

"ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરને એક સમાજ સુધી મર્યાદિત કરવું એટલે ભારતના બંધારણની વ્યાપક ભાવનાને મર્યાદિત કરવી."

"બંધારણ માત્ર કાયદાનું પુસ્તક નથી; તે ભારતના દરેક નાગરિકના ગૌરવ અને સમાન અધિકારોનો જીવંત દસ્તાવેજ છે."

"સમાજમાં સાચી જાગૃતિ ત્યારે આવે છે, જ્યારે લોકો મહાન વ્યક્તિઓને તેમના સમગ્ર વિચારવિશ્વ સાથે સમજે છે."

"યુવાનોને માત્ર રોજગારની જરૂર નથી; તેમને બંધારણીય મૂલ્યો, સામાજિક જવાબદારી અને રાષ્ટ્રનિર્માણની દિશાની પણ જરૂર છે."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનો હેતુ વ્યક્તિનું ગૌરવગાન કરવાનો નહોતો; તેમના વિચારોને સમાજના જીવનમાં ઉતારવાનો હતો."

"વિચારોથી જાગૃત થયેલો સમાજ જ સમાનતા, ન્યાય અને બંધુત્વ પર આધારિત રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરી શકે છે."

ગુજરાતભરની યાત્રા ગામડાંથી શહેરો સુધી વિચારજાગૃતિનો પ્રવાસ

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાની શરૂઆત માત્ર એક કાર્યક્રમથી થઈ નહોતી; તેની શરૂઆત એક વિચારથી થઈ હતી. એ વિચાર હતો, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન, કાર્ય અને બંધારણીય મૂલ્યોને ગુજરાતના દરેક ખૂણે પહોંચાડવાનો. ગુજરાત રાજ્યના પ્રભારી તરીકેની જવાબદારી સંભાળ્યા પછી મારી સામે માત્ર કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવાનો પડકાર નહોતો. સાચો પડકાર હતો-વિચારોને લોકોના હૃદય સુધી પહોંચાડવાનો. આ હેતુને સાકાર કરવા માટે સમગ્ર ગુજરાતમાં વિવિધ જિલ્લાઓ, તાલુકાઓ, શહેરો અને ગામડાંઓમાં યાત્રાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. દરેક સ્થળની પોતાની સામાજિક પરિસ્થિતિ હતી, પોતાની સંસ્કૃતિ હતી અને પોતાની સમસ્યાઓ હતી. પરંતુ એક બાબત દરેક જગ્યાએ સમાન હતી-લોકોમાં બાબાસાહેબ વિશે વધુ જાણવાની ઉત્સુકતા. આ યાત્રા દરમિયાન મેં ગુજરાતના અનેક વિસ્તારોમાં પ્રવાસ કર્યો. શહેરોના વિશાળ સભાગૃહોથી લઈને ગામડાંઓના ખુલ્લા મેદાનો સુધી, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓથી લઈને સામાજિક મંચો સુધી અને નાનાં સમૂહોથી લઈને વિશાળ જાહેર સભાઓ સુધી, દરેક સ્થળે લોકો સાથે સીધો સંવાદ કરવાનો અવસર મળ્યો.

મારા માટે આ પ્રવાસ માત્ર એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જવાની પ્રક્રિયા નહોતી. આ તો વિચારોને એક હૃદયમાંથી બીજા હૃદય સુધી પહોંચાડવાની યાત્રા હતી. યાત્રા દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓ સાથે થયેલી મુલાકાતો વિશેષ યાદગાર રહી. યુવાનોમાં બાબાસાહેબના શિક્ષણ, સંઘર્ષ, બંધારણીય મૂલ્યો અને રાષ્ટ્રનિર્માણમાં તેમના યોગદાન વિશે જાણવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જોવા મળતી હતી. તેમની સાથે થયેલા પ્રશ્નોત્તરી સંવાદોમાં મને વિશ્વાસ થયો કે ભારતનું ભવિષ્ય વિચારશીલ યુવાનોના હાથમાં સુરક્ષિત છે. મહિલાઓ સાથેની બેઠકોમાં બાબાસાહેબ દ્વારા મહિલાઓના અધિકારો, શિક્ષણ અને સમાનતાના ક્ષેત્રે કરાયેલા ઐતિહાસિક યોગદાન અંગે ચર્ચા થતી. ઘણી મહિલાઓએ સ્વીકાર્યું કે બાબાસાહેબના વિચારો તેમને આત્મવિશ્વાસ અને સ્વાભિમાન સાથે જીવન જીવવાની નવી પ્રેરણા આપે છે. વડીલો સાથેના સંવાદો પણ એટલા જ પ્રેરણાદાયક હતા. તેઓ પોતાના જીવનના અનુભવો અને સામાજિક પરિવર્તનની ગાથાઓ શેર કરતા. તેમની વાતો સાંભળીને સમજાતું કે બાબાસાહેબના વિચારો કેવી રીતે પેઢી દર પેઢી સમાજમાં પરિવર્તન લાવતા રહ્યા છે. આ યાત્રાનો સૌથી સુંદર પાસો એ હતો કે તેમાં સમાજના વિવિધ વર્ગો જોડાયા. વિવિધ જાતિ, ધર્મ, ભાષા, વ્યવસાય અને સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતા લોકો એક જ મંચ ઉપર બાબાસાહેબના વિચારોને સાંભળવા અને સમજવા માટે ભેગા થતા. આ દૃશ્ય મને વારંવાર બાબાસાહેબના બંધુત્વ (Fraternity) ના સિદ્ધાંતની યાદ અપાવતું.

મને અનુભવ થયો કે વિચારો માણસોને જોડે છે. સંવાદ ગેરસમજો દૂર કરે છે. અને જાગૃતિ સમાજને આગળ વધારવાનો સૌથી શક્તિશાળી માર્ગ છે. ગુજરાતભરની આ યાત્રાએ મને પણ ઘણું શીખવ્યું. મેં સમજ્યું કે સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું હોય તો લોકો સુધી પહોંચવું પડે, તેમની વચ્ચે બેસવું પડે, તેમની વાત સાંભળવી પડે અને પછી પ્રેમ, વિશ્વાસ અને તર્ક સાથે પોતાના વિચારો રજૂ કરવા પડે.

મારા માટે આ યાત્રા માત્ર ડૉ. આંબેડકરના વિચારોનો પ્રસાર નહોતી. આ તો ગુજરાતના સમાજને વધુ જાગૃત, વધુ સંવેદનશીલ અને વધુ બંધારણીય મૂલ્યો પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધ બનાવવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ હતો.

આજે જ્યારે હું આ સમગ્ર પ્રવાસને યાદ કરું છું, ત્યારે મને દરેક જિલ્લો, દરેક ગામ, દરેક કાર્યક્રમ અને દરેક સંવાદ યાદ આવે છે. કારણ કે આ યાત્રાએ મને શીખવ્યું કે સાચી સમાજસેવા મંચ ઉપર ભાષણ આપવાથી પૂર્ણ થતી નથી; તે ત્યારે પૂર્ણ થાય છે જ્યારે એક સામાન્ય માણસના મનમાં એક નવો વિચાર જન્મે.

"મારા માટે ગુજરાતભરની યાત્રા રસ્તાઓની યાત્રા નહોતી; તે વિચારોને લોકોના હૃદય સુધી પહોંચાડવાની યાત્રા હતી."

"જ્યારે વિદ્યાર્થી પ્રશ્ન પૂછે, યુવાન વિચાર કરે, મહિલા આત્મવિશ્વાસ અનુભવે અને વડીલ આશીર્વાદ આપે-ત્યારે જ સમાજજાગૃતિનો સાચો અર્થ સાકાર થાય છે."

“વિચારોનું સૌથી મોટું મંચ કોઈ સભાગૃહ નથી; માણસનું જાગૃત મન છે.”

“ગામડાંથી શહેરો સુધીનો આ પ્રવાસ મને સમજાવી ગયો કે સમાજ બદલવાનો સૌથી અસરકારક માર્ગ સંવાદ છે.”

“ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને ગુજરાત ફરવાનું નથી શીખવ્યું; તેણે મને ગુજરાતના મનને સમજવાનું શીખવ્યું.”

બાબાસાહેબના વિચારોનું જનજાગરણ શિક્ષણથી સમાનતા અને બંધારણથી રાષ્ટ્રનિર્માણ સુધી

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનો મુખ્ય હેતુ માત્ર બાબાસાહેબના જીવનનો પરિચય કરાવવાનો નહોતો. આ યાત્રાનો આત્મા હતો-તેમના વિચારોને સમાજના જીવનમાં ઉતારવાનો. મારા માટે બાબાસાહેબ કોઈ એક ઐતિહાસિક વ્યક્તિત્વ નહોતા; તેઓ એક જીવંત વિચારધારા હતા. તેથી યાત્રાના દરેક કાર્યક્રમમાં મેં પ્રયત્ન કર્યો કે લોકો માત્ર બાબાસાહેબનું નામ ન સાંભળે, પરંતુ તેમના વિચારોને સમજે, સ્વીકારે અને જીવનમાં ઉતારે. મારા દરેક સંબોધનમાં કેટલીક મૂળભૂત બાબતો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવતો હતો.

શિક્ષણ-સમાજપરિવર્તનનું સૌથી શક્તિશાળી સાધન

બાબાસાહેબ માનતા હતા કે શિક્ષણ વિના કોઈપણ સમાજનો સ્થાયી વિકાસ શક્ય નથી. તેથી મેં દરેક કાર્યક્રમમાં યુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણને માત્ર રોજગારનું સાધન નહીં, પરંતુ આત્મસન્માન, સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ અને સામાજિક પરિવર્તનનું સૌથી મોટું શસ્ત્ર તરીકે સ્વીકારવાની પ્રેરણા આપી.

હું વારંવાર કહેતો હતો કે. શિક્ષણ માણસને માત્ર નોકરી નથી આપતું; તે માણસને પોતાનું અને સમાજનું ભવિષ્ય ઘડવાની ક્ષમતા આપે છે.

સંગઠન-સામૂહિક શક્તિનું નિર્માણ

બાબાસાહેબનું બીજું મહાન સૂત્ર હતું, “સંગઠિત બનો.”

મેં સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે સંગઠનનો અર્થ માત્ર ભીડ એકત્ર કરવો નથી. સંગઠનનો સાચો અર્થ છે, સામાન્ય હિત માટે એકતા, પરસ્પર વિશ્વાસ અને સામૂહિક જવાબદારી. જ્યારે સમાજ સંગઠિત બને છે ત્યારે તે માત્ર પોતાના પ્રશ્નોનો ઉકેલ જ લાવી શકતો નથી, પરંતુ રાષ્ટ્રના વિકાસમાં પણ સક્રિય યોગદાન આપી શકે છે.

સંઘર્ષ, ન્યાય માટેનો શાંતિપૂર્ણ માર્ગ

બાબાસાહેબે સમગ્ર જીવન અન્યાય સામે સંઘર્ષ કર્યો, પરંતુ તેમણે હંમેશાં બંધારણીય અને લોકશાહી માર્ગ અપનાવ્યો. યાત્રા દરમિયાન હું લોકોને સમજાવતો હતો કે સંઘર્ષનો અર્થ દ્વેષ કે હિંસા નથી. સાચો સંઘર્ષ છે, અજ્ઞાન સામે જ્ઞાનનો સંઘર્ષ. અસમાનતા સામે

સમાનતાનો સંઘર્ષ. અંધશ્રદ્ધા સામે વૈજ્ઞાનિક વિચારનો સંઘર્ષ. અન્યાય સામે બંધારણીય ન્યાયનો સંઘર્ષ.

બંધારણ-રાષ્ટ્રની આત્મા

મારા દરેક વ્યાખ્યાનમાં ભારતના બંધારણનું વિશેષ મહત્વ સમજાવવામાં આવતું હતું. હું લોકોને કહેતો હતો કે બંધારણ માત્ર કાયદાનું પુસ્તક નથી. તે ભારતના દરેક નાગરિકના અધિકારો, ફરજો અને ગૌરવનો જીવંત દસ્તાવેજ છે. જો આપણે બાબાસાહેબને સાચી શ્રદ્ધાંજલિ આપવી હોય, તો બંધારણને વાંચવું, સમજવું અને તેનું પાલન કરવું જોઈએ.

સમાનતા-લોકશાહીનો પાયો

બાબાસાહેબનું સમગ્ર જીવન સમાનતા માટે સમર્પિત હતું. મેં યાત્રા દરમિયાન સતત સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે સમાનતા એટલે બધાને એકસરખા બનાવવાનો પ્રયત્ન નહીં.

સમાનતા એટલે, દરેક વ્યક્તિને પોતાની પ્રતિભા અનુસાર આગળ વધવાની સમાન તક આપવી. જન્મ, જાતિ, ધર્મ, ભાષા કે આર્થિક પરિસ્થિતિના આધારે કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રાખવો. માનવ ગૌરવને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપવું.

વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ-વિકાસનો આધાર

બાબાસાહેબ તર્ક, અભ્યાસ અને વૈજ્ઞાનિક વિચારધારાના પ્રખર સમર્થક હતા. મેં ખાસ કરીને યુવાનોને સમજાવ્યું કે અંધ અનુસરણ કરતાં વિચારશીલતા વધુ મહત્વપૂર્ણ છે. પ્રશ્ન પૂછવાની હિંમત. પુરાવાના આધારે નિર્ણય લેવાની ટેવ. અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ. અને સતત શીખતા રહેવાની માનસિકતા, આ બધું બાબાસાહેબના વિચારવિશ્વનો અભિન્ન ભાગ છે.

સામાજિક સમરસતા - ભારતનું ભવિષ્ય

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાનો અંતિમ અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ સંદેશ હતો, સામાજિક સમરસતા. હું હંમેશાં માનતો રહ્યો છું કે બાબાસાહેબે ક્યારેય સમાજને વિભાજિત કરવાનો વિચાર આપ્યો નહોતો.

તેમનો સમગ્ર સંઘર્ષ એવો ભારત બનાવવા માટે હતો, જ્યાં દરેક વ્યક્તિને સમાન ગૌરવ, સમાન અધિકાર અને સમાન તક મળે. સમાજમાં પરસ્પર આદર, સંવાદ, સહકાર અને બંધુત્વ વિના કોઈપણ લોકશાહી મજબૂત બની શકતી નથી. આથી યાત્રાના દરેક કાર્યક્રમમાં હું લોકોને અપીલ કરતો હતો કે તેઓ પોતાના મતભેદોને સંવાદ દ્વારા દૂર કરે અને સમાનતા તથા બંધુત્વના માર્ગે આગળ વધે.

આ યાત્રાએ મને એક વાત સ્પષ્ટ રીતે શીખવી, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો કોઈ એક પુસ્તકમાં બંધાયેલા નથી. તેઓ ભારતના બંધારણમાં જીવંત છે. તેઓ શિક્ષણમાં જીવંત છે. તેઓ સમાનતાના દરેક પ્રયત્નમાં જીવંત છે. અને જ્યારે કોઈ યુવાન

અભ્યાસ કરીને પોતાના પરિશ્રમથી આગળ વધે છે, ત્યારે બાબાસાહેબના વિચારો ફરી એકવાર જીવંત બને છે. આથી મારા માટે ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા માત્ર વિચારપ્રસારનું અભિયાન નહોતું.

તે ભારતના ભવિષ્યને વધુ જાગૃત, વધુ સમાનતાપૂર્ણ અને વધુ બંધારણીય બનાવવાનો નમ્ર પ્રયાસ હતો. "બાબાસાહેબનું સાચું સન્માન તેમની પ્રતિમાને ફૂલ ચઢાવવામાં નહીં, પરંતુ તેમના વિચારોને જીવનમાં ઉતારવામાં છે."

"શિક્ષણ માણસને રોજગાર આપે છે, પરંતુ વિચારશીલતા તેને રાષ્ટ્રનિર્માતા બનાવે છે."

"સંગઠનની શક્તિ ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે, જ્યારે તેનો હેતુ સમાજ અને રાષ્ટ્રના કલ્યાણ સાથે જોડાયેલો હોય."

"બંધારણ માત્ર અધિકારોનો દસ્તાવેજ નથી; તે જવાબદાર નાગરિક ઘડવાનો માર્ગદર્શક ગ્રંથ છે."

"સમાનતા કાયદાથી શરૂ થાય છે, પરંતુ માનસિકતા બદલાય ત્યારે જ સમાજમાં સ્થાપિત થાય છે."

"વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ અને સામાજિક સમરસતા-આ બંને બાબાસાહેબના વિચારોના એવા બે સ્તંભો છે, જેના ઉપર આધુનિક ભારતનું ભવિષ્ય ટકેલું છે."

મારા અનુભવો સમાજના હૃદયને નજીકથી સમજવાની યાત્રા

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને માત્ર ગુજરાતના વિવિધ જિલ્લાઓમાં ફરવાનો અવસર આપ્યો નહોતો; તેણે મને ગુજરાતના સમાજના હૃદયને નજીકથી ઓળખવાની તક આપી હતી. આ યાત્રા દરમિયાન થયેલા અનુભવો મારા જાહેર જીવનની અમૂલ્ય મૂડી બની ગયા.

દરેક જિલ્લો અલગ હતો. દરેક ગામની પોતાની ઓળખ હતી. દરેક શહેરની પોતાની ગતિ હતી. પરંતુ દરેક સ્થળે મને એક વાત સમાન જોવા મળી-લોકોમાં બાબાસાહેબ વિશે વધુ જાણવા અને સમજવાની તીવ્ર ઉત્સુકતા. શરૂઆતમાં ઘણા લોકો બાબાસાહેબને માત્ર બંધારણના મુખ્ય શિલ્પી અથવા એક ચોક્કસ સમાજના નેતા તરીકે જ ઓળખતા હતા. પરંતુ જ્યારે તેમના જીવનના વિવિધ પાસાઓ-અર્થશાસ્ત્રી, શિક્ષણવિદ, કાનૂનવિદ, શ્રમિકોના હિતરક્ષક, મહિલા અધિકારોના સમર્થક અને આધુનિક ભારતના દ્રષ્ટા તરીકેની ભૂમિકાઓ અંગે ચર્ચા થતી, ત્યારે લોકોના વિચારોમાં એક નવો દૃષ્ટિકોણ જન્મતો હતો.

આ પરિવર્તન મારા માટે અત્યંત સંતોષદાયક અનુભવ હતો. ગામડાંઓમાં થયેલા અનુભવો ગામડાંઓમાં યોજાયેલા કાર્યક્રમો મારા હૃદયને સૌથી વધુ સ્પર્શી ગયા. ઘણી જગ્યાએ લોકો સરળ ભાષામાં પ્રશ્નો પૂછતા. કેટલાક વડીલો પોતાના જીવનના અનુભવો વહેંચતા. કેટલાક યુવાનો પોતાના ભવિષ્ય અંગે માર્ગદર્શન માંગતા. ઘણી વખત કાર્યક્રમ પૂર્ણ થયા પછી પણ લોકો લાંબા સમય સુધી ચર્ચા કરતા રહેતા. તેઓ બાબાસાહેબના વિચારોને

પોતાના જીવન સાથે કેવી રીતે જોડવા તે જાણવા ઉત્સુક રહેતા. ત્યારે મને સમજાયું કે સમાજમાં જાગૃતિ લાવવી હોય તો મંચ ઉપરનું ભાષણ પૂરતું નથી; લોકો વચ્ચે બેસીને તેમની વાત સાંભળવી પણ એટલી જ જરૂરી છે.

યુવાનોના પ્રશ્નો

આ યાત્રા દરમિયાન યુવાનો સાથે થયેલા સંવાદો મારા માટે અત્યંત પ્રેરણાદાયક રહ્યા.

તેઓ પૂછતા, શિક્ષણનું સાચું મહત્વ શું છે? બંધારણને સામાન્ય જીવનમાં કેવી રીતે સમજવું?

ડૉ. આંબેડકરના વિચારો આજે પણ કેમ પ્રાસંગિક છે? સમાજમાં સમાનતા કેવી રીતે સ્થાપિત થઈ શકે?

હું તેમને હંમેશાં એક જ વાત કહેતો,

"તમારું સૌથી મોટું શસ્ત્ર તમારું શિક્ષણ છે અને તમારી સૌથી મોટી શક્તિ તમારું ચારિત્ર્ય છે."

મને વિશ્વાસ થવા લાગ્યો કે ભારતનું ભવિષ્ય વિચારશીલ અને જાગૃત યુવાનોના હાથમાં સુરક્ષિત છે.

મહિલાઓની સક્રિય ભાગીદારી

આ યાત્રામાં મહિલાઓની હાજરી અને ભાગીદારી પણ નોંધપાત્ર રહી. જ્યારે બાબાસાહેબ દ્વારા મહિલાઓના શિક્ષણ, સમાન અધિકારો અને ગૌરવપૂર્ણ જીવન માટે કરાયેલા ઐતિહાસિક પ્રયત્નોની ચર્ચા થતી, ત્યારે તેમની આંખોમાં આત્મવિશ્વાસ અને ગૌરવની ઝલક સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. મને લાગ્યું કે બાબાસાહેબના વિચારોનો સાચો પ્રભાવ ત્યારે જ દેખાય છે, જ્યારે સમાજનો દરેક વર્ગ પોતાને તેમાં જોડાયેલો અનુભવે.

સમાજમાં આવેલા સકારાત્મક પરિવર્તનો

યાત્રા પૂર્ણ થયા પછી પણ અનેક લોકો સાથે સંપર્ક ચાલુ રહ્યો. ઘણા યુવાનો અભ્યાસ અને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ પ્રત્યે વધુ ગંભીર બન્યા. ઘણા લોકોએ બંધારણ વાંચવાની શરૂઆત કરી. સામાજિક સમરસતા અને સંવાદ અંગે નવી ચર્ચાઓ શરૂ થઈ. અને સૌથી આનંદની વાત એ હતી કે અનેક લોકોએ સ્વીકાર્યું કે હવે તેઓ બાબાસાહેબને માત્ર એક ઐતિહાસિક વ્યક્તિત્વ રીકે નહીં, પરંતુ સમગ્ર રાષ્ટ્રના માર્ગદર્શક વિચારપુરુષ તરીકે સમજવા લાગ્યા છે. મારા માટે આ જ યાત્રાની સૌથી મોટી સફળતા હતી.

મારા જીવનમાં આવેલું પરિવર્તન

આ યાત્રાએ મને પણ બદલ્યો. હું માત્ર લોકો સુધી વિચારો પહોંચાડતો રહ્યો નહીં; લોકોના પ્રશ્નો, તેમની આશાઓ અને તેમના જીવનના અનુભવોમાંથી હું પોતે પણ સતત

શીખતો રહ્યો. મને સમજાયું કે સાચો નેતા તે નથી, જે માત્ર બોલે છે. સાચો નેતા તે છે, જે સમાજને સાંભળે છે. આ યાત્રાએ મારા અંદરના વક્તાને વધુ સંવેદનશીલ બનાવ્યો. મારા અંદરના કાર્યકરને વધુ જવાબદાર બનાવ્યો. અને મારા અંદરના લેખકને જન્મ આપ્યો.

કદાચ આ જ કારણ છે કે આ યાત્રા પછી મેં વધુ અભ્યાસ, વધુ સંશોધન અને વધુ ગંભીરતાથી લેખન શરૂ કર્યું. મારા દ્વારા લખાયેલા પુસ્તકોમાં આ યાત્રાના અનુભવો, બાબાસાહેબના વિચારો અને સમાજમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રેરણાનો સ્પષ્ટ પ્રભાવ જોવા મળે છે.

આજે જ્યારે હું આ સમગ્ર યાત્રાને યાદ કરું છું, ત્યારે મને માત્ર કાર્યક્રમો યાદ આવતા નથી. મને યાદ આવે છે, ગામડાંઓના નિષ્કપટ લોકો. વિદ્યાર્થીઓની જિજ્ઞાસા. યુવાનોના સપનાઓ. મહિલાઓનો આત્મવિશ્વાસ. વડીલોના આશીર્વાદ. અને બાબાસાહેબના વિચારો પ્રત્યે સમાજમાં જન્મેલી નવી જાગૃતિ. આ જ મારા જીવનની સૌથી મોટી કમાણી છે.

"સમાજને સમજવો હોય તો તેના વચ્ચે જવું પડે; મંચ પરથી માત્ર ભાષણ આપવાથી સમાજ સમજાતો નથી."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને શીખવ્યું કે લોકોના પ્રશ્નો સાંભળવા એ પણ સમાજસેવાનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે."

"યુવાનોના પ્રશ્નોમાં મેં ભારતનું ભવિષ્ય જોયું અને મહિલાઓની ભાગીદારીમાં સમાજની નવી શક્તિ અનુભવી."

"મને સૌથી વધુ આનંદ ત્યારે થયો, જ્યારે લોકો બાબાસાહેબને માત્ર એક સમાજના નેતા નહીં, પરંતુ સમગ્ર ભારતના વિચારપુરુષ તરીકે સ્વીકારવા લાગ્યા."

"આ યાત્રાએ મને વક્તા કરતાં વધુ સારો શ્રોતા, કાર્યકર કરતાં વધુ સંવેદનશીલ માણસ અને સમાજસેવક કરતાં વધુ જવાબદાર લેખક બનાવ્યો."

વિચારયાત્રાથી સમાજયાત્રા વિચારોને જીવનમાં ઉતારવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા પૂર્ણ થયા પછી જ્યારે હું શાંતિથી તેના સમગ્ર પ્રવાસને યાદ કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે આ યાત્રા માત્ર એક કાર્યક્રમોની શ્રેણી નહોતી. તે કોઈ એક સંસ્થા કે વ્યક્તિ દ્વારા આયોજિત જાહેર અભિયાન પણ નહોતું.

મારા માટે આ યાત્રા એક વિચારયાત્રા હતી. અને ધીમે ધીમે આ વિચારયાત્રા જ સમાજયાત્રામાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ. કારણ કે મને સમજાયું કે સમાજમાં સ્થાયી પરિવર્તન ભાષણોથી આવતું નથી. પરિવર્તન ત્યારે આવે છે, જ્યારે વિચારો લોકોના હૃદય સુધી પહોંચે છે. અને હૃદય સુધી પહોંચવાનો સૌથી અસરકારક માર્ગ છે, સંવાદ.

આ યાત્રા દરમિયાન મેં હજારો લોકો સાથે મુલાકાત કરી. વિદ્યાર્થીઓને સાંભળ્યા. યુવાનો સાથે ચર્ચા કરી. મહિલાઓના અનુભવો જાણ્યા. વડીલોના વિચારો સમજ્યા. અને

સમાજના વિવિધ વર્ગો વચ્ચે બેસીને અનુભવ્યું કે દરેક વ્યક્તિની સમસ્યાઓ અલગ હોઈ શકે, પરંતુ ઉકેલનો માર્ગ એક જ છે, પરસ્પર સંવાદ, સમજણ અને વિશ્વાસ.

મને ઘણીવાર લાગતું હતું કે આપણે સમાજમાં એકબીજાને સાંભળવાનું ઓછું કરી દીધું છે. આપણે બોલીએ વધુ છીએ અને સાંભળીએ ઓછું. પરંતુ બાબાસાહેબનું સમગ્ર જીવન આપણને શીખવે છે કે કોઈપણ સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું હોય, તો પહેલાં સમાજને સમજવો પડે.

એટલા માટે મેં દરેક કાર્યક્રમમાં માત્ર ભાષણ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. મેં લોકો સાથે વાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમના પ્રશ્નો સાંભળ્યા. તેમની શંકાઓનું સમાધાન કર્યું. અને જ્યાં મતભેદ હતા, ત્યાં સંવાદનો માર્ગ પસંદ કર્યો.

મારા અનુભવ પ્રમાણે સમાજને જોડવાનું સૌથી મોટું સાધન કોઈ રાજકીય શક્તિ નથી. કોઈ આર્થિક શક્તિ પણ નથી. સમાજને સૌથી મજબૂત રીતે જોડે છે, વિચાર.

જ્યારે વિચારોમાં સમાનતા આવે છે ત્યારે સમાજમાં સમરસતા જન્મે છે. જ્યારે સંવાદ વધે છે ત્યારે ગેરસમજો ઓછી થાય છે. જ્યારે વિશ્વાસ વધે છે ત્યારે વિકાસનો માર્ગ સરળ બને છે. ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા દરમિયાન મેં અનુભવ્યું કે બાબાસાહેબના વિચારો લોકો વચ્ચે ભેદ ઊભો કરતા નથી. તે લોકો વચ્ચેનો અંતર ઘટાડે છે. તેઓ માણસને માણસ સાથે જોડે છે. તેઓ સમાજને બંધારણીય મૂલ્યો સાથે જોડે છે. અને રાષ્ટ્રને વધુ મજબૂત બનાવે છે.

મારા માટે આ યાત્રાનો સૌથી મોટો પાઠ એ હતો કે સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું હોય તો લોકો સુધી જવું પડે. તેમની વચ્ચે બેસવું પડે. તેમને સમજવું પડે. અને પછી પ્રેમ, તર્ક અને વિશ્વાસ સાથે પોતાના વિચારો રજૂ કરવા પડે. આ યાત્રાએ મને એક નવી સમજ આપી. સમાજસેવા માત્ર સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવવાનું કાર્ય નથી.

સમાજસેવા એટલે લોકોના વિચારોને સકારાત્મક દિશા આપવી અને જ્યારે વિચાર બદલાય છે ત્યારે સમાજ બદલાય છે. મને વિશ્વાસ છે કે ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા દ્વારા ગુજરાતના અનેક લોકોના મનમાં નવા પ્રશ્નો જન્મ્યા, નવા વિચારો આવ્યા અને બંધારણીય મૂલ્યો પ્રત્યે નવી જાગૃતિ ઊભી થઈ.

મારા માટે એ જ આ યાત્રાની સૌથી મોટી સફળતા છે. આજે પણ હું માનું છું કે કોઈપણ યાત્રા રસ્તા ઉપર પૂર્ણ થતી નથી. જો તે માણસના મનમાં વિચારનું બીજ વાવી જાય, તો તે યાત્રા પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે. ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા મારા માટે એવી જ એક અવિસ્મરણીય યાત્રા છે.

"યાત્રા પગથી નહીં, વિચારોથી આગળ વધે છે; અને જ્યારે વિચાર સમાજ સુધી પહોંચે, ત્યારે તે સમાજયાત્રા બની જાય છે."

"સમાજને બદલવાનો સૌથી અસરકારક માર્ગ સંવાદ છે, કારણ કે સંવાદથી સમજણ જન્મે છે અને સમજણથી પરિવર્તન."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને શીખવ્યું કે વિચારો માણસોને જોડે છે, જ્યારે પૂર્વગ્રહો તેમને અલગ પાડે છે."

"વિચારક્રાંતિ ક્યારેય તલવારથી આવતી નથી; તે જ્ઞાન, સંવાદ અને વિશ્વાસથી જન્મે છે."

"મારા માટે આ યાત્રા કાર્યક્રમોની શ્રેણી નહોતી; તે ગુજરાતના સમાજ સાથે હૃદયથી હૃદય જોડવાની યાત્રા હતી."

"જ્યારે સમાજ વિચારવા લાગે છે, ત્યારે ઇતિહાસ બદલાવાની શરૂઆત થઈ જાય છે."

વિચારયાત્રાથી સાહિત્યયાત્રા સુધી ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મારા જીવનને આપેલી નવી દિશા

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા મારા માટે માત્ર એક જાહેર કાર્યક્રમ કે રાજ્યવ્યાપી અભિયાન નહોતું. આ યાત્રાએ મારા જીવનમાં એક એવો આંતરિક પરિવર્તન લાવ્યો, જેના પરિણામે મારા જીવનની દિશા જ બદલાઈ ગઈ. યાત્રા પહેલાં હું મુખ્યત્વે જાહેર જીવન, સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ અને સંગઠનાત્મક જવાબદારીઓમાં વ્યસ્ત હતો. સમાજ માટે કાર્ય કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા તો હતી, પરંતુ તે સમય સુધી મેં મારા વિચારોને પુસ્તકોના સ્વરૂપમાં વ્યક્ત કરવાની દિશામાં ગંભીરતાથી વિચાર્યું નહોતું. પરંતુ જ્યારે સમગ્ર ગુજરાતમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન, કાર્ય અને વિચારોને લઈને ગામડાંથી શહેરો સુધી સતત પ્રવાસ કર્યો, ત્યારે મને એક નવી અનુભૂતિ થઈ. હજારો લોકો સાથે થયેલા સંવાદોએ મને સમજાવ્યું કે વિચારો માત્ર ભાષણોથી જીવંત રહેતા નથી.

વિચારોને સમયની સીમા પાર કરાવવાનું સૌથી શક્તિશાળી સાધન સાહિત્ય છે. કાર્યક્રમો પૂર્ણ થઈ જાય છે. સભાઓ વિખેરાઈ જાય છે. ભાષણોના અવાજ સમય સાથે શાંત પડી જાય છે.

પરંતુ પુસ્તક...

પેઢીઓ સુધી બોલતું રહે છે. આ યાત્રા દરમિયાન મને વારંવાર લાગતું હતું કે બાબાસાહેબના વિચારોને માત્ર મંચો સુધી મર્યાદિત રાખવા યોગ્ય નથી. તેમને પુસ્તકના સ્વરૂપમાં સમાજ સમક્ષ મૂકવા જોઈએ, જેથી આવનારી પેઢીઓ પણ તેને વાંચી શકે, સમજી શકે અને જીવનમાં ઉતારી શકે.

આ વિચાર ધીમે ધીમે મારા અંતરમાં એક સંકલ્પમાં પરિવર્તિત થયો. મારા માટે આ યાત્રા પછી જાહેર જીવન અને સાહિત્યિક જીવન વચ્ચેનું અંતર લગભગ સમાપ્ત થઈ ગયું. મને સમજાયું કે સમાજસેવાના બે માર્ગ છે, એક, સમાજની વચ્ચે રહીને કાર્ય કરવું.

અને બીજો, પોતાના વિચારોને સાહિત્યના સ્વરૂપમાં સમાજને અર્પણ કરવું. મેં બંને માર્ગને જીવનમાં સ્વીકારવાનો નિર્ણય કર્યો.

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા પૂર્ણ થયા પછી મેં મારા લેખનને વધુ ગંભીરતાથી શરૂ કર્યું. અભ્યાસ વધાર્યો, સંશોધન વધુ ઊંડાણપૂર્વક કર્યું, દસ્તાવેજો એકત્રિત કર્યા અને વિચારપૂર્વક લખવાનું શરૂ કર્યું.

મને આજે પણ લાગે છે કે જો આ યાત્રાનો અનુભવ મને ન મળ્યો હોત, તો કદાચ હું લેખક તરીકે પોતાને આ રીતે વિકસાવી શક્યો ન હોત. મારા જીવનમાં ત્યાર પછી જે પુસ્તકો લખાયા, તે માત્ર લેખન નહોતું. તે આ યાત્રામાં પ્રાપ્ત થયેલી પ્રેરણાનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ હતું. મારા દરેક પુસ્તકમાં ક્યાંક ને ક્યાંક બાબાસાહેબના વિચારોની અસર, બંધારણીય મૂલ્યોની સુગંધ, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને સંશોધનની દૃષ્ટિ સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે.

આજે જ્યારે હું મારા લખાયેલા પુસ્તકોને જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે તેમનું બીજ ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા દરમિયાન જ વાવાયું હતું. આ યાત્રાએ મને માત્ર એક સારો વક્તા બનાવ્યો નહીં. આ યાત્રાએ મને એક સંશોધક બનાવ્યો. એક લેખક બનાવ્યો. અને સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ, મને વિચારને શબ્દોમાં અને શબ્દોને ઇતિહાસમાં રૂપાંતરિત કરવાની પ્રેરણા આપી.

હું ઘણીવાર એવું અનુભવું છું કે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનો પ્રસાર કરવાનો જે સંકલ્પ મેં યાત્રા દરમિયાન લીધો હતો, તે પછી મારા દરેક પુસ્તકમાં નવા સ્વરૂપે જીવંત રહ્યો. એટલા માટે હું નિઃસંકોચ કહી શકું છું કે ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા મારા જાહેર જીવનની એક ઘટના નહોતી; તે મારા સાહિત્યિક જીવનનો જન્મોત્સવ હતી.

"યાત્રાએ મને રસ્તા બતાવ્યા, પરંતુ સાહિત્યે મને દિશા આપી."

"ભાષણો ક્ષણિક પ્રેરણા આપે છે; પુસ્તકો પેઢીઓ સુધી વિચાર જીવંત રાખે છે."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મારા અંદરના કાર્યકરને લેખક અને સંશોધકમાં પરિવર્તિત કર્યો."

"મેં સમાજ વચ્ચે રહીને સેવા કરી, પરંતુ પુસ્તકોએ મારી સેવાને સમયની સીમાઓથી આગળ પહોંચાડી."

"મારા જીવનમાં લખાયેલું દરેક પુસ્તક, ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રામાં વાવવામાં આવેલા એક વિચારના બીજનું ફળ છે."

"વિચારયાત્રા પૂર્ણ થઈ શકે, પરંતુ સાહિત્યયાત્રા ક્યારેય પૂર્ણ થતી નથી; તે દરેક નવા વાચક સાથે ફરીથી શરૂ થાય છે."

સોસા પરિવારના વારસાની નવી દિશા પૂર્વજોની માણસાઈથી બાબાસાહેબના સામાજિક ન્યાય સુધી

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા પૂર્ણ થયા પછી જ્યારે હું મારા જીવનપ્રવાસને મારા પરિવારના લગભગ ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ સાથે જોડીને નિહાળું છું, ત્યારે મને એક અદ્‌ભુત સમાનતા અનુભવાય છે.

સમય બદલાયો. પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ. વ્યવસ્થાઓ બદલાઈ. પરંતુ માણસ માટે જીવવાની ભાવના ક્યારેય બદલાઈ નહીં. મારા પૂર્વજોએ પોતાના સમયની પરિસ્થિતિઓમાં સમાજના જરૂરિયાતમંદ લોકોને ધિરાણ આપીને માત્ર આર્થિક સહાય કરી નહોતી. તેમણે વિશ્વાસ આપ્યો હતો. તેમણે માણસને આત્મનિર્ભર બનવાની તક આપી હતી. તેમના માટે કોઈ વ્યક્તિની ઓળખ તેની જાતિ, ધર્મ, વર્ણ કે સંપત્તિથી નહોતી થતી; તેની ઓળખ તેના ચારિત્ર્ય, પ્રામાણિકતા અને વિશ્વાસથી થતી હતી. આ જ તો માણસાઈ હતી.

વર્ષો પછી જ્યારે મેં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન અને વિચારોનો ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે મારા પૂર્વજોના જીવનમૂલ્યો અને બાબાસાહેબના સામાજિક ન્યાયના વિચારો વચ્ચે એક ગાઢ આંતરિક સંબંધ છે.

બાબાસાહેબે સમાજને સમાનતા, ન્યાય, સ્વાભિમાન અને બંધુત્વનો માર્ગ બતાવ્યો. મારા પૂર્વજોએ પોતાના જીવનમાં વિશ્વાસ, માણસાઈ, પરસ્પર સહકાર અને સ્વાવલંબનના મૂલ્યો જીવ્યા. બંનેની કાર્યપદ્ધતિ અલગ હતી. સમય અલગ હતો. પરંતુ અંતિમ હેતુ એક જ હતો, માણસને ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવાની તક આપવી.

ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા દરમિયાન જ્યારે હું સમગ્ર ગુજરાતમાં બાબાસાહેબના વિચારોનો પ્રસાર કરતો હતો, ત્યારે ઘણી વખત મને એવું લાગતું હતું કે હું માત્ર બાબાસાહેબના વિચારોનો પ્રચાર કરતો નથી.

હું તો મારા પૂર્વજોએ મને આપેલા માણસાઈના સંસ્કારોને જ નવા યુગની ભાષામાં સમાજ સમક્ષ રજૂ કરું છું. મારા માટે બાબાસાહેબનો સામાજિક ન્યાય અને મારા પૂર્વજોની માણસાઈ, આ બંને એક જ જીવનમૂલ્યના બે સ્વરૂપ છે. એકે બંધારણ દ્વારા ન્યાયનો માર્ગ બતાવ્યો. બીજાએ જીવનવ્યવહારમાં વિશ્વાસનો માર્ગ બતાવ્યો. એકે કાયદા દ્વારા સમાનતા સ્થાપવાની દિશા આપી.

બીજાએ પોતાના વર્તન દ્વારા સમરસતા જીવવાની પ્રેરણા આપી. આ જ કારણ છે કે ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા મારા માટે માત્ર એક રાજ્યવ્યાપી અભિયાન નહોતું. તે મારા જીવનમાં એક એવો તબક્કો હતો, જ્યાં મારા પરિવારના સંસ્કારો અને બાબાસાહેબના વિચારો એકબીજાને મળ્યા. આ યાત્રા પછી મને વધુ સ્પષ્ટ સમજાયું કે સમાજસેવા માત્ર હોદ્દા

દ્વારા થતી નથી. સમાજસેવા વિચારો દ્વારા થાય છે. વર્તન દ્વારા થાય છે. વિશ્વાસ દ્વારા થાય છે. અને સૌથી વધુ, માણસને માણસ તરીકે સ્વીકારવાની ભાવના દ્વારા થાય છે.

આ જ વિચાર પછી મારા જાહેર જીવનમાં, મારા લેખનમાં, મારા સંશોધનમાં અને મારા દરેક સામાજિક કાર્યમાં સતત માર્ગદર્શક બન્યો. હું માનું છું કે જો મારા પૂર્વજોએ મને માણસાઈનો વારસો ન આપ્યો હોત અને જો બાબાસાહેબના વિચારોનો સ્પર્શ ન મળ્યો હોત, તો કદાચ મારું જાહેર જીવન અને મારું સાહિત્યિક જીવન આ સ્વરૂપ ધારણ કરી શક્યું ન હોત. આથી હું આ યાત્રાને મારા જીવનની એક ઘટના તરીકે નહીં, પરંતુ મારા પરિવારના સ્વર્ણિમ વારસાને આધુનિક ભારતના બંધારણીય મૂલ્યો સાથે જોડનાર એક ઐતિહાસિક સેતુ તરીકે જોઉં છું. આ જ મારા જીવનની સાચી પ્રેરણા છે. આ જ મારા જાહેર જીવનનો આધાર છે. અને આ જ મારા લેખનનું મૂળ સ્રોત છે.

“મારા પૂર્વજોએ મને માણસાઈનો વારસો આપ્યો અને બાબાસાહેબે મને સામાજિક ન્યાયની દિશા આપી; મારા જીવનની યાત્રા આ બંનેના સંગમથી ઘડાઈ છે.”

“પૂર્વજોની માણસાઈ અને બાબાસાહેબના બંધારણીય વિચારો, આ બંનેએ મારા જાહેર જીવનને એક જ ધ્યેય આપ્યો: માણસને ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવાની તક આપવી.”

“સમય બદલાય છે, વ્યવસ્થાઓ બદલાય છે, પરંતુ માણસ માટે જીવવાની ભાવના ક્યારેય બદલાતી નથી.”

“ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને સમજાવ્યું કે માણસાઈ અને સામાજિક ન્યાય એકબીજાના વિરોધી નથી; તેઓ તો એક જ સત્યના બે પ્રકાશપુંજ છે.”

“મારા માટે સમાજસેવા કોઈ હોદ્દાથી શરૂ થતી નથી; તે મારા પૂર્વજોએ આપેલા સંસ્કારોમાંથી શરૂ થાય છે.”

“સોસા પરિવારનો વારસો મને માણસ સુધી લઈ ગયો અને બાબાસાહેબના વિચારો મને સમગ્ર સમાજ સુધી લઈ ગયા.”

“મારા જીવનની સૌથી મોટી પ્રેરણા એ છે કે હું મારા પૂર્વજોના માણસાઈના વારસાને અને બાબાસાહેબના સમાનતાના વિચારોને આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડી શકું.”

“મારા પૂર્વજોએ માણસને વિશ્વાસ આપ્યો, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે તેને બંધારણીય ગૌરવ આપ્યું, અને મેં મારા જીવનમાં આ બંને પરંપરાઓને સમાજસેવા અને સાહિત્ય દ્વારા આગળ વધારવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો.”

“યાત્રા રસ્તાઓ ઉપર ચાલવાથી પૂર્ણ થતી નથી; સાચી યાત્રા ત્યારે શરૂ થાય છે, જ્યારે વિચારો માણસના મનમાં પ્રવેશ કરે છે, હૃદયમાં સ્થાન મેળવે છે અને જીવનનો માર્ગ બદલી દે છે.”

"ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરને સમજવાનો અર્થ માત્ર તેમનું જીવન વાંચવું નથી; તેમના વિચારોને પોતાના વર્તન, નિર્ણય અને જાહેર જીવનમાં જીવવું એ જ તેમની પ્રત્યેની સાચી શ્રદ્ધાંજલિ છે."

"સમાજમાં પરિવર્તનની શરૂઆત કાયદાથી થઈ શકે છે, પરંતુ તેનું પૂર્ણ સ્વરૂપ ત્યારે જ સાકાર થાય છે, જ્યારે સમાનતા, બંધુત્વ અને ન્યાયના વિચારો લોકોની માનસિકતાનો ભાગ બની જાય."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને શીખવ્યું કે કોઈપણ વિચાર તલવારથી નહીં, પરંતુ જ્ઞાન, સંવાદ અને વિશ્વાસથી સમાજ સુધી પહોંચે છે."

"મારા માટે આ યાત્રા કોઈ કાર્યક્રમોની શ્રેણી નહોતી; તે બંધારણીય મૂલ્યોને જનજન સુધી પહોંચાડવાની અને સમાજને વિચારશીલ બનાવવાની એક પવિત્ર જવાબદારી હતી."

"જ્યારે યુવાનો શિક્ષણને જીવનનું શસ્ત્ર બનાવે છે, મહિલાઓ આત્મસન્માન સાથે આગળ વધે છે અને સમાજ બંધારણીય મૂલ્યોને સ્વીકારે છે, ત્યારે બાબાસાહેબનું સ્વપ્ન ધીમે ધીમે સાકાર થવા લાગે છે."

"શિક્ષિત સમાજ જ સમાન સમાજનું નિર્માણ કરી શકે છે, સંગઠિત સમાજ જ શક્તિશાળી બની શકે છે અને જાગૃત સમાજ જ ન્યાયપૂર્ણ રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરી શકે છે."

"વિચારોની સાચી સફળતા ત્યારે નથી જ્યારે લોકો તેને સાંભળે; સાચી સફળતા ત્યારે છે જ્યારે લોકો તેને પોતાના જીવનમાં ઉતારે."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મારા અંદરના કાર્યકરને વધુ જવાબદાર બનાવ્યો, મારા અંદરના વક્તાને વધુ સંવેદનશીલ બનાવ્યો અને મારા અંદરના લેખકને જન્મ આપ્યો. આ યાત્રા પછી જ મારા જીવનમાં સાહિત્યિક સાધનાની નવી શરૂઆત થઈ."

"મારા પૂર્વજોએ મને માણસાઈનો વારસો આપ્યો, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે મને સામાજિક ન્યાયની દિશા બતાવી અને આ યાત્રાએ મને સમજાવ્યું કે સાચું જીવન એ છે, જે પોતાના માટે નહીં પરંતુ સમાજના ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટે જીવાય."

"ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રાએ મને માત્ર ગુજરાત ફરવાનું શીખવ્યું નહોતું; તેણે મને ભારતના બંધારણને સમાજના હૃદય સુધી પહોંચાડવાનો માર્ગ બતાવ્યો. આ યાત્રાએ જ મારા જાહેર જીવનને વિચારની ઊંડાઈ અને મારા સાહિત્યિક જીવનને નવી દિશા આપી."

૩૧

સહકારી ક્ષેત્રની યાત્રા

પંચશીલ સહકારી બેંક સાથેની યાત્રા

સહકાર, સેવા અને વિશ્વાસનું એક અધ્યાય

જીવનમાં કેટલીક જવાબદારીઓ એવી હોય છે, જે વ્યક્તિને માત્ર હોદ્દો નથી આપતી, પરંતુ તેના વ્યક્તિત્વને વધુ પરિપક્વ બનાવે છે. મારા જીવનમાં પંચશીલ સહકારી બેંક સાથે જોડાયેલી યાત્રા એવો જ એક મહત્વપૂર્ણ અધ્યાય છે. આ યાત્રાએ મને માત્ર બેંકિંગ વ્યવસ્થાની સમજ જ આપી નહીં, પરંતુ સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી, સહકારની શક્તિ અને વિશ્વાસના મૂલ્યને વધુ ઊંડાણથી સમજવાની તક આપી. સહકાર એ માત્ર આર્થિક વ્યવસ્થા નથી; તે સમાજના સામૂહિક વિકાસનું એક જીવંત તત્વજ્ઞાન છે. જ્યારે વ્યક્તિગત હિત કરતાં સામૂહિક હિતને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે, ત્યારે સહકારની સાચી ભાવના જન્મે છે. આ જ વિચારધારાને જીવનમાં ઉતારવાની તક મને પંચશીલ સહકારી બેંકના માધ્યમથી મળી.

મને ૨૨ માર્ચ, ૨૦૧૦થી ૨૧ માર્ચ, ૨૦૨૫ સુધી સતત સોળ વર્ષ પંચશીલ સહકારી બેંકમાં ડિરેક્ટર તરીકે સેવા આપવાનો સન્માનજનક અવસર મળ્યો. આ સમયગાળો મારા માટે માત્ર એક હોદ્દો નિભાવવાનો સમય નહોતો, પરંતુ વિશ્વાસ, જવાબદારી અને સમાજસેવાના મૂલ્યોને જીવનમાં ઉતારવાની એક સતત સાધના હતી. બેંકના સંચાલન દરમિયાન લેવામાં આવેલા દરેક નિર્ણયમાં સભ્યોના હિત, સંસ્થાની વિશ્વસનીયતા અને સહકારી ભાવનાને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપવાનો મેં નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો. બેંક સાથે જોડાયા પછી મેં સમજ્યું કે નાણાકીય સંસ્થા માત્ર થાપણ સ્વીકારવા અને ધિરાણ આપવાનું કેન્દ્ર નથી. તે હજારો પરિવારોના વિશ્વાસનું સ્થાન છે. કોઈ વ્યક્તિ પોતાની જીવનભરની બચત બેંકમાં ત્યારે જ જમા કરે છે, જ્યારે તેને સંસ્થાની પ્રામાણિકતા, પારદર્શિતા અને જવાબદારી પર અડગ વિશ્વાસ હોય. તેથી ડિરેક્ટર તરીકે મારી પ્રથમ જવાબદારી એ હતી કે દરેક નિર્ણયમાં સભ્યોના હિતને સર્વોપરી રાખવો. મારા બાળપણમાં મેં મારા પૂર્વજોની પરંપરાગત ધિરાણ પ્રણાલી વિશે ઘણું જોયું અને સાંભળ્યું હતું. તે વ્યવસ્થા કાયદાકીય ઢાંચા કરતાં વધુ વિશ્વાસ અને માણસાઈ પર આધારિત હતી. વર્ષો પછી જ્યારે મને સહકારી બેંકમાં સેવા આપવાની તક મળી, ત્યારે મને વારંવાર એવું લાગતું કે સમય બદલાયો છે, સાધનો બદલાયા છે, પરંતુ મૂળ મૂલ્યો આજે પણ એ જ છે, **પ્રમાણિકતા, વિશ્વાસ અને જવાબદારી.** મારા માટે પંચશીલ સહકારી બેંક માત્ર એક સંસ્થા નહોતી; તે સમાજને આર્થિક રીતે સશક્ત બનાવવાનું એક માધ્યમ હતી. નાના વેપારીઓ, મધ્યમવર્ગીય પરિવારો, મહેનતકશ લોકો, યુવાનો અને મહિલાઓને યોગ્ય સમયે નાણાકીય સહાય મળે અને તેઓ આત્મનિર્ભર બને, આ વિચાર હંમેશા મારા મનમાં રહ્યો. સહકારી ક્ષેત્રમાં કામ કરતાં મને સમજાયું કે કોઈપણ સંસ્થાની સાચી શક્તિ તેની ઇમારત કે

મૂડીમાં નથી, પરંતુ તેના સભ્યોના વિશ્વાસમાં વસે છે. વિશ્વાસ એક દિવસમાં પ્રાપ્ત થતો નથી; વર્ષોની નિષ્ઠા, પારદર્શિતા અને જવાબદારીથી તે ધીમે ધીમે વિકસે છે. એકવાર વિશ્વાસ સ્થાપિત થઈ જાય, તો સંસ્થા માત્ર વ્યવસાયિક એકમ રહેતી નથી; તે સમાજની સામૂહિક સંપત્તિ બની જાય છે.

ડિરેક્ટર તરીકે કાર્ય કરતી વખતે મેં હંમેશા એવો પ્રયત્ન કર્યો કે દરેક નિર્ણય લાંબા ગાળે સંસ્થાના વિકાસ અને સભ્યોના હિતમાં રહે. કોઈપણ નિર્ણય લેતા પહેલાં તેના સામાજિક અને આર્થિક પરિણામો વિશે વિચારવું મારી કાર્યશૈલીનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતો. સહકારનો અર્થ માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર નથી; તે જવાબદારીનું વહન પણ છે.

મને આજે પણ સ્પષ્ટ રીતે અનુભવાય છે કે મારા જીવનના જુદા જુદા તબક્કાઓ એકબીજા સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલા છે. બાળપણમાં પરિવાર પાસેથી મળેલા માણસાઈના સંસ્કારો, હીરા ઉદ્યોગમાં શીખેલી ગુણવત્તા અને પ્રામાણિકતા તથા સહકારી ક્ષેત્રમાં પ્રાપ્ત થયેલો વ્યવહારુ અનુભવ, આ ત્રણેય મળીને મારા વ્યક્તિત્વનો મજબૂત આધાર બન્યા. સહકારી બેંકમાં કાર્ય કરતી વખતે અનેક લોકો સાથે સંપર્કમાં આવવાનો અવસર મળ્યો. દરેક વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ અલગ હતી, પરંતુ તેમની અપેક્ષા એક જ હતી, વિશ્વાસપાત્ર માર્ગદર્શન અને નિષ્પક્ષ વ્યવહાર. મેં હંમેશા પ્રયત્ન કર્યો કે દરેક વ્યક્તિને માત્ર ગ્રાહક તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજના એક જવાબદાર સભ્ય તરીકે માન આપું. મારા માટે સહકારનો સાચો અર્થ એ રહ્યો છે કે જે વ્યક્તિ પોતે આગળ વધે, તે બીજાને પણ આગળ વધવાની તક આપે. કોઈ વ્યક્તિનો વિકાસ ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે, જ્યારે તેના વિકાસનો લાભ સમગ્ર સમાજને પણ મળે. સમય સાથે બેંકિંગ ક્ષેત્રમાં અનેક પરિવર્તનો આવ્યા. ટેક્નોલોજી વિકસતી ગઈ, કાર્યપદ્ધતિ બદલાતી ગઈ અને નાણાકીય વ્યવસ્થામાં આધુનિકતા આવી. છતાં એક વાત ક્યારેય બદલાઈ નથી, પ્રમાણિકતા અને વિશ્વાસનું મહત્વ. કોઈપણ સંસ્થા માટે આ બે મૂલ્યો આજે પણ એટલાં જ જરૂરી છે, જેટલાં વર્ષો પહેલાં હતા.

સોળ વર્ષના મારા કાર્યકાળ દરમિયાન મને એક વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ કે કોઈપણ સહકારી સંસ્થાની સૌથી મોટી તાકાત તેના ખાતાઓમાં રહેલી મૂડી નહીં, પરંતુ તેના સભાસદોના હૃદયમાં રહેલો વિશ્વાસ છે. આ વિશ્વાસ જાળવી રાખવો એ મારા માટે સૌથી મોટી જવાબદારી અને સૌથી મોટી સિદ્ધિ રહી. મને સંતોષ થાય છે કે જીવનના દરેક તબક્કે મેં વિશ્વાસને જ મારી સૌથી મોટી મૂડી બનાવી. પરિવારના સંસ્કારોથી શરૂ થયેલી આ યાત્રા હીરા ઉદ્યોગમાંથી પસાર થઈ સહકારી ક્ષેત્ર સુધી પહોંચી, પરંતુ તેના કેન્દ્રમાં હંમેશા એક જ મૂલ્ય રહ્યું, માણસાઈ.

"સહકાર ત્યારે જ સફળ બને છે, જ્યારે વિશ્વાસ તેની પાયાની ઈંટ હોય."

"સંસ્થાની સૌથી મોટી સંપત્તિ તેની મૂડી નહીં, પરંતુ તેના સભ્યોનો વિશ્વાસ છે."

"પ્રમાણિક નિર્ણયનું પરિણામ તરત નહીં મળે, પરંતુ તેનું મૂલ્ય પેઢીઓ સુધી અનુભવાય છે."

"જે વિકાસમાં સમાજનો હિત સમાયેલો હોય, તે જ સાચો વિકાસ કહેવાય."

"હોદ્દો માણસને ઓળખ આપતો હોય છે, પરંતુ માણસાઈ તેને માન અપાવે છે."

પંચશીલ મર્કેન્ટાઈલ કો-ઓપરેટિવ બેંક દ્વારા સન્માન

શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી લિમિટેડની સ્થાપના (૧૯૯૭)

સહકાર, બચત અને વિશ્વાસથી સમાજ નિર્માણની યાત્રા

સમાજનો સાચો વિકાસ માત્ર મોટા ઉદ્યોગો, સરકારી યોજનાઓ કે આર્થિક સંપત્તિથી થતો નથી. કોઈપણ સમાજ ત્યારે મજબૂત બને છે, જ્યારે તેના લોકોમાં બચતની ટેવ, પરસ્પર સહકારની ભાવના અને વિશ્વાસના સંબંધો વિકસે. આર્થિક રીતે સશક્ત સમાજનું નિર્માણ ત્યારે જ શક્ય બને છે, જ્યારે લોકો પોતાની અને પોતાના સમાજની પ્રગતિ માટે સામૂહિક જવાબદારી સ્વીકારે. આ જ વિચારને સાકાર કરવા માટે વર્ષ ૧૯૯૭માં "શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી લિમિટેડ"ની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ સંસ્થા માત્ર કાયદેસર નોંધાયેલ સહકારી મંડળી નહોતી, પરંતુ સમાજની વાસ્તવિક જરૂરિયાતોમાંથી જન્મેલું એક સામૂહિક સ્વપ્ન હતું. તે સમયગાળામાં સામાન્ય પરિવારોને નાની-મોટી આર્થિક જરૂરિયાતો માટે પણ સરળ અને વિશ્વસનીય ધિરાણ ઉપલબ્ધ નહોતું. ઘણી વખત લોકોને ઊંચા વ્યાજે નાણાં લેવા પડતા હતા, જેના કારણે તેઓ વધુ આર્થિક મુશ્કેલીઓમાં સપડાતા. બીજી તરફ નિયમિત બચત કરવાની સંસ્કૃતિ પણ દરેક પરિવારમાં વિકસેલી નહોતી. આવી પરિસ્થિતિમાં એવી સંસ્થાની જરૂરિયાત અનુભવાઈ, જે સમાજના લોકો દ્વારા સંચાલિત હોય, સમાજના હિત માટે કાર્ય કરતી હોય અને વિશ્વાસના આધારે આગળ વધતી હોય.

આ વિચારમાંથી જન્મ થયો શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી લિમિટેડનો.

આ સંસ્થાનો પાયો માત્ર નાણાં ઉપર નહોતો. તેનો પાયો હતો - વિશ્વાસ, બચત, સહકાર, અને સ્વાવલંબન

સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

અમારો વિશ્વાસ હતો કે જો દરેક પરિવાર નિયમિત બચત કરવાની ટેવ વિકસાવશે અને સહકારી ભાવનાથી એકબીજાને સહયોગ આપશે, તો આર્થિક મુશ્કેલીઓ સામે કોઈપણ વ્યક્તિ એકલી નહીં રહે. મારા માટે આ મંડળી માત્ર એક સંસ્થા નહોતી; તે સમાજને આત્મનિર્ભર બનાવવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ હતી. અહીં બચત માત્ર રૂપિયા જમા કરવાની પ્રક્રિયા નહોતી; તે આવનારા ભવિષ્યને સુરક્ષિત બનાવવાનો સંસ્કાર હતો. અહીં ધિરાણ માત્ર નાણાં આપવાની વ્યવસ્થા નહોતી; તે

સભાસદોના આત્મવિશ્વાસને મજબૂત બનાવવાનો માર્ગ હતો. મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે સહકારી ચળવળનું સાચું સૌંદર્ય એમાં છે કે તે સમાજની અંદરથી જ સમાજ માટે ઉકેલ ઊભો કરે છે. બહારથી સહાયની રાહ જોવાને બદલે લોકો પોતે સંગઠિત થાય, પોતાની બચતથી પોતાની સંસ્થા ઊભી કરે અને પરસ્પરના વિકાસમાં ભાગીદાર બને, આ જ સહકારની સાચી ભાવના છે. એક નાનકડા વિચારથી શરૂ થયેલી આ સંસ્થા ધીમે ધીમે હજારો સભાસદોના વિશ્વાસથી વિકસતી ગઈ અને આજે બચત, સ્વાવલંબન અને સામાજિક જવાબદારીનું જીવંત પ્રતીક બની છે.

સ્થાપક ચેરમેન તરીકેની જવાબદારી

સંસ્થાની સ્થાપના સમયે સમાજે મને સ્થાપક ચેરમેન તરીકે જવાબદારી સોંપી. મારા માટે આ કોઈ સન્માનનો વિષય નહોતો; તે સમાજે મારા ઉપર મૂકેલા અખંડ વિશ્વાસની અભિવ્યક્તિ હતી. સ્થાપનાના પ્રથમ દિવસથી લઈને આજદિન સુધી સતત ચેરમેન તરીકે સેવા કરવાનો અવસર મળવો મારા જીવનની સૌથી મોટી જવાબદારીઓમાંની એક છે. વર્ષો બદલાતા ગયા. સભાસદોની સંખ્યા વધી. સંસ્થાનો વ્યાપ વિસ્તરતો ગયો. સમય સાથે કાર્યપદ્ધતિમાં પરિવર્તનો આવ્યા. છતાં એક સિદ્ધાંત ક્યારેય બદલાયો નહીં, સભાસદોના વિશ્વાસને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપવું. મારા માટે દરેક સભાસદ કોઈ ખાતા નંબર નહોતો; તે અમારા સહકારી પરિવારનો એક સભ્ય હતો.

તેથી કોઈપણ નિર્ણય લેતા પહેલાં હું હંમેશાં એક જ પ્રશ્ન મારી જાતને પૂછતો હતો - "આ નિર્ણયથી આપણા સભાસદોને શું લાભ થશે?" આ જ પ્રશ્ન મારા દરેક નિર્ણયનો આધાર રહ્યો.

ચેરમેન તરીકે મારી ફરજ માત્ર બેઠક બોલાવવી કે વહીવટી કામગીરી સંભાળવી નહોતી. મારી જવાબદારી હતી સભાસદોની બચતનું સુરક્ષિત સંચાલન કરવું. જરૂરિયાતમંદ સભ્યોને યોગ્ય સમયે યોગ્ય સહાય પહોંચાડવી. સંસ્થાની આર્થિક મજબૂતી જાળવવી. પારદર્શક અને જવાબદાર વહીવટ આપવો. આવનારી પેઢી માટે વિશ્વાસની આ પરંપરા અખંડિત રાખવી.

મેં હંમેશાં માન્યું છે કે નેતૃત્વનો અર્થ સત્તા નહીં, સેવા છે. સાચો ચેરમેન તે નથી, જે નિર્ણય લે; સાચો ચેરમેન તે છે, જે સૌને સાથે લઈને ચાલે, સૌને સાંભળે અને સંસ્થાના હિતને પોતાના હિતથી ઉપર રાખે. આજે જ્યારે સ્થાપનાથી આજ સુધીની

યાત્રા તરફ નજર કરું છું, ત્યારે મને હોદ્દાનો ગર્વ નથી થતો. સંતોષ એ વાતનો થાય છે કે સમાજે દાયકાઓ સુધી મારા ઉપર વિશ્વાસ જાળવી રાખ્યો. મારા માટે આ વિશ્વાસ કોઈપણ એવોર્ડ, સન્માન કે હોદ્દા કરતાં ઘણો મોટો છે.

કારણ કે,

હોદ્દા સમય સાથે બદલાય છે, પરંતુ વિશ્વાસ પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે છે.

સહકારી ચળવળની સાચી સફળતા માત્ર સંસ્થાની આર્થિક પ્રગતિથી માપી શકાતી નથી; તેના સભ્યોના જીવનમાં આવેલા સકારાત્મક પરિવર્તનથી તેનો સાચો આંક આવી શકે છે. વર્ષો દરમિયાન મેં અનેક એવા પ્રસંગો જોયા છે, જ્યારે સમયસર મળેલી નાણાકીય સહાયે કોઈ પરિવારને સંકટમાંથી બહાર કાઢ્યો, કોઈ યુવાનને સ્વરોજગાર શરૂ કરવાની પ્રેરણા આપી, કોઈ વેપારીને પોતાના વ્યવસાયને નવી દિશા આપી અને કોઈ પરિવારને પોતાના સંતાનોના શિક્ષણનું સ્વપ્ન સાકાર કરવાની શક્તિ આપી. આવા પ્રસંગોએ મને વારંવાર સમજાવ્યું કે સહકારી સંસ્થાનું કાર્ય માત્ર નાણાંની લેવડદેવડ સુધી મર્યાદિત નથી. તે લોકોના જીવનમાં વિશ્વાસ, આત્મનિર્ભરતા અને આશાનો દીપ પ્રગટાવવાનું કાર્ય પણ કરે છે. જ્યારે કોઈ સભાસદ આભાર વ્યક્ત કરતો કે સંસ્થાની મદદથી તેની મુશ્કેલી હળવી થઈ, ત્યારે તે ક્ષણ કોઈપણ આર્થિક સફળતા કરતાં વધુ મૂલ્યવાન લાગતી. મારા માટે હંમેશાં એક વાત સ્પષ્ટ રહી છે કે સહકારનો અર્થ દાન આપવો નથી; પરંતુ વ્યક્તિને પોતાના પગ પર ઊભા રહેવાની શક્તિ આપવી છે. સહકારી ચળવળની આત્મા પણ આ જ છે, લોકોને આધાર આપવો, પરંતુ તેમને આત્મનિર્ભર બનાવવાના માર્ગે આગળ વધારવા.

આ સંસ્થાના સંચાલનમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારીને મેં સર્વોચ્ચ સ્થાન આપ્યું. સભાસદોની મહેનતની કમાણી અમારી પાસે વિશ્વાસરૂપે જમા થતી હતી. તેથી દરેક રૂપિયો સમાજની અમાનત છે, આ ભાવનાથી જ દરેક નિર્ણય લેવામાં આવ્યો. મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠા તેની ઇમારત કે સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ તેના વહીવટની નિષ્પક્ષતા અને વિશ્વસનીયતાથી નિર્માણ પામે છે. સમય બદલાતો ગયો. બેંકિંગ અને સહકારી ક્ષેત્રમાં નવી ટેકનોલોજી, નવી નીતિઓ અને નવી કાર્યપદ્ધતિઓનો સમાવેશ થતો ગયો. અમે પણ સમયની સાથે જરૂરી પરિવર્તનો સ્વીકાર્યા. પરંતુ એક

બાબત ક્યારેય બદલાઈ નહીં, સભાસદોના હિતને પ્રથમ સ્થાન આપવાનો સંકલ્પ. મારા જીવનની એક વિશેષ અનુભૂતિ એ છે કે મારા પૂર્વજોએ જે પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થા વિશ્વાસ અને માણસાઈના આધારે વિકસાવી હતી, તેની આધુનિક અભિવ્યક્તિ મને સહકારી ક્ષેત્રમાં જોવા મળી. અગાઉ લોકો વ્યક્તિ પર વિશ્વાસ રાખીને નાણાકીય વ્યવહાર કરતા હતા; આજે તે જ વિશ્વાસ સંસ્થાકીય સ્વરૂપમાં સહકારી મંડળી દ્વારા જીવંત રહ્યો છે. આ બંને વચ્ચેનો મૂળ આધાર એક જ હતો, પ્રમાણિકતા, જવાબદારી અને સમાજ પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા. શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી સાથેની મારી યાત્રાએ મને શીખવ્યું કે સાચું નેતૃત્વ હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ વિશ્વાસથી જન્મે છે. ચેરમેન તરીકે મારી સૌથી મોટી જવાબદારી સંસ્થાનું સંચાલન કરવી નહોતી; પરંતુ દરેક સભાસદના વિશ્વાસનું રક્ષણ કરવું હતું. વર્ષો સુધી આ જવાબદારી નિભાવવાનો અવસર મળ્યો, તે મારા માટે ગૌરવ કરતાં વધુ કૃતજ્ઞતાનો વિષય છે. આ સંસ્થા દ્વારા સમાજમાં બચતની સંસ્કૃતિ વિકસે, યુવાનોમાં સ્વાવલંબનની ભાવના મજબૂત બને, મહિલાઓ આર્થિક રીતે વધુ સશક્ત બને અને સામાન્ય પરિવારોને જરૂરિયાતના સમયે વિશ્વસનીય નાણાકીય સહયોગ મળી રહે, આ હંમેશાં મારી કાર્યયાત્રાનો મુખ્ય હેતુ રહ્યો છે. મને અનુભવ થાય છે કે આ યાત્રા માત્ર સંસ્થાની નથી; તે સમગ્ર સમાજ સાથે મળીને કરેલી વિકાસયાત્રા છે. આ યાત્રામાં અસંખ્ય સભાસદો, કાર્યકરો, સહયોગીઓ અને શુભેચ્છકોએ પોતાની નિષ્ઠા, સમય અને વિશ્વાસનું યોગદાન આપ્યું છે. તેમની સહભાગિતા વિના આ સફર ક્યારેય આટલી સફળ બની શકી હોત નહીં. મારા જીવનના દરેક તબક્કાએ મને એક જ પાઠ શીખવ્યો છે, સંસ્થા માણસોથી બને છે, પરંતુ તેની ઓળખ તેના મૂલ્યોથી બને છે. જો સંસ્થાના પાયામાં પ્રમાણિકતા, પારદર્શિતા, જવાબદારી અને માણસાઈ હશે, તો તે સમયના કોઈપણ પડકાર સામે અડીખમ રહી શકશે.

શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી લિમિટેડ મારા માટે માત્ર એક સંસ્થા નથી; તે સમાજ પ્રત્યેની મારી પ્રતિબદ્ધતા, સહકાર પ્રત્યેની મારી આસ્થા અને લોકોના વિશ્વાસ પ્રત્યેના મારા સન્માનનું જીવંત પ્રતીક છે. મારા જીવનની આ યાત્રા મને સતત એ જ પ્રેરણા આપે છે કે સાચો વિકાસ ત્યારે જ શક્ય બને છે, જ્યારે વ્યક્તિની સફળતા સાથે સમાજની સમૃદ્ધિ પણ જોડાય.

“સહકારની સાચી શરૂઆત વિશ્વાસથી થાય છે અને તેનો અંત સમાજના વિકાસમાં થાય છે.”

“બચત વ્યક્તિને સુરક્ષા આપે છે, પરંતુ સહકાર સમગ્ર સમાજને શક્તિ આપે છે.”

“સંસ્થાનું સૌથી મોટું મૂડીભંડોળ તેની ઇમારત નહીં, પરંતુ તેના સભાસદોનો વિશ્વાસ છે.”

“નેતૃત્વનો સાચો અર્થ આગળ ચાલવામાં નહીં, પરંતુ સૌને સાથે લઈને આગળ વધવામાં છે.”

“સમાજ માટે કરેલું કાર્ય ક્યારેય વ્યક્તિગત સિદ્ધિ નથી; તે આવનારી પેઢીઓ માટે રચાયેલો વિશ્વાસનો વારસો છે.”

૩૨

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં મારી નિમણૂક બંધારણીય જવાબદારીની શરૂઆત

મારા જાહેર જીવનમાં અનેક જવાબદારીઓ નિભાવવાનો અવસર મળ્યો, પરંતુ ૪ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૬નો દિવસ મારા જીવનના સૌથી ગૌરવપૂર્ણ અને ઐતિહાસિક દિવસોમાંનો એક છે. આ દિવસે ગુજરાત સરકાર દ્વારા મને ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (Gujarat Public Service Commission-GPSC)ના સભ્ય તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો. આ નિમણૂક મારા માટે માત્ર એક હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રસંગ નહોતો; તે મારા સમગ્ર જાહેર જીવન, સમાજસેવા, પ્રામાણિકતા અને વર્ષોના પરિશ્રમ ઉપર મૂકવામાં આવેલ વિશ્વાસની બંધારણીય અભિવ્યક્તિ હતી. જ્યારે મેં ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય તરીકે શપથ ગ્રહણ કર્યો, ત્યારે મારા મનમાં ગર્વ કરતાં જવાબદારીની ભાવના વધુ પ્રબળ હતી. શપથના દરેક શબ્દ માત્ર કાનૂની ઔપચારિકતા નહોતા; તેઓ મારા અંતરાત્મા સાથે થયેલ એક મૌન સંકલ્પ હતા. તે ક્ષણે મારા મનમાં મારા માતા-પિતા, પૂર્વજો, ગુરુજનો અને સમાજના અસંખ્ય લોકોના ચહેરા એક પછી એક સામે આવતા રહ્યા. મને સતત એવું લાગતું હતું કે આ હોદ્દો માત્ર નાથુ સોસાને મળ્યો નથી; આ સન્માન મારા પરિવારના મૂલ્યો, મારા પૂર્વજોના સંસ્કારો અને સમાજના વિશ્વાસને મળ્યું છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧૫થી ૩૨૩ સુધી જાહેર સેવા આયોગોની સ્થાપના અને તેમની સ્વતંત્રતા અંગે વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. તેથી GPSCના સભ્ય તરીકેની જવાબદારી માત્ર વહીવટી નહોતી; તે બંધારણીય, નૈતિક અને રાષ્ટ્રીય જવાબદારી હતી. મારા માટે સૌથી મોટો પ્રશ્ન એ નહોતો કે હું આ હોદ્દા ઉપર કેટલા વર્ષ રહીશ; મારા માટે સૌથી મોટો પ્રશ્ન એ હતો કે "મારા કાર્યકાળ દરમિયાન હું આ સંસ્થાને વધુ વિશ્વસનીય, વધુ પારદર્શક અને વધુ ન્યાયસંગત કેવી રીતે બનાવી શકું?"

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ લાખો યુવાનોના સપનાઓ સાથે સીધો સંબંધ ધરાવતી સંસ્થા છે. દર વર્ષે હજારો ઉમેદવારો વર્ષો સુધી મહેનત કરીને પરીક્ષાઓ આપે છે, પોતાના જીવનના અમૂલ્ય વર્ષો તૈયારીમાં વિતાવે છે અને એક નિષ્પક્ષ પસંદગીની આશા રાખે છે. મને સતત લાગતું હતું કે આયોગના દરેક નિર્ણય પાછળ માત્ર એક ફાઇલ નથી હોતી; તેના પાછળ કોઈ યુવાનનું ભવિષ્ય, કોઈ માતા-પિતાની આશા અને કોઈ પરિવારનું સ્વપ્ન જોડાયેલું હોય છે.

આથી મેં મનમાં એક અડગ સંકલ્પ કર્યો,

હું કોઈ વ્યક્તિ માટે નહીં, પરંતુ પ્રક્રિયા માટે કાર્ય કરીશ. હું કોઈ ભલામણ માટે નહીં, પરંતુ બંધારણ માટે નિર્ણય લઈશ. હું કોઈ દબાણ માટે નહીં, પરંતુ ન્યાય માટે ઊભો રહીશ. આ હોદ્દા ઉપર બેઠા પછી મને સૌથી વધુ પ્રેરણા ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોમાંથી મળતી હતી. તેઓએ ભારતના બંધારણમાં સમાન તક, સામાજિક ન્યાય અને ગુણવત્તા આધારિત વ્યવસ્થાની જે કલ્પના કરી હતી, તેને વાસ્તવિક જીવનમાં વધુ મજબૂત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જ મારા માટે જાહેર સેવા હતી.

મારા માટે GPSC માત્ર એક કચેરી નહોતી. તે ભારતના લોકશાહી તંત્રની એવી સંસ્થા હતી, જ્યાંથી ભવિષ્યના વહીવટદારો, અધિકારીઓ અને રાજ્યની સેવા માટે સમર્પિત માનવશક્તિનું ઘડતર થતું હતું. તે દિવસે શપથ ગ્રહણ કરતી વખતે મેં મારી જાતને એક જ વચન આપ્યું હતું, "હું હોદ્દાનું ગૌરવ વધારવા માટે નહીં, પરંતુ હોદ્દાની ગૌરવપૂર્ણ પરંપરા જાળવવા માટે કાર્ય કરીશ." પછીના વર્ષોમાં મેં જે પણ નિર્ણયો લીધા, જે પણ સુધારાઓ માટે પ્રયત્ન કર્યા અને જે પણ જવાબદારીઓ નિભાવી, તેની પાછળ આ પ્રથમ દિવસનો સંકલ્પ જ મારી સૌથી મોટી પ્રેરણા રહ્યો. મારા જીવનનો એ દિવસ માત્ર નિમણૂકનો દિવસ નહોતો; તે મારા જીવનમાં બંધારણીય જવાબદારી, જાહેર વિશ્વાસ અને કર્તવ્યનિષ્ઠાના નવા અધ્યાયની શરૂઆત હતી. "શપથ માત્ર શબ્દોનું ઉચ્ચારણ નહોતું; તે મારા અંતરાત્મા અને ભારતના બંધારણ વચ્ચે થયેલો એક પવિત્ર સંકલ્પ હતો." "GPSCના સભ્ય તરીકે મને હોદ્દો મળ્યો હતો, પરંતુ તે હોદ્દા સાથે લાખો યુવાનોના વિશ્વાસની જવાબદારી પણ મળી હતી." "મારા માટે જાહેર સેવા સત્તા નહીં, પરંતુ બંધારણ પ્રત્યેની નિષ્ઠા અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીનું જીવંત સ્વરૂપ છે."

એક મહિનાનો અભ્યાસ નિર્ણય પહેલાં સમજવાની મારી કાર્યશૈલી

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)ના સભ્ય તરીકે પદભાર સંભાળ્યા પછી મેં કોઈપણ પ્રકારની ઉતાવળ દર્શાવી નહોતી. મારા સ્વભાવમાં હંમેશાં એક વાત રહી છે કે સમજ્યા વગર નિર્ણય લેવો એ જાહેર જીવનમાં સૌથી મોટી ભૂલ બની શકે છે.

ઘણા લોકો નવા હોદ્દા ઉપર બેસતાની સાથે જ ફેરફારો કરવાની ઉતાવળમાં હોય છે, પરંતુ મેં મારી જાતને એક જ પ્રશ્ન પૂછ્યો,

"શું મેં આ સમગ્ર વ્યવસ્થાને પૂરતી સમજી છે?"

મારો જવાબ હતો, **"ના."**

એટલા માટે મેં પ્રથમ દિવસથી જ નક્કી કર્યું કે હું કોઈપણ સૂચન, સુધારો કે નિર્ણય લેતાં પહેલાં સમગ્ર વ્યવસ્થાનો ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કરીશ. લગભગ એક મહિના સુધી મેં

કોઈ ઉતાવળભર્યો અભિગમ અપનાવ્યો નહીં. આ સમય દરમિયાન મેં મારી સંપૂર્ણ શક્તિ અભ્યાસ, નિરીક્ષણ અને સમજવામાં લગાવી. મેં ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના કાર્ય સાથે સંબંધિત તમામ નિયમો, પરિપત્રો, ભરતી પ્રક્રિયાઓ અને વહીવટી વ્યવસ્થાનો ક્રમબદ્ધ અભ્યાસ કર્યો.

મારા અભ્યાસના મુખ્ય વિષયો આ હતા, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગની બંધારણીય ભૂમિકા. ભારતના બંધારણમાં જાહેર સેવા આયોગ અંગેની જોગવાઈઓ. ભરતી પ્રક્રિયાની સંપૂર્ણ પદ્ધતિ.

પ્રાથમિક અને મુખ્ય પરીક્ષાની પ્રક્રિયા. મૌખિક ઇન્ટરવ્યૂની કાર્યપદ્ધતિ. વિવિધ ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડની રચના અને જવાબદારીઓ. વિષય નિષ્ણાતો (Experts) અને સરકારી નોમિનીઓની ભૂમિકા. ગુણાંકન અને મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિ. અનામત (Reservation) સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ અને સરકારની નીતિઓ. સર્વોચ્ચ અદાલત અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના મહત્ત્વપૂર્ણ નિર્ણયો.

યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન (UPSC) તથા અન્ય રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગોની શ્રેષ્ઠ કાર્યપદ્ધતિઓનો અભ્યાસ, મારો અભ્યાસ માત્ર કાગળો સુધી મર્યાદિત નહોતો. મેં દરેક પ્રક્રિયાને વ્યવહારમાં કેવી રીતે અમલમાં મૂકવામાં આવે છે, તેની પણ ગંભીરતાથી નોંધ લીધી. ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે? ઉમેદવારોને કેવી રીતે બોલાવવામાં આવે છે? ગુણાંકન કેવી રીતે થાય છે? બોર્ડના સભ્યોની જવાબદારીઓ શું છે? કઈ પ્રક્રિયા વર્ષોથી ચાલી રહી છે? અને કઈ પ્રક્રિયામાં વધુ પારદર્શિતા લાવી શકાય? આવા અનેક પ્રશ્નોના જવાબ હું સતત શોધતો રહ્યો. આ સમય દરમિયાન મેં એક મહત્ત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત અપનાવ્યો,

"સૌ પ્રથમ સમજવું, પછી વિચારવું અને અંતે નિર્ણય લેવો."

મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે જાહેર જીવનમાં સુધારો લાવવા માટે માત્ર સારા ઈરાદા પૂરતા નથી; તેની પાછળ ગહન અભ્યાસ, કાયદાનું જ્ઞાન અને વ્યવસ્થાની સંપૂર્ણ સમજ જરૂરી છે. આ એક મહિનાના અભ્યાસ દરમિયાન મને ધીમે ધીમે સમજાયું કે કેટલીક પ્રક્રિયાઓમાં સુધારો કરીને ભરતી પ્રક્રિયાને વધુ પારદર્શક, વધુ નિષ્પક્ષ અને વધુ વિશ્વસનીય બનાવી શકાય છે. પરંતુ મેં કોઈપણ સૂચન વ્યક્તિગત અભિપ્રાયના આધારે આપ્યું નહીં. દરેક વિચારને મેં બંધારણની ભાવના, કાનૂની જોગવાઈઓ, વહીવટી વ્યવહારિકતા અને જાહેર હિતના માપદંડ ઉપર ચકાસ્યો. આ એક મહિનો મારા સમગ્ર કાર્યકાળનો સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ સમય સાબિત થયો. કારણ કે ત્યારબાદ મેં જે પણ સુધારાત્મક સૂચનો આપ્યા અથવા જે પણ પ્રક્રિયાઓમાં પરિવર્તન લાવવાના પ્રયત્નો કર્યા, તેની પાછળ આ એક મહિનાનો ગહન અભ્યાસ આધારરૂપ હતો. મને થાય છે કે જો મેં આ એક મહિનો

અભ્યાસમાં ન વિતાવ્યો હોત, તો કદાચ હું આગળ ચાલી સંસ્થાકીય સુધારાઓ માટે એટલી સ્પષ્ટતા અને આત્મવિશ્વાસ સાથે કાર્ય કરી શક્યો ન હોત.

મારા માટે આ એક મહિને એક જ પાઠ શીખવ્યો, સાચો નિર્ણય જ્ઞાનમાંથી જન્મે છે, ઉતાવળમાંથી નહીં.

"કોઈપણ સંસ્થામાં પરિવર્તન લાવવાનો પ્રથમ અધિકાર તેને સંપૂર્ણપણે સમજ્યા પછી જ મળે છે."

"મેં પ્રથમ એક મહિનો બોલવા કરતાં વધુ સાંભળવામાં, નિર્ણય કરતાં વધુ સમજવામાં અને બદલાવ કરતાં વધુ શીખવામાં પસાર કર્યો."

"જાહેર જીવનમાં અભ્યાસ વગરનો નિર્ણય જોખમી બની શકે છે, પરંતુ અભ્યાસ પછીનો નિર્ણય ઇતિહાસ રચી શકે છે."

સુધારાની જરૂરિયાત કેમ? પ્રક્રિયાથી બંધારણ સુધીનો મારો વિચારપ્રવાસ

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં સભ્ય તરીકે પદભાર સંભાળ્યા પછી લગભગ એક મહિના સુધી મેં સમગ્ર ભરતી પ્રક્રિયા, ઇન્ટરવ્યૂ વ્યવસ્થા, વિવિધ નિયમો, બંધારણીય જોગવાઈઓ અને કાર્યપદ્ધતિનો ગંભીરતાપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. આ અભ્યાસનો હેતુ કોઈ વ્યક્તિ અથવા કોઈ વ્યવસ્થાની ટીકા કરવાનો નહોતો. મારો હેતુ માત્ર એટલો જ હતો કે સંસ્થા વધુ મજબૂત, વધુ પારદર્શક અને વધુ વિશ્વસનીય કેવી રીતે બની શકે તે સમજવું. અભ્યાસ દરમિયાન મને કેટલીક એવી બાબતો અનુભવાઈ કે જેના વિશે મને લાગ્યું કે સમયની સાથે તેનું પુનર્મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. ઘણી પ્રક્રિયાઓ વર્ષોથી ચાલી આવતી હતી અને કદાચ તે સમયના સંદર્ભમાં યોગ્ય પણ હતી, પરંતુ બદલાતા સમયમાં વધુ નિષ્પક્ષતા અને પારદર્શિતા માટે નવી દૃષ્ટિ અપનાવવી જરૂરી લાગતી હતી.

મારા મનમાં વારંવાર એક જ પ્રશ્ન ઊભો થતો,

"શું દરેક ઉમેદવારને ખરેખર સમાન તક મળી રહી છે?"

ભારતનું બંધારણ દરેક નાગરિકને સમાન તકનો અધિકાર આપે છે. જાહેર ભરતીની કોઈપણ પ્રક્રિયાનું અંતિમ ધ્યેય પણ એ જ હોવું જોઈએ કે ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન તેની પ્રતિભા, મહેનત અને યોગ્યતાના આધારે થાય, કોઈપણ અન્ય પરિબળના આધારે નહીં. મને લાગ્યું કે પસંદગી પ્રક્રિયામાં માત્ર નિષ્પક્ષતા હોવી પૂરતી નથી; નિષ્પક્ષતા દેખાવવી પણ એટલી જ જરૂરી છે. લાખો યુવાનો વર્ષો સુધી મહેનત કરીને પરીક્ષાઓ આપે છે. તેમના પરિવારની આશાઓ, તેમના સપનાઓ અને તેમના જીવનના અનેક વર્ષો આ પ્રક્રિયા સાથે જોડાયેલા હોય છે. આવી સ્થિતિમાં ભરતી પ્રક્રિયા વિશે ઉમેદવારના મનમાં જરાય શંકા ઊભી ન થાય, તે પણ જાહેર સંસ્થાની મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી છે. મારા વિચાર પ્રમાણે જાહેર સેવા

આયોગની વિશ્વસનીયતા માત્ર યોગ્ય ઉમેદવારની પસંદગીમાં નથી, પરંતુ એવી પ્રક્રિયા ઊભી કરવામાં છે, જેના ઉપર દરેક ઉમેદવાર વિશ્વાસ રાખી શકે.

મારા માટે સુધારાનો અર્થ કોઈ વ્યક્તિને લાભ આપવાનો કે કોઈ વ્યક્તિને નુકસાન પહોંચાડવાનો નહોતો. મારો એકમાત્ર હેતુ હતો, દરેક ઉમેદવાર માટે સમાન તક સુનિશ્ચિત કરવી. પસંદગી પ્રક્રિયાને વધુ પારદર્શક બનાવવી. માનવીય પૂર્વગ્રહોની શક્યતા શક્ય તેટલી ઓછી કરવી. બંધારણમાં રહેલા સમાનતા અને ન્યાયના સિદ્ધાંતોને વધુ અસરકારક રીતે અમલમાં લાવવા પ્રયત્ન કરવો. જાહેર સેવા આયોગ પ્રત્યે યુવાનોનો વિશ્વાસ વધુ મજબૂત બનાવવો.

મારા માટે બંધારણ માત્ર કાયદાનો ગ્રંથ નથી. તે ભારતના દરેક નાગરિક સાથે થયેલું એક નૈતિક વચન છે. જાહેર સેવા આયોગમાં કાર્ય કરતી વખતે હું હંમેશાં માનતો હતો કે ભરતી પ્રક્રિયાનો દરેક નિર્ણય એ વચનનું પાલન કરતો હોવો જોઈએ. આથી મેં વિચારવાનું શરૂ કર્યું કે પ્રક્રિયામાં એવા કયા વ્યવહારુ સુધારા શક્ય છે, જેનાથી સમગ્ર વ્યવસ્થા વધુ વિશ્વસનીય બની શકે અને પ્રતિભાને વધુ નિષ્પક્ષ રીતે ન્યાય મળી શકે. મારા જીવનમાં આ વિચારપ્રવાસ કોઈ વિરોધનો પ્રારંભ નહોતો; તે વધુ સારા શાસન, વધુ સારી સંસ્થા અને વધુ ન્યાયપૂર્ણ ભરતી પ્રક્રિયાની શોધનો પ્રારંભ હતો. આગળના વિભાગોમાં મેં જે સુધારાત્મક પહેલો માટે પ્રયત્ન કર્યો, તેની પાછળનો મૂળ આધાર આ જ વિચાર હતો બંધારણની ભાવનાને વ્યવહારિક પ્રક્રિયામાં વધુ અસરકારક રીતે જીવંત બનાવવી.

"સુધારો વ્યક્તિ બદલવા માટે નહીં, પરંતુ વ્યવસ્થા વધુ વિશ્વસનીય બનાવવા માટે હોવો જોઈએ."

"જ્યાં સમાન તક અને પારદર્શિતા એકસાથે મળે છે, ત્યાં જ સાચો ન્યાય જન્મે છે."

"બંધારણની સૌથી સુંદર અભિવ્યક્તિ ત્યારે થાય છે, જ્યારે દરેક ઉમેદવાર વિશ્વાસ સાથે કહી શકે કે તેની યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન નિષ્પક્ષ રીતે થયું છે."

ઇન્ટરવ્યૂ પ્રક્રિયામાં સુધારા સમાન તક, પારદર્શિતા અને નિષ્પક્ષતાની દિશામાં એક પ્રયત્ન

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં કાર્ય કરતી વખતે મને સતત એક જ પ્રશ્ન સતાવતો હતો, "શું ઇન્ટરવ્યૂ પ્રક્રિયામાં એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી શકાય કે જેમાં દરેક ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન સંપૂર્ણપણે તેની પ્રતિભા અને વ્યક્તિત્વના આધારે થાય?" મારા માટે ઇન્ટરવ્યૂ માત્ર એક ઔપચારિક પ્રક્રિયા નહોતી. તે ઉમેદવારના વર્ષો સુધીના પરિશ્રમ અને તેના સમગ્ર ભવિષ્ય વચ્ચેનો અંતિમ તબક્કો હતો. આથી હું ઇચ્છતો હતો કે ઇન્ટરવ્યૂની સમગ્ર પ્રક્રિયા

એવી બને કે જેમાં દરેક ઉમેદવારને સમાન તક મળે અને પ્રક્રિયાની નિષ્પક્ષતા ઉપર કોઈપણ પ્રકારનો પ્રશ્ન ઊભો ન થાય.

તમામ ઉમેદવારો માટે એક સમાન વ્યવસ્થા

મારા અભ્યાસ દરમિયાન મને એવું લાગ્યું કે ઇન્ટરવ્યૂ માટે આવનાર તમામ ઉમેદવારોને એક જ સમૂહ તરીકે જોવામાં આવે તો સમાનતાનો ભાવ વધુ મજબૂત બની શકે. આ વિચારને ધ્યાનમાં રાખીને એવી પ્રક્રિયા તરફ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો કે મુખ્ય પરીક્ષા પાસ કરેલા તમામ ઉમેદવારોને એકસાથે ગોઠવવામાં આવે અને ત્યારબાદ ઇન્ટરવ્યૂ માટેનો ક્રમ સંપૂર્ણપણે ડ્રો (Random Draw) દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે.

આ પદ્ધતિનો હેતુ માત્ર ક્રમ બદલવાનો નહોતો; પરંતુ દરેક ઉમેદવાર માટે એકસરખી શરૂઆત સુનિશ્ચિત કરવાનો હતો. ઉમેદવારની ઓળખ કરતાં તેની પ્રતિભા મહત્ત્વની. મારા મતે ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડ સામે બેઠેલો ઉમેદવાર સૌપ્રથમ એક પ્રતિભાશાળી નાગરિક છે. તે કઈ શ્રેણીનો છે, કયા સમાજમાંથી આવે છે અથવા તેની અનામતની સ્થિતિ શું છે, તે બાબતો ઇન્ટરવ્યૂના મૂલ્યાંકનને પ્રભાવિત ન કરવી જોઈએ. આથી પ્રક્રિયા એવી બને કે ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડ ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન તેના જ્ઞાન, વ્યક્તિત્વ, વિચારશક્તિ, નિર્ણયક્ષમતા અને વહીવટી ક્ષમતાના આધારે જ કરે, એવો મારો સતત પ્રયાસ રહ્યો.

ડ્રો દ્વારા ઉમેદવારનો ક્રમ

આ પ્રક્રિયામાં ઉમેદવારોને ઇન્ટરવ્યૂ માટે કયા ક્રમે બોલાવવામાં આવશે તે અગાઉથી નક્કી રહેતું નહીં. ડ્રો દ્વારા ઉમેદવારનો ક્રમ નક્કી થતો હોવાથી દરેક ઉમેદવાર માટે સમાન અને નિષ્પક્ષ વ્યવસ્થા ઊભી થતી. આથી કોઈપણ ઉમેદવાર વિશે પૂર્વધારણા બનવાની શક્યતા ઓછી થતી અને સમગ્ર પ્રક્રિયામાં પારદર્શિતાનો વિશ્વાસ વધુ મજબૂત બનતો.

ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડ માટે પણ સમાનતા

માત્ર ઉમેદવારો જ નહીં, પરંતુ ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડની રચનામાં પણ વધુ નિષ્પક્ષતા લાવવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો.

વિષય નિષ્ણાતો (Experts), સરકારી નોમિનીઓ અને અન્ય સભ્યોની બોર્ડમાં ફાળવણી પણ ડ્રો આધારિત થાય, તેવી વ્યવસ્થા તરફ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. પરિણામે, કોઈપણ સભ્યને અગાઉથી ખબર રહેતી નહોતી કે તે કયા બોર્ડમાં રહેશે અથવા કયા ઉમેદવારોનો ઇન્ટરવ્યૂ લેશે. મારા મત પ્રમાણે આ વ્યવસ્થાથી માનવીય પૂર્વગ્રહોની શક્યતા વધુ ઓછી થઈ શકતી હતી અને સમગ્ર પ્રક્રિયાની વિશ્વસનીયતા મજબૂત બનતી હતી.

બંધારણની ભાવનાને જીવંત બનાવવાનો પ્રયત્ન

આ સુધારા ઓનો હેતુ કોઈ એક વર્ગને વિશેષ લાભ આપવાનો નહોતો. મારો હેતુ સ્પષ્ટ હતો, દરેક ઉમેદવાર માટે સમાન તક. સંપૂર્ણ પારદર્શિતા. પ્રતિભા આધારિત મૂલ્યાંકન. બંધારણીય સમાનતાનો વ્યવહારિક અમલ જાહેર વિશ્વાસમાં વધારો.

મારા માટે ઇન્ટરવ્યૂ પ્રક્રિયા માત્ર પસંદગીનો અંતિમ તબક્કો નહોતી; તે ભારતના બંધારણમાં રહેલી સમાન તક (Equal Opportunity) અને સમાન ન્યાય (Equal Justice) ની ભાવનાનો જીવંત અમલ હતી. જ્યારે કોઈ ઉમેદવાર ઇન્ટરવ્યૂ રૂમમાં પ્રવેશે, ત્યારે તેની ઓળખ માત્ર એક જ હોવી જોઈએ,

"આ ઉમેદવાર પોતાની પ્રતિભાના આધારે અહીં સુધી પહોંચ્યો છે."

મારા સમગ્ર કાર્યકાળ દરમિયાન મેં સતત એ જ પ્રયત્ન કર્યો કે ઇન્ટરવ્યૂ પ્રક્રિયા એવી બને કે જેમાં ઉમેદવારને વિશ્વાસ રહે કે તેની યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન માત્ર તેની પ્રતિભા અને વ્યક્તિત્વના આધારે જ થશે. આજ સુધી હું માનું છું કે જાહેર ભરતી પ્રક્રિયાની સૌથી મોટી શક્તિ માત્ર તેની નિષ્પક્ષતામાં નથી, પરંતુ લોકોના મનમાં તેની નિષ્પક્ષતા અંગે જનમેલા વિશ્વાસમાં છે.

"પસંદગી પ્રક્રિયાનો સાચો આધાર ઉમેદવારની ઓળખ નહીં, પરંતુ તેની યોગ્યતા હોવી જોઈએ."

"જ્યારે પ્રક્રિયા પારદર્શક બને છે, ત્યારે પરિણામો ઉપર વિશ્વાસ આપમેળે મજબૂત બને છે."

"મારા માટે ઇન્ટરવ્યૂ માત્ર ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન નહોતું; તે ભારતના બંધારણમાં રહેલી સમાન તકની ભાવનાનો વ્યવહારિક અમલ હતો."

બોર્ડમાં પારદર્શિતા નિષ્પક્ષ ઇન્ટરવ્યૂ વ્યવસ્થા તરફનો એક સંસ્થાકીય પ્રયાસ

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં કાર્ય કરતી વખતે મને સતત એવો વિચાર આવતો હતો કે માત્ર ઉમેદવારો માટે જ નહીં, પરંતુ ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડની રચના અને કામગીરીમાં પણ પારદર્શિતા, નિષ્પક્ષતા અને વિશ્વસનીયતા વધારવી જરૂરી છે. મારા મતે ઇન્ટરવ્યૂની વિશ્વસનીયતા માત્ર ઉમેદવાર ઉપર આધારિત નથી; તે ઇન્ટરવ્યૂ લેનાર બોર્ડની રચના અને તેની કાર્યપદ્ધતિ ઉપર પણ એટલી જ આધારિત છે.

જો પ્રક્રિયા એવી હોય કે કોઈપણ વ્યક્તિને અગાઉથી ખબર ન હોય કે કયા ઉમેદવારનો ઇન્ટરવ્યૂ કયા બોર્ડમાં થશે અથવા કયા નિષ્ણાત કયા બોર્ડમાં રહેશે, તો સમગ્ર

વ્યવસ્થા વધુ વિશ્વસનીય બની શકે. આ વિચારને ધ્યાનમાં રાખીને બોર્ડની રચનામાં વધુ પારદર્શિતા લાવવા માટે વિવિધ પ્રક્રિયાત્મક સુધારાઓ અંગે વિચારવિમર્શ અને પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા. વિષય નિષ્ણાતોની (Experts) ડ્રો આધારિત ફાળવણી દરેક ભરતીમાં વિવિધ વિષયોના નિષ્ણાતોની નિમણૂક થતી હતી. મારા વિચાર મુજબ કોઈપણ વિષય નિષ્ણાતને અગાઉથી ખબર ન હોવી જોઈએ કે તે કયા ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડમાં રહેશે. આથી એવી વ્યવસ્થા તરફ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો કે વિષય નિષ્ણાતોની ફાળવણી ડ્રો પદ્ધતિથી થાય, જેથી તેમની નિમણૂક સંપૂર્ણપણે નિષ્પક્ષ અને અણધારી રહે.

સરકારી નોમિનીની (Government Nominee) ડ્રો પદ્ધતિ

ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડમાં સરકારના પ્રતિનિધિ (Government Nominee) પણ મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવતા હોય છે.

મારા મત પ્રમાણે તેમની બોર્ડમાં ફાળવણી પણ અગાઉથી નક્કી રહેવા કરતાં ડ્રો દ્વારા થાય, તો સમગ્ર પ્રક્રિયા વધુ વિશ્વસનીય બની શકે. આ અભિગમથી કોઈપણ પ્રકારની પૂર્વકલ્પના અથવા અનુમાનની શક્યતા ઓછી થાય છે. મારા મત પ્રમાણે આ વ્યવસ્થાથી સમગ્ર પ્રક્રિયા વધુ સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ બની શકે. આ સમગ્ર પ્રક્રિયાનો સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ હેતુ એ હતો કે કયા ઉમેદવારનો ઇન્ટરવ્યૂ કયા બોર્ડમાં આવશે તેની અગાઉથી કોઈને જાણ ન રહે. તે જ રીતે બોર્ડના (Government Nominee, Experts)ને પણ અગાઉથી ખબર ન હોય કે તેઓ કયા ઉમેદવારોનો ઇન્ટરવ્યૂ લેશે. જ્યારે ઉમેદવાર અને બોર્ડ, બંને માટે પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે અણધારી (Random) બને, ત્યારે પસંદગી પ્રક્રિયા પ્રત્યેનો વિશ્વાસ વધુ મજબૂત બને છે.

પારદર્શિતાનો સાચો અર્થ

મારા માટે પારદર્શિતા માત્ર નિયમો બનાવવામાં નહોતી.

પારદર્શિતા એટલે, દરેક ઉમેદવાર માટે સમાન તક. દરેક બોર્ડ માટે સમાન જવાબદારી. દરેક નિષ્ણાત માટે સમાન પ્રક્રિયા. અને સમગ્ર પસંદગી પ્રક્રિયા પ્રત્યે જાહેર વિશ્વાસ. હું હંમેશાં માનતો રહ્યો છું કે કોઈપણ ભરતી પ્રક્રિયામાં વિશ્વાસ સૌથી મોટી મૂડી છે.

જ્યારે ઉમેદવારને વિશ્વાસ હોય કે સમગ્ર પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે નિષ્પક્ષ છે, ત્યારે પરિણામો પ્રત્યેનો વિશ્વાસ પણ સ્વાભાવિક રીતે મજબૂત બને છે.

આ જ વિચારથી પ્રેરાઈને મેં મારા કાર્યકાળ દરમિયાન એવી વ્યવસ્થા તરફ પ્રયત્ન કર્યો કે જેમાં વ્યક્તિ કરતાં પ્રક્રિયા વધુ મજબૂત બને અને ઓળખ કરતાં પ્રતિભા વધુ મહત્વની બને. મારા માટે આ સુધારાઓનો મૂળ આધાર એક જ હતો, બંધારણની ભાવનાને

પ્રક્રિયામાં જીવંત રાખવી. કારણ કે જાહેર સેવા આયોગનું ગૌરવ માત્ર તેની પસંદગીમાં નથી, પરંતુ એવી પસંદગી પ્રક્રિયામાં છે, જેના ઉપર સમગ્ર સમાજ નિઃશંક વિશ્વાસ રાખી શકે.

"જ્યાં પ્રક્રિયા વ્યક્તિ ઉપર નિર્ભર રહે છે ત્યાં પ્રશ્નો ઊભા થાય છે; પરંતુ જ્યાં પ્રક્રિયા નિયમો ઉપર ચાલે છે ત્યાં વિશ્વાસ જન્મે છે."

"ઇન્ટરવ્યૂ બોર્ડની સાચી શક્તિ તેના સભ્યોમાં નથી; તેની નિષ્પક્ષ કાર્યપદ્ધતિમાં છે."

"મારો પ્રયત્ન વ્યક્તિઓ બદલવાનો નહોતો; મેં એવી પ્રક્રિયા મજબૂત કરવાની દિશામાં વિચાર કર્યો કે જેમાં ન્યાય માત્ર થાય જ નહીં, પરંતુ દેખાય પણ."

બંધારણીય સમાનતાનો અમલ સમાન તક, પ્રતિભાનું સન્માન અને ન્યાય પ્રત્યેની મારી પ્રતિબદ્ધતા

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય તરીકે કાર્ય કરતી વખતે મારા મનમાં એક વાત અત્યંત સ્પષ્ટ હતી, મારો હેતુ કોઈપણ વર્ગને વિશેષ લાભ આપવાનો નહોતો. તે જ રીતે, મારો હેતુ કોઈપણ વર્ગના ઉમેદવારને નુકસાન પહોંચાડવાનો પણ નહોતો. મારા માટે દરેક ઉમેદવાર સૌપ્રથમ ભારતનો એક નાગરિક હતો, જેને ભારતના બંધારણે સમાન તકનો અધિકાર આપ્યો છે. હું હંમેશાં માનતો આવ્યો છું કે જાહેર સેવા આયોગનું પ્રથમ કર્તવ્ય કોઈ વ્યક્તિની જાતિ, ધર્મ, પ્રદેશ કે સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ જોવાનું નથી; તેનું પ્રથમ કર્તવ્ય તેની પ્રતિભા, જ્ઞાન, વ્યક્તિત્વ, ક્ષમતા અને યોગ્યતાનું નિષ્પક્ષ મૂલ્યાંકન કરવાનું છે.

ભારતનું બંધારણ સામાજિક ન્યાય અને સમાન તક, બંને મૂલ્યોને સમાન મહત્ત્વ આપે છે. અનામત (Reservation) વ્યવસ્થા પણ ભારતના બંધારણની સામાજિક ન્યાયની ભાવનાનો અભિન્ન ભાગ છે. પરંતુ તેની સાથે જ બંધારણ એ પણ અપેક્ષા રાખે છે કે દરેક ઉમેદવારનું મૂલ્યાંકન નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક રીતે થાય. મારા કાર્યકાળ દરમિયાન મારા દરેક વિચારનો આધાર એક જ હતો - સમાન તક.

મને લાગતું હતું કે જો પસંદગી પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે પારદર્શક અને નિષ્પક્ષ હશે, તો દરેક ઉમેદવાર પોતાની પ્રતિભાના બળ ઉપર આગળ આવવાની તક મેળવી શકશે. મારી દૃષ્ટિએ સાચો ન્યાય ત્યારે થાય છે જ્યારે કોઈ ઉમેદવાર પોતાની ઓળખને કારણે આગળ ન વધે કે પાછળ પણ ન રહી જાય; પરંતુ માત્ર પોતાની યોગ્યતાના આધારે પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે. મારા માટે આ વિચાર કોઈ સિદ્ધાંત પૂરતો નહોતો; તે જાહેર જીવનમાં જીવવાનો માર્ગ હતો. જ્યારે પ્રક્રિયામાં વધુ પારદર્શિતા લાવવાના પ્રયત્નો થયા, ત્યારે મેં એક આનંદદાયક પરિવર્તન અનુભવ્યું. પ્રતિભાશાળી અનુસૂચિત જાતિ (SC), અનુસૂચિત જનજાતિ (ST) અને અન્ય પછાત વર્ગ (OBC)ના અનેક ઉમેદવારો પોતાની મહેનત અને યોગ્યતાના આધારે સામાન્ય મેરિટ (General Merit) માં પણ સ્થાન મેળવવા લાગ્યા.

આ દૃશ્ય મારા માટે અત્યંત સંતોષદાયક હતું. કારણ કે તે કોઈ એક વર્ગની જીત નહોતી. તે ભારતના બંધારણની ભાવનાની જીત હતી. તે પ્રતિભાની જીત હતી. તે નિષ્પક્ષ પ્રક્રિયાની જીત હતી. મને એ ક્ષણે સમજાયું કે જ્યારે વ્યવસ્થા દરેક માટે સમાન બને છે, ત્યારે પ્રતિભા પોતાની જાતે આગળ આવી જાય છે. મારા માટે આ જીવનની સૌથી આનંદદાયક ક્ષણોમાંની એક હતી. જ્યારે કોઈ ગરીબ પરિવારનો યુવાન, કોઈ ગામડામાંથી આવેલી દીકરી અથવા કોઈ વંચિત સમાજનો પ્રતિભાશાળી ઉમેદવાર પોતાની મહેનતના બળ ઉપર સફળ થતો હતો, ત્યારે મને લાગતું હતું કે જાહેર જીવનમાં કરેલા મારા પ્રયત્નોનું સાચું મૂલ્ય હવે સમજાય છે.

હું ક્યારેય માનતો નહોતો કે કોઈપણ ઉમેદવારને તેની સામાજિક ઓળખને કારણે વિશેષ માન કે વિશેષ અવરોધ મળવો જોઈએ. હું માત્ર એટલું જ માનતો હતો, દરેક ઉમેદવારને સમાન તક મળવી જોઈએ. દરેક ઉમેદવારને નિષ્પક્ષ મૂલ્યાંકન મળવું જોઈએ અને જે ઉમેદવાર વધુ પ્રતિભાશાળી હોય, વધુ યોગ્ય હોય અને વધુ સક્ષમ હોય, તેને તેનું યોગ્ય સ્થાન મળવું જ જોઈએ. આ જ ભારતના બંધારણનો આત્મા છે.

આ જ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે કલ્પેલો ન્યાય છે અને મારા માટે આ જ જાહેર સેવાનો સાચો અર્થ છે. મને સૌથી વધુ સંતોષ કોઈ હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવાનો નથી; પરંતુ એ વાતનો છે કે હું મારા કાર્યકાળ દરમિયાન બંધારણીય સમાનતા અને નિષ્પક્ષતાનાં મૂલ્યોને વ્યવહારિક પ્રક્રિયામાં વધુ મજબૂત બનાવવાના પ્રયત્નોમાં સહભાગી બની શક્યો.

જાહેર જીવનમાં મેં હંમેશાં એક જ સિદ્ધાંતને અનુસર્યો છે,

"વ્યક્તિ મોટી નથી, બંધારણ મોટું છે." અને જ્યારે બંધારણને કેન્દ્રમાં રાખીને નિર્ણય લેવામાં આવે, ત્યારે સમાજના દરેક વર્ગને ન્યાય મળવાની સંભાવના વધુ મજબૂત બને છે.

"મારો હેતુ કોઈ વર્ગને આગળ લાવવાનો નહોતો; મારો હેતુ દરેક ઉમેદવાર માટે શરૂઆતની રેખા સમાન બનાવવાનો હતો."

"જ્યાં સમાન તક મળે છે, ત્યાં પ્રતિભા પોતાનો માર્ગ જાતે બનાવી લે છે."

"બંધારણીય સમાનતાનો સાચો અર્થ એ નથી કે બધા એકસરખા છે; પરંતુ એ છે કે દરેકને પોતાની યોગ્યતા સાબિત કરવાની સમાન તક મળે."

"મારા માટે જાહેર સેવા એટલે સત્તાનો ઉપયોગ નહીં, પરંતુ બંધારણના વિશ્વાસનું રક્ષણ."

પ્રતિભાને મળેલો ન્યાય જ્યારે બંધારણની ભાવના વ્યવહારમાં જીવંત બનતી જોવા મળી

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં મારા કાર્યકાળ દરમિયાન મારા માટે સૌથી વધુ સંતોષદાયક અને હૃદયસ્પર્શી ક્ષણો તે હતી, જ્યારે હું પ્રતિભાને તેના યોગ્ય સ્થાન સુધી પહોંચતી જોતો હતો. જાહેર જીવનમાં અનેક હોદ્દાઓ મળે છે, અનેક નિર્ણયો લેવાય છે અને અસંખ્ય ફાઇલો ઉપર સહી કરવામાં આવે છે. પરંતુ કેટલીક ક્ષણો એવી હોય છે, જે કોઈ સત્તાવાર નોંધમાં નહીં, પરંતુ અંતરાત્મામાં અંકિત થઈ જાય છે. મારા માટે એવી જ ક્ષણો ત્યારે આવતી હતી, જ્યારે ભરતી પ્રક્રિયાના અંતિમ પરિણામોમાં મને વિવિધ સમાજોના પ્રતિભાશાળી ઉમેદવારો પોતાની મહેનત અને યોગ્યતાના આધારે આગળ વધતા જોવા મળતા.

મારા કાર્યકાળ દરમિયાન મેં અનુભવ્યું કે નિષ્પક્ષ અને વધુ પારદર્શક પ્રક્રિયાના વાતાવરણમાં અનુસૂચિત જાતિ (SC), અનુસૂચિત જનજાતિ (ST) અને અન્ય પછાત વર્ગ (OBC)ના અનેક પ્રતિભાશાળી ઉમેદવારો પોતાની લાયકાતના આધારે સામાન્ય મેરિટ (General Merit) માં પણ સ્થાન મેળવવા લાગ્યા.

આ દશ્ય મારા માટે અત્યંત આનંદદાયક હતું. કારણ કે હું તેને કોઈ એક વર્ગની સફળતા તરીકે જોતો નહોતો. હું તેને ભારતના બંધારણની સફળતા તરીકે જોતો હતો. મારા માટે આ એ વાતનો સંદેશ હતો કે જ્યારે દરેક ઉમેદવારને નિષ્પક્ષ વાતાવરણ અને સમાન તક મળે છે, ત્યારે તેની પ્રતિભા પોતે જ પોતાનો માર્ગ બનાવી લે છે. મારી આંખો સામે એવા યુવાનો સફળ થતા હતા, જેઓ કદાચ સામાન્ય પરિવારોમાંથી આવ્યા હતા, જેઓએ મર્યાદિત સંસાધનો વચ્ચે અભ્યાસ કર્યો હતો, પરંતુ પોતાની મહેનત, જ્ઞાન અને આત્મવિશ્વાસના બળ ઉપર તેઓ સામાન્ય મેરિટમાં પોતાનું સ્થાન મેળવી રહ્યા હતા. આવા દરેક પરિણામે મને આંતરિક આનંદ આપ્યો.

કારણ કે તે દિવસોમાં મને લાગતું હતું કે જાહેર સેવા આયોગની સૌથી મોટી સફળતા માત્ર ભરતી પૂર્ણ કરવામાં નથી; પરંતુ એવી ભરતી પ્રક્રિયા ઊભી કરવામાં છે, જ્યાં દરેક ઉમેદવાર વિશ્વાસ સાથે કહી શકે,

"મારું મૂલ્યાંકન મારી પ્રતિભાના આધારે થયું છે."

હું ક્યારેય એવું માનતો નહોતો કે કોઈ ઉમેદવારને તેની સામાજિક ઓળખને કારણે આગળ લાવવામાં આવે. અને હું એ પણ માનતો નહોતો કે કોઈ ઉમેદવારને તેની ઓળખના કારણે પાછળ રાખવામાં આવે. મારા માટે એક જ માપદંડ હતો - પ્રતિભા.

મારા માટે એક જ ધર્મ હતો - ન્યાય.

મારા માટે એક જ માર્ગદર્શક હતો - ભારતનું બંધારણ.

જ્યારે પ્રતિભાશાળી ઉમેદવાર પોતાની યોગ્યતા દ્વારા સામાન્ય મેરિટમાં સ્થાન મેળવે છે, ત્યારે તે માત્ર એક વ્યક્તિની સફળતા નથી રહેતી; તે સમગ્ર સમાજ માટે પ્રેરણાનું કેન્દ્ર બની જાય છે. મને આજે પણ યાદ છે કે આવા પરિણામો જોતા મારા મનમાં એક અદભુત શાંતિ અને સંતોષની લાગણી જન્મતી હતી. મને લાગતું હતું કે જાહેર જીવનમાં મેં જે જવાબદારી સ્વીકારી હતી, તેનું સાચું ફળ હવે દેખાઈ રહ્યું છે. હું આજે પણ માનું છું કે જાહેર સેવા આયોગની સૌથી મોટી સિદ્ધિ એ નથી કે કેટલા ઉમેદવારો પસંદ થયા; પરંતુ એ છે કે કેટલા ઉમેદવારોને વિશ્વાસ થયો કે તેમની પ્રતિભાને સાચો ન્યાય મળ્યો. આ જ મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી ખુશીની ક્ષણોમાંની એક હતી.

મને કોઈ વ્યક્તિગત ગૌરવ નહોતું. મને ગૌરવ હતું કે ભારતના બંધારણમાં રહેલી સમાન તક અને સામાજિક ન્યાયની ભાવના વ્યવહારમાં જીવંત બનતી હું પોતાની આંખે જોઈ શક્યો.

"પ્રતિભાને કોઈ જાતિ હોતી નથી; તેને માત્ર તકની જરૂર હોય છે."

"જ્યારે ન્યાયપૂર્ણ પ્રક્રિયા ઊભી થાય છે, ત્યારે પ્રતિભાને પોતાનું સ્થાન મેળવવા માટે કોઈ ભલામણની જરૂર રહેતી નથી."

"મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી ખુશી કોઈ હોદ્દો નહોતી; પરંતુ જ્યારે યોગ્ય ઉમેદવારને તેની યોગ્યતા મુજબ સ્થાન મળતું હતું, ત્યારે મળતો આંતરિક સંતોષ હતો."

"બંધારણની સૌથી મોટી સફળતા એ છે કે તે દરેક નાગરિકને સપના જોવાનો અને પોતાની પ્રતિભાથી તે સપના સાકાર કરવાનો અધિકાર આપે છે."

રાજીનામાનો વિચાર સંઘર્ષમાંથી જન્મેલો સંકલ્પ

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં કાર્ય કરતી વખતે મારા જીવનમાં એક એવો સમય પણ આવ્યો, જ્યારે મારા અંતરમાં ખૂબ જ ગંભીર આત્મમંથન શરૂ થયું. જાહેર જીવનમાં દરેક દિવસ સરળ હોતો નથી. કેટલીક પરિસ્થિતિઓ એવી પણ ઊભી થાય છે, જ્યાં વ્યક્તિએ પોતાના અંતરાત્માને પ્રશ્ન પૂછવો પડે છે. મારા જીવનમાં પણ એવો જ એક સમય આવ્યો હતો. ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય તરીકે કાર્ય કરતી વખતે મેં ભરતી પ્રક્રિયાનો ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો હતો. તે અભ્યાસ દરમિયાન મને કેટલીક એવી બાબતો દેખાઈ, જેના વિશે મને લાગ્યું કે વધુ પારદર્શિતા, વધુ સમાનતા અને વધુ બંધારણીય ભાવના સાથે સુધારી શકાય. પરંતુ કોઈપણ લાંબા સમયથી ચાલતી વ્યવસ્થામાં પરિવર્તન લાવવું સહેલું હોતું નથી.

દરેક પરિવર્તન પહેલાં પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. ચર્ચાઓ થાય છે. મતભેદો થાય છે. અને ઘણી વખત મૌન સંઘર્ષ પણ કરવો પડે છે. આવી જ કેટલીક પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે એક દિવસ મારા મનમાં ખૂબ ગંભીર વિચાર આવ્યો.

"શું હું આ પદ પરથી રાજીનામું આપી દઉં?"

થોડા સમય માટે મને એવું લાગ્યું કે કદાચ અહીંથી દૂર થઈ જવું વધુ સરળ રહેશે. પરંતુ તે રાત્રે મેં મારી જાત સાથે લાંબો સંવાદ કર્યો. મેં મારી જાતને એક જ પ્રશ્ન પૂછ્યો,

"જો હું આજે અહીંથી ચાલ્યો જઈશ, તો જે પરિવર્તનની જરૂર હું અનુભવું છું, તેના માટે પ્રયત્ન કોણ કરશે?"

આ પ્રશ્ને મારા સમગ્ર વિચારને બદલી નાખ્યો. મને સમજાયું કે જાહેર જીવનમાં મુશ્કેલીઓથી દૂર ભાગવું સરળ છે, પરંતુ મુશ્કેલીઓની વચ્ચે રહીને વ્યવસ્થાને વધુ સારી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જ સાચી જાહેર સેવા છે. તે જ ક્ષણે મેં મનમાં એક દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. હું અહીં જ રહીશ. હું સંસ્થાની અંદર રહીને બંધારણીય મૂલ્યોને વધુ મજબૂત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. ત્યારબાદ મેં મારા સમગ્ર કાર્યકાળ દરમિયાન કોઈ વ્યક્તિ સામે નહીં, પરંતુ પ્રક્રિયાને વધુ નિષ્પક્ષ બનાવવા માટે કાર્ય કરવાનું નક્કી કર્યું. મારો સંઘર્ષ કોઈ વ્યક્તિ સાથે નહોતો. મારો સંઘર્ષ કોઈ વિચારધારા સામે પણ નહોતો.

મારો સંઘર્ષ માત્ર એટલા માટે હતો કે જાહેર ભરતી પ્રક્રિયા વધુ પારદર્શક બને, વધુ વિશ્વસનીય બને અને દરેક ઉમેદવારને સમાન તક મળે. મેં જીવનમાં એક વાત શીખી છે, પદ છોડવું સરળ છે, પરંતુ પદ પર રહીને પ્રામાણિક પરિવર્તન લાવવું મુશ્કેલ છે. મેં મુશ્કેલ માર્ગ પસંદ કર્યો, કારણ કે મારા માટે વ્યક્તિગત સુખાકારી કરતાં સંસ્થાકીય સુધારો વધુ મહત્ત્વનો હતો. સહેલો માર્ગ વ્યક્તિને બચાવે છે, પરંતુ મુશ્કેલ માર્ગ ઇતિહાસ રચે છે. મારા માટે આ માત્ર એક વ્યક્તિગત નિર્ણય નહોતો. આ નિર્ણય મારા પૂર્વજોએ આપેલા સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ હતો.

મારા પિતાએ મને શીખવ્યું હતું કે,

"જવાબદારી સ્વીકારી હોય, તો અંત સુધી નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવવી."

કદાચ એ જ સંસ્કારોએ મને તે દિવસે રાજીનામું આપતાં રોક્યો. અને કદાચ એ જ કારણ છે કે આજે હું આ નિર્ણયને મારા જાહેર જીવનની સૌથી મોટી સિદ્ધિઓમાંનો એક માનું છું. મને વિશ્વાસ છે કે જાહેર જીવનમાં કોઈપણ પરિવર્તન બહારથી નહીં, પરંતુ સંસ્થાની અંદરથી શરૂ થાય છે. અને તે પરિવર્તનની શરૂઆત હંમેશાં એક વ્યક્તિના અંતરાત્માના નિર્ણયથી થાય છે.

“એક ક્ષણ માટે મેં હોદ્દો છોડવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ અંતરાત્માએ કહ્યું, ‘ભાગી જવાથી પરિવર્તન આવતું નથી; પરિવર્તન માટે અડગ રહેવું પડે”.

“જો હું તે દિવસે ચાલ્યો ગયો હોત, તો કદાચ મનને શાંતિ મળી હોત; પરંતુ સંસ્થા માટે કંઈક કરવાની તક ગુમાવી હોત.”

“મારા જીવનનો સૌથી મોટો નિર્ણય રાજીનામું આપવાનો નહોતો; રાજીનામું ન આપવાનો હતો.”

“સાચો જાહેર સેવક મુશ્કેલી જોઈને પાછો નથી હટતો; તે મુશ્કેલીની વચ્ચે રહીને વ્યવસ્થાને વધુ સારી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.”

મારા અંતરાત્માનો સંવાદ

મારા જીવનમાં ઘણી વખત એવા નિર્ણયો આવ્યા છે, જ્યાં હોદ્દા કરતાં સિદ્ધાંતો મોટા લાગ્યા છે. ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં પણ એક એવી ક્ષણ આવી હતી, જ્યારે મને લાગ્યું કે કદાચ આ જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ જવું વધુ સરળ રહેશે. પરંતુ પછી મારા અંતરાત્માએ મને એક પ્રશ્ન પૂછ્યો,

“શું તું અહીં સન્માન મેળવવા આવ્યો છે કે પરિવર્તન લાવવા?”

આ પ્રશ્નનો જવાબ મારા સમગ્ર જીવનનો માર્ગ બદલી ગયો.

મેં મારી જાતને કહ્યું,

“જો હું આજે અહીંથી જતો રહીશ, તો કદાચ મને વ્યક્તિગત શાંતિ મળી જશે, પરંતુ જે પરિવર્તનની જરૂર હું અનુભવું છું, તે માટે પ્રયત્ન કોણ કરશે?”

મને મારા પૂર્વજો યાદ આવ્યા. તેમણે ક્યારેય મુશ્કેલીઓથી ભાગવાનું શીખવ્યું નહોતું.

તેમણે શીખવ્યું હતું કે,

“પરિસ્થિતિ અનુકૂળ ન હોય ત્યારે જ માણસનું સાચું ચારિત્ર્ય દેખાય છે.”

મેં મારા પિતાના શબ્દો યાદ કર્યા. તેમણે કહ્યું હતું,

“જવાબદારી સ્વીકાર્યા પછી અધવચ્ચે પાછા ફરવું નહીં.”

મને મારા માતાના સંસ્કારો યાદ આવ્યા. તેમણે હંમેશાં શીખવ્યું હતું,

“સાચા માર્ગ ઉપર ચાલનારને ક્યારેક એકલા ચાલવું પડે, પરંતુ અંતે સત્યનો માર્ગ જ જીતે છે.”

મેં નક્કી કર્યું કે, હું મુશ્કેલીઓથી ભાગીશ નહીં. હું કોઈ વ્યક્તિ સામે લડીશ નહીં. હું માત્ર વ્યવસ્થાને વધુ સારી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરીશ. હું બંધારણને મારા માર્ગદર્શક તરીકે સ્વીકારીને કાર્ય કરીશ. મારા જીવનનો એ નિર્ણય આજે પણ મારા માટે સૌથી મોટો આત્મસંતોષ છે. કારણ કે આજે હું વિશ્વાસપૂર્વક કહી શકું છું કે મેં હોદ્દા કરતાં કર્તવ્યને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું. મેં સત્તા કરતાં સિદ્ધાંતોને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું. અને મેં વ્યક્તિગત સુખ કરતાં જાહેર હિતને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું. આજે જ્યારે યુવાનો મને પૂછે છે કે જાહેર જીવનમાં સૌથી મોટી સફળતા શું છે, ત્યારે હું માત્ર એક જ જવાબ આપું છું,

"જ્યારે તમારું અંતરાત્મા તમારા નિર્ણયો ઉપર ગર્વ અનુભવે, ત્યારે સમજો કે તમે સફળ થયા છો."

મારા જીવનની સૌથી મોટી કમાણી કોઈ હોદ્દો નથી. કોઈ સત્તા નથી. કોઈ સન્માન પણ નથી.

મારી સૌથી મોટી કમાણી એ છે કે આજે પણ હું મારા અંતરાત્માની સામે નિર્ભય ઊભો રહી શકું છું.

"તે દિવસે મેં બે રસ્તા જોયા હતા, એક સરળ હતો, રાજીનામાનો; બીજો મુશ્કેલ હતો, પરિવર્તનનો. મેં મુશ્કેલ રસ્તો પસંદ કર્યો, કારણ કે ઇતિહાસ હંમેશાં સરળ રસ્તો પસંદ કરનારાઓ નહીં, પરંતુ પરિવર્તન માટે અડગ રહેનારાઓને યાદ રાખે છે."

"જાહેર જીવનમાં સૌથી મોટી લડાઈ કોઈ વ્યક્તિ સામે નથી હોતી; તે પોતાના અંતરાત્મા સાથેની હોય છે."

"હોદ્દો છોડવો સરળ છે, પરંતુ હોદ્દાની જવાબદારી નિભાવવી મુશ્કેલ છે. મેં મુશ્કેલ માર્ગ પસંદ કર્યો."

"સંસ્થાઓ વ્યક્તિથી મોટી હોય છે. વ્યક્તિ આવે છે અને જાય છે, પરંતુ જો તે સંસ્થામાં વિશ્વાસ, પારદર્શિતા અને ન્યાયના થોડાક બીજ વાવી જાય, તો તેનું જીવન સફળ ગણાય."

"મારા માટે GPSC માત્ર એક હોદ્દો નહોતો; તે ભારતના બંધારણ પ્રત્યેની મારી નિષ્ઠાની કસોટી હતી."

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગનો ઐતિહાસિક વિદાય સમારંભ કર્તવ્યનિષ્ઠાને મળેલું એક અવિસ્મરણીય સન્માન

માણસના જીવનમાં કેટલીક ક્ષણો એવી હોય છે, જે વર્ષો સુધી કરેલા કાર્યનું મૌન મૂલ્યાંકન બની રહે છે. આવા પ્રસંગો કોઈ પુરસ્કાર કે પદ કરતાં પણ વધારે મૂલ્યવાન હોય છે, કારણ કે તેમાં વ્યક્તિના ચારિત્ર્ય, કાર્યપદ્ધતિ અને કર્તવ્યનિષ્ઠાની સંસ્થાકીય સ્વીકૃતિ સમાયેલી હોય છે. ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)માં મારા કાર્યકાળની પૂર્ણાહુતિ પછી યોજાયેલ સત્તાવાર

વિદાય સમારંભ (Farewell Ceremony) મારા જીવનની એવી જ એક અવિસ્મરણીય અને ઐતિહાસિક ઘટના છે. જ્યારે મેં ૪ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૬ના રોજ ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના સભ્ય તરીકે શપથ ગ્રહણ કર્યો હતો, ત્યારે મેં મનમાં એક જ સંકલ્પ કર્યો હતો કે આ હોદ્દાને હું ક્યારેય વ્યક્તિગત ગૌરવનું સાધન નહીં બનાવું. આ પદ મારા માટે ભારતના બંધારણ પ્રત્યેની નિષ્ઠા, જાહેર વિશ્વાસનું રક્ષણ અને લાખો યુવાનોના ભવિષ્ય પ્રત્યેની જવાબદારીનું પ્રતીક હતું. મારા સમગ્ર કાર્યકાળ દરમિયાન મેં ક્યારેય કોઈ નિર્ણય વ્યક્તિગત લાભ કે પ્રસિદ્ધિના હેતુથી લીધો નહોતો. દરેક નિર્ણય પાછળ એક જ વિચાર રહ્યો,

"શું આ નિર્ણય બંધારણની ભાવના અને જાહેર હિતને વધુ મજબૂત બનાવે છે?"

વર્ષો સુધી ભરતી પ્રક્રિયાઓ, ઇન્ટરવ્યૂ, નીતિગત ચર્ચાઓ અને સંસ્થાકીય જવાબદારીઓ નિભાવ્યા પછી જ્યારે મારા કાર્યકાળની પૂર્ણાહુતિનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે મેં તેને જીવનના એક સામાન્ય વળાંક તરીકે સ્વીકાર્યો. પરંતુ મારા સહકર્મીઓ અને ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગે મારા માટે એક એવી ક્ષણ સર્જી, જેની મેં ક્યારેય કલ્પના પણ કરી નહોતી.

મારા સન્માનમાં ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ દ્વારા સત્તાવાર વિદાય સમારંભ યોજવામાં આવ્યો. તે ક્ષણે મારા મનમાં કોઈ ગર્વ નહોતો. મારા મનમાં માત્ર કૃતજ્ઞતા હતી. મને લાગ્યું કે આ સન્માન કોઈ વ્યક્તિને મળતું નથી; તે તેના કાર્યને, તેની નિષ્ઠાને અને તેના કર્તવ્યને મળતું હોય છે. મારી જાણ મુજબ તથા ઉપલબ્ધ માહિતીના આધારે, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના ઇતિહાસમાં મારા પહેલાં નિવૃત્ત થયેલા સભ્યો માટે આવા પ્રકારનો સત્તાવાર વિદાય સમારંભ યોજાયો હોવાનો કોઈ દસ્તાવેજી સંદર્ભ મારી જાણમાં નથી. તે જ રીતે, મારા પછી નિવૃત્ત થયેલા સભ્યો માટે પણ આવા સમારંભનું આયોજન થયું હોવાની માહિતી મારી પાસે ઉપલબ્ધ નથી. જો આ ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિ ભવિષ્યમાં પણ દસ્તાવેજોથી સમર્થિત રહે, તો મારા માટે આયોજિત આ વિદાય સમારંભ માત્ર એક ઔપચારિક કાર્યક્રમ નહીં, પરંતુ ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર સંસ્થાકીય ઘટના તરીકે યાદ રહેશે.

પરંતુ હું આ ઘટનાને વ્યક્તિગત ગૌરવ તરીકે જોવાનું યોગ્ય માનતો નથી. મારા માટે તેનું સાચું મહત્ત્વ એમાં છે કે એક બંધારણીય સંસ્થાએ પોતાના એક સભ્યની નિષ્ઠા, પારદર્શિતા અને કર્તવ્ય પ્રત્યેના સમર્પણને જાહેર રીતે સન્માનિત કર્યું. જાહેર જીવનમાં સૌથી મોટું સન્માન કોઈ ચંદ્રક નથી. કોઈ હોદ્દો નથી. કોઈ સત્તા નથી. સૌથી મોટું સન્માન એ છે કે કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી પણ સંસ્થા આપને સ્નેહ, આદર અને વિશ્વાસ સાથે યાદ રાખે.

આ વિદાય સમારંભે મને મારા સમગ્ર કાર્યકાળની અનેક યાદો ફરી જીવંત કરી દીધી.

શપથ ગ્રહણનો દિવસ...

લાખો યુવાનોના ભવિષ્ય સાથે જોડાયેલા નિર્ણયો... સંસ્થાકીય સુધારાઓ માટે થયેલા પ્રયત્નો...

પારદર્શિતા માટેની ચર્ચાઓ... બંધારણીય મૂલ્યોને વધુ મજબૂત બનાવવા માટેના વિચારો... અને સૌથી વધુ, યોગ્ય ઉમેદવારને ન્યાય મળતો જોવાનો આંતરિક સંતોષ. આ બધી જ ક્ષણો મારી આંખો સામે ફરી જીવંત થઈ ગઈ. મને તે દિવસે એક વાત ખૂબ જ સ્પષ્ટ સમજાઈ, સંસ્થા ક્યારેય વ્યક્તિને તેના હોદ્દા માટે યાદ રાખતી નથી; તે તેના ચારિત્ર્ય અને કર્તવ્યનિષ્ઠા માટે યાદ રાખે છે.

મારા માટે આ વિદાય સમારંભ કોઈ અંત નહોતો. તે મારા જાહેર જીવનના એક અધ્યાયની પૂર્ણાહુતિ અને નવા અધ્યાયની શરૂઆત હતો. આજે પણ જ્યારે હું તે દિવસને યાદ કરું છું, ત્યારે મારા મનમાં ગર્વ કરતાં વધુ જવાબદારીની લાગણી જન્મે છે. કારણ કે તે દિવસ મને સતત યાદ અપાવે છે કે જાહેર જીવનમાં કરેલું નિઃસ્વાર્થ કાર્ય ક્યારેય વ્યર્થ જતું નથી. તેનો પ્રતિસાદ ક્યારેક શબ્દોમાં મળે છે. ક્યારેક મૌનમાં મળે છે. અને ક્યારેક આવા અવિસ્મરણીય સન્માનના સ્વરૂપે મળે છે. હું આ વિદાય સમારંભને મારા જીવનની વ્યક્તિગત સિદ્ધિ તરીકે નથી જોતો. હું તેને ભારતના બંધારણીય મૂલ્યો, જાહેર વિશ્વાસ અને કર્તવ્યનિષ્ઠાને મળેલા સન્માન તરીકે જોવું વધુ યોગ્ય માનું છું.

મારા માટે આ સન્માનનો સાચો અધિકાર મારા માતા-પિતા, મારા પૂર્વજો, મારા શિક્ષકો, મારા સહકર્મીઓ અને તે લાખો યુવાનોનો છે, જેમના વિશ્વાસે મને આ જવાબદારી નિભાવવાની શક્તિ આપી. આજે પણ હું એટલું જ માનું છું, હોદ્દો સમય સાથે પૂર્ણ થઈ જાય છે, પરંતુ કર્તવ્યનિષ્ઠાથી કમાયેલો વિશ્વાસ ક્યારેય પૂર્ણ થતો નથી.

"હોદ્દો નિવૃત્ત થઈ શકે છે, પરંતુ કર્તવ્યનિષ્ઠાને મળેલું સન્માન ઇતિહાસમાં જીવંત રહે છે."

"મારા માટે GPSCનો વિદાય સમારંભ માત્ર વિદાય નહોતો; તે જાહેર જીવનમાં નિષ્ઠાપૂર્વક નિભાવેલી જવાબદારીને મળેલો સંસ્થાકીય અભિવાદન હતો."

"જાહેર જીવનમાં સૌથી મોટું સન્માન એ નથી કે લોકો તમને ઓળખે; પરંતુ એ છે કે તમે જે સંસ્થાની સેવા કરી હોય, તે સંસ્થા તમને સન્માનપૂર્વક યાદ રાખે."

"વ્યક્તિ એક દિવસ નિવૃત્ત થાય છે, પરંતુ તેના સિદ્ધાંતો અને કર્તવ્યનિષ્ઠા સંસ્થાની સંસ્કૃતિનો ભાગ બની જાય, તે જ સાચી સફળતા છે."

"મારા માટે આ વિદાય સમારંભ કોઈ અંતિમ વિદાય નહોતો; તે મારા જાહેર જીવનના મૂલ્યોને મળેલો નિઃશબ્દ સ્વીકાર હતો."

GPSC Farewell Ceremony - A Historic Moment

મારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ હોદ્દા કરતાં કર્તવ્યનું ગૌરવ

જ્યારે હું આજે ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગમાં વિતાવેલા મારા કાર્યકાળને જોઉં છું, ત્યારે ઘણા લોકો મને પૂછે છે,

"તમારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ શું હતી?"

શું મારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગનો સભ્ય બનવાની હતી? શું તે એક બંધારણીય હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવાની હતી? શું તે જાહેર જીવનમાં પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મેળવવાની હતી?

મારા માટે આ તમામ પ્રશ્નોનો જવાબ સ્પષ્ટ છે - ના.

મારા માટે સૌથી મોટી સિદ્ધિ કોઈ હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રસંગ નહોતો. મારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ હતી કે મને એક એવી બંધારણીય સંસ્થામાં કાર્ય કરવાનો અવસર મળ્યો, જ્યાં હું વ્યક્તિ કરતાં વ્યવસ્થાને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરી શક્યો. હું GPSCમાં હોદ્દો ભોગવવા માટે ગયો નહોતો. હું ત્યાં સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે પણ ગયો નહોતો. હું ત્યાં ગયો હતો એક જ ધ્યેય સાથે, આ સંસ્થાને વધુ વિશ્વસનીય, વધુ પારદર્શક અને વધુ ન્યાયપૂર્ણ બનાવવા માટે મારી શક્તિ મુજબ યોગદાન આપવું. મારા માટે સાચી સફળતા એ નહોતી કે લોકો મને "GPSCના સભ્ય" તરીકે ઓળખે.

મારા માટે સાચી સફળતા એ હતી કે ભરતી પ્રક્રિયા પ્રત્યે યુવાનોનો વિશ્વાસ વધુ મજબૂત બને.

જો કોઈ ઉમેદવારને એવું લાગ્યું હોય કે,

"મારું મૂલ્યાંકન મારી પ્રતિભાના આધારે થયું છે,"

તો હું માનું છું કે મારા જાહેર જીવનનું કાર્ય સફળ રહ્યું. મારા કાર્યકાળ દરમિયાન મેં સતત એક જ વિચારને કેન્દ્રમાં રાખ્યો, પ્રક્રિયા વ્યક્તિથી મોટી હોવી જોઈએ. કારણ કે જ્યારે પ્રક્રિયા મજબૂત બને છે, ત્યારે વ્યક્તિ બદલાય છતાં ન્યાય જીવંત રહે છે. મારા પ્રયત્નોનો કેન્દ્ર કોઈ એક ઉમેદવાર નહોતો. કોઈ એક વર્ગ નહોતો. કોઈ એક સમાજ નહોતો. મારો કેન્દ્રબિંદુ માત્ર ભારતનું બંધારણ હતું. હું હંમેશાં માનતો રહ્યો છું કે જાહેર સેવા આયોગનું સૌથી મોટું કર્તવ્ય એ છે કે પ્રતિભાને તેની યોગ્ય ઓળખ મળે. પ્રતિભાને કોઈ ભલામણની જરૂર ન પડે. પ્રતિભાને કોઈ ઓળખાણની જરૂર ન પડે. પ્રતિભાને માત્ર સમાન તક મળે. અને ત્યારબાદ તે પોતાનું સ્થાન પોતાની મહેનત અને યોગ્યતાના આધારે પ્રાપ્ત કરે. આ જ વિચારથી પ્રેરાઈને મેં સમગ્ર કાર્યકાળ દરમિયાન પારદર્શિતા, સમાનતા અને ન્યાયને કેન્દ્રમાં રાખીને કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મારા માટે સૌથી મોટો પુરસ્કાર કોઈ ચંદ્રક નહોતો. કોઈ સન્માનપત્ર નહોતું. કોઈ હોદ્દો પણ નહોતો. મારો સૌથી મોટો પુરસ્કાર તે આંતરિક સંતોષ હતો, જ્યારે હું જોતો હતો કે યોગ્ય ઉમેદવારને તેની યોગ્યતા મુજબ સ્થાન મળી રહ્યું છે. મારા માટે તે ક્ષણ કોઈપણ જાહેર સન્માન કરતાં અનેકગણી મોટી હતી. આજે હું નિઃસંકોચ કહી શકું છું કે મેં મારા કાર્યકાળ દરમિયાન સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો ક્યારેય કર્યો નથી. પરંતુ મેં હંમેશાં સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન જરૂર કર્યો છે.

મારા માટે જાહેર જીવનનો અર્થ સત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો નહોતો. જાહેર જીવનનો અર્થ જવાબદારી નિભાવવાનો હતો. મારા માટે હોદ્દો ક્યારેય અંતિમ લક્ષ્ય નહોતું. હોદ્દો તો માત્ર સમાજ અને બંધારણની સેવા કરવાનો એક માર્ગ હતો. જો મારા પ્રયત્નોથી ભરતી પ્રક્રિયામાં વિશ્વાસ વધ્યો હોય... જો મારા કાર્યથી કોઈ પ્રતિભાશાળી યુવાનને ન્યાય મળ્યો હોય... જો મારા નિર્ણયોથી કોઈ ઉમેદવારનું ભવિષ્ય વધુ નિષ્પક્ષ પ્રક્રિયા દ્વારા ઘડાયું હોય... તો હું તેને મારા સમગ્ર જાહેર જીવનની સૌથી મોટી સિદ્ધિ માનું છું.

આજે પણ હું એટલું જ માનું છું કે જાહેર જીવનમાં વ્યક્તિનું સાચું મૂલ્યાંકન તેના હોદ્દાથી થતું નથી. તેના નિર્ણયો દ્વારા થાય છે. તેની નિષ્પક્ષતા દ્વારા થાય છે. તેના ચારિત્ર્ય દ્વારા થાય છે. અને સૌથી વધુ, તેના અંતરાત્મા દ્વારા થાય છે. મારા માટે GPSCનો કાર્યકાળ એક બંધારણીય જવાબદારી હતી. એક નૈતિક યાત્રા હતી. એક આંતરિક સાધના હતી. અને તે સાધનાનો સૌથી મોટો પ્રસાદ હતો, અંતરાત્માનો સંતોષ.

"હું GPSCમાં હોદ્દો ભોગવવા માટે ગયો નહોતો; હું સંસ્થાને વધુ વિશ્વસનીય બનાવવા માટે ગયો હતો."

"મારા માટે સૌથી મોટો પુરસ્કાર કોઈ મેડલ નહોતો; પરંતુ જ્યારે યોગ્ય ઉમેદવારને ન્યાય મળતો જોયો, ત્યારે મળેલો આંતરિક સંતોષ હતો."

"બંધારણની ભાવના માત્ર પુસ્તકમાં નથી જીવતી; તે ભરતી પ્રક્રિયાની નિષ્પક્ષતા, સમાન તક અને જાહેર વિશ્વાસમાં જીવંત રહે છે."

"સાચો જાહેર સેવક પોતાનું નામ ઇતિહાસમાં લખાવવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી; તે એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, જેને ઇતિહાસ ગૌરવથી યાદ રાખે."

"મારી સૌથી મોટી સિદ્ધિ હોદ્દો પ્રાપ્ત કરવી નહોતી; પરંતુ હોદ્દાની ગૌરવપૂર્ણ પરંપરાને મારી નિષ્ઠાથી વધુ મજબૂત બનાવવાનો પ્રયત્ન હતો."

"જાહેર જીવનમાં માણસની સૌથી મોટી ઓળખ તેના હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ તે હોદ્દા ઉપર રહીને સમાજ માટે સર્જેલા વિશ્વાસથી થાય છે."

GPSCમાંથી હું શીખ્યો:

૧. બંધારણ વ્યક્તિ કરતાં મોટું છે.
૨. પારદર્શિતા વિશ્વાસની જનની છે.
૩. પ્રતિભાને ઓળખની જરૂર નથી.
૪. જાહેર સેવા એટલે જવાબદારી.
૫. હોદ્દો અસ્થાયી છે, ચારિત્ર્ય કાયમી છે.
૬. નિર્ણય પહેલાં અભ્યાસ જરૂરી છે.
૭. નિષ્પક્ષતા દાખવવી પણ એટલી જ જરૂરી છે.
૮. સાચો સુધારો અંદરથી શરૂ થાય છે.
૯. સત્તા નહીં, સેવા સૌથી મોટી છે.
૧૦. અંતરાત્મા સૌથી મોટો ન્યાયાધીશ છે.

ભાગ - ૭

લેખન અને સાહિત્ય

33

લેખનયાત્રાની શરૂઆત

કલમ દ્વારા સમાજજાગૃતિની યાત્રા

અનુભવોમાંથી વિચાર, વિચારમાંથી શબ્દ અને શબ્દમાંથી ઇતિહાસ સુધી **"લખવાનું મેં પ્રસિદ્ધિ મેળવવા માટે શરૂ કર્યું નહોતું; સમયના પ્રવાહમાં વિસરાઈ રહેલા અનુભવો, સંઘર્ષો, જીવનમૂલ્યો અને ઇતિહાસને આવનારી પેઢી માટે સાચવવા મેં કલમ હાથમાં લીધી હતી."** મારા જીવનમાં લેખન કોઈ પૂર્વનિયોજિત વ્યવસાય તરીકે આવ્યું નહોતું. બાળપણથી મેં સાહિત્યકાર બનવાનું સ્વપ્ન જોયું નહોતું, કે એક દિવસ અનેક પુસ્તકોનો લેખક બનીશ એવી કલ્પના પણ કરી નહોતી. મારું જીવન તો સંઘર્ષ, પરિશ્રમ, વેપાર, સમાજસેવા, જાહેર જવાબદારીઓ અને સતત મળતા માનવીય અનુભવો વચ્ચે ઘડાતું રહ્યું. પરંતુ જીવનના દરેક પડાવે કોઈ ને કોઈ વિચાર મારા અંતરમાં શાંતિથી સ્થાન લેતો ગયો. બાળપણની સ્મૃતિઓ, પૂર્વજોની ગાથાઓ, પરિવારના સંસ્કારો, ગામડાનું સહજીવન, વેપારના અનુભવો, જાહેર જીવનની જવાબદારીઓ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો અને સમાજમાં દેખાતી અસમાનતાઓ, આ બધું મારા અંતરમાં ધીમે ધીમે એક એવા ગ્રંથનું સર્જન કરતું રહ્યું, જે હજુ કાગળ ઉપર આવ્યું નહોતું.

હકીકતમાં, મેં જીવનને લખવાનું શરૂ કર્યું તે પહેલાં જ જીવન મને લખી રહ્યું હતું.

લખવાનું કેમ શરૂ કર્યું?

એકાંતમાંથી જન્મેલો આત્મસંવાદ

જીવનની વ્યસ્તતા વચ્ચે ક્યારેક એવી ક્ષણ આવે છે, જ્યારે માણસ બહારની દુનિયાથી થોડા સમય માટે દૂર થઈ પોતાના અંતરના અવાજને સાંભળે છે. મારા જીવનમાં પણ એવી જ એક ક્ષણે લેખનનું પ્રથમ બીજ અંકુરિત થયું. એક દિવસ હું મારી ચેમ્બરમાં એકલો બેઠો હતો. બહાર બધું સામાન્ય હતું, પરંતુ મારા મનમાં વિચારોનું મોજું ઉછળી રહ્યું હતું. થોડો સમય મૌન રહ્યો. પછી ધીમે ધીમે ઊભો થઈ દીવાલ તરફ ચાલ્યો. ત્યાં ભારતના બંધારણની આમુખની પ્રતિ મૂકેલી હતી. મારી નજર તેના પર સ્થિર થઈ ગઈ. જીવનના દરેક કપરા સમયમાં મને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો અને ભારતના બંધારણના મૂલ્યોમાંથી નવી શક્તિ મળી છે. તે દિવસે પણ સ્વતંત્રતા, સમાનતા, ન્યાય અને બંધુત્વના શબ્દોએ મને ફરી આત્મમંથન તરફ દોર્યો.

હું પાછો મારી ખુરશી ઉપર આવીને બેઠો. આંખો બંધ કરી જીવનની આખી યાત્રાને મનમાં ફરી જીવવા લાગ્યો -

બાળપણ... શિક્ષણ... સંઘર્ષ... હીરાના ઉદ્યોગ સાથેનો સંબંધ... વેપારની શરૂઆત... સફળતા અને નિષ્ફળતાના અનુભવો... સમાજસેવા...જાહેર જીવન.... અને અનેક એવા પ્રસંગો, જેણે મારા વ્યક્તિત્વને ઘડ્યું.

આ દરમિયાન મારા મનમાં એક પ્રશ્ન ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે ઊભો થયો-

"જો મારા જીવનના આ અનુભવો મારી સાથે જ સમાપ્ત થઈ જશે, તો આવનારી પેઢી સુધી શું પહોંચશે?"

આ પ્રશ્ને મને અંદરથી સ્પર્શી લીધો.

મને સમજાયું કે વ્યક્તિનું જીવન માત્ર તેના માટે નથી. તેમાં પરિવારનો ઇતિહાસ, સમાજના અનુભવો, સમયની સાક્ષી અને આવનારી પેઢી માટેના જીવનપાઠ સમાયેલા હોય છે. જો આ બધું લખાશે નહીં, તો સમય ધીમે ધીમે તેને પોતાની સાથે લઈ જશે. એ જ ક્ષણે મેં નિર્ણય કર્યો કે મારા જીવનપ્રવાસ, મારા પૂર્વજોની ગાથા, મારા જાહેર જીવનના અનુભવો અને સમાજમાંથી મળેલા જીવનપાઠને શબ્દોનું સ્વરૂપ આપવું જોઈએ.

આ નિર્ણય કોઈ લેખક બનવાની મહત્ત્વાકાંક્ષામાંથી જન્મ્યો નહોતો. તે એક જવાબદારીમાંથી જન્મ્યો હતો. મને લાગ્યું કે મારા જીવનમાં જે કંઈ મેં જોયું, શીખ્યું અને અનુભવ્યું છે, તે માત્ર મારી સ્મૃતિમાં જ મર્યાદિત ન રહેવું જોઈએ. તે સમાજની સામૂહિક સ્મૃતિનો પણ એક ભાગ બનવું જોઈએ. એ જ દિવસથી મારી લેખનયાત્રાની સાચી શરૂઆત થઈ.

જીવન પહેલું પુસ્તક હતું સંઘર્ષે શબ્દોને ઊંડાણ આપ્યું.

લેખક બનતાં પહેલાં જીવનએ મને એક વાચક બનાવ્યો - પરિસ્થિતિઓનો વાચક, માણસોના સ્વભાવનો વાચક અને સમયના પરિવર્તનોનો વાચક. મારું બાળપણ સંપૂર્ણ સુવિધાઓ વચ્ચે પસાર થયું નહોતું. શિક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરવો પડ્યો. પરિવારની પરિસ્થિતિઓ અને રોજગારની જરૂરિયાતને કારણે જીવનમાં નાની વયે જ જવાબદારીનો સ્પર્શ થયો. હીરાના કામથી લઈને વેપાર અને જાહેર જીવન સુધીની યાત્રાએ મને શીખવ્યું કે જીવન હંમેશાં સીધી રેખામાં આગળ વધતું નથી.

ક્યારેક સફળતા મળી. ક્યારેક નુકસાન થયું. ક્યારેક વિશ્વાસ મળ્યો. ક્યારેક વિશ્વાસની કસોટી થઈ. ક્યારેક લોકો સાથે રહ્યા. ક્યારેક એકલા આગળ વધવું પડ્યું. પરંતુ દરેક અનુભવ મારા અંતરમાં કોઈ ને કોઈ વિચાર મૂકી ગયો.

વેપાર ક્ષેત્રે કાર્ય કરતાં મેં લોકોના સ્વભાવ, સંબંધો અને વ્યવહારને નજીકથી સમજ્યા. જીવનના ઉતાર-ચઢાવે શીખવ્યું કે સમૃદ્ધિ સ્થાયી નથી અને સંઘર્ષ અંતિમ નથી. માણસમાં ફરી ઊભા થવાની તૈયારી હોય, તો નિષ્ફળતા પણ નવી શરૂઆતનું દ્વાર બની શકે છે. આ અનુભવોએ મારી ભાષાને માત્ર શબ્દો નહીં, પરંતુ જીવનનો સ્પર્શ આપ્યો. તેથી મારા લેખનમાં સિદ્ધાંતો કરતાં અનુભવો વધુ છે અને કલ્પના કરતાં જીવનનું સત્ય વધુ છે.

બોલવાથી લખવા સુધી શબ્દોની સ્થાયી શક્તિનો અનુભવ

જાહેર જીવન અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ દરમિયાન મને અનેક મંચો ઉપર બોલવાનો અવસર મળ્યો. ભાષણો દ્વારા લોકોને વિચાર પહોંચાડવો, યુવાનો સાથે સંવાદ કરવો અને સમાજના પ્રશ્નો વિશે જાગૃતિ લાવવી – આ બધું મારી યાત્રાનો મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ રહ્યું.

પરંતુ સમય સાથે એક વાત સમજાઈ: સભા પૂર્ણ થાય છે. શ્રોતાઓ વિખેરાઈ જાય છે. ભાષણનો અવાજ ધીમે ધીમે સ્મૃતિમાં ઓગળી જાય છે. પરંતુ લખાયેલો શબ્દ સમયને પાર કરી શકે છે. પુસ્તક વાચકના હાથમાં પહોંચ્યા પછી લેખકની હાજરી વગર પણ બોલતું રહે છે. એક વિચાર અનેક શહેરો, રાજ્યો, ભાષાઓ અને પેઢીઓ સુધી પહોંચી શકે છે. આ અનુભૂતિએ મને લેખન તરફ વધુ ગંભીરતાથી વાળ્યો. ખાસ કરીને ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા દરમિયાન સમગ્ર ગુજરાતમાં લોકો સાથેના સંવાદે મને સમજાવ્યું કે વિચારને સ્થાયી બનાવવો હોય, તો તેને પુસ્તકનું સ્વરૂપ આપવું જરૂરી છે. આ યાત્રા મારા જાહેર જીવનથી સાહિત્યિક જીવન તરફ લઈ જનાર એક મહત્ત્વપૂર્ણ સેતુ બની. મારા અંદરના વક્તાએ તત્કાલીન સમાજ સાથે વાત કરી; પરંતુ મારા અંદરના લેખકે ભાવિ પેઢી સાથે વાત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

પ્રથમ પુસ્તક તરફનું પ્રથમ પગલું

પરિવારની સ્મૃતિને દસ્તાવેજ બનાવવાનો સંકલ્પ

લેખન કોઈ એક દિવસમાં જન્મતું નથી. તે વર્ષોના અનુભવ, સંવેદનાઓ, સંઘર્ષ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીમાંથી ધીમે ધીમે આકાર લે છે. મારા જીવનમાં પણ લેખનયાત્રાનો આરંભ કોઈ લેખક બનવાની મહત્ત્વાકાંક્ષાથી થયો નહોતો; પરંતુ સમાજ, ઇતિહાસ અને પરિવારના મૂલ્યોને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે જાળવી રાખવાની આંતરિક તલપમાંથી થયો હતો.

જ્યારે જ્યારે મને તે સમયના ગુજરાતના માનનીય મુખ્યમંત્રી અને હાલના ભારતના માનનીય પ્રધાનમંત્રી **શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી**ને મળવાનો અવસર મળતો, ત્યારે તેઓ વારંવાર મને એક જ વાત કહેતા:

“નાથુ, તારે સોસા પરિવાર વિશે પુસ્તક લખવું જોઈએ.”

તેમના આ શબ્દો મારા મનમાં સતત ગુંજતા રહેતા. મને પણ લાગતું કે અમારા પરિવારના લગભગ અઢી સદીના ઇતિહાસ, પૂર્વજોની માણસાઈ, વિશ્વાસ પર આધારિત ધિરાણ પરંપરા, સામાજિક મૂલ્યો અને પેઢી દર પેઢી જીવંત રહેલા સંસ્કારોને દસ્તાવેજી સ્વરૂપ મળવું જોઈએ. પરંતુ તે સમયે મને એક પ્રશ્ન સતત સતાવતો હતો - **“હું મારા પોતાના પરિવાર વિશે પુસ્તક કેવી રીતે લખી શકું?”**

મને લાગતું હતું કે લેખન માત્ર લાગણીઓથી શક્ય નથી; તેના માટે વિષયનું ઊંડું અધ્યયન, સંશોધન અને અભિવ્યક્તિની પરિપક્વતા પણ એટલી જ જરૂરી છે. તેથી મેં મારા જીવનના પ્રથમ પુસ્તક માટે એવો વિષય પસંદ કર્યો, જે મારા સામાજિક કાર્ય સાથે પણ સીધો જોડાયેલો હતો. તે સમયગાળામાં મને **ગુજરાત રાજ્યમાં "ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર સન્માન યાત્રા"ના રાજ્ય ઇન્ચાર્જ** તરીકે જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી. સમગ્ર ગુજરાતમાં સતત પ્રવાસ દરમિયાન મને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોને સમજવાનો, વિવિધ સમાજના લોકો સાથે સંવાદ કરવાનો અને તેમના જીવનકાર્ય વિશે લોકોના અભિપ્રાયો સાંભળવાનો વિશાળ અવસર મળ્યો. આ સમગ્ર અનુભવે મારા મનમાં એક નવી વિચારયાત્રા શરૂ કરી. મને લાગ્યું કે જો બાબાસાહેબના રાષ્ટ્રનિર્માણમાં આપેલા યોગદાનને સરળ અને અસરકારક ભાષામાં લોકો સુધી પહોંચાડી શકાય, તો તે સમાજ માટે એક નાનકડું યોગદાન બની શકે. આ વિચારમાંથી મારા પ્રથમ પુસ્તક **"રાષ્ટ્રનિર્માણના શિલ્પી : ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર"**નો જન્મ થયો. આ પુસ્તક મારા માટે માત્ર લેખનનો પ્રથમ પ્રયાસ નહોતો; તે સંશોધન, અભ્યાસ અને દસ્તાવેજીકરણની શાળામાં લીધેલું પ્રથમ પગલું હતું. આ પુસ્તક લખતાં મેં અનુભવ્યું કે કોઈપણ વિષયને શબ્દ આપતાં પહેલાં તેને હૃદયથી જીવવું પડે છે. બાબાસાહેબના જીવન, વિચારો અને કાર્યનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં મારી લેખનશૈલી પણ ધીમે ધીમે પરિપક્વ બનતી ગઈ. મારું પ્રથમ પુસ્તક પૂર્ણ થયા પછી મને આત્મવિશ્વાસ મળ્યો કે હવે હું મારા પોતાના પરિવારના ઇતિહાસને પણ જવાબદારીપૂર્વક શબ્દ આપી શકીશ. પરંતુ ત્યારે પણ મેં એક મહત્ત્વપૂર્ણ નિર્ણય લીધો. મેં વિચાર્યું કે પોતાના પરિવાર વિશેનું પ્રથમ પુસ્તક કોઈ પ્રતિષ્ઠિત અને અનુભવી સાહિત્યકારના હસ્તે લખાવવું વધુ યોગ્ય રહેશે.

આ વિચારને સાકાર સ્વરૂપ આપ્યું ગુજરાતના અગ્રણી સાહિત્યકાર અને જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કારથી સન્માનિત લેખક ડૉ. મોહન પરમારે. તેમના સંવેદનશીલ લેખન અને ઊંડા અભ્યાસના આધારે **"સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું"** ગ્રંથનું સર્જન થયું. આ પુસ્તક માત્ર અમારા પરિવારનો ઇતિહાસ નથી, પરંતુ માણસાઈ, વિશ્વાસ, પરંપરા અને સામાજિક મૂલ્યોની જીવંત ગાથા છે.

મારા જીવનની એક યાદગાર અને ગૌરવપૂર્ણ ક્ષણ **૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯ના** રોજ સર્જાઈ. તે દિવસે મને મારા પરિવાર સાથે ભારતના હાલના માનનીય પ્રધાનમંત્રી **શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી**ને મળવાનો સન્માનજનક અવસર મળ્યો. આ મુલાકાત દરમિયાન મેં તેમને **"સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું"** પુસ્તક ભેટ સ્વરૂપે અર્પણ કર્યું.

તેમણે ખૂબ આત્મીયતાથી પુસ્તકનાં પાનાં નિહાળ્યાં. પુસ્તક જોઈને તેમણે મને પ્રેમભર્યા સ્વરે કહ્યું:

“નાથુ, આ પુસ્તકનું અંગ્રેજીમાં પણ પ્રકાશન થવું જોઈએ. આ માત્ર તમારા પરિવારનો ઇતિહાસ નથી; આવા મૂલ્યો વધુ લોકો સુધી પહોંચવા જોઈએ.”

તેમના આ શબ્દો મારા માટે માત્ર એક સૂચન નહોતા; તે મારા લેખનજીવનને નવી દિશા આપનાર પ્રેરણાસ્ત્રોત બન્યા.

માનનીય પ્રધાનમંત્રીશ્રીની પ્રેરણાથી મેં આ પુસ્તકનું અંગ્રેજી સ્વરૂપ તૈયાર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. લાંબા અભ્યાસ, સંપાદન અને અનુવાદ પછી **“THE GOLDEN HERITAGE OF SOSA FAMILY”**નું નિર્માણ થયું.

આ પુસ્તકનું વિમોચન ૧૨ માર્ચ, ૨૦૨૨ના રોજ ગુજરાતના વિશ્વવિખ્યાત કથાકાર **પરમપૂજ્ય સંત શ્રી મોરારી બાપુ**ના પવિત્ર હસ્તે થયું. આ ક્ષણ મારા માટે માત્ર એક પુસ્તકના વિમોચનની નહોતી; તે મારા પરિવારના લગભગ અઢી સદીના વારસાને રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પહોંચાડવાના સંકલ્પની સાકાર શરૂઆત હતી. આ સમગ્ર યાત્રાએ મને સમજાવ્યું કે પુસ્તક લખવું એટલે માત્ર શબ્દો લખવા નહીં; પરંતુ સમય, સંસ્મરણો, સંસ્કારો અને ઇતિહાસને આવનારી પેઢીઓ માટે જીવંત રાખવાનો એક પવિત્ર પ્રયત્ન છે. મારું પ્રથમ પુસ્તક અંતિમ મંજિલ નહોતું; તે તો એક એવી યાત્રાનું પ્રથમ પગલું હતું, જેણે મને સંશોધન, લેખન અને ઇતિહાસ દસ્તાવેજીકરણના નવા માર્ગ પર આગળ વધવાની પ્રેરણા આપી. ત્યારથી મારા માટે દરેક પુસ્તક માત્ર એક પ્રકાશન નથી રહ્યું; તે સમાજ, ઇતિહાસ અને માનવ મૂલ્યો પ્રત્યેની મારી જવાબદારીનું જીવંત દસ્તાવેજ બની ગયું.

225 વર્ષ પુરાચા મારા પરિવારના ખાતાવહીઓનું નિરીક્ષણ કરતાં
સંત શ્રી મોરારી બાપુ તેમજ હરિભાઈ લહુમ, આર. એચ, હડિયા, મોહન પરમાર સાથે નાથુ સોસા.
તલગાજરડા મુકામે તારીખ 12મી માર્ચ 2022

“પુસ્તક માત્ર શબ્દોનો સંગ્રહ નથી; તે સમયને પેઢીઓ સુધી જીવંત રાખવાની સૌથી વિશ્વસનીય રીત છે.”

“જ્યારે સ્મૃતિઓને દસ્તાવેજ મળે છે, ત્યારે ઇતિહાસનો જન્મ થાય છે.”

“લેખન વ્યક્તિને અમર બનાવતું નથી; પરંતુ તેના વિચારોને સમયથી પર લઈ જાય છે.”

“વારસો ત્યારે જ જીવંત રહે છે, જ્યારે તેને શબ્દોનું સ્વરૂપ મળે.”

ભાષાની મર્યાદાથી વિચારની શક્તિ સુધી

લેખન શરૂ કરતી વખતે ભાષા પ્રત્યે મારો આત્મવિશ્વાસ સંપૂર્ણ નહોતો. બાળપણ અને યુવાનીની પરિસ્થિતિઓને કારણે ગુજરાતી ભાષાનું ઔપચારિક અને સાહિત્યિક શિક્ષણ જેટલું થવું જોઈએ એટલું થઈ શક્યું નહોતું. શરૂઆતમાં વાક્યરચના, શબ્દપસંદગી અને અભિવ્યક્તિની મર્યાદાઓનો અનુભવ થતો.

પરંતુ મેં આ મર્યાદાને બહાનું બનાવ્યું નહીં. મારા માટે પહેલું મહત્ત્વ વિચારનું હતું. પછી તે વિચારને યોગ્ય ભાષા આપવાનો સતત પ્રયત્ન કર્યો. વાંચન વધાર્યું. વિદ્વાનો સાથે ચર્ચા કરી. લખેલું વારંવાર સુધાર્યું. પ્રૂફવાંચન કરાવ્યું. ગુજરાતી સાથે હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં પણ વિચારો પહોંચે તે માટે અનુવાદની દિશામાં આગળ વધ્યો.

આ સમગ્ર પ્રક્રિયાએ મને સમજાવ્યું કે લેખક જન્મથી તૈયાર થતો નથી; અભ્યાસ, વિનમ્રતા, સુધારાની તૈયારી અને સતત લેખનથી ઘડાય છે. મારા “કથન”માં ભાષાકીય મર્યાદાઓ છતાં લેખન ચાલુ રાખવાના સંકલ્પ અને અનુવાદિત ગ્રંથોની યાત્રાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.

આત્મકથા લખવાનો વિચાર વ્યક્તિગત સફળતા નહીં, જીવનની સાક્ષી

મને આત્મકથા લખવાનો વિચાર ત્યારે આવ્યો, જ્યારે સમજાયું કે જીવનના અલગ અલગ પ્રસંગો એકબીજાથી વિખૂટા નથી. બાળપણનો પરિશ્રમ, રમતગમતમાં મળેલી શિસ્ત, વેપારના અનુભવો, સહકારી ક્ષેત્રની જવાબદારીઓ, શિક્ષણસેવા, GPSCમાં પારદર્શિતાના પ્રયત્નો અને સાહિત્યિક યાત્રા - આ બધું મળીને એક જ જીવનદર્શન રચે છે.

આ આત્મકથાનો હેતુ પોતાના ગૌરવનું વર્ણન કરવાનો નહોતો.

મારો હેતુ હતો, સંઘર્ષની સાચી નોંધ કરવી, ભૂલોને સ્વીકારવી, મળેલા પાઠને વહેંચવા, માણસોના યોગદાનને યાદ કરવું, અને આવનારી પેઢીને કહેવું કે સામાન્ય પરિસ્થિતિમાંથી નીકળેલો માણસ પણ સતત પ્રયત્ન અને મૂલ્યો દ્વારા અર્થસભર જીવન જીવી શકે છે. મારા જીવનમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું, તેમાં માત્ર મારી મહેનતનો ફાળો નથી. પરિવાર, મિત્રો, માર્ગદર્શકો, સહકાર્યકરો, સમાજ અને સંસ્થાઓના વિશ્વાસે મને આગળ વધાર્યો છે.

તેથી આત્મકથા પણ માત્ર "મારી" ગાથા બની શકે નહીં; તે અનેક લોકોના સહયોગથી સર્જાયેલી જીવનયાત્રાની નોંધ છે.

સંશોધનની શરૂઆત સ્મૃતિથી આગળ, પુરાવા તરફ

પરિવારનો ઇતિહાસ લખવા બેઠો ત્યારે મને ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ સમજ મળી- માત્ર સ્મૃતિઓના આધારે ઇતિહાસ લખી શકાય નહીં. સ્મૃતિ મૂલ્યવાન છે, પરંતુ સમય સાથે તેમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. મૌખિક પરંપરા અગત્યની છે, પરંતુ તેને દસ્તાવેજો સાથે જોડવી જરૂરી છે. આથી મેં જૂની પેટીઓ, નોંધપોથીઓ, ટિકિટો, ધિરાણ દસ્તાવેજો, સિક્કા, પરિવારની નોંધો, ફોટોગ્રાફ્સ, સરકારી આદેશો અને વડીલોની સ્મૃતિઓ એકત્ર કરવાનું શરૂ કર્યું. આ પ્રક્રિયામાં અનેક આશ્ચર્યજનક પુરાવા મળ્યા, પેઢીઓ જૂની ધિરાણ ટિકિટો, રાણી સિક્કા અને ફદિયાની નોંધો, પાલિતાણા દરબાર અને ગાયકવાડ રાજ્યના સમયના વ્યવહારો, મારવાડી પરિવારો સાથે ત્રણ પેઢી સુધી ચાલેલા વિશ્વાસ આધારિત સંબંધો, વંશાવળીની હસ્તલિખિત નોંધો, અને પરિવારના જાહેર જીવનના દસ્તાવેજો.

આમાંથી સમજાયું કે સોસા પરિવારની ગાથા માત્ર પારિવારિક સ્મૃતિ નથી; તે એક વિશાળ સામાજિક અને આર્થિક સંશોધનનો વિષય છે.

અહીંથી મારી લેખનપદ્ધતિ બદલાઈ. હું માત્ર ઘટનાઓ લખતો રહ્યો નહીં. મેં દરેક માહિતી માટે પ્રશ્નો પૂછવા શરૂ કર્યા: આ ઘટનાનો પુરાવો શું છે? તે સમયની સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ શું હતી? આર્થિક વ્યવસ્થા કેવી હતી? પરિવારની પ્રથાનો સમાજ ઉપર શું પ્રભાવ પડ્યો? મૌખિક પરંપરા અને દસ્તાવેજોમાં કેટલું સાતત્ય છે? આ પ્રશ્નોએ મને લેખકથી સંશોધક બનાવ્યો.

દસ્તાવેજોથી ઇતિહાસ સુધી ૪૬૭ ટિકિટોની મૌન સાક્ષી

પરિવાર પાસે સુરક્ષિત રહેલી ૪૬૭ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટોએ મારી સંશોધનયાત્રાને વિશેષ દિશા આપી. દરેક ટિકિટ કોઈ ન કોઈ વ્યક્તિ, પરિવાર, ગામ અથવા વ્યવહારની સાક્ષી હતી.

કાગળ ભલે જૂનો હતો, પરંતુ તેમાં રહેલો ઇતિહાસ જીવંત હતો.

આ ટિકિટોને ગોઠવતાં મને અનુભવાયું કે મારા પૂર્વજોએ માત્ર નાણાકીય વ્યવહાર કર્યા નહોતા. તેમણે વિશ્વાસનું એક વ્યાપક નેટવર્ક ઊભું કર્યું હતું. તેમની ધિરાણ વ્યવસ્થામાં વેપારની સાથે સામાજિક સંવેદના, લગ્નપ્રસંગ, મુશ્કેલી, રોજગાર અને સ્વાવલંબન જેવા માનવીય પાસાઓ પણ જોડાયેલાં હતાં. આ પુરાવાઓએ પુસ્તકને મૌખિક ઇતિહાસમાંથી દસ્તાવેજી ઇતિહાસ તરફ આગળ ધપાવ્યું. મારી કલમ હવે માત્ર સ્મૃતિ નહીં, પુરાવા સાથે બોલવા લાગી.

બાબાસાહેબના વિચારો અને લેખનની દિશા

મારા સાહિત્યિક જીવન ઉપર ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનો ઊંડો પ્રભાવ રહ્યો છે. તેમનો અભ્યાસ, તર્ક, દસ્તાવેજી દૃષ્ટિ, સામાજિક ન્યાય માટેનો સંઘર્ષ અને જ્ઞાન પ્રત્યેની અડગ પ્રતિબદ્ધતાએ મને સતત પ્રેરિત કર્યો.

તેમના જીવનમાંથી મને બે વિશેષ પાઠ મળ્યા:

પ્રથમ - **વિચાર પુરાવા અને અભ્યાસ ઉપર આધારિત હોવો જોઈએ.**

બીજું - **લેખન માત્ર અભિવ્યક્તિ નહીં, સામાજિક જવાબદારી પણ છે.**

આથી મારા પુસ્તકોમાં ઇતિહાસ, સમાજ, બંધારણ, વંચિત વર્ગો, પરિવાર અને માનવમૂલ્યોને કેન્દ્રસ્થાને સ્થાન મળ્યું. ડૉ. આંબેડકર વિષયક ગ્રંથો લખવા અને તેમને વિવિધ ભાષાઓમાં પહોંચાડવાની પ્રેરણા પણ આ જ વિચારધારામાંથી મળી. મારા "કથન"માં બાબાસાહેબના જીવન અને સાહિત્યનો મારા જીવન ઉપર પડેલો પ્રભાવ સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થયો છે.

લેખન મારા માટે શું છે?

મારા માટે લેખન પ્રસિદ્ધિનું સાધન નથી. લેખન સ્મૃતિને જવાબદારીમાં પરિવર્તિત કરવાની પ્રક્રિયા છે. લેખન ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય વચ્ચેનો સેતુ છે. લેખન અવાજવિહોણા લોકોના સંઘર્ષને શબ્દ આપવાનું સાધન છે. લેખન સમાજને પ્રશ્ન પૂછવાની, વિચારવાની અને સુધારાની દિશા આપવાની પ્રક્રિયા છે.

અને સૌથી અગત્યનું,

લેખન પોતાને ઓળખવાની યાત્રા છે. દરેક પુસ્તક લખતાં હું કોઈ વિષયને જેટલો સમજ્યો, એટલો જ પોતાને પણ સમજતો ગયો. તેથી મારી લેખનયાત્રા બહારની દુનિયાની સાથે સાથે આંતરિક યાત્રા પણ રહી છે.

મારી લેખનયાત્રાની શરૂઆત કોઈ સાહિત્યિક મહત્ત્વાકાંક્ષા સાથે થઈ નહોતી. તે સ્મૃતિને સાચવવાની ચિંતા, જીવનના અનુભવોને અર્થ આપવાની ઇચ્છા અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીમાંથી જન્મી હતી.

પ્રથમ પુસ્તકે મને કલમની શક્તિ સમજાવી. આત્મકથાના વિચારે જીવનને એક સમગ્ર દૃષ્ટિથી જોવાનું શીખવ્યું. અને સંશોધનએ સમજાવ્યું કે ઇતિહાસને માત્ર ભાવનાથી નહીં, પુરાવા અને પ્રામાણિકતા સાથે લખવો જોઈએ.

આજે જ્યારે હું મારા પ્રકાશિત અને તૈયાર થઈ રહેલા પુસ્તકોને જોઉં છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે દરેક પુસ્તક પાછળ કોઈ એક વ્યક્તિ નહીં, પરંતુ અનેક પેઢીઓ, અનેક અનુભવો અને સમાજના અનેક સંબંધો ઊભા છે. મારી કલમમાં મારા પૂર્વજોની સ્મૃતિ છે. મારા

માતા-પિતાના સંસ્કાર છે. સમાજનો વિશ્વાસ છે. બાબાસાહેબના વિચારો છે. અને ભાવિ પેઢી પ્રત્યેની જવાબદારી છે.

"જીવન પહેલાં મને અનુભવો લખતું રહ્યું; પછી મેં એ અનુભવોને શબ્દોમાં લખવાનું શરૂ કર્યું."

"ભાષણ ક્ષણને સ્પર્શે છે, પરંતુ પુસ્તક પેઢીઓને સ્પર્શી શકે છે."

"મારા માટે લેખન આત્મપ્રશંસા નહીં, આત્મપરીક્ષણ અને સામાજિક જવાબદારીનું સાધન છે."

"સ્મૃતિ જ્યારે પુરાવા સાથે જોડાય છે, ત્યારે તે ઇતિહાસ બને છે."

"મારી પ્રથમ કલમે પરિવારની ગાથા લખી; પછી એ જ કલમે સમાજ, બંધારણ, સંઘર્ષ અને માણસાઈની યાત્રા લખવાનું શરૂ કર્યું."

"હું પુસ્તકો લખતો ગયો, પરંતુ દરેક પુસ્તકે મને પણ થોડો વધુ ઘડ્યો."

"પૂર્વજોના જીવનને શબ્દ આપવો મારા માટે સાહિત્યિક કાર્ય નહીં, ઋણસ્વીકારની પવિત્ર પ્રક્રિયા છે."

"મારી લેખનયાત્રાનો અંતિમ હેતુ નામ મેળવવાનો નથી; વિચાર, ઇતિહાસ અને જીવનમૂલ્યોને સમયની પાર જીવંત રાખવાનો છે."

૧. રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી: ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર

મારા જીવનમાં જો શિક્ષણે વિચારવાની દિશા આપી હોય, તો સાહિત્યએ તે વિચારોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાનો માર્ગ આપ્યો છે. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે પુસ્તકો માત્ર કાગળ ઉપર લખાયેલા શબ્દો નથી; તે સમય સાથે સંવાદ કરતા વિચારો છે. તે પેઢીઓને માર્ગદર્શન આપે છે, સમાજને જાગૃત કરે છે અને ઇતિહાસને જીવંત રાખે છે. મારા લેખનકાર્યની શરૂઆત કોઈ લેખક બનવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સાથે થઈ નહોતી. મારા મનમાં એક જ વિચાર હતો, સમાજને ઉપયોગી થાય એવું કંઈક લખવું. જે વિષયો ઉપર ઓછું લખાયું છે, જે મહાન વ્યક્તિત્વોને યોગ્ય સ્થાન મળ્યું નથી, અને જે સમાજના પ્રશ્નોને સમજવા માટે જરૂરી છે, તે વિષયો ઉપર લખવાની પ્રેરણા મને સતત મળતી રહી.

આ રીતે સાહિત્ય સર્જનની મારી યાત્રા શરૂ થઈ. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર : મારા લેખનની પ્રેરણા - મારા લેખન જીવનના કેન્દ્રમાં જો કોઈ એક મહાન વ્યક્તિત્વ રહ્યું હોય, તો તે છે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર. બાબાસાહેબ માત્ર ભારતના બંધારણના શિલ્પી નહોતા. તેઓ અર્થશાસ્ત્રી હતા. સમાજ સુધારક હતા. માનવ અધિકારના પ્રખર હિમાયતી હતા. શિક્ષણના પ્રણેતા હતા. અને આધુનિક ભારતના મહાન રાષ્ટ્રનિર્માતા હતા.

જ્યારે મેં બાબાસાહેબના જીવન અને કાર્યનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે સમાજમાં તેમના યોગદાન અંગે હજુ પણ પૂરતી જાગૃતિ નથી. આથી મેં તેમના જીવન અને વિચારોને સામાન્ય લોકો સુધી પહોંચાડવાનો સંકલ્પ કર્યો.

"રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર"

મારા સાહિત્ય સર્જનની યાત્રામાં સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ કૃતિઓમાંની એક છે, **"રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર"** આ પુસ્તક લખવાનો મારો મુખ્ય હેતુ બાબાસાહેબના બહુઆયામી વ્યક્તિત્વને સમાજ સમક્ષ રજૂ કરવાનો હતો. સામાન્ય રીતે લોકો બાબાસાહેબને માત્ર બંધારણના શિલ્પી તરીકે ઓળખે છે. પરંતુ તેમનું કાર્ય તેની કરતાં ઘણું વિશાળ હતું. આ પુસ્તકમાં મેં બાબાસાહેબના જીવનનાં વિવિધ પાસાંઓને ઉજાગર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે: શિક્ષણ પ્રત્યેની તેમની પ્રતિબદ્ધતા, સામાજિક ન્યાય માટેનો સંઘર્ષ, મહિલાઓના અધિકારો માટેના પ્રયત્નો, મજૂર વર્ગ માટેનું યોગદાન, અર્થશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં તેમનું કાર્ય, ભારતીય રિઝર્વ બેંકના વિચારમાં તેમનો ફાળો, જળસંપત્તિ વિકાસ અંગેની તેમની દૃષ્ટિ, અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટેના તેમના વિચારો.

બાબાસાહેબને સમજવાની નવી દૃષ્ટિ

આ પુસ્તક લખતી વખતે મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ કે બાબાસાહેબને માત્ર એક સમાજના નેતા તરીકે જોવું તેમની સાથે અન્યાય સમાન છે. તેઓ સમગ્ર ભારતના નેતા હતા. તેમની વિચારધારા માત્ર એક વર્ગ માટે નહોતી. તે સમગ્ર માનવજાત માટે હતી. તેમણે જે મૂલ્યો આપ્યા: સમાનતા, સ્વતંત્રતા, બંધુતા, અને ન્યાય, તે આજે પણ ભારતીય લોકશાહીના આધારસ્તંભ છે.

લેખન પાછળનો હેતુ

આ પુસ્તક લખવાનો મારો હેતુ માત્ર ઇતિહાસ રજૂ કરવાનો નહોતો. હું ઇચ્છતો હતો કે નવી પેઢી બાબાસાહેબને સાચા અર્થમાં સમજે. તેમના જીવનમાંથી પ્રેરણા લે. અને સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવા માટે કાર્ય કરે. મારા માટે લેખન એટલે માત્ર માહિતી આપવી નહીં, પરંતુ વિચાર પ્રેરવો.

પુસ્તકને મળેલો પ્રતિસાદ

"રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર" પુસ્તકને સમાજના વિવિધ વર્ગોમાંથી સારો પ્રતિસાદ મળ્યો. વાંચકોએ આ પુસ્તકને માત્ર જીવનચરિત્ર તરીકે નહીં, પરંતુ પ્રેરણાગ્રંથ તરીકે સ્વીકાર્યું. મારા માટે આ સૌથી મોટો પુરસ્કાર હતો. કારણ કે લેખક માટે સૌથી મોટું સન્માન એ છે કે તેના શબ્દો લોકોના વિચારોને સ્પર્શે.

સાહિત્ય દ્વારા સમાજસેવા

મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે સમાજસેવા માત્ર મંચો અને કાર્યક્રમો દ્વારા જ થતી નથી. એક સારું પુસ્તક પણ સમાજસેવાનું શક્તિશાળી સાધન બની શકે છે.

પુસ્તક: અજ્ઞાન દૂર કરે છે, જાગૃતિ લાવે છે, વિચારશક્તિ વિકસાવે છે, અને સમાજને દિશા આપે છે. આથી જ મેં લેખનને મારા જાહેર જીવનનો અભિન્ન ભાગ બનાવ્યો.

મારા માટે આ પુસ્તકનો અર્થ

"રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર" માત્ર મારા દ્વારા લખાયેલું પુસ્તક નથી.

તે મારા વિચારોની અભિવ્યક્તિ છે. તે બાબાસાહેબ પ્રત્યેની મારી કૃતજ્ઞતા છે. અને તે સમાજ પ્રત્યેની મારી જવાબદારીનું પ્રતિબિંબ છે. મારા સાહિત્ય સર્જનની યાત્રામાં આ પુસ્તક એક મહત્ત્વપૂર્ણ સીમાચિહ્ન છે. તે માત્ર બાબાસાહેબના જીવનને સમજવાનો પ્રયાસ નથી, પરંતુ રાષ્ટ્ર નિર્માણનાં મૂલ્યોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન છે.

"ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે મને વિચારવાની દિશા આપી, અને લેખને તે વિચારોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાનો માર્ગ આપ્યો."

"જો મારા પુસ્તકોનો કોઈ હેતુ હોય, તો તે માત્ર એટલો જ છે કે સમાજ વધુ જાગૃત, વધુ સમાનતાવાદી અને વધુ માનવતાવાદી બને."

૨. રત્ન કણિકાઓ: ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકરના વિચારોનું ચયન

મારા સાહિત્ય સર્જનની યાત્રામાં જો કોઈ પુસ્તક વિચારના સ્તરે સૌથી વધુ પ્રેરણાદાયી રહ્યું હોય, તો તે છે **"રત્ન કણિકાઓ, ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકરના વિચારોનું ચયન"**. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનું જીવન જેટલું વિશાળ છે, તેટલું જ વિશાળ તેમનું સાહિત્ય અને વિચારદર્શન છે. તેમણે જીવનભર હજારો ભાષણો આપ્યા, અનેક પુસ્તકો લખ્યા, સામાજિક, રાજકીય, આર્થિક અને ધાર્મિક વિષયો ઉપર પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા. પરંતુ સામાન્ય વાચક માટે તેમના સમગ્ર સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવો ઘણી વખત મુશ્કેલ બની જાય છે. આથી મને એવો વિચાર આવ્યો કે બાબાસાહેબના જીવન અને વિચારોમાંથી એવા અમૂલ્ય મોતી એકત્રિત કરવામાં આવે, જે સામાન્ય વાચકને સરળતાથી માર્ગદર્શન આપી શકે.

આ વિચારમાંથી જ **"રત્ન કણિકાઓ"** પુસ્તકનો જન્મ થયો.

શા માટે **"રત્ન કણિકાઓ"**?

દરેક મહાન વિચારકના જીવનમાં કેટલાક એવા વિચારો હોય છે, જે સમયને પાર કરીને શાશ્વત બની જાય છે.

બાબાસાહેબના વિચારો પણ એવા જ છે. તેમણે માત્ર પોતાના સમય માટે વિચાર્યું નહોતું. તેમણે આવનારી પેઢીઓ માટે વિચાર્યું હતું. તેમના વિચારોમાં: શિક્ષણનો પ્રકાશ છે, સમાનતાનો સંદેશ છે, સ્વાભિમાનની શક્તિ છે, અને માનવ મુક્તિની દિશા છે. મને લાગ્યું કે આ વિચારોને સરળ અને સુલભ સ્વરૂપે સમાજ સમક્ષ રજૂ કરવા જરૂરી છે.

વિચારોના અમૂલ્ય મોતી

"રત્ન કણિકાઓ" માત્ર અવતરણોનું સંકલન નથી.

તે એક વિચારયાત્રા છે. તેમાં બાબાસાહેબના જીવનમાંથી પસંદ કરાયેલા એવા વિચારો સમાવિષ્ટ છે, જે આજે પણ એટલા જ પ્રાસંગિક છે જેટલા તેમના સમયમાં હતા.

જેમ કે:

"શિક્ષિત બનો, સંગઠિત બનો અને સંઘર્ષ કરો."

"મનુષ્ય મહાન જન્મથી નહીં, પરંતુ પોતાના કર્મોથી બને છે."

"જ્ઞાન એ માનવ જીવનનો પાયો છે."

"સમાનતા વિના સ્વતંત્રતા અધૂરી છે."

આવા વિચારો માત્ર વાક્યો નથી. તે જીવન જીવવાની દિશા છે.

શિક્ષણ : મુક્તિનો માર્ગ

પુસ્તકનો એક મહત્વપૂર્ણ વિભાગ શિક્ષણ વિષયક વિચારોને સમર્પિત છે. બાબાસાહેબ માનતા હતા કે:

"શિક્ષણ એ ગુલામીમાંથી મુક્તિનો સૌથી મોટો માર્ગ છે."

આ વિચાર મારા જીવનને પણ ખૂબ પ્રભાવિત કરનાર રહ્યો છે. કારણ કે મેં મારા પોતાના જીવનમાં અનુભવ્યું છે કે શિક્ષણ વ્યક્તિને માત્ર નોકરી નથી આપતું, પરંતુ વિચારવાની શક્તિ પણ આપે છે.

સ્વાભિમાન અને આત્મસન્માન

"રત્ન કણિકાઓ"માં સમાવિષ્ટ અનેક વિચારો સ્વાભિમાન ઉપર આધારિત છે.

બાબાસાહેબ માનતા હતા કે કોઈપણ સમાજનો વિકાસ ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે તે પોતાનું આત્મસન્માન જાળવી રાખે.

તેમના વિચારો આપણને શીખવે છે કે: આત્મવિશ્વાસ વિના પ્રગતિ શક્ય નથી, સ્વાભિમાન વિના સ્વતંત્રતા અધૂરી છે, અને જ્ઞાન વિના સ્વાભિમાન ટકી શકતું નથી.

સમાનતા અને સામાજિક ન્યાય

આ પુસ્તકનો મુખ્ય આધાર સમાનતા અને સામાજિક ન્યાય છે. બાબાસાહેબે પોતાના

સમગ્ર જીવનમાં અસમાનતા સામે સંઘર્ષ કર્યો. તેમણે જે ભારતનું સ્વપ્ન જોયું હતું, તેમાં: દરેક વ્યક્તિને સમાન તક મળે, કોઈ વ્યક્તિ સાથે ભેદભાવ ન થાય, અને દરેક નાગરિકને સન્માનપૂર્વક જીવવાનો અધિકાર મળે. આ વિચારો આજે પણ ભારતીય લોકશાહીના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો છે.

નવી પેઢી માટે પ્રેરણાગ્રંથ

મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે નવી પેઢી સુધી બાબાસાહેબના વિચારો પહોંચવા જોઈએ. આથી "રત્ન કણિકાઓ"ને મેં માત્ર સંદર્ભગ્રંથ નહીં, પરંતુ પ્રેરણાગ્રંથ તરીકે તૈયાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓ, યુવાનો, સામાજિક કાર્યકરો અને સામાન્ય વાચકો માટે વિચારની નવી દિશા પ્રદાન કરે છે.

મારા માટે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ

"રત્ન કણિકાઓ" મારા માટે માત્ર એક પુસ્તક નથી.

તે મારા જીવનની એક વૈચારિક સાધના છે. જ્યારે મેં બાબાસાહેબના વિચારોનું સંકલન કર્યું, ત્યારે મને એવું લાગ્યું કે હું માત્ર શબ્દો ભેગા કરી રહ્યો નથી, પરંતુ એક મહાન વિચારધારાના પ્રકાશને સમાજ સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.

સાહિત્ય દ્વારા વિચારક્રાંતિ

મારા મતે કોઈપણ સમાજમાં સ્થાયી પરિવર્તન લાવવા માટે વિચારક્રાંતિ જરૂરી છે. અને વિચારક્રાંતિનું સૌથી શક્તિશાળી સાધન પુસ્તક છે.

"રત્ન કણિકાઓ" દ્વારા મેં બાબાસાહેબના વિચારોને સરળ અને અસરકારક રીતે લોકો સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ પુસ્તકનો હેતુ માત્ર વાંચન નથી. તેનો હેતુ વિચાર છે. તેનો હેતુ જાગૃતિ છે. અને તેનો હેતુ પરિવર્તન છે.

"રત્ન કણિકાઓ" ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકરના વિચારોનું માત્ર સંકલન નથી.

તે જ્ઞાન, સમાનતા, સ્વાભિમાન અને માનવતાની એક પ્રકાશયાત્રા છે. આ પુસ્તક દ્વારા મેં બાબાસાહેબના વિચારોના અમૂલ્ય રત્નોને સમાજ સમક્ષ મૂકવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે.

"વિચાર એ એવી સંપત્તિ છે જે વહેંચવાથી ઘટતી નથી, પરંતુ વધે છે. બાબાસાહેબના વિચારો એવા જ અમૂલ્ય રત્નો છે, જે પેઢી દર પેઢી સમાજને પ્રકાશિત કરતા રહેશે."

"રત્ન કણિકાઓ માત્ર પુસ્તક નથી; તે વિચારના દીપક છે, જે અજ્ઞાનના અંધકારને

દૂર કરીને જાગૃતિનો માર્ગ બતાવે છે."

૩. સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું

એક પરિવારની ગાથા નહીં, પરંતુ સંસ્કારો, સંબંધો અને માનવતાનો જીવંત વારસો

મારા જીવનની સૌથી ભાવનાત્મક અને હૃદયની નજીક રહેલી કૃતિઓમાં જો કોઈ પુસ્તકનું નામ લેવું હોય, તો તે છે **"સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું".**

આ પુસ્તક માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી. તે પેઢીઓ સુધી જીવંત રહેલા સંસ્કારોનો દસ્તાવેજ છે. તે માણસાઈની પરંપરાનો અભ્યાસ છે. તે સંબંધોની ઉષ્મા અને કુટુંબનાં મૂલ્યોની ગાથા છે. અને સૌથી મહત્ત્વની વાત એ છે કે આ પુસ્તક મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનું પ્રતીક છે.

પુસ્તક લખવાનો વિચાર

ઘણા લોકો પોતાના પરિવાર વિશે જાણે છે. ઘણા લોકો પોતાના પૂર્વજોનાં નામો યાદ રાખે છે. પરંતુ બહુ ઓછા લોકો પોતાના પરિવારના ઇતિહાસને દસ્તાવેજી સ્વરૂપ આપે છે. સમય સાથે સ્મૃતિઓ ધૂંધળી થતી જાય છે. વડીલો વિદાય લે છે. ઘટનાઓ ભૂલાઈ જાય છે. અને આખરે એક આખો ઇતિહાસ અજાણ્યો બની જાય છે. મને લાગ્યું કે આવું સોસા પરિવાર સાથે ન થવું જોઈએ.

મારા પૂર્વજોએ જે જીવન જીવ્યું, જે સંઘર્ષો કર્યા, જે મૂલ્યો સ્થાપિત કર્યા, અને જે માણસાઈનો વારસો આપ્યો, તેને લખવું જરૂરી હતું. આ વિચારમાંથી જ આ પુસ્તકનો જન્મ થયો. પરિવારનો ઇતિહાસ નહીં, પરિવારનું દર્શન, આ પુસ્તક ડૉ. મોહન પરમાર લખવાનું શરૂ કર્યું હતું, ત્યારે પણ મારો હેતુ માત્ર વંશાવળી લખવાનો નહોતો. હું એક એવી ગાથા લખાવવા માંગતો હતો, જે આવનારી પેઢીઓને પોતાના મૂળ સાથે જોડે.

આથી પુસ્તકમાં માત્ર નામો અને તારીખો નથી.

તેમાં છે: સંબંધોની વાત, સંસ્કારોની વાત, માણસાઈની વાત, પરિશ્રમની વાત, અને સામાજિક જવાબદારીની વાત. કારણ કે પરિવારની સાચી ઓળખ વંશાવળીમાં નહીં, પરંતુ તેના મૂલ્યોમાં રહેલી હોય છે.

મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી મૂડી

આ પુસ્તક લખતી વખતે મને એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ. મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી સંપત્તિ જમીન નહોતી. મિલકત નહોતી. અથવા ધિરાણ પરંપરા પણ નહોતી. તેમની સૌથી મોટી સંપત્તિ હતી, માણસાઈ. લોકો સાથેનો વિશ્વાસ. સંબંધોની ઉષ્મા. સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી. અને જરૂરિયાતમંદોની મદદ કરવાની ભાવના. આ જ મૂલ્યોને મેં આ

પુસ્તકના કેન્દ્રમાં રાખ્યા છે.

પેઢીઓ વચ્ચેનો સેતુ

આ પુસ્તકનો એક મહત્ત્વપૂર્ણ હેતુ હતો, ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય વચ્ચે સેતુ બનાવવાનો. આજની પેઢી આધુનિક યુગમાં જીવે છે. ટેકનોલોજી, શહેરો અને ઝડપી જીવનશૈલી વચ્ચે ઘણી વખત આપણે આપણા મૂળથી દૂર થઈ જઈએ છીએ. આ પુસ્તક દ્વારા મેં પ્રયત્ન કર્યો કે નવી પેઢી જાણે: તેઓ ક્યાંથી આવ્યા છે, તેમના પૂર્વજો કોણ હતા, અને તેઓ કયા મૂલ્યોના વારસદાર છે.

માણસાઈ : પુસ્તકનો આત્મા

જો આ સમગ્ર પુસ્તકને એક શબ્દમાં વ્યક્ત કરવો હોય, તો હું "માણસાઈ" શબ્દ પસંદ કરીશ.

મારા પૂર્વજોએ શીખવ્યું:

"માણસ મોટો તેના ધનથી નહીં, પરંતુ તેના વર્તનથી બને છે."

આ પુસ્તકમાં વર્ણવાયેલી દરેક ઘટના, દરેક સ્મૃતિ અને દરેક સંઘર્ષનો મૂળ આધાર માણસાઈ છે. આ જ સોસા પરિવારની સાચી ઓળખ છે.

પરિવારથી સમાજ સુધી

આ પુસ્તક માત્ર સોસા પરિવાર માટે નથી. મને લાગે છે કે દરેક પરિવાર આ પુસ્તકમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ શકે છે.

કારણ કે:

દરેક પરિવારમાં કોઈ પૂર્વજ હોય છે, દરેક પરિવારમાં કોઈ સંઘર્ષ હોય છે, દરેક પરિવારમાં કોઈ મૂલ્ય હોય છે, અને દરેક પરિવારમાં કોઈ વારસો હોય છે. આથી આ પુસ્તક એક પરિવારની ગાથા હોવા છતાં માનવ સમાજની પણ ગાથા છે.

પુસ્તકને મળેલો પ્રેમ

જ્યારે આ પુસ્તક પ્રકાશિત થયું, ત્યારે મને વિવિધ ક્ષેત્રોના વાચકો, વિદ્વાનો, સમાજના આગેવાનો અને પરિવારજનો તરફથી ખૂબ સારો પ્રતિસાદ મળ્યો. ઘણા લોકોએ કહ્યું કે આ પુસ્તક વાંચીને તેઓ પોતાના પરિવારનો ઇતિહાસ લખવા માટે પ્રેરાયા.

મારા માટે આ સૌથી મોટો પુરસ્કાર હતો. કારણ કે આ પુસ્તકનો હેતુ માત્ર વાંચન નહોતો. તે વારસાને જીવંત રાખવાનો હતો.

મારા માટે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ

"સોસા પરિવાર: માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું" મારા માટે માત્ર એક પુસ્તક નથી. તે મારા પૂર્વજોને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ છે. તે મારા માતા-પિતાના સંસ્કારોને નમન છે. અને તે

આવનારી પેઢીઓ માટે એક સંદેશ છે કે:

"સંપત્તિ કરતાં સંસ્કારો મોટા છે, અને માણસાઈ કરતાં મોટી કોઈ મિલકત નથી."

"સોસા પરિવાર: માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું" એક પરિવારના ઇતિહાસ કરતાં ઘણું વધારે છે. તે માણસાઈની ગાથા છે. તે સંબંધોની ઉષ્મા છે. તે સંસ્કારોની સુગંધ છે. અને તે પૂર્વજોની એવી અમૂલ્ય ભેટ છે, જે પેઢી દર પેઢી જીવંત રહેશે.

"મારા પૂર્વજોએ અમને માત્ર એક પરિવારનો વારસો આપ્યો નથી; તેમણે માણસાઈથી ભરેલું જીવન જીવવાની કળા આપી છે. આ પુસ્તક એ જ વારસાનું દસ્તાવેજીકરણ છે."

"સોસા પરિવારની સાચી ઓળખ તેની મિલકતોમાં નથી; તેની સાચી ઓળખ તેના સંબંધોમાં, સંસ્કારોમાં અને માણસાઈમાં વસે છે."

૪. The History of Sosa Family

એક પરિવારના ઇતિહાસને વૈશ્વિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં રજૂ કરવાનો પ્રયાસ

મારા લેખન જીવનની વિવિધ કૃતિઓમાં "The History of Sosa Family" એક વિશેષ સ્થાન ધરાવે છે. આ પુસ્તક માત્ર સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ અંગ્રેજી ભાષામાં રજૂ કરવાનો પ્રયાસ નથી, પરંતુ તે આપણા પૂર્વજોના જીવન, સંઘર્ષ, મૂલ્યો અને વારસાને વિશ્વસ્તર સુધી પહોંચાડવાનો એક નમ્ર પ્રયત્ન છે. જ્યારે મેં ગુજરાતી ભાષામાં "સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું" લખ્યું, ત્યારે મને અનેક વાચકો, સંશોધકો અને મિત્રો તરફથી એક પ્રશ્ન વારંવાર સાંભળવા મળ્યો: **"આવો સમૃદ્ધ ઇતિહાસ માત્ર ગુજરાતી સુધી મર્યાદિત કેમ રહે? તેને અંગ્રેજીમાં પણ ઉપલબ્ધ થવો જોઈએ."** આ વિચાર ધીમે ધીમે એક સંકલ્પમાં પરિવર્તિત થયો અને ત્યારબાદ **"THE GOLDEN HERITAGE OF SOSA FAMILY"** પુસ્તકનું અંગ્રેજીમાં નિર્માણ થયું અને મારા બીજા મિત્ર અને સ્નેહી શ્રી વેદાંત શર્મા દ્વારા મારા પરિવાર વિષે The History of Sosa Family પુસ્તકનું સર્જન થયું.

ભાષાંતર નહીં, એક નવી રજૂઆત.

આ પુસ્તક માત્ર ગુજરાતી પુસ્તકનો અંગ્રેજી અનુવાદ નથી. તે એક નવી રજૂઆત છે. કારણ કે જ્યારે કોઈ પરિવારનો ઇતિહાસ આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષામાં લખાય છે, ત્યારે તેને વૈશ્વિક સંદર્ભમાં રજૂ કરવાની જરૂર પડે છે. આથી આ પુસ્તકમાં માત્ર ઘટનાઓનું વર્ણન જ નહીં, પરંતુ: ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રનો પરિચય, વણકર સમાજની પૃષ્ઠભૂમિ, ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થાની રચના, સામાજિક સંબંધો, અને સોસા પરિવારની વિશિષ્ટ પરંપરાઓ વિસ્તૃત રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. સોસા પરિવારને વિશ્વ સમક્ષ રજૂ

કરવાનો પ્રયાસ દરેક પરિવાર પાસે એક ઇતિહાસ હોય છે.

પરંતુ થોડા પરિવારો જ પોતાના ઇતિહાસને દસ્તાવેજીકૃત કરે છે. અને તેનાથી પણ ઓછા પરિવારો તેને વિશ્વ સમક્ષ રજૂ કરે છે. મને લાગ્યું કે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર પરિવાર પૂરતો મર્યાદિત નથી. તેમાં - ગ્રામ્ય ભારતનો ઇતિહાસ છે, વણકર સમાજનો ઇતિહાસ છે, માનવતા આધારિત અર્થતંત્રનો ઇતિહાસ છે, અને માણસાઈનાં મૂલ્યોની ગાથા છે. આથી આ પુસ્તક દ્વારા મેં સોસા પરિવારની યાત્રાને વૈશ્વિક વાચકો સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કર્યો.

પૂર્વજોની ગાથા : એક વૈશ્વિક સંદેશ

આ પુસ્તક લખતી વખતે મને વારંવાર એવું લાગતું હતું કે મારા પૂર્વજોની ગાથા માત્ર આપણા પરિવારની નથી. તે વિશ્વના દરેક એવા પરિવારની ગાથા છે જેણે સંઘર્ષ કર્યો છે, પરિશ્રમ કર્યો છે, પોતાના મૂલ્યોને જાળવી રાખ્યા છે, અને આવનારી પેઢીઓ માટે વારસો છોડી ગયો છે. આથી The History of Sosa Family એક પરિવારની કથા હોવા છતાં માનવ સમાજની પણ કથા બની જાય છે.

સંશોધનાત્મક અભિગમ

આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વખતે મેં ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો, ટિકિટો, નોંધપોથીઓ, મૌખિક પરંપરાઓ અને અગાઉના પુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો. ખાસ કરીને: સોસા પરિવારની વંશાવળી, ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા, ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, પાલિતાણા દરબાર સાથેના સંદર્ભો, કૃષ્ણકુમારસિંહજી અને સયાજીરાવ ગાયકવાડ યુગ અને પરિવારના સ્થળાંતરનો ઇતિહાસ

આ બધાને સંશોધનાત્મક દૃષ્ટિકોણથી રજૂ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો.

માણસાઈ : પુસ્તકનો કેન્દ્રીય વિષય

જ્યારે મેં આ પુસ્તક પૂર્ણ કર્યું, ત્યારે મને સમજાયું કે તેની સૌથી મોટી થીમ કોઈ રાજકીય કે આર્થિક ઘટના નથી. તે છે, માણસાઈ. મારા પૂર્વજોએ કદાચ કોઈ સામ્રાજ્ય ઊભું કર્યું નહોતું. પરંતુ તેમણે લોકોના હૃદયમાં વિશ્વાસ ઊભો કર્યો હતો. તેમણે સંપત્તિ કરતાં સંબંધોને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું. તેમણે નફા કરતાં સમાજને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું. અને કદાચ આ જ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ છે.

નવી પેઢી માટેનો વારસો

મારા માટે આ પુસ્તકનો સૌથી મોટો હેતુ હતો, આવનારી પેઢીઓને તેમના મૂળ

સાથે જોડવી. જ્યારે નવી પેઢી આ પુસ્તક વાંચશે, ત્યારે તે જાણશે કે: તેમના પૂર્વજો કોણ હતા, તેમણે કયા સંઘર્ષો કર્યા, તેમણે કયા મૂલ્યો સ્થાપિત કર્યા, અને તેઓ કયા વારસાના વારસદાર છે. વૈશ્વિક ગુજરાતી સમાજ માટે આજે વિશ્વના અનેક દેશોમાં ગુજરાતી સમાજ વસે છે. ઘણી વખત નવી પેઢી પોતાના મૂળથી દૂર થઈ જાય છે. આ પુસ્તક એવા તમામ પરિવારજનો માટે પણ છે, જેઓ ભૌગોલિક રીતે દૂર હોવા છતાં પોતાના મૂળ સાથે જોડાયેલા રહેવા માંગે છે.

મારા માટે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ

The History of Sosa Family મારા માટે માત્ર એક પુસ્તક નથી.

તે મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા છે. તે મારા પરિવાર માટેનો ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ છે. અને તે આવનારી પેઢીઓ માટે એક જીવંત વારસો છે. જ્યારે હું આ પુસ્તકનાં પાનાંઓ વાંચું છું, ત્યારે મને મારા પૂર્વજોના ચહેરા દેખાય છે. તેમનો પરિશ્રમ દેખાય છે. તેમની માણસાઈ દેખાય છે. અને તેમની આશાઓ પણ દેખાય છે.

The History of Sosa Family એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી.

તે વારસાની ગાથા છે. તે માણસાઈની ગાથા છે. તે સંસ્કારોની ગાથા છે. અને તે એ વાતનો પુરાવો છે કે સામાન્ય પરિવારો પણ અસાધારણ ઇતિહાસ રચી શકે છે.

"A family becomes great not because of its wealth, but because of the values it passes from one generation to the next."

"The History of Sosa Family is not merely the story of a family; it is the story of trust, humanity, perseverance and an enduring legacy that continues to inspire future generations."

"મારા પૂર્વજોએ ઇતિહાસ લખવાનો પ્રયાસ કર્યો નહોતો; તેમણે માત્ર સારું જીવન જીવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. આજે એ જ જીવન ઇતિહાસ બની ગયું છે."

૫. The Golden Heritage of Sosa Family

એક પરિવારની ગાથાથી આગળ-વારસા, સંસ્કારો અને માનવતાનો સ્વર્ણિમ ઇતિહાસ

મારા જીવનમાં લખાયેલા તમામ પુસ્તકોમાં જો કોઈ એક કૃતિને હું મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની સર્વોચ્ચ શ્રદ્ધાંજલિ ગણું, તો તે છે, "The Golden Heritage of Sosa Family".

આ પુસ્તક માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી. તે લગભગ અઢી સદીની યાત્રાનું દસ્તાવેજીકરણ છે. તે પેઢીઓના પરિશ્રમનું પ્રતિબિંબ છે. તે માણસાઈની પરંપરાનો જીવંત

સાક્ષી છે. અને તે એવા પૂર્વજોને અર્પિત ગૌરવગાન છે, જેમણે કોઈ ઇતિહાસ લખ્યો નહોતો, પરંતુ પોતાનું સમગ્ર જીવન જ ઇતિહાસ બનાવી દીધું.

આ પુસ્તક શા માટે?

જ્યારે મેં સોસા પરિવારના ઇતિહાસ ઉપર સંશોધન શરૂ કર્યું, ત્યારે મને સમજાયું કે આ માત્ર વંશાવળીનો વિષય નથી. આ એક વિશાળ સામાજિક, ઐતિહાસિક અને માનવીય યાત્રા છે. નાઠેજથી શરૂ થયેલી યાત્રા, જૂના સાંગાણામાં સ્થિરતા, ભાવનગર સુધીનો વિકાસ, સુરત સુધીનું વિસ્તરણ, ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા, ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો, ૨જવાડાંઓ સાથેના સંદર્ભો, અને પેઢીઓ સુધી જીવંત રહેલી માણસાઈ - આ બધું મળીને એક એવા વારસાનું નિર્માણ કરે છે, જેને માત્ર "પરિવારનો ઇતિહાસ" કહેવું પૂરતું નથી. તે ખરેખર એક "Golden Heritage" છે.

સ્વર્ણિમ શું છે?

ઘણા લોકો માટે "Golden Heritage" શબ્દનો અર્થ સંપત્તિ અથવા વૈભવ હોઈ શકે.

પરંતુ મારા માટે આ શબ્દનો અર્થ અલગ છે. મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી સંપત્તિ હતી:

વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા, સંબંધો, સંસ્કારો, અને માણસાઈ. આ જ સોસા પરિવારનું સાચું સોનું છે. એવું સોનું જે સમય સાથે ઘટતું નથી. એવું સોનું જે પેઢી દર પેઢી વધુ સમૃદ્ધ બનતું જાય છે.

૨૨૫ વર્ષની અવિરત યાત્રા

આ પુસ્તક લખતી વખતે મને વારંવાર એવું લાગ્યું કે હું માત્ર ઇતિહાસ લખી રહ્યો નથી. હું સમય સાથે સંવાદ કરી રહ્યો છું. લગભગ ૨૨૫ વર્ષ પહેલાં મારા પૂર્વજોએ જે યાત્રા શરૂ કરી હતી, તેની ગુંજ આજે પણ સાંભળવા મળે છે. તે યાત્રામાં: સંઘર્ષ હતો, સ્થળાંતર હતું, વિકાસ હતો, સામાજિક સેવા હતી, અને માનવતા હતી. આ જ યાત્રા આજે આ પુસ્તકના સ્વરૂપમાં જીવંત બની છે.

દસ્તાવેજોથી દર્શન સુધી

આ પુસ્તકની સૌથી વિશિષ્ટ બાબત એ છે કે તે માત્ર દસ્તાવેજો ઉપર આધારિત નથી. હા, તેમાં:

૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, મૌખિક પરંપરાઓ, પરિવારની સ્મૃતિઓ, અને ઐતિહાસિક સંદર્ભોનો સમાવેશ છે. પરંતુ આ પુસ્તકનો આત્મા દસ્તાવેજોમાં નથી. તે દસ્તાવેજોની પાછળ રહેલા માનવીય મૂલ્યોમાં છે.

એક પરિવાર, અનેક પેઢીઓ

આ પુસ્તકમાં અનેક પેઢીઓની યાત્રા વર્ણવાઈ છે. દરેક પેઢીએ કંઈક ઉમેર્યું. કોઈએ પાયો મજબૂત કર્યો. કોઈએ સંઘર્ષ કર્યો. કોઈએ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી. કોઈએ શિક્ષણ અપનાવ્યું. કોઈએ સાહિત્ય સર્જન કર્યું. દરેક પેઢીએ માણસાઈની પરંપરાને જીવંત રાખી. આથી આ પુસ્તક એક વ્યક્તિનો ઇતિહાસ નથી. તે પેઢીઓની સંયુક્ત આત્મકથા છે.

માણસાઈ : સ્વર્ણિમ વારસાનો આધાર

જ્યારે હું મારા પરિવારના ઇતિહાસનું મૂલ્યાંકન કરું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે આ સમગ્ર વારસાનો આધાર એક જ શબ્દમાં સમાઈ જાય છે,

"માણસાઈ"

દીકરીના લગ્ન માટે પા ફદિયું. દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું. જરૂરિયાતમંદોને સહાય. સમાજ સાથેનું જોડાણ. સંબંધોમાં વિશ્વાસ. આ બધું દર્શાવે છે કે મારા પૂર્વજોએ અર્થતંત્રને પણ માનવતાની નજરથી જોયું હતું.

વૈશ્વિક સંદર્ભમાં સોસા પરિવાર

આ પુસ્તક માત્ર પરિવાર માટે જ નથી. તે સંશોધકો માટે પણ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તે ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનો અભ્યાસ કરનારાઓ માટે પણ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તે સમાજશાસ્ત્રીઓ માટે પણ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. અને તે દરેક એવા વ્યક્તિ માટે મહત્વપૂર્ણ છે જે માનતા હોય કે સામાન્ય પરિવારો પણ અસાધારણ ઇતિહાસ રચી શકે છે. મારી જીવનયાત્રાનો એક મહત્ત્વપૂર્ણ તબક્કો મારા માટે આ પુસ્તક માત્ર લેખન કાર્ય નથી. તે જીવનસાધના છે. જ્યારે મેં મારા પૂર્વજોના ઇતિહાસને એકત્રિત કર્યો, ત્યારે મને એવું લાગ્યું કે હું માત્ર ભૂતકાળને સાચવી રહ્યો નથી.

હું ભવિષ્ય માટે એક પ્રકાશસ્તંભ ઊભો કરી રહ્યો છું. જેથી આવનારી પેઢીઓ પોતાનું મૂળ ભૂલી ન જાય. જો ભવિષ્યમાં સોસા પરિવારની કોઈ નવી પેઢી આ પુસ્તક વાંચે, તો હું તેને માત્ર એક જ વાત કહેવા માંગું છું: તમારી સૌથી મોટી ઓળખ તમારું નામ નથી. તમારી સૌથી મોટી ઓળખ તમારા પૂર્વજોએ આપેલા મૂલ્યો છે. સંપત્તિ બદલાઈ શકે છે. પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ શકે છે. પરંતુ માણસાઈ, સંસ્કાર અને પ્રામાણિકતા ક્યારેય જૂની થતી નથી.

The Golden Heritage of Sosa Family એક પુસ્તક કરતાં વધુ છે.

તે એક પરિવારનું સ્મારક છે. તે પેઢીઓની યાદોને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ છે. તે માણસાઈનાં મૂલ્યોનું ઘોષણાપત્ર છે. અને તે એ વાતનો પુરાવો છે કે ઇતિહાસ માત્ર રાજાઓ અને સામ્રાજ્યોનો નથી હોતો, ઇતિહાસ તો એવા સામાન્ય પરિવારોનો પણ હોય છે, જેઓ પોતાના જીવન દ્વારા અસાધારણ મૂલ્યો સર્જે છે.

"મારા પૂર્વજોએ અમને સોનાના ભંડાર નથી આપ્યા; તેમણે માણસાઈનો એવો ખજાનો આપ્યો છે, જે કોઈપણ સોનાથી વધુ કિંમતી છે."

"The Golden Heritage of Sosa Family is not a legacy of wealth, but a legacy of values, trust, humanity and generations of noble living."

"સમયની ધૂળ ઘણા નામોને ભૂંસી નાખે છે, પરંતુ જે પરિવારો માણસાઈના પાયા ઉપર ઉભા હોય છે, તેમનો વારસો ક્યારેય ભૂંસાતો નથી."

૬. મનની ભીતર : (સાલ ૨૦૦૦ થી ૨૦૨૧ સુધી સામાજિક પ્રસંગોમાં આપેલા વ્યાખ્યાનોની શ્રેણી)

વિચારોથી સમાજ સુધીની યાત્રા

મારા સાહિત્ય સર્જનની યાત્રામાં "મનની ભીતર" એક એવી કૃતિ છે, જે મારા હૃદયની સૌથી નજીક છે. આ પુસ્તક માત્ર લેખો કે ભાષણોનું સંકલન નથી, પરંતુ લગભગ બે દાયકાથી વધુ સમય દરમિયાન સમાજના વિવિધ પ્રસંગોમાં વ્યક્ત થયેલા મારા વિચારો, અનુભવો અને ચિંતનોનું પ્રતિબિંબ છે.

વર્ષ ૨૦૦૦ થી ૨૦૨૧ દરમિયાન મને અનેક સામાજિક, શૈક્ષણિક, ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક અને જાહેર કાર્યક્રમોમાં પોતાના વિચારો રજૂ કરવાનો અવસર મળ્યો. દરેક પ્રસંગે મેં માત્ર વક્તા તરીકે નહીં, પરંતુ સમાજના એક જવાબદાર સભ્ય તરીકે વિચાર રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ વ્યાખ્યાનો સમયની સાથે ભૂંસાઈ ન જાય, તે માટે તેમને પુસ્તક સ્વરૂપે સંકલિત કરવાનો વિચાર જન્મ્યો અને તેમાંથી **"મનની ભીતર"** પુસ્તકનું સર્જન થયું.

શા માટે **"મનની ભીતર"?**

દરેક માણસના મનમાં વિચારોનો એક વિશાળ વિશ્વ વસેલો હોય છે. કેટલાક વિચારો શબ્દોમાં વ્યક્ત થાય છે. કેટલાક મૌનમાં જીવતા રહે છે. અને કેટલાક સમાજ માટે સંદેશ બની જાય છે. મારા જીવનમાં વિવિધ પ્રસંગોએ વ્યક્ત થયેલા વિચારો માત્ર ભાષણો નહોતા. તે મારા અંતરમાં ચાલતી ચિંતન પ્રક્રિયાનો એક ભાગ હતા.

આથી આ પુસ્તકનું નામ **"મનની ભીતર"** રાખવામાં આવ્યું.

કારણ કે આ પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ દરેક શબ્દ મારા મનની અંદર જન્મેલા વિચારનો પ્રતિધ્વનિ છે.

વ્યાખ્યાનોનો વિષયવિસ્તાર

આ પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ વ્યાખ્યાનો વિવિધ વિષયો સાથે સંકળાયેલા છે:

સામાજિક સમાનતા, શિક્ષણનું મહત્ત્વ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો, યુવાનોની ભૂમિકા, મહિલા સશક્તિકરણ, માનવતા અને સમાજસેવા, રાષ્ટ્રનિર્માણ, બંધારણીય મૂલ્યો, સામાજિક જવાબદારી, અને જીવનમૂલ્યો. આ દરેક વિષય મારા જીવનના અનુભવ અને સમાજ પ્રત્યેની ચિંતામાંથી જન્મેલા છે.

વ્યાખ્યાનથી પુસ્તક સુધી

જ્યારે કોઈ ભાષણ આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે ક્ષણિક લાગે છે. પરંતુ વિચાર ક્યારેય ક્ષણિક નથી હોતો. ઘણા વ્યાખ્યાનો પછી મને લાગ્યું કે આ વિચારોને માત્ર કાર્યક્રમો સુધી મર્યાદિત રાખવા યોગ્ય નહીં બને. તેને દસ્તાવેજ સ્વરૂપે જાળવવા જોઈએ. આથી વર્ષો દરમિયાન આપેલા વ્યાખ્યાનોનું સંકલન કરીને તેમને પુસ્તક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું.

સમાજ સાથેનો સંવાદ

મારા માટે વ્યાખ્યાન માત્ર બોલવાની પ્રક્રિયા નથી. તે સમાજ સાથેનો સંવાદ છે.

એક તરફ મારો અનુભવ હોય છે. બીજી તરફ સમાજની અપેક્ષાઓ હોય છે. આ બંને વચ્ચે વિચારોનો જે પુલ બંધાય છે, તે જ વ્યાખ્યાનનું સાચું સ્વરૂપ છે.

"મનની ભીતર" એ આવા જ સંવાદોની જીવંત સ્મૃતિ છે.

ડૉ. આંબેડકર અને મારા વિચારો

આ પુસ્તકના અનેક વ્યાખ્યાનોમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. કારણ કે બાબાસાહેબે મને માત્ર પ્રેરણા જ આપી નથી. તેમણે મને સમાજને જોવાની દૃષ્ટિ પણ આપી છે. સમાનતા, સ્વાભિમાન, શિક્ષણ, અને બંધારણીય મૂલ્યો, આ બધું મારા વિચારોના કેન્દ્રમાં રહ્યું છે. આ પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ અનેક વ્યાખ્યાનો ખાસ કરીને યુવા પેઢીને ધ્યાનમાં રાખીને આપવામાં આવ્યા હતા.

મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે:

"કોઈપણ સમાજનું ભવિષ્ય તેની યુવા પેઢીના વિચારો ઉપર નિર્ભર હોય છે."

આથી શિક્ષણ, વ્યક્તિત્વ વિકાસ, સામાજિક જવાબદારી અને રાષ્ટ્રનિર્માણ જેવા વિષયો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

જીવનમાંથી જન્મેલા વિચારો

"મનની ભીતર"માં સમાવિષ્ટ વિચારો પુસ્તકોમાંથી લીધેલા નથી.

તે જીવનમાંથી જન્મેલા છે. સમાજમાં કાર્ય કરતી વખતે, લોકોને મળતી વખતે,

સંઘર્ષોને જોતી વખતે, અને વિવિધ અનુભવોમાંથી પસાર થતી વખતે જે વિચાર જન્મ્યા, તે જ આ પુસ્તકમાં વ્યક્ત થયા છે.

પુસ્તકનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ

આ પુસ્તક મારા અન્ય પુસ્તકો કરતાં અલગ છે. કારણ કે તેમાં ઇતિહાસ નથી. જીવંત અનુભવ છે. તેમાં સંશોધન નથી. પરંતુ ચિંતન છે. તેમાં માત્ર માહિતી નથી. પરંતુ માર્ગદર્શન છે. આથી "મનની ભીતર" મારા વ્યક્તિત્વ અને વિચારોને સમજવા માટે એક મહત્ત્વપૂર્ણ કૃતિ છે.

મારા માટે આ પુસ્તકનો અર્થ

જ્યારે હું આ પુસ્તકના પાનાંઓ વાંચું છું, ત્યારે મને છેલ્લા બે દાયકાની મારી સામાજિક યાત્રા યાદ આવે છે. મને લોકોના ચહેરા યાદ આવે છે. મને મંચો યાદ આવે છે. મને તે પ્રસંગો યાદ આવે છે, જ્યાં સમાજ સાથે વિચારોની આપલે થઈ હતી. આ પુસ્તક મારા માટે સ્મૃતિઓનો સંગ્રહ પણ છે અને જવાબદારીનો અહેસાસ પણ છે.

"મનની ભીતર" માત્ર વ્યાખ્યાનોનું સંકલન નથી.

તે એક વિચારયાત્રા છે.

તે એક સમાજચિંતકના મનની અંદર ચાલતા સંવાદનું દસ્તાવેજ છે. અને તે એક એવા વિશ્વાસની અભિવ્યક્તિ છે કે વિચારો સમાજને બદલવાની શક્તિ ધરાવે છે.

"મંચ ઉપર બોલાયેલા શબ્દો સમય સાથે ભૂલાઈ શકે છે, પરંતુ સત્ય અને સમાજહિતના વિચારો ક્યારેય મરતા નથી."

"મનની ભીતર લખાયેલા વિચારો મારા નથી; તે સમાજના અનુભવો, સંઘર્ષો અને આશાઓનો પ્રતિધ્વનિ છે."

"જો મારા વ્યાખ્યાનોમાંથી એક પણ વિચાર કોઈ યુવાનના જીવનમાં પ્રકાશ પાથરી શકે, તો હું મારા લેખનને સફળ માનું છું."

૭. સંવેદનાની સફર: માનવ હૃદયની લાગણીઓ, સમાજની વેદનાઓ અને જીવનના અનુભવોની અભિવ્યક્તિ

મારા સાહિત્ય સર્જનની યાત્રામાં **"સંવેદનાની સફર"** એક એવી કૃતિ છે, જે માત્ર પુસ્તક નથી પરંતુ મારા અંતરમનની અનુભૂતિઓનું પ્રતિબિંબ છે. આ પુસ્તક જીવનના વિવિધ અનુભવો, સમાજની વેદનાઓ, માનવ સંબંધોની ઉષ્મા અને સમયના પરિવર્તનો વચ્ચે જીવંત રહેલી લાગણીઓની અભિવ્યક્તિ છે.

માણસ માત્ર બુદ્ધિથી જીવતો નથી. તે લાગણીઓથી પણ જીવતો હોય છે. તેના જીવનમાં આનંદ આવે છે. દુઃખ આવે છે. મેળાપ આવે છે. વિયોગ આવે છે. સફળતા મળે છે.

નિષ્ફળતા પણ મળે છે. - આ તમામ અનુભવોમાંથી જે સંવેદનાઓ જન્મે છે, તે જ જીવનને અર્થપૂર્ણ બનાવે છે.

"સંવેદનાની સફર" એ આવી જ લાગણીઓની એક સાહિત્યિક યાત્રા છે.

સંવેદના : માનવતાનો આત્મા

મારા મતે સંવેદના વિના માનવતા શક્ય નથી. માણસ પાસે જ્ઞાન હોઈ શકે. સંપત્તિ હોઈ શકે. સત્તા હોઈ શકે. પરંતુ જો તેની અંદર સંવેદના ન હોય, તો તેનું જીવન અધૂરું રહે છે. સંવેદના જ માણસને બીજા માણસના દુઃખ સાથે જોડે છે. સંવેદના જ સમાજને માનવતાની દિશા આપે છે. અને સંવેદના જ સાહિત્યને જીવંત બનાવે છે.

જીવનમાંથી જન્મેલી રચનાઓ

આ પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ લેખો, વિચારો અને અભિવ્યક્તિઓ કોઈ કલ્પિત વિશ્વમાંથી જન્મેલા નથી. તે જીવનમાંથી જન્મેલા છે. સમાજના વિવિધ વર્ગોના લોકો સાથેના સંપર્કમાંથી જન્મેલા છે. - ગરીબોની વેદના, મજૂરોનો સંઘર્ષ, વંચિતોની આશાઓ, માતાપિતાના ત્યાગ, યુવાનોના સપનાઓ, અને સમાજના પરિવર્તનના પ્રશ્નો, આ બધું આ પુસ્તકમાં ક્યાંક ને ક્યાંક પ્રતિબિંબિત થાય છે.

માણસ અને સંબંધોની વાત

"સંવેદનાની સફર"માં માત્ર સમાજની જ વાત નથી.

તે માણસ અને તેના સંબંધોની પણ વાત કરે છે. પરિવાર, મિત્રતા, સ્નેહ, પ્રેમ, વિશ્વાસ, અને કરુણા - આ બધા જીવનના એવા પાસાઓ છે જે માણસને માણસ બનાવે છે. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે સંબંધો જીવનની સૌથી મોટી સંપત્તિ છે. આથી આ પુસ્તકમાં સંબંધોની ઉષ્મા વારંવાર વ્યક્ત થાય છે.

સમાજની પીડા અને આશા

મારા જીવનનો મોટો ભાગ સમાજ સાથે જોડાયેલો રહ્યો છે. આથી સમાજની વેદનાઓને નજીકથી જોવાનો અવસર મળ્યો છે. - અસમાનતા, ગરીબી, અશિક્ષણ, ભેદભાવ, અને અન્યાય, આ બધું હજુ પણ સમાજના ઘણા વર્ગોના જીવનનો ભાગ છે. પરંતુ સાથે સાથે મેં આશા પણ જોઈ છે. સંઘર્ષ કરતા લોકોમાં વિશ્વાસ જોયો છે. યુવાનોમાં ઊર્જા જોઈ છે. અને પરિવર્તનની શક્તિ પણ જોઈ છે. આથી આ પુસ્તક માત્ર પીડાની વાત નથી કરતું. તે આશાની પણ વાત કરે છે.

સાહિત્યનું સામાજિક કર્તવ્ય

મારા માટે સાહિત્ય માત્ર મનોરંજન નથી. તે સમાજનું દર્પણ છે. તે સમાજનો

અંતરાત્મા છે. સાહિત્યકારનું કર્તવ્ય માત્ર લખવાનું નથી. તે સમાજની લાગણીઓને અવાજ આપવાનું છે. "સંવેદનાની સફર"માં મેં એ જ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

સંવેદના અને બાબાસાહેબ

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનો પ્રભાવ મારા સમગ્ર સાહિત્ય ઉપર રહ્યો છે. તેમણે શીખવ્યું કે સમાજના અંતિમ માણસના દુઃખને સમજ્યા વિના સાચી પ્રગતિ શક્ય નથી. આથી આ પુસ્તકમાં પણ માનવ ગૌરવ, સમાનતા અને સામાજિક ન્યાયનાં મૂલ્યો સ્પષ્ટ રીતે જોવા મળે છે.

એક લેખક તરીકે મારી અનુભૂતિ

જ્યારે હું આ પુસ્તકનાં પાનાંઓ વાંચું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે આ માત્ર શબ્દો નથી. આ મારા જીવનના વિવિધ તબક્કાઓની લાગણીઓ છે. કેટલાક પ્રસંગોએ આનંદ વ્યક્ત થયો છે. કેટલાક પ્રસંગોએ વેદના વ્યક્ત થઈ છે. અને કેટલાક પ્રસંગોએ સમાજ પ્રત્યેની ચિંતા વ્યક્ત થઈ છે. આથી **"સંવેદનાની સફર"** મારા માટે એક સાહિત્યિક કૃતિ કરતાં વધુ, એક ભાવયાત્રા છે.

વાચકો સાથેનો સંબંધ

આ પુસ્તકને વાચકો તરફથી મળેલો પ્રતિસાદ મારા માટે અત્યંત પ્રેરણાદાયક રહ્યો છે. ઘણા વાચકોએ જણાવ્યું કે પુસ્તકના અનેક લેખોમાં તેમને પોતાના જીવનનું પ્રતિબિંબ જોવા મળ્યું. મારા માટે આ સૌથી મોટો પુરસ્કાર છે. કારણ કે સાહિત્ય ત્યારે જ સફળ બને છે, જ્યારે તે વાચકના હૃદયને સ્પર્શે.

મારા માટે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ

"સંવેદનાની સફર" મારા માટે એક આત્મીય કૃતિ છે.

કારણ કે તેમાં માત્ર વિચાર નથી. તેમાં લાગણીઓ છે. તેમાં અનુભવ છે. તેમાં માનવતાની સુગંધ છે. અને તેમાં સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારીની અનુભૂતિ છે. **"સંવેદનાની સફર"** એ જીવનને માત્ર આંખોથી નહીં, પરંતુ હૃદયથી જોવાનો પ્રયત્ન છે. તે માનવ સંવેદનાઓની યાત્રા છે. તે સમાજની વેદનાઓ અને આશાઓની ગાથા છે. અને તે એ વિશ્વાસની અભિવ્યક્તિ છે કે માણસાઈ હજુ પણ જીવંત છે.

"જ્યાં સંવેદના જીવંત હોય છે, ત્યાં માનવતા ક્યારેય મરતી નથી."

"જીવનની સાચી સફર અંતરિયાળ માર્ગોમાં નહીં, પરંતુ હૃદયની અંદર રહેલી

સંવેદનાઓમાં વસે છે."

"સંવેદનાની સફર એ મારા શબ્દોની નહીં, પરંતુ મારા હૃદયની યાત્રા છે."

૮. પ્રેરક પ્રતિભાવ: નાથુ સોસાના પુસ્તકો વિશે વિદ્વાનોના પ્રતિભાવોનું સંપાદન

સાહિત્યકાર માટે સૌથી મોટો પુરસ્કાર કોઈ એવોર્ડ કે સન્માન નથી.

તેના વિચારોને મળતી સ્વીકૃતિ છે. તેના શબ્દોને મળતો સમાજનો પ્રતિસાદ છે. અને તેના સર્જન વિશે વિદ્વાનો, વિચારકો, શિક્ષણવિદો અને વાચકો દ્વારા વ્યક્ત થતો અભિપ્રાય છે. મારા લેખન જીવન દરમિયાન વિવિધ વિષયો ઉપર લખાયેલા પુસ્તકોને સમાજના અનેક ક્ષેત્રોમાંથી પ્રેમ, પ્રોત્સાહન અને માર્ગદર્શન મળ્યું છે. આ પ્રતિભાવો માત્ર મારા પુસ્તકો અંગેના અભિપ્રાયો નથી, પરંતુ તે મારા લેખન પાછળ રહેલા હેતુની સ્વીકૃતિ છે. આ જ ભાવનાથી "પ્રેરક પ્રતિભાવ" પુસ્તકનું સંપાદન કરવામાં આવ્યું.

આ પુસ્તકની પ્રેરણા

જ્યારે મારા વિવિધ પુસ્તકો પ્રકાશિત થયા, ત્યારે દેશના વિવિધ ક્ષેત્રોના વિદ્વાનો, શિક્ષણવિદો, વહીવટી અધિકારીઓ, સમાજના આગેવાનો, સાહિત્યકારો અને વાચકો તરફથી અનેક પ્રતિભાવો પ્રાપ્ત થયા.

કેટલાક પ્રતિભાવો પત્ર સ્વરૂપે હતા. કેટલાક અભિનંદન સંદેશ સ્વરૂપે હતા. કેટલાક પુસ્તક સમીક્ષા સ્વરૂપે હતા. અને કેટલાક વ્યક્તિગત મુલાકાત દરમિયાન વ્યક્ત થયેલા વિચારો હતા. સમય જતાં મને સમજાયું કે આ પ્રતિભાવો માત્ર મારા માટે જ નહીં, પરંતુ આવનારી પેઢીઓ માટે પણ મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજ બની શકે. આથી આ તમામ પ્રતિભાવોનું સંકલન કરીને "પ્રેરક પ્રતિભાવ" પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું.

એક લેખક માટે પ્રતિભાવનું મહત્ત્વ

લેખક જ્યારે પુસ્તક લખે છે, ત્યારે તે પોતાના વિચારો સમાજ સમક્ષ મૂકે છે. પરંતુ પુસ્તક પ્રકાશિત થયા પછી તે માત્ર લેખકનું રહેતું નથી. તે સમાજનું બની જાય છે. વાચકો તેને પોતાની રીતે વાંચે છે. વિદ્વાનો તેને પોતાના દૃષ્ટિકોણથી મૂલવે છે. અને સમાજ તેની ઉપયોગિતાનું મૂલ્યાંકન કરે છે. આથી પ્રતિભાવો કોઈ પણ પુસ્તકનું બીજું જીવન છે.

"પ્રેરક પ્રતિભાવ" એ આ બીજા જીવનનું દસ્તાવેજીકરણ છે.

વિદ્વાનોની દૃષ્ટિએ મારા પુસ્તકો

મારા પુસ્તકો વિશે પ્રાપ્ત થયેલા પ્રતિભાવોમાં કેટલીક સામાન્ય બાબતો વારંવાર

જોવા મળે છે: સામાજિક સમાનતા પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનું સરળ પ્રસ્તુતિકરણ, ઇતિહાસ પ્રત્યેનો સંશોધનાત્મક અભિગમ, પરિવાર અને સમાજનાં મૂલ્યોનું દસ્તાવેજીકરણ, અને માનવતાવાદી દૃષ્ટિકોણ.

આ પ્રતિભાવો વાંચીને મને ઘણી વખત એવું લાગ્યું છે કે મારા પુસ્તકોનો સાચો અર્થ સમાજે મારી કરતાં વધુ સારી રીતે સમજ્યો છે.

લેખન અને જવાબદારી

આ પુસ્તકમાં સમાવિષ્ટ પ્રતિભાવો મને સતત એક વાત યાદ અપાવે છે, લેખન માત્ર સર્જન નથી. તે જવાબદારી પણ છે. સમાજ લેખક પાસેથી માત્ર માહિતીની અપેક્ષા રાખતો નથી. તે દિશાની અપેક્ષા રાખે છે. પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખે છે. અને મૂલ્યોની અપેક્ષા રાખે છે. આથી આ પ્રતિભાવો મારા માટે પ્રશંસા કરતાં વધુ જવાબદારીનો અહેસાસ કરાવે છે.

વાચકોનો પ્રેમ : સૌથી મોટું સન્માન

મારા જીવનમાં અનેક સન્માનો પ્રાપ્ત થયા છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ વાચક કહે છે કે: "આ પુસ્તક વાંચીને મને નવી દિશા મળી." "મને મારા ઇતિહાસને સમજવામાં મદદ કરી." ત્યારે તે મારા માટે સૌથી મોટું સન્માન બની જાય છે. "પ્રેરક પ્રતિભાવ" પુસ્તકમાં આવા અનેક ભાવસભર પ્રતિભાવો સમાવિષ્ટ છે. ડૉ. આંબેડકર વિષયક પુસ્તકોને મળેલો પ્રતિસાદ

"રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર",

"રત્ન કણિકાઓ : ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર ના વિચારોનું ચયન"

અને

"મનની ભીતર" (સાલ ૨૦૦૦ થી ૨૦૨૧ સુધી સામાજિક પ્રસંગોમાં આપેલા વ્યાખ્યાનોની શૃંખલા) (ગુજરાતી) જેવાં પુસ્તકોને મળેલા પ્રતિભાવોમાં એક વાત સ્પષ્ટ જોવા મળે છે કે સમાજ બાબાસાહેબના વિચારોને વધુ વ્યાપક રીતે સમજવા ઇચ્છે છે.

આ પ્રતિભાવો મારા માટે નવી પ્રેરણાનું કારણ બન્યા.

સોસા પરિવાર વિષયક પુસ્તકોની સ્વીકૃતિ

"સોસા પરિવાર: માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું",

"The History of Sosa Family",

અને

"The Golden Heritage of Sosa Family"

જેવાં પુસ્તકો અંગે મળેલા પ્રતિભાવોએ મને સમજાવ્યું કે પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર પરિવાર પૂરતો મર્યાદિત નથી. તે સમાજ માટે પણ પ્રેરણારૂપ બની શકે છે. ઘણા વાચકોએ પોતાના પરિવારનો ઇતિહાસ લખવાની પ્રેરણા મેળવી. આ મારા માટે ગૌરવની બાબત છે.

પ્રતિભાવોથી મળતી નવી પ્રેરણા

આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વખતે મને સમજાયું કે પ્રતિભાવ માત્ર ભૂતકાળનું મૂલ્યાંકન નથી.

તે ભવિષ્ય માટેની પ્રેરણા પણ છે. દરેક પ્રતિભાવ મને વધુ સારું લખવા માટે પ્રેરિત કરે છે. વધુ સંશોધન કરવા માટે પ્રેરિત કરે છે. અને સમાજ માટે વધુ જવાબદારીપૂર્વક કાર્ય કરવા માટે પ્રેરિત કરે છે.

મારા માટે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ

"પ્રેરક પ્રતિભાવ" મારા માટે એક વિશેષ કૃતિ છે.

કારણ કે તેમાં મારા શબ્દો કરતાં વધુ, સમાજના શબ્દો છે. તેમાં મારા વિચારો કરતાં વધુ, વાચકોના વિચારો છે. અને તેમાં મારા પુસ્તકો કરતાં વધુ, સમાજની સ્વીકૃતિનો ઇતિહાસ છે.

"પ્રેરક પ્રતિભાવ" માત્ર અભિપ્રાયોનું સંકલન નથી.

તે લેખક અને સમાજ વચ્ચેના જીવંત સંવાદનો દસ્તાવેજ છે. તે વાચકોના પ્રેમનો અરીસો છે. તે વિદ્વાનોના માર્ગદર્શનનો ખજાનો છે. અને તે એ વાતનો પુરાવો છે કે સાચું સાહિત્ય માત્ર વાંચવામાં નહીં, પરંતુ જીવવામાં આવે છે.

"પુસ્તક લખવું લેખકનું કાર્ય છે, પરંતુ તેને અર્થ આપવાનું કાર્ય વાચકો કરે છે."

"મારા પુસ્તકોની સૌથી મોટી સિદ્ધિ તેમનું પ્રકાશન નથી; તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ એ છે કે તેમણે લોકોના મનમાં વિચાર જગાવ્યો."

"પ્રેરક પ્રતિભાવ મારા લેખનની પ્રશંસા નથી; તે સમાજ સાથેના મારા સંવાદની જીવંત સ્મૃતિ છે."

૯. અંગ્રેજ શાસન સામે વણકરોનો સંઘર્ષ: (સને સત્તરમી અને અઢારમી સદી)

ભારતના શ્રમ, સ્વાભિમાન અને આર્થિક સ્વતંત્રતાની અજાણી ગાથા

મારા લેખન જીવનની વિવિધ કૃતિઓમાં "અંગ્રેજ શાસન સામે વણકરોનો સંઘર્ષ" એક એવી કૃતિ છે, જેને હું માત્ર ઐતિહાસિક પુસ્તક નહીં, પરંતુ ભારતના શ્રમજીવી સમાજોને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ માનું છું.

ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંઘર્ષનો ઇતિહાસ લખવામાં આવ્યો છે. રાજાઓના શૌર્યની ગાથાઓ લખાઈ છે. ક્રાંતિકારીઓના બલિદાનની વાતો લખાઈ છે. પરંતુ ભારતના વણકરો, કારીગરો અને શ્રમજીવી સમાજોએ અંગ્રેજી શાસન સામે જે આર્થિક અને સામાજિક સંઘર્ષ કર્યો, તેના વિશે પ્રમાણમાં ખૂબ ઓછું લખાયું છે. આ પુસ્તક એ જ અવગણાયેલા ઇતિહાસને પ્રકાશમાં લાવવાનો એક પ્રયાસ છે.

શા માટે આ પુસ્તક?

જ્યારે મેં વણકર સમાજના ઇતિહાસનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે અંગ્રેજોના ભારત આગમન પહેલાં ભારત વિશ્વનું એક મહાન કાપડ ઉત્પાદક રાષ્ટ્ર હતું. ભારતના હસ્તવણાટના કાપડની માંગ: યુરોપમાં, અરબ દેશોમાં, આફ્રિકામાં, અને એશિયાના અનેક વિસ્તારોમાં હતી. ભારતીય વણકરો માત્ર કારીગર નહોતા. તેઓ ભારતની અર્થવ્યવસ્થાના મુખ્ય આધારસ્તંભ હતા. પરંતુ અંગ્રેજી શાસનના આગમન પછી આ સમગ્ર વ્યવસ્થા ઉપર વિનાશક અસર પડી. આ ઇતિહાસને સમાજ સમક્ષ મૂકવો જરૂરી હતો.

ભારત : વિશ્વનું વણાટ કેન્દ્ર

સતરમી અને અઢારમી સદીમાં ભારતના વણાટ ઉદ્યોગનું સ્થાન વિશ્વમાં અગ્રણી હતું. - ઢાકાની મલમલ, ગુજરાતના સુતરાઉ કાપડ, કાશીનાં રેશમી વસ્ત્રો, અને દક્ષિણ ભારતનાં હસ્તવણાટ ઉત્પાદનો વિશ્વભરમાં પ્રસિદ્ધ હતા. ભારતનું કાપડ માત્ર વેપારનું સાધન નહોતું. તે ભારતની સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક સમૃદ્ધિનું પ્રતીક હતું. આ સમૃદ્ધિ પાછળ લાખો વણકર પરિવારોનો પરિશ્રમ હતો.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીનું આગમન

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની વેપારના નામે ભારતમાં આવી. પરંતુ ધીમે ધીમે તેણે ભારતના વેપાર ઉપર નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવાનું શરૂ કર્યું. અંગ્રેજો માટે ભારતીય કાપડ સૌથી મોટો પડકાર હતો. કારણ કે ભારતીય કાપડ ગુણવત્તા અને કિંમત બંનેમાં યુરોપીયન ઉત્પાદનો કરતાં ઉત્તમ હતું. આથી અંગ્રેજોએ એવી નીતિઓ અપનાવી કે જેના કારણે ભારતીય વણાટ ઉદ્યોગ નબળો પડવા લાગ્યો.

વણકરો ઉપર અત્યાચાર

ઇતિહાસના વિવિધ સ્રોતો દર્શાવે છે કે અંગ્રેજી નીતિઓના કારણે લાખો વણકરોની આજીવિકા જોખમમાં પડી ગઈ.

તેમને:

ઓછા ભાવે માલ વેચવા માટે મજબૂર કરવામાં આવ્યા, વેપારની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં આવી, કરવેરાનો બોજ વધારવામાં આવ્યો, અને બ્રિટિશ મિલોમાં બનેલા કાપડ માટે ભારતીય બજારો ખુલ્લા કરવામાં આવ્યા. આથી હજારો વર્ષોથી વિકસેલો હસ્તવણાટ ઉદ્યોગ ધીમે ધીમે નબળો પડતો ગયો.

એક આર્થિક યુદ્ધ

મારા અભ્યાસ દરમિયાન મને સમજાયું કે આ માત્ર વેપારની સ્પર્ધા નહોતી. આ એક આર્થિક યુદ્ધ હતું. અંગ્રેજોએ ભારતીય ઉદ્યોગોને નબળા બનાવીને પોતાના ઉદ્યોગોને મજબૂત બનાવ્યા. આ પ્રક્રિયામાં સૌથી વધુ નુકસાન વણકરોને થયું. ઘણા પરિવારો ગરીબીમાં ધકેલાઈ ગયા. ઘણા લોકોને પોતાનો પરંપરાગત વ્યવસાય છોડવો પડ્યો. અને અનેક વિસ્તારોમાં વણાટની સદીઓ જૂની પરંપરાઓ તૂટી ગઈ.

વણકરોનો મૌન સંઘર્ષ

ભારતના સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનની ચર્ચા થાય છે ત્યારે મોટા ભાગે રાજકીય સંઘર્ષની વાત થાય છે. પરંતુ વણકરોનો સંઘર્ષ અલગ પ્રકારનો હતો. તેમણે હથિયારો વડે લડાઈ નહોતી લડી. તેમણે પોતાના પરિશ્રમ દ્વારા સંઘર્ષ કર્યો. તેમણે પોતાના કૌશલ્યને જીવંત રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે પોતાના અસ્તિત્વને બચાવવા માટે લડત આપી. આ મૌન સંઘર્ષ પણ સ્વાતંત્ર્યના ઇતિહાસનો જ એક મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ છે.

વણકર સમાજ અને મારા સંશોધનની પ્રેરણા

મારા પોતાના પરિવારનો સંબંધ વણકર સમાજ સાથે જોડાયેલો હોવાથી આ વિષય મારા માટે માત્ર ઐતિહાસિક અભ્યાસનો વિષય નહોતો. તે મારા અસ્તિત્વનો પણ એક ભાગ હતો. જ્યારે મેં મારા પૂર્વજોની યાત્રાનો અભ્યાસ કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે વણકર સમાજના ઇતિહાસને સમજ્યા વિના સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સંપૂર્ણ રીતે સમજવું શક્ય નથી. આથી આ પુસ્તક મારા માટે સંશોધન કરતાં પણ વધુ એક ઋણસ્વીકાર સમાન છે.

શ્રમજીવી સમાજોને અર્પિત

આ પુસ્તક માત્ર વણકર સમાજ માટે નથી. તે તમામ શ્રમજીવી સમાજોને સમર્પિત છે.

તેમને, જેમણે પોતાના પરિશ્રમથી ભારતનું નિર્માણ કર્યું. પરંતુ જેમના ઇતિહાસને ઘણી વખત યોગ્ય સ્થાન મળ્યું નથી.

ઇતિહાસનું પુનર્લેખન

મને લાગે છે કે ભારતના ઇતિહાસને વધુ વ્યાપક રીતે લખવાની જરૂર છે. માત્ર રાજાઓ અને યુદ્ધોનો ઇતિહાસ પૂરતો નથી. શ્રમિકો, કારીગરો, વણકરો, ખેડૂતો, અને સામાન્ય લોકોનો ઇતિહાસ પણ એટલો જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

"અંગ્રેજ શાસન સામે વણકરોનો સંઘર્ષ" એ આવા જ ઇતિહાસના પુનર્લેખનની એક નમ્ર શરૂઆત છે.

મારા માટે આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ

આ પુસ્તક મારા માટે માત્ર એક સંશોધન ગ્રંથ નથી. તે ભારતના શ્રમજીવી સમાજોને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ છે. તે વણકર સમાજના સ્વાભિમાનનો દસ્તાવેજ છે. અને તે ઇતિહાસના એવા અધ્યાયને પ્રકાશમાં લાવવાનો પ્રયાસ છે, જેને લાંબા સમય સુધી અવગણવામાં આવ્યો હતો.

"અંગ્રેજ શાસન સામે વણકરોનો સંઘર્ષ" માત્ર એક પુસ્તક નથી.

તે શ્રમની ગાથા છે. તે સ્વાભિમાનની ગાથા છે. તે આર્થિક શોષણ સામેની ગાથા છે. અને તે ભારતના મૌન યોદ્ધાઓને અર્પિત સ્મારક છે.

"ભારતના વણકરોએ માત્ર કાપડ વણ્યું નહોતું; તેમણે ભારતની આર્થિક સમૃદ્ધિ અને સાંસ્કૃતિક ઓળખ પણ વણી હતી."

"અંગ્રેજી શાસને તેમના કરઘાઓને નબળા બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેમના પરિશ્રમ અને સ્વાભિમાનની પરંપરાને ક્યારેય નષ્ટ કરી શક્યું નહીં."

"ભારતના સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ ત્યારે જ પૂર્ણ બને છે, જ્યારે તેમાં વણકરો, કારીગરો અને શ્રમજીવી સમાજોના સંઘર્ષને પણ યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવે."

૧૦. યુગપુરુષ ડૉ. બી.આર. આંબેડકર: સમાનતા, સ્વાભિમાન અને આધુનિક ભારતના મહાન શિલ્પી

મારા સાહિત્ય જીવનમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઉપર અનેક પુસ્તકો લખવાનો અવસર મળ્યો છે. પરંતુ **"યુગપુરુષ ડૉ. બી.આર. આંબેડકર"** પુસ્તક મારા

માટે વિશેષ મહત્ત્વ ધરાવે છે. કારણ કે આ પુસ્તકમાં મેં બાબાસાહેબને માત્ર એક રાજકીય નેતા કે બંધારણના શિલ્પી તરીકે નહીં, પરંતુ એક એવા યુગપુરુષ તરીકે રજૂ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, જેમણે ભારતના સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય અને બૌદ્ધિક જીવનને નવી દિશા આપી.

ઇતિહાસમાં કેટલીક વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના સમયને પ્રભાવિત કરતી નથી; તેઓ સમયને જ બદલી નાખે છે. ડૉ. ભીમરાવ રામજી આંબેડકર એવી જ એક મહાન વ્યક્તિ હતા.

શા માટે "યુગપુરુષ"?

મેં આ પુસ્તકનું નામ **"યુગપુરુષ"** વિચારપૂર્વક પસંદ કર્યું. કારણ કે બાબાસાહેબનું વ્યક્તિત્વ કોઈ એક ક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત નહોતું.

તેઓ: મહાન શિક્ષણવિદ હતા, અર્થશાસ્ત્રી હતા, કાનૂનવિદ હતા, સમાજ સુધારક હતા, માનવ અધિકારોના રક્ષક હતા, અને આધુનિક ભારતના સ્થાપક વિચારકોમાંના એક હતા. તેમણે માત્ર એક સમાજને નહીં, પરંતુ સમગ્ર રાષ્ટ્રને નવી દિશા આપી. આથી તેઓ માત્ર મહાન વ્યક્તિ નહીં, પરંતુ એક "યુગપુરુષ" હતા.

અસમાનતા સામેનો મહાસંઘર્ષ

બાબાસાહેબનું સમગ્ર જીવન અસમાનતા સામેના સંઘર્ષનું પ્રતીક છે. તેમણે પોતાના જીવનમાં ભેદભાવનો અનુભવ કર્યો. અપમાન સહન કર્યું. પરંતુ તેમણે ક્યારેય પરિસ્થિતિ સામે શરણાગતિ સ્વીકારી નહીં. તેમણે શિક્ષણને હથિયાર બનાવ્યું. જ્ઞાનને શક્તિ બનાવ્યું. અને સમગ્ર સમાજને સ્વાભિમાનનો માર્ગ બતાવ્યો. તેમનું જીવન આપણને શીખવે છે:

"પરિસ્થિતિ માણસને નબળો બનાવતી નથી; પરિસ્થિતિ સામે લડવાની ઇચ્છાનો અભાવ માણસને નબળો બનાવે છે."

શિક્ષણ : બાબાસાહેબની ક્રાંતિ

બાબાસાહેબનું સૌથી મોટું યોગદાન માત્ર બંધારણ નથી. તેમનું સૌથી મોટું યોગદાન છે - શિક્ષણ પ્રત્યેની જાગૃતિ. તેઓ માનતા હતા કે:

"શિક્ષણ એ ગુલામી સામેનું સૌથી શક્તિશાળી શસ્ત્ર છે."

આ વિચાર મારા જીવન ઉપર પણ ઊંડો પ્રભાવ પાડનાર રહ્યો છે. મારા લેખન,

સંશોધન અને સામાજિક કાર્યોમાં શિક્ષણને કેન્દ્રસ્થાને રાખવાનું કારણ પણ બાબાસાહેબની આ જ પ્રેરણા છે.

ભારતીય બંધારણના શિલ્પી

ભારતના બંધારણના મુખ્ય શિલ્પી તરીકે બાબાસાહેબનું યોગદાન અદ્વિતીય છે.

તેમણે એવું બંધારણ આપ્યું:

જે દરેક નાગરિકને સમાન અધિકાર આપે છે, જે સામાજિક ન્યાયને મહત્ત્વ આપે છે, જે લોકશાહીને મજબૂત બનાવે છે, અને જે માનવ ગૌરવનું રક્ષણ કરે છે. આજે ભારતની લોકશાહી જે મજબૂત પાયા ઉપર ઊભી છે, તેમાં બાબાસાહેબના વિચારોનો વિશાળ ફાળો છે.

મહિલાઓના અધિકારો માટેનું યોગદાન

બાબાસાહેબ માત્ર દલિત સમાજના નેતા નહોતા. તેઓ મહિલાઓના અધિકારોના પણ પ્રખર સમર્થક હતા. હિંદુ કોડ બિલ દ્વારા મહિલાઓને સંપત્તિ, વારસો અને સમાનતાના અધિકારો આપવા માટે તેમણે ઐતિહાસિક પ્રયત્નો કર્યા. મારા પુસ્તકમાં આ પાસાને વિશેષ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, કારણ કે બાબાસાહેબની દૃષ્ટિ હંમેશાં સમાનતા આધારિત હતી.

અર્થશાસ્ત્રી અને રાષ્ટ્રનિર્માતા

ઘણા લોકો બાબાસાહેબના અર્થશાસ્ત્રીય યોગદાનથી અજાણ છે. પરંતુ તેઓ વિશ્વકક્ષાના અર્થશાસ્ત્રી હતા. ભારતીય રિઝર્વ બેંકના વિચારાત્મક પાયામાં તેમનું યોગદાન માન્ય છે. જળસંપત્તિ, ઔદ્યોગિક વિકાસ, મજૂર કલ્યાણ અને આર્થિક આયોજન અંગે તેમની દૃષ્ટિ અત્યંત આધુનિક હતી. આ પુસ્તકમાં મેં બાબાસાહેબના આ ઓછા ચર્ચાતા પાસાઓને પણ ઉજાગર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

મારા માટે બાબાસાહેબનો અર્થ

મારા માટે બાબાસાહેબ માત્ર ઐતિહાસિક વ્યક્તિત્વ નથી. તેઓ એક વિચારધારા છે. એક પ્રેરણા છે. એક માર્ગદર્શક છે. તેમણે મને શીખવ્યું: વાંચવું, વિચારવું, પ્રશ્ન પૂછવો, અને સમાજ માટે કાર્ય કરવું. મારા જીવનના અનેક નિર્ણયો અને લેખનકાર્યો પાછળ તેમની પ્રેરણા રહેલી છે.

પુસ્તક લખવાનો હેતુ

"યુગપુરુષ ડૉ. બી.આર. આંબેડકર" લખવાનો મારો મુખ્ય હેતુ હતો કે સામાન્ય વાચક બાબાસાહેબને સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકે. માત્ર એક મહાન નેતા તરીકે નહીં. પરંતુ એક એવા વિચારક તરીકે, જેમણે ભારતના ભવિષ્યને ઘડ્યું. આ પુસ્તક દ્વારા મેં નવી પેઢીને

બાબાસાહેબના જીવનમાંથી પ્રેરણા લેવાનો સંદેશ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

સમાજ માટેનું મહત્ત્વ

આ પુસ્તક માત્ર જીવનચરિત્ર નથી. તે મૂલ્યોનો ગ્રંથ છે. તે સંઘર્ષનો પાઠ છે. તે શિક્ષણનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. અને તે બતાવે છે કે એક વ્યક્તિ કેવી રીતે સમગ્ર રાષ્ટ્રના ઇતિહાસને બદલી શકે છે.

"યુગપુરુષ ડૉ. બી.આર. આંબેડકર" મારા માટે માત્ર એક પુસ્તક નથી.

તે કૃતજ્ઞતાનું પ્રતીક છે. તે બાબાસાહેબના વિચારોને નમન છે. અને તે સમાજને જાગૃત કરવાની એક નમ્ર કોશિશ છે.

"ડૉ. આંબેડકરે અમને માત્ર બંધારણ આપ્યું નથી; તેમણે અમને વિચારવાની સ્વતંત્રતા, સમાનતાનો અધિકાર અને સ્વાભિમાન સાથે જીવવાની પ્રેરણા આપી છે."

"યુગપુરુષ તે જ કહેવાય, જે પોતાના સમયને નહીં, પરંતુ આવનારી પેઢીઓના ભવિષ્યને ઘડે. બાબાસાહેબ એવા જ યુગપુરુષ હતા."

"મારા લેખનનું ધ્યેય બાબાસાહેબને મહાન સાબિત કરવાનું નથી; ઇતિહાસે તે કાર્ય પહેલેથી જ કરી દીધું છે. મારો પ્રયત્ન માત્ર એટલો છે કે સમાજ તેમને સાચા અર્થમાં સમજી શકે."

૩૪

મારા પુસ્તકો અને સમાજ

"પુસ્તક લખવું મારા માટે સાહિત્ય સર્જન માત્ર નથી; તે સમાજ, ઇતિહાસ અને આવનારી પેઢી પ્રત્યેની જવાબદારી છે."

ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ માતૃભાષામાં વિચારવાનો અને લખવાનો સંકલ્પ

મારા જીવનમાં ગુજરાતી ભાષાનું સ્થાન માત્ર અભિવ્યક્તિનું સાધન નથી; તે મારી લાગણીઓ, સંસ્કારો, વિચારો અને ઓળખનું મૂળ છે. મેં જીવનના મોટા ભાગના અનુભવો ગુજરાતી સમાજ વચ્ચે જીવ્યા છે. તેથી જ્યારે કલમ હાથમાં લીધી, ત્યારે સૌથી પહેલાં મારા મનમાં એક જ વિચાર આવ્યો કે મારા વિચારોનો પ્રથમ અધિકાર મારી માતૃભાષાનો છે. ગુજરાતી ભાષા માત્ર સંવાદની ભાષા નથી; તે સંસ્કૃતિ, સંસ્કાર અને સમાજની સામૂહિક સ્મૃતિને જાળવી રાખનાર શક્તિશાળી માધ્યમ છે. કોઈપણ સમાજનું સાહિત્ય તેની ઓળખનું પ્રતિબિંબ હોય છે. તેથી મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે જો પોતાના સમાજ સુધી સાચા અર્થમાં પહોંચવું હોય, તો પોતાની માતૃભાષામાં લખવું જરૂરી છે. મારી લેખનયાત્રાની શરૂઆત પણ ગુજરાતી ભાષાથી થઈ. કારણ કે હું જે સમાજ માટે લખતો હતો, તે સમાજની ભાષા ગુજરાતી હતી. મારા પૂર્વજોની ગાથા, તેમની માણસાઈ, તેમની ધિરાણ પરંપરા, મારા જાહેર જીવનના અનુભવો અને બાબાસાહેબના વિચારોને સૌથી પહેલાં ગુજરાતી વાચકો સુધી પહોંચાડવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા હતી. મને હંમેશાં એવો વિશ્વાસ રહ્યો છે કે ભાષા જેટલી સરળ અને હૃદયસ્પર્શી હશે, વિચાર એટલો જ વધુ લોકો સુધી પહોંચશે. તેથી મેં સાહિત્યિક જટિલતા કરતાં સરળતા, પ્રામાણિકતા અને વિચારની સ્પષ્ટતાને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે. ગુજરાતી ભાષામાં લખતાં મને માત્ર લેખક તરીકે નહીં, પરંતુ મારા સમાજનો એક જવાબદાર દસ્તાવેજકાર હોવાનો અનુભવ થયો છે. મારી કલમનો હેતુ મનોરંજન કરતાં વધુ સમાજજાગૃતિ, ઇતિહાસનું સંરક્ષણ અને જીવનમૂલ્યોનું સંવર્ધન રહ્યો છે.

સમય જતાં મને સમજાયું કે વિચારોની કોઈ ભાષા હોતી નથી, પરંતુ દરેક વિચારનો જન્મ પોતાની માતૃભાષામાં જ થાય છે. આથી જ મારા મોટા ભાગના પુસ્તકોની પ્રથમ આવૃત્તિ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત થઈ. ત્યારબાદ વધુમાં વધુ લોકો સુધી તે વિચારો પહોંચે તે માટે હિન્દી અને અંગ્રેજી અનુવાદ તરફ પણ પ્રયત્નો થયા. મારા માટે ગુજરાતી ભાષા માત્ર અભિવ્યક્તિનું માધ્યમ નથી; તે મારા અસ્તિત્વનો આધાર છે. હું માનું છું કે જે વ્યક્તિ પોતાની માતૃભાષાનો આદર કરે છે, તે પોતાની

સંસ્કૃતિ, પોતાના ઇતિહાસ અને પોતાના સમાજનો પણ આદર કરે છે. આજે જ્યારે હું મારા પ્રકાશિત ગ્રંથોને નિહાળું છું, ત્યારે મને સૌથી વધુ આનંદ એ વાતનો થાય છે કે મારા વિચારોનો પ્રથમ સ્પર્શ ગુજરાતી વાચકોને મળ્યો. આ મારા માટે ગૌરવની સાથે એક નૈતિક જવાબદારી પણ છે. મારો વિશ્વાસ છે કે જો આપણે પોતાની માતૃભાષામાં ગુણવત્તાસભર સંશોધનાત્મક અને પ્રેરણાત્મક સાહિત્યનું સર્જન કરીશું, તો આવનારી પેઢીઓ પોતાના મૂળ સાથે વધુ મજબૂત રીતે જોડાઈ શકશે.

“માતૃભાષા માત્ર બોલવાની ભાષા નથી; તે આપણા વિચાર, સંસ્કાર અને અસ્તિત્વની ઓળખ છે.”

“મેં ગુજરાતી ભાષામાં માત્ર પુસ્તકો નથી લખ્યા; મેં મારા સમાજની સ્મૃતિ, સંસ્કૃતિ અને સંઘર્ષને શબ્દ આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.”

પ્રથમ પુસ્તક: એક નવી શરૂઆત કલમ સાથે શરૂ થયેલી એક નવી જીવનયાત્રા

દરેક લેખકના જીવનમાં એક એવું પુસ્તક હોય છે, જે માત્ર પુસ્તક નથી હોતું; તે તેના વિચારો, અનુભવો અને જીવનદૃષ્ટિની પ્રથમ જાહેર અભિવ્યક્તિ હોય છે. મારા જીવનમાં પણ પ્રથમ પુસ્તકનું સ્થાન એવું જ વિશેષ રહ્યું છે. વર્ષો સુધી જીવનના અનેક ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવાનો અવસર મળ્યો. પરિવારના સંઘર્ષો, પૂર્વજોની માણસાઈ, વેપારના અનુભવો, જાહેર જીવનની જવાબદારીઓ, સમાજસેવા અને લોકો સાથેના સતત સંપર્કે મારા મનમાં અસંખ્ય વિચારોનો સંગ્રહ કર્યો હતો. પરંતુ આ વિચારો લાંબા સમય સુધી માત્ર મારા અંતરમાં જ રહ્યા. સમય જતાં મને સમજાયું કે જો આ અનુભવોને શબ્દોનું સ્વરૂપ નહીં આપવામાં આવે, તો સમયના પ્રવાહમાં તે ધીમે ધીમે વિસરાઈ જશે. પૂર્વજોની ગાથા, પરિવારનાં મૂલ્યો અને સમાજ માટે કરાયેલ કાર્ય માત્ર સ્મૃતિઓમાં જ મર્યાદિત રહી જશે. આ વિચારથી જ મારા લેખનજીવનની શરૂઆત થઈ. મારા પ્રથમ પુસ્તકનું સર્જન કોઈ સાહિત્યિક મહત્ત્વાકાંક્ષાનું પરિણામ નહોતું; તે એક જવાબદારીનું પરિણામ હતું. મને લાગ્યું કે જે વારસો મને મારા પૂર્વજો પાસેથી મળ્યો છે, તેને ભાવિ પેઢી સુધી પહોંચાડવો એ મારું કર્તવ્ય છે. આ વિચારમાંથી જ મારા પરિવારનું પ્રથમ પુસ્તક **“સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું”**નો જન્મ થયો. આ પુસ્તક માત્ર લેખક નહોતું. તે મારા પરિવારના ઇતિહાસનો સંશોધક ગ્રંથ હતો, વડીલોના અનુભવોનો શ્રોતા હતો, જૂના દસ્તાવેજોનો અભ્યાસકર્તા હતો અને સમયની ધૂળમાં દટાઈ રહેલા વારસાને ફરી જીવંત બનાવવાનો એક નમ્ર અને ઉમદા ડૉ. મોહન પરમારે પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ પુસ્તકે મને એક નવી દિશા આપી. મને સમજાયું કે લખવું માત્ર શબ્દો ગોઠવવાનું કાર્ય નથી; તે વિચાર, સંશોધન, જવાબદારી અને પ્રામાણિકતાનો સમન્વય છે. દરેક માહિતીની ચકાસણી, દરેક ઘટનાની પૃષ્ઠભૂમિ અને

દરેક દસ્તાવેજનો અભ્યાસ કરવાથી મારી અંદરનો લેખક ધીમે ધીમે સંશોધક તરીકે પણ વિકસતો ગયો.

જ્યારે મારું પ્રથમ પુસ્તક **"રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર"** પ્રકાશિત થયું અને વાચકોના હાથમાં પહોંચ્યું, ત્યારે મારા જીવનમાં એક નવી યાત્રાની શરૂઆત થઈ. આ પુસ્તક મારા માટે માત્ર એક પ્રકાશન નહોતું; તે મારા અંતરમાં વર્ષોથી સંગ્રહિત વિચારો, અભ્યાસ અને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર પ્રત્યેની શ્રદ્ધાનું પ્રથમ જાહેર સ્વરૂપ હતું. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન, તેમના અવિસ્મરણીય સંઘર્ષ, બંધારણીય દૃષ્ટિ, સામાજિક ન્યાય માટેની અડગ પ્રતિબદ્ધતા અને શિક્ષણ, સમાનતા તથા માનવમુક્તિ અંગેના તેમના વિચારોનો મેં લાંબા સમય સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. આ અભ્યાસ દરમિયાન મને સતત અનુભવ થતો હતો કે બાબાસાહેબને માત્ર ઇતિહાસના એક મહાન નેતા તરીકે નહીં, પરંતુ ભારતના આધુનિક રાષ્ટ્રનિર્માતા તરીકે સમાજ સમક્ષ રજૂ કરવાની જરૂર છે. આ ભાવનામાંથી જ મારા પ્રથમ પુસ્તકનો જન્મ થયો. જ્યારે આ પુસ્તક પ્રકાશિત થયું અને વાચકો સુધી પહોંચ્યું, ત્યારે મને માત્ર એક લેખક તરીકેનો આનંદ થયો નહોતો. મને એવો અનુભવ થયો કે મારા જીવનને એક નવી દિશા મળી છે. વાચકોનો સ્નેહ, શિક્ષણવિદોનો પ્રતિસાદ, યુવાનોની જિજ્ઞાસા અને સમાજના વિવિધ વર્ગોમાંથી મળેલા પ્રોત્સાહને મને વિશ્વાસ અપાવ્યો કે જો લેખનનો હેતુ સમાજજાગૃતિ હોય, તો શબ્દો માત્ર વાંચવામાં નથી આવતા; તેઓ લોકોના જીવનમાં પણ સ્થાન મેળવે છે.

આ પુસ્તકે મને એક અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ જીવનપાઠ શીખવ્યો, પુસ્તક લખીને યાત્રા પૂર્ણ થતી નથી; સાચી યાત્રા તો ત્યાંથી શરૂ થાય છે. આ પ્રથમ ગ્રંથ પછી મારી અંદર એક નવી જવાબદારીનો જન્મ થયો. મને લાગ્યું કે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો પૂરતા મર્યાદિત ન રહી, પરંતુ સમાજ, ઇતિહાસ, પરિવાર, બંધારણીય મૂલ્યો, સંશોધન, માણસાઈ અને રાષ્ટ્રીય ચેતના જેવા વિષયો પર પણ પ્રમાણભૂત અને સંશોધનાત્મક સાહિત્યનું સર્જન કરવું જોઈએ. આ પ્રથમ પુસ્તકે મારી કલમને માત્ર દિશા જ આપી નહીં, પરંતુ આત્મવિશ્વાસ પણ આપ્યો. ત્યારબાદ એક પછી એક અનેક ગ્રંથો લખવાની પ્રેરણા મને આ પ્રથમ કૃતિમાંથી જ મળી. સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ હોય, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિષયક અન્ય સંશોધનગ્રંથો હોય કે સમાજજીવન સાથે જોડાયેલા વિવિધ વિષયો પરનું લેખન-આ બધાની શરૂઆતનું મૂળ બીજ મારા આ પ્રથમ પુસ્તકમાં જ રહેલું હતું. આજે જ્યારે હું મારા સમગ્ર સાહિત્યિક જીવન તરફ નજર કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે જો મેં **"રાષ્ટ્ર નિર્માણના**

શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર" લખવાનો નિર્ણય ન કર્યો હોત, તો કદાચ મારી અંદર રહેલો સંશોધક અને લેખક ક્યારેય સંપૂર્ણ રીતે પ્રગટ થયો ન હોત.

મારા માટે આ પુસ્તક માત્ર એક ગ્રંથ નથી. તે મારી લેખનયાત્રાનું પ્રથમ પગલું છે. તે મારી કલમનું પ્રથમ સંકલ્પ છે. અને તે સમાજ પ્રત્યેની મારી જીવનભરની પ્રતિબદ્ધતાનું પ્રથમ જાહેર અર્પણ છે.

"દરેક પુસ્તક એક વિચારથી જન્મે છે, પરંતુ પ્રથમ પુસ્તક લેખકનો પુનર્જન્મ કરાવે છે."

"મારું પ્રથમ પુસ્તક મારા માટે સાહિત્યિક સિદ્ધિ નહોતું; તે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાની મારી પ્રથમ નમ્ર કોશિશ હતી."

"પ્રથમ પુસ્તકે મને માત્ર લેખક બનાવ્યો નહીં; તેણે મને સંશોધન, જવાબદારી અને સમાજજાગૃતિની નવી દિશા આપી."

"મારી કલમની શરૂઆત ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરથી થઈ, અને ત્યારથી સમાજ, ઇતિહાસ અને માનવમૂલ્યોની યાત્રા સતત આગળ વધી રહી છે."

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિષયક લેખન વિચારોથી પ્રેરિત એક સાહિત્યિક જવાબદારી

મારા જીવનમાં જો કોઈ એક મહાન વ્યક્તિત્વએ સૌથી વધુ પ્રેરણા આપી હોય, તો તે છે ભારતરત્ન ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર. તેઓ મારા માટે માત્ર ભારતના બંધારણના મુખ્ય શિલ્પી કે વંચિત સમાજના નેતા નથી; તેઓ જ્ઞાન, તર્ક, સમાનતા, માનવ અધિકાર અને રાષ્ટ્રનિર્માણના યુગપુરુષ છે. જાહેર જીવનમાં કાર્ય કરતી વખતે મેં અનુભવ્યું કે સમાજના મોટા વર્ગમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરને ખૂબ મર્યાદિત દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે છે. ઘણા લોકો તેમને માત્ર એક સમાજના નેતા તરીકે ઓળખે છે, જ્યારે તેમનું કાર્ય સમગ્ર ભારત અને સમગ્ર માનવજાત માટે પ્રેરણારૂપ છે.

તેમણે ભારતને લોકશાહીનું મજબૂત બંધારણ આપ્યું. મહિલાઓના અધિકારો માટે લડ્યા. શ્રમિકોના હકોને કાનૂની સુરક્ષા આપી. આર્થિક નીતિઓ પર અભૂતપૂર્વ સંશોધન કર્યું. શિક્ષણને સામાજિક પરિવર્તનનું સૌથી મોટું સાધન ગણાવ્યું. સૌથી મહત્ત્વની વાત, તેમણે દરેક માનવીને સમાન ગૌરવ સાથે જીવવાનો અધિકાર આપ્યો. મને લાગ્યું કે બાબાસાહેબનું જીવન અને તેમના વિચારોને સરળ, સંશોધનાત્મક અને પ્રેરણાત્મક સ્વરૂપમાં સામાન્ય વાચકો સુધી પહોંચાડવું એ મારી નૈતિક જવાબદારી છે.

આ વિચારથી જ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિષયક મારા લેખનની શરૂઆત થઈ. મેં બાબાસાહેબના જીવનને માત્ર ઘટનાક્રમ તરીકે નહીં, પરંતુ એક વિચારયાત્રા તરીકે સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમના મૂળ ગ્રંથો, ભાષણો, બંધારણસભાની ચર્ચાઓ, સંશોધનાત્મક પુસ્તકો અને વિવિધ દસ્તાવેજોના અભ્યાસ પછી મને સમજાયું કે બાબાસાહેબને સમજવા માટે માત્ર તેમનું જીવન વાંચવું પૂરતું નથી; તેમના વિચારોને સમજવા જરૂરી છે. આ અભ્યાસનું પરિણામ મારા ગ્રંથ "યુગપુરુષ ડૉ. બી. આર. આંબેડકર" સહિત બાબાસાહેબના જીવન અને કાર્ય પર આધારિત અન્ય પુસ્તકોના સ્વરૂપમાં સામે આવ્યું.

મારો હેતુ માત્ર એક જીવનચરિત્ર લખવાનો નહોતો. મારો હેતુ હતો, બાબાસાહેબના વિચારોને સમાજ સુધી પહોંચાડવો. યુવાનોમાં બંધારણીય જાગૃતિ લાવવી. શિક્ષણ, સમાનતા અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણનું મહત્વ સમજાવવું.

અને સમાજને એ સમજાવવું કે બાબાસાહેબ માત્ર એક વ્યક્તિ નહોતા; તેઓ ભારતના આધુનિક રાષ્ટ્રનિર્માણના મહાન વિચારક હતા. ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા દરમિયાન સમગ્ર ગુજરાતમાં હજારો લોકો સાથે થયેલા સંવાદોએ પણ મને આ કાર્ય માટે વધુ પ્રેરણા આપી. મેં અનુભવ્યું કે જ્યારે બાબાસાહેબના વિચારો સરળ ભાષામાં લોકો સુધી પહોંચે છે, ત્યારે લોકો માત્ર ઇતિહાસ જાણતા નથી, પરંતુ પોતાના જીવનને પણ નવા દૃષ્ટિકોણથી જોવાનું શરૂ કરે છે. મારા માટે બાબાસાહેબ પર લખવું માત્ર સાહિત્ય સર્જન નહોતું; તે સમાજજાગૃતિનું એક સશક્ત સાધન હતું.

આજે જ્યારે મારા દ્વારા લખાયેલા બાબાસાહેબ વિષયક ગ્રંથો ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી ભાષાના વાચકો સુધી પહોંચ્યા છે, ત્યારે મને સંતોષ થાય છે કે મારી કલમે સમાજમાં વિચારના નવા દ્વાર ખોલવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે. હું માનું છું કે જો આવનારી પેઢી બાબાસાહેબના વિચારોને સમજીને પોતાના જીવનમાં ઉતારશે, તો ભારત વધુ સમાન, વધુ ન્યાયી અને વધુ પ્રગતિશીલ રાષ્ટ્ર તરીકે વિકસશે.

મારી કલમનો આ પ્રયાસ એ જ દિશામાં એક નાનું પરંતુ નિષ્ઠાપૂર્વકનું યોગદાન છે.

"ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિષે લખવું મારા માટે પુસ્તક લખવાનું કાર્ય નહોતું; તે ભારતનાં બંધારણીય મૂલ્યોને સમાજ સુધી પહોંચાડવાની એક પવિત્ર જવાબદારી હતી."

"બાબાસાહેબને વાંચવાથી જ્ઞાન મળે છે, પરંતુ તેમના વિચારોને જીવનમાં ઉતારવાથી સમાજ બદલાય છે."

"મારી કલમે બાબાસાહેબનો ઇતિહાસ નહીં, પરંતુ તેમના વિચારોની યાત્રા લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે."

“સાચી શ્રદ્ધાંજલિ પ્રતિમા સ્થાપવામાં નથી; તેમના વિચારોને સમાજના જીવનમાં સ્થાપિત કરવામાં છે.”

સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ સ્મૃતિથી સંશોધન અને સંશોધનથી ઇતિહાસ સુધીની યાત્રા

મારા જીવનના સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ અને પડકારજનક કાર્યોમાંનું એક કાર્ય સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ કરવાનું રહ્યું છે. આ કાર્ય માત્ર પરિવારનો ઇતિહાસ લખવાનો પ્રયાસ નહોતો; તે લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ સમયથી જીવંત રહેલા માણસાઈ, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને સમાજસેવાના વારસાને ભાવિ પેઢીઓ માટે સાચવવાનો એક સંકલ્પ હતો. સમય સાથે મેં અનુભવ્યું કે આપણા સમાજમાં અનેક પરિવારોનો ગૌરવપૂર્ણ ઇતિહાસ ધીમે ધીમે વિસરાતો જાય છે. પૂર્વજોના અનુભવો મૌખિક પરંપરામાં જીવંત રહે છે, પરંતુ દસ્તાવેજોના અભાવે સમયના પ્રવાહમાં ઘણી કિંમતી માહિતી સદાકાળ માટે ખોવાઈ જાય છે. મને લાગ્યું કે જો આજે આ કાર્ય નહીં કરવામાં આવે, તો આવનારી પેઢીઓ પોતાના મૂળથી અજાણ રહી જશે. આ વિચારથી જ મેં સોસા પરિવારના ઇતિહાસને માત્ર સ્મૃતિઓના આધારે નહીં, પરંતુ દસ્તાવેજી પુરાવા, સંશોધન અને ઐતિહાસિક અભ્યાસના આધારે લખવાનો નિર્ણય કર્યો. આ કાર્ય માટે મેં વર્ષો સુધી પરિવારના વડીલો સાથે લાંબા સંવાદ કર્યા. તેમની સ્મૃતિઓ, અનુભવો અને મૌખિક પરંપરાઓને નોંધ્યા. ત્યારબાદ તે માહિતીને ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો સાથે સરખાવીને તેની વિશ્વસનીયતા ચકાસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

સંશોધન દરમિયાન પરિવાર પાસે સુરક્ષિત રહેલા અનેક અમૂલ્ય દસ્તાવેજો મળ્યા. તેમાં લગભગ ૪૬૭ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, વંશાવળીના હસ્તલિખિત દસ્તાવેજો, રાણી સિક્કા અને ફદિયાની વ્યવસ્થાના પુરાવા, પાલિતાણા દરબાર, ગાયકવાડ રાજ્ય અને બ્રિટિશકાળના વ્યવહારો સંબંધિત નોંધો તેમજ વિવિધ સમાજોને અપાયેલા ધિરાણના દસ્તાવેજોનો સમાવેશ થાય છે. આ દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ કરતાં મને સમજાયું કે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી. તે ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થા, વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થા, સામાજિક સહકાર અને સ્થાનિક આર્થિક માળખાના વિકાસ સાથે પણ ગાઢ રીતે જોડાયેલો છે. સંશોધન આગળ વધતાં મને એ પણ સમજાયું કે ઇતિહાસ માત્ર તારીખો અને નામોથી લખાતો નથી. ઇતિહાસ લખવા માટે તે સમયની સામાજિક પરિસ્થિતિ, આર્થિક વ્યવસ્થા, સ્થળાંતર, લોકપરંપરા અને માનવીય સંબંધોને પણ સમજવા પડે છે. તેથી મેં દરેક માહિતીને માત્ર નોંધવાનો નહીં, પરંતુ તેના ઐતિહાસિક સંદર્ભને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ પ્રક્રિયામાં નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધીનું સ્થળાંતર, ત્યારબાદ સૌરાષ્ટ્રના વિવિધ વિસ્તારો અને પછી સુરત, અમદાવાદ, મુંબઈ, નાશિક સહિત અનેક શહેરોમાં પરિવારના વિસ્તરણની યાત્રા પણ દસ્તાવેજી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. મને વિશેષ આનંદ એ વાતનો છે કે આ સંશોધન માત્ર દસ્તાવેજો સુધી મર્યાદિત રહ્યું નથી. તેમાં લોકદોહા, લોકસ્મૃતિ, વડીલોનાં સંસ્મરણો અને પરિવારની જીવંત પરંપરાઓને પણ યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. કારણ કે ઘણી વખત લોકસ્મૃતિ એ ઇતિહાસનો એવો ભાગ સાચવી રાખે છે, જે કોઈ સરકારી દસ્તાવેજમાં મળતો નથી. આ સમગ્ર કાર્ય દરમિયાન મેં એક સિદ્ધાંતને ક્યારેય છોડ્યો નથી, જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી દરેક મહત્ત્વપૂર્ણ વાતને પુરાવા સાથે રજૂ કરવી. કારણ કે મારા માટે ઇતિહાસ લખવાનો અર્થ માત્ર ગૌરવગાન કરવો નહોતો; પરંતુ સત્યને જવાબદારીપૂર્વક રજૂ કરવો હતો. આ ગ્રંથ લખતાં મને વારંવાર એવો અનુભવ થયો કે હું માત્ર લેખક નથી, પરંતુ મારા પૂર્વજો અને આવનારી પેઢીઓ વચ્ચેનો એક સેતુ છું. મારા હાથમાં રહેલા દસ્તાવેજો માત્ર કાગળના ટુકડા નહોતા; તેઓ મારા પૂર્વજોના પરિશ્રમ, વિશ્વાસ અને માણસાઈના જીવંત સાક્ષી હતા. મારો વિશ્વાસ છે કે જો દરેક પરિવાર પોતાના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ કરે, તો ભારતનો સામાજિક ઇતિહાસ વધુ સમૃદ્ધ, વધુ પ્રામાણિક અને વધુ જીવંત બની શકે. પરિવારનો ઇતિહાસ સાચવવો એટલે માત્ર ભૂતકાળને યાદ રાખવો નહીં, પરંતુ આવનારી પેઢીને પોતાની ઓળખ, પોતાના સંસ્કાર અને પોતાના મૂળ સાથે જોડવાનો એક સશક્ત પ્રયાસ કરવો. આ પુસ્તક એ જ પ્રયાસનું પરિણામ છે.

“દસ્તાવેજો વગર ઇતિહાસ અધૂરો રહે છે, અને સંસ્કારો વગર દસ્તાવેજો નિર્જીવ બની જાય છે.”

“પૂર્વજોની સ્મૃતિને શબ્દ આપવો માત્ર લેખન નથી; તે પેઢીઓ વચ્ચેનો જીવંત સેતુ બનાવવાનો પ્રયત્ન છે.”

“જે પરિવાર પોતાના ઇતિહાસને સાચવે છે, તે પોતાની ઓળખને સમયની પાર જીવંત રાખે છે.”

“મારા માટે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ લખવો પુસ્તક રચવાનું કાર્ય નહોતું; તે મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા અને આવનારી પેઢી પ્રત્યેની જવાબદારી હતી.”

મારા પુસ્તકોનો સમાજ પર પ્રભાવ વિચારોથી સમાજજાગૃતિ સુધીની એક નમ્ર યાત્રા

જ્યારે મેં પ્રથમ પુસ્તક લખ્યું, ત્યારે મારા મનમાં કોઈ સાહિત્યિક ખ્યાતિ મેળવવાનો વિચાર

નહોતો. મારા માટે લેખનનો હેતુ માત્ર એક જ હતો, સમાજ સુધી સાચા વિચારો, પ્રેરણાદાયી ઇતિહાસ અને જીવનમૂલ્યો પહોંચાડવા. મને હંમેશાં એવો વિશ્વાસ રહ્યો છે કે પુસ્તકનો સાચો અર્થ તેના વેચાણમાં નથી, પરંતુ તે વાચકના જીવનમાં કેટલો સકારાત્મક વિચાર જન્માવે છે તેમાં છે. તેથી મારા દરેક પુસ્તકનું કેન્દ્રબિંદુ વ્યક્તિગત પ્રસિદ્ધિ નહીં, પરંતુ સમાજજાગૃતિ રહ્યું છે. મારા પુસ્તકોમાં મેં પરિવારના ઇતિહાસથી લઈને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો, બંધારણીય મૂલ્યો, સમાજસેવા, સંશોધન, માણસાઈ, વિશ્વાસ અને જીવનદર્શન જેવા વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે. મારા માટે આ બધા વિષયો એકબીજાથી અલગ નથી; તેઓ એક જ વિચારધારાના વિવિધ આયામો છે, સજાગ, સંસ્કારી અને જવાબદાર સમાજનું નિર્માણ. સમય જતાં મને અનેક વાચકો, શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ, સમાજના અગ્રણીઓ અને યુવાનોના પ્રતિભાવો મળ્યા. ઘણા વાચકોએ જણાવ્યું કે મારા પુસ્તકો દ્વારા તેમને પોતાના પરિવારનો ઇતિહાસ લખવાની પ્રેરણા મળી. કેટલાક યુવાનોએ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોને વધુ ઊંડાણથી વાંચવાની શરૂઆત કરી. કેટલાક સમાજસેવકોએ પોતાના સમાજમાં પુસ્તકાલય સ્થાપવાની પ્રેરણા મેળવી, તો કેટલાક વાચકોએ જીવનમાં સંશોધનાત્મક અભિગમ અપનાવવાનો સંકલ્પ વ્યક્ત કર્યો.

મારા માટે આ પ્રતિભાવો કોઈ પુરસ્કાર કરતાં ઓછા નહોતા. મને સૌથી વધુ આનંદ ત્યારે થયો, જ્યારે મારા પુસ્તકો વિવિધ શૈક્ષણિક, સામાજિક અને જાહેર કાર્યક્રમોમાં ચર્ચાનો વિષય બન્યા. વિવિધ મંચો પર પુસ્તકોનું વિમોચન થયું, રાષ્ટ્રીય અને રાજ્યસ્તરના મહાનુભાવોને પુસ્તકો અર્પણ કરવાનો અવસર મળ્યો અને અનેક વાચકો સુધી મારા વિચારો પહોંચ્યા. મારા પુસ્તકોની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે મેં શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં દરેક વિષયને સંશોધન, દસ્તાવેજો અને તથ્યોના આધારે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. હું માનું છું કે સાહિત્ય માત્ર ભાવનાથી નહીં, પરંતુ જવાબદારી અને પ્રામાણિકતાથી પણ સર્જાવું જોઈએ. સમાજમાં આજે ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ અને માનવમૂલ્યો અંગે વિશ્વસનીય સાહિત્યની જરૂરિયાત વધી રહી છે. જો મારા પુસ્તકો આ જરૂરિયાતને થોડું પણ પૂર્ણ કરવામાં સફળ રહ્યા હોય, તો હું મારા લેખનને સાર્થક માનું છું. મારા માટે પુસ્તક પ્રકાશિત થવું અંત નથી; તે સમાજ સાથેના નવા સંવાદની શરૂઆત છે. દરેક પુસ્તક એક પ્રશ્ન પૂછે છે, એક વિચાર જન્માવે છે અને વાચકને પોતાના જીવન વિશે વિચારવા પ્રેરિત કરે છે. મારો વિશ્વાસ છે કે એક સારું પુસ્તક કોઈ ક્રાંતિ એક દિવસમાં લાવી શકતું નથી, પરંતુ તે એક એવો વિચાર જન્માવી શકે છે, જે ધીમે ધીમે વ્યક્તિ, પરિવાર, સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી શકે.

એટલા માટે હું આજે પણ લખું છું. કારણ કે મને શબ્દોની શક્તિમાં વિશ્વાસ છે. મને પુસ્તકોની પરિવર્તનશીલ શક્તિમાં વિશ્વાસ છે. અને સૌથી વધુ વિશ્વાસ છે - વિચારશીલ વાચકોમાં.

"પુસ્તકનો સાચો પ્રભાવ તેના પાનાંમાં નહીં, પરંતુ વાચકના વિચારોમાં જોવા મળે છે."

"જો મારા પુસ્તકથી એક વ્યક્તિ પણ વિચારવા પ્રેરાય, તો હું મારા લેખનને સફળ માનું છું."

"મારા પુસ્તકોનો હેતુ જ્ઞાન આપવાનો નથી; જ્ઞાન તરફ જવાની પ્રેરણા આપવાનો છે."

"સાહિત્ય ત્યારે જ જીવંત બને છે, જ્યારે તે સમાજમાં સંવાદ, સંવેદના અને પરિવર્તનનું કારણ બને."

"લેખકનો સૌથી મોટું પુરસ્કાર એ છે કે તેના શબ્દો કોઈના જીવનમાં આશા, વિચાર અને દિશા બની જાય."

ગુજરાતીથી હિન્દી અને અંગ્રેજી સુધીની યાત્રા માતૃભાષાના વિચારોને રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક અભિવ્યક્તિ

મારી લેખનયાત્રાની શરૂઆત ગુજરાતી ભાષાથી થઈ. તેનું સૌથી મોટું કારણ એ હતું કે મારા વિચારો, મારા અનુભવો અને મારા પૂર્વજોની ગાથા સૌપ્રથમ મારા પોતાના સમાજ સુધી પહોંચવી જોઈએ, એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ હતો. માતૃભાષામાં લખાયેલો શબ્દ સીધો હૃદય સુધી પહોંચે છે અને સમાજ સાથે આત્મીય સંબંધ સ્થાપિત કરે છે. પરંતુ સમય જતાં મને એક મહત્ત્વપૂર્ણ અનુભવ થયો. મારા પુસ્તકો માત્ર ગુજરાત પૂરતા મર્યાદિત રહેવા જોઈએ નહીં. તેમાં સમાવાયેલા વિચારો, સંશોધન અને જીવનમૂલ્યો ભારતના અન્ય ભાષાભાષી વાચકો સુધી પણ પહોંચવા જોઈએ. ખાસ કરીને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર, ભારતીય બંધારણ, સમાજસેવા, સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ અને માણસાઈ જેવા વિષયો કોઈ એક ભાષાની મર્યાદામાં બંધાઈ શકે એવા નહોતા. આ વિચારથી મારા પુસ્તકોના હિન્દી અને અંગ્રેજી અનુવાદની યાત્રા શરૂ થઈ.

હિન્દી ભાષાએ મારા વિચારોને સમગ્ર ઉત્તર ભારત અને દેશના વિશાળ વાચકવર્ગ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ આપ્યો. અંગ્રેજી ભાષાએ આ વિચારોને રાષ્ટ્રીય સીમાઓની બહાર પણ લઈ જવાની શક્યતા ઊભી કરી. ભાષા બદલાઈ, પરંતુ પુસ્તકનો આત્મા બદલાયો નહીં. દરેક અનુવાદમાં મેં મૂળ વિચાર, ભાવ અને સંશોધનની પ્રામાણિકતા જળવાઈ રહે

તેનું વિશેષ ધ્યાન રાખ્યું. આ યાત્રા દરમિયાન મને એ પણ સમજાયું કે અનુવાદ માત્ર શબ્દોનું રૂપાંતર નથી. અનુવાદ એ વિચારનો વિસ્તાર છે. એક ભાષામાં જન્મેલો વિચાર જ્યારે બીજી ભાષામાં જીવંત બને છે, ત્યારે તે વધુ વ્યાપક સમાજ સાથે સંવાદ સ્થાપિત કરે છે. મારા માટે આ યાત્રાનો સૌથી આનંદદાયક પાસો એ રહ્યો કે ગુજરાતી ભાષામાં જન્મેલા વિચારો હવે હિન્દી અને અંગ્રેજી વાચકો સુધી પણ પહોંચવા લાગ્યા. આથી મારો વિશ્વાસ વધુ મજબૂત બન્યો કે સારા વિચારોની કોઈ ભાષા કે સરહદ હોતી નથી.

આજે મારા કેટલાક ગ્રંથો ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી - ત્રણેય ભાષાઓમાં ઉપલબ્ધ છે. આ માત્ર ભાષાંતર નથી; તે એક વિચારયાત્રાનો વિસ્તાર છે. એક લેખક તરીકે આ મારા માટે ગૌરવની વાત છે કે મારી માતૃભાષામાં લખાયેલા વિચારો હવે વિવિધ ભાષાઓના વાચકો સાથે સંવાદ કરી રહ્યા છે. આ સમગ્ર પ્રક્રિયાએ મને વધુ એક જવાબદારીનો અહેસાસ કરાવ્યો. ભાષા બદલાય, વાચક બદલાય, પ્રદેશ બદલાય, પરંતુ સત્ય, સંશોધન અને પ્રામાણિકતા ક્યારેય બદલાવા જોઈએ નહીં. આ સિદ્ધાંતને મેં મારા દરેક અનુવાદમાં જાળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. હું માનું છું કે ભારત જેવી ભાષાકીય વૈવિધ્યસભર સંસ્કૃતિમાં એક ભાષામાં સર્જાયેલું ઉત્તમ સાહિત્ય બીજી ભાષામાં પહોંચે, તો તે માત્ર સાહિત્યને નહીં, પરંતુ રાષ્ટ્રીય એકતા અને પરસ્પર સમજણને પણ મજબૂત બનાવે છે. મારી ઇચ્છા છે કે ભવિષ્યમાં પણ મારા પુસ્તકો વધુ ભારતીય ભાષાઓ અને શક્ય હોય તો આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષાઓમાં પણ ઉપલબ્ધ બને, જેથી તેમાં સમાવાયેલા જીવનમૂલ્યો, સંશોધન અને સમાજજાગૃતિના વિચારો વધુમાં વધુ લોકો સુધી પહોંચી શકે.

"માતૃભાષામાં જન્મેલો વિચાર જ્યારે બીજી ભાષામાં પહોંચે છે, ત્યારે તે માત્ર અનુવાદ નથી રહેતો; તે સંસ્કૃતિઓ વચ્ચેનો સંવાદ બની જાય છે."

"ગુજરાતીએ મને વિચાર આપ્યો, હિન્દીએ મને ભારત સાથે જોડ્યો અને અંગ્રેજીએ વિશ્વ સાથે સંવાદ કરવાનો આત્મવિશ્વાસ આપ્યો."

"ભાષા બદલાઈ શકે, પરંતુ સત્ય, સંશોધન અને જીવનમૂલ્યોની શક્તિ ક્યારેય બદલાતી નથી."

"મારા માટે અનુવાદ શબ્દોનો નહીં, પરંતુ વિચારોનો વિસ્તાર છે."

"સાચું સાહિત્ય કોઈ એક ભાષાની મિલકત નથી; તે સમગ્ર માનવસમાજની સંયુક્ત ધરોહર છે."

સાહિત્ય: સમાજપરિવર્તનનું સાધન વિચારથી પરિવર્તન સુધીની કલમની યાત્રા

મારા માટે સાહિત્ય માત્ર શબ્દોની રચના નથી. તે સમાજના અંતરમાં પ્રકાશ

પ્રગટાવતું એક સશક્ત સાધન છે. માણસનું જીવન બદલવા માટે માત્ર કાયદા પૂરતા નથી; તેના વિચારોમાં પરિવર્તન આવવું જરૂરી છે. અને આ પરિવર્તન લાવવાની સૌથી મોટી શક્તિ જો કોઈ પાસે હોય, તો તે છે - સાહિત્ય. ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે સમાજમાં આવેલા મોટા પરિવર્તનો પહેલાં વિચારો જન્મ્યા, પછી તે વિચારો શબ્દો બન્યા અને અંતે સમાજે તેને સ્વીકાર્યા. મહાત્મા બુદ્ધ, મહાત્મા જ્યોતિબા ફૂલે, સંત કબીર, મહાત્મા ગાંધી અને ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર જેવા મહાન વિચારકોના શબ્દોએ કરોડો લોકોના જીવનમાં નવી દિશા આપી. તેમની કલમે માત્ર પુસ્તકો લખ્યાં નહોતાં; તેમણે નવી ચેતનાનું નિર્માણ કર્યું. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે લેખકની કલમ માત્ર પોતાના માટે નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ માટે હોવી જોઈએ. સાહિત્યનો હેતુ મનોરંજન પૂરતો મર્યાદિત રહી જાય, તો તેની શક્તિ અધૂરી રહે છે. સાચું સાહિત્ય વાચકને વિચારવા પ્રેરિત કરે છે, પ્રશ્નો પૂછવાનું શીખવે છે, મૂલ્યો સાથે જીવવાની પ્રેરણા આપે છે અને સમાજને વધુ સંવેદનશીલ બનાવે છે. મારા દરેક પુસ્તક પાછળ એક સ્પષ્ટ વિચાર રહ્યો છે, સમાજમાં જાગૃતિ લાવવી, ઇતિહાસને સાચવવો અને માનવમૂલ્યોને મજબૂત બનાવવાં. મેં ક્યારેય પુસ્તક માત્ર પુસ્તક લખવા માટે લખ્યું નથી. દરેક ગ્રંથ પાછળ સમાજ માટેની એક જવાબદારી, એક સંદેશ અને એક હેતુ રહ્યો છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિષયક ગ્રંથો દ્વારા મેં બંધારણીય મૂલ્યોને સામાન્ય વાચકો સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સોસા પરિવારના ઇતિહાસ દ્વારા મેં પરિવારના દસ્તાવેજીકરણનું મહત્ત્વ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અન્ય પુસ્તકો દ્વારા શિક્ષણ, માણસાઈ, સમાનતા, સંઘર્ષ, સમાજસેવા અને સંસ્કૃતિ જેવા વિષયો પર વિચારમંથન કરવાની તક ઊભી કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. મારો વિશ્વાસ છે કે એક પુસ્તક તરત જ સમાજ બદલી શકતું નથી, પરંતુ તે એક એવો વિચાર જન્માવી શકે છે, જે ધીમે ધીમે વ્યક્તિને, પરિવારને, સમાજને અને આખા રાષ્ટ્રને નવી દિશા આપી શકે છે. દરેક મહાન પરિવર્તનની શરૂઆત કોઈ એક વિચારથી જ થઈ છે, અને તે વિચારને જીવંત રાખવાનું કાર્ય સાહિત્ય કરે છે.

આજે ટેકનોલોજીના યુગમાં માહિતી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે, પરંતુ જ્ઞાન અને મૂલ્યોનું સંવર્ધન હજુ પણ પુસ્તકો દ્વારા જ સૌથી અસરકારક રીતે થઈ શકે છે. પુસ્તક માત્ર માહિતી આપતું નથી; તે વિચારવાની ક્ષમતા વિકસાવે છે. તે માણસને પોતાની સાથે સંવાદ કરવાનું શીખવે છે. મારા માટે કલમ એક જવાબદારી છે. દરેક શબ્દ લખતાં હું વિચારું છું કે આ વિચાર આવનારી પેઢીને શું આપશે. જો મારી કલમ કોઈ યુવાનને વાંચવા પ્રેરિત કરે, કોઈ પરિવારને પોતાનો ઇતિહાસ સાચવવા પ્રેરિત કરે, કોઈ વ્યક્તિને સમાજ માટે કાર્ય કરવા પ્રેરિત કરે અથવા કોઈ વાચકને વધુ સારો માણસ બનવાની દિશા આપે, તો હું મારા લેખનને સફળ માનું છું. હું માનું છું કે સાહિત્યનું સૌથી મોટું કાર્ય પુસ્તકોની સંખ્યા વધારવાનું નથી; પરંતુ વિચારશીલ, સંવેદનશીલ અને જવાબદાર માનવીઓનું નિર્માણ કરવાનું છે.

એટલા માટે મારી કલમ આજે પણ અટકી નથી. કારણ કે મને વિશ્વાસ છે, વિચારો બદલાય, તો સમાજ બદલાય. અને સાહિત્ય એ વિચારોનું સૌથી સશક્ત માધ્યમ છે.

"સાહિત્યનો અંતિમ હેતુ માણસને વધુ સારો માણસ બનાવવાનો છે."

"સમાજમાં સ્થાયી પરિવર્તન કાયદાથી શરૂ થઈ શકે છે, પરંતુ તે સાહિત્ય અને વિચારોથી પૂર્ણ થાય છે."

"પુસ્તકો શબ્દોનો સંગ્રહ નથી; તે પેઢીઓ વચ્ચે વહેતો વિચારનો વારસો છે."

"કલમ ત્યારે જ સફળ બને છે, જ્યારે તે માત્ર લખતી નથી, પરંતુ સમાજને વિચારવા માટે પ્રેરિત કરે છે."

"હું પુસ્તકો લખતો નથી; હું આવનારી પેઢી સાથે સંવાદ કરવાનો પ્રયાસ કરું છું."

"વિચારોનું સૌથી સુરક્ષિત ઘર પુસ્તક છે અને સમાજપરિવર્તનનું સૌથી શક્તિશાળી સાધન સાહિત્ય છે."

૩૫

ગુજરાતથી રાષ્ટ્રીય સ્તર સુધીની વિચારયાત્રા

"મારા માટે રાષ્ટ્રીય સ્તર સુધી પહોંચવું વ્યક્તિગત સિદ્ધિ નહોતું; તે મારા વિચારો, મારા પુસ્તકો અને મારા સમાજને મળેલું સન્માન હતું."

ગુજરાતથી શરૂ થયેલી વિચારયાત્રા

મારા જીવનની દરેક મહત્ત્વપૂર્ણ યાત્રાની શરૂઆત ગુજરાતની ધરતી પરથી થઈ છે. આ જ ધરતીએ મને જન્મ આપ્યો, સંસ્કાર આપ્યા, સંઘર્ષ કરવાની શક્તિ આપી અને સમાજ માટે જીવવાની પ્રેરણા આપી. મારા જીવનમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, તેનું મૂળ આ ધરતીના લોકોના પ્રેમ, વિશ્વાસ અને આશીર્વાદમાં રહેલું છે. જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કર્યા પછી મને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવાનો અવસર મળ્યો. શિક્ષણ, સહકારી ચળવળ, સમાજસેવા, અનુસૂચિત જાતિના આર્થિક વિકાસ, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC), રમતગમત, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોનો પ્રચાર અને વિવિધ સામાજિક સંસ્થાઓમાં મળેલી જવાબદારીઓએ મને સમાજને નજીકથી સમજવાની તક આપી. આ સમગ્ર યાત્રા દરમિયાન મેં એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે અનુભવી કે સમાજની સાચી સેવા માત્ર હોદ્દાથી થતી નથી; સેવા માટે સંવેદનશીલતા, પ્રામાણિકતા અને જવાબદારીની ભાવના જરૂરી છે. વિવિધ જવાબદારીઓ દરમિયાન હજારો લોકો સાથે સતત સંપર્કમાં રહેતાં મેં તેમની સમસ્યાઓ, સંઘર્ષો, આશાઓ અને સપનાઓને નજીકથી અનુભવ્યા. આ અનુભવો જ મારા વિચારવિશ્વનું સૌથી મોટું વિદ્યાલય બન્યા. સમાજમાં કાર્ય કરતાં કરતાં મને વારંવાર અનુભવ થતો કે અનેક મૂલ્યવાન અનુભવો, ઐતિહાસિક પ્રસંગો અને પૂર્વજોની ગાથાઓ સમય સાથે વિસરાઈ રહી છે. જો આ બધું દસ્તાવેજી સ્વરૂપમાં સાચવવામાં નહીં આવે, તો આવનારી પેઢી પોતાના મૂળથી અજાણ રહી જશે. આ વિચારથી જ મારા જીવનમાં લેખન અને સંશોધનની નવી યાત્રાનો આરંભ થયો.

શરૂઆતમાં મેં ગુજરાતી ભાષામાં લખવાનું પસંદ કર્યું, કારણ કે મારા વિચારોનો પ્રથમ અધિકાર મારા પોતાના સમાજનો હતો. ધીમે ધીમે મારા પુસ્તકો વાચકો સુધી પહોંચવા લાગ્યા. સમાજના વિવિધ વર્ગોમાંથી મળેલા પ્રતિભાવો અને પ્રોત્સાહને મારા આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કર્યો. મને સમજાયું કે જો વિચાર પ્રામાણિક હોય, સંશોધન તથ્ય આધારિત હોય અને હેતુ સમાજહિતનો હોય, તો તેની અસર ભાષા અને પ્રદેશની

મર્યાદાઓથી આગળ વધે છે. ગુજરાતમાં શરૂ થયેલી આ વિચારયાત્રા ધીમે ધીમે રાજ્યની સરહદો પાર કરીને દેશના વિવિધ ભાગો સુધી પહોંચી. મારા પુસ્તકો, વ્યાખ્યાનો, સંશોધન અને સમાજજાગૃતિના પ્રયાસોએ મને વિવિધ રાજ્યોના વિદ્વાનો, સંશોધકો, સમાજના આગેવાનો અને રાષ્ટ્રીય સ્તરના મહાનુભાવોની વચ્ચે પહોંચવાનો અવસર આપ્યો. મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે આ યાત્રા કોઈ આયોજનબદ્ધ મહત્ત્વાકાંક્ષાનું પરિણામ નહોતી. મેં ક્યારેય રાષ્ટ્રીય ઓળખ મેળવવાના હેતુથી કાર્ય કર્યું નહોતું. મારું એકમાત્ર ધ્યેય સમાજ માટે નિષ્ઠાપૂર્વક કાર્ય કરવાનું અને સત્યને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે રજૂ કરવાનું હતું. કદાચ આ જ નિષ્ઠાએ ગુજરાતમાંથી શરૂ થયેલી મારી વિચારયાત્રાને રાષ્ટ્રીય સ્તર સુધી પહોંચાડી. આજે જ્યારે મારા પુસ્તકો, સંશોધન અને વિચારો દેશના વિવિધ ભાગોમાં પહોંચ્યા છે, ત્યારે મને વ્યક્તિગત ગૌરવ કરતાં વધુ એ સંતોષ થાય છે કે મારા માધ્યમથી ગુજરાતની ધરતી, મારા પૂર્વજોની ગાથા, મારા સમાજનાં મૂલ્યો અને ભારતીય બંધારણીય વિચારધારાને વધુ વ્યાપક સ્તરે પહોંચાડવાનો નમ્ર પ્રયાસ સફળ બન્યો છે. મારા માટે આ યાત્રા હજુ પૂર્ણ થઈ નથી. હું તેને એક સતત ચાલતી જવાબદારી માનું છું - વિચારોને વધુ ગહન બનાવવાની, સંશોધનને વધુ પ્રમાણભૂત બનાવવાની અને સમાજને વધુ ઉપયોગી સાહિત્ય આપવાની જવાબદારી.

"મારી યાત્રા ગુજરાતથી શરૂ થઈ, પરંતુ તેનો હેતુ સમગ્ર ભારત સુધી વિચાર પહોંચાડવાનો રહ્યો."

"હોદ્દા મને ઓળખ આપી શકે, પરંતુ વિચારો જ મને લોકોના હૃદય સુધી પહોંચાડી શકે."

"ગુજરાતે મને ઘડ્યો, સમાજે મને સ્વીકાર્યો અને પુસ્તકો મને રાષ્ટ્રીય સંવાદ સુધી લઈ ગયા."

વડાપ્રધાનશ્રીને પુસ્તક અર્પણ એક લેખકના જીવનની ઐતિહાસિક ક્ષણ

જીવનમાં કેટલીક ક્ષણો એવી હોય છે, જે સમય પસાર થયા પછી પણ સ્મૃતિમાંથી ક્યારેય અદૃશ્ય થતી નથી. મારા જીવનમાં ૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯ એવી જ એક ઐતિહાસિક અને અવિસ્મરણીય તારીખ છે. આ દિવસે મને ભારતના લોકપ્રિય વડાપ્રધાન માનનીય શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીજીને રૂબરૂ મળવાનો અને મારા દ્વારા લખાયેલું પુસ્તક **"સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું"** અર્પણ કરવાનો સન્માન પ્રાપ્ત થયું.

આ ક્ષણ મારા માટે માત્ર વ્યક્તિગત આનંદની ક્ષણ નહોતી; તે મારા સમગ્ર પરિવાર, મારા પૂર્વજો અને તેમની લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ જૂની માણસાઈ અને વિશ્વાસની પરંપરાને મળેલું એક વિશિષ્ટ સન્માન હતું.

પ્રધાન મંત્રી શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી સાથે
નાથુ સોસા, શ્રીમતી નિરુબેન સોસા અને શ્રી જિગર સોસા
તા. ૮ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૯

જ્યારે હું પુસ્તક લઈને વડાપ્રધાનશ્રી સમક્ષ ઊભો હતો, ત્યારે મારા મનમાં અનેક વિચારો એકસાથે આવી રહ્યા હતા. મને મારા પૂર્વજો યાદ આવ્યા, જેમણે પોતાના જીવનમાં ક્યારેય કોઈ પ્રસિદ્ધિની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સમાજની સેવા કરી હતી. તેમણે વિશ્વાસના આધારે જરૂરિયાતમંદોને ધિરાણ આપ્યું, મુશ્કેલીના સમયમાં લોકોને સહારો આપ્યો અને માણસાઈને પોતાના જીવનનું કેન્દ્ર બનાવ્યું. મને એવું લાગ્યું કે હું માત્ર એક પુસ્તક અર્પણ કરતો નથી; હું મારા પૂર્વજોના સંસ્કારો, તેમના પરિશ્રમ અને તેમના જીવનમૂલ્યોને ભારતના વડાપ્રધાન સમક્ષ નમ્રતાપૂર્વક રજૂ કરી રહ્યો છું. જ્યારે વડાપ્રધાનશ્રીએ પુસ્તકને ધ્યાનપૂર્વક નિહાળ્યું અને તેની વિષયવસ્તુ વિશે રસપૂર્વક ચર્ચા કરી, ત્યારે મને સમજાયું કે સારો વિચાર અને સંશોધન હંમેશાં પોતાનો માર્ગ બનાવી લે છે. તે ક્ષણે મને એક લેખક તરીકે નવી પ્રેરણા મળી. મુલાકાત દરમિયાન વડાપ્રધાનશ્રીએ એક મહત્ત્વપૂર્ણ સૂચન કર્યું. તેમણે કહ્યું કે આવા સંશોધનાત્મક અને મૂલ્યવાન ગ્રંથોનો વ્યાપ વધુ વધવો જોઈએ અને શક્ય હોય તો તેનું અંગ્રેજી ભાષામાં પણ પ્રકાશન કરવું જોઈએ, જેથી દેશ-વિદેશના વધુ વાચકો સુધી આ કાર્ય પહોંચી શકે.

આ એક સામાન્ય સૂચન નહોતું. મારા માટે તે એક નવી દિશા હતી. આ માર્ગદર્શનથી મારા મનમાં એક નવો વિચાર જન્મ્યો કે પરિવારના ઇતિહાસ, ભારતીય સમાજનાં મૂલ્યો અને સંશોધનાત્મક સાહિત્યને માત્ર ગુજરાતી ભાષા પૂરતું મર્યાદિત રાખવું યોગ્ય નથી. આ વિચારોને રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પણ પહોંચાડવા જોઈએ.

આ જ પ્રેરણાએ આગળ જતાં મને અંગ્રેજી ભાષામાં "The Golden Heritage of Sosa Family" જેવા ગ્રંથની રચના કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યો.

પાછળ વળીને જોઉં છું ત્યારે મને સમજાય છે કે ૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯ માત્ર એક મુલાકાતનો દિવસ નહોતો. તે મારા સાહિત્યિક જીવનનો એક નવો અધ્યાય હતો. એ દિવસે મને સમજાયું કે એક નાનકડા ગામથી શરૂ થયેલી પરિવારની ગાથા હવે રાજ્યની સરહદો પાર કરીને રાષ્ટ્રીય સ્તરે પહોંચી રહી છે. આ મુલાકાતે મારા આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કર્યો, પરંતુ સાથે જ મારી જવાબદારી પણ અનેકગણી વધી ગઈ. મને અનુભવાયું કે હવે દરેક પુસ્તક વધુ સંશોધનાત્મક, વધુ પ્રમાણભૂત અને વધુ જવાબદાર બનવું જોઈએ. કારણ કે હવે મારી કલમ માત્ર મારા માટે નહીં, પરંતુ સમાજ અને ઇતિહાસ માટે લખાઈ રહી હતી. આજે પણ જ્યારે હું તે ઐતિહાસિક ક્ષણને યાદ કરું છું, ત્યારે મારા મનમાં ગર્વ કરતાં વધુ કૃતજ્ઞતાની ભાવના જન્મે છે. આ સન્માન મારા વ્યક્તિગત જીવનની સિદ્ધિ કરતાં વધુ મારા માતા-પિતાના આશીર્વાદ, મારા પૂર્વજોના સંસ્કારો અને સમાજના વિશ્વાસનું પરિણામ છે.

આ પ્રસંગે મને એક જીવનપાઠ પણ શીખવ્યો, સાચા વિચારોને યોગ્ય દિશા મળે, તો તેઓ ગામડાની સીમાઓથી શરૂ થઈને રાષ્ટ્રના સર્વોચ્ચ સ્તર સુધી પણ પહોંચી શકે છે.

"વડાપ્રધાનશ્રીને પુસ્તક અર્પણ કરવું મારા માટે વ્યક્તિગત ગૌરવની ક્ષણ નહોતી; તે મારા પૂર્વજોના માણસાઈભર્યા વારસાને મળેલું રાષ્ટ્રીય સન્માન હતું."

"એક પુસ્તક જ્યારે યોગ્ય હાથમાં પહોંચે છે, ત્યારે તે માત્ર લેખકનું રહેતું નથી; તે સમગ્ર સમાજનો અવાજ બની જાય છે."

"મને મળેલું સૌથી મોટું માર્ગદર્શન એ હતું કે સારા વિચારોને ભાષાની સરહદોમાં બાંધી રાખવા જોઈએ નહીં."

"૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯એ મને શીખવ્યું કે કલમની યાત્રા ગામથી શરૂ થઈને રાષ્ટ્ર સુધી પહોંચી શકે છે."

રાષ્ટ્રપતિશ્રીને પુસ્તક અર્પણ પરિવારના ઇતિહાસથી રાષ્ટ્રના સર્વોચ્ચ પદ સુધીની યાત્રા

જીવનમાં કેટલીક ક્ષણો એવી હોય છે, જે વ્યક્તિના જીવનને નવી દિશા આપે છે અને તેના કાર્યને વધુ વિશાળ અર્થ પ્રદાન કરે છે. મારા જીવનમાં એવી જ એક ગૌરવપૂર્ણ અને ઐતિહાસિક ક્ષણ ત્યારે આવી, જ્યારે મને ભારતના માનનીય પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામનાથ કોવિંદજીને મારા દ્વારા લખાયેલ અંગ્રેજી ગ્રંથ "The Golden Heritage of Sosa Family"

અર્પણ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો. આ માત્ર એક ઔપચારિક મુલાકાત નહોતી. મારા માટે આ ક્ષણ અનેક વર્ષોના સંશોધન, પરિશ્રમ અને મારા પૂર્વજોના જીવનમૂલ્યોને મળેલી રાષ્ટ્રીય સ્વીકૃતિ સમાન હતી. જ્યારે મેં રાષ્ટ્રપતિશ્રીના હાથે પુસ્તક અર્પણ કર્યું, ત્યારે મારા મનમાં માત્ર એક જ વિચાર હતો, આ પુસ્તક મારું નથી, આ તો મારા પૂર્વજોની લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ સમયથી વહેતી માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સમાજસેવાની પરંપરાનું દસ્તાવેજીકરણ છે.

પૂર્વા રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામ નાથ કોવિંદજી સાથે નાથુ સોસા
રાષ્ટ્રપતિ ભવન, નવી દિલ્હી

ગુજરાતી ભાષામાં શરૂ થયેલી મારી લેખનયાત્રા હવે અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય વાચકો સુધી પહોંચવાનો માર્ગ બનાવી રહી હતી. આ ક્ષણે મને અનુભવ થયો કે વિચારોની સાચી શક્તિ ભાષાની મર્યાદાઓમાં બંધાતી નથી. જો સંશોધન પ્રામાણિક હોય, વિષય સમાજહિતનો હોય અને હેતુ નિષ્ઠાપૂર્વકનો હોય, તો તે દરેક સ્તરે સ્વીકાર પામે છે. આ ગ્રંથ તૈયાર કરવો મારા માટે સરળ કાર્ય નહોતો. ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલા પરિવારના ઇતિહાસને અંગ્રેજીમાં રૂપાંતરિત કરતી વખતે મેં માત્ર શબ્દોનું ભાષાંતર કર્યું નહોતું; મેં દરેક વિચાર, દરેક ઐતિહાસિક ઘટના અને દરેક દસ્તાવેજની પ્રામાણિકતા જાળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારું લક્ષ્ય હતું કે વિશ્વના કોઈપણ ખૂણામાં બેઠેલો વાચક સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સમજતી વખતે ભારતીય

ગ્રામ્ય સમાજ, વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થા અને માણસાઈની પરંપરાને પણ અનુભવી શકે.

જ્યારે મેં **૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૯ના રોજ** ગાંધીનગર રાજભવન ખાતે ભારતના તત્કાલીન રાષ્ટ્રપતિ મહામહિમ **શ્રી રામનાથ કોવિંદજી**ને મારા દ્વારા સંપાદિત **"રત્નકણિકાઓ"** પુસ્તક ભેટ સ્વરૂપે અર્પણ કર્યું, ત્યારે મારા મનમાં મારા ગામની ધરતી, મારા માતા-પિતાના સંસ્કારો અને મારા પૂર્વજોની છબી એકસાથે તરવરી રહી હતી. મને લાગ્યું કે એક સમય એવો હતો, જ્યારે મારા પૂર્વજો ગામડાંના સામાન્ય લોકો વચ્ચે વિશ્વાસના આધારે ધિરાણ આપતા હતા; અને આજે તેમની જ પરંપરામાંથી ઉદ્‌ભવેલા મૂલ્યોને શબ્દ આપતું પુસ્તક ભારતના સર્વોચ્ચ બંધારણીય પદે આસીન મહાનુભાવના હસ્તે પહોંચ્યું છે. આ માત્ર મારા માટે ગૌરવની ક્ષણ નહોતી, પરંતુ માણસાઈ, સંસ્કાર અને મૂલ્યોની પરંપરાને મળેલું રાષ્ટ્રીય સન્માન હતું.

૧૭ માર્ચ, ૨૦૧૯ના રોજ ગાંધીનગર રાજભવન ખાતે
રાષ્ટ્રપતિ મહામહિમ શ્રી રામનાથ કોવિંદજીનેં
"રત્નકણિકાઓ" પુસ્તક ભેટ અર્પણ કરતી વખતે
નાથુ સોસા તેમજ શ્રીમતી નિરુબેન સોસા સાથે

રાષ્ટ્રપતિશ્રીએ પુસ્તકના કેટલાક પાનાં ધ્યાનપૂર્વક નિહાળ્યા. ત્યારબાદ તેમણે ખૂબ જ આત્મીયતાથી કહ્યું:

"આ પુસ્તક ખૂબ જ સારું છે. તેનો હિન્દી અનુવાદ પણ થવો જોઈએ, જેથી વધુ લોકો સુધી આ વિચારો પહોંચી શકે."

તેમના આ પ્રેરણાદાયી શબ્દોએ મારા મન પર ઊંડી અસર કરી. મને સ્પષ્ટ અનુભવાયું કે સારું સાહિત્ય કોઈ એક ભાષા કે પ્રદેશ પૂરતું મર્યાદિત રહેવું જોઈએ નહીં; તે વધુમાં વધુ લોકો સુધી પહોંચે, ત્યારે જ તેનું સાચું મૂલ્ય સાબિત થાય છે.

રાષ્ટ્રપતિશ્રીના આ માર્ગદર્શનને મેં માત્ર પ્રશંસા તરીકે સ્વીકાર્યું નહોતું; પરંતુ તેને મારી લેખનયાત્રા માટેની નવી જવાબદારી તરીકે સ્વીકારી. તેમના પ્રોત્સાહનથી પ્રેરાઈને **"રત્નકણિકાઓ"**નું હિન્દી ભાષાંતર તૈયાર કરવામાં આવ્યું, જેથી ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો વધુ વ્યાપક વાચકવર્ગ સુધી પહોંચી શકે. આ મુલાકાતે મારા મનમાં વધુ એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિચાર જન્માવ્યો. મને સમજાયું કે ઇતિહાસ માત્ર લખવો પૂરતો નથી; તેને વિશ્વસનીય રીતે સાચવવો, સંશોધન દ્વારા વધુ સમૃદ્ધ બનાવવો અને આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવો પણ એટલો જ આવશ્યક છે. આ પ્રસંગે મારા અંતરમાં રહેલો સંશોધક વધુ જવાબદાર બન્યો. આ મુલાકાત પછી મારી લેખનદૃષ્ટિ વધુ વ્યાપક બની. હવે હું માત્ર મારા પરિવાર કે મારા સમાજ વિશે જ નહીં, પરંતુ ભારતના સામાજિક ઇતિહાસ, બંધારણીય મૂલ્યો, મહાન વ્યક્તિત્વો અને માનવમૂલ્યોને કેન્દ્રમાં રાખીને વધુ ગહન સંશોધન અને લેખન કરવાની દિશામાં આગળ વધ્યો. મને લાગ્યું કે લેખકની જવાબદારી પુસ્તક પ્રકાશિત થતાં પૂર્ણ થતી નથી; ત્યાંથી જ તેની નવી જવાબદારી શરૂ થાય છે. પુસ્તક સમાજ સુધી પહોંચે, વિચારને પ્રેરણા આપે અને પેઢીઓને માર્ગદર્શન આપે, ત્યારે જ તેનું સર્જન સાર્થક બને છે. આ ક્ષણ કોઈ વ્યક્તિગત ગૌરવની ક્ષણ નહોતી. આ તો મારા પરિવારના દરેક સભ્ય, મારા માતા-પિતાના આશીર્વાદ, મારા પૂર્વજોના પરિશ્રમ અને મારા સમાજના વિશ્વાસને મળેલું રાષ્ટ્રીય સન્માન હતું. મારા માટે આ મુલાકાત માત્ર એક ઔપચારિક ભેટ નહોતી, પરંતુ મારી લેખનયાત્રાને નવી દિશા અને નવા સંકલ્પ સાથે આગળ વધારનાર એક ઐતિહાસિક મીલનો પથ્થર હતી.

આજે જ્યારે "The Golden Heritage of Sosa Family" મારા પુસ્તકાલયમાં નજરે પડે છે, ત્યારે મને માત્ર એક અંગ્રેજી પુસ્તક દેખાતું નથી. તેમાં મને વર્ષોનો સંશોધન, હજારો દસ્તાવેજોનો અભ્યાસ, વડીલોનાં સંસ્મરણો, ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો, ગામડાંની યાદો અને પેઢીઓથી વહેતી માણસાઈની અવિરત પરંપરા દેખાય છે.

આ પુસ્તક મારા માટે માત્ર એક ગ્રંથ નથી.

તે એક સંદેશ છે, કે એક સામાન્ય પરિવારનો ઇતિહાસ પણ જો પ્રમાણભૂત રીતે સંશોધિત અને દસ્તાવેજીકૃત કરવામાં આવે, તો તે રાષ્ટ્રીય સ્તરે સન્માન મેળવી શકે છે.

“રાષ્ટ્રપતિશ્રીને પુસ્તક અર્પણ કરવું મારા માટે વ્યક્તિગત ગૌરવ નહોતું; તે મારા પૂર્વજોના સંસ્કારોને મળેલું રાષ્ટ્રીય સન્માન હતું.”

“જ્યારે પરિવારનો ઇતિહાસ દસ્તાવેજી સ્વરૂપમાં લખાય છે, ત્યારે તે માત્ર પરિવારની મિલકત રહેતો નથી; તે રાષ્ટ્રની સાંસ્કૃતિક ધરોહર બની જાય છે.”

“અંગ્રેજી ભાષામાં પુસ્તક લખવાનો હેતુ ભાષા બદલવાનો નહોતો; વિચારનો વ્યાપ વધારવાનો હતો.”

“મારા પૂર્વજોએ માણસોમાં વિશ્વાસ જગાવ્યો; મને તેમના ઇતિહાસને વિશ્વ સમક્ષ રજૂ કરવાનો અવસર મળ્યો.”

“રાષ્ટ્રના સર્વોચ્ચ બંધારણીય પદ સુધી પહોંચેલું પુસ્તક મારા માટે કલમની નહીં, પરંતુ માણસાઈની જીત હતી.”

પુસ્તકો દ્વારા ભારતની યાત્રા વિચારોથી પ્રેરિત રાષ્ટ્રીય સંવાદ

પુસ્તકનું સાચું જીવન તેના પ્રકાશનથી શરૂ થાય છે. જ્યારે કોઈ પુસ્તક વાચકના હાથમાં પહોંચે છે, ત્યારે તે માત્ર કાગળના પાનાંઓનો સમૂહ રહેતું નથી; તે લેખક અને સમાજ વચ્ચેના જીવંત સંવાદનું માધ્યમ બની જાય છે. મારા પુસ્તકોની યાત્રા પણ એવી જ રહી છે. શરૂઆત ગુજરાતથી થઈ, પરંતુ ધીમે ધીમે મારા પુસ્તકો અને વિચારો રાજ્યની સરહદો પાર કરીને ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં પહોંચવા લાગ્યા. આ યાત્રા કોઈ પૂર્વનિયોજિત યોજના નહોતી; તે સમાજના પ્રેમ, વાચકોના વિશ્વાસ અને વિચારોની સ્વાભાવિક સ્વીકૃતિનું પરિણામ હતી. ગુજરાતમાં વિવિધ સામાજિક, શૈક્ષણિક અને સાહિત્યિક કાર્યક્રમોમાં મારા પુસ્તકોનું વિમોચન, ચર્ચા અને અભ્યાસ થતો રહ્યો. ત્યારબાદ મહારાષ્ટ્ર, દિલ્હી, રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ અને અન્ય રાજ્યોમાં પણ વિવિધ કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવાનો, વ્યાખ્યાન આપવા, સમાજના આગેવાનો સાથે સંવાદ કરવાનો અને મારા ગ્રંથો રજૂ કરવાનો અવસર મળ્યો. દરેક રાજ્યની પોતાની સંસ્કૃતિ, પોતાની ભાષા અને પોતાની સામાજિક પરંપરા હોય છે. છતાં મેં એક વાત સ્પષ્ટ રીતે અનુભવી કે માણસાઈ, શિક્ષણ, સમાનતા, બંધારણીય મૂલ્યો અને સમાજસેવા જેવા વિચારો સમગ્ર ભારતને એકસૂત્રમાં બાંધે છે. મારા પુસ્તકોમાં સમાવાયેલા આ વિચારોને દરેક પ્રદેશના વાચકો દ્વારા સકારાત્મક પ્રતિસાદ મળ્યો. આ યાત્રાઓ દરમિયાન મને અનેક શિક્ષણવિદો, સંશોધકો, સમાજસેવકો, વહીવટી અધિકારીઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને યુવાનો સાથે વિચારવિમર્શ કરવાનો અવસર મળ્યો. ઘણા સ્થળોએ પુસ્તક માત્ર વિમોચિત થયું નહીં, પરંતુ તેના વિષયો પર વિસ્તૃત ચર્ચાઓ થઈ. વાચકોના પ્રશ્નોએ મને વધુ ઊંડાણથી વિચારવાની પ્રેરણા આપી અને દરેક મુલાકાતે મને એક નવા વિદ્યાર્થી તરીકે શીખવાની તક આપી.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર વિષયક મારા ગ્રંથોએ બંધારણીય મૂલ્યો અંગે જાગૃતિ લાવવાનો પ્રયાસ કર્યો, જ્યારે સોસા પરિવારના ઇતિહાસ પર આધારિત સંશોધનગ્રંથોએ પરિવારના દસ્તાવેજીકરણ અને સામાજિક ઇતિહાસના સંરક્ષણ અંગે નવી ચર્ચાઓને પ્રોત્સાહન આપ્યું. આ બંને પ્રકારના સાહિત્યે અલગ અલગ વર્ગના વાચકો સાથે એક અર્થપૂર્ણ સંવાદ સ્થાપિત કર્યો. મારા માટે દરેક યાત્રાનો સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ કાર્યક્રમ નહોતો, પરંતુ લોકો સાથેનો સીધો સંપર્ક હતો. કોઈ વિદ્યાર્થીનો પ્રશ્ન, કોઈ વડીલનું આશીર્વાદરૂપ માર્ગદર્શન, કોઈ સંશોધકનું સૂચન અથવા કોઈ યુવાનની પ્રેરણાદાયી વાત-આ બધાએ મારી લેખનયાત્રાને વધુ સમૃદ્ધ બનાવી. આ સમગ્ર પ્રવાસ દરમિયાન મને સમજાયું કે પુસ્તકનો પ્રભાવ તેની નકલોની સંખ્યાથી માપી શકાય નહીં. તેનો સાચો પ્રભાવ એમાં છે કે તે કેટલા લોકોના મનમાં વિચાર જગાવે છે, કેટલા લોકોને પોતાના મૂળ વિશે વિચારવા પ્રેરિત કરે છે અને કેટલા યુવાનોને વાંચન તથા સંશોધન તરફ દોરી જાય છે.

ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાં થયેલી આ યાત્રાઓએ મારા વિચારોનો વ્યાપ તો વધાર્યો જ, પરંતુ સાથે સાથે મારી જવાબદારી પણ અનેકગણી વધારી. હવે મને વધુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાયું કે દરેક પુસ્તક માત્ર મારા નામ સાથે નહીં, પરંતુ મારા સમાજ, મારા રાજ્ય અને મારા દેશની પ્રતિષ્ઠા સાથે પણ જોડાયેલું છે. તેથી દરેક નવા ગ્રંથમાં વધુ સંશોધન, વધુ પ્રામાણિકતા અને વધુ જવાબદારી જાળવવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો. મારા પુસ્તકોની યાત્રા હકીકતમાં ભારતની વિચારયાત્રા બની ગઈ છે. ગુજરાતના એક સામાન્ય વાચકથી શરૂ થયેલો સંવાદ આજે દેશના વિવિધ ખૂણાઓ સુધી પહોંચ્યો છે, અને આ જ મારા લેખનજીવનની સૌથી મોટી કમાણી છે.

“પુસ્તકોની સાચી યાત્રા પુસ્તકાલયમાં નહીં, પરંતુ વાચકોના મનમાં શરૂ થાય છે.”

“હું રાજ્યોમાં પુસ્તકો લઈને ગયો નહોતો; હું વિચારો લઈને ગયો હતો.”

“દરેક વ્યાખ્યાન પછી હું વક્તા કરતાં વધુ એક વિદ્યાર્થી બનીને પરત ફર્યો.”

“ભારતની વિવિધતામાં મેં એક જ શક્તિ અનુભવી - જ્ઞાન, સંવાદ અને માણસાઈની શક્તિ.”

“મારા માટે ભારતભરની યાત્રા પ્રસિદ્ધિ મેળવવાની યાત્રા નહોતી; તે સમાજ સાથે સતત શીખવાની અને જોડાવાની યાત્રા હતી.”

વિવિધ મહાનુભાવોની મુલાકાતો સંવાદ, પ્રેરણા અને જવાબદારીની અમૂલ્ય ક્ષણો

જાહેર જીવન, સમાજસેવા, સંશોધન અને સાહિત્યિક યાત્રા દરમિયાન મને ભારતના અનેક પ્રતિષ્ઠિત મહાનુભાવો સાથે મુલાકાત કરવાનો અને તેમના માર્ગદર્શનનો લાભ મેળવવાનો સન્માન પ્રાપ્ત થયું. મારા માટે આ મુલાકાતો માત્ર ઔપચારિક પ્રસંગો નહોતા; તે દરેક મુલાકાત જીવનમાં કંઈક નવું શીખવાની, પોતાના વિચારોને રજૂ કરવાની અને વધુ જવાબદારી સાથે આગળ વધવાની પ્રેરણા આપતી ક્ષણો હતી. સમયાંતરે ભારતના માનનીય વડાપ્રધાનશ્રી, પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિશ્રી, વિવિધ રાજ્યોના રાજ્યપાલશ્રીઓ, ભારતીય વહીવટી સેવા (IAS) અને ભારતીય પોલીસ સેવા (IPS)ના વરિષ્ઠ અધિકારીઓ, ન્યાયપાલિકાના પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયમૂર્તિઓ, શિક્ષણવિદો, સંશોધકો, સમાજસેવકો તથા વિવિધ ક્ષેત્રોના આગેવાનો સાથે સંવાદ કરવાનો અવસર મળ્યો. આ દરેક મુલાકાતે મને એક વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી કે કોઈપણ વ્યક્તિનું સાચું મૂલ્ય તેના હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ તેના વિચારો, કાર્યપ્રતિની નિષ્ઠા અને સમાજ પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતાથી નક્કી થાય છે. જ્યારે મેં મારા પુસ્તકો અને સંશોધનકાર્ય અંગે આ મહાનુભાવો સાથે ચર્ચા કરી, ત્યારે મેં અનુભવ્યું કે સમાજહિતના વિચારોને હંમેશાં સકારાત્મક સ્વીકાર મળે છે. અનેક મહાનુભાવોએ મારા પુસ્તકોને પ્રોત્સાહન આપ્યું, સંશોધનાત્મક કાર્યની પ્રશંસા કરી અને વધુ પ્રમાણભૂત દસ્તાવેજીકરણ કરવાની પ્રેરણા આપી. આ પ્રોત્સાહને મારા લેખન અને સંશોધન બંનેમાં નવી ઊર્જાનો સંચાર કર્યો.

મારા માટે દરેક મુલાકાત એક શીખવાનો અવસર હતી. વડાપ્રધાનશ્રી પાસેથી દૃષ્ટિની વિશાળતા, રાષ્ટ્રપતિશ્રી પાસેથી બંધારણીય મૂલ્યો પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા, વહીવટી અધિકારીઓ પાસેથી શિસ્ત અને કાર્યક્ષમતા, ન્યાયમૂર્તિઓ પાસેથી નિષ્પક્ષતા, શિક્ષણવિદો પાસેથી જ્ઞાન પ્રત્યેની તલપ અને સમાજના આગેવાનો પાસેથી લોકસંપર્કનું મહત્ત્વ શીખવા મળ્યું. આ મહાનુભાવોને મળ્યા પછી મને ક્યારેય એવું લાગ્યું નહીં કે મેં કોઈ વિશેષ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. તેના બદલે દરેક મુલાકાત પછી મને એવું લાગતું કે હવે વધુ વાંચવું, વધુ સંશોધન કરવું અને સમાજને વધુ ઉપયોગી કાર્ય આપવું એ મારી નવી જવાબદારી છે. મારા માટે સૌથી આનંદની વાત એ રહી કે જ્યારે મારા પુસ્તકો આ મહાનુભાવોના હાથમાં પહોંચ્યા, ત્યારે તે માત્ર મારા નામ સાથે જોડાયેલા ગ્રંથો રહ્યા નહીં; તેઓ ગુજરાતની સંસ્કૃતિ, મારા પૂર્વજોના વારસા, સમાજસેવાનાં મૂલ્યો અને ભારતીય બંધારણીય વિચારધારાના પ્રતિનિધિ તરીકે પણ તેમની સમક્ષ પહોંચ્યા. આ મુલાકાતો મારા જીવનની સિદ્ધિ કરતાં વધુ મારી જવાબદારીનું પ્રતીક બની. દરેક મુલાકાતે મને વધુ વિનમ્ર, વધુ સંશોધનાત્મક અને વધુ

સમાજકેન્દ્રિત બનવાની પ્રેરણા આપી. મારો વિશ્વાસ છે કે મહાન વ્યક્તિને મળવાની સૌથી મોટી સફળતા તેની સાથે ફોટોગ્રાફ પડાવવામાં નથી; પરંતુ તેના વિચારોમાંથી જીવન માટે નવી દિશા મેળવવામાં છે. મેં હંમેશાં આ બીજી દિશા પસંદ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

"મહાનુભાવોને મળવાનો સાચો અર્થ તેમની સાથે ઊભા રહેવામાં નથી; તેમના વિચારો સાથે જીવનભર ચાલવામાં છે."

"દરેક મુલાકાતે મને સન્માન કરતાં વધુ જવાબદારીનો અહેસાસ કરાવ્યો."

"હોદ્દા પ્રેરણા આપી શકે છે, પરંતુ વિચારો જ જીવનને દિશા આપે છે."

"મેં મહાનુભાવોમાં મહાનતા તેમના પદમાં નહીં, પરંતુ તેમની વિનમ્રતા, દૃષ્ટિ અને સમાજપ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતામાં જોઈ."

"મારા માટે દરેક મુલાકાત એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત હતી, અંત નહોતી."

ગુજરાતના પૂર્વ રાજ્યપાલ મહોદય
શ્રી ઓમ પ્રકાશ કોહલીજી સાથે નાથુ સોસા

રાજ્યપાલ માન. શ્રી થાવરચંદ ગેહલોતજી સાથે
નાથુ સોસા અને શ્રીમતી નિરૂ સોસા
કર્ણાટકના રાજભવન ખાતે | તારીખ : 2 જૂન, 2026

સંશોધનની રાષ્ટ્રીય સ્વીકૃતિ સ્થાનિક સ્મૃતિથી રાષ્ટ્રીય દસ્તાવેજીકરણ સુધીની યાત્રા

સંશોધનનું સાચું મૂલ્ય ત્યારે જ સમજાય છે, જ્યારે તે માત્ર વ્યક્તિગત સંગ્રહ બની રહેતું નથી, પરંતુ સમાજ અને ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી દસ્તાવેજ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. સોસા પરિવારના ઇતિહાસ પર કાર્ય કરતી વખતે મારા મનમાં શરૂઆતથી જ એક સ્પષ્ટ વિચાર હતો કે આ ગ્રંથ માત્ર પરિવારનું ગૌરવગાન નહીં બને; તે પ્રમાણભૂત સંશોધન, દસ્તાવેજો અને ઐતિહાસિક પુરાવાઓના આધારે તૈયાર થયેલો વિશ્વસનીય ગ્રંથ બનવો જોઈએ. આ વિચાર સાથે મેં વર્ષો સુધી પરિવારના ઇતિહાસનું સંશોધન કર્યું. માત્ર મૌખિક પરંપરા ઉપર આધાર રાખવાને બદલે ઉપલબ્ધ દરેક દસ્તાવેજને એકત્રિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. વડીલો સાથે લાંબા સમય સુધી ચર્ચાઓ કરી, જૂની નોંધપોથીઓનો અભ્યાસ કર્યો, વંશાવળીની હસ્તલિખિત નોંધોની ચકાસણી કરી અને દરેક માહિતીને શક્ય તેટલા પ્રમાણભૂત આધાર સાથે ચકાસવાનો પ્રયાસ કર્યો.

આ સમગ્ર સંશોધનમાં સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ આધાર બન્યા લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ જૂના ઐતિહાસિક પુરાવાઓ. પરિવાર પાસે સુરક્ષિત રહેલી ૪૬૭ + મૂળ ધિરાણ ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, રાણી સિક્કા અને ફદિયાની વ્યવસ્થાના દસ્તાવેજો, પાલિતાણા દરબાર, ગાયકવાડ રાજ્ય અને બ્રિટિશકાળના વ્યવહારો સંબંધિત નોંધો, વિવિધ સમાજોને અપાયેલા ધિરાણના પુરાવાઓ અને સ્થળાંતર સંબંધિત નોંધોએ આ સમગ્ર કાર્યને વિશેષ વિશ્વસનીયતા આપી.

સંશોધન આગળ વધતાં મને સમજાયું કે આ માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી. આ તો ગુજરાતના ગ્રામ્ય સમાજ, વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થા, સ્થાનિક અર્થતંત્ર અને માનવીય સંબંધોની એક મહત્ત્વપૂર્ણ ઐતિહાસિક ગાથા છે. સોસા પરિવારની પરંપરા દ્વારા આપણે એ સમયની સામાજિક અને આર્થિક વ્યવસ્થાને પણ સમજી શકીએ છીએ, જ્યારે બેંકિંગ વ્યવસ્થા આજની જેમ વિકસિત નહોતી અને વિશ્વાસ જ સૌથી મોટી મૂડી હતી. આ દસ્તાવેજોનું મહત્ત્વ માત્ર એટલું નથી કે તેઓ જૂના છે. તેમનું સાચું મહત્વ એ છે કે તેઓ સતત ચાલતી એક પરંપરાના જીવંત સાક્ષી છે. લગભગ અઢી સદી સુધી વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને જવાબદારીના આધારે ચાલતી વ્યવસ્થાના આ પુરાવાઓ આજે પણ આપણને ભૂતકાળ સાથે સીધા જોડે છે.

જ્યારે આ સંશોધનને પુસ્તકનું સ્વરૂપ મળ્યું, ત્યારે તેની ચર્ચા માત્ર ગુજરાત પૂરતી મર્યાદિત રહી નહીં. વિવિધ સંશોધકો, શિક્ષણવિદો, સમાજના આગેવાનો અને વાચકો દ્વારા આ કાર્યને ગંભીરતાથી જોવામાં આવ્યું. પરિવારના ઇતિહાસને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે રજૂ કરવાનો આ પ્રયાસ ઘણા લોકો માટે પ્રેરણારૂપ બન્યો. આ જ વિચારને વધુ વ્યાપક સ્તરે પહોંચાડવા માટે મેં આ સંશોધનનું અંગ્રેજી સ્વરૂપ "The Golden Heritage of Sosa Family" તરીકે પણ રજૂ કર્યું. તેનો હેતુ માત્ર ભાષાંતર કરવાનો નહોતો, પરંતુ ભારત અને વિશ્વના સંશોધકો, પુસ્તકપ્રેમીઓ અને નવી પેઢીને આ વારસા સાથે પરિચિત કરાવવાનો હતો. મારા માટે આ સમગ્ર યાત્રાની સૌથી મોટી સિદ્ધિ કોઈ પુરસ્કાર કે પ્રશંસા નહોતી. સાચી સિદ્ધિ એ હતી કે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ હવે માત્ર મૌખિક પરંપરામાં સીમિત રહ્યો નથી. તે દસ્તાવેજી સ્વરૂપમાં સુરક્ષિત થયો છે અને આવનારી પેઢીઓ માટે એક વિશ્વસનીય સંદર્ભ તરીકે ઉપલબ્ધ થયો છે.

આ સંશોધન દરમિયાન મને એક મહત્ત્વપૂર્ણ જીવનપાઠ મળ્યો, ઇતિહાસ લખાતો નથી, તેને શોધવો પડે છે; અને જ્યારે ઇતિહાસ પુરાવા સાથે લખાય છે, ત્યારે તે માત્ર પરિવારની યાદગીરી રહેતો નથી, પરંતુ સમાજની સામૂહિક ધરોહર બની જાય છે.

આજે જ્યારે હું આ સમગ્ર કાર્યને નિહાળું છું, ત્યારે મને ગર્વ કરતાં વધુ સંતોષ થાય છે કે મારા પૂર્વજોની માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સમાજસેવાની પરંપરા હવે માત્ર સ્મૃતિમાં જ નહીં, પરંતુ દસ્તાવેજો, સંશોધન અને સાહિત્ય દ્વારા પણ જીવંત રહેશે.

"સંશોધનની સાચી સફળતા પ્રશંસામાં નથી; પરંતુ સત્યને પ્રમાણભૂત રીતે આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવામાં છે."

"૨૨૫ વર્ષનો ઇતિહાસ માત્ર સમયની સફર નથી; તે વિશ્વાસ, માણસાઈ અને જવાબદારીની અવિરત પરંપરા છે."

"૪૬૭ ધિરાણ ટિકિટો મારા માટે માત્ર કાગળ નથી; તે મારા પૂર્વજોના ચારિત્ર્યના જીવંત સાક્ષી છે."

"દસ્તાવેજો જ્યારે સંશોધન સાથે જોડાય છે, ત્યારે ઇતિહાસને નવી વિશ્વસનીયતા મળે છે."

"અંગ્રેજી ગ્રંથ લખવાનો હેતુ ભાષા બદલવાનો નહોતો; પરંતુ ભારતીય સમાજના એક અનોખા ઇતિહાસને વિશ્વ સમક્ષ રજૂ કરવાનો હતો."

"પૂર્વજોએ વિશ્વાસની પરંપરા રચી હતી; મેં તેને દસ્તાવેજીકરણ દ્વારા આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે."

ભાષાની સરહદો પાર ગુજરાતીથી હિન્દી અને અંગ્રેજી સુધી વિચારોની યાત્રા

મારી લેખનયાત્રાની શરૂઆત ગુજરાતી ભાષાથી થઈ. તેનું કારણ માત્ર એટલું જ નહોતું કે ગુજરાતી મારી માતૃભાષા છે; પરંતુ એ હતું કે મારા વિચારો, મારા અનુભવો અને મારા પૂર્વજોની ગાથા સૌપ્રથમ મારા પોતાના સમાજ સુધી પહોંચવી જોઈએ. માતૃભાષામાં વ્યક્ત થયેલો વિચાર હૃદયને સીધો સ્પર્શે છે અને સમાજ સાથે આત્મીય સંબંધ સ્થાપિત કરે છે. જ્યારે મેં પ્રથમ વખત કલમ હાથમાં લીધી, ત્યારે મારા મનમાં રાષ્ટ્રીય કે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પહોંચવાનો કોઈ વિચાર નહોતો. હું માત્ર એટલું જ ઇચ્છતો હતો કે મારા પૂર્વજોની માણસાઈ, વિશ્વાસ, સંઘર્ષ અને જીવનમૂલ્યો સમયના પ્રવાહમાં વિસરાઈ ન જાય. તેથી શરૂઆતના તમામ ગ્રંથો ગુજરાતી ભાષામાં લખાયા. પરંતુ સમય જતાં મારા પુસ્તકોને ગુજરાતના વિવિધ વિસ્તારોમાંથી સારો પ્રતિસાદ મળવા લાગ્યો. વાચકો, શિક્ષકો, સંશોધકો અને સમાજના આગેવાનો તરફથી સતત એવો અભિપ્રાય મળતો રહ્યો કે આ પ્રકારનું સાહિત્ય માત્ર ગુજરાતી વાચકો પૂરતું મર્યાદિત ન રહેવું જોઈએ. તેમાં રહેલા વિચારો અને સંશોધન ભારતના અન્ય ભાષાભાષી લોકો સુધી પણ પહોંચવા જોઈએ. આ વિચારને વધુ બળ ત્યારે મળ્યું, જ્યારે માનનીય વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીજીને પુસ્તક અર્પણ કરવાની તક મળી. તેમણે પણ આવા સંશોધનાત્મક ગ્રંથોનું અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રકાશન થવું જોઈએ એવી પ્રેરણા આપી. તેમના આ માર્ગદર્શનને મેં માત્ર સૂચન તરીકે નહીં, પરંતુ નવી જવાબદારી તરીકે સ્વીકાર્યું. ત્યારબાદ મારા ગ્રંથોના હિન્દી અનુવાદની શરૂઆત થઈ. હિન્દી ભાષાએ મારા વિચારોને ગુજરાતની બહાર લઈ જવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. ઉત્તર ભારત અને દેશના વિવિધ રાજ્યોના વાચકો સુધી મારા પુસ્તકો પહોંચવા લાગ્યા. ભાષા બદલાઈ, પરંતુ વિચારોની આત્મા યથાવત્ રહી.

આગળ જતાં મેં અંગ્રેજી ભાષામાં પણ લેખન અને અનુવાદનું કાર્ય શરૂ કર્યું. તેનું મુખ્ય પરિણામ જેવું આવ્યું કે, અનેક ગ્રંથના સ્વરૂપમાં સામે આવ્યા. આ માત્ર એક અંગ્રેજી પુસ્તક નહોતું; તે ગુજરાતના એક પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સામાજિક ઇતિહાસને વિશ્વ સમક્ષ રજૂ કરવાનો એક પ્રયાસ હતો. અનુવાદની પ્રક્રિયાએ મને એક મહત્ત્વપૂર્ણ પાઠ શીખવ્યો, અનુવાદ માત્ર શબ્દોનું રૂપાંતર નથી; તે વિચારનું વિસ્તરણ છે. દરેક ભાષાની પોતાની સંસ્કૃતિ, પોતાની અભિવ્યક્તિ અને પોતાનો સ્વભાવ હોય છે. તેથી મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો કે ભાષા બદલાય, પરંતુ મૂળ વિચાર, સંશોધનની પ્રામાણિકતા અને લાગણીની ઊંડાઈ અકબંધ રહે. ગુજરાતીથી હિન્દી અને અંગ્રેજી સુધીની આ યાત્રાએ મારા માટે એક નવો દૃષ્ટિકોણ પણ ખોલ્યો. મને સમજાયું કે સાચા વિચારો કોઈ એક ભાષા કે પ્રદેશની મિલકત નથી. તેઓ જ્યાં જ્યાં પહોંચે છે, ત્યાં ત્યાં નવા સંવાદ, નવી સમજણ અને નવી પ્રેરણાનો જન્મ થાય છે. આજે જ્યારે મારા પુસ્તકો ત્રણ ભાષાઓમાં વાચકો સુધી પહોંચ્યા છે, ત્યારે મને વ્યક્તિગત આનંદ કરતાં વધુ સંતોષ એ વાતનો છે કે મારા પૂર્વજોની ગાથા, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો, ભારતીય બંધારણીય મૂલ્યો અને સમાજસેવાની ભાવના હવે વધુ વ્યાપક વાચકવર્ગ સુધી પહોંચી રહી છે.

મારો વિશ્વાસ છે કે ભાષાઓ જુદી હોઈ શકે, પરંતુ સત્ય, સંશોધન, માણસાઈ અને માનવમૂલ્યોની કોઈ ભાષા હોતી નથી. એ મૂલ્યો સર્વમાન્ય છે અને દરેક ભાષામાં સમાન રીતે પ્રેરણા આપે છે.

મારી આ યાત્રા હજુ પૂર્ણ થઈ નથી. ભવિષ્યમાં પણ મારા પુસ્તકો વધુ ભારતીય ભાષાઓ અને શક્ય હોય તો વૈશ્વિક ભાષાઓમાં પહોંચે, જેથી ભારતના સમાજજીવન, પરિવાર ઇતિહાસ અને માનવમૂલ્યોની આ ગાથા વધુને વધુ લોકો સુધી પહોંચે, એ જ મારી અભિલાષા છે.

"માતૃભાષામાં જન્મેલો વિચાર જ્યારે બીજી ભાષામાં પહોંચે છે, ત્યારે તે માત્ર અનુવાદ નથી રહેતો; તે માનવતાનો સંવાદ બની જાય છે."

"ગુજરાતીએ મને અભિવ્યક્તિ આપી, હિન્દીએ મને ભારત સાથે જોડ્યો અને અંગ્રેજીએ મારા વિચારોને વિશ્વ સુધી પહોંચાડવાનો માર્ગ આપ્યો."

"ભાષા બદલાય છે, પરંતુ સત્ય, સંશોધન અને માણસાઈ ક્યારેય ભાષાની મર્યાદામાં બંધાતા નથી."

"મારા માટે અનુવાદ શબ્દોનો નહીં, પરંતુ વિચારોનો વિસ્તાર છે."

"સાચું સાહિત્ય કોઈ એક ભાષાની સંપત્તિ નથી; તે સમગ્ર માનવસમાજની સંયુક્ત ધરોહર છે."

વિચારોથી રાષ્ટ્રીય સંવાદ મારા માટે પુસ્તકો પુરસ્કાર માટે નહોતા; સમાજ માટે હતા

મારા જીવનમાં જ્યારે લેખનયાત્રાની શરૂઆત થઈ, ત્યારે મારા મનમાં કોઈ પુરસ્કાર, પ્રસિદ્ધિ કે વ્યક્તિગત ઓળખ મેળવવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા નહોતી. મેં ક્યારેય પુસ્તક લખવાનું એક વ્યવસાય કે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનું સાધન માન્યું નથી. મારા માટે પુસ્તક લખવું એ સમાજ સાથે સતત ચાલતો એક જવાબદાર સંવાદ છે. દરેક પુસ્તક લખતા પહેલાં હું મારી જાતને એક પ્રશ્ન પૂછું છું, આ પુસ્તક સમાજને શું આપશે? જો કોઈ પુસ્તક માત્ર લેખકની પ્રસિદ્ધિ વધારતું હોય અને સમાજને કોઈ વિચાર, દિશા કે પ્રેરણા ન આપતું હોય, તો મારા મત પ્રમાણે તે પોતાના સાચા હેતુને પૂર્ણ કરી શકતું નથી. મારા દરેક ગ્રંથ પાછળ એક સ્પષ્ટ હેતુ રહ્યો છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના જીવન અને વિચારો પર લખતાં મારી ઇચ્છા હતી કે બંધારણીય મૂલ્યો સામાન્ય લોકો સુધી પહોંચે. સોસા પરિવારના ઇતિહાસ પર સંશોધન કરતાં મારો હેતુ હતો કે આવનારી પેઢી પોતાના મૂળ અને પોતાના પૂર્વજોના સંસ્કારોને ઓળખે. સમાજસેવા, શિક્ષણ, સહકાર, માણસાઈ અને સંઘર્ષ જેવા વિષયો પર લખતાં મારી પ્રાથમિકતા હંમેશાં સમાજજાગૃતિ રહી છે. મેં અનુભવ્યું છે કે શબ્દોની સાચી શક્તિ ત્યારે પ્રગટ થાય છે, જ્યારે તે વ્યક્તિને વિચારવા માટે પ્રેરિત કરે. એક પુસ્તક કોઈને તરત બદલી શકે એવું કદાચ ન હોય, પરંતુ તે તેના મનમાં એવો વિચાર જન્માવી શકે છે, જે જીવનભર તેની સાથે રહે. સમાજમાં સ્થાયી પરિવર્તન હંમેશાં વિચારોમાંથી જન્મે છે, અને પુસ્તકો એ વિચારોને પેઢી દર પેઢી જીવંત રાખવાનું સૌથી શક્તિશાળી માધ્યમ છે.

મારા માટે સૌથી મોટો આનંદ ત્યારે થયો છે, જ્યારે કોઈ યુવાને કહ્યું કે પુસ્તક વાંચીને તેને વધુ અભ્યાસ કરવાની પ્રેરણા મળી; જ્યારે કોઈ પરિવારે પોતાના પૂર્વજોના ઇતિહાસને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે સાચવવાનો નિર્ણય કર્યો; જ્યારે કોઈ વાચકે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારોને

વધુ ઊંડાણથી સમજવાની શરૂઆત કરી; અથવા જ્યારે કોઈ સમાજસેવકે પોતાના વિસ્તારમાં પુસ્તકાલય સ્થાપવાની પ્રેરણા લીધી. આવી ક્ષણો મારા માટે કોઈપણ સન્માન કે પુરસ્કાર કરતાં વધુ મૂલ્યવાન રહી છે. મારી દૃષ્ટિએ પુસ્તકનો સાચો પ્રભાવ તેની વેચાયેલી નકલોની સંખ્યાથી નક્કી થતો નથી. તેનો સાચો પ્રભાવ એમાં છે કે તે કેટલા લોકોના મનમાં પ્રશ્નો જન્માવે છે, કેટલા લોકોને પોતાના જીવનનું પુનર્મૂલ્યાંકન કરવા પ્રેરિત કરે છે અને કેટલા લોકોને સમાજ માટે કંઈક સારું કરવાની દિશામાં આગળ વધારે છે. આ કારણસર હું મારા પુસ્તકોને ક્યારેય અંતિમ કૃતિ માનતો નથી. દરેક પુસ્તક મારા અને સમાજ વચ્ચેના નવા સંવાદની શરૂઆત છે. દરેક વાચકનો પ્રતિભાવ મને વધુ જવાબદાર બનાવે છે અને વધુ પ્રમાણભૂત રીતે લખવાની પ્રેરણા આપે છે. મને વિશ્વાસ છે કે વિચારોની યાત્રા કોઈ એક ગામ, શહેર કે રાજ્ય સુધી મર્યાદિત રહેતી નથી. જ્યારે વિચારમાં સત્ય હોય, સંશોધનમાં પ્રામાણિકતા હોય અને હેતુ સમાજહિતનો હોય, ત્યારે તે સમગ્ર રાષ્ટ્ર સાથે સંવાદ સ્થાપિત કરે છે. મારી લેખનયાત્રાની સૌથી મોટી કમાણી પણ એ જ છે કે પુસ્તકો દ્વારા મને ભારતના વિવિધ વર્ગોના લોકો સાથે વિચારવિમર્શ કરવાનો અવસર મળ્યો. આજે પણ હું કલમને એક જવાબદારી માનું છું. હું લખું છું કારણ કે મને વિશ્વાસ છે કે શબ્દો માણસના વિચારોને બદલી શકે છે, વિચારો સમાજને બદલી શકે છે અને સમાજ રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય ઘડી શકે છે.

મારા માટે લેખનનું અંતિમ ધ્યેય ક્યારેય પ્રસિદ્ધિ નહોતું. મારા માટે લેખનનું અંતિમ ધ્યેય હંમેશાં સમાજ રહ્યું છે. **"મારા માટે પુસ્તકો પુરસ્કાર માટે નહોતા; સમાજ માટે હતા."**

"લેખકની સાચી સફળતા એ નથી કે તેનું નામ કેટલું જાણીતું છે; પરંતુ તેના વિચારો કેટલા જીવંત છે."

"શબ્દો ત્યારે જ સાર્થક બને છે, જ્યારે તેઓ સમાજના જીવનમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવે."

"મારી કલમનો હેતુ ઇતિહાસ લખવાનો નથી; ઇતિહાસમાંથી ભવિષ્ય માટે દિશા શોધવાનો છે."

"જો મારા પુસ્તકથી એક યુવાન પણ વિચારવા પ્રેરાય, તો હું મારા લેખનને સફળ માનું છું."

"વિચારોથી શરૂ થયેલો સંવાદ જ એક દિવસ સમાજના પરિવર્તનનું કારણ બને છે."

મારી સૌથી મોટી ખુશી વાચકોના હૃદયમાં સ્થાન મેળવવાનો સંતોષ

જીવનમાં દરેક વ્યક્તિ પોતાની સફળતાને અલગ અલગ રીતે માપે છે. કોઈ માટે સંપત્તિ સૌથી મોટી સિદ્ધિ હોય છે, કોઈ માટે હોદ્દો, કોઈ માટે પ્રસિદ્ધિ અને કોઈ માટે સન્માન. પરંતુ જ્યારે હું મારા જીવનપ્રવાસ તરફ નજર કરું છું, ત્યારે મને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે કે મારી સૌથી મોટી ખુશી આમાંથી કોઈમાં નથી. મારી સૌથી મોટી ખુશી ત્યારે થાય છે, જ્યારે મારા પુસ્તકો કોઈ વાચકના મનમાં નવો વિચાર જન્માવે છે. જ્યારે કોઈ યુવાન કહે છે કે પુસ્તક વાંચ્યા પછી તેને પોતાના જીવનનો હેતુ વધુ સ્પષ્ટ થયો છે, ત્યારે મને લાગે છે કે મારી કલમનું કાર્ય સફળ થયું છે. જ્યારે કોઈ વિદ્યાર્થી જણાવે છે કે પુસ્તક વાંચીને તેને વધુ વાંચવાની, વધુ શીખવાની અને વધુ સંશોધન

કરવાની પ્રેરણા મળી, ત્યારે તે મારા માટે કોઈપણ સન્માન કરતાં વધુ મૂલ્યવાન ક્ષણ બની જાય છે. વર્ષોથી વિવિધ સામાજિક, શૈક્ષણિક અને સાહિત્યિક કાર્યક્રમોમાં મને અનેક વાચકો સાથે મળવાનો અવસર મળ્યો છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓ, યુવાનો, શિક્ષકો, સંશોધકો, સમાજસેવકો અને વિવિધ ક્ષેત્રોના અગ્રણીઓનો સમાવેશ થાય છે. દરેક મુલાકાતે મને એક નવી સમજ આપી છે કે પુસ્તકનો સાચો પ્રભાવ તેની નકલોની સંખ્યાથી નહીં, પરંતુ તેના દ્વારા જન્મેલા વિચારોની ઊંડાઈથી માપવો જોઈએ.

મને વિશેષ આનંદ ત્યારે થાય છે, જ્યારે કોઈ યુવાન કહે કે તેણે પોતાના પરિવારનો ઇતિહાસ લખવાનું શરૂ કર્યું છે, કોઈ સંશોધક જણાવે કે મારા પુસ્તકમાંથી તેને નવા સંશોધન માટે દિશા મળી છે, અથવા કોઈ વિદ્યાર્થી કહે કે હવે તે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના મૂળ ગ્રંથો વાંચવા માટે પ્રેરિત થયો છે. આવી ક્ષણો મને વધુ જવાબદાર બનાવે છે અને વધુ સારું લખવાની પ્રેરણા આપે છે. મારા માટે વાચક માત્ર પુસ્તક ખરીદનાર વ્યક્તિ નથી. વાચક મારા વિચારોનો સહયાત્રી છે. પુસ્તક પૂર્ણ થયા પછી લેખક અને વાચક વચ્ચે એક અદૃશ્ય સંબંધ બંધાય છે. વાચકના પ્રશ્નો, સૂચનો અને પ્રતિભાવો મારા આગામી લેખનની દિશા નક્કી કરવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. સંશોધકો સાથેનો સંવાદ પણ મારા માટે અત્યંત મહત્ત્વનો રહ્યો છે. જ્યારે કોઈ સંશોધક મારા દસ્તાવેજો, નોંધો અથવા સંશોધન પદ્ધતિ અંગે ચર્ચા કરે છે, ત્યારે મને અનુભવ થાય છે કે મારા પ્રયત્નો માત્ર એક પુસ્તક પૂરતા મર્યાદિત રહ્યા નથી; તેઓ ભવિષ્યના સંશોધન માટે પણ ઉપયોગી બની રહ્યા છે. આ મારા માટે ગૌરવની નહીં, પરંતુ વધુ જવાબદારીની વાત છે. વિદ્યાર્થીઓ સાથેની મુલાકાતો મને હંમેશાં આશાવાદી બનાવે છે. તેમની આંખોમાં રહેલી જિજ્ઞાસા, નવા પ્રશ્નો પૂછવાની હિંમત અને શીખવાની તલપ મને સતત યાદ અપાવે છે કે લેખકની સાચી જવાબદારી આવનારી પેઢીને વિચારવા માટે પ્રેરિત કરવાની છે. મારા જીવનમાં અનેક સન્માન મળ્યાં, વિવિધ હોદ્દાઓ પર સેવા કરવાનો અવસર મળ્યો અને ઘણા મહાનુભાવોને મળવાનું સન્માન પણ પ્રાપ્ત થયું. પરંતુ જ્યારે કોઈ અજાણ્યો વાચક માત્ર એટલું કહે કે "તમારું પુસ્તક વાંચીને મને નવી દિશા મળી," ત્યારે એ શબ્દો મારા માટે તમામ સન્માનો કરતાં વધુ મૂલ્યવાન બની જાય છે. આજે પણ મારી કલમનું સૌથી મોટું પ્રેરણાસ્ત્રોત વાચકોનો વિશ્વાસ છે. તેઓનો પ્રેમ, તેમની અપેક્ષાઓ અને તેમની પ્રેરણા જ મને સતત લખવા, વધુ સંશોધન કરવા અને સમાજને વધુ ઉપયોગી સાહિત્ય આપવાની શક્તિ આપે છે.

મારા માટે સાચી સફળતા એ નથી કે મેં કેટલાં પુસ્તકો લખ્યાં. મારા માટે સાચી સફળતા એ છે કે મારા પુસ્તકો કેટલાં હૃદય સુધી પહોંચ્યાં. અને મારી સૌથી મોટી ખુશી એ છે કે મારી કલમ આજે પણ સમાજ સાથે જીવંત સંવાદ કરી રહી છે.

"લેખકની સૌથી મોટી કમાણી પુસ્તકોની સંખ્યા નહીં, પરંતુ વિચારશીલ વાચકોનો વિશ્વાસ છે."

"જ્યારે કોઈ યુવાન કહે કે પુસ્તકથી તેને નવી દિશા મળી, ત્યારે મને મારા લેખનનું સાચું મૂલ્ય સમજાય છે."

"વાચકોનો પ્રેમ કોઈપણ પુરસ્કાર કરતાં વધુ મોટું સન્માન છે."

"વિદ્યાર્થીના મનમાં જન્મેલો એક સારો વિચાર જ મારા માટે સૌથી મોટી સિદ્ધિ છે."

"મારી કલમનું સાચું ગંતવ્ય પુસ્તકાલય નહીં, પરંતુ વાચકોનું હૃદય છે."

“મારી સૌથી મોટી ખુશી એ નથી કે મેં લખ્યું; મારી સૌથી મોટી ખુશી એ છે કે સમાજે તેને વાંચ્યું, સમજ્યું અને સ્વીકાર્યું.”

રાષ્ટ્રીય ઓળખ પછીની જવાબદારી સન્માનથી વધુ સેવા, ઓળખથી વધુ જવાબદારી

મારા જીવનની યાત્રામાં જ્યારે પુસ્તકો, સંશોધન અને સમાજસેવાના કાર્યને રાજ્યની બહાર પણ ઓળખ મળવા લાગી, ત્યારે ઘણા લોકોએ તેને મારી સફળતા તરીકે જોઈ. પરંતુ મેં આ સમગ્ર યાત્રાને ક્યારેય સફળતાના માપદંડથી જોઈ નથી. મારા માટે આ દરેક સ્વીકૃતિ સાથે નવી જવાબદારી પણ જોડાતી ગઈ. મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે સમાજ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિના કાર્ય ઉપર વિશ્વાસ મૂકે છે, ત્યારે તે માત્ર તેના ભૂતકાળનું સન્માન કરતો નથી; પરંતુ તેના ભવિષ્ય પાસેથી વધુ સારી અપેક્ષા પણ રાખે છે. તેથી રાષ્ટ્રીય સ્તરે મળેલી ઓળખ મારા માટે ગૌરવનો વિષય કરતાં વધુ જવાબદારીનો વિષય બની. જ્યારે મારા પુસ્તકો ગુજરાતની બહાર પહોંચવા લાગ્યા, જ્યારે દેશના વિવિધ રાજ્યોના વાચકો, સંશોધકો, શિક્ષણવિદો અને મહાનુભાવોએ મારા કાર્યને સકારાત્મક રીતે સ્વીકાર્યું, ત્યારે મને અનુભવાયું કે હવે દરેક શબ્દ વધુ જવાબદારીપૂર્વક લખવો પડશે. હવે કોઈપણ વિષયને માત્ર ભાવનાના આધારે નહીં, પરંતુ પ્રમાણભૂત દસ્તાવેજો, વિશ્વસનીય સંદર્ભો અને ગહન સંશોધનના આધારે જ રજૂ કરવો જોઈએ. આ અનુભવ પછી મારા લેખનમાં પણ પરિવર્તન આવ્યું. મેં વધુ વાંચવાનું શરૂ કર્યું, વધુ દસ્તાવેજો એકત્રિત કર્યા, વધુ લોકો સાથે સંવાદ કર્યો અને દરેક સંશોધનને અનેક દૃષ્ટિકોણથી ચકાસવાનો અભિગમ અપનાવ્યો. મને સમજાયું કે લેખક તરીકે મારી સૌથી મોટી જવાબદારી સત્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા જાળવવાની છે. રાષ્ટ્રીય ઓળખે મારા વિચારવિસ્તારને પણ નવી દિશા આપી. હવે મારું ધ્યાન માત્ર એક પુસ્તક લખવા પૂરતું મર્યાદિત રહ્યું નહીં. મેં વિચારવાનું શરૂ કર્યું કે પરિવારનો ઇતિહાસ, સમાજનો ઇતિહાસ, બંધારણીય મૂલ્યો, સહકારી ચળવળ, સમાજસેવા, શિક્ષણ અને ભારતીય સંસ્કૃતિ જેવા વિષયો પર વધુ પ્રમાણભૂત અને સંશોધનાત્મક સાહિત્ય કેવી રીતે તૈયાર કરી શકાય. મને એ પણ સમજાયું કે પુસ્તક લખીને જવાબદારી પૂર્ણ થતી નથી. પુસ્તક પ્રકાશિત થયા પછી જ સાચી જવાબદારી શરૂ થાય છે. કારણ કે દરેક પુસ્તક વાચકોના મનમાં પ્રશ્નો જન્માવે છે, ચર્ચાઓને પ્રેરણા આપે છે અને આવનારી પેઢી માટે સંદર્ભગ્રંથ બની શકે છે. તેથી દરેક નવા ગ્રંથમાં અગાઉ કરતાં વધુ ઊંડાણ, વધુ સંવેદનશીલતા અને વધુ પ્રામાણિકતા લાવવાનો મેં સતત પ્રયત્ન કર્યો છે.

મારા માટે રાષ્ટ્રીય ઓળખનો સૌથી મોટો અર્થ એ રહ્યો કે હવે મારી કલમ માત્ર મારા નામ સાથે જોડાયેલી નથી. તે મારા પરિવાર, મારા સમાજ, મારા ગુજરાત અને મારા દેશની પ્રતિષ્ઠા સાથે પણ જોડાયેલી છે. તેથી હું જે કંઈ લખું, તેમાં સત્ય, સંસ્કાર અને સમાજહિતનો ભાવ અવિચળ રહે, એ જ મારી પ્રથમ જવાબદારી છે. હું માનું છું કે સાચા અર્થમાં ઓળખ ક્યારેય અંતિમ ગંતવ્ય નથી. તે તો વધુ ઊંચી જવાબદારી તરફ લઈ જતો એક નવો પ્રારંભ છે. આજે પણ હું મારી જાતને વિદ્યાર્થી જ માનું છું. હું હજુ શીખી રહ્યો છું, વાંચી રહ્યો છું, સંશોધન કરી રહ્યો છું અને સમાજ પાસેથી સતત પ્રેરણા મેળવી રહ્યો છું.

આગામી વર્ષોમાં મારી ઇચ્છા માત્ર વધુ પુસ્તકો લખવાની નથી. મારી ઇચ્છા છે કે આવનારી પેઢી માટે એવા સંશોધનાત્મક અને મૂલ્યઆધારિત ગ્રંથો તૈયાર કરું, જે માત્ર આજના વાચકો માટે નહીં, પરંતુ દાયકાઓ પછી પણ માર્ગદર્શનરૂપ બની રહે. જો મારી

કલમ ભવિષ્યની એક પેઢીને પણ પોતાના મૂળ સાથે જોડે, સત્ય પ્રત્યે નિષ્ઠાવાન બનાવે અને સમાજ માટે કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપે, તો હું મારા સમગ્ર લેખનજીવનને સફળ માનું.

રાષ્ટ્રીય ઓળખે મને ગૌરવ નહીં, પરંતુ એક સંકલ્પ આપ્યો છે,

વધુ વાંચવાનો. વધુ સંશોધન કરવાનો. વધુ પ્રમાણભૂત લખવાનો. અને સમાજને વધુ ઉપયોગી સાહિત્ય આપવાનો. આ જ મારા જીવનની આગામી યાત્રા છે.

"ઓળખ વધે ત્યારે અભિમાન નહીં, જવાબદારી વધવી જોઈએ."

"રાષ્ટ્રીય સ્વીકૃતિ મારા માટે અંતિમ સિદ્ધિ નથી; વધુ સારું કાર્ય કરવાની નવી શરૂઆત છે."

"જેટલો મોટો વિશ્વાસ મળે, એટલી જ મોટી પ્રામાણિકતા જાળવવાની ફરજ વધે છે."

"મારી કલમનો હેતુ પ્રસિદ્ધિ મેળવવાનો નથી; સત્યને જવાબદારીપૂર્વક આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવાનો છે."

"હું આજે પણ લેખક કરતાં વધુ એક વિદ્યાર્થી છું, કારણ કે જ્ઞાનની યાત્રા ક્યારેય પૂર્ણ થતી નથી."

"મારી સૌથી મોટી જવાબદારી એ છે કે આવનારી પેઢીને એવો વારસો આપું, જેના પર તેઓ ગૌરવ અનુભવે."

"સન્માન મને મળ્યું છે, પરંતુ તેની પાછળ રહેલી જવાબદારી સમાજ પ્રત્યે છે."

આજે જ્યારે હું પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે સમજાય છે કે આ યાત્રા કોઈ એક વ્યક્તિની નહોતી. આ મારા માતા-પિતાના સંસ્કારો, પૂર્વજોના માણસાઈભર્યા વારસા, પરિવારના વિશ્વાસ, સમાજના આશીર્વાદ અને અસંખ્ય સહયોગીઓના સ્નેહથી શક્ય બની છે. ગુજરાતમાંથી શરૂ થયેલી આ વિચારયાત્રા જ્યારે રાષ્ટ્રીય સ્તરે પહોંચી, ત્યારે મને વ્યક્તિગત ગૌરવ કરતાં વધુ એ સંતોષ થયો કે મારા પુસ્તકો સાથે મારા સમાજની ઓળખ અને મારા પૂર્વજોની ગાથા પણ સમગ્ર દેશ સુધી પહોંચી.

"વિચાર જ્યારે પુસ્તક બને છે, ત્યારે તે એક વ્યક્તિની મિલકત રહેતો નથી; તે સમગ્ર સમાજની ધરોહર બની જાય છે." "વડાપ્રધાનશ્રી અને રાષ્ટ્રપતિશ્રીને પુસ્તક અર્પણ કરવું મારા માટે સન્માનની ક્ષણ હતી, પરંતુ તેનાથી પણ મોટું સન્માન એ હતું કે મારા સમાજનો ઇતિહાસ રાષ્ટ્રીય સ્તરે પહોંચ્યો."

"ગુજરાતે મને ઓળખ આપી, ભારતે મને જવાબદારી આપી."

"મારા પુસ્તકોની સાચી સફળતા એ નથી કે તેઓ મહાનુભાવોના હાથમાં પહોંચ્યા; સાચી સફળતા એ છે કે તેઓ સામાન્ય વાચકોના હૃદય સુધી પહોંચ્યા."

"મારો વિશ્વાસ છે કે સાચા વિચારોની કોઈ સરહદ નથી. ભાષા બદલાય છે, પ્રદેશ બદલાય છે, પરંતુ સત્ય અને સંશોધનની યાત્રા સતત આગળ વધતી રહે છે."

ભાગ - ૮

સંશોધન

૩૬

પરિવારનો ઇતિહાસ : દસ્તાવેજીકરણનું મહત્વ

સ્મૃતિથી સંશોધન સુધી અને સંશોધનથી વારસા સુધીની યાત્રા

મારા જીવનની સૌથી મહત્વપૂર્ણ અનુભૂતિઓમાંની એક એ છે કે કોઈપણ પરિવારનો ઇતિહાસ આપોઆપ જીવંત રહેતો નથી. જો તેને સાચવવામાં ન આવે, લખવામાં ન આવે અને આગામી પેઢીઓને સોંપવામાં ન આવે, તો સમયની સાથે તે ધીમે ધીમે અદૃશ્ય થઈ જાય છે. સોસા પરિવારના ઇતિહાસ ઉપર સંશોધન શરૂ કરતાં પહેલાં હું પણ અન્ય અનેક લોકોની જેમ માત્ર મારા પૂર્વજોના નામો અને કેટલીક મૌખિક સ્મૃતિઓથી પરિચિત હતો. પરંતુ જ્યારે મેં જૂના દસ્તાવેજો, ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, નોંધપોથીઓ અને વડીલોની યાદોને એકત્રિત કરવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારે મને સમજાયું કે મારા પરિવાર પાસે માત્ર ભૂતકાળ નથી, એક જીવંત ઇતિહાસ છે.

આથી જ મને લાગ્યું કે આ ઇતિહાસને દસ્તાવેજીકૃત કરવો માત્ર એક લેખક તરીકે નહીં, પરંતુ એક વંશજ તરીકે પણ મારી જવાબદારી છે.

ઇતિહાસ શા માટે લખવો?

આ પ્રશ્ન મને ઘણી વખત પૂછવામાં આવ્યો છે.

ઘણા લોકો કહે છે:

"પરિવારનો ઇતિહાસ લખવાની શું જરૂર છે?"

મારા મતે આ પ્રશ્નનો જવાબ અત્યંત સરળ છે.

કારણ કે:

જે પરિવાર પોતાનો ઇતિહાસ ભૂલી જાય છે, તે પોતાની ઓળખનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ ગુમાવી દે છે.

ઇતિહાસ માત્ર ભૂતકાળની ઘટનાઓનો સંગ્રહ નથી.

તે:

ઓળખનો આધાર છે,

સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ છે, અને ભવિષ્ય માટેનું માર્ગદર્શન છે. જ્યારે આપણે આપણા પૂર્વજોની યાત્રા જાણીએ છીએ, ત્યારે આપણને સમજાય છે કે આજે આપણે જ્યાં ઊભા છીએ, ત્યાં સુધી પહોંચવા માટે કેટલી પેઢીઓએ પરિશ્રમ કર્યો છે.

મૌખિક પરંપરાથી લેખિત ઇતિહાસ સુધી

ભારતના મોટાભાગના પરિવારોનો ઇતિહાસ મૌખિક પરંપરામાં જીવંત રહ્યો છે.

વડીલો વાર્તાઓ કહેતા. પૂર્વજોની વાતો સંભળાવતા. સ્થળાંતરની યાદો વહેંચતા. અને પેઢી દર પેઢી આ રીતે ઇતિહાસ જીવંત રહેતો. સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ પણ લાંબા સમય સુધી આવી જ રીતે જીવંત રહ્યો. મારા બાળપણમાં મેં અનેક વખત વડીલોના મુખેથી નાઠેજ, જૂના સાંગાણા, ધિરાણ પરંપરા, રાણી સિક્કા અને પૂર્વજોની માણસાઈની વાતો સાંભળી હતી. પરંતુ મૌખિક પરંપરાની એક મર્યાદા છે. સમય જતાં ઘણી વિગતો ભૂંસાઈ જાય છે. કેટલીક ઘટનાઓ બદલાઈ જાય છે. અને ઘણી વખત આખા અધ્યાયો ખોવાઈ જાય છે. આથી જ લેખિત દસ્તાવેજીકરણ જરૂરી બને છે. લેખિત ઇતિહાસ સ્મૃતિને સ્થાયી બનાવે છે. પરિવાર અને સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ પરિવારનો ઇતિહાસ ક્યારેય માત્ર પરિવાર પૂરતો મર્યાદિત નથી.

દરેક પરિવાર સમાજનો એક ભાગ છે. અને સમાજ હજારો પરિવારોના સમૂહથી બને છે. જ્યારે મેં મારા પરિવારના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે આ માત્ર અમારા પરિવારની ગાથા નથી. આમાં...

વણકર સમાજનો ઇતિહાસ છે, ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનો ઇતિહાસ છે, સ્થાનિક સામાજિક સંબંધોનો ઇતિહાસ છે, અને સૌરાષ્ટ્રના સાંસ્કૃતિક જીવનની ઝાંખી પણ છે. એક પરિવારનો ઇતિહાસ ઘણી વખત સમગ્ર સમાજના ઇતિહાસને સમજવામાં મદદરૂપ બને છે. આથી પરિવારનું દસ્તાવેજીકરણ સમાજના દસ્તાવેજીકરણનું પણ એક મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે.

દસ્તાવેજો, ફોટા અને સ્મૃતિઓનું સંરક્ષણ

જ્યારે મેં ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ અને અન્ય

દસ્તાવેજોનું સંરક્ષણ શરૂ કર્યું, ત્યારે મને સમજાયું કે દરેક કાગળ એક સાક્ષી છે. એક જૂનો ફોટોગ્રાફ માત્ર ચહેરો નથી. તે સમયની સંસ્કૃતિ છે. એક જૂનો દસ્તાવેજ માત્ર લખાણ નથી. તે એક યુગનો પુરાવો છે. એક સ્મૃતિ માત્ર ઘટના નથી. તે એક જીવનની અનુભૂતિ છે. આથી દસ્તાવેજો, ફોટા અને મૌખિક સ્મૃતિઓનું સંરક્ષણ ઇતિહાસને જીવંત રાખવા માટે અત્યંત જરૂરી છે. આજે ડિજિટલ યુગમાં આ કાર્ય વધુ સરળ બન્યું છે. પરંતુ તેની જરૂરિયાત પહેલાં કરતાં વધુ વધી ગઈ છે. નવી પેઢી માટેનું ઐતિહાસિક શિક્ષણ મારા મતે ઇતિહાસનો સૌથી મોટો હેતુ ભૂતકાળનું વર્ણન કરવો નથી. તે ભવિષ્યને માર્ગદર્શન આપવાનો છે. આ પુસ્તક લખવાનો મારો મુખ્ય હેતુ પણ એ જ છે. હું ઈચ્છું છું કે આવનારી પેઢીઓ જાણે:

તેઓ ક્યાંથી આવ્યા છે, તેમના પૂર્વજો કોણ હતા, તેમણે કયા સંઘર્ષો કર્યા, અને તેઓ કયા મૂલ્યોના વારસદાર છે.

કારણ કે: જ્યારે કોઈ યુવાન પોતાના ઇતિહાસને જાણે છે, ત્યારે તેની અંદર આત્મવિશ્વાસ જન્મે છે. અને જ્યારે તે પોતાના પૂર્વજોના સંઘર્ષોને સમજે છે, ત્યારે તેના જીવનમાં જવાબદારીની ભાવના વિકસે છે.

સંશોધન : એક પવિત્ર જવાબદારી

આ પુસ્તક લખતી વખતે મને વારંવાર એવું લાગ્યું કે હું માત્ર લેખક નથી. હું મારા પૂર્વજોની સ્મૃતિઓનો સંરક્ષક છું. સંશોધન મારા માટે માત્ર માહિતી એકત્રિત કરવાની પ્રક્રિયા નહોતી. તે એક પવિત્ર જવાબદારી હતી. કારણ કે દરેક દસ્તાવેજ પાછળ એક જીવન છે. દરેક ટિકિટ પાછળ એક વાર્તા છે. અને દરેક સ્મૃતિ પાછળ એક આખો યુગ જીવંત છે.

મારા માટે આ કાર્યનો અર્થ

સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ લખતાં મેં માત્ર ભૂતકાળને સાચવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. મેં ભવિષ્ય માટે એક પુલ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

એક એવો પુલ, જેના એક છેડે મારા પૂર્વજો છે, અને બીજા છેડે આવનારી પેઢીઓ. મને વિશ્વાસ છે કે આ પુલ સમય સાથે વધુ મજબૂત બનશે. પરિવારનો ઇતિહાસ લખવો એટલે માત્ર ભૂતકાળની યાદોને શબ્દ આપવું નહીં.

તે પેઢીઓ વચ્ચે સંવાદ સ્થાપિત કરવાનો પ્રયાસ છે. તે વારસાને સંરક્ષિત કરવાનો પ્રયાસ છે. અને તે આવનારી પેઢીઓને તેમની ઓળખ સાથે જોડવાનો પ્રયાસ છે.

"મારા પૂર્વજોએ ઇતિહાસ લખ્યો નહોતો; તેમણે જીવન જીવ્યું હતું. મેં માત્ર તે જીવનને શબ્દોમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે."

"દસ્તાવેજો સમયના સાક્ષી હોય છે, પરંતુ તેમને જીવંત રાખવાનું કાર્ય સંશોધન કરે છે."

"જો આવનારી પેઢીઓ પોતાના પૂર્વજોને યાદ રાખશે, તો ઇતિહાસ ક્યારેય મરશે નહીં.

૩૭

દસ્તાવેજો કેવી રીતે સાચવ્યા

ઇતિહાસને જીવંત રાખનાર અમૂલ્ય સાક્ષીઓ

"કેટલાક દસ્તાવેજો માત્ર કાગળ નથી હોતા; તેઓ અનેક પેઢીઓના જીવન, વિશ્વાસ અને સમયના સાક્ષી હોય છે."

કોઈપણ ઐતિહાસિક સંશોધનની વિશ્વસનીયતા તેના પુરાવાઓ પર નિર્ભર રહે છે. મૌખિક પરંપરા સમાજની સ્મૃતિને જીવંત રાખે છે, પરંતુ દસ્તાવેજો તેને પ્રમાણભૂત બનાવે છે. સોસા પરિવારના ઇતિહાસના સંશોધન દરમિયાન મને સૌથી મોટો આધાર મળ્યો તે પેઢીઓથી સાચવાયેલા ધિરાણના દસ્તાવેજો, હિસાબી ટિકિટો અને વ્યવહારના લેખિત પુરાવાઓનો. પરંતુ આજે જે દસ્તાવેજો મારી પાસે ઉપલબ્ધ છે, તે સમગ્ર સંગ્રહનો માત્ર એક નાનકડો ભાગ છે. એક સમય એવો પણ આવ્યો હતો જ્યારે લગભગ સમગ્ર ઐતિહાસિક વારસો નષ્ટ થઈ ગયો હતો. જો સમયની એક નાની ભૂલ ન થઈ હોત, તો કદાચ આ ગ્રંથનું લેખન શક્ય બન્યું ન હોત.

વ્યવસાયનો અંત અને એક ઐતિહાસિક નિર્ણય

ઈ.સ. ૧૯૭૭નું વર્ષ સોસા પરિવારના ઇતિહાસમાં એક મહત્વપૂર્ણ વળાંક લઈને આવ્યું. તે સમયે મારા દાદાશ્રી દુદા કરમણ સોસા ગંભીર રીતે બીમાર પડ્યા હતા. તેમણે અનુભવ્યું કે હવે જીવનનો અંતિમ સમય નજીક આવી રહ્યો છે. તેમણે પોતાના પાંચેય પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વર્ષોથી ચાલતી ધિરાણની પરંપરા અંગે અંતિમ નિર્ણય જાહેર કર્યો. દાદાશ્રીએ ખૂબ જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું કે હવે પેઢીઓથી ચાલતો ધિરાણનો વ્યવસાય આગળ ચાલુ રાખવાનો નથી. બદલાતી સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને તેમણે આ વ્યવસાયને સન્માનપૂર્વક પૂર્ણ કરવાનો નિર્ણય લીધો. આ નિર્ણય માત્ર એક વ્યવસાય બંધ કરવાનો નહોતો; તે લગભગ બે સદીથી વધુ સમય સુધી ચાલેલી એક આર્થિક પરંપરાનો અંત હતો.

દસ્તાવેજોને નષ્ટ કરવાનો નિર્ણય

ધિરાણનો વ્યવસાય બંધ કરવાનો નિર્ણય થયા પછી એક પ્રશ્ન ઊભો થયો-વર્ષો સુધી તૈયાર થયેલા હજારો દસ્તાવેજોનું શું કરવું? આ દસ્તાવેજોમાં ધિરાણની ટિકિટો, હિસાબી નોંધો, વસૂલાતના લેખા-જોખા અને અનેક વ્યવહારોના પુરાવાઓ સમાવિષ્ટ હતા. તે સમય સુધી તેમનું વ્યવહારિક મહત્વ લગભગ સમાપ્ત થઈ ગયું હતું. દાદાશ્રીએ પરિવારજનોને કહ્યું કે હવે આ દસ્તાવેજોની જરૂર નથી. પરિણામે, તેમના કહેવા મુજબ વર્ષો સુધી સાચવાયેલા લગભગ તમામ દસ્તાવેજો ગામની વાવમાં પધરાવી દેવામાં આવ્યા. આ નિર્ણય તે સમયની દૃષ્ટિએ સ્વાભાવિક હતો. કોઈને પણ એવો વિચાર આવ્યો નહોતો કે ભવિષ્યમાં આ દસ્તાવેજો એક ઐતિહાસિક સંશોધન માટે અમૂલ્ય પુરાવા બની શકે.

સમયની એક નાની ભૂલ અને ઇતિહાસનો બચાવ

દરેક ઐતિહાસિક ઘટનામાં ક્યારેક સંયોગનું પણ મહત્વ હોય છે.

જ્યારે મોટાભાગના દસ્તાવેજો વાવમાં પધરાવી દેવામાં આવ્યા, ત્યારે કેટલાક દસ્તાવેજો ઘરના એક ખૂણામાં, જૂના સંચયમાં અથવા અન્ય સામાન વચ્ચે પડેલા રહી ગયા. કદાચ તે સમયે તેમની ઉપર કોઈનું ધ્યાન ગયું નહીં અથવા તેઓ અજાણતાં જ બચી ગયા. આજે જ્યારે હું પાછું વળીને વિચારું છું ત્યારે લાગે છે કે કદાચ ઇતિહાસને બચવું હતું, એટલે જ આ થોડા દસ્તાવેજો સમયના વિનાશમાંથી બચી ગયા. જો આ થોડાક દસ્તાવેજો પણ નષ્ટ થઈ ગયા હોત, તો આજે સોસા પરિવારના ધિરાણ વ્યવસાય, ગ્રામ્ય નાણાકીય વ્યવસ્થા અને સામાજિક વિશ્વાસની પરંપરા અંગે લખી શકાય તેવી પ્રમાણભૂત માહિતી ઉપલબ્ધ ન હોત.

મારા બાળપણની યાદ

તે સમયે મારી ઉંમર આશરે અગિયાર વર્ષની હતી.

બાળક તરીકે હું આ ઘટનાની ગંભીરતા સમજી શકતો નહોતો. મારા માટે તે માત્ર ઘરમાં ચાલી રહેલી એક સામાન્ય પ્રક્રિયા હતી. પરંતુ વર્ષો પછી, જ્યારે સંશોધન કાર્ય શરૂ કર્યું અને ઇતિહાસને દસ્તાવેજોના આધારે સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે આ ઘટનાનું સાચું મહત્વ સમજાયું. મને સમજાયું કે તે દિવસે માત્ર જૂના કાગળોનો નાશ થયો નહોતો; લગભગ બે સદીથી વધુ સમયનો એક અમૂલ્ય ઐતિહાસિક ભંડાર પણ સમયના ગર્ભમાં સમાઈ ગયો હતો.

બચેલા દસ્તાવેજોનું મહત્વ

સદભાગ્યે, બધા દસ્તાવેજો નષ્ટ થયા નહોતા.

ઘરના ખૂણામાં બચી ગયેલા કેટલાક દસ્તાવેજો આજે અમારા માટે અમૂલ્ય વારસો બની ગયા છે. સંખ્યાની દૃષ્ટિએ તેઓ સમગ્ર સંગ્રહના એક ટકાથી પણ ઓછા છે, પરંતુ તેમના આધારે જ આજે અનેક ઐતિહાસિક તથ્યોને પ્રમાણભૂત રીતે રજૂ કરી શકાય છે.

આ દસ્તાવેજોમાંથી જાણવા મળે છે - ધિરાણની પરંપરા કેવી હતી. ફદિયું, આના અને રાણી સિક્કાનો ઉપયોગ કેવી રીતે થતો હતો. વિવિધ ગામોના લોકો સાથેના વ્યવહારો. સામાજિક વિશ્વાસની પ્રણાલી. પરિવારની આર્થિક જવાબદારી. ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ. આ તમામ માહિતી માત્ર મૌખિક પરંપરા દ્વારા મેળવવી શક્ય નહોતી.

સંશોધનનો પાયો

જ્યારે મેં સોસા પરિવારના ઇતિહાસ પર સંશોધન શરૂ કર્યું, ત્યારે આ બચેલા દસ્તાવેજોએ સમગ્ર કાર્યને નવી દિશા આપી. મેં દરેક દસ્તાવેજનું વાંચન કર્યું, તારીખોનો અભ્યાસ કર્યો, ગામોના નામોની ચકાસણી કરી, વ્યક્તિઓની ઓળખ મેળવી, ચલણ અને ધિરાણની પદ્ધતિઓનું વિશ્લેષણ કર્યું અને મૌખિક પરંપરાની તુલના લેખિત પુરાવાઓ સાથે કરી. આ પ્રક્રિયાના કારણે આ ગ્રંથ માત્ર સ્મૃતિઓનો સંગ્રહ બની રહ્યો નથી, પરંતુ દસ્તાવેજી પુરાવાઓ પર આધારિત એક સંશોધનગ્રંથ તરીકે વિકસ્યો છે.

ભવિષ્યની પેઢી માટે એક સંદેશ

આ સમગ્ર ઘટનાએ મને એક મોટો પાઠ શીખવ્યો છે.

આજે આપણે જે કાગળને સામાન્ય ગણીએ છીએ, તે આવનારી પેઢી માટે ઇતિહાસનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ પુરાવો બની શકે છે. દસ્તાવેજોનું સંરક્ષણ માત્ર પરિવારની જવાબદારી નથી; તે સમાજ અને ઇતિહાસ પ્રત્યેની જવાબદારી પણ છે. જો આપણે આપણા પૂર્વજોની સ્મૃતિઓ, દસ્તાવેજો અને પુરાવાઓને સાચવી શકીશું, તો આવનારી પેઢીઓને પોતાનું મૂળ શોધવામાં સરળતા રહેશે.

આજે જ્યારે હું મારા હાથમાં બચેલા દસ્તાવેજોને જોઉં છું, ત્યારે મને માત્ર જૂના કાગળો દેખાતા નથી. તેમાં મને મારા પૂર્વજોની મહેનત, તેમનો વિશ્વાસ, તેમની માણસાઈ અને બે સદીથી વધુ સમયની સામાજિક જવાબદારીનો જીવંત ઇતિહાસ દેખાય છે. મારા દાદાશ્રી દુદા કરમણ સોસાએ જે નિર્ણય તે સમયની પરિસ્થિતિ અનુસાર લીધો હતો, તે યોગ્ય હતો. પરંતુ ઇતિહાસે જાણે પોતાની સુરક્ષા માટે થોડાક દસ્તાવેજોને બચાવી રાખ્યા. આજે એ જ બચેલા દસ્તાવેજો આ ગ્રંથનો આધાર બન્યા છે અને સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસને વિશ્વસનીયતા પ્રદાન કરે છે.

કદાચ ઇતિહાસને લખાવું હતું, એટલે જ તે સંપૂર્ણપણે નષ્ટ થયો નહીં.

૩૮

મૌખિક ઇતિહાસનું મહત્વ

સ્મૃતિઓથી સંશોધન સુધીની યાત્રા

"દરેક ઇતિહાસ દસ્તાવેજોમાં નથી મળતો; કેટલાક ઇતિહાસ લોકોની સ્મૃતિમાં જીવંત રહે છે."

ઇતિહાસ લખતી વખતે દસ્તાવેજો સૌથી વિશ્વસનીય આધાર ગણાય છે. પરંતુ દરેક સમાજ પાસે લેખિત દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ હોય એવું જરૂરી નથી. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય સમાજ, શ્રમજીવી પરિવારો અને સામાન્ય લોકોના જીવનનો મોટો ભાગ ક્યારેય સરકારી નોંધોમાં અથવા પુસ્તકોમાં નોંધાયો નથી. તેમનો ઇતિહાસ તેમની સ્મૃતિઓ, લોકપરંપરાઓ, કૌટુંબિક વાર્તાઓ અને પેઢી દર પેઢી ચાલતી મૌખિક પરંપરામાં જ જીવંત રહે છે.

સોસા પરિવારના ઇતિહાસના સંશોધન દરમિયાન મને પણ આ જ અનુભવ થયો. બચેલા દસ્તાવેજોએ અનેક તથ્યો આપ્યા, પરંતુ તે દસ્તાવેજોની પાછળ રહેલી માનવીય કહાણીઓ મને પરિવારના વડીલો અને ગામના વૃદ્ધોના સંસ્મરણોમાંથી જ મળી.

મૌખિક ઇતિહાસ શું છે?

મૌખિક ઇતિહાસ એટલે વ્યક્તિઓના અનુભવો, સ્મૃતિઓ અને જીવનપ્રસંગોનું સંકલન. જે ઘટનાઓ ક્યારેય લખાઈ નથી, પરંતુ સમાજની યાદમાં આજે પણ જીવંત છે, તે મૌખિક ઇતિહાસનો ભાગ બને છે. આવી માહિતીમાં તારીખો હંમેશાં ચોક્કસ ન હોય, પરંતુ ઘટનાનું સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને માનવીય સત્ય ઘણી વખત અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થાય છે.

આથી જ વિશ્વભરના ઇતિહાસકારો મૌખિક ઇતિહાસને દસ્તાવેજી પુરાવાઓના પૂરક તરીકે સ્વીકારે છે.

સોસા પરિવારના સંશોધનમાં મૌખિક પરંપરાની ભૂમિકા

સોસા પરિવારના ઇતિહાસને સમજવા માટે માત્ર દસ્તાવેજો પૂરતા નહોતા. ઘણા પ્રશ્નોના જવાબ કોઈ કાગળમાં લખાયેલા નહોતા.

ઉદાહરણ તરીકે - નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સ્થળાંતર કેમ થયું? કયા પૂર્વજે કયો વ્યવસાય શરૂ કર્યો? ધિરાણ આપતી વખતે કયા સામાજિક નિયમોનું પાલન થતું? ફદિયું

કઈ પરિસ્થિતિમાં આપવામાં આવતું? લોકો સોસા પરિવાર ઉપર એટલો વિશ્વાસ શા માટે રાખતા? વ્યાજ કરતાં માણસાઈને વધુ મહત્વ કેમ આપવામાં આવતું? આવા અનેક પ્રશ્નોના જવાબ મને પરિવારના વડીલો સાથેની લાંબી ચર્ચાઓમાંથી મળ્યા.

વડીલો - જીવંત ગ્રંથાલય

મેં અનુભવ્યું કે પરિવારના વડીલો માત્ર વ્યક્તિઓ નથી; તેઓ ચાલતા-ફરતા ગ્રંથાલય છે. તેમની સ્મૃતિમાં એવી અનેક ઘટનાઓ સચવાયેલી હતી, જે કોઈ દસ્તાવેજમાં ઉપલબ્ધ નહોતી. તેઓ ગામના લોકો, સંબંધો, વ્યવહારો, પરંપરાઓ અને સામાજિક મૂલ્યો વિશે એવી વિગતો જણાવતા હતા, જે પુસ્તકોમાં મળવી અશક્ય હતી. દરેક મુલાકાત દરમિયાન હું માત્ર વાતો સાંભળતો નહોતો; હું ઇતિહાસ સાંભળતો હતો.

સંશોધનમાં સાવચેતી

મૌખિક ઇતિહાસ અત્યંત મહત્વનો છે, પરંતુ તેને અંધપણે સ્વીકારી લેવો યોગ્ય નથી. આ ગ્રંથ તૈયાર કરતી વખતે મેં દરેક માહિતીની શક્ય તેટલી ચકાસણી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જ્યાં દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ હતા, ત્યાં મૌખિક માહિતીની તેમની સાથે તુલના કરી. જ્યાં દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ ન હતા, ત્યાં એકથી વધુ વ્યક્તિઓ પાસેથી માહિતી મેળવી અને તેમાં રહેલી સમાનતાઓના આધારે નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ પદ્ધતિના કારણે આ ગ્રંથ માત્ર સ્મૃતિઓનો સંગ્રહ નહીં, પરંતુ સંશોધનાત્મક દૃષ્ટિકોણ ધરાવતો દસ્તાવેજ બની શક્યો છે.

મૌખિક ઇતિહાસમાં માણસાઈનું પ્રતિબિંબ

દસ્તાવેજો આપણને તારીખો, નામો અને વ્યવહારો વિશે માહિતી આપે છે, પરંતુ માણસના સ્વભાવ, સંબંધો અને લાગણીઓ વિશે બહુ ઓછું કહે છે. મૌખિક ઇતિહાસ દ્વારા મને જાણવા મળ્યું કે સોસા પરિવારની સાચી ઓળખ માત્ર ધિરાણ આપનારા પરિવાર તરીકે નહોતી. લોકો તેમને વિશ્વાસપાત્ર, વચનના પાકા અને મુશ્કેલીમાં મદદરૂપ પરિવાર તરીકે યાદ કરે છે.

આ સ્મૃતિઓએ દસ્તાવેજોમાં લખાયેલા શબ્દોને જીવંત બનાવ્યા.

આવનારી પેઢી માટે પાઠ

આજે આધુનિક યુગમાં ઘણું બધું ડિજિટલ બની ગયું છે. પરંતુ એક મોટો ખતરો એ પણ છે કે પરિવારની મૌખિક સ્મૃતિઓ ધીમે ધીમે અદૃશ્ય થવા લાગી છે. જો આપણે

આપણા વડીલો સાથે બેસીને તેમની વાતો સાંભળશું નહીં, તો તેમની સાથે અનેક પેઢીઓનો ઇતિહાસ પણ વિસરાઈ જશે. દરેક પરિવારે પોતાના વડીલોના અનુભવો, સંસ્મરણો અને જીવનપ્રસંગોનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું જોઈએ. કારણ કે આવતીકાલનો ઇતિહાસ આજે તેમની યાદોમાં જીવંત છે. સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું આ સંશોધન માત્ર બચેલા દસ્તાવેજોના આધારે શક્ય બન્યું નથી. તેની પાછળ વડીલોની સ્મૃતિઓ, ગામના લોકોના અનુભવો, પેઢીઓથી ચાલતી લોકપરંપરાઓ અને પરિવારની મૌખિક વારસાની પણ એટલી જ મોટી ભૂમિકા છે.

દસ્તાવેજોએ મને ઇતિહાસનો આધાર આપ્યો, જ્યારે મૌખિક પરંપરાએ તે ઇતિહાસને આત્મા આપી.

આથી આ ગ્રંથ એ દસ્તાવેજો અને મૌખિક પરંપરા-બંનેના સમન્વયથી તૈયાર થયેલો એક સંશોધનપ્રયાસ છે. મારી દૃષ્ટિએ, કોઈપણ પરિવારનો સાચો ઇતિહાસ ત્યારે જ પૂર્ણ બને છે જ્યારે લેખિત પુરાવાઓ અને જીવંત સ્મૃતિઓ એકબીજાના પૂરક બનીને ભૂતકાળને વર્તમાન સાથે જોડે છે.

ભાગ - ૯

વારસાનું સંરક્ષણ

૩૯

ડિજિટલ યુગમાં વારસાનું સંરક્ષણ

વારસાને અમર બનાવવાની નવી દિશા

માનવ ઇતિહાસની દરેક પેઢી પોતાના સમયના સાધનો દ્વારા પોતાના વારસાને સાચવવાનો પ્રયત્ન કરતી આવી છે. એક સમય હતો જ્યારે ઇતિહાસ શિલાલેખોમાં કોતરાતો હતો. ત્યારબાદ હસ્તલિખિત પોથીઓમાં લખાયો. પછી છાપખાનાંઓએ જ્ઞાનને વ્યાપક બનાવ્યું. આજે આપણે ડિજિટલ યુગમાં જીવીએ છીએ, જ્યાં એક નાનો દસ્તાવેજ પણ સમગ્ર વિશ્વ સુધી સેકન્ડોમાં પહોંચી શકે છે.

સોસા પરિવારના ઇતિહાસ ઉપર સંશોધન કરતી વખતે મને વારંવાર એક પ્રશ્ન સતાવતો હતો:

“જો ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ અને પૂર્વજોની સ્મૃતિઓ આગામી પેઢીઓ સુધી સુરક્ષિત રાખવી હોય, તો શું માત્ર કાગળના દસ્તાવેજો પૂરતા છે?”

આ પ્રશ્નનો જવાબ સ્પષ્ટ હતો-ના.

આજના સમયમાં વારસાનું સાચું સંરક્ષણ ત્યારે જ શક્ય છે, જ્યારે તેને ડિજિટલ સ્વરૂપ આપવામાં આવે. આથી ડિજિટલ યુગમાં વારસાના સંરક્ષણનો વિષય માત્ર ટેકનોલોજીનો વિષય નથી. તે ઇતિહાસને ભવિષ્ય સુધી પહોંચાડવાની જવાબદારી છે.

દસ્તાવેજોનું ડિજિટાઇઝેશન

મારા સંશોધન દરમિયાન મને સમજાયું કે કાગળ સમયની સામે અત્યંત નાજુક છે.

ભેજ, ઉષ્ણતા, જંતુઓ, અથવા સમયનો પ્રભાવ, આ બધું દસ્તાવેજોને નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. ઘણી ટિકિટો અને જૂના દસ્તાવેજોમાં મેં સમયના નિશાન સ્પષ્ટપણે જોયા છે.

આથી પ્રથમ અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે:

દસ્તાવેજોનું ડિજિટાઇઝેશન

દરેક ટિકિટ, દરેક નોંધપોથી, દરેક પત્ર, અને દરેક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજનું ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળું સ્કેનિંગ કરવું જરૂરી છે. જ્યારે દસ્તાવેજ ડિજિટલ સ્વરૂપમાં આવે છે, ત્યારે: તે લાંબા સમય સુધી સુરક્ષિત રહે છે, તેની અનેક નકલો બનાવી શકાય છે, અને વિશ્વના કોઈપણ ખૂણેથી તેનો અભ્યાસ શક્ય બને છે. મારા માટે આ કાર્ય માત્ર તકનીકી પ્રક્રિયા નથી. તે ઇતિહાસને અમર બનાવવાની પ્રક્રિયા છે.

પરિવાર આર્કાઇવની રચના

મને હંમેશાં એવું લાગ્યું છે કે દરેક પરિવાર પાસે પોતાનો એક "હેરિટેજ આર્કાઇવ" હોવો જોઈએ. આર્કાઇવ એટલે માત્ર દસ્તાવેજોનો સંગ્રહ નહીં. તે પરિવારની સામૂહિક સ્મૃતિ છે. સોસા પરિવાર માટે ભવિષ્યમાં એક ડિજિટલ આર્કાઇવની રચના કરવાની કલ્પના મારા મનમાં સતત જીવંત રહી છે.

આ આર્કાઇવમાં સમાવિષ્ટ થઈ શકે:

૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, ફોટોગ્રાફ્સ, પરિવાર વૃક્ષ, ઓડિયો સ્મૃતિઓ, વિડિયો ઇન્ટરવ્યૂ, અને વિવિધ પુસ્તકો. આર્કાઇવનો હેતુ માત્ર સંરક્ષણ નહીં, પરંતુ સંશોધન અને શિક્ષણ પણ છે.

વંશાવળીનું ડિજિટલ દસ્તાવેજીકરણ

સોસા પરિવારની યાત્રા શ્રી નાજા સોસા થી શરૂ થઈને આજે નવમી પેઢી સુધી પહોંચી છે. આ સમગ્ર વંશાવળી માત્ર નામોની યાદી નથી. તે પેઢીઓની જીવંત યાત્રા છે. ડિજિટલ યુગમાં આ વંશાવળીને: ચાર્ટ સ્વરૂપે, ઇન્ટરેક્ટિવ ફેમિલી ટ્રી સ્વરૂપે, અને દસ્તાવેજીકૃત ડેટાબેઝ સ્વરૂપે તૈયાર કરી શકાય. આથી ભવિષ્યની પેઢીઓ માટે પોતાના મૂળને સમજવું વધુ સરળ બની શકે. મને વિશ્વાસ છે કે ભવિષ્યમાં ટેકનોલોજી દ્વારા પરિવારના દરેક સભ્યને પોતાની પેઢી અને પૂર્વજોની માહિતી એક ક્લિકમાં ઉપલબ્ધ થઈ શકશે.

સંશોધન માટે ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ

આજના યુગમાં સંશોધન માત્ર પુસ્તકો સુધી મર્યાદિત નથી. ટેકનોલોજીએ

સંશોધનની દુનિયાને સંપૂર્ણપણે બદલી નાખી છે. જો સોસા પરિવારના ઇતિહાસ ઉપર વધુ ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કરવો હોય, તો નીચેના ક્ષેત્રોમાં ટેકનોલોજી મહત્વપૂર્ણ બની શકે:

ડિજિટલ સ્કેનિંગ, દસ્તાવેજ વિશ્લેષણ, જૂના લખાણોનું ટ્રાન્સક્રિપ્શન, ડેટાબેઝ નિર્માણ, GIS આધારિત સ્થળાંતર નકશા,અને ડિજિટલ પ્રદર્શન. આથી ઇતિહાસને માત્ર વાંચી શકાય નહીં, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજી પણ શકાય.

વૈશ્વિક સ્તરે વારસાનું પ્રદર્શન

એક સમય હતો જ્યારે પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર પરિવાર સુધી મર્યાદિત રહેતો. આજે ઇન્ટરનેટના યુગમાં સમગ્ર વિશ્વ એક ગામ સમાન બની ગયું છે. જો સોસા પરિવારના ઇતિહાસનું યોગ્ય ડિજિટલ દસ્તાવેજીકરણ થાય, તો: સંશોધકો તેનો અભ્યાસ કરી શકે, વિદ્યાર્થીઓ તેનો ઉપયોગ કરી શકે, અને વિશ્વભરમાં વસતા પરિવારજનો પોતાના મૂળ સાથે જોડાઈ શકે.

મને ઘણી વખત એવું લાગે છે કે ભવિષ્યમાં "Sosa Family Digital Heritage Museum" જેવી સંકલ્પના પણ સાકાર થઈ શકે. જ્યાં દસ્તાવેજો, ફોટા, ટિકિટો અને ઇતિહાસ વિશ્વભરના લોકો માટે ઉપલબ્ધ હોય.

વારસા અને જવાબદારી

ટેકનોલોજી માત્ર સાધન છે. મૂળ જવાબદારી તો માણસોની છે. જો આપણે આપણા દસ્તાવેજોને સાચવી નહીં શકીએ, તો કોઈ ટેકનોલોજી તેને બચાવી શકશે નહીં. આથી ડિજિટલ સંરક્ષણની શરૂઆત પહેલા સંવેદનાથી થવી જોઈએ. પછી જ તે ટેકનોલોજી સુધી પહોંચે.

મારા માટે ડિજિટલ સંરક્ષણનો અર્થ

જ્યારે હું ૪૬૭ ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ અને પૂર્વજોની સ્મૃતિઓને જોઉં છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે આ માત્ર ભૂતકાળ નથી. આ ભવિષ્ય માટેની જવાબદારી છે. હું ઈચ્છું છું કે આવનારી પેઢીઓ જ્યારે આ દસ્તાવેજોને જુએ, ત્યારે તેમને માત્ર કાગળ ન દેખાય. તેમને પોતાના પૂર્વજો દેખાય. તેમને તેમના સંઘર્ષ દેખાય. અને તેમને માણસાઈની એ પરંપરા દેખાય, જે આજે પણ જીવંત છે.

ડિજિટલ યુગમાં વારસાનું સંરક્ષણ માત્ર ટેકનિકલ કાર્ય નથી. તે ઇતિહાસને સમયની મર્યાદાઓમાંથી મુક્ત કરવાનો પ્રયાસ છે. તે ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય વચ્ચેનો એક જીવંત પુલ છે. અને તે એક એવી જવાબદારી છે, જે દરેક પેઢીએ નિભાવવી જોઈએ.

"કાગળ ઉપર લખાયેલો ઇતિહાસ સમય સાથે ઝાંખો પડી શકે છે, પરંતુ ડિજિટલ રીતે સંરક્ષિત ઇતિહાસ પેઢીઓ સુધી પ્રકાશ ફેલાવી શકે છે."

"વારસાનું સાચું સંરક્ષણ ત્યારે જ થાય છે, જ્યારે આપણે તેને માત્ર સાચવતા નથી, પરંતુ આવનારી પેઢીઓ સુધી પહોંચાડીએ છીએ."

"મારા પૂર્વજોએ ઇતિહાસ સર્જ્યો હતો; ડિજિટલ યુગની અમારી જવાબદારી છે કે તે ઇતિહાસને અમર બનાવીએ."

૪૦

વારસાથી ભવિષ્ય સુધી

આ પુસ્તક લખવાની સમગ્ર યાત્રા દરમિયાન હું સતત એક વિચાર સાથે જીવતો રહ્યો છું, આ ઇતિહાસ માત્ર ભૂતકાળ માટે નથી. આ ઇતિહાસનો સાચો હેતુ આવનારી પેઢીઓને તેમના મૂળ સાથે જોડવાનો છે. જ્યારે મેં નાઠેજથી શરૂ થયેલી યાત્રા, જૂના સાંગાણાની યાદો, ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા, ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો અને મારા પૂર્વજોના જીવનસંઘર્ષને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે આ બધું માત્ર ઇતિહાસ નથી.

આ એક સંદેશ છે. એક જવાબદારી છે. અને એક અમૂલ્ય વારસો છે. આ અધ્યાય હું લેખક તરીકે નહીં, પરંતુ સોસા પરિવારની નવમી પેઢીના એક સભ્ય તરીકે આવનારી પેઢીઓને સમર્પિત કરું છું.

શિક્ષણ અને જ્ઞાનનું મહત્વ

મારા જીવનના તમામ અનુભવોમાંથી જો કોઈ એક સૌથી મોટો પાઠ મળ્યો હોય, તો તે છે, શિક્ષણનું મહત્વ. સમય બદલાય છે. વ્યવસાયો બદલાય છે. ટેકનોલોજી બદલાય છે. પરંતુ જ્ઞાનનું મહત્વ ક્યારેય ઓછું થતું નથી. મારા પૂર્વજોમાંથી ઘણાએ કદાચ આધુનિક શિક્ષણ મેળવ્યું ન હોય, પરંતુ તેઓ જીવનજ્ઞાનથી સમૃદ્ધ હતા. તેમણે પ્રામાણિકતા શીખવી. પરિશ્રમ શીખવ્યો. વિશ્વાસ શીખવ્યો. આજે નવી પેઢી માટે આવશ્યક છે કે તે પરંપરાગત મૂલ્યો સાથે આધુનિક શિક્ષણ પણ પ્રાપ્ત કરે.

કારણ કે: "શિક્ષણ માત્ર રોજગાર મેળવવાનું સાધન નથી; તે વ્યક્તિત્વ અને સમાજ બંનેને ઘડવાનું શક્તિશાળી માધ્યમ છે."

માણસાઈ અને સંસ્કારોનું સંવર્ધન

મારા પૂર્વજોની સૌથી મોટી ઓળખ સંપત્તિ નહોતી. માણસાઈ હતી. તેમનો સૌથી મોટો વારસો જમીન કે મકાન નહોતો. સંસ્કારો હતા. તેમણે લોકોનો વિશ્વાસ જીત્યો હતો.

તેમણે સમાજમાં સન્માન મેળવ્યું હતું. અને આ બધું માણસાઈના કારણે શક્ય બન્યું હતું. આથી હું આવનારી પેઢીઓને વિનંતી કરું છું: સફળ બનો, સમૃદ્ધ બનો, પ્રગતિ કરો, પરંતુ માણસાઈ ક્યારેય ન ગુમાવશો. કારણ કે: "જે વ્યક્તિ માણસાઈ ગુમાવે છે, તે જીવનની સૌથી મોટી સંપત્તિ ગુમાવે છે."

સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર પોતાના વિકાસનો ઇતિહાસ નથી. તે સમાજ સાથે ચાલવાનો ઇતિહાસ છે. જ્યારે કોઈ પરિવાર સમાજના દુઃખ અને સુખ બંનેમાં સહભાગી બને છે, ત્યારે જ તેનું અસ્તિત્વ અર્થપૂર્ણ બને છે.

મારા પૂર્વજોએ જરૂરિયાતમંદોને મદદ કરી. વિશ્વાસ આપ્યો. અને સમાજને પોતાની જવાબદારી માન્યો. આજની નવી પેઢી માટે પણ આ વિચાર એટલો જ મહત્વપૂર્ણ છે. સમાજે આપણને ઘણું આપ્યું છે. આથી સમાજને કંઈક પાછું આપવું પણ આપણું કર્તવ્ય છે.

પૂર્વજોના વારસાની જાળવણી

આ પુસ્તકનો સૌથી મોટો હેતુ એ છે કે આવનારી પેઢી પોતાના મૂળને ભૂલી ન જાય. જ્યારે કોઈ વૃક્ષ પોતાના મૂળ સાથે જોડાયેલું રહે છે, ત્યારે જ તે મજબૂત રહે છે. તે જ રીતે પરિવાર પણ પોતાના ઇતિહાસ સાથે જોડાયેલો રહે, ત્યારે જ તેની ઓળખ જીવંત રહે છે.

મારી વિનંતી છે કે: જૂના દસ્તાવેજો સાચવો, ફોટોગ્રાફ્સ સાચવો, વડીલોની વાતો સાંભળો, અને પરિવારના ઇતિહાસને આગામી પેઢી સુધી પહોંચાડો. કારણ કે:

"વારસો માત્ર પ્રાપ્ત કરવાનો નથી; તેને જાળવી રાખવાનો પણ હોય છે."

નવી પેઢી માટેના મૂલ્યો

સમયની સાથે દુનિયા બદલાશે. નવા વ્યવસાયો આવશે. નવી ટેકનોલોજી આવશે. પરંતુ કેટલાક મૂલ્યો ક્યારેય જૂના થતા નથી. હું ઈચ્છું છું કે આવનારી પેઢી નીચેના પાંચ મૂલ્યોને જીવનનો આધાર બનાવે:

૧. પ્રામાણિકતા: સત્ય અને વિશ્વાસ જીવનની સૌથી મોટી મૂડી છે.

૨. પરિશ્રમ: પરિશ્રમ વિના કોઈ સિદ્ધિ સ્થાયી બની શકતી નથી.

૩. શિક્ષણ: જ્ઞાન જીવનનો સૌથી મોટો પ્રકાશ છે.

૪. માણસાઈ: દરેક સફળતાની પાછળ માનવતાનો આધાર હોવો જોઈએ.

૫. સમાજસેવા: વ્યક્તિનો વિકાસ ત્યારે જ પૂર્ણ બને છે, જ્યારે તે સમાજના વિકાસમાં પણ યોગદાન આપે.

મારી પેઢીથી આવનારી પેઢી સુધી

જ્યારે હું આ પુસ્તક લખું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે હું માત્ર ઇતિહાસ લખતો નથી. હું એક દીવો આગળ ધપાવી રહ્યો છું. મારા પૂર્વજોએ જે દીવો મને આપ્યો હતો, તે જ દીવો હવે હું આવનારી પેઢીને સોંપી રહ્યો છું. મારી આશા છે કે તેઓ આ પ્રકાશને વધુ તેજસ્વી બનાવશે.

ભવિષ્ય માટેનું સ્વપ્ન

હું એવું ભવિષ્ય જોઈ રહ્યો છું: જ્યાં સોસા પરિવાર શિક્ષણમાં અગ્રેસર હોય, સમાજસેવામાં આગેવાન હોય, સંશોધનમાં સક્રિય હોય, અને માણસાઈના મૂલ્યોમાં અડગ હોય. આ જ મારા પૂર્વજોના વારસાને સાચી શ્રદ્ધાંજલિ હશે. આવનારી પેઢીઓ માટે મારો સંદેશ ખૂબ સરળ છે: તમારા મૂળને યાદ રાખો. તમારા પૂર્વજોને યાદ રાખો. તમારા મૂલ્યોને જાળવી રાખો. અને જીવનમાં કેટલીય ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરો, પરંતુ માણસાઈથી ક્યારેય દૂર ન થશો.

"મારા પૂર્વજોએ અમને સંપત્તિ કરતાં સંસ્કારોનો વધુ મોટો વારસો આપ્યો છે; તેને જાળવી રાખવું જ આપણી સાચી સફળતા છે."

"જ્ઞાન તમને સફળ બનાવશે, પરંતુ માણસાઈ તમને મહાન બનાવશે."

"આવનારી પેઢી માટે મારી સૌથી મોટી ભેટ આ પુસ્તક નથી; આ પુસ્તકમાં સમાયેલ મૂલ્યો છે."

“સમય બદલાય છે, પેઢીઓ બદલાય છે, પરંતુ માણસાઈ, પ્રામાણિકતા અને સંસ્કારોનો પ્રકાશ ક્યારેય મલિન થતો નથી.”

૪૧

સોસા પરિવારનું ભાવિ વિઝન

જ્યારે હું સોસા પરિવારની લગભગ અઢી સદી લાંબી યાત્રાને નિહાળું છું, ત્યારે મારા મનમાં ગર્વની સાથે એક પ્રશ્ન પણ ઊભો થાય છે, "આપણે આપણા પૂર્વજોના વારસાને ભવિષ્યમાં કેવી રીતે આગળ વધારશું?"

ઇતિહાસ માત્ર ભૂતકાળને યાદ રાખવા માટે નથી હોતો. ઇતિહાસનો સાચો હેતુ ભવિષ્યને દિશા આપવાનો હોય છે. આથી આ પુસ્તકનો અંત માત્ર સ્મૃતિઓ સાથે થવો જોઈએ નહીં. તે ભવિષ્ય માટેના વિઝન સાથે પૂર્ણ થવો જોઈએ. મારા મતે સોસા પરિવારનું ભાવિ વિઝન માત્ર પરિવારના વિકાસ સુધી મર્યાદિત ન હોવું જોઈએ. તે જ્ઞાન, સંશોધન, સમાજસેવા અને વૈશ્વિક જોડાણ ઉપર આધારિત હોવું જોઈએ.

જ્ઞાન આધારિત પરિવાર

ઇતિહાસ સાબિત કરે છે કે સંપત્તિ સમય સાથે ઘટી શકે છે. પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ શકે છે. પરંતુ જ્ઞાન એવી સંપત્તિ છે જે પેઢી દર પેઢી વધતી જાય છે. મારા સ્વપ્નમાં સોસા પરિવાર માત્ર આર્થિક રીતે નહીં, પરંતુ બૌદ્ધિક રીતે પણ સમૃદ્ધ પરિવાર તરીકે ઓળખાય.

આવનારી પેઢીઓ: ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવે, સંશોધન ક્ષેત્રે આગળ વધે, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ અપનાવે, અને જ્ઞાન દ્વારા સમાજને નવી દિશા આપે. મારા માટે સૌથી મોટી ખુશી એ દિવસ હશે જ્યારે સોસા પરિવારના યુવાનો શિક્ષણ, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, વહીવટ, કાયદા અને સમાજસેવાના ક્ષેત્રોમાં રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક સ્તરે પોતાની ઓળખ ઉભી કરશે.

સામાજિક નેતૃત્વની નવી દિશાઓ

સોસા પરિવારની પરંપરામાં માણસાઈ અને સમાજસેવા હંમેશાં કેન્દ્રસ્થાને રહ્યા છે. ૨૨૫ વર્ષ પહેલાં ધિરાણ પરંપરા દ્વારા જે સામાજિક જવાબદારી નિભાવવામાં આવી હતી, તે આજના યુગમાં નવા સ્વરૂપે આગળ વધવી જોઈએ. આવનારા સમયમાં પરિવારના યુવાનો:

શિક્ષણ અભિયાનો, સામાજિક જાગૃતિ, મહિલા સશક્તિકરણ, યુવા માર્ગદર્શન, પર્યાવરણ સંરક્ષણ, અને માનવ અધિકાર જેવા ક્ષેત્રોમાં નેતૃત્વ આપે, તે જ સાચી પ્રગતિ ગણાશે. મારા માટે નેતૃત્વનો અર્થ સત્તા નહીં, પરંતુ સેવા છે. અને હું ઈચ્છું છું કે આ વિચારધારા પેઢી દર પેઢી જીવંત રહે. સંશોધન અને પ્રકાશન કેન્દ્ર સોસા પરિવારનો

ઇતિહાસ માત્ર પરિવાર માટે જ નહીં, પરંતુ સંશોધન માટે પણ મહત્વપૂર્ણ છે. ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો, ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા, વણકર સમાજનો ઇતિહાસ, અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્રના દસ્તાવેજો, આ બધું ભવિષ્યના સંશોધકો માટે અમૂલ્ય સંપત્તિ છે.

મારા મનમાં એક સ્વપ્ન છે કે ભવિષ્યમાં:

"સોસા હેરિટેજ રિસર્ચ એન્ડ પબ્લિકેશન સેન્ટર" ની સ્થાપના થાય. જ્યાં:

સંશોધન થાય, દસ્તાવેજોનું સંરક્ષણ થાય, પુસ્તકો પ્રકાશિત થાય, અને નવી પેઢી પોતાના ઇતિહાસને વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજી શકે. આ કેન્દ્ર માત્ર સોસા પરિવાર માટે નહીં, પરંતુ સમાજના અન્ય પરિવારો માટે પણ પ્રેરણારૂપ બની શકે.

હેરિટેજ મ્યુઝિયમ અને આર્કાઇવ

મારા મનમાં સૌથી પ્રિય કલ્પનાઓમાંની એક છે, "સોસા ફેમિલી હેરિટેજ મ્યુઝિયમ" એક એવું સ્થળ જ્યાં:

૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, જૂની નોંધપોથીઓ, ફોટોગ્રાફ્સ, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો, પરિવાર વૃક્ષ, અને સાહિત્યિક કૃતિઓ સુરક્ષિત રીતે પ્રદર્શિત કરવામાં આવે. આ મ્યુઝિયમ માત્ર વસ્તુઓનો સંગ્રહ નહીં હોય. તે જીવંત ઇતિહાસનું કેન્દ્ર હશે. જ્યાં આવનારી પેઢીઓ પોતાના મૂળ સાથે જોડાઈ શકે.

વૈશ્વિક સોસા પરિવાર નેટવર્ક

આજે વિશ્વ એક વૈશ્વિક ગામ બની ગયું છે. સમયના પ્રવાહ સાથે સોસા પરિવારનો વિસ્તાર સતત વધતો ગયો. આજે પરિવારના સભ્યો ગુજરાતના વિવિધ શહેરો ઉપરાંત ભારતના અનેક રાજ્યો અને વિશ્વના વિવિધ દેશોમાં પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં આગવી ઓળખ સ્થાપિત કરી રહ્યા છે. ભૌગોલિક અંતર વધ્યું છે, પરંતુ પરિવારને જોડતી માણસાઈ, પરસ્પર વિશ્વાસ, સંસ્કાર અને એકતાની પરંપરા આજે પણ એટલી જ મજબૂત છે. આ જ સોસા પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ જૂની વારસાગાથાની સૌથી મોટી વિશેષતા છે.મને લાગે છે કે ભવિષ્યમાં એક મજબૂત:

"Global Sosa Family Network" **ની રચના થવી જોઈએ. જેના માધ્યમથી:**

પરિવારજનો એકબીજા સાથે જોડાયેલા રહે, જ્ઞાન અને અનુભવની આપલે થાય, યુવાનોને માર્ગદર્શન મળે, અને પરિવારનો વારસો વૈશ્વિક સ્તરે જીવંત રહે. આ નેટવર્ક માત્ર સંબંધોને જ નહીં, પરંતુ વિચારધારાને પણ મજબૂત બનાવશે.

વારસાથી ભવિષ્ય સુધી

મારા પૂર્વજોએ જે વારસો આપ્યો છે, તે માત્ર ભૂતકાળની સ્મૃતિ નથી. તે ભવિષ્ય માટેનું પાયાનું પથ્થર છે. જો આપણે જ્ઞાન, સંશોધન, ટેકનોલોજી અને સમાજસેવાને આ વારસાની સાથે જોડીએ, તો સોસા પરિવારની યાત્રા આગામી સદીમાં વધુ ગૌરવપૂર્ણ બની શકે.

મારા સ્વપ્નનો પરિવાર

હું એવું ભવિષ્ય જોઉં છું: જ્યાં દરેક બાળક શિક્ષિત હોય, દરેક યુવાન જવાબદાર હોય, દરેક પરિવાર સંસ્કારવાન હોય, દરેક સભ્ય સમાજસેવામાં જોડાયેલો હોય, અને સમગ્ર પરિવાર માણસાઈની એક જીવંત સંસ્થા તરીકે ઓળખાતો હોય. આ જ મારા માટે સોસા પરિવારનું સાચું ભાવિ વિઝન છે. સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ ગૌરવપૂર્ણ છે. પરંતુ ભવિષ્ય તેનાથી પણ વધુ ગૌરવપૂર્ણ બની શકે છે. જો આપણે આપણા પૂર્વજોના મૂલ્યોને આધુનિક જ્ઞાન સાથે જોડીએ, તો સોસા પરિવાર માત્ર એક પરિવાર નહીં રહે, તે એક વિચારધારા બની શકે. એક પ્રેરણા બની શકે. અને સમાજ માટે એક આદર્શ બની શકે.

"મારા પૂર્વજોએ અમને વારસો આપ્યો છે; હવે તેને ભવિષ્યમાં રૂપાંતરિત કરવાની જવાબદારી આપણી છે."

"સંપત્તિ પેઢીઓને સમૃદ્ધ બનાવે છે, પરંતુ જ્ઞાન અને મૂલ્યો પેઢીઓને મહાન બનાવે છે."

"મારું સ્વપ્ન માત્ર સોસા પરિવારનો વિકાસ નથી; મારું સ્વપ્ન છે કે સોસા પરિવાર જ્ઞાન, સંશોધન અને માણસાઈનું એક જીવંત પ્રતિક બને." "જો આવનારી પેઢીઓ પોતાના મૂળને યાદ રાખીને ભવિષ્યનું નિર્માણ કરશે, તો સોસા પરિવારની ગાથા ક્યારેય પૂર્ણ નહીં થાય."

ભાગ - ૧૦

૪૨

એક પરિવારથી એક વિચારધારા સુધી

જ્યારે મેં The Golden Heritage of Sosa Family લખવાની યાત્રા શરૂ કરી હતી, ત્યારે કદાચ મને પણ ખ્યાલ નહોતો કે આ માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નહીં, પરંતુ અઢી સદીથી વધુ સમય સુધી જીવંત રહેલી એક વિચારધારાની ગાથા બની જશે.

આ પુસ્તકની યાત્રા નાઠેજના એક નાના ગામથી શરૂ થઈ હતી. એક એવા ગામથી, જ્યાં મારા પૂર્વજોએ જીવનના પ્રથમ સંઘર્ષોનો સામનો કર્યો. જ્યાંથી આશા, પરિશ્રમ અને નવી શક્યતાઓની શોધમાં એક યાત્રા શરૂ થઈ. પછી આ યાત્રા જૂના સાંગાણા સુધી પહોંચી. ત્યાં મારા પૂર્વજોએ માત્ર આશ્રય જ મેળવ્યો નહોતો. તેમણે પોતાની ઓળખ ઊભી કરી. વિશ્વાસ કમાયો. અને માણસાઈને જીવનનો આધાર બનાવ્યો. સમયની સાથે આ યાત્રા ભાવનગર સુધી વિસ્તરી. પછી સુરત સુધી પહોંચી. અને ત્યારબાદ ગુજરાતના વિવિધ વિસ્તારોમાં પોતાના અસ્તિત્વનો પ્રકાશ ફેલાવતી ગઈ. આજે જ્યારે હું આ સમગ્ર સફરને નિહાળું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે આ યાત્રા માત્ર એક પરિવારની નહોતી. તે એક સમાજની યાત્રા હતી. તે એક યુગની યાત્રા હતી. અને સૌથી વધુ, તે માનવ મૂલ્યોની યાત્રા હતી. ઇતિહાસથી સંશોધન સુધી

આ પુસ્તક લખતી વખતે મેં માત્ર સ્મૃતિઓને શબ્દોમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. મેં ઇતિહાસને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ૪૬૭ ઐતિહાસિક ટિકિટો, ૨૨૫ વર્ષ જૂની ધિરાણ પરંપરા, જૂની નોંધપોથીઓ, મૌખિક પરંપરાઓ, પરિવારની સ્મૃતિઓ, અને સામાજિક સંદર્ભો, આ બધું મળીને એક એવા ઇતિહાસનું નિર્માણ કરે છે, જે માત્ર સોસા પરિવાર પૂરતો મર્યાદિત નથી.

આ ઇતિહાસ ગ્રામ્ય અર્થતંત્રનો પણ છે. વણકર સમાજનો પણ છે. સ્થાનિક નાણાકીય વ્યવસ્થાનો પણ છે. અને સામાજિક ન્યાયના વિચારનો પણ છે. માણસાઈ : સૌથી મોટો વારસો જ્યારે હું મારા પૂર્વજોની સમગ્ર યાત્રાનું મૂલ્યાંકન કરું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ સંપત્તિ નહોતી.

તેમની સૌથી મોટી સિદ્ધિ હતી, માણસાઈ. લોકોનો વિશ્વાસ જીતવો. જરૂરિયાતમંદોની મદદ કરવી. સમાજ સાથે ચાલવું. અને જીવનમાં પ્રામાણિકતા જાળવવી. આ જ મૂલ્યોના કારણે સોસા પરિવાર માત્ર એક પરિવાર બનીને રહ્યો નહીં. તે એક ઓળખ બન્યો. એક વિશ્વાસ બન્યો. એક પરંપરા બન્યો.

ધિરાણ પરંપરાથી સમાજદર્શન સુધી

દીકરીના લગ્ન માટે પા ફદિયું. દીકરાના લગ્ન માટે અડધું ફદિયું. વેપાર માટે એક ફદિયું. આ માત્ર વ્યાજના દરો નહોતા. આ એક સમાજદર્શન હતું. એક એવો વિચાર કે દરેક વ્યક્તિની જરૂરિયાત એકસરખી નથી. અને ન્યાયનો અર્થ બધાને એકસરખું આપવો નહીં, પરંતુ દરેકને તેની જરૂરિયાત મુજબ સહાય કરવી. આ વિચાર આજે પણ એટલો જ પ્રાસંગિક છે જેટલો અઢી સદી પહેલાં હતો.

પેઢીઓનો અખૂટ સંવાદ

આ પુસ્તકમાં મેં રામ સોસાથી લઈને આજની નવમી પેઢી સુધીની યાત્રાને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. દરેક પેઢીએ કંઈક ઉમેર્યું. કોઈએ પાયો નાખ્યો. કોઈએ સંઘર્ષ કર્યો. કોઈએ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી. કોઈએ જ્ઞાનનો દીવો પ્રગટાવ્યો. અને દરેક પેઢીએ માણસાઈની પરંપરાને આગળ ધપાવી. આથી આ પુસ્તક માત્ર ઇતિહાસ નથી. તે પેઢીઓ વચ્ચેનો જીવંત સંવાદ છે. મારા માટે આ પુસ્તકનો અર્થ મારા માટે આ પુસ્તક માત્ર લેખન કાર્ય નથી. તે મારા પૂર્વજોને અર્પિત શ્રદ્ધાંજલિ છે. તે મારા માતા-પિતાને નમન છે.

તે મારા પરિવાર પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા છે. અને તે આવનારી પેઢીઓ માટે એક જવાબદારીનું દસ્તાવેજ છે. જ્યારે હું આ પુસ્તકના પાનાંઓ વાંચું છું, ત્યારે મને લાગે છે કે મારા પૂર્વજો હજુ પણ મારી સાથે ચાલે છે. તેમના સંઘર્ષો મને પ્રેરણા આપે છે. તેમના મૂલ્યો મને માર્ગદર્શન આપે છે. અને તેમની માણસાઈ મને જવાબદારીનો અહેસાસ કરાવે છે.

એક પરિવારથી એક વિચારધારા સુધી

આ સમગ્ર યાત્રાનો સૌથી મોટો નિષ્કર્ષ એ છે કે સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ માત્ર એક પરિવારનો ઇતિહાસ નથી. તે એક વિચારધારા છે. એક એવી વિચારધારા, જેમાં માણસાઈ સંપત્તિ કરતાં મોટી છે. જેમાં વિશ્વાસ કરારો કરતાં મોટો છે. જેમાં સમાજ વ્યક્તિ કરતાં મોટો છે. અને જેમાં મૂલ્યો કોઈપણ ભૌતિક સફળતા કરતાં વધુ મહત્વના છે.

ભાવિ પેઢીઓ માટે અંતિમ સંદેશ

જો આવનારી પેઢીઓ આ પુસ્તકમાંથી માત્ર એક જ વાત યાદ રાખે, તો હું ઈચ્છું છું કે તેઓ આ યાદ રાખે:

"તમારી સૌથી મોટી ઓળખ તમારું નામ નથી; તમારી સૌથી મોટી ઓળખ તમારા પૂર્વજોએ આપેલા મૂલ્યો છે."

શિક્ષણ મેળવો. પ્રગતિ કરો. વિશ્વમાં આગળ વધો. પરંતુ તમારા મૂળને ક્યારેય ભૂલશો નહીં. કારણ કે જે વૃક્ષ પોતાના મૂળથી તૂટે છે, તે લાંબો સમય ટકી શકતું નથી. આ માત્ર સોસા પરિવારની ગાથા નથી. આ માણસાઈની ગાથા છે. આ વિશ્વાસની ગાથા છે. આ સંસ્કારોની ગાથા છે. આ પરિશ્રમની ગાથા છે. અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ,

આ એક એવા પરિવારની ગાથા છે, જેણે સંપત્તિ કરતાં માણસાઈને, નફા કરતાં સમાજને અને વ્યક્તિ કરતાં મૂલ્યોને વધુ મહત્વ આપ્યું. "મારા પૂર્વજોએ અમને માત્ર ઇતિહાસ આપ્યો નથી; તેમણે ભવિષ્ય ઘડવાની પ્રેરણા આપી છે."

"જો આવનારી પેઢીઓ માણસાઈ, પ્રામાણિકતા અને સમાજસેવાના આ વારસાને જાળવી રાખશે, તો સોસા પરિવારની ગાથા ક્યારેય પૂર્ણ નહીં થાય."

"સમય બદલાશે, પેઢીઓ બદલાશે, પરંતુ મૂલ્યો ઉપર ઊભેલો વારસો ક્યારેય જૂનો થતો નથી."

"મારા પૂર્વજોની સાચી મિલકત ખેતરો, મકાનો કે દસ્તાવેજોમાં નહોતી; તેમની સાચી મિલકત તો સંબંધોમાં રહેલો વિશ્વાસ, સંસ્કારોમાં રહેલી સુગંધ

અને માણસાઈમાં રહેલું દિવ્યત્વ હતું. આ જ અમૂલ્ય વારસો આજે પણ સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ છે."

૨૨૫ વર્ષના વારસાની આ સફર અહીં શબ્દોમાં પૂર્ણ થાય છે, પરંતુ તેના મૂલ્યોની યાત્રા હજુ ચાલુ છે.

આ પુસ્તક મારા પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા, મારા પરિવાર પ્રત્યેનો પ્રેમ અને આવનારી પેઢીઓ માટેનો વિશ્વાસ છે.

૪૩

પુસ્તકમાંથી મળતા પાઠ

૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસમાંથી મળેલી જીવનદૃષ્ટિ

“ઇતિહાસનો સાચો હેતુ ભૂતકાળને યાદ કરવાનો નથી, પરંતુ ભવિષ્યને વધુ સારું બનાવવાનો છે.”

આ ગ્રંથ લખવાનો મારો હેતુ માત્ર સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ રજૂ કરવાનો નહોતો. જો આ પુસ્તક માત્ર પૂર્વજોનાં નામો, વંશાવળી, ધિરાણના વ્યવહારો અને જૂના દસ્તાવેજો સુધી જ મર્યાદિત રહી જાય, તો તેની ઉપયોગિતા ખૂબ જ સીમિત બની જાય. મારા માટે આ ગ્રંથનું સાચું મહત્વ એ છે કે તેમાં સમાવાયેલ દરેક ઘટના, દરેક અનુભવ અને દરેક સંઘર્ષમાંથી આવનારી પેઢી માટે કંઈક શીખવા જેવું મળે. ૨૨૫ વર્ષના આ પ્રવાસે મને સમજાવ્યું કે વ્યક્તિ, પરિવાર અને સમાજની સાચી સમૃદ્ધિ માત્ર સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ મૂલ્યો, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને માણસાઈથી સર્જાય છે.

માણસાઈ સૌથી મોટી મૂડી છે

સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે સૌથી મોટો વારસો ધન-સંપત્તિ નહીં, પરંતુ માણસાઈ છે. અમારા પૂર્વજોએ લોકોને માત્ર ધિરાણ આપ્યું નહોતું; તેમણે મુશ્કેલીના સમયમાં આશરો આપ્યો, વિશ્વાસ આપ્યો અને સંબંધોને જીવંત રાખ્યા. આ જ કારણ છે કે પેઢીઓ સુધી લોકોનો વિશ્વાસ આ પરિવાર ઉપર અડગ રહ્યો. આજના સમયમાં પણ માણસાઈ કરતાં મોટી કોઈ મૂડી નથી.

વિશ્વાસ વિના કોઈ સમાજ ટકી શકતો નથી

ધિરાણની સમગ્ર પરંપરાનો આધાર કાયદા કરતાં વધુ વિશ્વાસ ઉપર હતો. લોકો મૌખિક વચન આપતા, સમય આવ્યે જવાબદારીપૂર્વક પરત કરતા અને બંને પક્ષો વચ્ચે વિશ્વાસનું બંધન જળવાતું. આ પરંપરા આપણને શીખવે છે કે સમાજની સૌથી મોટી શક્તિ પરસ્પર વિશ્વાસ છે. વિશ્વાસ તૂટે ત્યારે માત્ર સંબંધો જ નહીં, સમગ્ર સામાજિક વ્યવસ્થા નબળી પડે છે.

પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી

દરેક પેઢીએ પોતાની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સંઘર્ષ કર્યો. કોઈએ ખેતી કરી, કોઈએ વેપાર કર્યો, કોઈએ નવું જીવન શરૂ કર્યું અને કોઈએ બદલાતા સમયને સ્વીકારી નવી દિશામાં આગળ વધ્યું. એક વાત દરેક પેઢીમાં સમાન રહી-પરિશ્રમ.

આ ગ્રંથ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે ટકાઉ સફળતા માટે પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી.

સમય સાથે બદલાવ સ્વીકારવો જોઈએ. જીવન સતત પરિવર્તનશીલ છે. અમારા પૂર્વજોએ પરિસ્થિતિ અનુસાર વ્યવસાય બદલ્યા, ખેતી સ્વીકારી, નવા શહેરોમાં સ્થળાંતર કર્યું અને સમયની જરૂરિયાત મુજબ નવા નિર્ણયો લીધા. ૧૯૭૭માં દાદાશ્રી દુદા કરમણ સોસાએ ધિરાણનો વ્યવસાય બંધ કરવાનો નિર્ણય પણ આ જ વિચારધારાનું ઉદાહરણ હતો. તેમણે સમજ્યું કે સમય બદલાઈ રહ્યો છે અને બદલાવને સ્વીકારવો જરૂરી છે. પરિવર્તનનો વિરોધ કરનાર પાછળ રહી જાય છે, જ્યારે પરિવર્તનને સમજણપૂર્વક સ્વીકારનાર આગળ વધે છે.

ઇતિહાસને સાચવવાની જવાબદારી

આ પુસ્તક તૈયાર કરતાં મને સૌથી મોટો પાઠ મળ્યો કે જો આપણે આપણા દસ્તાવેજો, સ્મૃતિઓ અને પરંપરાઓને સાચવીશું નહીં, તો આવનારી પેઢી પોતાનું મૂળ શોધી શકશે નહીં. ઘણા અમૂલ્ય દસ્તાવેજો સમયના પ્રવાહમાં નષ્ટ થઈ ગયા. જે થોડાક બચ્યા, તેમણે જ આ સંશોધનને આધાર આપ્યો. તેથી દરેક પરિવારે પોતાના ઇતિહાસનું દસ્તાવેજીકરણ કરવું જોઈએ.

શિક્ષણ અને જ્ઞાનનું મહત્વ

અનુભવ માણસને જીવન શીખવે છે, પરંતુ શિક્ષણ તેને યોગ્ય દિશા આપે છે. દરેક નવી પેઢીએ જ્ઞાન સાથે જોડાઈને પોતાના વારસાને સમજવો જોઈએ. જે સમાજ પોતાનો ઇતિહાસ જાણે છે, તે પોતાનું ભવિષ્ય વધુ મજબૂત રીતે ઘડી શકે છે.

પરિવારની એકતા

સોસા પરિવારની સૌથી મોટી શક્તિ માત્ર સંખ્યામાં નહોતી, પરંતુ એકતામાં હતી. સંબંધો, પરસ્પર સહકાર, વડીલો પ્રત્યેનો આદર અને સંયુક્ત જવાબદારી, આ બધાએ પરિવારને પેઢીઓ સુધી મજબૂત રાખ્યો. પરિવારની એકતા કોઈ વારસામાં મળતી નથી; તેને દરેક પેઢીએ પોતાના વર્તનથી જાળવવી પડે છે.

સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

વ્યક્તિનું જીવન માત્ર પોતાના પરિવાર સુધી મર્યાદિત ન હોવું જોઈએ. પૂર્વજોની પરંપરામાંથી મને શીખવા મળ્યું કે જે સમાજ આપણને ઓળખ આપે છે, તેના વિકાસ માટે યોગદાન આપવું એ પણ આપણી ફરજ છે. વ્યવસાય, શિક્ષણ, સમાજસેવા અને જાહેર જીવન-આ બધું અંતે સમાજના કલ્યાણ સાથે જોડાયેલું હોવું જોઈએ.

હું આ પુસ્તક આવનારી પેઢીને એક સંદેશ સાથે અર્પણ કરું છું.

તમારા પૂર્વજોને જાણો. તમારા પરિવારનો ઇતિહાસ સમજો. તમારા મૂલ્યોને જાળવો. માણસાઈને ક્યારેય છોડશો નહીં. સફળતા મેળવો, પરંતુ સફળતા સાથે વિનમ્રતા પણ જાળવો.

અને યાદ રાખો-

વારસો માત્ર મિલકતનો નથી હોતો; વારસો સંસ્કાર, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને જવાબદારીનો પણ હોય છે. આ ગ્રંથ લખતાં લખતાં મને વારંવાર એવું લાગ્યું કે હું માત્ર મારા પરિવારનો ઇતિહાસ લખી રહ્યો નથી; હું એવા જીવનમૂલ્યોનું દસ્તાવેજીકરણ કરી રહ્યો છું, જે કોઈપણ પરિવાર, કોઈપણ સમાજ અને કોઈપણ યુગ માટે પ્રેરણારૂપ બની શકે. જો આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી એક યુવાન પોતાના પૂર્વજોના ઇતિહાસને જાણવાની પ્રેરણા મેળવે, એક પરિવાર પોતાના દસ્તાવેજો સાચવવાનું શરૂ કરે, એક વ્યક્તિ માણસાઈને ધન કરતાં મોટી મૂડી માને અને એક

સમાજ પોતાના વારસા પ્રત્યે વધુ જાગૃત બને, તો હું માનું છું કે આ ગ્રંથ લખવાનો મારો હેતુ સફળ થયો છે.

"વારસો આપણને જન્મથી મળે છે, પરંતુ તેને જાળવવાની જવાબદારી આપણે પોતાના કર્મોથી નિભાવવી પડે છે."

૪૪

મારું જીવનદર્શન: માણસાઈ, સંઘર્ષ અને સમાજસેવાના જીવનમૂલ્યો

"જીવનની લંબાઈ કરતાં તેની ઉપયોગિતા વધુ મહત્વની છે."

જીવન શું છે? આ પ્રશ્નનો જવાબ દરેક વ્યક્તિ પોતાના અનુભવોથી શોધે છે. કોઈ માટે જીવન સફળતાની દોડ છે, કોઈ માટે સંપત્તિ એકત્ર કરવાની યાત્રા છે, તો કોઈ માટે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો માર્ગ છે. પરંતુ મારા જીવનના અનુભવોએ મને એક અલગ જ સત્ય સમજાવ્યું છે. મારા માટે જીવનનો સાચો અર્થ માત્ર જન્મ અને મૃત્યુ વચ્ચેનો સમયગાળો નથી; પરંતુ તે સમય દરમિયાન આપણે કેટલા લોકોને સ્પર્શ્યા, કેટલા જીવનમાં આશા જગાવી અને કેટલું સકારાત્મક પરિવર્તન સર્જ્યું તે છે. સંપત્તિ, હોદ્દા, સન્માન અને પ્રસિદ્ધિ સમય સાથે બદલાતાં રહે છે. પરંતુ માણસ દ્વારા કમાયેલો વિશ્વાસ, કરેલી સેવા અને જાળવેલા સંબંધો જીવનભર તેની સાચી ઓળખ બની રહે છે. તેથી મેં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યો કે મારા દરેક કાર્યમાં માણસાઈ પ્રથમ સ્થાને રહે. મારા પૂર્વજોએ મને શીખવ્યું કે સાચો માણસ તે નથી જે પોતાના માટે ઘણું એકત્ર કરે; સાચો માણસ તે છે જે પોતાના કારણે બીજાનું જીવન થોડું વધુ સરળ, સુરક્ષિત અને સુખી બનાવી શકે. આ જ વિચાર મારા જીવનનો આધાર બન્યો. જીવનમાં અનેક સંઘર્ષો આવ્યા, અનેક સફળતાઓ પણ મળી. કેટલીક વખત નિષ્ફળતાનો સામનો કરવો પડ્યો, તો ઘણી વખત સમાજનો અપાર પ્રેમ અને વિશ્વાસ મળ્યો. આ તમામ અનુભવો પછી આજે હું નિઃસંકોચ કહી શકું છું કે સફળ જીવન તે નથી જેમાં માત્ર વ્યક્તિ આગળ વધે; સફળ જીવન તે છે જેમાં પરિવાર, સમાજ અને આવનારી પેઢીઓ પણ સાથે આગળ વધે.

મારા માટે જીવનનો અર્થ ત્રણ સરળ પરંતુ અત્યંત ગહન સિદ્ધાંતોમાં સમાઈ જાય છે,

માણસાઈ વિના કોઈપણ સફળતા અધૂરી છે. સંસ્કાર વિના કોઈપણ સમૃદ્ધિ ટકતી નથી. સમાજ માટે જીવેલું જીવન જ સાચા અર્થમાં સફળ જીવન છે.

સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના વારસાએ મને શીખવ્યું છે કે માણસનું જીવન તેની વ્યક્તિગત સિદ્ધિઓથી નહીં, પરંતુ તે પોતાની પાછળ કેવો વારસો છોડીને જાય છે તેનાથી માપવામાં આવે છે. સંપત્તિ વારસામાં મળી શકે છે, પરંતુ મૂલ્યો કમાવવા પડે છે. નામ લખાવી શકાય છે, પરંતુ વિશ્વાસ મેળવવો પડે છે. આથી આજે મારા જીવનની સૌથી મોટી ઇચ્છા કોઈ વ્યક્તિગત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની નથી. મારી સાચી ઇચ્છા એ છે કે આપણા પૂર્વજોએ માણસાઈ, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને સમાજસેવાના જે મૂલ્યો જીવ્યા, તે આવનારી પેઢીઓ સુધી જીવંત રહે. મને વિશ્વાસ છે કે જો દરેક પરિવાર પોતાના ઇતિહાસને

સાચવશે, પોતાના પૂર્વજોના સંસ્કારોને સમજશે અને સમાજ પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારી નિભાવશે, તો માત્ર એક પરિવાર નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ વધુ સંસ્કારી, સમરસ અને સમૃદ્ધ બનશે.

"જીવનનો સાચો અર્થ પોતાને માટે જીવવામાં નથી; પરંતુ પોતાના અસ્તિત્વને બીજાના જીવન માટે ઉપયોગી બનાવવામાં છે."

"માણસનું સાચું મૂલ્ય તેની સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ તેણે સમાજ માટે જીવેલા જીવનથી નક્કી થાય છે."

સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના વારસામાંથી મેં શું શીખ્યું

"વારસો માત્ર જમીન, મકાન કે સંપત્તિનો હોતો નથી; સાચો વારસો તો મૂલ્યો, સંસ્કારો અને માણસાઈનો હોય છે."

દરેક પરિવારનો પોતાનો એક ઇતિહાસ હોય છે. કેટલાક પરિવારો તેમના વૈભવ માટે ઓળખાય છે, કેટલાક સત્તા માટે, કેટલાક વેપાર માટે અને કેટલાક વિદ્વત્તા માટે. પરંતુ મારા માટે સોસા પરિવારની સૌથી મોટી ઓળખ તેની માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સમાજ પ્રત્યેની અવિરત જવાબદારી છે. આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વખતે જ્યારે મેં છેલ્લા ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ, પૂર્વજોના જીવનપ્રસંગો, ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો, વંશાવળી, મૌખિક પરંપરાઓ અને પરિવારની યાદોને એકત્રિત કરી, ત્યારે મને સમજાયું કે સમય બદલાયો, પેઢીઓ બદલાઈ, વ્યવસાય બદલાયા, ગામો બદલાયા, જીવનશૈલી બદલાઈ; પરંતુ કેટલાક મૂલ્યો ક્યારેય બદલાયા નથી. એ જ મૂલ્યો આજે પણ સોસા પરિવારની સાચી ઓળખ છે.

માણસાઈ- અમારા વારસાનો પાયો

મારા પૂર્વજોએ મને શીખવ્યું કે માણસની મહાનતા તેની સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ તેના હૃદયમાં રહેલી કરુણામાં વસે છે.

જરૂરિયાતમંદને મદદ કરવી, મુશ્કેલીમાં સાથ આપવો, કોઈની પીડાને પોતાની પીડા સમજી સહાનુભૂતિપૂર્વક વર્તવું અને કોઈપણ ભેદભાવ વિના માનવતાને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપવું, આ માત્ર ઉપદેશ નહોતા; પરંતુ સોસા પરિવારની જીવનપદ્ધતિ હતી. આ જ માણસાઈએ મને જાહેર જીવનમાં પણ દરેક વ્યક્તિને સમાન સન્માન આપવાની પ્રેરણા આપી.

વિશ્વાસ- સૌથી મોટી મૂડી

વ્યવસાય હોય કે સામાજિક સંબંધો, મારા પૂર્વજોએ વિશ્વાસને હંમેશાં સંપત્તિ કરતાં વધુ મહત્વ આપ્યું. વચન આપવું સરળ છે, પરંતુ વર્ષો સુધી વિશ્વાસ જાળવી રાખવો મુશ્કેલ છે. સોસા પરિવારની પ્રતિષ્ઠા કોઈ એક દિવસમાં ઊભી થઈ નથી; તે પેઢીઓ સુધી

નિભાવેલા વિશ્વાસનું પરિણામ છે. મને સમજાયું કે વિશ્વાસ એકવાર તૂટે તો સંપત્તિ પણ તેને પાછો લાવી શકતી નથી. તેથી મેં જીવનમાં દરેક સંબંધને વિશ્વાસના આધારે જ જીવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

વચનપાલન- શબ્દની કિંમત

મારા પૂર્વજોના જીવનમાં શબ્દ એટલે કરાર અને વચન એટલે જવાબદારી. આર્થિક વ્યવહારો હોય કે સામાજિક સંબંધો, તેઓએ પોતાના શબ્દને ક્યારેય હળવાશથી લીધો નહોતો. તેમનો વિશ્વાસ કાયદાના દસ્તાવેજોથી નહીં, પરંતુ ચારિત્ર્યથી મજબૂત બન્યો હતો. આ સંસ્કારે મને શીખવ્યું કે માણસનું સાચું વ્યક્તિત્વ તેની વાત અને વર્તનમાં એકરૂપતા હોય ત્યારે જ પ્રગટ થાય છે.

દાન- આપવાની સંસ્કૃતિ

દાનનો અર્થ માત્ર આર્થિક સહાય નથી. સમયનું દાન, જ્ઞાનનું દાન, માર્ગદર્શનનું દાન અને જરૂરિયાતમંદને યોગ્ય સમયે આપેલો સહારો પણ દાન જ છે. મારા પૂર્વજોએ જે આપવાની ભાવના જીવંત રાખી, તે જ ભાવનાએ મને સમાજસેવા, શિક્ષણ, સંશોધન અને સાહિત્ય તરફ પ્રેરિત કર્યો. મને સમજાયું કે જે વ્યક્તિ માત્ર પોતાના માટે જીવે છે તે સફળ થઈ શકે, પરંતુ જે બીજાઓ માટે પણ જીવે છે તે જ અર્થપૂર્ણ જીવન જીવે છે.

સ્વાભિમાન- જીવનની સાચી ઓળખ

સ્વાભિમાન અને અહંકાર વચ્ચે ખૂબ મોટો તફાવત છે. મારા પૂર્વજોએ સ્વાભિમાન સાથે જીવવાનું શીખવ્યું, પરંતુ ક્યારેય અભિમાન સાથે નહીં. પોતાના પરિશ્રમ પર વિશ્વાસ રાખવો, સત્યના માર્ગે ચાલવું અને કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પોતાના મૂલ્યો સાથે સમાધાન ન કરવું-આ જ સાચો સ્વાભિમાન છે. આ વિચારધારાએ મને જીવનના દરેક સંઘર્ષમાં અડગ રહેવાની શક્તિ આપી.

સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી

પરિવારની પ્રગતિ ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે જ્યારે તેનો લાભ સમાજ સુધી પહોંચે. સોસા પરિવારની પરંપરામાં સમાજથી અલગ રહીને વિકાસ કરવાનો વિચાર ક્યારેય રહ્યો નથી. શિક્ષણ, સહકાર, જરૂરિયાતમંદોની મદદ, સામાજિક એકતા અને જાહેર જીવનમાં સકારાત્મક ભાગીદારી, આ બધું અમારી જીવનશૈલીનો અભિન્ન ભાગ રહ્યું છે. આ જ વિચાર મારા જાહેર જીવન અને સમાજસેવાના કાર્યોનો આધાર બન્યો.

પૂર્વજોની વિચારધારા- અમૂલ્ય વારસો

મારા પૂર્વજોએ મારા માટે કોઈ વૈભવી મહેલો છોડ્યા નથી; પરંતુ તેમણે જે મૂલ્યોનો વારસો આપ્યો છે તે કોઈપણ ભૌતિક સંપત્તિ કરતાં અનેકગણો મૂલ્યવાન છે.

તેમણે શીખવ્યું - પરિશ્રમ ક્યારેય વ્યર્થ જતો નથી. પ્રામાણિકતા લાંબા ગાળે સૌથી મોટો લાભ આપે છે. માણસાઈ હંમેશાં જીતે છે. સમાજને સાથે લઈને ચાલવું એ જ સાચું નેતૃત્વ છે. પૂર્વજોને યાદ રાખનાર પેઢી જ પોતાનું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ બનાવી શકે છે.આ વિચારો આજે પણ મારા દરેક નિર્ણયમાં માર્ગદર્શન આપે છે.

મારો આત્મબોધ

૨૨૫ વર્ષના આ વારસાનો અભ્યાસ કર્યા પછી મને એક વાત સ્પષ્ટ સમજાઈ છે કે હું માત્ર નાથુ સોસા નથી; હું મારા પૂર્વજોના સંસ્કારોની એક જીવંત કડી છું. મારી જવાબદારી માત્ર આ વારસાનો ગૌરવ કરવાનો નથી, પરંતુ તેને સાચવીને વધુ સમૃદ્ધ સ્વરૂપે આવનારી પેઢીને સોંપવાની છે. આ પુસ્તક પણ એ જ જવાબદારી નિભાવવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે.

"સંપત્તિનો વારસો પેઢીઓને સમૃદ્ધ બનાવી શકે છે, પરંતુ મૂલ્યોનો વારસો સમગ્ર સમાજને સમૃદ્ધ બનાવે છે."

"મારા પૂર્વજોએ મને મિલકત કરતાં મોટો વારસો આપ્યો છે, માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સમાજ માટે જીવવાની પ્રેરણા."

મારા માતા-પિતાથી મળેલા સંસ્કાર

"માણસને જન્મ તેના માતા-પિતા આપે છે, પરંતુ જીવન જીવવાની સાચી દિશા પણ તેઓ જ આપે છે."

મારા જીવનમાં જો કોઈ સૌથી મોટા શિક્ષકો રહ્યા હોય, તો તે મારા માતા-પિતા છે. મેં જીવનની પ્રથમ શાળા કોઈ શૈક્ષણિક સંસ્થામાં નહીં, પરંતુ મારા ઘરમાં જોઈ હતી. મારા માતા-પિતાના શબ્દો કરતાં તેમના જીવનનું વર્તન જ મારા માટે સૌથી મોટો પાઠ બન્યું.

આજે હું જે કંઈ છું, જે વિચારો ધરાવું છું અને સમાજ પ્રત્યે જે જવાબદારી અનુભવું છું, તેનું મૂળ મારા માતા-પિતાએ આપેલા સંસ્કારોમાં રહેલું છે. તેમણે ક્યારેય લાંબા ઉપદેશો આપ્યા નહોતા; પરંતુ પોતાના જીવન દ્વારા મને સાચું જીવન જીવવાની કળા શીખવી હતી.

માતા : કરુણા, ત્યાગ અને પ્રેમની મૂર્તિ

મારી માતા મારા જીવનની પ્રથમ ગુરુ હતી. તેમના સ્નેહ, ત્યાગ અને અખૂટ ધીરજે મને માણસાઈનું સાચું મૂલ્ય સમજાવ્યું. તેમણે શીખવ્યું કે ઘરની સમૃદ્ધિ માત્ર સંપત્તિથી નહીં, પરંતુ પરિવારના સભ્યો વચ્ચેના પ્રેમ, એકતા અને પરસ્પર સન્માનથી વધે છે.

જરૂરિયાતમંદને મદદ કરવી, કોઈને ભૂખ્યા ન મોકલવા, દુઃખી વ્યક્તિને આશ્વાસન આપવું અને દરેક સાથે સ્નેહથી વર્તવું-આ બધું મેં મારી માતાના જીવનમાંથી શીખ્યું. આજે પણ જ્યારે કોઈ નિર્ણય લેવાનો હોય, ત્યારે મારી માતાના સંસ્કારો મારા અંતરમાં માર્ગદર્શન આપે છે.

પિતા : પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા અને સ્વાભિમાનના પ્રતીક

મારા પિતાએ મને શીખવ્યું કે જીવનમાં કોઈપણ સફળતાનો સાચો માર્ગ માત્ર પરિશ્રમ છે. તેમણે ક્યારેય શોર્ટકટમાં વિશ્વાસ રાખ્યો નહીં. પ્રામાણિકતા, સમયનું પાલન, જવાબદારી અને વચનનું મહત્વ તેમના સમગ્ર જીવનમાં સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. તેમની પાસેથી મેં શીખ્યું કે સંપત્તિ ગુમાવી શકાય, પરંતુ ચારિત્ર્ય ગુમાવવું એ જીવનની સૌથી મોટી હાર છે. તેમણે મને સમજાવ્યું કે માણસે પોતાની મહેનત પર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ અને કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પોતાના સ્વાભિમાન સાથે સમાધાન ન કરવું જોઈએ.

ઘરનું વાતાવરણ જ મારી પ્રથમ શાળા બન્યું મારા ઘરમાં ધન કરતાં સંસ્કારોને વધુ મહત્વ આપવામાં આવતું હતું. વડીલોનો આદર, મહેમાનોનું સન્માન, પડોશીઓ સાથે આત્મીયતા, જરૂરિયાતમંદ પ્રત્યે સંવેદના અને પરિવારની એકતા-આ બધું રોજિંદા જીવનનો અભિન્ન ભાગ હતું. અહીંથી મને સમજાયું કે સારા સમાજનું નિર્માણ સારા પરિવારમાંથી થાય છે અને સારા પરિવારનું નિર્માણ સારા સંસ્કારોથી થાય છે.

માતા-પિતા દ્વારા મળેલા જીવનમૂલ્યો

મારા માતા-પિતાએ મને કોઈ વૈભવી સંપત્તિ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહોતો; પરંતુ તેમણે જે મૂલ્યો આપ્યા તે જીવનભરની મૂડી બની ગયા. તેમણે મને શીખવ્યું, માણસને તેના હોદ્દાથી નહીં, પરંતુ તેના સ્વભાવથી ઓળખવામાં આવે છે. સત્યનો માર્ગ મુશ્કેલ હોઈ શકે, પરંતુ અંતે વિજય તેનો જ થાય છે. પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી. જરૂરિયાતમંદની મદદ કરવી એ સૌથી મોટો ધર્મ છે. પરિવાર સાથે જોડાયેલા રહેવું એ સૌથી મોટી શક્તિ છે. શિક્ષણ અને જ્ઞાન જીવનને નવી દિશા આપે છે. સમાજ માટે જીવવું એ જ સાચી સફળતા છે. પૂર્વજોથી માતા-પિતા અને માતા-પિતાથી મારી પેઢી સુધી મારા માતા-પિતા માત્ર પોતાના જીવનના મૂલ્યો જીવતા નહોતા; તેઓ અમારા પૂર્વજોથી મળેલા સંસ્કારોને આગળ ધપાવતા હતા. તેમણે જે શીખવ્યું તે હું આજે મારા સંતાનો અને આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરું છું. મને વિશ્વાસ છે કે જ્યાં સુધી આ સંસ્કારો જીવંત રહેશે, ત્યાં સુધી સોસા પરિવારનો સ્વર્ણિમ વારસો પણ જીવંત રહેશે

મારી કૃતજ્ઞતા

આજે જીવનના આ પડાવે ઊભો રહીને જ્યારે પાછળ નજર કરું છું, ત્યારે સમજાય છે કે મારી દરેક સફળતા પાછળ મારા માતા-પિતાના આશીર્વાદ, ત્યાગ અને સંસ્કારોનો અદશ્ય આધાર રહ્યો છે. તેમણે મને માત્ર જીવન આપ્યું નથી; તેમણે જીવનને અર્થ આપ્યો છે. તેમના પ્રત્યે મારી કૃતજ્ઞતા શબ્દોમાં વ્યક્ત થઈ શકે તેવી નથી. તેમના આશીર્વાદ અને સંસ્કારો જ મારા જીવનની સૌથી મોટી સંપત્તિ છે.

"પૂર્વજોએ વારસો આપ્યો, માતા-પિતાએ તેને જીવનમાં ઉતાર્યો અને મારી જવાબદારી તેને આવનારી પેઢી સુધી પહોંચાડવાની છે."

"મારા જીવનની સૌથી મોટી સંપત્તિ કોઈ ભૌતિક મિલકત નથી; મારા માતા-પિતાએ આપેલા સંસ્કારો છે."

મારા માતુશ્રી : માણસાઈનો સૌથી મોટો પાઠ

મારી માતા બહુ ભણેલી નહોતી, પરંતુ જીવનનું જે જ્ઞાન તેમની પાસે હતું તે કોઈ પણ પુસ્તકીય શિક્ષણ કરતાં ઊંચું હતું. તેમણે મને જીવનનો એક એવો મંત્ર આપ્યો, જે આજે પણ મારા દરેક નિર્ણયમાં માર્ગદર્શન આપે છે.

તેઓ હંમેશાં કહેતાં: "દીકરા, કોઈના દીકરા બનીને નહીં, પણ બાપ બનીને આવજો." બાળપણમાં આ વાક્યનો અર્થ મને સંપૂર્ણ સમજાતો નહોતો. પરંતુ જેમ જેમ જીવનનો અનુભવ વધતો ગયો, તેમ તેમ આ શબ્દોની ઊંડાઈ સમજાતી ગઈ.

માતુશ્રીનો અર્થ એવો હતો કે જીવનમાં કોઈને છેતરશો નહીં. જો ક્યારેય પરિસ્થિતિ એવી આવે કે કોઈ તમને છેતરી જાય, તો પણ મનમાં વેરભાવ રાખશો નહીં, સંબંધો તોડશો નહીં અને બદલો લેવાની ભાવના ક્યારેય રાખશો નહીં.

તેઓ કહેતાં કે,

"પૈસા ફરીથી કમાઈ શકાય, પરંતુ માણસ ગુમાવી દીધો પછી તેને પાછો મેળવવો ખૂબ મુશ્કેલ છે."

ઘણી વખત લોકો અમારા પરિવાર સાથે અયોગ્ય વર્તન કરતા, વિશ્વાસનો ગેરલાભ લેતા અથવા આર્થિક નુકસાન પહોંચાડતા. છતાં મારી માતા ક્યારેય કોઈ વિશે કડવા શબ્દો બોલતાં નહોતા. તેઓ શાંતિથી માત્ર એટલું જ કહેતાં:

"ભગવાન બધું જોતો હોય છે; આપણે માણસાઈ છોડવાની નથી."

આજે જ્યારે હું જીવન તરફ પાછળ વળીને જોઉં છું, ત્યારે સમજાય છે કે મારા જાહેર જીવનમાં, સમાજસેવામાં અને સંબંધો જાળવવાની ક્ષમતા પાછળ મારી માતાની આ એક જ શીખનો સૌથી મોટો ફાળો છે.

મારા બાપુજી : ભોળપણમાં છુપાયેલું મહાન વ્યક્તિત્વ

મારા પિતાશ્રી અત્યંત સરળ, નિખાલસ અને ભોળા સ્વભાવના હતા. તેમના માટે પૈસા કરતાં માણસનું દુઃખ વધુ મહત્વનું હતું. ઘણા લોકો પોતાની મુશ્કેલીઓ લઈને તેમની પાસે આવતા. તેઓ તેમની વાત ધ્યાનથી સાંભળતા અને શક્ય હોય તેટલી મદદ કરતા. ઘણી વખત તેઓ બીજાના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં પોતાનો સમય, પોતાની મહેનત અને પોતાનું ધન પણ ખર્ચી નાખતા. આર્થિક રીતે પોતાને નુકસાન થાય તો પણ કોઈનું કામ અટકી ન

જાય, એવો તેમનો સ્વભાવ હતો. તેઓ ક્યારેય મદદનો હિસાબ રાખતા નહોતા, ન તો કોઈ પાસેથી વખાણની અપેક્ષા રાખતા.

તેમના માટે સૌથી મોટો સંતોષ એ હતો કે કોઈના ચહેરા પર ફરીથી સ્મિત આવે. આજે વિચારું છું તો સમજાય છે કે બાપુજીએ મને શીખવ્યું કે માણસની સાચી કમાણી બેંકના ખાતામાં નહીં, પરંતુ લોકોના હૃદયમાં હોય છે.

મારા જીવનની સૌથી મોટી મૂડી

મારી માતાએ મને ક્ષમા, સંબંધો અને માણસાઈ શીખવી. મારા પિતાએ મને નિઃસ્વાર્થ સેવા, સરળતા અને ઉદારતા શીખવી. આ બંને સંસ્કારો મળીને મારા સમગ્ર જીવનનું પાયાનું શિલ્પ બન્યા. આજે હું જે કંઈ સમાજ માટે કરી શક્યો છું, જે કંઈ લખી શક્યો છું અને જે કંઈ લોકોનો વિશ્વાસ મેળવી શક્યો છું, તેના મૂળમાં મારા માતા-પિતાની આ અમૂલ્ય શીખ જ છે. મને હંમેશાં લાગે છે કે તેઓએ મારા માટે કોઈ મોટી મિલકત છોડી નથી, પરંતુ તેમણે જે સંસ્કારોનો ખજાનો આપ્યો છે, તે દુનિયાની કોઈપણ સંપત્તિ કરતાં અનેકગણો મૂલ્યવાન છે.

“મારી માતાએ મને માણસને માફ કરવાનું શીખવ્યું અને મારા પિતાએ માણસ માટે જીવવાનું શીખવ્યું. આ બંને સંસ્કારોએ જ મારા જીવનને સાચો અર્થ આપ્યો.”

સંઘર્ષે મને ઘડ્યો

“સંઘર્ષ જીવનને અટકાવતો નથી; સંઘર્ષ જ જીવનને સાચી દિશા આપે છે.”

દરેક સફળતાની પાછળ સંઘર્ષની એક લાંબી સફર છુપાયેલી હોય છે. મારા જીવનમાં પણ મુશ્કેલીઓ, અભાવો, નિષ્ફળતાઓ અને અનેક કઠિન પરિસ્થિતિઓ આવી. પરંતુ આજે પાછળ વળીને જોઉં છું ત્યારે મને એ બધું દુઃખ નહીં, પરંતુ મારા વ્યક્તિત્વને ઘડનારા અમૂલ્ય અનુભવો લાગે છે.

હું માનું છું કે સુખ માણસને આરામ આપે છે, પરંતુ સંઘર્ષ માણસને ઓળખ આપે છે. જો જીવનમાં પડકારો ન આવ્યા હોત, તો કદાચ હું આજે જે વિચારો ધરાવું છું, જે સંવેદના અનુભવું છું અને જે જવાબદારી નિભાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું, તે ક્યારેય વિકસી શકી ન હોત.

અભાવોમાંથી આત્મવિશ્વાસ સુધીની સફર

મારા બાળપણમાં વૈભવ કરતાં જરૂરિયાતો વધુ હતી. જીવનની ઘણી સુવિધાઓ સહેલાઈથી મળતી નહોતી. પરંતુ મારા માતા-પિતાએ ક્યારેય અભાવને નિરાશાનું કારણ બનવા દીધું નહીં. તેમણે શીખવ્યું કે પરિસ્થિતિ માણસને નાની બનાવતી નથી; માણસ પોતાની વિચારસરણીથી મોટો બને છે.

આ સંસ્કારે મને દરેક મુશ્કેલી સામે હિંમતપૂર્વક ઊભા રહેવાની શક્તિ આપી. દરેક નિષ્ફળતાએ એક નવો પાઠ શીખવ્યો. જીવનમાં દરેક પ્રયત્ન સફળ થયો નથી. ઘણી વખત અપેક્ષા મુજબ પરિણામ મળ્યું નહીં. કેટલાક લોકોનો વિશ્વાસ પણ તૂટ્યો, કેટલાક સંબંધોમાં નિરાશા મળી અને અનેક વખત પરિશ્રમનું ફળ મોડું મળ્યું. પરંતુ મેં ક્યારેય નિષ્ફળતાને અંતિમ સત્ય માન્યું નહીં. દરેક નિષ્ફળતા પછી મેં પોતાની જાતને એક જ પ્રશ્ન પૂછ્યો,

"આ અનુભવ મને શું શીખવી રહ્યો છે?"

આ પ્રશ્ને મને ક્યારેય તૂટવા દીધો નહીં; પરંતુ સતત આગળ વધવાની પ્રેરણા આપી. સંઘર્ષે માણસોને સમજવાનું શીખવ્યું. સારા દિવસોમાં ઘણા લોકો સાથે હોય છે, પરંતુ કપરા સમયમાં સાચા સંબંધોની ઓળખ થાય છે. મારા જીવનમાં પણ એવી અનેક ક્ષણો આવી જ્યારે કેટલાક લોકો દૂર થઈ ગયા, તો કેટલાક અપેક્ષા વિના મારી સાથે ઊભા રહ્યા. આ અનુભવે મને શીખવ્યું કે જીવનમાં સંબંધોની કિંમત શબ્દોથી નહીં, પરંતુ મુશ્કેલીના સમયમાં મળેલા સાથથી માપવી જોઈએ. પરિશ્રમ જ મારી સૌથી મોટી શક્તિ રહ્યો.

મને ક્યારેય સહેલો માર્ગ પસંદ કરવાનો સ્વભાવ રહ્યો નથી. મારા માટે દરેક નવું કાર્ય શીખવાનો અવસર રહ્યું છે. નાનામાં નાનું કામ હોય કે મોટી જવાબદારી, મેં હંમેશાં તેને સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને પરિશ્રમથી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

મને વિશ્વાસ છે કે પરિશ્રમ ક્યારેય તરત પરિણામ ન આપે, પરંતુ તે માણસના વ્યક્તિત્વને જરૂર સમૃદ્ધ બનાવે છે. સંઘર્ષે મને વિનમ્ર બનાવ્યો જ્યારે વ્યક્તિ પોતે મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થાય છે, ત્યારે તેને બીજાના દુઃખની સાચી અનુભૂતિ થાય છે. કદાચ આ જ કારણ છે કે સમાજમાં કોઈ જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિને જોઈને હું નિષ્ક્રિય રહી શકતો નથી. મારા પોતાના સંઘર્ષોએ મને સંવેદનશીલ બનાવ્યો છે.

મને સમજાયું કે જીવનનો સૌથી મોટો વિજય બીજાને હરાવવામાં નથી, પરંતુ મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ પોતાની માણસાઈ જાળવી રાખવામાં છે.

પૂર્વજોના સંસ્કારોએ મને ક્યારેય તૂટવા દીધો નહીં જ્યારે પણ જીવનમાં કોઈ કઠિન સમય આવ્યો, ત્યારે મને મારા પૂર્વજોના જીવનની યાદ આવી. તેમણે પણ અનેક પડકારોનો સામનો કર્યો હતો, પરંતુ ક્યારેય સત્ય, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈનો માર્ગ છોડ્યો નહોતો.

એ જ વારસાએ મને શીખવ્યું કે સંઘર્ષથી ડરવાનું નહીં, પરંતુ તેને સ્વીકારીને આગળ વધવાનું. આ વિચાર જ મારા જીવનનો આધારસ્તંભ બન્યો.

મારો વિશ્વાસ

આજે હું નિશ્ચિતપણે કહી શકું છું કે મારા જીવનની સૌથી મોટી સફળતા કોઈ હોદ્દો, કોઈ પુરસ્કાર કે કોઈ સિદ્ધિ નથી. મારી સૌથી મોટી સફળતા એ છે કે અનેક સંઘર્ષો છતાં હું

મારા સંસ્કારો, માણસાઈ અને સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી સાથે સમાધાન કર્યા વિના આગળ વધી શક્યો.

મને ગર્વ છે કે સંઘર્ષોએ મને કઠોર નથી બનાવ્યો; તેમણે મને વધુ કરુણાવાન, વધુ જવાબદાર અને વધુ માનવી બનાવ્યો.

"સંઘર્ષે મારા માર્ગમાં અવરોધો ઊભા કર્યા, પરંતુ મારા પૂર્વજોના સંસ્કારોએ દરેક અવરોધને જીવનનો પાઠ બનાવી દીધો."

"મારા જીવનમાં આવેલા દરેક સંઘર્ષે મારી સફળતા વધારી નથી; પરંતુ મારા વ્યક્તિત્વને વધુ સમૃદ્ધ બનાવ્યું છે."

જૂના સાંગાણાથી મુંબઈ સુધીનો સંઘર્ષ

ગામની માટીમાંથી મહાનગર સુધીની જીવનયાત્રા

"દરેક મોટી સફરની શરૂઆત એક નાના પગલાથી થાય છે. મારા જીવનમાં એ પ્રથમ પગલું હતું, જૂના સાંગાણાથી મુંબઈ તરફની સફર."

મારું બાળપણ ભાવનગર જિલ્લાના તળાજા તાલુકાના નાના પરંતુ સંસ્કારસભર ગામ જૂના સાંગાણામાં વિત્યું. ગામનું નિર્મળ વાતાવરણ, પરિવારની આત્મીયતા, વડીલોનો સ્નેહ અને પ્રકૃતિની ગોદમાં પસાર થયેલું બાળપણ આજે પણ મારી સ્મૃતિમાં જીવંત છે. ત્યાં જીવનમાં વૈભવ ઓછું હતું, પરંતુ સંતોષ, પ્રેમ અને માણસાઈનું ધન અપરંપાર હતું. પરંતુ સમય હંમેશાં એકસરખો રહેતો નથી. પરિવારની આર્થિક પરિસ્થિતિ અને જીવનને વધુ સારી દિશા આપવાની જરૂરિયાતને કારણે મારા પિતાશ્રીએ મોટા શહેરનો માર્ગ પસંદ કર્યો. તે સમયના હજારો ગુજરાતી પરિવારોની જેમ અમારા પરિવારે પણ જીવનનિર્વાહ અને ઉજ્જવળ ભવિષ્યની આશા સાથે મુંબઈ તરફ નજર કરી. મારા માટે આ માત્ર ગામ છોડવાનો પ્રસંગ નહોતો; તે મારા સમગ્ર જીવનમાં એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત હતી. ગામની ખુલ્લી હવા, પોતાના લોકો અને નિર્દોષ બાળપણને પાછળ મૂકીને અજાણ્યા મહાનગરમાં પ્રવેશ કરવો એક નાની ઉંમરના બાળક માટે સરળ નહોતો. મુંબઈએ મને શરૂઆતથી જ જીવનની વાસ્તવિકતા બતાવી. અહીં કોઈ વ્યક્તિને તેની ઓળખથી નહીં, પરંતુ તેના પરિશ્રમથી સ્થાન મળતું હતું. જીવનની ગતિ ઝડપી હતી, સ્પર્ધા કઠિન હતી અને દરેક દિવસ નવી કસોટી લઈને આવતો હતો. એ જ સમયમાં મને સમજાયું કે જીવનમાં કોઈ શોર્ટકટ નથી. પરિશ્રમ, સમયનું મૂલ્ય અને જવાબદારી-આ ત્રણેય બાબતો મુંબઈએ મને ખૂબ નાની ઉંમરે શીખવી દીધી.

ગામની સાદગી અને મુંબઈની સંઘર્ષમય જીવનશૈલી વચ્ચેનો તફાવત ઘણો મોટો હતો. પરંતુ મારા માતા-પિતાએ બાળપણથી જ જે સંસ્કારો આપ્યા હતા, તે મારા માટે સૌથી મોટી મૂડી સાબિત થયા. તેઓએ શીખવેલું સત્ય, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ અને સ્વાભિમાન

દરેક મુશ્કેલીમાં મને મજબૂત બનાવતાં રહ્યા. આ સફરે મને સમજાવ્યું કે જન્મસ્થળ માણસને ઓળખ આપે છે, પરંતુ સંઘર્ષ માણસને ઘડે છે. જૂના સાંગાણાએ મને સંસ્કારો આપ્યા અને મુંબઈએ મને જીવન જીવવાની કળા શીખવી. આજે જ્યારે હું મારા જીવનની આખી યાત્રા તરફ નજર કરું છું, ત્યારે અનુભવું છું કે જો મને જૂના સાંગાણાનું નિર્દોષ બાળપણ ન મળ્યું હોત અને મુંબઈના સંઘર્ષોનો સામનો કરવાનો અવસર ન મળ્યો હોત, તો કદાચ હું આજનો નાથુ સોસા બની શક્યો ન હોત. આ બે સ્થળોએ મળીને મારા વ્યક્તિત્વનું ઘડતર કર્યું, એકણે મને માણસાઈ શીખવી અને બીજાએ મને સંઘર્ષમાં અડગ રહેવાની શક્તિ આપી.

"જૂના સાંગાણાએ મને મૂળ આપ્યાં, મુંબઈએ મને પાંખો આપી. મારા જીવનની ઉડાન આ બંનેની સંયુક્ત ભેટ છે."

પાંચમા ધોરણ પછી નાની ઉંમરે હીરા ઉદ્યોગમાં કામ કરવાની શરૂઆત જવાબદારીનો પ્રથમ સ્પર્શ

"કેટલાક બાળકો રમતાં રમતાં મોટા થાય છે, જ્યારે કેટલાક બાળકો જવાબદારીઓ નિભાવતાં નિભાવતાં મોટા થઈ જાય છે."

મારા જીવનમાં બાળપણ ખૂબ લાંબું ટક્યું નહીં. હું હજુ પાંચમા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હતો, ત્યારે જ જીવને મને એવી પરિસ્થિતિ સામે ઊભો કર્યો કે જ્યાં માત્ર વિદ્યાર્થી બનીને જીવવું શક્ય નહોતું. પરિવારની આર્થિક જવાબદારીઓ અને જીવનની જરૂરિયાતોએ મને નાની ઉંમરે જ પરિશ્રમનો માર્ગ અપનાવવા પ્રેર્યો. મારા પિતાશ્રી સાથે મુંબઈ જવાનો અવસર મળ્યો. તે મારા જીવનનો એક નિર્ણાયક વળાંક હતો. મુંબઈમાં પહેલીવાર મેં હીરા ઉદ્યોગને નજીકથી જોયો. વિશાળ કારખાનાં, સતત ચાલતું કામ અને પરિશ્રમથી જીવન ઘડતા હજારો કારીગરો-આ બધું મારા માટે એક નવી દુનિયા હતી. શરૂઆતમાં હું માત્ર નિરીક્ષક હતો, પરંતુ થોડા જ સમયમાં પરિસ્થિતિ એવી બની કે મને પણ કામમાં જોડાવું પડ્યું. મારી ઉંમર નાની હતી, અનુભવ નહોતો, પરંતુ મનમાં એક જ વિચાર હતો-પરિવારની જવાબદારીમાં શક્ય તેટલો ભાગ ભજવવો. જીવનના એ દિવસોમાં સવારે અભ્યાસની યાદો અને દિવસ દરમિયાન કામની જવાબદારીઓ-બંને સાથે જીવવાનું શીખ્યો. બાળપણના રમકડાંની જગ્યાએ હવે મારા હાથમાં પરિશ્રમનું સાધન હતું. મિત્રો સાથે રમવાનો સમય ઓછો થતો ગયો, પરંતુ જીવનને સમજવાનો સમય વધી ગયો. હીરાનું કામ માત્ર રોજગાર નહોતું; તે ધીરજ, એકાગ્રતા અને શિસ્તની કસોટી હતી. એક નાની ભૂલ પણ મોટું નુકસાન કરી શકે. તેથી ખૂબ જ સાવધાની, ધ્યાન અને જવાબદારી સાથે કામ કરવું પડતું. આ કામે મને શીખવ્યું કે જીવનમાં નાનામાં નાનું કાર્ય પણ સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને પ્રામાણિકતાથી કરવું જોઈએ.

તે સમય દરમિયાન મેં એક મહત્વની વાત અનુભવી-પરિશ્રમ કરનાર દરેક વ્યક્તિ પ્રત્યે મનમાં સ્વાભાવિક સન્માન જન્મ્યું. કોઈપણ કામ નાનું નથી અને કોઈપણ શ્રમિક સામાન્ય નથી. દરેક વ્યક્તિ પોતાના પરિવારના સપનાઓને સાકાર કરવા માટે પરિશ્રમ કરે છે. આ સમજણ મારા સમગ્ર જીવનમાં મારી સાથે રહી. આ સંઘર્ષ વચ્ચે પણ મારા માતા-પિતાએ મને એક વાત ક્યારેય ભૂલવા દીધી નહીં-પરિશ્રમ કરવો, પરંતુ શિક્ષણ છોડવું નહીં. કદાચ એ જ કારણ છે કે જીવનના દરેક તબક્કે મેં જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો. પછી ભલે તે પુસ્તકો દ્વારા હોય, લોકોના અનુભવો દ્વારા હોય કે સંશોધન દ્વારા. નાની ઉંમરે હીરા ઉદ્યોગમાં કરેલો પરિશ્રમ મારા માટે માત્ર રોજગારની શરૂઆત નહોતી; તે મારા વ્યક્તિત્વના ઘડતરની શરૂઆત હતી. ત્યાં મેં પૈસા કમાવતાં પહેલાં જીવન કમાવવાનું શીખ્યું. તે સંઘર્ષે મને જવાબદાર બનાવ્યો, પરિશ્રમી બનાવ્યો અને સૌથી અગત્યનું-દરેક શ્રમિકના પરિશ્રમનું મૂલ્ય સમજાવ્યું. આજે હું જે કંઈ સમાજ માટે કરી શક્યો છું, તેમાં તે દિવસોની મહેનત, શિસ્ત અને જીવનના કડવા-મીઠા અનુભવોનો મોટો ફાળો છે.

"પાંચમા ધોરણનો વિદ્યાર્થી જ્યારે જીવનની શાળામાં પ્રવેશ્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે પરિશ્રમ જ માણસનો સૌથી વિશ્વાસુ મિત્ર છે."

"હીરાને ઘસવાથી જેમ તેની ચમક બહાર આવે છે, તેમ સંઘર્ષે મારા વ્યક્તિત્વને ઘસીને જીવનની સાચી ચમક આપી."

અભ્યાસ અને રોજગાર વચ્ચેનું સંતુલન જવાબદારીઓ વચ્ચે જ્ઞાનની જ્યોત પ્રગટ રાખવાની સફર

"પરિસ્થિતિઓએ મારા હાથમાં કામ આપ્યું, પરંતુ મારા મનમાંથી શિક્ષણનું સ્વપ્ન ક્યારેય છીનવી શકી નહીં."

જીવનમાં કેટલીક પરિસ્થિતિઓ એવી આવે છે, જ્યારે માણસને પોતાની ઉંમર કરતાં ઘણી મોટી જવાબદારીઓ વહન કરવી પડે છે. મારા જીવનમાં પણ એવો જ સમય આવ્યો, જ્યારે એક તરફ અભ્યાસ હતો અને બીજી તરફ પરિવારની આર્થિક જવાબદારીઓ નિભાવવા માટે રોજગારનું જીવન હતું. પાંચમા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મુંબઈમાં હીરા ઉદ્યોગમાં કામ કરવાની શરૂઆત કરી. બાળપણના રમકડાં અને શાળાના દિવસોની જગ્યાએ હવે પરિશ્રમ અને જવાબદારીઓએ સ્થાન લીધું હતું. છતાં મારા મનમાં એક જ તરસ સતત જીવંત હતી, આગળ ભણવાની. હું માનતો હતો કે પરિશ્રમ માણસને જીવન જીવવાની શક્તિ આપે છે, પરંતુ શિક્ષણ તેને જીવનને સમજવાની દિશા આપે છે. તેથી કામ કરતો હતો, છતાં મન હંમેશાં પુસ્તકો અને અભ્યાસ તરફ ખેંચાતું હતું.

એક નિર્ણય, જેણે મારા જીવનની દિશા બદલી

મુંબઈમાં મારા મોટા ભાઈ શ્રી કરસનભાઇ સોસા સાથે હીરાના કારખાનામાં હું લગભગ એક વર્ષથી વધુ સમય સુધી સંપૂર્ણ જવાબદારી સાથે કામ કરતો રહ્યો. બહારથી જોનારને લાગતું કે હું કામમાં સંપૂર્ણ રીતે રમી ગયો છું, પરંતુ મારા અંતરમાં એક અધૂરું સ્વપ્ન સતત ધબકતું હતું. હું આગળ ભણવા માંગતો હતો. મારા મનની આ વ્યથા મેં કોઈને ક્યારેય કહી નહોતી. કદાચ મને લાગતું હતું કે પરિવારની પરિસ્થિતિ સામે મારી ઇચ્છા વ્યક્ત કરવી યોગ્ય નહીં હોય. તેથી મેં મારી લાગણીઓને મૌનમાં જ રાખી દીધી. તે દરમિયાન એક દિવસ મારા પિતાશ્રી મુંબઈ આવ્યા. થોડા દિવસો તેઓ અમારી સાથે રહ્યા. તેમના સ્નેહભર્યા સાથમાં મને ફરીથી ઘરનો અહેસાસ થયો. જ્યારે તેઓ ગામ પરત જવાના હતા, ત્યારે મેં નક્કી કર્યું કે હું તેમને રેલવે સ્ટેશન સુધી મૂકવા જઈશ. મારા માટે તે માત્ર વિદાયનો પ્રસંગ નહોતો; તે મારા પિતાની સાથે થોડો વધુ સમય પસાર કરવાની નિઃશબ્દ ઇચ્છા હતી.

હું તૈયાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે મારા મોટા ભાઈએ પૂછ્યું:

“તું કારખાને કેમ નથી ગયો?”

મેં શાંતિથી જવાબ આપ્યો:

“હું પહેલા પિતાજીને સ્ટેશન સુધી મૂકી આવું, પછી સીધો કારખાને જઈશ.”

આ સમગ્ર વાતચીત મારા પિતાશ્રી શાંતિથી સાંભળી રહ્યા હતા. તેઓ મારા શબ્દો કરતાં મારા હૃદયનો અવાજ વધુ સારી રીતે સમજી ગયા હતા. થોડી ક્ષણો મૌન રહ્યા પછી તેમણે અત્યંત દૃઢ અવાજમાં કહ્યું:

“હું નાથુને હવે મારી સાથે દેશમાં લઈ જઈશ. એની આગળ ભણવાની ખૂબ ઇચ્છા છે. દીકરાનું ભવિષ્ય માત્ર કારખાનામાં પૂરતું ન હોવું જોઈએ.”

આ શબ્દો સાંભળીને હું ભાવવિભોર થઈ ગયો. આંખોમાંથી આંસુ આપોઆપ વહેવા લાગ્યા. મેં ક્યારેય પિતાશ્રીને મારી અધૂરી ઇચ્છા કહી નહોતી, છતાં એક પિતાએ પોતાના દીકરાના હૃદયની વાત શબ્દો વગર સમજી લીધી હતી. તે દિવસે મને સમજાયું કે માતા-પિતાનો પ્રેમ માત્ર સંતાનને ઉછેરવામાં નથી; સાચો પ્રેમ તો તેના મનના અધૂરા સ્વપ્નોને ઓળખીને તેને પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ મોકળો કરવામાં છે.

પિતાશ્રી મને પોતાના સાથે ગામ લઈ આવ્યા. ફરીથી અભ્યાસ શરૂ કરવાનો માર્ગ ખુલ્યો.

આજે હું દૃઢતાથી કહી શકું છું કે જો તે દિવસે મારા પિતાશ્રીએ આ નિર્ણય ન લીધો હોત, તો કદાચ મારા જીવનનો સમગ્ર માર્ગ બદલાઈ ગયો હોત. કદાચ હું માત્ર હીરા

ઉદ્યોગનો એક સામાન્ય કારીગર બની રહેત. પરંતુ મારા પિતાના એ એક નિર્ણયે મને શિક્ષણ તરફ પાછો વાળ્યો, અને એ જ શિક્ષણે આગળ જઈને મને સમાજસેવા, સંશોધન, સાહિત્ય અને જાહેર જીવનની દિશામાં આગળ વધાર્યો.

વર્ષ ૧૯૭૮માં, જ્યારે આઠમા ધોરણમાં પ્રવેશ મેળવવાનો સમય આવ્યો, ત્યારે તે સમયની પ્રતિષ્ઠિત સનાતન ધર્મ વિવિધલક્ષી હાઈસ્કૂલમાં પ્રવેશ માટે લેવાતી પરીક્ષામાં મેં ભાગ લીધો અને સફળતાપૂર્વક આઠમા ધોરણમાં પ્રવેશ મેળવ્યો. આ સફળતા માત્ર પ્રવેશ મેળવવાની નહોતી; તેણે મને વિશ્વાસ અપાવ્યો કે સંઘર્ષ વચ્ચે જીવતો વિદ્યાર્થી પણ પોતાની મહેનત અને પ્રતિભાના બળે આગળ વધી શકે છે. ત્યારથી મેં જીવનમાં એક વાત નક્કી કરી, રોજગાર જીવનની જરૂરિયાત છે, પરંતુ શિક્ષણ જીવનની દિશા છે. સમય જતાં મને સમજાયું કે શિક્ષણ માત્ર શાળાના વર્ગખંડોમાં પૂરતું નથી. દરેક વ્યક્તિ, દરેક અનુભવ અને દરેક સંઘર્ષ પણ જીવનનો એક પાઠ છે. તેથી મેં જીવનભર શીખવાની પ્રક્રિયા ક્યારેય અટકવા દીધી નહીં. અભ્યાસ અને રોજગાર વચ્ચેનું સંતુલન જ મારા વ્યક્તિત્વની સૌથી મોટી શક્તિ બન્યું.

"મારા પિતાએ મને માત્ર ગામ પાછો લાવ્યો નહોતો; તેમણે મને મારા સપનાઓ તરફ પાછો મોકલ્યો હતો."

"રોજગારે મને જવાબદાર બનાવ્યો, પરંતુ શિક્ષણે મને વિચારશીલ બનાવ્યો. આ બંનેના સંતુલને જ મારા વ્યક્તિત્વનું સાચું ઘડતર કર્યું."

"જીવનમાં કેટલાક નિર્ણયો માત્ર એક ક્ષણના હોય છે, પરંતુ તેમની અસર આખા જીવન પર પડે છે. મારા પિતાનો એ નિર્ણય મારા સમગ્ર જીવનનો પાયો બની ગયો."

સુરતમાં નવા જીવનની શરૂઆત સંઘર્ષમાંથી સર્જન તરફની સફર

"કેટલાક શહેરો આપણને આશરો આપે છે, જ્યારે કેટલાક શહેરો આપણું ભવિષ્ય ઘડે છે. મારા જીવનમાં સુરત એવું જ એક શહેર બન્યું."

ગામનું નિર્દોષ બાળપણ, મુંબઈનો કઠોર સંઘર્ષ અને ફરીથી શિક્ષણ તરફ વળવાની તક-આ ત્રણેય તબક્કાએ મારા વ્યક્તિત્વને ધીમે ધીમે ઘડ્યું. પરંતુ જીવનની સફર હજુ અધૂરી હતી. હવે સમય હતો પોતાના પગ પર ઊભા રહેવાનો, પોતાના સપનાઓને સાકાર કરવાનો અને પરિવારની જવાબદારીઓને નવી દિશા આપવાનો.

૧૬ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૭ના રોજ મારા લગ્ન થયા. જીવનનો આ સૌથી આનંદમય પ્રસંગ હતો. દરેક યુવાનની જેમ મેં પણ નવા જીવન વિશે અનેક સપનાઓ જોયાં હતાં. પરંતુ મને સારી રીતે ખબર હતી કે માત્ર સપનાઓ જોવાથી જીવન બદલાતું નથી; તેને સાકાર કરવા માટે પરિશ્રમનો માર્ગ અપનાવવો જ પડે. લગ્ન પછી થોડા જ સમયમાં મેં જીવનનો એક મોટો નિર્ણય લીધો. હું ભાવનગરથી સુરત તરફ નીકળ્યો. આજે પણ એ દિવસ સ્પષ્ટ

યાદ છે. મારા ખિસ્સામાં માત્ર રૂ. ૨૧૮ હતા. એટલી જ મારી મૂડી હતી-ન કોઈ સંપત્તિ, ન કોઈ બચત અને ન કોઈ વિશેષ વ્યવસ્થા. પરંતુ એક એવી સંપત્તિ મારી પાસે હતી, જેની કિંમત કોઈ રૂપિયા કરતાં ઘણી મોટી હતી-મારા માતા-પિતાના સંસ્કારો, મહેનત કરવાની તૈયારી અને ઈશ્વર પરનો અડગ વિશ્વાસ. મારા માટે સુરત માત્ર નવું શહેર નહોતું; તે મારા જીવનની નવી પરીક્ષાનું કેન્દ્ર હતું. હું જાણતો હતો કે અહીં દરેક સફળતાની પાછળ અસંખ્ય નિષ્ફળતાઓ અને સંઘર્ષ છુપાયેલા હોય છે. છતાં મનમાં એક જ નિશ્ચય હતો-મહેનતથી જીવન ઘડવું છે.

૧૧ જુલાઈ, ૧૯૮૭ના રોજ મારા કાકાશ્રી શ્રી મનુભાઈ સોસા સાથે મળીને અમે હીરાની ફેક્ટરી શરૂ કરી. એ દિવસ મારા જીવનના સૌથી મહત્વપૂર્ણ દિવસોમાંનો એક હતો. નાનકડા પાયે શરૂ થયેલો આ વ્યવસાય માત્ર રોજગારનું સાધન નહોતો; તે આત્મવિશ્વાસ, સ્વાવલંબન અને ભવિષ્યના સપનાઓનો પાયો હતો. વ્યવસાય શરૂ થયો, પરંતુ જીવનની વાસ્તવિકતા હજુ પણ કઠિન હતી. આર્થિક પરિસ્થિતિ એવી નહોતી કે અલગ મકાન ભાડે લઈ શકાય. તેથી અમે સુરતમાં એક દસ બાય દસ ફૂટની નાનકડી રૂમમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું. આ રૂમ કોઈ રહેણાંક મકાનમાં નહોતી; તે એક કરિયાણાની દુકાનનો નાનો ઓરડો હતો. દિવસ દરમિયાન એ જ જગ્યા પર ગ્રાહકોની અવરજવર રહેતી. વેપાર ચાલતો. સાંજ પડતાં દુકાન બંધ થતી અને પછી એ જ ઓરડો અમારા માટે ઘર બની જતો. જમીન પર ગોળના ગોણાં, મરચાંની ભૂકી, ધાણા-જીરું, મસાલા અને કરિયાણાની સુગંધ વચ્ચે અમે અમારા જીવનની નવી શરૂઆત કરી. એ રૂમમાં કોઈ વૈભવ નહોતું, પરંતુ અપરંપાર વિશ્વાસ હતો. કોઈ આડંબર નહોતો, પરંતુ પરસ્પર પ્રેમ અને આવતીકાલને વધુ સુંદર બનાવવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી. મારી જીવનસંગિની માટે આ પરિસ્થિતિ સરળ નહોતી. લગ્નના થોડા જ દિવસોમાં એક નાનકડા ઓરડામાં જીવન શરૂ કરવું, મર્યાદિત સાધનો સાથે ઘર સંભાળવું અને દરેક મુશ્કેલીમાં હસતાં હસતાં મારી સાથે ઊભાં રહેવું-આ સહેલું કાર્ય નહોતું. પરંતુ તેમણે ક્યારેય ફરિયાદ કરી નહીં. તેમના સહકાર, ધૈર્ય અને વિશ્વાસે મને જીવનની દરેક મુશ્કેલી સામે મજબૂતીથી ઊભા રહેવાની શક્તિ આપી.

અમે આ નાનકડા ઓરડામાં લગભગ છ મહિના રહ્યા. એ છ મહિના આજે પણ મારી યાદોમાં અમૂલ્ય ધન સમાન છે. કારણ કે ત્યાં અમે માત્ર જીવન પસાર નહોતું કર્યું; અમે ભવિષ્યનું સ્વપ્ન ઘડ્યું હતું. દરેક દિવસ સંઘર્ષથી ભરેલો હતો, પરંતુ દરેક રાત્રે અમે વિશ્વાસ સાથે સૂતા કે આવતીકાલ આજ કરતાં વધુ સારી હશે. આ દિવસોએ મને શીખવ્યું કે ઘરનું વૈભવ દિવાલોથી નથી માપાતું; ઘરનું સાચું વૈભવ ત્યાં રહેતા લોકોના પ્રેમ, વિશ્વાસ અને સંતોષથી માપાય છે. દસ બાય દસની તે રૂમમાં રહેતાં અમે ક્યારેય પોતાને ગરીબ માન્યા નહોતા. કારણ કે અમારા સપનાઓ કરોડો રૂપિયાથી પણ મોટા હતા. સમય ધીમે ધીમે બદલાતો ગયો. હીરાના વ્યવસાયમાં અનુભવ વધતો ગયો. લોકોનો વિશ્વાસ મળવા લાગ્યો.

સુરત ધીમે ધીમે માત્ર રોજગારનું શહેર ન રહ્યું; તે મારી કર્મભૂમિ બની ગયું. અહીંથી જ મારા જીવનમાં વ્યવસાય, સમાજસેવા, સંશોધન, સાહિત્ય અને જાહેર જીવનની નવી દિશાઓ ખુલતી ગઈ.

મારી સૌથી મોટી મૂડી તે ₹૨૧૮ નહોતા; મારી સાચી મૂડી તો મારા માતા-પિતાએ આપેલા સંસ્કારો, જીવનસંગિનીનો અડગ સાથ, પરિવારનો વિશ્વાસ અને પરિશ્રમમાં રહેલી શ્રદ્ધા હતી. એ જ મૂડીના બળે હું જીવનની દરેક કસોટી પાર કરી શક્યો.

આજે પણ કોઈ યુવાન મને પૂછે કે સફળતા ક્યાંથી શરૂ થાય છે, તો હું કહું **"સફળતા કરોડોની મૂડીથી નહીં, પરંતુ સારા સંસ્કારો, નિષ્ઠાવાન પરિશ્રમ અને મોટા સપનાઓથી શરૂ થાય છે."**

મારા માટે સુરત માત્ર એક શહેર નથી; તે મારા જીવનની કર્મભૂમિ, મારા સંઘર્ષની સાક્ષી અને મારા સપનાઓને સાકાર કરનાર પવિત્ર ધરતી છે.

"ભાવનગરથી સુરત આવતી વખતે મારા ખિસ્સામાં માત્ર રૂ. ૨૧૮ હતા, પરંતુ હૃદયમાં અનંત વિશ્વાસ હતો. આજે સમજાય છે કે માણસને આગળ વધારતી સૌથી મોટી મૂડી પૈસા નહીં, પરંતુ સંસ્કાર, પરિશ્રમ અને આત્મવિશ્વાસ છે."

"દસ બાય દસની તે નાનકડી રૂમમાં જગ્યા ઓછી હતી, પરંતુ અમારા સપનાઓને કોઈ સીમા નહોતી."

"જૂના સાંગાણાએ મને સંસ્કારો આપ્યા, મુંબઈએ સંઘર્ષ શીખવ્યો અને સુરતે મને જીવનનું સર્જન કરવાનું શીખવ્યું."

હીરા ઉદ્યોગની સફર હીરાને ઘસતાં ઘસતાં જીવન પણ ઘડાતું ગયું

"હીરાની સાચી ચમક ઘસવાથી બહાર આવે છે; માણસની સાચી ચમક સંઘર્ષમાંથી બહાર આવે છે."

મારા જીવનની સૌથી લાંબી, સંઘર્ષમય અને સૌથી વધુ શીખ આપનારી સફર જો કોઈ રહી હોય, તો તે હીરા ઉદ્યોગની સફર હતી. આ સફર માત્ર રોજગાર કે વ્યવસાયની નહોતી; તે જીવનને સમજવાની, માણસોને ઓળખવાની, વિશ્વાસનું મૂલ્ય જાણવાની અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં પણ હિંમત જાળવી રાખવાની સફર હતી. મારો હીરા ઉદ્યોગ સાથેનો પરિચય ખૂબ નાની ઉંમરે થયો. પાંચમા ધોરણ પછી મુંબઈમાં મારા મોટા ભાઈના હીરાના કારખાનામાં કામ કરવાની શરૂઆત કરી ત્યારે હું હજુ બાળક હતો. જે ઉંમરે બાળકો શાળાએ જતા, રમતા અને બાળપણનો આનંદ માણતા હોય છે, તે ઉંમરે મારા હાથમાં હીરા ઘસવાનું સાધન અને મન પર જવાબદારી આવી ગઈ હતી. મારી પાસે અનુભવ નહોતો, પરંતુ શીખવાની જિજ્ઞાસા, કામ પ્રત્યેની એકાગ્રતા અને મહેનત કરવાની તૈયારી હતી.

હીરાના કામમાં ધીરજ, ચોકસાઈ અને સંપૂર્ણ ધ્યાન જરૂરી હોય છે. નાની ભૂલ પણ મોટું નુકસાન કરી શકે. તેથી હીરા ઉદ્યોગે મને ખૂબ વહેલી ઉંમરે શિસ્ત, સમયપાલન, જવાબદારી અને એકાગ્રતાના પાઠ શીખવ્યા. હીરાના એક નાનકડા, સામાન્ય દેખાતા પથ્થરને ચમકદાર રત્ન બનાવવા માટે તેને અનેક પ્રક્રિયાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. તેને કાપવું પડે, ઘસવું પડે અને સતત કાળજીપૂર્વક આકાર આપવો પડે. આ બધું જોતાં જોતાં મને લાગવા લાગ્યું કે માનવીનું જીવન પણ હીરા જેવું જ છે. સંઘર્ષ, પરિશ્રમ, નિષ્ફળતા અને અનુભવની ઘસાઈ પછી જ માણસના વ્યક્તિત્વની સાચી ચમક બહાર આવે છે.

મુંબઈમાં મેળવેલા અનુભવો આગળના જીવનમાં મારી મોટી મૂડી બન્યા. સમય જતાં જીવન મને સુરત લઈ આવ્યું. ૧૧ જુલાઈ, ૧૯૮૭ના રોજ મારા કાકાશ્રી શ્રી મનુભાઈ સોસા સાથે મળીને મેં હીરાની ફેક્ટરી શરૂ કરી. એ દિવસ મારા જીવનમાં સ્વાવલંબન અને ઉદ્યોગસાહસિકતાના નવા અધ્યાયની શરૂઆત હતી. શરૂઆત ખૂબ નાની હતી. મૂડી મર્યાદિત હતી, સાધનો ઓછાં હતાં અને સામે અસંખ્ય પડકારો હતા. છતાં મનમાં સફળ થવાનો વિશ્વાસ અને કામ પ્રત્યેની નિષ્ઠા અડગ હતી. દરેક સવારે નવી આશા સાથે દિવસ શરૂ થતો અને દરેક સાંજે આવતીકાલની ચિંતા મનમાં રહેતી.

ક્યારે પૂરતું કામ મળશે? વેપારી પાસેથી ચુકવણી સમયસર આવશે કે નહીં? કારીગરોને નિયમિત કામ અને મહેનતાણું આપી શકીશું કે નહીં? બજારમાં આવતા ફેરફારો સામે ફેક્ટરીને કેવી રીતે ટકાવી રાખવી? આવા અનેક પ્રશ્નો રોજિંદા જીવનનો ભાગ હતા. તેમ છતાં મેં એક વાતને મજબૂતીથી પકડી રાખી હતી-

"પ્રામાણિકતા અને નિષ્ઠાથી કરેલો પરિશ્રમ ક્યારેય વ્યર્થ જતો નથી."

હીરા ઉદ્યોગે મને શીખવ્યું કે ધંધામાં પૈસા કરતાં પણ મોટી મૂડી વિશ્વાસ છે. હીરાનો વ્યવસાય મોટા ભાગે વિશ્વાસના આધાર પર ચાલે છે. માલ સોંપવો, કામ કરાવવું, ચુકવણી કરવી અને સંબંધો જાળવવા-દરેક તબક્કે વિશ્વાસની કસોટી થતી રહે છે. પૈસા ગુમાવ્યા પછી ફરી મેળવી શકાય, પરંતુ એક વખત ગુમાવેલો વિશ્વાસ પાછો મેળવવો ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે. મને મારા પિતાશ્રીના સંસ્કારો સતત માર્ગદર્શન આપતા. તેમના જીવનમાંથી મેં શીખ્યું હતું કે વ્યવસાયમાં માત્ર પૈસા કમાવા પૂરતું નથી; માણસો અને સંબંધો કમાવા પણ એટલાં જ જરૂરી છે. આ વિચારસરણી મારા સમગ્ર વ્યવસાયિક જીવનનો આધાર બની. વર્ષ ૧૯૮૭થી ૧૯૯૦ દરમિયાન સતત મહેનતથી વ્યવસાય ધીમે ધીમે આગળ વધવા લાગ્યો. કારખાનામાં કામ મળતું હતું, કારીગરો જોડાતા હતા અને ભવિષ્ય પ્રત્યેનો વિશ્વાસ મજબૂત બનતો હતો. શરૂઆતના અભાવ અને અનિશ્ચિતતા વચ્ચે પણ એવું લાગવા લાગ્યું હતું કે વર્ષોની મહેનત હવે કોઈ સ્થિર દિશા તરફ આગળ વધી રહી છે.

પરંતુ જીવન હંમેશાં માણસની યોજના પ્રમાણે આગળ વધતું નથી.

ખાડી યુદ્ધ અને જીવનની સૌથી મોટી વ્યવસાયિક કસોટી

"ક્યારેક માણસ હારતો નથી; સમય માત્ર તેની હિંમતની કસોટી લે છે."

ઈ.સ. ૧૯૯૦માં ઇરાકે કુવૈત પર આક્રમણ કર્યું, જેના પરિણામે ખાડી પ્રદેશમાં યુદ્ધ અને ગંભીર આર્થિક અસ્થિરતા સર્જાઈ. આ સંઘર્ષની અસર માત્ર સંબંધિત દેશો સુધી મર્યાદિત રહી નહીં; આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર, નાણાકીય બજારો અને અનેક ઉદ્યોગો પણ તેના પ્રભાવથી હચમચી ઊઠ્યા. હીરાનો ઉદ્યોગ વૈશ્વિક માંગ અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલો હોવાથી તેની ઉપર પણ મંદીની ગંભીર અસર પડી. બજારમાં ખરીદી ઘટી, વેપારીઓના ઓર્ડર ઓછા થયા, ચુકવણીઓ અટવાઈ અને હીરાની સમગ્ર વ્યવસાયિક શ્રેણીમાં અનિશ્ચિતતા વધી ગઈ. પ્રારંભમાં અમને આશા હતી કે આ મંદી થોડા સમય પછી દૂર થઈ જશે. અમે શક્ય તેટલી ધીરજ રાખી. ખર્ચ ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, કામ ચાલુ રાખવાના માર્ગ શોધ્યા અને કારીગરોને પણ શક્ય તેટલો સહકાર આપ્યો. પરંતુ પરિસ્થિતિ સતત વિકટ બનતી ગઈ. જે કારખાનામાં પહેલાં હીરા ઘસવાના સાધનોનો અવાજ ગુંજતો હતો, ત્યાં ધીમે ધીમે નિરવતા છવાતી ગઈ. કામ ઘટતું ગયું, આવક ઓછી થતી ગઈ અને ખર્ચ તથા જવાબદારીઓનું ભારણ વધતું ગયું. લગભગ ૧૯૯૨ની આસપાસ પરિસ્થિતિ એવી બની કે ફેક્ટરીને ચાલુ રાખવી શક્ય રહી નહીં. અનેક પ્રયાસો અને લાંબી આંતરિક મથામણ પછી ભારે હૃદયે મને ફેક્ટરી બંધ કરવાનો નિર્ણય લેવો પડ્યો. આ માત્ર કારખાનાના દરવાજા બંધ કરવાનો નિર્ણય નહોતો. તે જાણે મારા પાંચ વર્ષના પરિશ્રમ, આશા અને સપનાઓ પર પડદો પાડવાનો પ્રસંગ હતો. ૧૯૮૭થી ૧૯૯૨ સુધી દિવસ-રાત કરેલી મહેનત મને એક ક્ષણે આર્થિક રીતે શૂન્ય થઈ ગઈ હોય તેમ લાગ્યું. જે કંઈ ધીમે ધીમે ઊભું કર્યું હતું, તે મારી આંખો સામે તૂટી રહ્યું હતું. વ્યવસાય સાથે માત્ર પૈસા જ જોડાયેલા નહોતા; તેમાં પરિવારની આશાઓ, જીવનસંગિનીનો સાથ, કારીગરોની જવાબદારી અને મારા ભવિષ્યનાં અનેક સપનાઓ જોડાયેલા હતાં.

ફેક્ટરી બંધ કર્યા પછી ઘણી રાતો ઊંઘ વિના પસાર થઈ. મનમાં સતત એક જ પ્રશ્ન ઊભો થતો-

"હવે આગળ શું?"

મારી સામે પરિવારની જવાબદારીઓ હતી. જીવનસંગિનીનો અડગ વિશ્વાસ હતો. સંતાનો અને પરિવારના ભવિષ્યનો વિચાર હતો. સૌથી મોટો પ્રશ્ન એ હતો કે પાંચ વર્ષનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ ગયા પછી ફરીથી ક્યાંથી શરૂઆત કરવી? તે કપરા સમયમાં મારા માતા-પિતાના સંસ્કારો અને સોસા પરિવારના પૂર્વજોની સંઘર્ષશીલ પરંપરા મારી આંતરિક શક્તિ બન્યાં. અમારા પૂર્વજોએ પણ જીવનમાં અનેક પરિવર્તનો, સ્થળાંતરો, આર્થિક પડકારો અને

કપરા સમયનો સામનો કર્યો હતો, પરંતુ માણસાઈ, પરિશ્રમ અને સ્વાભિમાન છોડ્યા નહોતા. એ જ વારસાએ મને પણ તૂટી પડતાં રોક્યો.

મારા અંતરમાં એક અવાજ સતત કહેતો હતો,

"ધંધો બંધ થઈ શકે છે, પરંતુ મહેનત કરનાર માણસ ક્યારેય બંધ થઈ શકતો નથી."

આ વિચારથી મેં મારી જાતને સંભાળી. મેં સમજ્યું કે વ્યવસાયનું બંધ થવું જીવનની સમાપ્તિ નથી. હાર ત્યારે જ થાય, જ્યારે માણસ ફરી ઊભા થવાની ઇચ્છા ગુમાવી દે. ફેક્ટરી બંધ થઈ હતી, પરંતુ મારા સપનાઓ બંધ થયા નહોતા. મૂડી ખૂટી હતી, પરંતુ હિંમત ખૂટી નહોતી. એક માર્ગ અટક્યો હતો, પરંતુ જીવનના બીજા માર્ગો હજુ ખુલવાના બાકી હતા. તે સમયની નિષ્ફળતાએ મને શીખવ્યું કે બજાર, પરિસ્થિતિ અને વૈશ્વિક ઘટનાઓ પર માણસનું સંપૂર્ણ નિયંત્રણ હોતું નથી. આપણા હાથમાં માત્ર આપણી મહેનત, પ્રામાણિકતા, ધીરજ અને ફરીથી શરૂઆત કરવાની તૈયારી હોય છે.

આર્થિક રીતે કદાચ ૧૯૮૭થી ૧૯૯૨ સુધીની મહેનત શૂન્ય થઈ ગઈ હતી, પરંતુ જીવનની દૃષ્ટિએ એ પાંચ વર્ષ ક્યારેય વ્યર્થ ગયા નહોતા. એ સમયગાળાએ મને વ્યવસાયનું જ્ઞાન આપ્યું, માણસોની ઓળખ આપી, જોખમ સમજાવ્યું, સંબંધોની કસોટી બતાવી અને નિષ્ફળતા સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ આપી.

એ પાંચ વર્ષ મારા માટે કોઈ વ્યવસાયિક તાલીમસંસ્થા કરતાં પણ મોટી જીવનશાળા હતાં. મને સમજાયું કે સફળતા માણસને આનંદ અને આત્મવિશ્વાસ આપે છે, પરંતુ નિષ્ફળતા તેની આંતરિક શક્તિ, સહનશીલતા અને સાચા સ્વભાવને બહાર લાવે છે. તેજીના દિવસોમાં સૌ સાથ આપે છે, પરંતુ મંદીના સમયમાં માણસને પોતાના સંસ્કારો, પરિવાર અને મનોબળનો સાચો પરિચય મળે છે. હીરા ઉદ્યોગની આ સફરે મને માત્ર વેપાર કરવાનું શીખવ્યું નહીં; તેણે માણસાઈ, શ્રમિકોના પરિશ્રમનું મૂલ્ય અને રોજગાર સાથે જોડાયેલી સામાજિક જવાબદારી પણ સમજાવી. ફેક્ટરીમાં કામ કરતા દરેક કારીગરની પાછળ એક પરિવાર હતો. તેમના સુખ-દુઃખ અને ભવિષ્યની ચિંતા મને વ્યવસાયને માત્ર નફાની દૃષ્ટિથી જોવાથી રોકતી હતી.

કદાચ આ જ અનુભવો આગળ ચાલીને મને સમાજસેવા, સહકાર, રોજગારસર્જન અને સામાજિક જવાબદારી તરફ લઈ ગયા. વ્યવસાયમાં મળેલા ઉતાર-ચઢાવે મને સમજાવ્યું કે પોતાની પ્રગતિ સાથે બીજાના વિકાસ વિશે વિચારવું પણ જીવનની મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી છે. મને ફેક્ટરી બંધ થવાનો દુઃખદ પ્રસંગ તો યાદ આવે છે, પરંતુ તેની સાથે એક ઊંડો સંતોષ પણ થાય છે. કારણ કે એ સંઘર્ષે મને તોડી નાખ્યો નહોતો; તેણે મને વધુ મજબૂત બનાવ્યો હતો. હીરા ઉદ્યોગમાંથી કદાચ હું તે સમયે અપેક્ષિત આર્થિક સફળતા મેળવી શક્યો નહોતો, પરંતુ ત્યાંથી મળેલું જ્ઞાન,

શિસ્ત, ધીરજ, વિશ્વાસ અને સંઘર્ષશક્તિ મારી આખી જિંદગીની અમૂલ્ય સંપત્તિ બની.

"૧૯૮૭થી ૧૯૯૨ સુધીની મારી મહેનત વ્યવસાયમાં ભલે શૂન્ય બની હોય, પરંતુ જીવનમાં એ જ મહેનત મારી સૌથી મોટી મૂડી બની."

"ફેક્ટરીના દરવાજા બંધ થયા હતા, પરંતુ મારા જીવનના નવા દરવાજા હજુ ખુલવાના બાકી હતા."

"સમયે મારી પાસેથી વ્યવસાય છીનવી લીધો, પરંતુ ફરી ઊભા થવાની શક્તિ છીનવી શક્યો નહીં."

"હીરાને ઘસતાં ઘસતાં હું પોતે પણ ઘડાતો ગયો; અને જ્યારે વ્યવસાય તૂટી પડ્યો, ત્યારે મારા સંસ્કારોએ મને તૂટતાં બચાવ્યો."

"મારા હાથ હીરાને ચમકાવતા હતા, પરંતુ સંઘર્ષ મારા વ્યક્તિત્વને ચમકાવતો હતો."

મહેનતથી સફળતા સુધી: શૂન્યથી ફરી ઊભા થવાની જીવનયાત્રા

"જીવનમાં એક વ્યવસાય બંધ થઈ જાય તો માર્ગ બંધ થતો નથી; મહેનતુ માણસ માટે નવી દિશાઓ જન્મતી રહે છે."

હીરા ઉદ્યોગમાં વર્ષો સુધી કરેલી મહેનત અને ત્યારબાદ આવેલી મંદીના કારણે ફેક્ટરી બંધ કરવાની ફરજ પડી, તે મારા જીવનનો અત્યંત કઠિન સમય હતો. ઈ.સ. ૧૯૮૭થી ૧૯૯૨ સુધીની મહેનત જાણે એક ઝાટકે શૂન્ય થઈ ગઈ હતી. વ્યવસાય બંધ થયો, આવકનો મુખ્ય આધાર તૂટી ગયો અને પરિવારની જવાબદારીઓ સામે હું ફરી એક વખત જીવનના માર્ગચોરાહે ઊભો હતો. પરંતુ અમારા પરિવારના સંસ્કારોએ મને શીખવ્યું હતું કે પરિસ્થિતિ સામે હાર સ્વીકારવી નહીં. સોસા પરિવારના પૂર્વજોએ પણ બદલાતા સમય, સ્થળાંતર અને આર્થિક સંઘર્ષો વચ્ચે મહેનત, વિશ્વાસ અને માણસાઈના બળે પોતાનું જીવન ઘડ્યું હતું. એ જ વારસો મારી અંદર જીવંત હતો.

ફેક્ટરી બંધ થઈ હતી, પરંતુ કામ કરવાની મારી ઇચ્છા બંધ થઈ નહોતી. મૂડી ઓછી હતી, પરંતુ આત્મવિશ્વાસ હજુ જીવંત હતો. એક માર્ગ પૂરો થયો હતો, પરંતુ જીવન મને બીજા અનેક માર્ગો તરફ લઈ જવા તૈયાર હતું.

હીરા બજારમાં નવી શરૂઆત

ફેક્ટરી બંધ થયા પછી હું હીરા ઉદ્યોગથી સંપૂર્ણપણે દૂર થયો નહોતો. વર્ષો સુધી મેળવેલો અનુભવ અને બજારમાં બનાવેલા સંબંધો મારી પાસેની અમૂલ્ય મૂડી હતા. તેથી મેં હીરા બજારમાં જઈને નાની-મોટી ખરીદી અને વેચાણનું કામ શરૂ કર્યું. મોટું મૂડીરોકાણ કરવાની સ્થિતિ નહોતી. તેથી જેટલી શક્તિ હોય એટલો જ વ્યવહાર

કરતો. ક્યારેક નાનો માલ ખરીદતો, ક્યારેક વેચાણ માટે યોગ્ય ગ્રાહક શોધતો અને જ્યાં જરૂર જણાતી ત્યાં હીરાની દલાલી પણ કરતો. દલાલીનું કામ બહારથી સરળ લાગે, પરંતુ તેમાં માણસોની ઓળખ, બજારની સમજ, હીરાની ગુણવત્તાનું જ્ઞાન અને બંને પક્ષનો વિશ્વાસ જાળવવાની મોટી જવાબદારી હોય છે. એક તરફ માલ વેચનારનો વિશ્વાસ અને બીજી તરફ ખરીદનારની અપેક્ષા-આ બંને વચ્ચે પ્રામાણિકતા જાળવવી એ જ સાચી કમાણી હતી. આ સમયગાળાએ મને ફરી એક પાઠ શીખવ્યો કે ધંધો માત્ર દુકાન, કારખાનું કે મોટી મૂડીથી ચાલતો નથી. સાચો વ્યવસાય અનુભવ, સંબંધો અને વિશ્વાસના આધારે પણ ઊભો રહી શકે છે. ક્યારેક દિવસભર બજારમાં ફર્યા પછી પણ કોઈ સોદો થતો નહીં. ક્યારેક નાની દલાલી મળતી અને એ જ દિવસની આશા બનતી. આવક અનિશ્ચિત હતી, પરંતુ મેં નાનું કામ માન્યું નહીં. કારણ કે તે સમયે મારા માટે દરેક પ્રામાણિક કમાણી પરિવારના ભવિષ્યનો એક નવો પથ્થર હતી.

૧૯૯૪ : પોતાના ઘરનું સ્વપ્ન

સતત મહેનત, બચત અને મર્યાદિત જરૂરિયાતો વચ્ચે જીવન ધીમે ધીમે ફરી સ્થિર થવા લાગ્યું. આ જ સમયગાળામાં, **વર્ષ ૧૯૯૪માં, મેં ગુજરાત હાઉસિંગ બોર્ડમાં માત્ર રૂ. ૧૬,૫૦૦માં એક મકાન લીધું.** આ મકાન કદાચ બહુ મોટું કે વૈભવી નહોતું, પરંતુ મારા માટે તેનું મૂલ્ય કોઈ મહેલ કરતાં ઓછું નહોતું. એક સમય એવો હતો, જ્યારે સુરતમાં લગ્નજીવનની શરૂઆત કરિયાણાની દુકાનની અંદર આવેલી દસ બાય દસની રૂમમાંથી કરી હતી. અને હવે અનેક સંઘર્ષો, વ્યવસાયની નિષ્ફળતા અને ફરીથી ઊભા થવાના પ્રયત્નો પછી પોતાના નામનું નાનું ઘર મળ્યું હતું. તે દિવસે મને લાગ્યું કે મહેનત ક્યારેય સંપૂર્ણપણે વ્યર્થ જતી નથી. જીવન તરત બધું આપતું નથી, પરંતુ ધીરજ રાખનારને ધીમે ધીમે આગળ વધવા માટે પાયો જરૂર આપે છે. મારા માટે એ મકાન માત્ર ઈંટ, સિમેન્ટ અને દિવાલોનું બંધારણ નહોતું. તે પરિવારની સુરક્ષા, જીવનસંગિનીના સાથ અને સંઘર્ષ સામે મેળવેલી પ્રથમ મોટી જીતનું પ્રતીક હતું.

"દસ બાય દસની ભાડાની રૂમમાંથી પોતાના નાનકડા ઘરમાં પહોંચવું મારા માટે સંપત્તિ મેળવવાની નહીં, પરંતુ સ્વાભિમાનથી ઊભા થવાની ક્ષણ હતી."

૧૯૯૪ : STD-PCO **દ્વારા સેવા અને વ્યવસાય**

વર્ષ ૧૯૯૪માં જ સમયની જરૂરિયાતને ઓળખીને મેં STD-PCO શરૂ કર્યું. આજના સમયમાં મોબાઇલ ફોન દરેકના હાથમાં છે, પરંતુ તે સમયે દૂર રહેતા પરિવારજનો, સંબંધીઓ અથવા વેપારીઓ સાથે વાત કરવા માટે STD-PCO જ સૌથી મહત્વપૂર્ણ સાધન હતું. લોકો ફોન કરવા માટે આવતાં. કોઈ દૂર રહેતા દીકરાના સમાચાર પૂછતું, કોઈ ગામમાં પોતાના માતા-પિતાને વાત કરતું, કોઈ વેપાર સંબંધિત ચર્ચા કરતું, તો કોઈ સુખદ કે દુઃખદ

સમાચાર વહેંચતું. મારા માટે આ માત્ર ફોનની સુવિધા આપતો વ્યવસાય નહોતો. આ સ્થાન માનવીય લાગણીઓનું કેન્દ્ર બની ગયું હતું. ઘણી વખત ફોન પર વાત પૂરી કર્યા પછી કોઈના ચહેરા પર ખુશી દેખાતી, તો કોઈની આંખોમાં આંસુ દેખાતા. આ અનુભવોએ મને સમજાવ્યું કે વ્યવસાયમાં સેવા અને સંવેદના જોડાય, ત્યારે નાની દુકાન પણ સમાજ માટે ઉપયોગી કેન્દ્ર બની શકે છે. STD-PCOએ મને નિયમિતતા, ગ્રાહકસેવા અને લોકો સાથે નજીકથી જોડાવાનો અવસર આપ્યો. અહીંથી મળતી આવક કદાચ બહુ મોટી નહોતી, પરંતુ તેણે પરિવારને સહારો આપ્યો અને મને ફરીથી આત્મનિર્ભર બનવાની શક્તિ આપી.

અનુસૂચિત જાતિ આર્થિક વિકાસ નિગમનો સહયોગ

જીવનને આગળ વધારવા માટે માત્ર મહેનત પૂરતી નથી; યોગ્ય સમયે મળેલી તક અને સંસ્થાકીય સહાય પણ અત્યંત મહત્વની હોય છે. આ સમય દરમિયાન મને અનુસૂચિત જાતિ આર્થિક વિકાસ નિગમ તરફથી સહાય મળી. આ સહાયના આધારે મેં Bajaj 307 Matador, સાત બેઠકવાળું પેસેન્જર વાહન મેળવ્યું. આ વાહન મારી જીવનયાત્રામાં એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત બન્યું. આ માત્ર વાહન ખરીદવાનો પ્રસંગ નહોતો. તે સ્વરોજગાર, સ્વાવલંબન અને નવી જવાબદારી સ્વીકારવાનો નિર્ણય હતો. એક તરફ STD-PCOનું કામ હતું, બીજી તરફ હીરા બજારમાં નાની-મોટી ખરીદી અને દલાલી ચાલુ હતી, અને હવે પરિવહન ક્ષેત્રમાં પણ પ્રવેશ થયો. જીવન ફરી એકવાર ખૂબ વ્યસ્ત બન્યું. પરંતુ આ વ્યસ્તતા મને થકવતી નહોતી; કારણ કે દરેક કામ પાછળ પરિવારને સ્થિરતા આપવાનું સ્વપ્ન હતું.

Bajaj 307 Matador સાથે શરૂ થયેલી પ્રવાસજીવનની સફર

સાત બેઠકવાળું Bajaj 307 Matador મારા માટે માત્ર વાહન નહોતું; તે રસ્તા પર દોડતું મારું નવું જીવન હતું. મુસાફરોને એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે પહોંચાડવાની જવાબદારી સાથે મારી પોતાની યાત્રા પણ શરૂ થઈ. વહેલી સવારથી મોડીરાત સુધી મુસાફરો, માર્ગો, સમયપાલન અને વાહનની દેખરેખ, આ બધું રોજિંદા જીવનનો ભાગ બન્યું. ક્યારેક પરિવાર સાથે મુસાફરી કરતા લોકો મળતા, ક્યારેક બીમાર વ્યક્તિને હોસ્પિટલ લઈ જવાની ફરજ પડતી, ક્યારેક લગ્નપ્રસંગ માટે મુસાફરોને પહોંચાડવાના અને ક્યારેક દૂરના પ્રવાસ કરવા પડતા. દરેક મુસાફરી સાથે નવા લોકો મળતા, નવી વાતો સાંભળવા મળતી અને સમાજના વિવિધ વર્ગોના જીવનને નજીકથી સમજવાની તક મળતી. આ વ્યવસાયે મને માત્ર આવક આપી નહીં; તેણે લોકોની મુશ્કેલીઓ, જરૂરિયાતો અને લાગણીઓને સમજવાની વધુ ઊંડી દૃષ્ટિ આપી. વાહન ચલાવવું કે પરિવહન વ્યવસાય સંભાળવો સહેલો નહોતો. પેટ્રોલ-ડીઝલનો ખર્ચ, વાહનની મરામત, હપ્તાની જવાબદારી, મુસાફરોની સુરક્ષા અને અનિશ્ચિત આવક-દરેક બાબતની સતત

ચિંતા રાખવી પડતી. છતાં મને સંતોષ હતો કે હું કોઈના પર આધારિત નહોતો અને પોતાના પરિશ્રમથી પરિવારનું જીવન આગળ ધપાવી રહ્યો હતો.

સંઘર્ષમાંથી ઊભી થયેલી બહુઆયામી વ્યવસાયયાત્રા

આ સમયગાળામાં મારા જીવનમાં એક સાથે અનેક વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી હતી,

હીરા બજારમાં નાની-મોટી ખરીદી અને દલાલી, STD-PCO દ્વારા સંચારસેવા, અને Bajaj 307 Matador દ્વારા મુસાફર પરિવહન. - આ બધાં વ્યવસાયો કદાચ એકબીજાથી સંપૂર્ણ અલગ હતા, પરંતુ તેમાં એક સમાન તંતુ હતો-પ્રામાણિક મહેનત અને સ્વાવલંબન. મેં ક્યારેય કામને નાનું કે મોટું ગણ્યું નહીં. મારા માટે પ્રામાણિકતાથી કરાયેલું દરેક કામ સન્માનનીય હતું. હીરા બજારમાં સોદો કરવો હોય, STD-PCO પર ગ્રાહકને ફોન જોડવો હોય કે મુસાફરને સમયસર તેના સ્થળે પહોંચાડવો હોય-દરેક કામમાં જવાબદારી અને વિશ્વાસ જરૂરી હતા. આ જ વર્ષોએ મને શીખવ્યું કે જીવનમાં સફળ થવા માટે એક જ માર્ગને પકડી રાખવો જરૂરી નથી. પરિસ્થિતિ બદલાય ત્યારે માણસે પોતાનું જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને પરિશ્રમ નવી દિશામાં વાળવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ.

"જ્યારે જીવનનો એક માર્ગ બંધ થયો, ત્યારે મેં માર્ગને દોષ આપ્યો નહીં; મેં ચાલવાની દિશા બદલી."

પરિવહન વ્યવસાયનો વિકાસ

Bajaj 307 Matador થી શરૂ થયેલી સફર ધીમે ધીમે આગળ વધતી ગઈ. મુસાફરોનો વિશ્વાસ વધ્યો, અનુભવ મળતો ગયો અને પરિવહન ક્ષેત્રનું કાર્ય વધુ મજબૂત બન્યું. વર્ષ ૧૯૯૬માં મેં Tempo Trax, નવ બેઠકવાળું પેસેન્જર વાહન લીધું. આ પરિવર્તન માત્ર મોટા વાહન તરફનું પગલું નહોતું; તે ગ્રાહકોના વિશ્વાસ અને સતત મહેનતથી વધેલા વ્યવસાયનું પરિણામ હતું. જૂના વાહનથી મેળવેલો અનુભવ નવી જવાબદારીમાં ઉપયોગી બન્યો. હવે વધુ મુસાફરોને સેવા આપી શકાતી હતી અને લાંબા પ્રવાસ માટે પણ વધુ સારી સુવિધા ઉપલબ્ધ થઈ હતી. દરેક નવા વાહન સાથે આવકની શક્યતા વધતી હતી, પરંતુ તેની સાથે હપ્તા, જાળવણી, મુસાફરોની સલામતી અને સમયપાલનની જવાબદારીઓ પણ વધતી હતી. તેથી વ્યવસાયનો વિકાસ મારા માટે આરામનો નહીં, પરંતુ વધુ સાવચેતી અને જવાબદારીનો વિષય હતો.

અમરોલીથી અડાજણ : જીવનનું નવું સ્થાનાંતર

સતત પ્રયત્નો, વિવિધ વ્યવસાયોમાંથી મળતી આવક અને પરિવારની વધતી જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને ૧૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૯૯ના રોજ અમે અમરોલીથી અડાજણ, સુરત ખાતે સ્થાયી થયા. આ માત્ર સરનામું બદલવાનો નિર્ણય નહોતો. તે લાંબા સંઘર્ષ પછી જીવનને વધુ સારી દિશા આપવાનો પ્રયાસ હતો. પરિવાર, સંતાનોના શિક્ષણ, વ્યવસાયિક

સંપર્કો અને ભવિષ્યની તકોને ધ્યાનમાં રાખીને લેવામાં આવેલો આ નિર્ણય જીવનની નવી શરૂઆત સમાન હતો. જૂની જગ્યા છોડતી વખતે અનેક યાદો જોડાયેલી હતી. ત્યાં સંઘર્ષના દિવસો હતા, નાનું ઘર હતું, STD-PCO હતું, વાહન વ્યવસાયની શરૂઆત હતી અને ફરીથી ઊભા થવાની સમગ્ર પ્રક્રિયા હતી. પરંતુ આગળ વધવા માટે ક્યારેક જૂની જમીનને નમન કરીને નવી દિશામાં પગલું ભરવું પડે છે. અડાજણમાં સ્થાયી થયા પછી જીવન અને વ્યવસાય બંનેને વિસ્તરણ માટે નવી તકો મળી. સંપર્કો વધ્યા, કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તર્યું અને ભવિષ્ય માટે નવા સપનાઓ ઘડાયા.

વાહનો બદલાયા, પરંતુ જીવનમૂલ્યો નહીં

સમય જતાં વ્યવસાયિક પરિસ્થિતિમાં સુધારો થતો ગયો. પરિવહન વ્યવસાય અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાંથી મળેલા અનુભવ તથા વિશ્વાસના આધારે જીવનમાં નવી સુવિધાઓ ઉમેરાતી ગઈ. વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે Daewoo Matiz ખરીદવાની ક્ષણ મારા માટે યાદગાર હતી. એક સમય એવો હતો, જ્યારે હું મુસાફરોને લઈને રોજગાર માટે રસ્તાઓ પર ફરતો હતો; હવે પોતાના પરિવાર માટે નાની કાર ખરીદવાનો અવસર મળ્યો હતો. તે કોઈ વૈભવી વસ્તુ નહોતી, પરંતુ વર્ષોની મહેનતનું નાનું અને મીઠું ફળ હતું. પછી વ્યવસાયિક પ્રવાસો અને વધતી જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને Chevrolet Taveraનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો. આગળના સમયમાં Grand Vitara સહિત વિવિધ SUV વાહનો જીવન અને કાર્યક્ષેત્રનો ભાગ બન્યાં. વર્ષોની અવિરત મહેનત પછી Mercedes ML 250 જેવી આધુનિક લક્ઝરી SUV સુધી પહોંચવાનો અવસર મળ્યો. ઘણા લોકો માટે તે સફળતા અને વૈભવનું પ્રતીક હોઈ શકે, પરંતુ મારા માટે તેનો અર્થ અલગ હતો. જ્યારે હું Mercedes ML 250માં બેસતો, ત્યારે મને ભાવનગરથી સુરત આવતી વખતે ખિસ્સામાં રહેલા માત્ર રૂ. ૨૧૮ યાદ આવતા. દસ બાય દસની કરિયાણાની દુકાનની રૂમ યાદ આવતી. ખાડી યુદ્ધ પછી બંધ કરવી પડેલી હીરાની ફેક્ટરી યાદ આવતી. હીરા બજારમાં નાની દલાલી માટે ફરેલા દિવસો, STD-PCO પર બેસીને કરેલું કામ અને Bajaj 307 Matador સાથે શરૂ કરેલી મુસાફરી યાદ આવતી.

તેથી આ વાહન મારા માટે વૈભવનું પ્રદર્શન નહોતું; તે એક લાંબી સંઘર્ષયાત્રાની નિઃશબ્દ સાક્ષી હતું.

સફળતાનો સાચો અર્થ

આ સમગ્ર સફરમાં વાહનો બદલાયા, વ્યવસાયનાં સ્વરૂપો બદલાયા, રહેઠાણ બદલાયું અને જીવનમાં સુવિધાઓ વધતી ગઈ. પરંતુ મારા માટે સફળતાનો અર્થ ક્યારેય માત્ર ભૌતિક પ્રગતિ રહ્યો નથી.

સફળતા એ છે કે નિષ્ફળતા પછી પણ માણસ ફરી ઊભો થાય. સફળતા એ છે કે પરિવારનો વિશ્વાસ જાળવી શકાય. સફળતા એ છે કે વ્યવસાયમાં પ્રામાણિકતા ન છોડવી પડે.

સફળતા એ છે કે પોતાની પ્રગતિ સાથે અન્ય લોકોને પણ રોજગાર અને તક આપી શકાય. સફળતા એ છે કે સંપત્તિ વધ્યા પછી પણ માણસાઈ, વિનમ્રતા અને પોતાના મૂળને ન ભૂલવું.

મારા જીવનમાં કોઈ એક વ્યવસાયે મને સફળ બનાવ્યો નથી. હીરા બજાર, દલાલી, STD-PCO, પેસેન્જર વાહન અને પરિવહન વ્યવસાય-આ બધા અનુભવો મળીને મારા વ્યક્તિત્વને ઘડતા ગયા. દરેક વ્યવસાયે કંઈક અલગ શીખવ્યું. હીરા બજારે વિશ્વાસ શીખવ્યો. દલાલીએ સંબંધોની સમજ આપી. STD-PCOએ સેવા અને સંવેદના શીખવી. પરિવહન વ્યવસાયે જવાબદારી અને સમયપાલન શીખવ્યું. પોતાના ઘરે સ્વાભિમાન અને સ્થિરતાનું મૂલ્ય સમજાવ્યું. અને સફળતાએ વિનમ્ર રહેવાનું શીખવ્યું.

મારી સૌથી મોટી સંપત્તિ આજે પણ કોઈ મકાન, વાહન કે વ્યવસાય નથી. મારી સાચી સંપત્તિ લોકોના હૃદયમાં મેળવેલો વિશ્વાસ, પરિવારનો સાથ અને સોસા પરિવારના પૂર્વજોથી મળેલો પરિશ્રમ તથા માણસાઈનો વારસો છે.

"હીરાની ફેક્ટરી બંધ થઈ ત્યારે લાગ્યું કે બધું ખોવાઈ ગયું; પરંતુ એ જ ક્ષણથી મારા જીવનમાં નવી દિશાઓનો જન્મ થયો."

"રૂ. ૧૬,૫૦૦નું નાનું ઘર મારા માટે મહેલ હતું, કારણ કે તેની દરેક ઈંટમાં અમારા પરિશ્રમ અને સ્વાભિમાનનો અંશ હતો."

"Bajaj 307 Matador માત્ર મારું પ્રથમ પેસેન્જર વાહન નહોતું; તે શૂન્યથી ફરી શરૂ થયેલી મારી જીવનયાત્રાનું વાહન હતું."

"વાહનો સમય સાથે બદલાતા ગયા, પરંતુ સ્ટિયરિંગ પર બેઠેલા માણસના સંસ્કાર ક્યારેય બદલાયા નહીં." "વ્યવસાયે મને સમૃદ્ધિ આપી, પરંતુ માણસાઈએ મને સાચી ઓળખ આપી." "સંપત્તિ વધે કે ઘટે, સારા સંબંધો અને વિશ્વાસ જ જીવનભરની સાચી મૂડી બની રહે છે."

જાહેર જીવન અને સમાજસેવામાં આવેલા પડકારો સેવાનો માર્ગ જેટલો પવિત્ર, એટલો જ કઠિન

"સમાજ માટે કામ કરવું સહેલું છે એવું દૂરથી લાગે છે; પરંતુ સાચી સમાજસેવા માણસની ધીરજ, નિષ્ઠા અને ચારિત્ર્યની સતત કસોટી લે છે."

મારા જીવનમાં જાહેર જીવન અને સમાજસેવા કોઈ પદ, પ્રતિષ્ઠા કે પ્રસિદ્ધિ મેળવવાનો માર્ગ નહોતો. તે મારા પરિવારથી મળેલા માણસાઈના સંસ્કારો, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને પીડિત-વંચિત લોકો માટે કંઈક ઉપયોગી કરવાની આંતરિક ઇચ્છાનો સ્વાભાવિક વિસ્તાર હતો. વ્યવસાયે મને આત્મનિર્ભર બનાવ્યો, પરંતુ સમાજના વિવિધ વર્ગો સાથેના સંપર્કે મને સમજાવ્યું કે વ્યક્તિની પ્રગતિ ત્યારે જ પૂર્ણ કહેવાય, જ્યારે તે પોતાની ક્ષમતા, અનુભવ અને સમયનો કોઈ હિસ્સો સમાજ માટે સમર્પિત કરે. આ સમજણ સાથે મેં જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો, પરંતુ થોડા જ સમયમાં અનુભવાયું કે સમાજસેવાનો માર્ગ ફૂલોની પથારી નથી. આ

માર્ગમાં પ્રશંસા કરતાં પ્રશ્નો વધુ મળે છે, સહકાર કરતાં શંકાઓ વધુ ઊભી થાય છે અને ઘણી વખત સારા હેતુઓને પણ ગેરસમજના ચશ્માથી જોવામાં આવે છે.

સારા હેતુ સામે ઊભી થતી શંકાઓ

સમાજમાં કોઈ નવું કાર્ય શરૂ કરવામાં આવે ત્યારે સૌ પ્રથમ હેતુ પર નહીં, પરંતુ વ્યક્તિ પર પ્રશ્નો ઊભા થાય છે.

"આ કાર્ય પાછળનો હેતુ શું છે?, આમાંથી કોને લાભ મળશે?, આ વ્યક્તિ પોતાની ઓળખ બનાવવાની કોશિશ તો કરતી નથી ને?" આવા અનેક પ્રશ્નો અને શંકાઓનો સામનો કરવો પડ્યો.

સમાજહિત માટે કરાતું કાર્ય ઘણી વખત તરત સમજાતું નથી. લોકો પરિણામ દેખાય પછી વિશ્વાસ કરે છે, પરંતુ કાર્યની શરૂઆતમાં તો માત્ર સંકલ્પ અને નિષ્ઠા જ સાથી હોય છે. મેં શીખ્યું કે સમાજસેવામાં પોતાની સચ્ચાઈ વારંવાર સમજાવવી પડે છે. માત્ર સારો વિચાર પૂરતો નથી; સતત કાર્ય દ્વારા એ સાબિત કરવું પડે છે કે આપણો હેતુ વ્યક્તિગત લાભ નહીં, પરંતુ સામૂહિક હિત છે.

આંતરિક મતભેદો અને અહંકારની દીવાલો

જાહેર જીવનમાં સૌથી મોટો પડકાર હંમેશાં બહારથી આવતો નથી. ઘણી વખત તે પોતાના લોકોની વચ્ચે જ ઊભો થાય છે. સંસ્થા કે સમાજમાં વિચારોના મતભેદ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જ્યારે મતભેદ વ્યક્તિગત અહંકાર, જૂથવાદ અથવા સ્પર્ધામાં બદલાય, ત્યારે સારું કાર્ય પણ અટકી જાય છે. કેટલાક લોકો કાર્ય કરતાં પદને વધુ મહત્વ આપે છે. કેટલાક માટે સમાજનો પ્રશ્ન ગૌણ અને પોતાનું નામ મુખ્ય બની જાય છે. કોઈ કાર્યક્રમમાં કોનું નામ પહેલાં આવે, મંચ પર કોણ બેસે, નિર્ણય કોણ લે અથવા શ્રેય કોને મળે-આવા નાનકડા પ્રશ્નો ઘણી વખત મોટા હેતુને નુકસાન પહોંચાડે છે. આવા પ્રસંગોએ મને સમજાયું કે સમાજસેવામાં સૌથી પહેલાં પોતાના અહંકારને નિયંત્રિત કરવો જરૂરી છે. સમાજને જોડવાનો હોય, તો ઘણી વખત વ્યક્તિગત અપમાન સહન કરીને પણ સંબંધો જાળવવા પડે છે. સાચું નેતૃત્વ હંમેશાં આગળ બેસવામાં નથી; કેટલીક વખત પાછળ રહીને સૌને આગળ ધપાવવામાં હોય છે.

નાણાં અને સંસાધનોની મર્યાદા

સારા વિચારને કાર્યરૂપ આપવા માટે માત્ર ઉત્સાહ પૂરતો નથી. સ્થળ, નાણાં, કાર્યકરો, સમય અને સંચાલન-આ બધાંની જરૂર પડે છે. ઘણી સામાજિક યોજનાઓ અને કાર્યક્રમોમાં નાણાકીય મર્યાદાઓ સૌથી મોટો પડકાર બની.

ઘણા લોકો સારા કાર્યની પ્રશંસા કરતા, પરંતુ વાસ્તવિક સહયોગ આપવાનો સમય આવે ત્યારે પાછળ હટી જતા. આયોજન કરનાર વ્યક્તિએ પોતાની જવાબદારી ઉપરાંત

નાણાકીય વ્યવસ્થા, લોકોનો સંપર્ક, સ્થળની પસંદગી અને કાર્યક્રમની સફળતા સુધીની ચિંતા કરવી પડતી. કેટલીક વખત પોતાના સાધનો ખર્ચવા પડ્યા. ઘણીવાર કોઈ અપેક્ષા વગર જવાબદારી નિભાવવી પડી. પરંતુ મને મારા પિતાશ્રીનું જીવન યાદ આવતું-તેઓ પોતાનું ખર્ચ કરીને પણ લોકોની મદદ કરતા અને બદલામાં કશું માગતા નહીં. આ સંસ્કારોએ મને શીખવ્યું કે સમાજસેવા ત્યારે જ સાચી બને છે, જ્યારે તેમાં હિસાબ કરતાં હૃદય મોટું હોય. તેમ છતાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી જાળવવી પણ એટલી જ જરૂરી છે, કારણ કે સામાજિક કાર્યમાં દરેક રૂપિયો સમાજના વિશ્વાસ સાથે જોડાયેલો હોય છે.

સમય અને પરિવાર વચ્ચેનું સંતુલન

જાહેર જીવનનો એક પડકાર એવો છે, જે બહારથી દેખાતો નથી. સમાજ માટે સમય આપતાં વ્યક્તિએ પોતાના પરિવારના સમયનો ત્યાગ કરવો પડે છે. બેઠક, કાર્યક્રમ, પ્રવાસ, ચર્ચા, આયોજન અને લોકોની સમસ્યાઓ સાંભળતાં સાંભળતાં ઘણીવાર ઘરના પ્રસંગો, આરામ અને વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો પાછળ રહી જાય છે. મારા જાહેર જીવનની સફરમાં મારા પરિવાર અને ખાસ કરીને મારી જીવનસંગિનીએ વિશાળ સહકાર આપ્યો છે. ઘણી વખત મેં સમાજના કાર્યને પ્રાથમિકતા આપી, પરંતુ પરિવાર તરફથી કોઈ ફરિયાદ નહીં, માત્ર સમજણ અને પ્રોત્સાહન મળ્યું. મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે જાહેર જીવનમાં દેખાતી વ્યક્તિની પાછળ તેના પરિવારનો અદૃશ્ય ત્યાગ હોય છે. સમાજ જે સેવા જુએ છે, તેની પાછળ પરિવાર દ્વારા આપવામાં આવેલો સમય, સહનશીલતા અને મૌન સહકાર છુપાયેલો હોય છે.

આક્ષેપો, ટીકા અને ગેરસમજ

જાહેર જીવનમાં કાર્ય કરનાર વ્યક્તિ માટે ટીકા અનિવાર્ય છે. કોઈ નિર્ણય લો તો કેટલાક લોકો અસંતોષ વ્યક્ત કરે, નિર્ણય ન લો તો નિષ્ક્રિયતાનો આરોપ આવે. કોઈને મદદ કરો તો પક્ષપાતનો પ્રશ્ન ઊભો થાય અને નિયમોનું પાલન કરો તો સંવેદનહીન ગણાવવામાં આવે. ઘણી વખત અપૂર્ણ માહિતીના આધારે આક્ષેપો થયા. જે લોકો આખી પરિસ્થિતિ જાણતા નહોતા, તેઓ પણ નિર્ણય આપવા તૈયાર હતા. ક્યારેક મૌનને કમજોરી માનવામાં આવ્યું અને શાંતિથી કરેલા કાર્યનું શ્રેય બીજાઓ લઈ ગયા. આવા સમયમાં મન દુઃખી થવું સ્વાભાવિક હતું. પરંતુ મેં ધીમે ધીમે શીખ્યું કે દરેક ટીકા સામે જવાબ આપવો જરૂરી નથી. કેટલાક જવાબ શબ્દોથી નહીં, પરંતુ સતત સારા કાર્યથી આપવા પડે છે.

"જાહેર જીવનમાં તમારું મૌન પણ અર્થઘટન બને છે અને તમારું દરેક શબ્દ જવાબદારી બની જાય છે."

ટીકામાંથી યોગ્ય બાબત સ્વીકારવી અને બિનઆધારિત આક્ષેપોને સમયના ન્યાય પર છોડી દેવા-આ સમજણ મને અનુભવોથી મળી.

જાતિ, વર્ગ અને સામાજિક ભેદભાવનો અનુભવ

સમાજસેવામાં કાર્ય કરતાં મેં નજીકથી અનુભવ્યું કે આપણા સમાજમાં આજે પણ જાતિ, વર્ગ, આર્થિક સ્થિતિ અને સામાજિક ઓળખના આધારે લોકો વચ્ચે અંતર છે. બંધારણે સમાનતાનો અધિકાર આપ્યો હોવા છતાં વ્યવહારિક જીવનમાં અનેક લોકોને સન્માન, તક અને ન્યાય માટે સતત સંઘર્ષ કરવો પડે છે. અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ, પછાત વર્ગો, શ્રમિકો, કારીગરો અને આર્થિક રીતે નબળા પરિવારોના પ્રશ્નો ઘણીવાર મુખ્ય પ્રવાહમાં યોગ્ય સ્થાન મેળવી શકતા નથી. તેમના અવાજને મંચ આપવો, તેમના પ્રશ્નોને સત્તાવાળાઓ સુધી પહોંચાડવા અને તેમને શિક્ષણ, રોજગાર તથા વ્યવસાયિક તકો સાથે જોડવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવો પડ્યો. આ કાર્યમાં ક્યારેક વિરોધ પણ થયો. સમાનતા અને અધિકારની વાત સૌને ગમે જ એવું નથી. કેટલાક લોકો પરંપરાગત અસમાનતાને સ્વાભાવિક માને છે. પરંતુ હું માનું છું કે જે સમાજ પોતાના નબળા વર્ગોને પાછળ છોડે છે, તે ક્યારેય સાચા અર્થમાં આગળ વધી શકતો નથી. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરના વિચારો અને બંધારણીય મૂલ્યોએ મને આ માર્ગમાં દિશા આપી. સમાનતા, સ્વતંત્રતા, બંધુતા અને ન્યાય માત્ર પુસ્તકોમાં લખાયેલા શબ્દો નથી; તેમને સામાજિક જીવનમાં સાકાર કરવા માટે સતત જાગૃતિ અને પ્રયત્ન જરૂરી છે.

શ્રેયની રાજનીતિ અને નિઃશબ્દ કાર્ય

સમાજસેવામાં ઘણી વખત કાર્ય કરતાં શ્રેયનો પ્રશ્ન મોટો બને છે. કોઈ વિચારની શરૂઆત એક વ્યક્તિ કરે, મહેનત અનેક લોકો કરે અને અંતે શ્રેય કોઈ બીજાને મળે-આવી પરિસ્થિતિઓ પણ આવી. પ્રારંભિક સમયમાં આવી બાબતો દુઃખ આપતી હતી. પરંતુ પછી સમજાયું કે સમાજસેવામાં સૌથી મોટું શ્રેય કાર્યનું પરિણામ છે. કોઈ બાળકને શિક્ષણની તક મળે, કોઈ યુવાનને રોજગાર મળે, કોઈ પરિવારને સહાય મળે અથવા કોઈ સમુદાયને ન્યાય મળે-તો એ જ સાચી સફળતા છે. નામ બેનરમાં રહે કે ન રહે, ફોટો પ્રસિદ્ધ થાય કે ન થાય, મંચ પર સ્થાન મળે કે ન મળે-સમય જતાં આ બધું ગૌણ લાગે છે. સમાજના જીવનમાં આવેલો સકારાત્મક ફેરફાર જ સૌથી મોટું સન્માન છે.

"સમાજસેવામાં નામ કરતાં કામ મોટું રાખશો, તો સમય પોતે તમારું મૂલ્યાંકન કરશે."

વચનો અને વાસ્તવિક સહયોગ વચ્ચેનું અંતર

જાહેર જીવનમાં અનેક લોકો ઉત્સાહપૂર્વક સહયોગના વચનો આપે છે. બેઠકમાં સૌ સંમત થાય, પરંતુ કાર્યની ઘડી આવે ત્યારે થોડા જ લોકો જવાબદારી નિભાવવા આગળ આવે છે. કાર્યક્રમની જાહેરાત વખતે મોટી સંખ્યા દેખાય, પરંતુ આયોજન, મહેનત અને મુશ્કેલીના સમયમાં મર્યાદિત લોકો જ સાથે રહે. આ અનુભવ શરૂઆતમાં નિરાશાજનક

હતો. પરંતુ તેમાંથી મને માણસોની ઓળખ કરવાની સમજ મળી. મેં શીખ્યું કે મોટા સમૂહ કરતાં થોડા પ્રતિબદ્ધ અને નિષ્ઠાવાન સાથીઓ વધુ મૂલ્યવાન હોય છે. સમાજસેવામાં સંખ્યા કરતાં ગુણવત્તા, દેખાવ કરતાં જવાબદારી અને વચન કરતાં કાર્ય વધુ મહત્વનું છે.

તંત્ર અને વ્યવસ્થાની જટિલતાઓ

સમાજના પ્રશ્નોને ઉકેલવા માટે ઘણી વખત સરકારી તંત્ર, સ્થાનિક સંસ્થાઓ અને વિવિધ વિભાગો સાથે સંપર્ક કરવો પડે છે. અરજીઓ, મંજૂરીઓ, દસ્તાવેજો, પ્રક્રિયાઓ અને લાંબી રાહ-આ બધું ઘણી વખત સારા કાર્યની ગતિ ધીમી કરે છે. ક્યારેક યોગ્ય પ્રશ્ન હોવા છતાં પ્રાથમિકતા મળતી નથી. ક્યારેક લોકો અજ્ઞાનતાના કારણે પોતાની યોજના કે અધિકારનો લાભ લઈ શકતા નથી. ત્યારે માત્ર રજૂઆત કરવી પૂરતી નથી; લોકોને માર્ગદર્શન આપવું, દસ્તાવેજ તૈયાર કરાવવા અને યોગ્ય કચેરી સુધી લઈ જવાની જવાબદારી પણ લેવી પડે છે. તંત્ર સાથે કાર્ય કરતાં મને સમજાયું કે ગુસ્સાથી કરતાં ધીરજ, નિયમોની જાણકારી અને સતત અનુસરણથી વધુ પરિણામ મળે છે. અધિકારીઓ સામે માત્ર પ્રશ્ન મૂકવો નહીં, પરંતુ વ્યવહારુ ઉકેલ સાથે રજૂઆત કરવી જોઈએ.

સામાજિક એકતાનું કઠિન કાર્ય

સમાજમાં અલગ અલગ જૂથો, વિચારધારાઓ, પેઢીઓ અને પ્રદેશો હોય છે. સૌને એક મંચ પર લાવવું અને સામૂહિક હિત માટે સહમત કરાવવું સરળ નથી. વડીલો અનુભવ સાથે આવે છે, યુવાનો નવી ઊર્જા અને ટેકનોલોજી સાથે આવે છે. બંને વચ્ચે સંવાદ ન રહે, તો સંસ્થા આગળ વધતી નથી. પરંપરા અને આધુનિકતા વચ્ચે યોગ્ય સંતુલન સ્થાપિત કરવું પણ મહત્વનું છે. મેં પ્રયત્ન કર્યો કે વડીલોનું સન્માન જળવાય, યુવાનોને જવાબદારી મળે, મહિલાઓની ભાગીદારી વધે અને સમાજના દરેક વર્ગને પોતાની વાત રજૂ કરવાની તક મળે. ક્યારેક આ પ્રક્રિયા ધીમી રહી, પરંતુ મને વિશ્વાસ રહ્યો કે સ્થાયી પરિવર્તન હંમેશાં સંવાદ અને સહકારથી જ આવે છે.

સમાજસેવામાં મળેલા જીવનપાઠ

જાહેર જીવનના પડકારોએ મને ઘણું શીખવ્યું. ટીકાએ મને આત્મમંથન શીખવ્યું. વિરોધે મને ધીરજ શીખવી. અભાવોએ સર્જનાત્મકતા શીખવી. ગેરસમજે મૌનની શક્તિ શીખવી. સહયોગીઓએ ટીમવર્ક શીખવ્યું. અને સમાજના વિશ્વાસે જવાબદારીનો સાચો અર્થ સમજાવ્યો.

આ સફરમાં અનેક વખત થાક લાગ્યો, નિરાશા આવી અને મનમાં પ્રશ્ન ઊભો થયો કે આટલા વિરોધ વચ્ચે કાર્ય ચાલુ રાખવું જોઈએ કે નહીં. પરંતુ જ્યારે કોઈ જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિના ચહેરા પર આશા દેખાતી, કોઈ યુવાનને નવી તક મળતી અથવા કોઈ સામાજિક

પ્રશ્નને ન્યાય મળતો, ત્યારે તમામ મુશ્કેલીઓ નાની લાગતી. મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે સમાજસેવાનું સાચું ફળ તાળીઓમાં નથી; તે કોઈના જીવનમાં આવેલા સકારાત્મક પરિવર્તનમાં છે.

સોસા પરિવારના વારસાની સતત ધારા

મારી સમાજસેવાની આ યાત્રા મારી એકલાની નથી. તેના મૂળ સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના માણસાઈ, સહાય, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારીના વારસામાં રહેલા છે. અમારા પૂર્વજોએ જરૂરિયાતમંદ લોકોને આર્થિક સહાય આપી, સંબંધોને સંપત્તિ કરતાં મોટું માન્યું અને મુશ્કેલીમાં માણસની બાજુએ ઊભા રહેવાની પરંપરા જાળવી. સમય સાથે સમાજસેવાના સ્વરૂપો બદલાયા, પરંતુ મૂળ ભાવના એ જ રહી-પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ બીજાના જીવનને થોડું સારું બનાવવા માટે કરવો. મારા માટે જાહેર જીવન આ પરંપરાનું આધુનિક સ્વરૂપ છે. પૂર્વજોએ પોતાના સમયની જરૂરિયાત પ્રમાણે સમાજને સહારો આપ્યો; મેં મારા સમયની જરૂરિયાત મુજબ શિક્ષણ, રોજગાર, સામાજિક જાગૃતિ, બંધારણીય મૂલ્યો અને સંગઠન દ્વારા સેવા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આથી જાહેર જીવનમાં આવેલા પડકારો મને અટકાવી શક્યા નહીં. દરેક મુશ્કેલીએ મને યાદ અપાવ્યું કે વારસો માત્ર ગૌરવથી કહેવાની વસ્તુ નથી; તેને જવાબદારીપૂર્વક આગળ વધારવાની ફરજ પણ છે.

સેવાનો સાચો અર્થ

આજે જ્યારે હું જાહેર જીવન અને સમાજસેવાની મારી સફર તરફ નજર કરું છું, ત્યારે મને સમજાય છે કે આ માર્ગે મને પદ કરતાં અનુભવ, પ્રસિદ્ધિ કરતાં લોકોનો વિશ્વાસ અને પ્રશંસા કરતાં આંતરિક સંતોષ વધુ આપ્યો છે. સમાજસેવામાં દરેકને ખુશ રાખી શકાય નહીં. દરેક નિર્ણયને સ્વીકાર મળી શકે નહીં. દરેક સારા હેતુને તરત સમજવામાં આવે એવું પણ નથી. છતાં કાર્યકર્તાએ પોતાની નિષ્ઠા, પારદર્શિતા અને માનવતા જાળવી રાખવી જોઈએ.

મારા માટે સમાજસેવા એટલે, દુઃખી માણસની વાત સાંભળવી, યુવાનને તક સુધી પહોંચાડવી, નબળા વર્ગના અધિકાર માટે અવાજ ઊઠાવવો, સમાજમાં શિક્ષણ અને જાગૃતિ ફેલાવવી, અને પોતાના કરતાં સામૂહિક હિતને મોટું માનવું.

"જાહેર જીવનમાં પડકારો ઘણાં મળ્યા, પરંતુ દરેક પડકારે મારી સેવાની પ્રતિબદ્ધતાને વધુ મજબૂત બનાવી."

"સમાજ માટે કાર્ય કરનારને ક્યારેક અપમાન, ગેરસમજ અને વિરોધ સહન કરવો પડે; પરંતુ જો હેતુ શુદ્ધ હોય, તો સમય અંતે સત્યની સાક્ષી આપે છે."

"પદ થોડા સમય માટે મળે છે, પરંતુ નિઃસ્વાર્થ સેવા લોકોના હૃદયમાં લાંબા સમય

સુધી જીવંત રહે છે.”

“સમાજસેવાની સાચી સફળતા પોતાના નામની પ્રસિદ્ધિમાં નહીં, પરંતુ બીજાના જીવનમાં આવેલી પ્રગતિમાં છે.”

“મને પડકારોએ અટકાવ્યો નહીં; તેમણે મને શીખવ્યું કે સમાજને જોડવા માટે મન મોટું અને પગ મજબૂત રાખવા પડે છે.”

લેખક અને સંશોધક તરીકેની સફર: ૨૨૫ વર્ષના સ્વર્ણિમ વારસાની શોધ

“ઇતિહાસ લખવો સરળ નથી; ઇતિહાસ શોધવો તો એના કરતાં પણ વધુ કઠિન છે. વર્ષો જૂના પગલાંઓને શોધતાં શોધતાં મને મારા પૂર્વજોના સંઘર્ષ, માણસાઈ અને જીવનમૂલ્યોનો અમૂલ્ય ખજાનો મળ્યો.”

મારા જીવનમાં લેખન કોઈ શોખ તરીકે શરૂ થયું નહોતું. શરૂઆતમાં મને માત્ર એટલી જ લાગણી હતી કે આપણા સમાજ, આપણા પૂર્વજો અને આપણા પરિવાર વિશે જે જાણું છું તે આવનારી પેઢી સુધી પહોંચવું જોઈએ. પરંતુ જેમ જેમ હું આ વિષયમાં ઊંડો ઊતરતો ગયો, તેમ તેમ સમજાયું કે માત્ર સાંભળેલી વાતો લખવાથી ઇતિહાસ બનતો નથી. ઇતિહાસ માટે પુરાવા જોઈએ, સંદર્ભ જોઈએ, દસ્તાવેજો જોઈએ અને સૌથી અગત્યનું-સત્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા જોઈએ. સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ પર કાર્ય કરવાની શરૂઆત કરી ત્યારે મને અંદાજ પણ નહોતો કે આ કાર્ય મારા જીવનની સૌથી લાંબી અને સૌથી કઠિન સંશોધનયાત્રા બની જશે.

ઘણા લોકોએ કહ્યું,

“આટલો જૂનો ઇતિહાસ ક્યાંથી મળશે?”

કેટલાકે કહ્યું,

“આ બધું લખવું શક્ય નથી.”

અને કેટલાકે તો સીધું જ કહ્યું,

“આટલી મહેનતનો શું લાભ?”

પરંતુ મારા મનમાં એક જ વિચાર હતો,

જો આપણે આપણા પૂર્વજોની ગાથા નહીં લખીએ, તો આવનારી પેઢી પોતાનું મૂળ ક્યાંથી ઓળખશે?

આ વિચાર જ મારી સંશોધનયાત્રાની સૌથી મોટી શક્તિ બન્યો.

પુરાવાની શોધમાં વર્ષોનો પ્રવાસ

માત્ર પરિવારના સભ્યો પાસેથી સાંભળેલી વાતો લખીને હું સંતોષ માનવાનો

નહોતો. હું ઇચ્છતો હતો કે આ ગ્રંથ માત્ર ભાવનાત્મક ન રહે, પરંતુ ઐતિહાસિક રીતે પણ વિશ્વસનીય બને. તે માટે મેં ગામોગામ પ્રવાસ કર્યા. વડીલોને મળ્યો. પરિવારના જુદા જુદા સભ્યો સાથે કલાકો સુધી ચર્ચા કરી. વર્ષો જૂના દસ્તાવેજો શોધ્યા. સરકારી રેકોર્ડ તપાસ્યા. જૂની નોંધો વાંચી. અને દરેક માહિતીને અનેક સ્ત્રોતોથી ચકાસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ઘણી વખત કલાકોની મહેનત પછી એક પણ ઉપયોગી માહિતી મળતી નહોતી. ઘણી વખત કોઈ એક નાનકડા દસ્તાવેજ માટે અનેક દિવસો રાહ જોવી પડતી. અને ઘણી વખત કોઈ વૃદ્ધ વ્યક્તિના એક વાક્યથી આખા સંશોધનની નવી દિશા મળી જતી.

જૂના કાગળોમાં જીવતો ઇતિહાસ

મારા માટે સૌથી ભાવુક ક્ષણો એ હતી, જ્યારે વર્ષો જૂના દસ્તાવેજો હાથમાં આવ્યા - રાણી સિક્કાના વ્યવહારો, ફદિયાના દસ્તાવેજો, પાલીતાણા દરબારના પુરાવા, બ્રિટિશ સમયની નોંધો, વર્ષો જૂની પાવતીઓ, અને પરિવારના આર્થિક વ્યવહારો દર્શાવતા કાગળો...

આ બધું માત્ર કાગળ નહોતું. તે મારા પૂર્વજોના જીવનની સાક્ષી હતું. એક એક દસ્તાવેજ મને કહેતો હતો,

"અમે જીવ્યા હતા... અમે સમાજ માટે કામ કર્યું હતું... હવે અમારી વાત દુનિયા સુધી પહોંચાડ."

તે ક્ષણોમાં મને લાગતું કે હું ઇતિહાસ લખતો નથી, પરંતુ ઇતિહાસ મારી સામે જીવંત બની રહ્યો છે.

૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો

આ સંશોધન દરમિયાન મને ૪૬૭થી વધુ મૂળ ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો એકત્ર કરવાની તક મળી.

દરેક દસ્તાવેજને સાચવવો, વાંચવો, સમજવો, તારીખો તપાસવી, લિપિ સમજવી, અને તેની પાછળની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિ શોધવી, આ બધું ખૂબ જ ધીરજ અને સમય માંગતું કાર્ય હતું. ઘણી વખત એક જ દસ્તાવેજને સમજવામાં આખો દિવસ પસાર થઈ જતો. પરંતુ જ્યારે તેની પાછળનો ઇતિહાસ સમજાતો, ત્યારે લાગતું કે આખો દિવસ નહીં, આખું વર્ષ પણ ઓછું છે. ઇતિહાસ લખતાં પહેલાં પોતાની જાતને બદલવી પડી સંશોધન મને માત્ર લેખક બનાવતું નહોતું. તે મને વધુ ધીરજવાન બનાવી રહ્યું હતું. મેં શીખ્યું કે સંશોધકને ઉતાવળ કરવાની છૂટ નથી.

દરેક માહિતી પાછળ પ્રશ્ન પૂછવો પડે. દરેક દાવા પાછળ પુરાવો શોધવો પડે. અને જો પુરાવો ન મળે, તો લખવું નહીં. આ સિદ્ધાંત મેં આખા સંશોધનમાં જાળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

કારણ કે હું પુસ્તક લખવા માંગતો નહોતો... હું ઇતિહાસને જવાબદારીપૂર્વક સંરક્ષિત કરવા માંગતો હતો.

લેખકથી વધુ વારસાનો સંરક્ષક

આ ગ્રંથ લખતાં લખતાં મને ઘણીવાર લાગ્યું કે હું લેખક નથી. હું તો માત્ર મારા પૂર્વજોના વારસાનો સંરક્ષક છું. આ વારસો મારાથી શરૂ થયો નથી. અને મારાથી પૂર્ણ પણ થવાનો નથી.

હું માત્ર આ ૨૨૫ વર્ષની ગાથાનો એક કડી છું. આજે જે લખી રહ્યો છું, તે આવતી પેઢી માટે એક દીવો બની રહે, એ જ મારી સૌથી મોટી ઇચ્છા છે. આ સફરે મને શું આપ્યું? આ સંશોધને મને પુસ્તકો કરતાં વધારે જીવન શીખવ્યું. પૂર્વજોનો સંઘર્ષ સમજાવ્યો. માણસાઈનું સાચું મૂલ્ય સમજાવ્યું. સંબંધોની તાકાત સમજાવી. અને સૌથી અગત્યનું, પોતાના મૂળને ઓળખવાની પ્રેરણા આપી.

આજે જ્યારે હું "સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર" પુસ્તક મારા હાથમાં જોઉં છું, ત્યારે મને માત્ર એક પુસ્તક દેખાતું નથી. મને મારા પૂર્વજોના ચહેરા દેખાય છે. મને તેમની મહેનત દેખાય છે. મને તેમની માણસાઈ દેખાય છે. અને મને લાગે છે કે મારી વર્ષોની મહેનત હવે આવનારી પેઢીની અમાનત બની ગઈ છે.

"આ ગ્રંથ મેં લખ્યો નથી; મારા પૂર્વજોના જીવનએ મારી કલમથી પોતાનો ઇતિહાસ લખાવ્યો છે."

"૨૨૫ વર્ષનો ઇતિહાસ એકત્ર કરવો મારા માટે સંશોધન નહોતું; તે મારા મૂળ સુધી પહોંચવાની આધ્યાત્મિક યાત્રા હતી."

"દસ્તાવેજો જૂના હતા, પરંતુ તેમાં જીવતી માણસાઈ આજે પણ નવી લાગે છે."

"હું લેખક તરીકે નહીં, પરંતુ સોસા પરિવારના વારસાના એક નમ્ર સંરક્ષક તરીકે આ ગ્રંથ આવનારી પેઢીને સમર્પિત કરું છું." "સંપત્તિનો વારસો સમય સાથે વહેંચાઈ જાય છે, પરંતુ સંસ્કાર અને ઇતિહાસનો વારસો જેટલો વહેંચાય છે, તેટલો સમૃદ્ધ બનતો જાય છે."

"મારા માટે લેખન વ્યવસાય નથી; તે પૂર્વજો પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા, સમાજ પ્રત્યેની જવાબદારી અને આવનારી પેઢીઓ માટેનો સંકલ્પ છે."

પરિશિષ્ટ - ૧

સોસા પરિવારની વંશાવળી

૨૨૫ વર્ષના સ્વર્ણિમ વારસાની અવિરત ગાથા

“જે પરિવાર પોતાના મૂળને ઓળખે છે, તે જ પોતાના ભવિષ્યને મજબૂત બનાવી શકે છે.”

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં વંશાવળી માત્ર નામોની નોંધ નથી; તે એક પરિવારની આત્મકથા છે. તે પેઢીઓના સંઘર્ષ, સંસ્કારો, પરંપરાઓ, જીવનમૂલ્યો અને વારસાને જીવંત રાખતું ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ છે. કોઈપણ પરિવારની સાચી ઓળખ તેની સંપત્તિ, હોદ્દા કે પ્રસિદ્ધિથી થતી નથી; પરંતુ તેના મૂળ, તેના પૂર્વજો અને તેમના દ્વારા સ્થાપિત જીવનમૂલ્યોથી થતી હોય છે.

સોસા પરિવારની આ વંશાવળી પણ એવી જ એક અમૂલ્ય ધરોહર છે, જે લગભગ ૨૨૫ વર્ષથી વધુ સમયની અવિરત વિકાસયાત્રાને પોતાની અંદર સમાવીને બેઠી છે. આ વંશાવળી માત્ર જન્મ અને મૃત્યુની નોંધ નથી; પરંતુ તે એક એવી પેઢીગાથા છે, જેમાં સંઘર્ષ, પરિશ્રમ, માણસાઈ, વિશ્વાસ, સામાજિક જવાબદારી, સ્વાભિમાન અને સ્વાવલંબનના મૂલ્યો સતત જીવંત રહ્યા છે.

આ પુસ્તકમાં રજૂ થયેલી વંશાવળી ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો, જૂની નોંધપોથીઓ, ૪૬૭થી વધુ ઐતિહાસિક ધિરાણ ટિકિટો, હસ્તલિખિત વંશાવળી, પરિવારની મૌખિક પરંપરાઓ, વડીલોના માર્ગદર્શન તથા વર્ષો સુધી કરવામાં આવેલા સંશોધનના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી છે. સમયના લાંબા અંતરને કારણે કેટલીક વિગતો સમયના પ્રવાહમાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ હોઈ શકે છે. તેમ છતાં ઉપલબ્ધ તમામ પુરાવાઓના આધારે શક્ય તેટલી પ્રમાણભૂત, વ્યવસ્થિત અને સંશોધનાત્મક રીતે તેને રજૂ કરવાનો નમ્ર પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

સોસા પરિવારની ઉપલબ્ધ પ્રાચીન વંશપરંપરા

સંશોધન દરમિયાન પ્રાપ્ત થયેલી હસ્તલિખિત નોંધો, પરિવારના વડીલો પાસેથી પ્રાપ્ત માહિતી તથા ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજોના અભ્યાસના આધારે સોસા પરિવારની ઉપલબ્ધ પ્રાચીન વંશપરંપરાનો ઉતરતો ક્રમ નીચે મુજબ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી નાજા સોસા

↓

શ્રી મેહુર સોસા

↓

શ્રી ખેતા સોસા

↓

શ્રી માલા સોસા

↓

શ્રી રામા સોસા

↓

શ્રી કરસણ સોસા

↓

શ્રી દુદા સોસા

↓

શ્રી દેવજી સોસા

↓

શ્રી નાથુ સોસા

↓

શ્રી જીગર સોસા

સ્થળાંતર : નવી ઓળખની શરૂઆત

ઉપલબ્ધ હસ્તલિખિત નોંધોમાં એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ઉલ્લેખ જોવા મળે છે-

"મેહુર-નાજા પોતાના મૂળ ગામમાંથી સ્થળાંતર કરીને આવ્યા અને ત્યારબાદ જૂના સાંગાણા ગામમાં સ્થાયી થયા."

આ એક વાક્ય માત્ર સ્થળાંતરની નોંધ નથી; પરંતુ સમગ્ર સોસા પરિવારની નવી ઓળખ અને નવી વિકાસયાત્રાની શરૂઆત દર્શાવતો ઐતિહાસિક પુરાવો છે.

પૂર્વજોએ પોતાનું મૂળ નિવાસસ્થાન છોડ્યું.

નવી ધરતી પસંદ કરી.

નવી પરિસ્થિતિઓ સ્વીકારી.

અને પોતાના પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા તથા વિશ્વાસના બળે નવી ઓળખ ઉભી કરી.

જૂનું સાંગાણા માત્ર એક ગામ નહોતું.

તે સોસા પરિવારના નવા ઇતિહાસની શરૂઆત હતું.

શ્રી રામા સોસા : વિકાસ અને વિસ્તરણના આધારસ્તંભ

ઉપલબ્ધ વંશાવળીમાં અનેક પેઢીઓનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે, પરંતુ પરિવારના વિકાસ અને વિસ્તરણની દૃષ્ટિએ શ્રી રામા સોસાનું સ્થાન વિશેષ મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે.

પરિવારની પરંપરા અને ઉપલબ્ધ માહિતી અનુસાર શ્રી રામા સોસાના સમયથી પરિવાર વધુ સુવ્યવસ્થિત રીતે વિકસવા લાગ્યો.

તેમની પેઢીમાંથી અનેક શાખાઓનો વિસ્તાર થયો.

ધીમે ધીમે સોસા પરિવાર સૌરાષ્ટ્રના વિવિધ ગામોમાં, ત્યારબાદ ગુજરાતના અનેક શહેરોમાં અને પછી દેશના વિવિધ ભાગોમાં પોતાની આગવી ઓળખ સ્થાપિત કરી શક્યો.

શ્રી રામા સોસાએ પોતાના જીવન દ્વારા જે મૂલ્યો સ્થાપિત કર્યા, તેમાં,

પરિશ્રમ, પ્રામાણિકતા, વિશ્વાસ, સ્વાભિમાન, માણસાઈ, પારિવારિક એકતા, સામાજિક જવાબદારી, પરસ્પર સહયોગ, સર્વોપરી રહ્યા. આ જ મૂલ્યો આગળની દરેક પેઢીમાં જીવંત રહ્યા અને આજે પણ સોસા પરિવારની ઓળખનું મૂળ આધાર બની રહ્યા છે.

વંશાવળી : માત્ર નામો નહીં, જીવનમૂલ્યોની યાત્રા

આ વંશાવળીમાં સમાવાયેલ દરેક નામ પાછળ એક આખી જીવનગાથા છુપાયેલી છે.

કોઈએ સંઘર્ષ કર્યો. કોઈએ પરિવારને એક રાખ્યો. કોઈએ વિશ્વાસ કમાવ્યો. કોઈએ જરૂરિયાતમંદોને ધિરાણ આપીને તેમની મુશ્કેલીઓ દૂર કરી. કોઈએ સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી. કોઈએ આગળની પેઢીને શિક્ષણ અને સંસ્કારો આપ્યા. અને આજે એક પેઢી તરીકે આપણું કાર્ય એ સમગ્ર વારસાને દસ્તાવેજીકૃત કરીને ભાવિ પેઢી સુધી પહોંચાડવાનું છે. આ રીતે દરેક પેઢીએ આગામી પેઢી માટે એક મજબૂત પાયો તૈયાર કર્યો છે.

૨૨૫ વર્ષનો અવિરત વારસો

આજે સોસા પરિવારના સભ્યો વેપાર, ઉદ્યોગ, શિક્ષણ, જાહેર જીવન, સમાજસેવા, સંશોધન, સાહિત્ય તથા વિવિધ વ્યવસાયોમાં પોતાની આગવી ઓળખ ધરાવે છે. આ સિદ્ધિઓ કોઈ એક વ્યક્તિની નથી. આ લગભગ ૨૨૫ વર્ષ સુધી સતત પરિશ્રમ કરનાર પૂર્વજોની સંયુક્ત કમાણી છે. પૂર્વજોએ વિશ્વાસ કમાવ્યો. આગળની પેઢીઓએ તેને જાળવી રાખ્યો. અને આજે આપણી જવાબદારી તેને વધુ સમૃદ્ધ બનાવીને ભાવિ પેઢીઓને સોંપવાની છે.

મારા માટે આ વંશાવળીનો અર્થ

જ્યારે હું આ સમગ્ર વંશાવળીને નિહાળું છું ત્યારે મને સમજાય છે કે મારી સૌથી

મોટી સંપત્તિ કોઈ જમીન, મકાન કે ધન નથી. મારી સૌથી મોટી સંપત્તિ છે, મારા પૂર્વજોના સંસ્કારો, તેમનો પરિશ્રમ, તેમની પ્રામાણિકતા, તેમનો વિશ્વાસ, તેમની માણસાઈ. એ જ મૂલ્યોએ મને સમાજસેવા, જાહેર જીવન, સંશોધન અને સાહિત્ય સર્જનની પ્રેરણા આપી છે.

આ ગ્રંથ પણ એ જ વારસાને ભાવિ પેઢીઓ સુધી પહોંચાડવાનો એક નમ્ર પ્રયાસ છે. મારો વિશ્વાસ છે કે આવનારી પેઢીઓ જ્યારે આ વંશાવળી વાંચશે, ત્યારે તેઓ માત્ર પોતાના પૂર્વજોના નામ નહીં વાંચે; પરંતુ તેમના સંઘર્ષ, જીવનદૃષ્ટિ, સંસ્કારો અને માણસાઈને પણ અનુભવી શકશે. ત્યારે જ આ પુસ્તક લખવાનો મારો હેતુ સાચા અર્થમાં સફળ બનશે.

પ્રેરક સુવાક્યો

"પરિવારનું સૌથી મોટું ગૌરવ તેની સંપત્તિમાં નહીં, પરંતુ તેના પૂર્વજોના સંસ્કારોમાં વસેલું હોય છે."

"પૂર્વજોએ જે વિશ્વાસનું બીજ વાવ્યું, આજે તે ૨૨૫ વર્ષ જૂના સ્વર્ણિમ વારસાના વિશાળ વડમાં પરિણમ્યું છે."

"વંશાવળી માત્ર નામોની યાદી નથી; તે સમય, સંસ્કાર, સંઘર્ષ અને જવાબદારીઓની અવિરત યાત્રા છે."

"પૂર્વજોએ આપણને નામ આપ્યું છે; હવે તે નામને મૂલ્યો દ્વારા જીવંત રાખવાની જવાબદારી આપણી છે."

"જે પેઢી પોતાના મૂળને ઓળખે છે, તે જ ભવિષ્યનો ઇતિહાસ લખે છે."

"પૂર્વજોએ આપણને સંપત્તિ કરતાં વધુ મૂલ્યવાન વારસો આપ્યો છે-માણસાઈ, વિશ્વાસ અને સ્વાભિમાન."

"સોસા પરિવારની સાચી ઓળખ કોઈ વંશવૃક્ષમાં નથી; પરંતુ દરેક પેઢીના જીવનમાં જીવંત રહેલા મૂલ્યોમાં છે."

નાથુ સોસા, સુરત

૧૩ જુલાઈ, ૨૦૨૬

સંશોધકની નોંધ:

આ વંશાવળી ઉપલબ્ધ હસ્તલિખિત નોંધો, મૌખિક પરંપરા, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો અને સંશોધન દરમિયાન પ્રાપ્ત પુરાવાઓના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી છે. ભવિષ્યમાં નવા દસ્તાવેજો અથવા વિશ્વસનીય ઐતિહાસિક પુરાવાઓ પ્રાપ્ત થાય તો આવનારી આવૃત્તિઓમાં જરૂરી સુધારા અને વિસ્તરણ કરવામાં આવશે. આ અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ સોસા પરિવારના ઐતિહાસિક વારસાનું સંરક્ષણ અને ભાવિ પેઢીઓ માટે તેનું પ્રમાણભૂત દસ્તાવેજીકરણ કરવાનો છે.

પરિશિષ્ટ - ૨

સમયરેખા (ઈ.સ. ૧૮૦૦ થી ૨૦૨૬)

સોસા પરિવારની ૨૨૫ વર્ષની ઐતિહાસિક યાત્રા (૧૮૦૦-૧૮૨૫)

નવા ઇતિહાસનો પ્રારંભ

અંદાજે ઈ.સ. ૧૮૦૦ દરમિયાન પૂર્વજ નાજા સોસા પોતાના પુત્ર મેહુર સોસા સાથે ગીર સોમનાથ જિલ્લાના નાઠેજ ગામમાંથી ભાવનગર જિલ્લાના જૂના સાંગાણા ગામે આવી સ્થાયી થયા. નવા ગામમાં વસવાટ શરૂ થયો. ખેતી, પશુપાલન અને શ્રમ આધારિત જીવનની શરૂઆત થઈ. પરિવારે સ્થાનિક સમાજમાં વિશ્વાસ ઊભો કરવાનું શરૂ કર્યું.

(૧૮૨૫-૧૮૫૦) સ્થિરતા અને સામાજિક ઓળખ

પરિવારની આર્થિક સ્થિતિ ધીમે ધીમે મજબૂત બની. આસપાસના ગામો સાથે સામાજિક સંબંધો વિકસ્યા. પરિવારની વિશ્વાસપાત્ર છબી ઊભી થઈ. આગામી પેઢીઓ માટે આર્થિક અને નૈતિક પાયો તૈયાર થયો.

(૧૮૫૦-૧૮૭૫) વ્યવસાયનો વિસ્તાર

રામા સોસાના સમયમાં વ્યવસાયમાં નોંધપાત્ર વિકાસ થયો. ખેતી ઉપરાંત હીરાકસ અને વણાટ જેવા વ્યવસાય સાથે જોડાણ વધ્યું. જરૂરિયાતમંદ લોકોને નાણાકીય સહાય આપવાની પરંપરા શરૂ થઈ. વિશ્વાસ આધારિત ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થાનો પાયો નખાયો.

(૧૮૭૫-૧૯૦૦) ધિરાણ પરંપરાનો વિકાસ

ફદિયું, આના અને રાણી સિક્કાનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ થવા લાગ્યો. ગામડાઓમાં સોસા પરિવારની ઓળખ વિશ્વાસપાત્ર ધિરાણદાતા તરીકે વિકસી. ધિરાણને માત્ર વ્યવસાય નહીં, પરંતુ સામાજિક જવાબદારી તરીકે જોવામાં આવ્યું. ખેડૂતો, કારીગરો અને નાના વેપારીઓને જરૂરી સમયે સહાય આપવામાં આવતી.

(૧૯૦૦-૧૯૨૫) માણસાઈનો વિસ્તાર

ગ્રામ્ય સમાજમાં પરિવારની પ્રતિષ્ઠા વધી. મૌખિક વિશ્વાસના આધારે ધિરાણ આપવાની પરંપરા મજબૂત બની. લોકો માટે સોસા પરિવાર મુશ્કેલીના સમયમાં આશાનો આધાર બન્યો.

(૧૯૨૫-૧૯૫૦) વિશ્વાસની પરાકાષ્ઠા

અનેક ગામોમાં ધિરાણ વ્યવસ્થા વિસ્તરી. પરિવારની ઓળખ માણસાઈ, પ્રામાણિકતા અને વચનપાલન માટે જાણીતી બની. વ્યાજ કરતાં વિશ્વાસને વધારે મહત્વ આપવામાં આવ્યું.

(૧૯૪૭) ભારતને સ્વતંત્રતા

ભારત બ્રિટિશ શાસનમાંથી મુક્ત થયું. દેશની રાજકીય અને આર્થિક વ્યવસ્થામાં મોટા ફેરફારો શરૂ થયા. ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થામાં પણ પરિવર્તનનો પ્રારંભ થયો.

(૧૯૫૦) ભારતનું બંધારણ અમલમાં આવ્યું

નવા કાયદા અને નાણાકીય વ્યવસ્થાનો પ્રભાવ ગ્રામ્ય સમાજ સુધી પહોંચવા લાગ્યો. છતાં પણ ગામડાઓમાં પરંપરાગત વિશ્વાસ આધારિત ધિરાણ વ્યવસ્થા યથાવત રહી.

(૧૯૫૦-૧૯૭૦) પરિવર્તનનો સમય

સહકારી સંસ્થાઓ અને બેંકિંગ વ્યવસ્થા વિકસવા લાગી. તેમ છતાં અનેક પરિવારો હજુ પણ સોસા પરિવાર ઉપર વિશ્વાસ રાખતા રહ્યા. ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થા ચાલુ રહી.

(૧૯૭૭) ઐતિહાસિક વળાંક

શ્રી દુદા કરમણ સોસા ગંભીર રીતે બીમાર પડ્યા. પાંચેય પુત્રોને બોલાવી પેઢીઓથી ચાલતો ધિરાણ વ્યવસાય બંધ કરવાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો. લગભગ તમામ ધિરાણ દસ્તાવેજો વાવમાં પધરાવી દેવામાં આવ્યા. એક ખૂણામાં રહી ગયેલા થોડાક દસ્તાવેજો જ બચી ગયા. આજના સંશોધનનો મુખ્ય આધાર આ બચેલા દસ્તાવેજો છે.

(૧૯૭૮)

લેખક નાથુ સોસાએ સનાતન ધર્મ વિવિધલક્ષી હાઈસ્કૂલમાં પ્રવેશ મેળવ્યો. શિક્ષણ સાથે જીવનસંઘર્ષનો નવો અધ્યાય શરૂ થયો.

(૧૯૭૮-૧૯૮૫)

હીરા ઉદ્યોગ સાથે જોડાણ. વ્યવસાયિક જીવનની શરૂઆત. જીવનના પ્રારંભિક સંઘર્ષો.

(૧૯૮૫-૧૯૯૫)

પરિવારની જવાબદારીઓ વધી. વ્યવસાયમાં અનુભવ પ્રાપ્ત થયો. સમાજ સાથે સક્રિય જોડાણ શરૂ થયું.

(૧૯૯૫-૨૦૦૫)

સામાજિક સંસ્થાઓમાં સક્રિય કામગીરી. જાહેર જીવનમાં આગવી ઓળખ. સમાજસેવાની દિશામાં કાર્ય.

(૨૦૦૫-૨૦૧૫)

લેખન અને સંશોધન ક્ષેત્રે પ્રવેશ. વિવિધ ઐતિહાસિક વિષયોનો અભ્યાસ. દસ્તાવેજોનું સંકલન શરૂ.

(૨૦૧૬)

Homebethe E-Commerce Private Limitedની સ્થાપના.

ડિજિટલ વેપાર ક્ષેત્રે નવી શરૂઆત.

(૨૦૧૯)

"સોસા પરિવાર માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું" પુસ્તક ભારતના વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીને અર્પણ કરવામાં આવ્યું. સોસા પરિવારનો ઇતિહાસ રાષ્ટ્રીય સ્તરે પહોંચ્યો.

(૨૦૨૨)

અનેક પુસ્તકોનું પ્રકાશન. લેખક તરીકે નવી ઓળખ મજબૂત બની.

(૨૦૨૩)

સોસા પરિવારના ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ પર વ્યાપક સંશોધન શરૂ થયું. દસ્તાવેજોનું વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ શરૂ થયો.

(૨૦૨૪)

બચેલા ૪૬૭થી વધુ દસ્તાવેજોનું વર્ગીકરણ. ગામડાઓની મુલાકાતો. વડીલો સાથે મુલાકાતો. મૌખિક ઇતિહાસનું સંકલન.

(૨૦૨૫)

ઐતિહાસિક પુરાવાઓની ચકાસણી. વંશાવળીનું દસ્તાવેજીકરણ. બ્રિટિશકાળના ચલણ અને ધિરાણ વ્યવસ્થાનો અભ્યાસ.

(૨૦૨૬)

"સ્વર્ણિમ વારસો: સોસા પરિવાર - ૨૨૫ વર્ષના ઇતિહાસ, માણસાઈ અને સામાજિક મૂલ્યોનો દસ્તાવેજ" ગ્રંથ પૂર્ણ થયો.

બચેલા દસ્તાવેજો, મૌખિક ઇતિહાસ અને સંશોધનના આધારે સમગ્ર પરિવારનો ઇતિહાસ પ્રથમ વખત એક ગ્રંથમાં સંકલિત થયો.

સમયરેખાનો નિષ્કર્ષ

આ ૨૨૫ વર્ષની યાત્રા માત્ર એક પરિવારની ગાથા નથી. તે ગ્રામ્ય ભારતની અર્થવ્યવસ્થા, વિશ્વાસ આધારિત સામાજિક વ્યવસ્થા, માણસાઈ, શ્રમ, પરિવર્તન અને વારસાના સંરક્ષણની પણ ગાથા છે.

નાઠેજથી શરૂ થયેલી આ યાત્રા જૂના સાંગાણા થઈને નવી પેઢી સુધી પહોંચી છે. પેઢીઓ બદલાઈ, વ્યવસાયો બદલાયા, સમય બદલાયો, પરંતુ પરિવારના મૂળ મૂલ્યો-માણસાઈ, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ અને સામાજિક જવાબદારી-અવિચળ રહ્યા. એ જ આ ગ્રંથનો સૌથી મોટો સંદેશ છે.

પરિશિષ્ટ - 3

સોસા પરિવારની સંપૂર્ણ વંશાવળી

૨૨૫ વર્ષના વારસાની દસ પેઢીઓ

"વંશાવળી માત્ર નામોની શ્રેણી નથી; તે પેઢી દર પેઢી સંસ્કાર, શ્રમ, માણસાઈ, જવાબદારી અને ઐતિહાસિક સતતતાની અવિરત યાત્રા છે." કોઈપણ પરિવારનો ઇતિહાસ તેની વંશાવળી વિના પૂર્ણ થઈ શકતો નથી. વંશાવળી માત્ર પૂર્વજોનાં નામોનો ક્રમ નથી, પરંતુ તે પરિવારની ઓળખ, પરંપરા, સંસ્કૃતિ, સામાજિક મૂલ્યો અને પેઢીદર પેઢી મળેલા વારસાનું જીવંત દસ્તાવેજ છે. સોસા પરિવારની ઉપલબ્ધ વંશાવળી આશરે ૨૨૫ વર્ષના સમયગાળાને આવરી લે છે. આ યાત્રાની શરૂઆત ગીર સોમનાથ જિલ્લાના નાઠેજ ગામથી થઈ અને ત્યારબાદ પરિવાર ભાવનગર જિલ્લાના જૂના સાંગાણા ગામે સ્થાયી થયો. ત્યાંથી અનેક પેઢીઓએ પોતાના સમયના સંજોગો અનુસાર શ્રમ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ અને સામાજિક જવાબદારીના મૂલ્યોને જીવંત રાખ્યા. આ વંશાવળી ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો, મૌખિક પરંપરા, કુટુંબના વડીલોના સંસ્મરણો તથા સંશોધન દરમિયાન પ્રાપ્ત થયેલા પુરાવાઓના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી છે.

સોસા પરિવારની દસ પેઢીઓ

SOSA

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

(૨૨૫ વર્ષનો ઐતિહાસિક વારસો)

Golden Heritage Family Tree

પ્રથમ પેઢી — શ્રી નાજા સોસા

↓

બીજી પેઢી — શ્રી મેહુર સોસા

↓

ત્રીજી પેઢી — શ્રી ખેતા સોસા

↓

ચોથી પેઢી — શ્રી માલા સોસા

↓

પાંચમી પેઢી — શ્રી રામા સોસા

↓

છઠ્ઠી પેઢી — શ્રી કરસણ સોસા

↓

સાતમી પેઢી

શ્રી દુદા કરમણ સોસા	બીજલ કરમણ સોસા	જીવા કરમણ સોસા	જેહા કરમણ સોસા	જગા કરમણ સોસા

શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસા

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

(૨૨૫ વર્ષનો ઐતિહાસિક વારસો)

Golden Heritage Family Tree

SOSA

સાતમી પેઢી

શ્રી દુદા કરમણ સોસા, | બીજલ કરમણ સોસા, | જીવા કરમણ સોસા, | જેહા કરમણ સોસા | જગા કરમણ સોસા

ꕥ

શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસા

આઠમી પેઢી

શ્રી ખીમજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા

શ્રીમતી માલુબેન શ્રી ખીમજીભાઈ સોસા

શ્રી દેવજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા ꕥ

શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા

શ્રી કાનજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા

શ્રીમતી ટીકીબેન કાનજીભાઈ સોસા

શ્રી ગીગાભાઈ દુદાભાઈ સોસા

શ્રીમતી જાનાબેન ગીગાભાઈ સોસા

શ્રી મનુભાઈ દુદાભાઈ સોસા

શ્રીમતી પ્રેમીબેન મનુભાઈ સોસા

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

(૨૨૫ વર્ષનો ઐતિહાસિક વારસો)

Golden Heritage Family Tree

SOSA

શ્રી દેવજીભાઈ દુદાભાઈ સોસાની પરિવારિક શાખા

શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા

નવમી પેઢી

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
શ્રીમતી હીરુબેન	શ્રી કરસન સોસા	શ્રી ડાયા સોસા	શ્રી હમીર સોસા	શ્રી લક્ષ્મણ સોસા	શ્રી શ્યામજી સોસા	શ્રી આલા સોસા	**શ્રી નાથુ સોસા**	શ્રી ગિરીશ (ગલા) સોસા	શ્રીમતી નંદુબેન

લેખકની પરિવારિક શાખા

શ્રી નાથુ સોસા
∞
શ્રીમતી નિરુબેન નાથુભાઈ સોસા

- શ્રી જિગર સોસા
- પિનલબેન સોસા

દસમું પેઢી

શ્રી જિગર સોસા (પુત્ર)
∞
શ્રીમતી બ્રિંદા જિગર સોસા

પિનલબેન સોસા (પુત્રી)
∞
જમાઈ શ્રી હિતેશકુમાર પારઘી
ભાણકી તનિષ્કા, મહિરા

> “વારસો માત્ર લોહીનો નથી,
> પરંતુ મૂલ્યો, માણસાઈ અને સંસ્કારનો છે.”

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

(૨૨૫ વર્ષનો ઐતિહાસિક વારસો)

Golden Heritage Family Tree

પ્રથમ પેઢી — શ્રી નાજા સોસા

↓

બીજી પેઢી — શ્રી મેહુર સોસા

↓

ત્રીજી પેઢી — શ્રી ખેતા સોસા

↓

ચોથી પેઢી — શ્રી માલા સોસા

↓

પાંચમી પેઢી — શ્રી રામા સોસા

↓

છઠ્ઠી પેઢી — શ્રી કરસણ સોસા

સાતમી પેઢી

શ્રી દુદા કરમણ સોસા, બીજલ કરમણ સોસા, જીવા કરમણ સોસા,
જોદા કરમણ સોસા, જગા કરમણ સોસા

∞

શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસા

આઠમી પેઢી

શ્રી ખીમજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા	શ્રી દેવજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા	શ્રી કાનજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા	શ્રી ગીગાભાઈ દુદાભાઈ સોસા	શ્રી મનુભાઈ દુદાભાઈ સોસા
∞	∞	∞	∞	∞
શ્રીમતી માલુબેન શ્રી ખીમજીભાઈ સોસા	શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા	શ્રીમતી ટીડીબેન કાનજીભાઈ સોસા	શ્રીમતી જાનાબેન ગીગાભાઈ સોસા	શ્રીમતી પ્રેમીબેન મનુભાઈ સોસા

નવમી પેઢી

શ્રી દેવજીભાઈ દુદાભાઈ સોસાની પારિવારિક શાખા

શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા

૧.	૨.	૩.	૪.	૫.	૬.	૭.	૮.	૯.	૧૦.
શ્રીમતી હીરુબેન	શ્રી કરણ સોસા	શ્રી કાયા સોસા	શ્રી હમીર સોસા	શ્રી લક્ષ્મણ સોસા	શ્રી શ્યામજી સોસા	શ્રી આલા સોસા	શ્રી નાથુ સોસા	મિડીયા (મંથા) ખના સોસા	શ્રીમતી નંદુબેન

લેખકની પારિવારિક શાખા

શ્રી નાથુ સોસા

∞

શ્રીમતી નિરુબેન નાથુભાઈ સોસા

દસમી પેઢી

શ્રી જિગર સોસા (પુત્ર)	પિનલબેન સોસા (પુત્રી)
શ્રી જિગર સોસા (પુત્ર) ∞ શ્રીમતી ઝિંદા જિગર સોસા	પિનલબેન સોસા (પુત્રી) ∞ જમાઈ શ્રી હિતેશકુમાર પારધી ભાણકી તનિષ્કા, મહિરા

"વારસો માત્ર લોહીનો નથી,
પરંતુ મૂલ્યો, માણસાઈ અને સંસ્કારનો છે."

વંશાવળીનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

પ્રથમ પેઢી

શ્રી નાજા સોસા

સોસા પરિવારના ઉપલબ્ધ ઇતિહાસના સૌથી પ્રાચીન જાણીતા પૂર્વજ. નાઠેજથી જૂના સાંગાણા સુધી સ્થળાંતર કરીને પરિવારના નવા ઇતિહાસનો પાયો નાખનાર મારા પૂર્વજ.

બીજી પેઢી

શ્રી મેહુર સોસા

નવા ગામમાં પરિવારને સ્થિરતા આપનાર અને પૂર્વજોના શ્રમ તથા સંસ્કારોને આગળ વધારનાર પેઢીના રક્ષક.

ત્રીજી પેઢી

શ્રી ખેતા સોસા

ખેતી, પરિશ્રમ અને ગ્રામ્ય જીવનને મજબૂત બનાવનાર પેઢીના પરિશ્રમ પુરુષ.

ચોથી પેઢી

શ્રી માલા સોસા

પરિવારના વિકાસ તથા સામાજિક સંબંધોને વધુ મજબૂત બનાવનાર પેઢીના દીર્ઘદ્રષ્ટા.

પાંચમી પેઢી

શ્રી રામા સોસા

પરિવારની આર્થિક પ્રવૃત્તિઓને નવી દિશા આપનાર વ્યક્તિત્વ. વિશ્વાસ આધારિત ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવવામાં તેમનું વિશેષ યોગદાન રહ્યું પરિવારના પ્રણેતા.

છઠ્ઠી પેઢી

શ્રી કરસણ સોસા

પૂર્વજોના મૂલ્યોને જાળવી રાખીને પરિવારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને વિશ્વાસને આગળ ધપાવનાર પેઢીના જેમના એક એક બોલની શક્તિ હતી અને કરમણ સોસાને કરમણ ભગતથી સંબોધવામાં આવતા એવા સંસ્કારોના ગાદીપતિ.

સાતમી પેઢી

શ્રી દુદા કરમણ સોસા

ધર્મપત્ની : શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસા

સોસા પરિવારની સાતમી પેઢીમાં **શ્રી દુદા કરમણ સોસા**એ પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થાના અંતિમ સંરક્ષક તરીકે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી હતી. તેમની સાથે આ જ પેઢીના **શ્રી બીજલ કરમણ સોસા, શ્રી જીવા કરમણ સોસા, શ્રી જેહા કરમણ સોસા અને શ્રી જગા કરમણ સોસા**એ પણ પરિવારની પરંપરા, માણસાઈ અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠાને જાળવવામાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપ્યું હતું. સમગ્ર પરિવાર વિશ્વાસ, પરસ્પર સહકાર અને પ્રામાણિકતાના મૂલ્યોને કેન્દ્રમાં રાખીને સમાજજીવન સાથે જોડાયેલો રહ્યો હતો. શ્રી દુદા કરમણ સોસાએ સમાજમાં વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈનું અનોખું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેઓ માત્ર સફળ વ્યવસ્થાપક જ નહોતા, પરંતુ સમાજચિંતક, દુરંદેશી વિચારક અને વિઝન ધરાવતા વ્યક્તિત્વ હતા. વિશાળ ધિરાણ વહીવટ હોવા છતાં વર્ષો સુધી કોઈ વિવાદ, વેરઝેર કે અવિશ્વાસની સ્થિતિ ઊભી થઈ નહોતી. તેમના માટે નફા કરતાં સંબંધો, વિશ્વાસ અને સામાજિક જવાબદારી વધુ મહત્વની હતી. સમયના પરિવર્તનને પારખવાની તેમની અસાધારણ દૃષ્ટિ હતી. બદલાતી આર્થિક વ્યવસ્થા, કાયદાકીય માળખું અને સમાજની નવી જરૂરિયાતોને સમજી તેમણે ઈ.સ. **૧૯૭૭**માં પેઢીઓથી ચાલી આવતી સોસા પરિવારની પરંપરાગત ધિરાણ પ્રણાલીને સ્વૈચ્છિક રીતે બંધ કરવાનો ઐતિહાસિક નિર્ણય લીધો. આ નિર્ણય કોઈ મજબૂરીનું પરિણામ નહોતો, પરંતુ ભવિષ્યને ધ્યાનમાં રાખીને લેવામાં આવેલો જવાબદાર અને દુરંદેશી નિર્ણય હતો. આ નિર્ણય દ્વારા તેમણે સાબિત કર્યું કે સાચો નેતા માત્ર પરંપરાને જાળવતો નથી, પરંતુ સમયની માંગ મુજબ યોગ્ય પરિવર્તન સ્વીકારવાની હિંમત પણ ધરાવે છે. તેમના આ નિર્ણયને કારણે સોસા પરિવારની વર્ષો જૂની પ્રતિષ્ઠા અને વિશ્વાસ અખંડિત રહ્યા અને પરિવારે નવી દિશામાં આગળ વધવાનો માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો.

આજે પણ **શ્રી દુદા કરમણ સોસા**, તેમજ તેમની સાથેની આ જ પેઢીના **બીજલ કરમણ સોસા, જીવા કરમણ સોસા, જેહા કરમણ સોસા અને જગા કરમણ સોસા**ના જીવન અને કાર્યને સોસા પરિવાર ગૌરવપૂર્વક યાદ કરે છે. આ પેઢીએ વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા, માણસાઈ, સામાજિક જવાબદારી અને પારિવારિક એકતાના જે મૂલ્યો જીવંત રાખ્યા, તે આજે પણ સોસા પરિવારના સ્વર્ણિમ વારસાનો અભિન્ન ભાગ છે.

આઠમી પેઢી

શ્રી દેવજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા

ધર્મપત્ની : શ્રીમતી કેસરબેન દેવજીભાઈ સોસા

આ પેઢીએ પરિવારમાં શ્રમ, એકતા, સંસ્કાર અને શિક્ષણનું વાતાવરણ વિકસાવ્યું. તેમના સંતાનો દ્વારા પરિવાર વિવિધ ક્ષેત્રોમાં આગળ વધ્યો અને સમાજમાં પોતાની આગવી ઓળખ સ્થાપિત કરી.

નવમી પેઢી

શ્રી દેવજીભાઈ અને શ્રીમતી કેસરબેનના દસ સંતાનોએ પરિવારના મૂલ્યોને અલગ-અલગ ક્ષેત્રોમાં જીવંત રાખ્યા. જન્મક્રમ મુજબ તેમનાં સંતાનો આ મુજબ છે,

શ્રીમતી હીરુબેન

શ્રી કરસન સોસા

શ્રી ડાયા સોસા

શ્રી હમીર સોસા

શ્રી લક્ષ્મણ સોસા

શ્રી શ્યામજી સોસા

શ્રી આલા સોસા

શ્રી નાથુ સોસા - લેખક, સંશોધક, સામાજિક કાર્યકર અને આ ગ્રંથના રચયિતા.

શ્રી ગિરીશ (ગલા) સોસા

શ્રીમતી નંદુબેન

આ પેઢીએ શિક્ષણ, વ્યવસાય, સમાજસેવા અને સંશોધન જેવા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પરિવારના વારસાને નવી દિશા આપી.

દસમી પેઢી

શ્રી જિગર સોસા

પિનલબેન સોસા

પિતા : શ્રી નાથુ સોસા

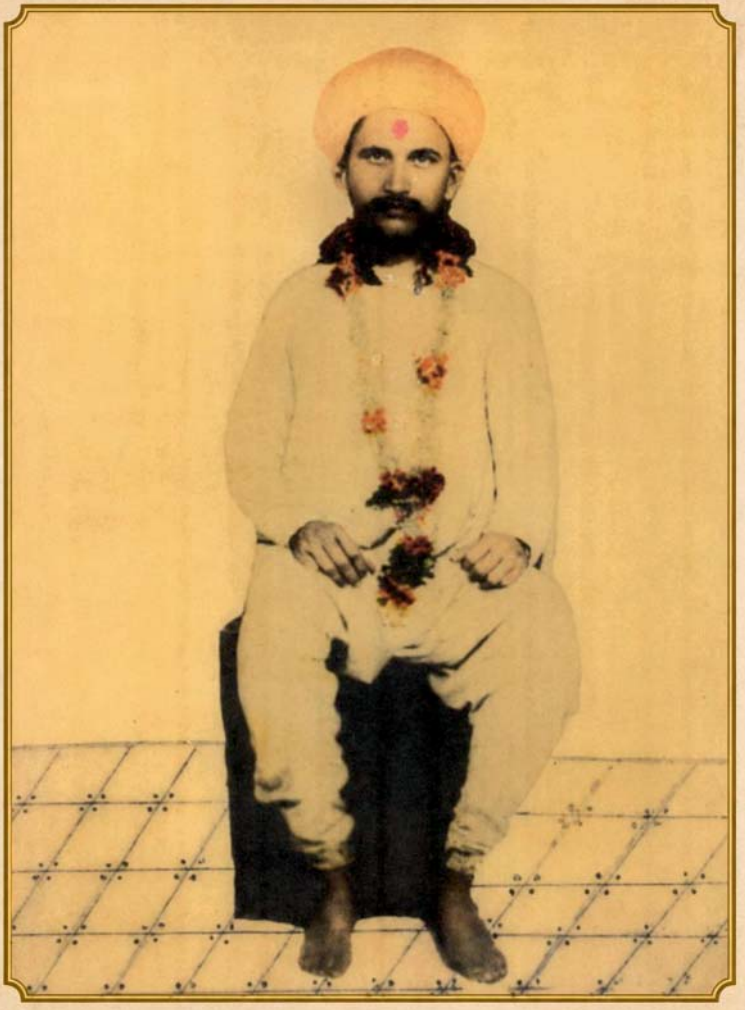
માતા : શ્રીમતી નિરુબેન નાથુ સોસા

શ્રી નાથુ સોસા અને શ્રીમતી નિરુબેન નાથુ સોસાના સંતાનો તરીકે શ્રી જિગર સોસા અને પિનલબેન સોસા સોસા પરિવારની દસમી પેઢીનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. તેઓ પરિવારના સંસ્કાર, પરંપરા, માણસાઈ અને ઐતિહાસિક વારસાને આધુનિક યુગની નવી દૃષ્ટિ સાથે આગળ ધપાવતી પેઢીના પ્રતિનિધિ છે. પરિવારે પેઢીઓથી જાળવી રાખેલા મૂલ્યોને આત્મસાત કરીને તેઓ આ વારસાને ભવિષ્ય સુધી પહોંચાડવાની મહત્વપૂર્ણ કડી છે.

વંશાવળીનું ઐતિહાસિક મહત્વ

સોસા પરિવારની આ વંશાવળી માત્ર દસ પેઢીઓના નામોનો ક્રમ નથી; તે આશરે અઢી સદી સુધી અવિરત ચાલેલી જીવનયાત્રા, શ્રમ, માણસાઈ, સામાજિક વિશ્વાસ અને કુટુંબના મૂલ્યોનું જીવંત દસ્તાવેજ છે. નાઠેજથી શરૂ થયેલી આ યાત્રા જૂના સાંગાણા, ત્યારબાદ ગુજરાતના વિવિધ વિસ્તારો અને નવી પેઢી સુધી પહોંચીને આજે પણ જીવંત છે. દરેક પેઢીએ પોતાના સમયની પરિસ્થિતિઓને અનુરૂપ પરિવારના વારસામાં નવું પ્રકરણ ઉમેર્યું છે. આ વંશાવળી દર્શાવે છે કે સમય બદલાયો, વ્યવસાયો બદલાયા અને સમાજમાં અનેક પરિવર્તનો આવ્યા; છતાં પરિવારના મૂળ મૂલ્યો-પ્રમાણિકતા, વિશ્વાસ, પરિશ્રમ, સંસ્કાર અને માનવસેવા-દરેક પેઢીમાં અવિરત રીતે જીવંત રહ્યા છે.

સાતમી પેઢી

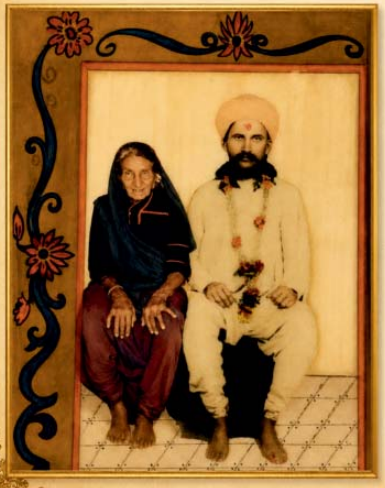
શ્રી દુદાભાઈ કરમણભાઈ સોસા

(સ. ૧૮૦૦ આસપાસ – અવસાન વર્ષ અજ્ઞાત)

સાતમી પેઢી

શ્રી દુદા કરમણ સોસા

અને શ્રીમતિ લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસા

શ્રી દુદા કરમણ સોસા

સોસા પરિવારની પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થાના અંતિમ સંરક્ષક તરીકે શ્રી દુદા કરમણ સોસાનું સ્થાન વિશિષ્ટ રહ્યું છે. તેમણે પૂર્વજોથી પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વાસ, પ્રામાણિકતા અને માણસાઈના વારસાને જીવનભર જાળવી રાખ્યો. તેઓ માત્ર સફળ વ્યવસ્થાપક જ નહોતા, પણ સમાજચિંતક, દૂરંદેશી વિચારક અને વિઝન ધરાવતા વ્યક્તિત્વ તરીકે સમાજમાં આદર પામ્યા હતા.

શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસા

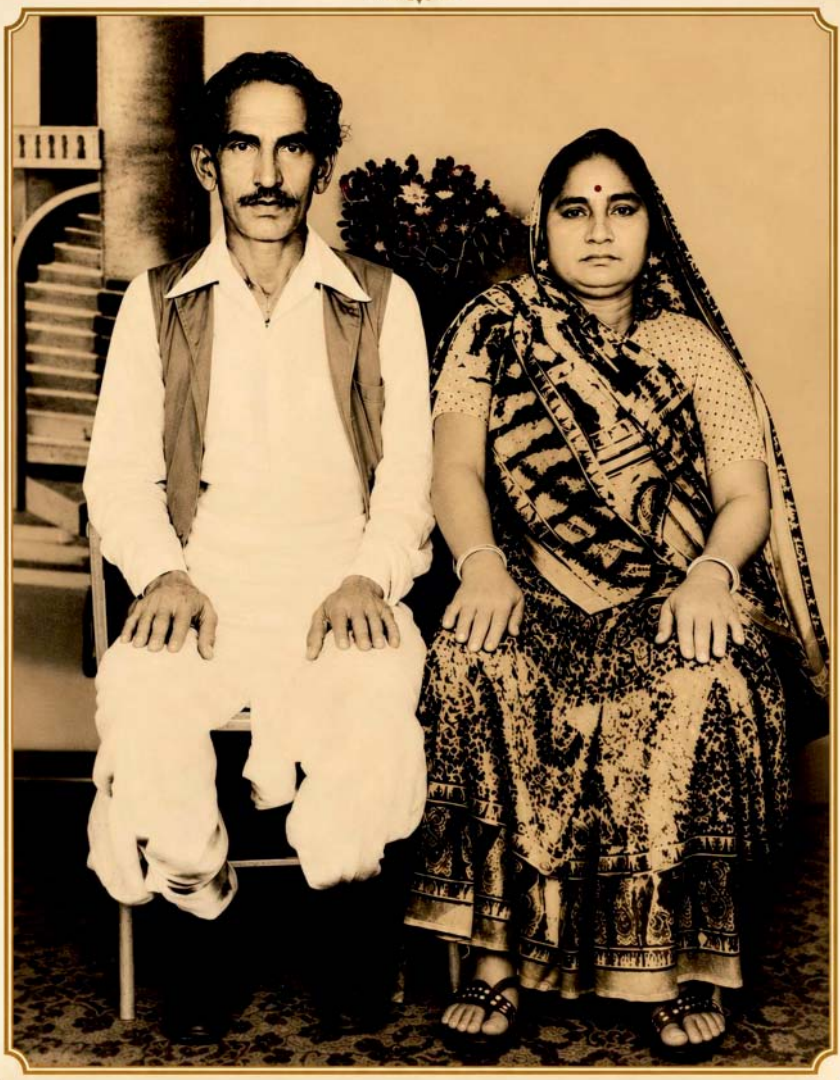
શ્રીમતિ લક્ષ્મીબેન દુદાભાઈ સોસાએ પરિવારના સંસ્કાર, એકતા અને ધર્મનિષ્ઠ જીવનશૈલીને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી. તેઓ સાતમી પેઢીની આ સફરમાં સહધર્મચારીણી તરીકે હંમેશા પરિવારની સાથે અડગ રહી.

ઈ.સ. 1977

પેઢીઓથી ચાલતી ધિરાણ વ્યવસ્થાને સ્વેચ્છાએ બંધ કરવાનો એતિહાસિક નિર્ણય લીધો.

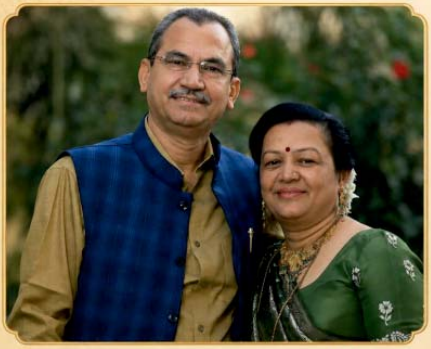
આઠમી પેઢી

શ્રી દેવજીભાઈ દુદાભાઈ સોસા અને શ્રીમતી કેસરબેન

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

૨૨૫ વર્ષનો ઈતિહાસ, માણસાઈ અને સામાજીક મૂલ્યોનો દસ્તાવેજ

નવમી પેઢી

શ્રી નાથુ સોસા

અને

શ્રીમતી નિરુબેન નાથુ સોસા

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

SOSA

૨૨૫ વર્ષના ઈતિહાસ, માણસાઈ અને
સામાજીક મૂલ્યો નો દસ્તાવેજ

દસમી પેઢી

શ્રી જિગર નાથુ સોસા

અને

શ્રીમતી બ્રિદા જિગર સોસા

"વારસો માત્ર લોહીનો નથી, પરંતુ મૂલ્યો, માણસાઈ અને સંસ્કારનો છે."

સ્વર્ણિમ વારસો : સોસા પરિવાર

૨૨૫ વર્ષના ઈતિહાસ, માણસાઈ અને
સામાજીક મૂલ્યોનો દસ્તાવેજ

દસમી પેઢી

પિનલબેન સોસા	હિતેશકુમાર પારઘી	તનિષ્કા પારઘી	માહિરા પારઘી
(પુત્રી)	(જમાઈ)	(ભાણકી)	(ભાણકી)

"વારસો માત્ર લોહીનો નથી,
પરંતુ મૂલ્યો, માણસાઈ અને સંસ્કારનો છે."

પરિશિષ્ટ - ૪

ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો, ધિરાણ ટિકિટો, રાણી સિક્કા અને રેવન્યુ સ્ટેમ્પ ધરાવતા મૂળ દસ્તાવેજો

(સોસા પરિવારની લગભગ ૨૨૫ વર્ષ જૂની ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થાના પ્રાથમિક ઐતિહાસિક પુરાવા)

દસ્તાવેજોની વિશેષતાઓ

આ પરિશિષ્ટમાં સમાવિષ્ટ દસ્તાવેજોમાં નીચે મુજબની ઐતિહાસિક વિશેષતાઓ જોવા મળે છે,

હસ્તલિખિત ધિરાણ ટિકિટો

ગ્રામ્ય ખાતાવહીના પાના

રાણી સિક્કા સમયગાળાની લેવડદેવડ

એક આના (One Anna) રેવન્યુ સ્ટેમ્પ

ભાવનગર રાજ્યના સ્ટેમ્પ

બ્રિટિશ ઇન્ડિયાના રેવન્યુ સ્ટેમ્પ

સાક્ષીઓના હસ્તાક્ષરો

દેવાદાર તથા લેણદારોની નોંધો

વ્યાજ, મુદત તથા ચુકવણીની શરતો

ગામ, વ્યક્તિ તથા કુટુંબોની નોંધો

તે સમયની મૂળ ગુજરાતી લેખનશૈલી

દસ્તાવેજોમાંથી પ્રાપ્ત ઐતિહાસિક માહિતી

આ દસ્તાવેજો પરથી નીચેના મહત્વપૂર્ણ તારણો પ્રાપ્ત થાય છે,

૧. ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ વ્યવસ્થિત હતી.

વ્યવહારો માત્ર મૌખિક ન હતા; તેઓ લેખિત સ્વરૂપે નોંધાતા હતા.

૨. કાનૂની પ્રક્રિયાનું પાલન થતું હતું.

ઘણા દસ્તાવેજોમાં એક આના અથવા અન્ય રેવન્યુ સ્ટેમ્પનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, જે વ્યવહારને કાનૂની માન્યતા આપતો હતો.

૩. હિસાબી શિસ્ત વિકસિત હતી.

દરેક વ્યવહારની તારીખ, નામ, રકમ તથા અન્ય વિગતો નિયમિત રીતે નોંધવામાં આવતી હતી.

૪. સમાજમાં વિશ્વાસનું મૂલ્ય ઊંચું હતું.

ઘણા વ્યવહારોમાં સાક્ષીઓ તથા ઓળખ ધરાવતા લોકોની હાજરી નોંધવામાં આવી છે.

૫. સ્થાનિક અર્થવ્યવસ્થામાં સોસા પરિવારની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા હતી.

દસ્તાવેજો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પરિવાર ગ્રામ્ય અર્થવ્યવસ્થામાં વિશ્વાસપાત્ર ધિરાણદાતા તરીકે કાર્યરત હતો.

દસ્તાવેજોના પ્રકાર

આ પરિશિષ્ટમાં સમાવિષ્ટ દસ્તાવેજોને નીચે મુજબ વર્ગીકૃત કરી શકાયઃ - ધિરાણ ટિકિટો,

ખાતાવહીના પાના, ઉઘરાણી નોંધો, રેવન્યુ સ્ટેમ્પવાળા કરાર, વ્યક્તિગત જવાબદારી પત્રો,

હસ્તલિખિત કરાર, ચુકવણીની નોંધો, સાક્ષી નોંધો, જૂની ગુજરાતી લેખનશૈલીના દસ્તાવેજો,

ઐતિહાસિક મહત્વ

આ દસ્તાવેજો માત્ર સોસા પરિવારના ઇતિહાસ પૂરતા મર્યાદિત નથી. તેઓ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર, પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસ્થા, હસ્તલિખિત દસ્તાવેજીકરણ, સ્થાનિક ન્યાયવ્યવસ્થા અને સામાજિક વિશ્વાસની પ્રણાલીને સમજવા માટે અત્યંત મહત્વના પ્રાથમિક ઐતિહાસિક સ્રોત છે. ગુજરાતના ગ્રામ્ય સમાજમાં નાણાકીય વ્યવહાર કેવી રીતે ચાલતા હતા તે જાણવા માટે આવા દસ્તાવેજો અત્યંત દુર્લભ માનવામાં આવે છે.

સંશોધકની નોંધ

આ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત તમામ દસ્તાવેજો તેમના મૂળ સ્વરૂપને શક્ય તેટલા જાળવી રાખીને રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. સમયના પ્રભાવ, કાગળની નાજુક સ્થિતિ, શાહી ઝાંખી પડવી તથા ભેજ જેવા કારણોસર કેટલાક લખાણો આજે સંપૂર્ણપણે વાંચી શકાતા નથી. તેથી જ્યાં લખાણ સ્પષ્ટ રીતે વાંચી શકાય છે ત્યાં જ તેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે; અસ્પષ્ટ ભાગો અંગે કોઈ અનુમાનાત્મક અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું નથી. આ અભિગમ ઐતિહાસિક સંશોધનની નિષ્પક્ષતા અને પ્રામાણિકતા જાળવવા માટે અપનાવવામાં આવ્યો છે.

પરિશિષ્ટ - ૫

ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોની સૂચિ

(Catalogue of Historical Records)

આ ગ્રંથના સંશોધન દરમિયાન સોસા પરિવારના સંરક્ષણ હેઠળ રહેલા મૂળ ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોનું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે, ધિરાણ ટિકિટો, ખાતાવહીના પાનાં, રેવન્યુ સ્ટેમ્પવાળા કરાર ને અન્ય હસ્તલિખિત નોંધો. આ દસ્તાવેજો બે સદીથી વધુ સમયગાળાની ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થા, સામાજિક વિશ્વાસ, પરંપરાગત અર્થતંત્ર ને સ્થાનિક વહીવટી વ્યવસ્થાના પ્રાથમિક પુરાવા તરીકે વિશેષ મહત્ત્વ ધરાવે છે.

ભાવિ અભ્યાસની સરળતા માટે દરેક દસ્તાવેજને અલગ ક્રમાંક આપીને તેની વિગતો અહીં સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવી છે. નોંધણીની પદ્ધતિ આ પ્રમાણે છે, **SFHR-0001,** જ્યાં **SFHR = Sosa Family Historical Record.**

સૂચિમાં અત્યારે શું છે.

આ આવૃત્તિમાં **પરિવારની પાંચ સ્કેન થયેલી પોથીઓનાં કુલ ૧,૨૨૩** પાનાં તપાસવામાં આવ્યાં છે. તેમાંથી **૯૦ પાનાં એવાં મળ્યાં જેમના પર રેવન્યુ સ્ટેમ્પ ચોંટાડેલો છે** (કેટલાક પાના પર એકથી વધુ ટિકિટ હોવાથી ટિકિટની કુલ સંખ્યા ૯૩ થાય છે). નીચેની સૂચિમાં એ ૯૦ દસ્તાવેજ નોંધ્યા છે.

વિક્રમ સંવત, ઈસવીસન ને ગામનાં ખાનાં જાણી જોઈને ખાલી રાખ્યાં છે. આ વિગતો દસ્તાવેજના મૂળ લખાણમાં છે, પણ એ લખાણ મહાજની (વાણિયાશાહી) લિપિમાં હોવાથી તેનું વાચન જૂની હાથલિપિના જાણકાર પાસે કરાવવાનું બાકી છે. અનુમાનથી તારીખ કે ગામ ભરવાં એ સંશોધનની દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી, એટલે એ ખાનાં પ્રામાણિકપણે ખાલી રખાયાં છે.

દસ્તાવેજ સૂચિ

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
1	SFHR-0001	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 8
2	SFHR-0002	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 10
3	SFHR-0003	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 20

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
4	SFHR-0004	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 22
5	SFHR-0005	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 24
6	SFHR-0006	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 26
7	SFHR-0007	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 34
8	SFHR-0008	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 36
9	SFHR-0009	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 45
10	SFHR-0010	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 47
11	SFHR-0011	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 51
12	SFHR-0012	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 53
13	SFHR-0013	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 55
14	SFHR-0014	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 57
15	SFHR-0015	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 59
16	SFHR-0016	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 63
17	SFHR-0017	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 67
18	SFHR-0018	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 77

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
19	SFHR-0019	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 81
20	SFHR-0020	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 83
21	SFHR-0021	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 85
22	SFHR-0022	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 87
23	SFHR-0023	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 89
24	SFHR-0024	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 91
25	SFHR-0025	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 93
26	SFHR-0026	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 95
27	SFHR-0027	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 97
28	SFHR-0028	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 99
29	SFHR-0029	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 101
30	SFHR-0030	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 103
31	SFHR-0031	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 117
32	SFHR-0032	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 119
33	SFHR-0033	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 120

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
34	SFHR-0034	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 125
35	SFHR-0035	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 130
36	SFHR-0036	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 134
37	SFHR-0037	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 135
38	SFHR-0038	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 138
39	SFHR-0039	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 139
40	SFHR-0030	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 144
41	SFHR-0041	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 148
42	SFHR-0042	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 151
43	SFHR-0043	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 160
44	SFHR-0044	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 162
45	SFHR-0045	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 166
46	SFHR-0046	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 170
47	SFHR-0047	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 172
48	SFHR-0048	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 174

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
49	SFHR-0049	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 180
50	SFHR-0050	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 182
51	SFHR-0051	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 184
52	SFHR-0052	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 186
53	SFHR-0053	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 198
54	SFHR-0054	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 204
55	SFHR-0055	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 206
56	SFHR-0056	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 212
57	SFHR-0057	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 214
58	SFHR-0058	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 226
59	SFHR-0059	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 228
60	SFHR-0060	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 238
61	SFHR-0061	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 242
62	SFHR-0062	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 246
63	SFHR-0063	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 249

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
64	SFHR-0064	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 252
65	SFHR-0065	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 264
66	SFHR-0066	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 268
67	SFHR-0067	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 272
68	SFHR-0068	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 276
69	SFHR-0069	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 277
70	SFHR-0070	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 281
71	SFHR-0071	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 287
72	SFHR-0072	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 290
73	SFHR-0073	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 298
74	SFHR-0074	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 386
75	SFHR-0075	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 404
76	SFHR-0076	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 74
77	SFHR-0077	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 81
78	SFHR-0078	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 105

ક્ર.	દસ્તાવેજ કોડ	વિક્રમ સંવત	અંદાજિત ઈ.સ.	ગામ	દસ્તાવેજનો પ્રકાર	રેવન્યુ સ્ટેમ્પ	હાલની સ્થિતિ	સ્રોત
79	SFHR-0079	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 189
80	SFHR-0080	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 190
81	SFHR-0081	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 197
82	SFHR-0082	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 218
83	SFHR-0083	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 226
84	SFHR-0084	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 232
85	SFHR-0085	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 234
86	SFHR-0086	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 238
87	SFHR-0087	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 260
88	SFHR-0088	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 262
89	SFHR-0089	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 268
90	SFHR-0090	–	–	–	ધિરાણ દસ્તાવેજ	ભાવનગર દરબાર-1 આનો	સ્પષ્ટ	પોથી 2. પા. 272

દરેક દસ્તાવેજની ટિકિટની છબી ‘પરિશિષ્ટ ક - ટિકિટ-પ્લેટ સૂચિ’માં એ જ ક્રમાંકે આપી છે.

દસ્તાવેજોની વર્ગીકરણ સૂચિ

વર્ગ	કુલ	આધાર
સ્કૅન થયેલાં કુલ પાનાં (પાંચ પોથી)	૧૨૨૩	ગણતરી થયેલ
લખાણવાળાં પાનાં	૮૬૪	ગણતરી થયેલ
કોરાં કે લગભગ કોરાં પાનાં	૩૫૯	ગણતરી થયેલ
રેવન્યુ સ્ટેમ્પવાળા દસ્તાવેજો	૯૦	ગણતરી થયેલ
— ભાવનગર રાજ્ય સંબંધિત	૭૫	ગણતરી થયેલ
— બ્રિટિશ ઇન્ડિયા (બોમ્બે પ્રાંત)	૧૪	ગણતરી થયેલ
— અન્ય / અનિશ્ચિત પ્રકાર	૧	ગણતરી થયેલ
ટિકિટોની કુલ સંખ્યા (એક પાના પર એકથી વધુ સહિત)	૯૩	ગણતરી થયેલ
ખાતાવહીના પાનાં (ટિકિટ વગરનાં, લખાણવાળાં)	૭૭૪	ગણતરી થયેલ
વધુ તપાસ માગતાં પાનાં (ઝાંખો રંગ — ટિકિટ કે ડાઘ?)	૪૯	હાથે ચકાસવાનાં
રાણી સિક્કા સમયગાળાના દસ્તાવેજો	—	વાચન પછી
ઉઘરાણી નોંધો	—	વાચન પછી
છૂટી ઘિરાણ ટિકિટો (પોથીથી અલગ સંગ્રહ)	—	સ્કૅન બાકી

ટિકિટોના પ્રકાર વિશે

સૂચિમાં નોંધાયેલી ટિકિટોમાં બે સ્પષ્ટ રીતે અલગ પ્રકાર જોવા મળે છે, ને આ સંશોધનની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વની બાબત છે.

પહેલો પ્રકાર – ભાવનગર દરબાર. 'ભાવનગર દરબાર' લખાણ, મહારાજાની છબી ને નીચે 'એક આનો 1 ANNA'. આમાં પણ બે મુદ્રા દેખાય છે : મોટા ભાગની ટિકિટો મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીના યુગની છે, જ્યારે બે ટિકિટોમાં જુદી છબીવાળી જૂની મુદ્રા છે.

બીજો પ્રકાર – બ્રિટિશ ઇન્ડિયા, બોમ્બે પ્રાંત. 'INDIA – BOMBAY PROVINCE – REVENUE – ONE ANNA' લખાણવાળી ટિકિટો. કેટલાક દસ્તાવેજ પર આવી બબ્બે ટિકિટ સાથે ચોંટાડેલી છે.

એક જ પરિવારના સંગ્રહમાં દેશી રાજ્ય ને બ્રિટિશ પ્રાંત, બંનેની મહેસૂલી ટિકિટો સાથે મળવી એ સામાન્ય વાત નથી. તે સૂચવે છે કે પરિવારના ધિરાણ વ્યવહાર ભાવનગર રાજ્યની સીમામાં મર્યાદિત નહોતા, અથવા સમય જતાં વહીવટી વ્યવસ્થા બદલાતાં દસ્તાવેજની ટિકિટ પણ બદલાઈ. બંને શક્યતા આ તબક્કે 'સંભાવના' તરીકે જ નોંધવી યોગ્ય છે;

સંશોધકની નોંધ

ઉપલબ્ધ તમામ મૂળ દસ્તાવેજોને તેમની ભૌતિક સ્થિતિ અનુસાર સંરક્ષિત કરવામાં આવ્યા છે. સમયના પ્રભાવે કેટલાક દસ્તાવેજોમાં કાગળ નાજુક બનવો, શાહી ઝાંખી પડવી, ભેજના ડાઘ કે કીડાથી આંશિક નુકસાન જોવા મળે છે. તેમ છતાં ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો પરંપરાગત ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થાના વિશ્વસનીય પ્રાથમિક સ્રોત તરીકે મહત્ત્વ ધરાવે છે.

સૂચિમાંનું 'ટિકિટની સ્પષ્ટતા' ખાનું સ્કૅનમાં ટિકિટ કેટલી વંચાય છે તે દર્શાવે છે - કાગળની ભૌતિક સ્થિતિ નહીં. ભૌતિક સ્થિતિનું મૂલ્યાંકન મૂળ દસ્તાવેજ હાથમાં લઈને જ થઈ શકે, એટલે એ માટે અલગ ખાનું ભવિષ્યની આવૃત્તિમાં ઉમેરવું.

સંશોધનનો સાચો આધાર માત્ર પુસ્તકો નથી; દસ્તાવેજો, સ્મૃતિઓ ને સત્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા પણ એટલી જ મહત્ત્વની છે.

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૧

પોથી ૨, પાનું ૮

પ્લેટ ક-૨

પોથી ૨, પાનું ૧૦

પ્લેટ ક-૩

પોથી ૨, પાનું ૨૦

પ્લેટ ક-૪

પોથી ૨, પાનું ૨૨

પ્લેટ ક-૫

પોથી ૨, પાનું ૨૪

પ્લેટ ક-૬

પોથી ૨, પાનું ૨૬

પ્લેટ ક-૭

પોથી ૨, પાનું ૩૪

પ્લેટ ક-૮

પોથી ૨, પાનું ૩૬

પ્લેટ ક-૯

પોથી ૨, પાનું ૪૫

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક્ર-૧૦

પોથી ૨, પાનું ૪૭

પ્લેટ ક્ર-૧૧

પોથી ૨, પાનું ૫૧

પ્લેટ ક્ર-૧૨

પોથી ૨, પાનું ૫૩

પ્લેટ ક્ર-૧૩

પોથી ૨, પાનું ૫૫

પ્લેટ ક્ર-૧૪

પોથી ૨, પાનું ૫૭

પ્લેટ ક્ર-૧૫

પોથી ૨, પાનું ૫૯

પ્લેટ ક્ર-૧૬

પોથી ૨, પાનું ૬૩

પ્લેટ ક્ર-૧૭

પોથી ૨, પાનું ૬૭

પ્લેટ ક્ર-૧૮

પોથી ૨, પાનું ૭૭

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૧૯

પોથી ૨, પાનું ૮૧

પ્લેટ ક-૨૦

પોથી ૨, પાનું ૮૩

પ્લેટ ક-૨૧

પોથી ૨, પાનું ૮૫

પ્લેટ ક-૨૨

પોથી ૨, પાનું ૮૭

પ્લેટ ક-૨૩

પોથી ૨, પાનું ૮૯

પ્લેટ ક-૨૪

પોથી ૨, પાનું ૯૧

પ્લેટ ક-૨૫

પોથી ૨, પાનું ૯૩

પ્લેટ ક-૨૬

પોથી ૨, પાનું ૯૫

પ્લેટ ક-૨૭

પોથી ૨, પાનું ૯૭

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૨૮

પોથી ૨, પાનું ૯૯

પ્લેટ ક-૨૯

પોથી ૨, પાનું ૧૦૧

પ્લેટ ક-૩૦

પોથી ૨, પાનું ૧૦૩

પ્લેટ ક-૩૧

પોથી ૨, પાનું ૧૧૭

પ્લેટ ક-૩૨

પોથી ૨, પાનું ૧૧૯

પ્લેટ ક-૩૩

પોથી ૨, પાનું ૧૨૦

પ્લેટ ક-૩૪

પોથી ૨, પાનું ૧૨૫

પ્લેટ ક-૩૫

પોથી ૨, પાનું ૧૩૦

પ્લેટ ક-૩૬

પોથી ૨, પાનું ૧૩૪

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૩૭

પોથી ૨, પાનું ૧૩૫

પ્લેટ ક-૩૮

પોથી ૨, પાનું ૧૩૮

પ્લેટ ક-૩૯

પોથી ૨, પાનું ૧૩૯

પ્લેટ ક-૪૦

પોથી ૨, પાનું ૧૪૪

પ્લેટ ક-૪૧

પોથી ૨, પાનું ૧૪૮

પ્લેટ ક-૪૨

પોથી ૨, પાનું ૧૫૧

પ્લેટ ક-૪૩

પોથી ૨, પાનું ૧૬૦

પ્લેટ ક-૪૪

પોથી ૨, પાનું ૧૬૨

પ્લેટ ક-૪૫

પોથી ૨, પાનું ૧૬૬

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૪૬

પોથી ૨, પાનું ૧૭૦

પ્લેટ ક-૪૭

પોથી ૨, પાનું ૧૭૨

પ્લેટ ક-૪૮

પોથી ૨, પાનું ૧૭૪

પ્લેટ ક-૪૯

પોથી ૨, પાનું ૧૮૦

પ્લેટ ક-૫૦

પોથી ૨, પાનું ૧૮૨

પ્લેટ ક-૫૧

પોથી ૨, પાનું ૧૮૪

પ્લેટ ક-૫૨

પોથી ૨, પાનું ૧૮૬

પ્લેટ ક-૫૩

પોથી ૨, પાનું ૧૯૮

પ્લેટ ક-૫૪

પોથી ૨, પાનું ૨૦૪

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૫૫

પોથી ૨, પાનું ૨૦૬

પ્લેટ ક-૫૬

પોથી ૨, પાનું ૨૧૨

પ્લેટ ક-૫૭

પોથી ૨, પાનું ૨૧૪

પ્લેટ ક-૫૮

પોથી ૨, પાનું ૨૨૬

પ્લેટ ક-૫૯

પોથી ૨, પાનું ૨૨૮

પ્લેટ ક-૬૦

પોથી ૨, પાનું ૨૩૮

પ્લેટ ક-૬૧

પોથી ૨, પાનું ૨૪૨

પ્લેટ ક-૬૨

પોથી ૨, પાનું ૨૪૬

પ્લેટ ક-૬૩

પોથી ૨, પાનું ૨૪૯

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૬૪

પોથી ૨, પાનું ૨૫૨

પ્લેટ ક-૬૫

પોથી ૨, પાનું ૨૬૪

પ્લેટ ક-૬૬

પોથી ૨, પાનું ૨૬૮

પ્લેટ ક-૬૭

પોથી ૨, પાનું ૨૭૨

પ્લેટ ક-૬૮

પોથી ૨, પાનું ૨૭૬

પ્લેટ ક-૬૯

પોથી ૨, પાનું ૨૭૭

પ્લેટ ક-૭૦

પોથી ૨, પાનું ૨૮૧

પ્લેટ ક-૭૧

પોથી ૨, પાનું ૨૮૭

પ્લેટ ક-૭૨

પોથી ૨, પાનું ૨૯૦

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ઘિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક્ર-૭૩

પોથી ૨, પાનું ૨૯૮

પ્લેટ ક્ર-૭૪

પોથી ૨, પાનું ૩૮૬

પ્લેટ ક્ર-૭૫

પોથી ૨, પાનું ૪૦૪

પ્લેટ ક્ર-૭૬

પોથી ૩, પાનું ૭૪

પ્લેટ ક્ર-૭૭

પોથી ૩, પાનું ૮૧

પ્લેટ ક્ર-૭૮

પોથી ૩, પાનું ૧૦૫

પ્લેટ ક્ર-૯૧

પોથી ૩, પાનું ૨૭૨

પ્લેટ ક્ર-૮૦

પોથી ૩, પાનું ૧૮૯

પ્લેટ ક્ર-૮૧

પોથી ૩, પાનું ૧૯૦

પરિશિષ્ટ ૫- ટિકિટ-સૂચિ

ધિરાણ-દસ્તાવેજો પર ચોંટાડેલી મહેસૂલી ટિકિટો

પ્લેટ ક-૮૨

પોથી ૩, પાનું ૧૯૭

પ્લેટ ક-૮૩

પોથી ૩, પાનું ૨૧૮

પ્લેટ ક-૮૪

પોથી ૩, પાનું ૨૨૬

પ્લેટ ક-૮૫

પોથી ૩, પાનું ૨૩૨

પ્લેટ ક-૮૬

પોથી ૩, પાનું ૨૩૪

પ્લેટ ક-૮૭

પોથી ૩, પાનું ૨૩૮

પ્લેટ ક-૮૮

પોથી ૩, પાનું ૨૬૦

પ્લેટ ક-૮૯

પોથી ૩, પાનું ૨૬૨

પ્લેટ ક-૯૦

પોથી ૩, પાનું ૨૬૮

પરિશિષ્ટ - ૬

સંદર્ભગ્રંથ સૂચિ

Bibliography

"The Golden Heritage of Sosa Family" ગ્રંથની રચના દરમિયાન વિવિધ પ્રાથમિક અને દ્વિતીયક સ્રોતો, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો, સરકારી નોંધો, પરિવારના અભિલેખો, મૌખિક પરંપરાઓ તથા સંશોધન ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે. નીચે દર્શાવેલ ગ્રંથો અને સ્રોતોએ આ સંશોધનને આધાર પૂરો પાડ્યો છે.

(અ) લેખકના પ્રકાશિત ગ્રંથો

સોસા પરિવાર : માણસાઈ અને મૂલ્યોનું સરવૈયું : નાથુ સોસા

The History of Sosa Family : Nathu Sosa

The Golden Heritage of Sosa Family : Nathu Sosa

યુગપુરુષ ડૉ. બી.આર. આંબેડકર : નાથુ સોસા

રાષ્ટ્ર નિર્માણના શિલ્પી ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર : નાથુ સોસા

રત્ન કણિકાઓ ડો ભીમરાવ આંબેડકરના વિચારોનું ચયન : નાથુ સોસા

મનની ભીતર : નાથુ સોસા

સંવેદનાની સફર : નાથુ સોસા

પ્રેરક પ્રતિભાવ : "નાથુ સોસાના પુસ્તકો વિશે વિદ્વાનોના પ્રતિભાવોનું સંપાદક" : નાથુ સોસા

અંગ્રેજ શાસન સામે વણકરોનો સંઘર્ષ (સત્તરમી અને અઢારમી સદી) : નાથુ સોસા

(બ) પરિવારના પ્રાથમિક દસ્તાવેજો

સોસા પરિવાર પાસે સંરક્ષિત ૪૬૭ + ઐતિહાસિક ટિકિટો

એક ફદિયાની એક આના આધારિત ધિરાણ ટિકિટો

પરિવારની જૂની નોંધપોથીઓ

ધિરાણ વ્યવહારના હસ્તલિખિત દસ્તાવેજો

વંશાવળીની હસ્તપ્રતો

પરિવારના ઐતિહાસિક ફોટોગ્રાફ્સ

મૌખિક પરંપરાઓ અને વડીલોના સંસ્મરણો

(ક) ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો

પાલિતાણા દરબારના ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો

ભાવનગર રાજ્ય સંબંધિત ઐતિહાસિક નોંધો

કૃષ્ણકુમારસિંહજી સમયના ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજો

સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ સમયના સંદર્ભો

બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીના વહીવટી દસ્તાવેજો

બ્રિટિશ કાળના ચલણ અને નાણાકીય નોંધો

(ખ) સરકારી અને સંસ્થાકીય સ્રોતો

ગુજરાત રાજ્ય અભિલેખાગાર

ગુજરાત રાજ્ય ગેઝેટ

ભારત સરકારના રાષ્ટ્રીય અભિલેખાગાર

ભારતની વસતી ગણતરી (વિવિધ વર્ષો)

જિલ્લા ગેઝેટિયર - જૂનાગઢ

જિલ્લા ગેઝેટિયર - ભાવનગર

કોડીનાર તાલુકાના મહેસૂલ રેકોર્ડ

(ગ) સંદર્ભગ્રંથો

The Gazetteer of the Bombay Presidency (Bombay Presidency)

Imperial Gazetteer of India

History of Gujarat (વિવિધ લેખકો)

History of Saurashtra

History of Kathiawar

ભારતીય વણકર સમાજના ઇતિહાસ સંબંધિત સંશોધન ગ્રંથો

ગુજરાતના ગ્રામ્ય અર્થતંત્ર વિષયક સંશોધન સાહિત્ય

ભારતીય ચલણનો ઇતિહાસ

ભારતના રાજવાડાઓનો ઇતિહાસ

(ઘ) મૌખિક સ્રોતો

સોસા પરિવારના વડીલો સાથે થયેલી મુલાકાતો

જૂના સાંગાણા ગામના વડીલો

નાઠેજ ગામના સ્થાનિક ઇતિહાસકારો

પરિવારના સભ્યો દ્વારા સંરક્ષિત સ્મૃતિઓ

સ્થાનિક સામાજિક આગેવાનો સાથેની ચર્ચાઓ

(ચ) ડિજિટલ અને સંશોધન સ્રોતો

ગુજરાત સરકારના ડિજિટલ રેકોર્ડ

ભારત સરકારના ડિજિટલ આર્કાઇવ્સ

રાષ્ટ્રીય ડિજિટલ લાઇબ્રેરી

વિવિધ સંશોધન સામયિકો

ઐતિહાસિક સંશોધન લેખો

સંશોધન નોંધ

આ ગ્રંથની રચના દરમિયાન ઉપલબ્ધ તમામ પ્રાથમિક દસ્તાવેજો, પરિવારના અભિલેખો, મૌખિક પરંપરાઓ અને પ્રમાણભૂત ઐતિહાસિક સ્રોતોની તુલનાત્મક સમીક્ષા કરીને માહિતી રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જ્યાં દસ્તાવેજી પુરાવા ઉપલબ્ધ હતા ત્યાં તેમને પ્રાથમિક આધાર તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે, જ્યારે મૌખિક પરંપરાઓને ઐતિહાસિક સંદર્ભો સાથે સરખાવીને રજૂ કરવામાં આવી છે. “સંશોધનનો સાચો આધાર માત્ર પુસ્તકો નથી; દસ્તાવેજો, સ્મૃતિઓ અને સત્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા પણ એટલી જ મહત્વપૂર્ણ છે.”

પરિશિષ્ટ - ૭

શબ્દકોશ

(Glossary of Historical Terms)

૧. ફદિયું (Fadiyu)

ફદિયું એ પરંપરાગત ગ્રામ્ય ધિરાણ વ્યવસ્થામાં પ્રચલિત એક મૂલ્યમાપ અથવા નાણાકીય એકમ હતો. સોસા પરિવારની ધિરાણ પ્રણાલીમાં લગ્ન, વેપાર અથવા અન્ય સામાજિક જરૂરિયાતો માટે ફદિયાના ધોરણે ધિરાણ આપવામાં આવતું હતું. ઉપલબ્ધ દસ્તાવેજોમાં અડધું ફદિયું, પા ફદિયું અને એક ફદિયું જેવા ઉલ્લેખો જોવા મળે છે.

૨. આના (Anna)

આના એ દશાંશ પદ્ધતિ પહેલાંના ભારતીય ચલણનું એક મહત્વનું એકમ હતું. તે સમયની ચલણવ્યવસ્થામાં ૧૬ આના = ૧ રૂપિયો ગણાતા હતા. અનેક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો પર એક આના અથવા બે આના મૂલ્યના રેવન્યુ સ્ટેમ્પો ચોંટાડવામાં આવતા હતા.

૩. રાણી સિક્કો (Rani Sikko)

ભાવનગર રાજ્ય તથા આસપાસના વિસ્તારોમાં પ્રચલિત વિશિષ્ટ ચલણને લોકભાષામાં "રાણી સિક્કો" તરીકે ઓળખવામાં આવતું હતું. સોસા પરિવારના દસ્તાવેજોમાં રાણી સિક્કાના ઉલ્લેખો તે સમયની સ્થાનિક આર્થિક વ્યવસ્થાના મહત્વપૂર્ણ પુરાવા તરીકે જોવા મળે છે.

૪. દરબાર (Darbar)

દેશી રજવાડાના શાસક અથવા રાજ્યસત્તાના વહીવટી કેન્દ્રને દરબાર કહેવાતો હતો. જમીન, મહેસૂલ, ન્યાય, વહીવટ તથા રાજ્યના અન્ય જાહેર કાર્યો દરબાર દ્વારા સંચાલિત થતા હતા.

૫. ટંકશાળા (Mint)

જે સ્થળે રાજ્ય દ્વારા સિક્કાનું ઉત્પાદન કરવામાં આવતું તેને ટંકશાળા કહેવામાં આવતી. વિવિધ દેશી રજવાડાઓ પોતાની ટંકશાળામાં સિક્કા પાડતા હતા, જેના કારણે અલગ-અલગ રાજ્યોના ચલણમાં ભિન્નતા જોવા મળતી હતી.

૬. પ્રોમિસરી ટિકિટ (Promissory Note)

નિર્ધારિત રકમ નિર્ધારિત સમયગાળામાં ચૂકવવાની લેખિત ખાતરી આપતો કાયદેસર દસ્તાવેજ. તેમાં ધિરાણની રકમ, દેવાદારનું નામ, શરતો, સાક્ષીઓ તથા રેવન્યુ સ્ટેમ્પનો સમાવેશ થતો હતો. આજની ભાષામાં તેને વચનપત્ર અથવા Promissory Note તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૭. ધિરાણ (Loan)

નિર્ધારિત શરતો અનુસાર કોઈ વ્યક્તિને નાણાં આપવાની વ્યવસ્થાને ધિરાણ કહેવામાં આવે છે. સોસા પરિવારની પરંપરાગત ધિરાણ પ્રણાલી વિશ્વાસ, સામાજિક જવાબદારી અને પરસ્પર સહકારના સિદ્ધાંતો પર આધારિત હતી.

૮. ઉઘરાણી (Recovery)

આપેલ ધિરાણની રકમ તથા નક્કી થયેલ હિસાબની વસૂલાત કરવાની પ્રક્રિયાને ઉઘરાણી કહેવામાં આવતી. તેની નોંધ અલગ ખાતાવહી અથવા ધિરાણ ટિકિટોમાં કરવામાં આવતી હતી.

૯. ખાતાવહી (Ledger)

ધિરાણ, ઉઘરાણી, આવક - જાવક તથા અન્ય નાણાકીય વ્યવહારોની હસ્તલિખિત નોંધપોથીને ખાતાવહી કહેવાય છે. તે સમયના વ્યવસાયિક હિસાબોનું મુખ્ય દસ્તાવેજી સાધન હતું.

૧૦. રેવન્યુ સ્ટેમ્પ (Revenue Stamp)

સરકારી કર અથવા દસ્તાવેજી ફી ચૂકવાઈ હોવાનું દર્શાવવા માટે ચોંટાડવામાં આવતો વિશેષ સ્ટેમ્પ. કાયદેસર દસ્તાવેજોની માન્યતા માટે તેનો ઉપયોગ થતો હતો.

૧૧. મહેસૂલ (Revenue)

જમીન, ખેતી, વેપાર અથવા અન્ય સ્રોતોમાંથી રાજ્યને મળતી આવકને મહેસૂલ કહેવાતું. દેશી રજવાડાઓની આર્થિક વ્યવસ્થામાં મહેસૂલ મુખ્ય આવકનું સાધન હતું.

૧૨. સાક્ષી (Witness)

ધિરાણ અથવા અન્ય કાયદેસર વ્યવહાર સમયે હાજર રહી તેની સત્યતા પ્રમાણિત કરનાર વ્યક્તિને સાક્ષી કહેવાય છે. ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોમાં સાક્ષીઓના હસ્તાક્ષર અથવા નામનો સમાવેશ જોવા મળે છે.

૧૩. દેવાદાર (Debtor)

જે વ્યક્તિ ધિરાણ લે છે અને જેની ઉપર નાણાં પરત ચૂકવવાની જવાબદારી હોય તેને દેવાદાર કહેવામાં આવે છે.

૧૪. લેણદાર (Creditor)

જે વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા ધિરાણ આપે અને જેના પાસેથી નાણાં લેવાના બાકી હોય તેને લેણદાર કહેવામાં આવે છે.

૧૫. હસ્તપ્રત (Manuscript)

હાથથી લખાયેલ મૂળ દસ્તાવેજ અથવા નોંધને હસ્તપ્રત કહેવાય છે. આ ગ્રંથમાં સમાવિષ્ટ અનેક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો હસ્તપ્રત સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ છે.

પરિશિષ્ટ - ૮

સોસા પરિવાર પર રચાયેલા લોકકાવ્યો

ઐતિહાસિક પરિચય

સૌરાષ્ટ્રની ચારણી અને બારોટ પરંપરામાં સમાજના આગેવાનો, દાતાશ્રીઓ, શૂરવીરો અને લોકકલ્યાણકારી વ્યક્તિઓના યશગાનરૂપે દુહા, છંદ અને કાવ્યો રચવાની પ્રાચીન પરંપરા રહી છે. આવા કાવ્યો માત્ર સાહિત્યિક રચનાઓ નથી, પરંતુ તે સમયના સમાજજીવન, વ્યક્તિના સ્વભાવ, લોકપ્રતિષ્ઠા અને ઐતિહાસિક ઘટનાઓના મૌખિક દસ્તાવેજ પણ છે.

શ્રી દુદા કરમણ સોસા વિશે બારોટ કવિઓ દ્વારા રચાયેલા આ કાવ્યો એ સાબિત કરે છે કે તેમનું વ્યક્તિત્વ માત્ર પોતાના પરિવાર પૂરતું મર્યાદિત નહોતું, પરંતુ સમગ્ર વિસ્તારમાં તેમની ઓળખ એક દાતાશ્રી, ન્યાયી, શૂરવીર અને લોકપ્રિય વ્યક્તિ તરીકે સ્થાપિત થઈ હતી.

કડીવાર ભાવાર્થ અને ઐતિહાસિક નોંધો

૧. ભગવાનના આશીર્વાદથી જન્મેલા પુરુષ તરીકેનું વર્ણન

પિતા શંકર માતા પાર્વતી, હાથી ગણેશનું રૂપ ગણાય...

ભાવાર્થ

કવિ દુદા કરમણ સોસાના વ્યક્તિત્વની સરખામણી ભગવાન શંકર, માતા પાર્વતી અને શ્રી ગણેશ સાથે કરે છે. આ ઉપમા દ્વારા તેઓ દુદા સોસાને દિવ્ય ગુણો, વિવેક, શક્તિ અને કલ્યાણકારી સ્વભાવ ધરાવતા પુરુષ તરીકે રજૂ કરે છે.

ઐતિહાસિક નોંધ

લોકસાહિત્યમાં મહાન વ્યક્તિઓની સરખામણી દેવતાઓ સાથે કરવી એ ચારણી અને બારોટ સાહિત્યની પરંપરાગત શૈલી છે. તેનો અર્થ દેવત્વ નહીં પરંતુ અસાધારણ ગુણોનો સ્વીકાર છે.

૨. શૂરવીરતા અને નિર્ભયતા

ખોરેરનું બખ્તર પહેરીને સોસા રણભટ થયા...

ભાવાર્થ

આ પંક્તિઓમાં દુદા કરમણ સોસાની બહાદુરી, નિર્ભયતા અને અન્યાય સામે ઉભા રહેવાની શક્તિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

ઐતિહાસિક નોંધ

'રણભટ' શબ્દ ચારણી સાહિત્યમાં શૂરવીર યોદ્ધા માટે વપરાય છે. અહીં તેનો અર્થ યુદ્ધ કરનાર નહીં, પરંતુ અન્યાય સામે અડગ રહેનાર વ્યક્તિ તરીકે સમજવો યોગ્ય છે.

૩. અડગ સ્વભાવ

તમારી છાતી વજ્ર જેવી સોસાની...

ભાવાર્થ

કવિ જણાવે છે કે દુદા કરમણ સોસાનો સ્વભાવ વજ્ર સમાન મજબૂત હતો. તેઓ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં પણ ડગતા નહોતા.

ઐતિહાસિક નોંધ

આવી ઉપમાઓ લોકકાવ્યોમાં વ્યક્તિના મનોબળ અને દૃઢ નિશ્ચય દર્શાવવા માટે વપરાય છે.

૪. દાનશીલતા

તમારા દાન હાથીના ટેકીને, ઘણાના ગુમાન ઊતરી ગયા...

ભાવાર્થ

દુદા કરમણ સોસાની ઉદારતા એટલી વિશાળ હતી કે તેમના દાનથી અનેક લોકોનું જીવન બદલાયું અને ઘણા લોકોનો અભિમાન પણ ઓગળી ગયો.

ઐતિહાસિક નોંધ

સોસા પરિવારના પરંપરાગત ધિરાણ વ્યવસાય, સમાજસેવા અને આર્થિક સહાયની લોકસ્મૃતિને આ પંક્તિ મજબૂત આધાર આપે છે.

૫. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા

છે તમારું નામ સતનામ...

ભાવાર્થ

દુદા કરમણ સોસાનું નામ સમગ્ર વિસ્તારમાં સન્માન અને વિશ્વાસનું પ્રતિક હતું.

ઐતિહાસિક નોંધ

"સતનામ" શબ્દ અહીં સત્યનિષ્ઠા, પ્રામાણિકતા અને નિષ્કલંક પ્રતિષ્ઠાનો સૂચક છે.

૬. લોકસ્મૃતિમાં અમર વ્યક્તિત્વ

જય અમારા અંતરમાં ગૂંજ નાથુના ગાતા...

ભાવાર્થ

કવિ જણાવે છે કે આવા મહાન પુરુષો શરીરથી ભલે વિદાય લે, પરંતુ લોકોના હૃદયમાં તેમનું સ્થાન અવિનાશી રહે છે.

ઐતિહાસિક નોંધ

આ પંક્તિઓ દર્શાવે છે કે દુદા કરમણ સોસાની લોકપ્રતિષ્ઠા તેમના જીવનકાળ પછી પણ લાંબા સમય સુધી જળવાઈ રહી.

પ્રેમજીભાઈ વસ્તાભાઈ બારોટ મુહુવાનું કાવ્ય

ભાવાર્થ

આ ટૂંકા કાવ્યમાં કવિ પ્રેમજીભાઈ, દુદા કરમણ સોસાના સમગ્ર જીવનને બે મુખ્ય શબ્દોમાં સમાવે છે, કીર્તિ અને અમરતા. તેઓ કહે છે કે દુનિયામાં દુદા જેવા કીર્તિવાળા પુરુષો ભાગ્યે જ જન્મે છે. તેમનું જીવન સમાજ માટે પ્રેરણારૂપ છે અને તેમની કીર્તિ પેઢી દર પેઢી જીવંત રહેશે.

સ્રોત : "મારો સંઘર્ષ : મારું જીવન", દુદા (વસ્તાભાઈ માણસુરભાઈ બારોટ મહુવા) અને દુદા (પ્રેમજીભાઈ વસ્તાભાઈ બારોટ મહુવા) દ્વારા રચાયેલ લોકકાવ્યો. આ કાવ્યોને મૂળ પાઠના ભાવને અક્ષુણ્ણ રાખીને રજૂ કરવામાં આવ્યા છે તથા તેમની સાથે સંશોધનાત્મક ભાવાર્થ અને ઐતિહાસિક નોંધો સંપાદિત સ્વરૂપે સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી છે.

સામાજિક અને જાહેર જીવન

દસ્તાવેજી પુરાવા : જાહેર જીવન

(Documentary Evidence of Public Life)

આ ગ્રંથમાં રજૂ થયેલી માહિતી માત્ર સ્મૃતિઓ, અનુભવો અથવા મૌખિક પરંપરાઓ પર આધારિત નથી. મારા જાહેર જીવનની વિવિધ જવાબદારીઓ, સામાજિક કાર્ય, શૈક્ષણિક સેવાઓ, સહકારી ક્ષેત્રમાં યોગદાન, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે નિભાવેલી ભૂમિકાઓ તથા સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓના દસ્તાવેજી પુરાવાઓ આજે પણ મારી પાસે સુરક્ષિત રીતે ઉપલબ્ધ છે. આ પરિશિષ્ટનો હેતુ મારા જાહેર જીવનના વિવિધ તબક્કાઓને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે રજૂ કરવાનો છે, જેથી વાચકો, સંશોધકો અને ભાવિ પેઢીઓને આ યાત્રાના પ્રાથમિક પુરાવાઓ એક જ સ્થળે ઉપલબ્ધ થઈ શકે.

જાહેર જીવનના દસ્તાવેજી પુરાવા

(Documentary Evidence of Public Life)

“ઇતિહાસ ત્યારે જ વિશ્વસનીય બને છે, જ્યારે તે દસ્તાવેજો, પુરાવાઓ અને સમયના સાક્ષીઓ ઉપર આધારિત હોય.”

આ ગ્રંથમાં વર્ણવાયેલ મારા જાહેર જીવનનો પ્રવાસ માત્ર સ્મૃતિઓ, અનુભવો અથવા મૌખિક પરંપરાઓ ઉપર આધારિત નથી. છેલ્લા ચાર દાયકાથી વધુ સમય દરમિયાન શિક્ષણ, રમતગમત, સહકારી ચળવળ, સમાજસેવા, જાહેર વહીવટ, સાહિત્ય અને રાષ્ટ્રીય જીવનમાં નિભાવેલી વિવિધ જવાબદારીઓના અસંખ્ય દસ્તાવેજો આજે પણ મારી પાસે સુરક્ષિત રીતે ઉપલબ્ધ છે. આ પરિશિષ્ટનો મુખ્ય હેતુ મારા જાહેર જીવનના વિવિધ તબક્કાઓને દસ્તાવેજી સ્વરૂપે રજૂ કરવાનો છે, જેથી ભાવિ સંશોધકો, વિદ્યાર્થીઓ, સમાજચિંતકો અને વાચકોને મારા કાર્યનો પ્રાથમિક દસ્તાવેજી આધાર એક જ સ્થળે મળી રહે.આ વિભાગમાં સમાવિષ્ટ દરેક દસ્તાવેજ માત્ર કોઈ હોદ્દો અથવા પ્રસંગ દર્શાવતો નથી; તે સમયના જાહેર વિશ્વાસ, જવાબદારી અને સમાજસેવાની સતત યાત્રાનો જીવંત સાક્ષી છે.

જાહેર જીવનની સમયરેખા

વર્ષ	હોદ્દો / જવાબદારી	મુખ્ય યોગદાન
1982-83	કેપ્ટન, ભાવનગર જિલ્લા બાસ્કેટબોલ ટીમ	સમગ્ર ગુજરાતમાં પ્રથમ ક્રમ પ્રાપ્ત કરનાર ટીમનું નેતૃત્વ
1985	વાઇસ કેપ્ટન, ભાવનગર યુનિવર્સિટી ટીમ	યુનિવર્સિટી સ્તરે પ્રતિનિધિત્વ
1998-હાલ	અધ્યક્ષ, શ્રી ગણેશપુરા બચત અને ધિરાણ સહકારી મંડળી લિ. ગણેશપુરા	સહકારી ક્ષેત્રમાં સતત નેતૃત્વ
2005-2010	સભ્ય, સુરત નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ, સુરત	પ્રાથમિક શિક્ષણ ક્ષેત્રે જાહેર સેવા
2011	રાજ્ય ઇન્ચાર્જ, ડૉ. આંબેડકર સન્માન યાત્રા, ગુજરાત	સમગ્ર ગુજરાતમાં વિચારયાત્રાનું નેતૃત્વ
2011-2016	ડિરેક્ટર, ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ વિકાસ કોર્પોરેશન	અનુસૂચિત જાતિના વિકાસ માટે કાર્ય
2011-2025	ડિરેક્ટર, ધ પંચશીલ મર્કેન્ટાઇલ કો-ઓપરેટિવ બેંક લિ., સુરત	સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્રે યોગદાન
2016-2022	સભ્ય, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)	પારદર્શક અને બંધારણીય ભરતી પ્રક્રિયામાં યોગદાન
2022 પછી	લેખક, સંશોધક અને સમાજચિંતક	ઇતિહાસ, સમાજ અને સાહિત્ય ક્ષેત્રે સતત કાર્ય

પરિશિષ્ટ - ૯

નાથુ સોસાના ૧૦૦ પ્રેરક સુવાક્યો

માણસાઈ અને જીવન

૧. માણસાઈ એ જ સૌથી મોટું ધન છે.
૨. માણસની ઓળખ તેની સંપત્તિથી નહીં, સંસ્કારોથી થાય છે.
૩. જે માણસ બીજા માટે જીવે છે, તે ક્યારેય મરતો નથી.
૪. મૂલ્યો વગરની સફળતા લાંબા સમય સુધી ટકી શકતી નથી.
૫. વિશ્વાસ જીતવામાં વર્ષો લાગે છે, પરંતુ તેને ગુમાવવામાં માત્ર એક ક્ષણ પૂરતી હોય છે.
૬. સાચી સફળતા હોદ્દામાં નહીં, પરંતુ લોકોના હૃદયમાં સ્થાન મેળવવામાં છે.
૭. પ્રામાણિકતા એ એવી મૂડી છે, જે ક્યારેય ઘટતી નથી.
૮. ચારિત્ર્ય વગરનું જ્ઞાન અધૂરું છે.
૯. સત્ય અને સેવા જીવનના બે મજબૂત આધારસ્તંભ છે.
૧૦. જીવનનું સાચું સૌંદર્ય માણસાઈમાં વસે છે.

શિક્ષણ અને જ્ઞાન

૧૧. જ્યાં પુસ્તક હોય ત્યાં વિચાર જન્મે છે.
૧૨. શિક્ષણ એ ગરીબી અને અસમાનતા સામેનું સૌથી મોટું શસ્ત્ર છે.
૧૩. જે પેઢી વાંચે છે, તે પેઢી આગળ વધે છે.
૧૪. સમાજનું ભવિષ્ય પુસ્તકાલયોમાં ઘડાય છે.
૧૫. સાહિત્યનો અંતિમ હેતુ માણસને વધુ સારો માણસ બનાવવાનો છે.
૧૬. જ્ઞાન ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે, જ્યારે તે સમાજના હિતમાં વપરાય.
૧૭. શિક્ષિત સમાજ જ સમાન સમાજનું નિર્માણ કરી શકે છે.
૧૮. પુસ્તકો સમયને પાર કરીને વિચારને જીવંત રાખે છે.
૧૯. વાંચન મનને સમૃદ્ધ બનાવે છે.
૨૦. શીખવાનું બંધ થાય, ત્યારે વિકાસ પણ અટકી જાય છે.

સમાજ અને સમાનતા

૨૧. વંચિત સમાજનો વિકાસ જ રાષ્ટ્રની સાચી પ્રગતિ છે.
૨૨. સમાનતા કાયદાથી નહીં, માનસિકતાથી આવે છે.
૨૩. સમાજને જોડવાનો સૌથી મોટો માર્ગ સંવાદ છે.

૨૪. સમાજનો સૌથી મોટો દુશ્મન અજ્ઞાન છે.
૨૫. સમાજમાં સમાનતા આવશે તો જ લોકશાહી મજબૂત બનશે.
૨૬. સામાજિક સમરસતા વિના રાષ્ટ્રની એકતા અધૂરી છે.
૨૭. જ્યાં સમાનતા છે ત્યાં જ સાચી શાંતિ છે.
૨૮. સમાજ માટે જીવવું એ જ જીવનની સાચી સફળતા છે.
૨૯. દરેક માણસને સમાન સન્માન મળવું જોઈએ.
૩૦. સમાજનો વિકાસ અંતિમ માણસના વિકાસથી માપવો જોઈએ.

ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ

૩૧. જે સમાજ પોતાના ઇતિહાસને સાચવે છે, તે પોતાનું ભવિષ્ય પણ સુરક્ષિત રાખે છે.
૩૨. સંસ્કૃતિને સાચવતો સમાજ જ સશક્ત બને છે.
૩૩. ગામડાની સાદગીમાં ભારતની આત્મા વસે છે.
૩૪. ઇતિહાસને સાચવવો એટલે પેઢીઓને દિશા આપવી.
૩૫. પોતાના મૂળને જાણનાર માણસ ક્યારેય ખોવાતો નથી.
૩૬. સંસ્કૃતિ સમાજની આત્મા છે.
૩૭. પૂર્વજોના સંઘર્ષને યાદ રાખવો એ સાચી કૃતજ્ઞતા છે.
૩૮. વારસો માત્ર મિલકત નથી, તે મૂલ્યોની પરંપરા છે.
૩૯. સંસ્કારો પેઢીઓને અમર બનાવે છે.
૪૦. ઇતિહાસ જીવંત રહે ત્યારે જ સંસ્કૃતિ ટકી રહે છે.

યુવાનો અને નેતૃત્વ

૪૧. વિચારશીલ યુવાનો જ રાષ્ટ્રનું સાચું ભવિષ્ય છે.
૪૨. સાચું નેતૃત્વ આગળ ચાલવામાં નહીં, સૌને સાથે લઈને આગળ વધવામાં છે.
૪૩. દબાણમાં લેવાયેલો સાચો નિર્ણય નેતૃત્વની ઓળખ છે.
૪૪. નેતા પહેલાં સેવક બને, પછી સમાજ તેને નેતા બનાવે છે.
૪૫. આત્મવિશ્વાસ સફળતાનું પ્રથમ પગથિયું છે.
૪૬. યુવાનોને દિશા આપવી એ રાષ્ટ્રસેવાનું સર્વોચ્ચ કાર્ય છે.
૪૭. જવાબદારી માણસને પરિપક્વ બનાવે છે.
૪૮. સમયનું મૂલ્ય સમજનાર વ્યક્તિ જ સફળ બને છે.
૪૯. જીતમાં વિનમ્રતા અને હારમાં શીખવાની તૈયારી રાખો.
૫૦. શિસ્ત વિના પ્રતિભા લાંબું અંતર કાપી શકતી નથી.

સમાજસેવા

૫૧. સેવાનો દરેક નાનો પ્રયાસ ભવિષ્યમાં મોટા પરિવર્તનનું બીજ બની શકે છે.
૫૨. સમાજને એકતા તરફ દોરી જતું દરેક કાર્ય રાષ્ટ્રસેવા છે.
૫૩. સેવા એ સૌથી મોટો ધર્મ છે.
૫૪. માણસને મદદ કરવી એટલે માનવતાની સેવા કરવી.
૫૫. સમાજનો વિશ્વાસ જીતવો સૌથી મોટું સન્માન છે.
૫૬. સેવા નિઃસ્વાર્થ હોય ત્યારે જ તેનું મૂલ્ય વધે છે.
૫૭. હોદ્દા બદલાય છે, સેવા અમર રહે છે.
૫૮. જે પોતાના માટે જીવે છે તે સફળ બને છે; જે સમાજ માટે જીવે છે તે સ્મરણીય બને છે.
૫૯. સમાજની ખુશીમાં જ વ્યક્તિની સાચી ખુશી છે.
૬૦. કરુણા વગરની પ્રગતિ અધૂરી છે.

સહકાર અને વિશ્વાસ

૬૧. સહકારનો સાચો અર્થ સમાજને સાથે લઈને આગળ વધવાનો છે.
૬૨. સહકાર વિશ્વાસથી જન્મે છે.
૬૩. બચત માત્ર રૂપિયા બચાવવાની પ્રક્રિયા નથી; તે ભવિષ્યને સુરક્ષિત બનાવવાનો સંસ્કાર છે.
૬૪. ધિરાણનો હેતુ માણસને પોતાના પગ પર ઊભો કરવો છે.
૬૫. સભાસદોનો વિશ્વાસ જ સંસ્થાની સૌથી મોટી મૂડી છે.
૬૬. સહકારી ચળવળ માણસને આત્મનિર્ભર બનાવે છે.
૬૭. વિશ્વાસ એ સૌથી મોટું રોકાણ છે.
૬૮. પ્રામાણિકતા સહકારનું હૃદય છે.
૬૯. સાચી સમૃદ્ધિ વિશ્વાસમાં વસે છે.
૭૦. સહકાર સમાજને આત્મનિર્ભર બનાવે છે.

પ્રકૃતિ અને પર્યાવરણ

૭૧. દરેક બાળક એક વૃક્ષ ઉછેરે, તો આખું રાષ્ટ્ર હરિયાળું બની શકે.
૭૨. વૃક્ષો વાવવું એટલે ભવિષ્ય વાવવું.
૭૩. પ્રકૃતિને પ્રેમ કરવો એટલે જીવનને પ્રેમ કરવો.
૭૪. હરિયાળું પર્યાવરણ જ સ્વસ્થ સમાજનો આધાર છે.
૭૫. વૃક્ષો આપણા નિઃશબ્દ મિત્ર છે.
૭૬. પર્યાવરણનું રક્ષણ માનવતાનું રક્ષણ છે.

૭૭. પ્રકૃતિ પ્રત્યેની જવાબદારી દરેક પેઢીનું કર્તવ્ય છે.

૭૮. એક વૃક્ષ હજારો આશીર્વાદ સમાન છે.

૭૯. હરિયાળી ભવિષ્યની સૌથી મોટી ભેટ છે.

૮૦. પ્રકૃતિ સાથેનો સંબંધ જીવનને સમૃદ્ધ બનાવે છે.

રાષ્ટ્ર અને વિકાસ

૮૧. વિકાસ ત્યારે જ અર્થપૂર્ણ બને છે જ્યારે તે માનવતાથી જોડાયેલો હોય.

૮૨. રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય તેના સંસ્કારી નાગરિકોમાં વસે છે.

૮૩. બંધારણ આપણું સામૂહિક સંકલ્પ છે.

૮૪. રાષ્ટ્રપ્રેમનો આરંભ પોતાના કર્તવ્યથી થાય છે.

૮૫. વિકાસનો સાચો માપદંડ સામાન્ય માણસનું સુખ છે.

૮૬. જવાબદાર નાગરિકો રાષ્ટ્રની સૌથી મોટી શક્તિ છે.

૮૭. સમાન તક જ સાચો વિકાસ છે.

૮૮. સમાજ મજબૂત હશે તો રાષ્ટ્ર પણ મજબૂત બનશે.

૮૯. વિકાસનો પ્રકાશ અંતિમ વ્યક્તિ સુધી પહોંચવો જોઈએ.

૯૦. માનવતા વિના વિકાસ ખોખલો છે.

૯૧. સંઘર્ષ માણસને તોડતો નથી; તે તેને ઘડતો જાય છે.

૯૨. હિંમત રાખનાર વ્યક્તિ માટે કોઈ માર્ગ અશક્ય નથી.

૯૩. સમય સૌથી મોટો શિક્ષક છે.

૯૪. જીવનમાં મળેલી દરેક મુશ્કેલી એક નવી શીખ છે.

૯૫. ધીરજ સફળતાનો શાંત આધાર છે.

૯૬. સંસ્કારો જીવનનું સાચું આભૂષણ છે.

૯૭. માણસ પોતાના વિચારો જેટલો જ મહાન બને છે.

૯૮. પરિવર્તનનો આરંભ હંમેશાં પોતાના મનથી થાય છે.

૯૯. સાચું જીવન એ છે, જે પોતાના પછી પણ સમાજને પ્રકાશ આપે.

૧૦૦. માણસાઈ, પ્રામાણિકતા, સેવા અને સંસ્કાર, આ ચાર મૂલ્યો જ મારા સમગ્ર જીવન અને સોસા પરિવારના સ્વર્ણિમ વારસાનો સાચો આધાર છે.

નાથુ સોસા, સુરત

પરિશિષ્ટ - ૧૦

લોકકવીઓની કલમે સોસા પરિવારની ગૌરવગાથા

સોસા પરિવારની દાનવીરતા, શૌર્ય, માણસાઈ, સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને લોકસેવાના કાર્યો માત્ર ઇતિહાસના પાનાંઓમાં જ નહીં, પરંતુ લોકસાહિત્યમાં પણ અમર બન્યા છે. સમયાંતરે અનેક લોકકવિઓ, બારોટો અને ચારણોએ સોસા પરિવારના પૂર્વજો તથા તેમના વંશજોના જીવનકાર્યોને દૂહા, રાહડા અને લોકગીતોના સ્વરૂપમાં ગાયા છે. આ રચનાઓ માત્ર કાવ્ય નથી, પરંતુ તે સમયના સામાજિક ઇતિહાસ, લોકસ્મૃતિ અને જનમાનસના વિશ્વાસના જીવંત દસ્તાવેજો છે.

આ વિભાગમાં સમાવિષ્ટ દૂહા, રાહડા અને લોકગીતો વિવિધ સમયગાળામાં રચાયેલા છે, જેમાં મુખ્યત્વે નીચેના લોકકવિઓ અને બારોટોનો અમૂલ્ય ફાળો રહ્યો છે:

રચયિતાઓ:

- શ્રી વસ્તાભાઈ માણસૂરભાઈ બારોટ, મુહુવા
- શ્રી પ્રેમજીભાઈ વસ્તાભાઈ બારોટ, મુહુવા
- શ્રી ભૂરા બારોટ
- શ્રી શાંતિલાલ નાથા પીઠિયા
- તથા અન્ય કવિવીર લોકકવિઓ

આ લોકરચનાઓમાં કરમણ રામા સોસા, દુદા કરમણ સોસા, દેવજી દુદા સોસા, નાથુ સોસા તથા સોસા પરિવારની અનેક પેઢીઓના પરાક્રમ, દાનશીલતા, લોકસેવા, માનવતા અને સામાજિક યોગદાનનું ગૌરવગાન કરવામાં આવ્યું છે.

આ તમામ દૂહા, રાહડા અને લોકગીતોને તેમની મૂળ ભાવના અને સ્વરૂપ જાળવીને આ ગ્રંથમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, જેથી આવનારી પેઢીઓ આપણા પૂર્વજોના યશ, લોકપરંપરા અને સાંસ્કૃતિક વારસાને વિશ્વસનીય દસ્તાવેજના સ્વરૂપમાં જાણી અને સમજી શકે.

નોંધ: આ વિભાગમાં સમાવિષ્ટ દૂહા, રાહડા અને લોકગીતો ઉપરોક્ત લોકકવિઓ અને બારોટો દ્વારા રચાયેલા છે, જે સોસા પરિવારના ગૌરવશાળી ઇતિહાસના લોકસાહિત્યિક પુરાવા તરીકે આ ગ્રંથમાં સંકલિત કરવામાં આવ્યા છે.

૧. કરમણ દાદા સોસાના દુહા

રચયિતા : વસ્તાભાઈ માણસૂરભાઈ બારોટ, મુહુવા

પિતા શંકર, માતા પાર્વતી, હાથી ગણેશનું રૂપ ગણાય,
દીધા માગણને દુદા ઉકળ્યા, થાયે વેરી ઘણા.
કરમણને પેટ બીજલ જેહા થયા, મંદિએ દુદા માર,
શીંગળ દીપના દુહે, સાતવ્યાં હાથી પંદર હજાર.
પોરહનું બખ્તર પહેરીને સોસા રણભટ ચડયા,
તમારા કુંજર હાથથી ભાળીને, કરમણ બીજાને પાધરા શેર પડ્યા.
ઘણાને પૂરયા રેવત ને પાંજરે, અખાડે નથી ઓછાતો ઓલી,
તમારી છાતી વજ્ર જેવી સોસાની, ભાળી કરીયા વાર માથે કરમણ.
બીજાથી બને નહીં આવાં કેળાશ દાડાનાં કામ,
દુદા હાથે આપ્યાં, દાડામાં શાબાશ મોદળનાં શ્યામ.

૨. દુદા દાદા કેલાસના

રચયિતા : પ્રેમજીભાઈ વસ્તાભાઈ બારોટ, મુહુવા

જગ્યું કોઈ જાણે નહીં, એની ફોગટ કરે ફોક,
દુદા જેવા દુનિયામાં થાશે, કીર્તિવાળા કોઈ.
દૂંદુભી વાગ્યા દેવના, થયો જાલરનાદનનો જણકાર,
કિરત્તારે સામેયા કરને, સોંપ્યા દુદા સોસાને સોનેનું દુવાર.
દેવે પિતાના દાદામાં, ઉતારા વાહના કરતાલના વણ,
હીડક લઈ ગયા દેહામાં, વેરી એવા આવ્યા મોડળના ઘણી મેંગણ.
મૂંછે હાથ નાખીને મિયાથી તમે પ્રેમજી શમશેર ખેંચી,
ખેતા હાથથી દાદામાં, ભરીને પડકારે પાણી પાંછી.
પેવલાથી વાળકના પ્રાંગણે, સોવી સોસા તમે ભાગ્યશાળી,
વાંક કરીને કોઈ આવે વઢવા તો મૂકે તમારો એરાવત હાથી ઉતારી.
શામ મોડળના સ્થ્યા શમશેરે રાખ્યા કરમશાના રણ દુહ ટહૂકા,

"દયા ટેકરના નાખી, કુબેરે આસમાનનાં ખોભા ઊડે."
દેવે પિતાના દાડામાં વાપરી મોડળના ઘણી માયા,
તમારા દાન હાથીના ટેકીને, ઘણાના ગુમાન ઊતરી ગયા.
સંદેશ સ્વરૂપે લક્ષ્મી સુપુત્રના, છે તમારું નામ સતનામ,
તમને નાથું દેવા તણાં વખાણું, તળિયા ને વડીયા તમામ.
કુજજૂનની હોય નહીં કીર્તિ, જનમારો વયો જતાં આંખે આવી,
જય અમારા અંતરમાં ગૂંજ નાથુના ગાતા.
મનગમતા માતા મળેલી, આપે શુભ અપાર જોડાણી,
ચાર જુગની રાજે, તમારા ભાથાં રહીના ભંડાર.

ભારા દાદા

હલે પણ હાલે નહિ, અસવારને પાડે ફેરા
તારે પગે ઉતારી પાઘડી, મને ઘર ભેળો કર ઘોડા
કૂકડ કધા મૃગ કુદણા, શત્રુએ હયે કામ
તાતા તોરી નીપજે, પડ જાવો પાંચાલ

કરમણ રામા સોસા

કેળાસ મંડપ કરીગ્યા રામાણી કરમણા, જરાઈ પડવા દીધી નઈ જલ
દાતના અગ્યાર દઈને, દીધા બાવનના હાથી બીજલ
દા'ડે દાદાને કીરતી કવીયા કેહે, મોંઘવારીમાં હામ નાખી
મોદળ ધણીએ આપ્યા, જગનમાં હાથી જહે
કીરતી અદકેરી કળયુગમાં, નો રેઈ જોબન આયા કે નાણાં
સાત ભવના પડાવી સુખડા, ભજવ્યો જગન ભાણા

કરમણ દાદાના રાહડા

લીલો ઘોડો ને નેજો હાથમાં રે લોલ
ત્યાંથી ભગત કરમણ ઘરે આવ્યા રે લોલ
રામદેવજી મળ્યા એમને વાટમાં રે લોલ

લીલો ઘોડો ને નેજો હાથમાં રે લોલ
પછી મંડપની કરી સ્થાપના રે લોલ
લીલો ઘોડો ને નેજો હાથમાં રે લોલ
શ્રી લક્ષ્મણભાઈ પેથાભાઈ ચુડાસમા
(ગામ: ઠાડચ)

મેહૂર દાદા

રાણી સાહેબનાં રાજમાં, ચાલે ભલપની છાપ
કાકાની માથે કરમણ, બળ કરે તેનો બાપ
જણું કોઈ જાણે નઈ, એનો ફાંગ કો'ક
દુદા જેવા દુનિયામાં, થાશે કીર્તિવાળા કો'ક
ઊઘાડો આવી, તારા ગઢને ઓલે ગડયો
અંબાડી માંડીને, આણંદ સોસો હાથીએ ચડયો
રણધાણી સોસેરીચી, માંડયો ખાંડા હુંડો ખેલ
તરત જ ભરડીને તેલ, કાહુ મદોયુ તણું મેહુરા

દુદા કરમણ સોસા

સિંહ હોય ઈ છૂપાય નહિ, ઘણાંય સસલાની બાથમાં સંતાય
સોસાના કૂળમાં સવાઈ, તું દાતાર જન્મ્યો દુદલા
માંડે સંઘાણા સામે મોરચો, કંઈક નરને નએ બેહી જાય કદા!
સમસેર લઈ સોસા, દીધી દોથા થાળી દુદા

દેવજી દુદા સોસા

કીર્તિ રવિ અવિચળ કહુા, સોસાકુળ "દેવજી" સદાઈ
પારસ જેમ પ્રખ્યાતા, છે કર્ણ સમા કેવાઈ
વાળાક પ્રગણુ વિવેકી, થયા દુદા કરમણ જેવા દાતાર
દેવજી ઉજવાળી દીધો, અહો ધન્ય અવતારા
ભારે હોઈ અરીસા ભુવન, પ્રકાશિત પાકા પત્થરનો।

નક્કી ત્યાં નમન, દુનિયા કરે નઈ દેવજી
એજ પત્થરનો આકાર, હોય ઘાટે મુરતી ઘડેલી
તો નામને નમસ્કાર, દુનિયા કરે દેવજી
દેવજી સોસાના દીકરા, ચારેય ભાયું સવાયા એલડી
નાથુ અણનમ છે, દિલાવર કરસન ને ડાયા
દાનવીર સોસા દેવજી, ભવો ભવનું બાંધી ગયા ભાથું।
એ પછી અજવાળી તમે।, નાની ઉમરમાં નાથુ
પુરુષાર્થમાં વાપરા પૈસા, બાંધીને મંડપના બેઠા
કર્યા સંધાણે પુનના કેડા, નાત તેડાવીને નાથુ

નાથુ દેવજી સોસા

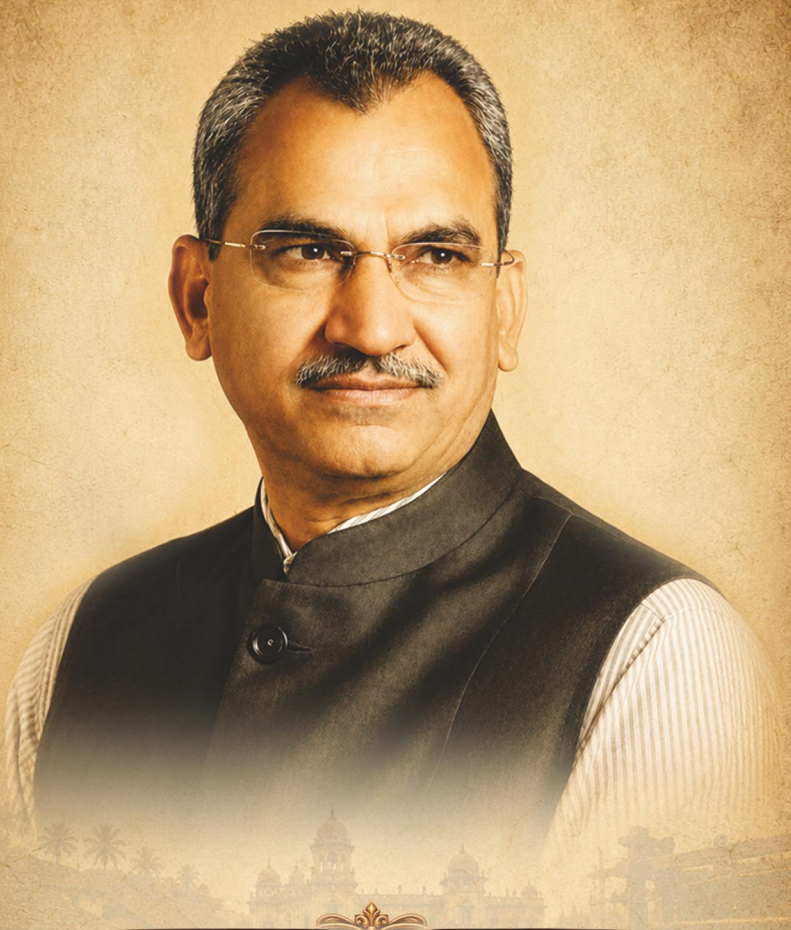
દેશ હિન્દમાં દુદાના ગવાઈ છે, ગણ કીરતી ને ગાથા
ત્રીજી પેઢીએ તમે, નીપજ્યા નટખટાધર નાથુ
ખરચવું વાપરવું ખવરાવવું, થાય ભગવાનને લેખે ભાથુ
દહકો નીલોને ચડતો દી", તારો નારણ રાખે નાથુ।
ઉદાર દિલ આપનું, મેરામણ જેવું મન
લાખો માનવીમાં નાથુ લેખાય છે, રૂપિયા કરોડનું રતન
મંડપના વાયક મોકલીને, તમે કર્યા સંતનાતનાં તેડાં
કાયરને સુજે નઈ કેડા, નર બીજાને નાથુ

લોકવાણીમાં સોસા પરિવાર

"કોઈપણ પરિવારનો સાચો ઇતિહાસ માત્ર દસ્તાવેજોમાં જ જીવંત રહેતો નથી; જ્યારે તે લોકોના હૃદયમાં સ્થાન મેળવે છે, ત્યારે તે લોકગીતો, દોહાઓ અને લોકવાણીમાં પણ અમર બની જાય છે. સોસા પરિવાર વિશે વસ્તા મન્સૂર બારોટ દ્વારા રચાયેલા આ દોહાઓ એ જ જીવંત લોકપરંપરાના સાક્ષી છે."

નોંધ

નોંધ

નાથુ સોસા

લેખક • સંશોધક • સામાજિકચિંતક • વક્તા

સુરત, ગુજરાત, ભારત

"ઈતિહાસને સાચવવો એટલે ભવિષ્યને મજબૂત બનાવવું."